ALBERTO BASCIANI

DIFICILA UNIRE

Basarabia și România Mare

1918–1940

CARTIER book

Prefață de

KEITH HITCHINS

Traducere din italiană de GEORGE DORUIAN și MARIA VOICU

Alberto BASCIANI

DIFICILA INIRE

Basarabia și România Mare

1918-1940

Prefață de
KEITH HITCHINS

Traducere din italiană
de George Doru IVAN și Maria VOICU

CARTIER
book

ALBERTO BASCIANI

DIFICILA UNIRE

Alberto BASCIANI este conferențiar universitar de istorie a Europei Orientale în cadrul Departamentului de Științe Politice al Universității Roma Trei, unde predă istoria Balcanilor în perioada contemporană, istoria Uniunii Sovietice și a Rusiei postsovietice. A publicat numeroase studii atât în Italia, cât și în străinătate despre istoria politică a Europei de Sud-Est, în special despre perioada interbelică și comunismul românesc. Este autorul volumelor *Un conflitto balcanico. La contesa fra Bulgaria e Romania in Dobrugia del Sud 1919-1940*, Cosenza, Periferia, 2001, și *L'Illusione della modernità. Il Sud-est dell'Europa tra le due guerre mondiali*, Soveria Mannelli, Rubbettino, 2016.

Maria VOICU a făcut Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, Universitatea din București, cu specializarea italiană – rusă, și două masterate de limbă și cultură, în cadrul aceleiași instituții, având la bază studierea celor două limbi. A debutat cu un volum propriu de poezie la vârsta de 10 ani, urmat de mai multe premii I la diverse festivaluri naționale de poezie. În anul 2007 a primit premiul pentru Artă și Cultură în cadrul galelor din orașul Galați. Este traducător și interpret autorizat, iar acesta este volumul său de debut în calitate de traducător literar.

George Doru IVAN este absolvent al Facultății de Litere, specializarea română-italiană, și al masteratului de traductologie latino-romanică la Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, ambele în cadrul Universității din București. În anul 2014 a câștigat premiul al III-lea la festivalul „Festlettura", un concurs de traduceri literare organizat cu sprijinul Institutului Italian de Cultură „Vito Grasso" din București, iar in anul 2016 a beneficiat de o bursă de studiu Erasmus la Universitatea din Bologna. Volumul de față reprezintă debutul său în calitate de traducător literar.

CARTIER
Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.
Tel./fax: 022 20 34 91, tel.: 022 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md
Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2, București.
Tel./fax: 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md
cartier.md

Cărțile Cartier *pot fi procurate online pe shop.cartier.md*
și în toate librăriile bune din România și Republica Moldova.
Cartier eBooks pot fi procurate pe iBooks, Barnes & Noble și pe cartier.md

LIBRĂRIILE CARTIER
Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău. Tel./fax: 022 21 42 03.
E-mail: librariadincentru@cartier.md
Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel.: 022 24 10 00.
E-mail: librariadinhol@cartier.md
Librăria online, shop.cartier.md. Tel.: 068 555 579.
E-mail: vanzari@cartier.md
Livrare gratuită oriunde în Republica Moldova pentru comenzi mai mari de 250 MDL.

Comenzi CARTEA PRIN POȘTĂ
CODEX 2000, Str. Toamnei nr. 24, sectorul 2, 020712 București, România
Tel./fax: (021) 210 80 51
E-mail: romania@cartier.md
Taxele poștale sunt suportate de editură. Plata se face ramburs, la primirea coletului.

Colecția *Cartier istoric* este coordonată de Virgil Pâslariuc
Editor: Gheorghe Erizanu
Lector: Em. Galaicu-Păun
Coperta: Vitalie Coroban
Design/tehnoredactare: Valeria Idjilov
Prepress: Editura Cartier

Alberto Basciani
LA DIFFICILE UNIONE
ARACNE editrice S.r.l. (Roma), 2007 (Ediția a II-a, revăzută și adăugită)

Alberto Basciani
DIFICILA UNIRE
Ediția I, ebook, martie 2018

© 2007 by Alberto Basciani
© 2018, Editura Cartier pentru prezenta ediție. Toate drepturile rezervate.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții
Basciani, Alberto.
Dificila unire: Basarabia şi România Mare 1918-1940/Alberto Basciani;
trad. din italiană de George Doru Ivan şi Maria Voicu. –
Chişinău: Cartier, 2018. – 240 p. – (Colecţia „Cartier ebook”, ISBN 978-9975-79-909-6). E-book.
1 disc optic (CD-ROM): sd., col.; în container, 13 x 13 cm.
Cerinţe de sistem: Windows 98/2000/XP, 64 Mb hard, E-Pub.
ISBN 978-9975-86-274-5.
94(478+498)"1918/1940"
B 36

Prefață

Istoria Basarabiei, de-a lungul deceniilor decisive cuprinse între Congresul de la Berlin din 1878 și destrămarea României Mari din 1940, îi oferă lui Alberto Basciani posibilitatea să se confrunte cu probleme fundamentale ale epocii contemporane: imperialismul și naționalismul, rivalitatea dintre state, subordonarea bunăstării regionale în favoarea intereselor naționale, omogenizarea culturii și supraviețuirea altor etnii. Modul în care abordează această perioadă din istoria Basarabiei se conformează, așadar, unei perspective europene, deoarece autorul se folosește de evenimentele din provincie pentru a contura starea de neliniște și nesiguranța care a caracterizat anii douăzeci și treizeci ai secolului trecut. Dincolo de faptul că-i atribuie Basarabiei un rol în declinul lent al Europei către o stare de criză și conflicte, autorul reconstruiește și nesfârșitele tribulații din interiorul provinciei, investighează cu grijă reacțiile basarabenilor față de asimilare și dezordinea care le-a fost impusă atât din est, cât și din vest, și pune în evidență cu meticulozitate dările apăsătoare plătite de basarabeni în detrimentul dezvoltării lor politice, al progresului social și economic.

Alberto Basciani a procedat corect prezentând situația Basarabiei din perioada 1878-1940 drept un clasic *case study* al unei provincii mici și subdezvoltate, care încearcă să protejeze ceva din propria individualitate, așa strânsă cum era între intențiile agresive ale puterilor aflate în expansiune, precum Rusia țaristă, pe de o parte, iar mai apoi succesoarea acesteia, Uniunea Sovietică, și Regatul României, de cealaltă parte. Autorul a arătat în mod convingător că basarabenii au eșuat în încercarea de a depăși limitele pe care geografia teritoriului și propria istorie le-o impuneau, fără să reușească să gestioneze controlul asupra propriilor destine. Trei

teme principale alcătuiesc structura lucrării: Basarabia, provincie a Rusiei țariste; anexarea Basarabiei la România Mare și, în fine, Basarabia văzută ca sursă permanentă de tensiuni mai întâi între Rusia și România, iar mai apoi între Uniunea Sovietică și România.

Este impresionant modul în care se aseamănă anumite metode administrative puse în practică în Basarabia atât de către funcționarii ruși, cât și de cei români. Cabinetele imperiale de la Sankt Petersburg erau hotărâte să mențină Basarabia sub puterea lor politică în detrimentul autonomiei locale. În acest scop, au promovat pătrunderea limbii și a culturii ruse în rândul populației moldovenești din Basarabia, astfel că învățământul și literatura în limba maternă au fost compromise. După 1918 și în perioada dintre cele două războaie mondiale, autoritățile centrale de la București s-au folosit de orice mijloc posibil ca să încorporeze provincia în noul stat național. În domeniul politicii au monopolizat puterea și au ignorat cu tărie realitățile locale, au creat o birocrație care a excelat în abuzuri și ostilitate; în chestiunile de ordin economic și-au favorizat propriile interese și au ignorat sărăcia, care era foarte răspândită, dar și starea de subdezvoltare de dincolo de Prut. În plan cultural au promovat limba română și înființarea de noi școli ca instrumente de integrare, doar că procedând în acest fel și-au îndepărtat simpatiile minorităților etnice, dar și pe cele ale românilor care au avut de suferit din cauza situației arbitrare impuse de noul regim. Atât în anii douăzeci, cât și în anii treizeci, clasa conducătoare românească a dovedit încă o dată că nu este capabilă să gestioneze în mod corespunzător problemele importante cu care se confrunta provincia. Doar pentru o scurtă perioadă din tot acest interval de timp, arată Basciani, basarabenii, și în special moldovenii, au avut un cuvânt de spus pentru a-și hotărî propriul viitor; mai exact, în zilele învolburate ale revoluției și ale înființării Consiliului Național, *Sfatul Țării*, în 1917, și în primele luni ale anului 1918, doar că ulterior au intervenit organele centralizatoare de la București.

Alberto Basciani arată în mod clar felul în care situația relațiilor româno-sovietice și oscilațiile către dreapta ale politicii românești

din anii treizeci au dus la exacerbarea situației din Basarabia. Intenția vădită a Uniunii Sovietice de a redobândi provincia, chiar și după restabilirea relațiilor diplomatice cu România și după tulburările provocate de mișcarea naționalistă românească de extremă dreaptă, a accentuat atmosfera de nesiguranță și deznădejde. Cât privește efectele pe care pericolul extern și starea de confuzie internă le-au avut asupra economiei Basarabiei, din ce în ce mai lipsită de vigoare, dar și asupra situației tot mai conflictuale dintre comunitățile etnice din regiune, autorul nu lasă loc de îndoială. Acel deceniu – subliniază autorul în mod convingător – a fost marcat de un declin implacabil, care a dus până la așa-zisul *ultimatum* dat de sovietici României în iunie 1940, actul final al unei „tragedii menite să schimbe pentru totdeauna destinele" din Basarabia.

Avem, așadar, în fața noastră o reconstituire a unei perioade decisive din istoria modernă a Basarabiei. Autorul a abordat obiectul de studiu cu ajutorul instrumentelor proprii cercetătorului, intenționând să descopere mecanismele care au determinat direcția pe care provincia a fost obligată să o urmeze. Pentru a da mai multă forță argumentelor sale, Alberto Basciani a cercetat cu mare atenție materialele publicate încă disponibile și a analizat reconstituirile și opiniile istoricilor scrise în diverse limbi. Cu toate acestea, a reușit să identifice acele mari lacune informaționale care nu permiteau o reconstituire exactă a evenimentelor și o interpretare concretă a spiritului timpului, motiv pentru care a apelat și la sursele de arhivă. Folosind corespondența diplomatică inedită, însemnări de călătorii, memorii, rapoarte ale poliției și documente oficiale de diferite tipuri, autorul a creat o frescă echilibrată a unei regiuni aflate într-o situație de criză. Dacă expunerea este făcută în tonuri întunecate, totul se datorează faptului că autorul a lăsat ca sursele să vorbească. Cartea lui Alberto Basciani are deci un loc important în rândul acelor lucrări indispensabile pe care trebuie să le consulte toți cei care sunt interesați să studieze soarta Basarabiei.

Keith HITCHINS
(University of Illinois at Urbana – Champaign)

Introducere

La 28 mai 1812, cu doar câteva săptămâni înainte ca așa-numita *Grande Armée* a lui Napoleon să invadeze Rusia, la București era încheiat un tratat de pace între o delegație otomană și una rusească. Semnarea acestuia punea sfârșit unui lanț de acțiuni războinice sângeroase și istovitoare începute cu șase ani înainte, în 1806, dar și tentativelor eșuate de a negocia între cele două imperii o pace onorabilă pentru ambele părți adverse. Semnarea tratatului ar fi trebuit să satisfacă ambițiile de expansiune ale rușilor în Balcani și la Dunăre pentru a cuceri strâmtorile, dar și pretenția Înaltei Porți de a-și întări pozițiile pe tabla de șah politică și geografică a Europei de Sud-Est, unde, de ceva timp, Imperiul Otoman manifesta deja simptomele îngrijorătoare ale unei crize economice, politice și militare. Trecuse mult timp de când armata turcă pierduse orice avânt ofensiv, ba mai mult, trebuia să trudească din ce în ce mai greu ca să apere teritoriile europene ale Imperiului. Conflictul dintre otomani și ruși începuse, de fapt, în vremea lui Petru cel Mare. Pe lângă strategiile militare obișnuite, turcii învățaseră să folosească cu măiestrie și arma diplomației. Astfel, bătăliile în câmp deschis și asediile alternau cu trarative lungi, complexe și obositoare, așteptând apariția vreunui eveniment extern, precum izbucnirea unui război în alte zone sau intervenția altor puteri militare etc., pentru a evita semnarea unor tratate prea împovărătoare. De data aceasta însă, ceva n-a mers cum trebuia. După un lung șir de controverse diplomatice, care au dus chiar la schimbarea locului de întâlnire al celor două delegații, negociatorii otomani au decis în mod neașteptat să semneze tratatul de pace consimțind, prin urmare, să cedeze Basarabia Rusiei. Era vorba de un teritoriu care în acele vremuri era în mare parte ostil, mai ales în porțiunea cuprinsă

între fluviile Prut și Nistru, cunoscută atunci ca *bugeac*. Cu toate acestea, rezultatul putea fi socotit drept unul satisfăcător, având în vedere că, în anumite etape ale negocierilor, rușii pretinseseră să le fie cedate ambele principate dunărene, deci o porțiune mai mare decât suprafața Moldovei, de la Prut până la râul Siret. În mod formal, Basarabia aparținea Pincipatului Moldovei, dar se afla sub suzeranitatea Înaltei Porți; vremurile pline de vitejie ale războaielor antiotomane purtate de voievodul Ștefan cel Mare erau de mult o amintire, iar Principatul Moldovei menținea acum doar o aparentă autonomie. La fel ca la București (capitala Principatului Valahiei), tronul Moldovei fusese luat de otomani de la dinastiile autohtone care trimiseseră prea multe semnale cu subînțeles vecinilor austrieci și ruși, care puteau să le devină aliați în lupta de redobândire a independenței politice pierdute. Pentru economia Imperiului Otoman, Principatele deveniseră mai profitabile decât multe alte teritorii europene aflate sub controlul direct al funcționarilor și al armatelor otomane: de fapt, la un anumit interval, tronurile din Iași și București erau de-a dreptul scoase la licitație, iar dobândirea lor devenise o afacere internă a familiilor fanariote nobile și foarte bogate, toate cu origini grecești, strânse în cartierul din Constantinopol numit tocmai Fanar. În fond, Curtea de la Iași nu era atunci în măsură să evite ca Moldova să piardă Basarabia. De altfel, chiar și sultanul trebuie să se fi simțit puțin înșelat de concluziile la care ajunseseră delegații săi, pe care, după ceva timp, i-a făcut să plătească prin tăierea capului supunerea în fața pretențiilor impuse de ruși. Răzbunarea împăratului nu a fost însă în stare să schimbe destinul teritoriilor dintre Prut și Nistru. În ajunul expediției insidioase întreprinse de Napoleon către inima Imperiului, dinastia Romanov anexa Basarabia și obținea astfel o victorie deloc de neglijat în cadrul politicii de expansiune către apele calde ale Mediteranei. Începând din acest moment, influența și prestigiul Rusiei în Principatele Dunărene n-au făcut altceva decât să crească necontenit.

Pacea de la Adrianopol din 1829 a proclamat Imperiul Rus drept putere protectoare a Principatelor care, în scurt timp, s-ar fi zis că aveau să urmeze destinul Basarabiei, având în vedere condițiile care duseseră la accentuarea slăbiciunii față de puterea otomană. Încă o dată, evenimentele au luat o altă întorsătură. Câțiva ani mai târziu, marșul triumfal al armatelor rusești în teritoriile balcanice și dunărene a înregistrat o întrerupere bruscă. În Crimeea, ambițiile lui Nicolae I au fost nevoite să înfrunte formidabila mașinărie de război a englezilor și mai ales a francezilor. Pentru Rusia, înfrângerea a fost o lovitură foarte grea. Dezastrul militar a pus în evidență acele fisuri din sistem pe care autocrația de fier nu mai reușea să le ascundă, iar slăbiciunea Rusiei a fost proclamată în fața întregii Europe de concluziile Congresului de la Paris din 1856. Pe lângă celelalte concesii, Rusia a fost obligată să cedeze Principatului Moldovei partea meridională a Basarabiei, chiar acel teritoriu care conferea regiunii accesul la mare și la delta Dunării. Vom vedea mai apoi cum stăpânirea moldovenească a acestui teritoriu s-a dovedit a fi destul de scurtă. După mai puțin de douăzeci de ani, aceleași mari puteri (la care se adăuga Germania lui Bismarck) i-au înapoiat lui Alexandru al II-lea ceea ce îi fusese luat la puțin timp după urcarea sa pe tron (martie 1855). Consecințele pe care această decizie le-a avut asupra dezvoltării relațiilor nu numai de ordin politic, ci și cultural dintre România și Rusia au fost nefaste. Consider totuși că față de problematica Basarabiei acest aspect nu ocupă tocmai un loc central. Miezul problemei constă mai degrabă în faptul că, începând din 1812, Basarabia a luat o direcție complet diferită față de toate celelalte teritorii românești, atât față de cele autonome, cât și față de cele aflate sub dominație austriacă.

Dacă în acea perioadă tinerii din Valahia, Moldova sau Transilvania ce se îndreptau către Paris, Bruxelles, Roma, Milano, Veneția sau Berlin intrau în contact prin intermediul universităților de acolo și al revistelor (de ce nu?) cu revoluțiile și intrigile, cu politica și cu civilizația Europei Occidentale, reușind astfel să-și măsoare aspirațiile cu cele ale altor revoluționari din Europa Centrală, Basarabia era

în tot acest timp total exclusă din acest circuit. La acea vreme, Chișinăul continua să fie puțin mai mult decât un orășel de provincie, dar avusese, bineînțeles, marele privilegiu să găzduiască exilul lui Aleksandr Pușkin. În schimbul primirii unui mare poet însă, ca să-și termine studiile, mii de tineri din regiune aproape că nu aveau altceva de făcut decât să frecventeze cursurile liceelor și mai ales ale universităților aflate în celelalte teritorii ale Imperiului Rus. Din punct de vedere economic, acest raport a fost chiar mai strâns. Mărturiile călătorilor ne confirmă că Prutul era un soi de zid de netrecut, chiar dacă în toată această perioadă relațiile comerciale dintre câmpiile Basarabiei și portul de la Odesa, dar și cu celelalte mari centre ale Imperiului Romanov, n-au făcut decât să se dezvolte odată cu timpul. Dincolo de acestea, politica țaristă a alterat destul de profund și natura etnică a Basarabiei. Deși datele oferite de responsabilii recensământului rusesc sunt puternic contestate de demografi și în general de experții români, nu încape îndoială că, timp de un secol, alături de populația românească (mereu majoritară) s-au stabilit aici și multe alte comunități, chiar și imigranți elvețieni, care au introdus în Basarabia o remarcabilă tradiție vinicolă. Centrele locuite erau oglinda cea mai fidelă a acestei transformări. Acolo se putea auzi vorbindu-se rusă, idiș, polonă, armeană, germană, și poate doar în zilele în care se organiza târgul, atunci când țăranii veneau din zonele rurale, răsuna româna, o limbă tot mai arhaică comparativ cu acea română vorbită în celelalte teritorii istorice ale României de Est.

În 1918, România Mare a înglobat deci în granițele sale o regiune foarte diferită față de celelalte, care aveau să formeze cel mai întins și mai populat stat din toată Europa dunăreană și balcanică. Necunoscută aproape în totalitate nu numai de opinia publică românească, ci și de majoritatea conducătorilor, intelectualilor și a militarilor români, această regiune a devenit foarte repede un fel de organism străin de care cei mai mulți se temeau pentru că îl vedeau ca pe un mijloc de propagare a virusului bolșevic în trupul sănătos al națiunii românești. Conștientizarea acestei diferențe enorme, a

problemelor care izvorau de aici și care afectau conviețuirea civilă și deplina integrare a Basarabiei în statul unitar român, transpare cu putere din toate rapoartele, începând de la cele ale jandarmului din mediul rural până la declarațiile parlamentare. Și totuși, de-a lungul întregii perioade în care Basarabia a rămas o provincie a României, autoritățile au preferat să ignore nenumăratele probleme urgente care apăreau și să le îngroape sub o nestăvilită retorică naționalistă ori să le sufoce prin puterea represiunii, acolo unde era posibil. Au fost metode înșelătoare care au dus doar la otrăvirea vieții civile a unui teritoriu care deja era încercat de o puternică criză economică, ce avea să devină aproape endemică odată cu trecerea timpului.

Agricultura, punctul forte al economiei regionale prin tradiție, părea să fie acum în pragul unei grave decăderi, de neînțeles pentru populația din mediul rural. Ajungând, în sfârșit, în posesia unor câmpii fertile, care produceau adesea recolte foarte bune, dar care de la an la an valorau tot mai puțin, țăranii își dădeau seama că nu le pot scoate din sărăcia atavică și din starea de subdezvoltare în care se aflau. Trebuie să precizăm că, aproape în toată perioada dintre cele două războaie, criza economiei agricole a fost o constantă pentru zonele rurale ale Europei Orientale, însă în puține regiuni a dobândit un caracter virulent și cronic așa cum s-a întâmplat în Basarabia. Efectele acesteia au fost și mai devastatoare pentru că sub ochii oamenilor se desfășura și spectacolul nerușinat al unităților militare care începuseră să rechiziționeze căruțele, uneltele și animalele de tracțiune, de regulă în perioadele cele mai intense ale muncilor agricole; tot atunci responsabilii cu strângerea dărilor smulgeau din țâțâni ușile și ferestrele datornicilor, iar pe de altă parte fenomenul corupției, deja bine înrădăcinat în aparatele administrative, ducea la agonisirea unor averi jenante. În paralel cu acestea, funcționarii prefecturilor aveau libertatea să-i înlocuiască pe miniștrii cultelor sau pe dascălii nu foarte pregătiți sau rău văzuți de autorități, intervenind în schimbarea unor ritualuri și tradiții centenare, cum ar fi cele care țineau de vechiul calendar iulian. Și totuși, puterea rusească reconstituită, odată cu formarea Uniunii

Sovietice, era tot acolo, pe celălalt mal al Nistrului, amenințătoare și deloc resemnată cu privire la pierderea acelui teritoriu. Ignoranța clasei conducătoare românești a permis propagandei obsesive și mincinoase a sovieticilor să aibă câștig de cauză și să răspândească imaginea unei Basarabii sărace, prădată de moșierii de la București, chiar în timp ce milioane de țărani mureau de foame pe întinderile din Ucraina, iar alte milioane de cetățeni sovietici umpleau și făceau să funcționeze pe deplin stistemul neosclavagist apărut în cadrul așa-zisului *gulag*.

Basarabia fusese pierdută de români chiar înainte ca primul front revizionist să fisureze sistemul de tratate din 1919-1920. Toate acestea se petrecuseră pentru că în anii dintre cele două războaie aroganța, superficialitatea, corupția materială și morală a unei părți importante din clasa conducătoare românească transformaseră Unirea de la 1918 (care avusese și în Basarabia un imbold spiritual) într-un simplu construct fictiv. Nerăbdarea de a șterge până și amintirea experienței *Sfatului Țării*, a instanțelor autonomiste, a unei reforme agrare mult mai radicală și a unei toleranțe efective față de toate componentele etnice ale regiunii a golit de orice semnificație autentică unirea celor două teritorii despărțite de malurile Prutului. Probabil că nici dacă ar fi existat o administrație mai atentă și mai onestă nu s-ar fi putut evita tragedia din vara anului 1940, victoria sovietică și corolarul său de victime și deportări și, prin urmare, noua ocupație românească efemeră dintre anii 1941 și 1944, caracterizată de răzbunare și încheiată prin masacrul nediscriminat al evreilor din Moldova, Basarabia și Transnistria. De altfel, dacă e adevărat că România a trădat Basarabia, aceasta, împreună cu toate statele mici ale Europei Orientale, a fost trădată la rându-i de supunerea și slăbiciunea pe care democrațiile occidentale au avut-o în fața aroganței revizionismelor totalitare. Poate că o unire întemeiată pe elemente mai consistente și mai concrete decât una bazată doar pe mărunțișurile naționaliste, impuse cu forța de jandarmerie, și pe adoptarea unui model scolastic care își avea în românism aproape unica axiomă, ar fi reușit totuși să întărească fuzionarea statală ro-

mânească. Ar fi putut să-i trezească acesteia acea forță morală, acea putere interioară care, înainte de tratate și alianțe internaționale, ar fi trebuit să blindeze noile state ale Europei Centrale și Orientale, urmând să întărească noua Europă, transformând-o într-o fortăreață concretă împotriva barbariilor naziste și comuniste. Poate și din cauza acestor vechi neajunsuri până și astăzi, după prăbușirea Uniunii Sovietice, după recucerirea democrației în România și instaurarea unei depline suveranități naționale între cele două maluri ale Prutului, continuă să existe bariere politice și mentale aproape imposibil de depășit.

*

Scriind această carte, am rămas dator față de anumite persoane. Trebuie să-i mulțumesc în primul rând mentorului meu Francesco Guida, profesor de istorie a Europei Orientale la Universitatea Roma Trei. Domnia Sa a fost prima persoană care m-a îndrumat către această cercetare fără să mă lipsească de sprijinul și sfaturile sale, deopotrivă de valoroase. Importante au fost discuțiile purtate cu profesorul Keith Hitchins de la Universitatea din Illinois, în timpul dejunurilor noastre de neuitat (cel puțin pentru mine!) în cafenelele campusului Urbana-Champaign. Contribuția dânsului m-a ajutat să clarific multe dubii și să delimitez tot mai precis cele mai importante subiecte de tratat. Trebuie să-i mulțumesc apoi lui Antonio D'Alessandri de la Universitatea Roma Trei, cel care a fost întotdeauna primul care a citit cu atenție, răbdare și competență diferitele părți ale manuscrisului, care mai apoi au alcătuit lucrarea. La București m-a ajutat tot timpul și într-un mod admirabil Rudolf Mihai Dinu, profesor la Facultatea de Istorie și director la Institutul Român de Cultură şi Cercetare Umanistică din Veneţia. Dânsul m-a încurajat constant să continui, iar ajutorul său în căutarea surselor bibliografice a fost valoros. Îi sunt sincer recunoscător și lui Silviu Andrieș-Tabac, heraldist de stat al Republicii Moldova; ajutorul său a fost pur și simplu hotărâtor pentru a duce la bun sfârșit cercetarea

în timpul perioadei petrecute la Chișinău. Pentru tipărirea celei de-a doua ediții a cărții am fericirea de a lărgi sfera mulțumirilor, incluzând cel puțin alte două persoane. În primul rând trebuie să mulțumesc regretatului profesor Ștefan Delureanu din București, istoric de o însemnătate și de o cultură deosebită, ale cărui sugestii au fost valoroase pentru a îmbunătăți multe părți ale acestui text și, în sfârșit, domnului Davide Zaffi, funcționar al provinciei autonome Trento, bun cunoscător al civilizațiilor și al popoarelor Europei Orientale. Reflecțiile sale mi-au trezit interesul pentru aprofundarea și/sau revizuirea anumitor chestiuni abordate. Bineînțeles, întreaga responsabilitate cu privire la cele scrise rămâne numai a mea.

CAPITOLUL I
Basarabia de la *gubernie* a Imperiului Rus la Republică autonomă. 1878-1918

1. De la a Doua Criză Orientală până la secolul XX. Integrarea Basarabiei în Imperiul Rus

În anul 1888 părintele dominican Vincenzo Vannutelli, bun cunoscător al Orientului european și mai ales al Balcanilor, pe care îi străbătuse de câteva ori, a publicat la Roma o relatare a unei călătorii întreprinse prin Munții Carpați și România. Prelatul călătorea cu vaporul de la Constanța la Galați pe cursul inferior al Dunării, iar în timp ce ambarcațiunea înainta de-a lungul țărmurilor Basarabiei, privirea sa uimită a fost cucerită de lipsa totală a oricărei urme de trafic comercial sau de pasageri: nu exista „între cele două țărmuri nici cea mai mică legătură sau corespondență”, ci numai santinele rusești bine înarmate, care la fiecare două sute de metri păzeau hotarul dintre cele două state[1]. Și mai surprins a fost preotul nostru când în fața ochilor i-au apărut niște grămezi mari de lemne alături de care stăteau numeroase ancore din fier despre care un tovarăș de călătorie i-a explicat cu pricepere că sunt pregătite pentru eventualitatea în care armata rusă ar avea nevoie de niște punți ca să traverseze fluviul[2]. Descrierea hotarului ruso-român în Basarabia pe care ne-o oferă memoriile lui Vannutelli mi s-a părut

că înfățișează într-un mod eficient situația de tensiune latentă dintr-o regiune de frontieră, care pe atunci era necunoscută de cei mai mulți locuitori ai Europei. Cunoașterea precară a Basarabiei, dar și a altor teritorii din Balcani, era, de altfel, o moștenire inevitabilă a acelorași lacune geografice pe care Europa Occidentală le căpătase în anii anteriori, și care în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea ajunsese să se reflecte în producția cartografică grav deficitară dedicată teritoriilor din așa-zisa „Turcie a Europei”[3]. Începând cu epoca iluministă, o îmbunătățire a cunoștințelor pe care locuitorii Europei Occidentale le aveau despre teritoriile balcanice s-a produs odată cu publicarea însemnărilor și a jurnalelor călătorilor care mergeau în număr tot mai mare în provinciile europene ale Imperiului Otoman. După cum remarca Maria Todorova, cunoașterea mai aprofundată a acestor două parți ale Europei a făcut posibil ca în veacul al XIX-lea dihotomia creștino-musulmană să fie depășită, măcar în termenii în care fusese cunoscută până atunci, și să fie înlocuită cu opoziția dintre națiunile mai dezvoltate pe calea progresului politic, economic și social și cele cu o evoluție mai lentă[4]. Totuși, în ciuda progreselor făcute, e foarte probabil ca Basarabia să nu fi fost cunoscută nici măcar de acei călători și jurnaliști care tocmai în acea perioadă străbăteau în număr din ce în ce mai mare diferite zone ale Balcanilor, câțiva mânați de spiritul de aventură și de cunoaștere în teritorii îndepărtate de regiunile mai civilizate ale Europei (și tocmai de aceea pline de farmec), iar alții atrași în mod mai concret de întâmplările tumultuoase care făcuseră deja ca acele teritorii să devină un punct de răspântie al politicii europene[5], ținuturi care câștigau spații tot mai largi în revistele și ziarele publicate în acea perioadă în marile capitale europene. În aceeași perioadă însă, Basarabia, provincia sud-estică aflată la marginea Imperiului Rus, nu atrăgea prea mult atenția călătorilor și nici a opiniei publice europene.

*

În vremea călătoriei părintelui dominican Vannutelli, trecuseră deja zece ani de la încheierea prevederilor Congresului de la Berlin (iunie – iulie 1878) care schimbase în mod radical aspectul geopolitic al Europei de Sud-Est. Cât despre România, hotărârile luate în capitala Germaniei nu făceau decât să confirme o serie de decizii adoptate cu câteva luni înainte de delegații ruși și turci care semnaseră Tratatul de la San Stefano (3 martie 1878). Capodoperă efemeră a diplomației țariste în Balcani, acest tratat fusese încheiat la sfârșitul unui război dur și urmărea să asigure dominația rusă asupra Europei de Sud-Vest[6]. Totuși, anumite hotărâri ale rușilor determinaseră intervenția imediată a Marilor Puteri, motiv pentru care tratatul a rămas literă moartă. Printre aceste hotărâri s-a numărat crearea unui principat extins al Bulgariei, ce includea și Macedonia, care să fie autonom, dar din punct de vedere formal supus suveranității otomane și care, dată fiind influența pe care o avea deja Rusia în regiune, să poată fi transformat într-un soi de rampă de lansare comodă către Constantinopol și strâmtori. Odată ce războiul a fost evitat, s-a decis căutarea unei soluționări a chestiunii într-o adunare generală a Marilor Puteri. Sediul de discuții a fost ales, grație medierii cancelarului german Otto von Bismarck, orașul Berlin, care de puțin timp devenise capitala renăscutului *Reich* german[7]. După confirmarea independenței politice care elibera definitiv noul stat român de protectoratul Imperiului Otoman (protectorat care, de ceva timp, era oricum doar formal), la sfârșitul negocierilor purtate la Berlin au fost reconfirmate și prevederile de la San Stefano care îi obligau pe români să retrocedeze Imperiului Rus trei județe din sudul Basarabiei (Cahul, Bolgrad, Ismail). Era vorba de un teritoriu de aproximativ 5.000 km^2 cu o populație de circa 130.000 de locuitori, pe care în 1856 statele învingătoare din Războiul Crimeei, Franța, Marea Britanie și Imperiul Otoman, le luaseră însă de la Rusia și le oferiseră Principatului Moldovei[8]. Decizia, edulcorată de cedarea Dobrogei de Nord României, provocase o mare nemulțumire atât la Curte, cât și

în rândurile lumii politice și ale opiniei publice românești. Această hotărâre intervenise în ciuda articolelor Convenției ruso-române semnată la București pe 17 aprilie 1877, convenție care conferea armatei ruse posibilitatea să traverseze teritoriul românesc ca să ajungă la câmpurile de luptă din Bulgaria, în schimbul angajamentului de a menține și de a apăra integritatea teritorială a României[9]. Pe lângă toate acestea, în timpul ostilităților (dar și ca urmare a solicitării venite din partea rușilor), românii au declarat, la rândul lor, război otomanilor la 12 mai, participând ca protagoniști sub conducerea directă a lui Carol I[10] la luptele grele purtate în împrejurimile orașului Plevna[11], lupte care, în cele din urmă, s-au dovedit a fi decisive în determinarea rezultatelor finale ale războiului. Trimis în misiune la Berlin, ministrul de Externe al României, Mihail Kogălniceanu, a încercat în zadar să obțină ajutorul diplomaților occidentale prin redactarea unui *memorandum* punctual. Acest document nu numai că reclama nedreptatea suferită de propria țară, dar contesta în definitiv și legitimitatea primei ocupații rusești a Basarabiei, care data din 1812[12].

Cum era de așteptat, protestele românilor n-au avut mari efecte, chiar dacă trimișii guvernului de la București au acționat prompt și au reușit să obțină o anumită admirație chiar și din partea diplomaților din alte state balcanice, cum ar fi, de exemplu, Milan Petronievici, directorul Legației sârbe din București. Într-un raport trimis ministrului său acesta a descris în tonuri măgulitoare voința românilor de a nu renunța la stăpânirea Basarabiei de Sud și la delta Dunării[13], expusă de *memorandumul* prezentat guvernului *Reich*-ului. Nemulțumirile exprimate de guvern și de opinia publică românească au avut ecouri și în rândurile marilor publicații europene, mai ales în presa germană și engleză, unde comentariile cu privire la hotărârile luate de ruși au fost destul de dure în anumite cazuri. Ediția ziarului „Times” din 20 iunie 1877 socotea pretențiile rușilor asupra Basarabiei de Sud drept o adevărată „barefaced robbery”[14]. Totuși, nici simpatiile din cercurile diplomatice și nici indignarea

opiniei publice n-au reușit să-i facă pe ruși să se răzgândească. Potrivit mărturiei unui apropiat al principelui Carol al României, diplomația țaristă a început să acționeze cu hotărâre ca să împiedice orice mișcare pe care ar fi putut să o pregătească românii. Până și ministrul de Externe rus, Aleksandr Gorceakov, l-ar fi „sfătuit călduros" pe viitorul rege al României să pună capăt manevrelor Ministerului său de Externe, care-și trimitea emisarii și plenipotențiarii în Cancelariile și Curțile din aproape întreaga Europă. Pe același ton peremptoriu l-a avertizat să se abțină de la a tolera manifestații și petiții făcute în semn de protest împotriva cedării Basarbiei de Sud[15]. De altfel, și prințul Karl-Anton Hohenzollern, tatăl principelui Carol și consilier politic important al acestuia, i-a sugerat fiului să nu se opună deciziei Marilor Puteri și mai ales să nu pornească noua România independentă pe calea dușmăniei cu Rusia, pentru că ar fi dăunat în mare măsură dezvoltării noului stat[16]. Cu toate că anumiți observatori ruși se plângeau că redobândirea teritoriilor din sudul Basarabiei nu stârnise în patrie interesul cuvenit[17], pentru Rusia recucerirea Basarabiei de Sud era o condiție importantă pentru a reconfirma prestigiul și mai ales influența de care se bucura în rândul populațiilor din regiune. Chiar dacă suferise o înfrângere diplomatică, Imperiul Romanovilor nu renunțase, bineînțeles, la planurile sale de expansiune din Balcani[18]. Odată spulberate posibilitățile de dominație așa cum se stabiliseră la San Stefano, acum era vorba de a salva măcar o parte din acea strategie:

> Si nous réussirons encore à nous faire adjuger la Bessarabie moldave, nous pourrons être satisfaits du résultat du congrès, malgré la transformation qu'on fait subir au Traité de San Stefano[19].

Fiind hotărâte să mențină în echilibru balanța puterilor pe eșichierul geopolitic al Europei, nu era, bineînțeles, în intenția și nici în interesul celorlalte puteri să umilească prea tare partea adversă rusă, având în vedere și hotărârea de care dădea dovadă puterea țaristă. Ținând cont de aceste premise, putem să-i dăm

dreptate cu ușurință renumitului istoric român Alexandru Xenopol, care consemna că pentru Marile Puteri soarta României fusese deja hotărâtă înainte ca discuțiile conferinței de la Berlin să înceapă[20]. Rezultatul final n-avea cum să nu nemulțumească profund România, care fusese obligată să părăsească cele trei județe din sudul Basarabiei și să dea, cel puțin în acest caz, satisfacție deplină reprezentanților țarului[21]. Pe fundalul discuțiilor aprinse și sfâșietoare din Regat, românilor nu le-a mai rămas decât să bea până la ultima picătură din cupa amară a unei deposedări teritoriale dureroase și umilitoare, care descuraja primii pași de după cucerirea independenței noului stat[22].

La 1 octombrie 1878, când trecuseră câteva luni de la semnarea Tratatului de la Berlin, fără să aibă loc nici cel mai mic incident, trupele și autoritățile țariste au reluat pe deplin în posesie teritoriul basarabean dat Rusiei, chiar dacă România nu semnase niciun document oficial prin care să cedeze teritoriul[23]. Această acțiune a fost percepută ca un adevărat atentat la suveranitatea statală românească și a marcat fără îndoială apariția unui puternic curent antirusesc pe întreg cuprinsul spațiului danubian. Din acest moment, pentru o mare parte a opiniei publice românești și a puterilor politice, Rusia a devenit inamicul principal al noii Românii independente[24], fapt care avea să influențeze în anii următori anumite hotărâri importante în politica externă. La câteva zile după ce administrația românească a eliberat Basarabia, Friedrich Wilhelm, prințul moștenitor al Prusiei, i-a scris principelui Carol o scrisoare prin care își manifesta înțelegerea față de sacrificiul impus României la Berlin și îi transmitea că dezaprobă (și nu numai el) și nu înțelege aviditatea de care Rusia fusese în stare pentru un „petic de pământ”[25]. Poate că suprafața teritoriului retrocedat Rusiei nu era enormă și avea o importanță economică modestă, însă, anexată la restul teritoriului, completa și consolida controlul țarist asupra unei zone care avea o valoare strategică indiscutabilă.

> Or l'importance géographique de la Bessarabie est incontestable. D'une parte elle commande les bouches de deux fleuves, Dniestr et Pruth, d'intérêt très inégal, et atteint par là le Danube dont elle borde le bras de Chilia sur une assez long distance [...] Toute puissance qui voudra dominer le Détroit et rêvera à l'hégémonie en mer Noire sera intéressée par elle au premier chef [26].

Ținând cont de ceea ce s-a arătat până acum, reușim să înțelegem și să contextualizăm mai bine acea stare de tensiune și de calm nefiresc care se instalase între cele două maluri ale Prutului, așa cum reiese din descrierea hotarului pe care ne-a lăsat-o părintele dominican Vannutelli și pe care am redat-o la începutul capitolului. Situația nu făcea decât să reflecte o realitate care se consolidase deja de ceva timp și care ilustra foarte bine relațiile dintre cele două state despărțite din cauza unei rivalități puternice, dovada cea mai evidentă a acesteia fiind legăturile politice îngrijorătoare, marcate de neîncredere reciprocă, și slabele legături economice. De altfel, și în conversațiile oficiale cu aliații austro-ungari și germani (România aderase la Tripla Alianță în octombrie 1883 prin Tratatul de la Viena fără știrea Parlamentului), regele Carol I, un adevărat *deux ex machina* al politicii externe românești, nu-și ascunsese dorința de a redobândi într-o bună zi teritoriile pierdute în 1878[27]. Singurele legături puternice stabilite de ruși și români în acei ani au vizat comisiile mixte care au încercat să traseze de-a lungul Prutului linia demarcatoare exactă între teritoriile celor două state, doar că aceste comisii n-au dat niciodată dovadă de un mare spirit de colaborare. Zonele din imediata apropiere a graniței erau atent controlate de polițiștii de frontieră din cele două state, care se supravegheau la sânge și nu pierdeau ocazia de a mai trage uneori câte o salvă unii asupra altora. Adesea, cei care plăteau consecințele cele mai grave erau pescarii de pe cele două maluri ale Prutului; de altfel, ocupația lor părea unicul semn adevărat al vreunei activități desfășurate de cetățeni de-a lungul acelui teritoriu[28]. Călătorii erau puțini la număr, la fel și mărfurile în tranzit, care aveau să se reducă odată cu trecerea timpului, lăsând, prin urmare, din ce în ce mai mult loc de

acțiune contrabandiștilor care-și desfășurau cu îndemânare activitățile[29].

Aceasta era situația în Basarabia când guvernul țarist a hotărât să intensifice acțiunea de rusificare și să elimine treptat acele rămășițe de autonomie care încă mai supraviețuiau pentru a lega și mai strâns întregul teritoriu dintre Prut și Nistru de restul Imperiului Rus, atât din punct de vedere cultural, cât și social. Situația pe care trebuiau să o gestioneze funcționarii ruși era cu adevărat urgentă; Basarabia trebuia integrată în mod sistematic și definitiv în celelalte regiuni ale statului țarist. Consolidarea treptată, dar constantă a legăturilor dintre centrul imperiului și această îndepărtată provincie sud-vestică se înscria, de fapt, într-un proces mai general de redistribuire a raporturilor și a obligațiilor, a privilegiilor și a responsabilităților între diferitele componente etnice, lingvistice și religioase cuprinse în granițele Imperiului Rus. Prin această operațiune, Imperiul Țarist încerca să-și întărească structura statală și stăpânirea. Începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, așa cum a arătat Andreas Kappeler într-un studiu edificator, în cadrul acestei operațiuni, populațiile care se deosebeau cel mai mult de cea rusă prin limbă, civilizație și religie (introduse în așa-numita categorie *inorodți*) au fost tot mai discriminate sub aspect juridic, politic și cultural, dar au reușit totuși să-și păstreze fără prea multe probleme identitatea etnică și anumite privilegii, cum ar fi, de exemplu, scutirea de efectuarea serviciului militar. De cealaltă parte, fie că erau sau nu ortodoxe, aproape toate celelalte populații creștine au resimțit în schimb că modelul lingvistic și cultural rus emanat din centrul imperiului li se impune în mod și mai accentuat. Pe de o parte, această situație oferea perspective importante de a avansa pe scară socială și în carieră, mai ales pentru exponenții respectivelor elite, iar datorită unor motive legate de profesie și prestigiu social, promova în multe cazuri și un proces spontan de rusificare. În același timp însă, presupunea și un devotament din ce în ce mai mare pentru autocrație și, în definitiv, o acceptare *tout court* a civilizației ruse și o supunere necondiționată dinastiei,

statului rus și legilor sale[30]. A fost vorba de un proces extrem de complex și deloc liniar, dar mai ales foarte diferit în funcție de epocă și regiune. Așa cum amintește Kappeler, din dorința persoanelor aflate la conducerea Imperiului Romanov, această evoluție țintea să consolideze atât rezultatele expansiunii teritoriale, cât și stabilitatea socială și politică a structurilor imperiale[31] din teritoriile respective. Se știe, de altfel, că, începând cu domnia lui Nicolae I, întregul aparat administrativ și militar al Imperiului Rus a cunoscut o evoluție decisivă către profesionalizare și specializare, evoluție în care au fost implicați tot mai mulți exponenți ai nobilimii din provincie, dar și persoane care proveneau din clasele mai de jos ale societății. Consecința acestor acțiuni a făcut ca, după primul experiment realizat de Petru cel Mare, în Rusia să apară o nouă nobilime de robă[32].

Fără îndoială, populația de origine moldovenească din Basarabia a fost pe deplin introdusă în acest mecanism, care în 1871, odată cu transformarea teritoriului într-o adevărată *gubernie* a Imperiului, a fost grăbit în zonele cuprinse între Prut și Nistru. Credința ortodoxă a locuitorilor Basarabiei îi includea într-un fel de „rusime extinsă” a și făcut ca această regiune să fie, după Bielorusia și Ucraina, unul dintre teritoriile unde dorința de integrare și uniformizare a statului rus[33] a acționat și mai puternic. Printre altele, această decizie a coincis în mod semnificativ și cu o reformă importantă adusă heraldicii orașelor istorice și județelor din întreaga Basarabie. Reforma urmărea să scoată în evidență noul statut pe care imperiul îl dobândise pe întreg cuprinsul teritoriului basarabean, cum, de altfel, părea să indice în noua stemă coroana imperială a Romanovilor, care se ridica deasupra scutului unde era înfățișat capul de bour, simbolul tradițional moldovenesc[34]. Pe lângă îngrijorările de ordin politic pe care le trezise nașterea unei Românii unite dincolo de Prut, a fost o cerință determinată, probabil, și de faptul că autoritățile au recunoscut, după aproape șaptezeci de ani de dominație rusă, că majoritatea populației din Basarabia rămăsese în

mod compact de origine moldovenească, mai exact ¾ din numărul total, conform statisticilor imperiale[35]. În zonele rurale, prezența rușilor era aproape neglijabilă. Aici predominau moldovenii, care printre altele ignorau complet limba rusă și nici nu dădeau vreun semn că ar dori să o învețe. Potrivit mărturiilor lăsate de unii călători care au trecut prin acele ținuturi, în primii ani ai secolului al XX-lea erau încă foarte răspândite printre țăranii din regiune cântecele care lăudau refuzul de a învăța limba rusă și proverbele care conțineau maxime de tipul: „decât muscal creștin, mai bine turc păgân[36]”. Cu toate acestea, autoritățile țariste n-au luat în considerare preferințele lingvistice ale țăranilor din Basarabia, motiv pentru care, începând din 1871, Basarabia a intrat din punct de vedere lingvistic într-o fază pe care cercetătoarea Lidia Colesnic-Codreanca a definit-o drept „monolingvism oficial”. A fost o etapă care a presupus înlocuirea forțată a limbii române (sau moldovenească, dacă se preferă așa) cu limba rusă în toate sferele oficiale și administrative[37]. Poate că pentru stăpânitorii ruși aceasta era calea de-a supune definitiv o regiune care până și călătorilor veniți din orașele Imperiului Țarist li se părea în mare măsură extrem de săracă și complet ruptă de restul imperiului, cel puțin de partea europeană a acestuia. În timpul popasurilor pe care le făceau prin Basarabia, călătorii nu puteau să nu observe că majoritatea țăranilor nu cunoșteau limba rusă, iar din cauza condițiilor mizere de viață care-i urâțiseră, păreau că duc o existență în afara oricărui canon civil[38]. În primele decenii ale secolului al XIX-lea un călător rus, Aleksandr Mihailovski-Danilevski, scria că, doar după ce a intrat într-o librărie din București și a văzut în treacăt titlurile câtorva cărți (de altfel strict interzise în țara sa, precum cunoscutul „Mémorial de la Sainte Hélène”), i s-a părut că a ajuns, în sfârșit, pe un pământ civilizat, pentru că

> timp de două săptămâni călătorisem prin stepele Basarabiei, ale Moldovei și ale Valahiei și, văzând pretutindeni ignoranță și barbarie, mă socoteam în afara Europei[39].

Chiar dacă se afla încă sub povara unei înapoieri tehnice și productive, peisajul agricol din Basarabia era predominant față de cele câteva centre urbane, și așa de o calitate modestă. Într-o astfel de regiune majoritar agricolă, procesul de rusificare putea să înceapă doar prin Biserica Ortodoxă locală, ce apăruse și își răspândise parohiile chiar și în cele mai mici și izolate sate. Acestea ofereau adesea un minimum de sprijin educațional, deși calitatea acestui tip de învățământ nu trebuie să fi fost foarte înaltă, dacă ne gândim că în anul 1859, în toată Basarabia, doar 162 de preoți duseseră la bun sfârșit programul obișnuit de studii al unui seminar teologic[40]. De obicei, gradul redus de cultură se asocia cu o situație economică precară, care avea, bineînțeles, niște consecințe nefaste și asupra conduitei morale a multora dintre preoți[41]. Doar în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea se va putea asista la o evoluție semnificativă a nivelului de cultură al clerului basarabean, confirmată de creșterea numărului de seminariști, școli și biblioteci (de exemplu, în 1880 numărul acestora din urmă ajunsese deja la paisprezece) și chiar la o îmbunătățire a situației economice a acestuia[42]. Tocmai în sfera religioasă pătrunderea factorului rusesc se dovedise destul de limitată. Se poate spune că pe tot parcursul secolului al XIX-lea Biserica Ortodoxă din Basarabia a rămas în esență imună la interferențele Sfântului Sinod, instituția guvernamentală care din 1721 conducea Biserica rusă. Dintre toate mănăstirile și chinoviile din Basarabia, în 1862 doar în trei dintre acestea călugării foloseau limba rusă[43]. De altfel, folosirea limbii române era indispensabilă pentru membrii clerului, dacă doreau să-și oficieze slujbele religioase și să-și mențină constantă prezența în rândul populației rurale, care în mare parte era de origine moldovenească și se exprima aproape numai în română. Cum am amintit, aceștia demonstrau că refuză cu tărie să învețe rusa sau să meargă la acele puține școli rurale dependente de parohii, unde învățământul se făcea tot în limba rusă[44]. Iată, prin urmare, că și acele câteva cărți[45] care circulau prin sate, majoritatea cu caracter religios, erau

în limba română. Tot în acest fel, aceste populații au reușit să-și păstreze aproape intacte vechile tradiții, inclusiv costumele populare, cântecele, dansurile sau obiceiurile legate de sărbători.

Situația a fost în general tolerată de autoritățile ruse până la mijlocul secolului al XIX-lea. Cel mult se putea întâmpla ca jandarmii și membrii intermediari ai corpului administrativ rus care operau în Basarabia să comită vreun act sporadic de violență sau adesea un abuz mai mult sau mai puțin grav față de comunitățile mai mici: a fost, de exemplu, cazul credincioșilor de rit vechi, care trăiau în număr mare în ținuturile din Basarabia, cum ar fi în Soroca[46]. Aparținea credincioșilor de rit vechi comunitatea care în anul 1862 i-a înaintat țarului Alexandru al II-lea o petiție prin care denunța jafurile repetate comise de soldații și funcționarii ruși în satul Cunicea, unde, conform mărturiilor, în timpul unei adevărate razii organizate, aceștia ar fi furat niște cărți sfinte și icoane din iconostasul bisericii locale[47]. Așa cum s-a precizat, era vorba de cazuri izolate; de obicei administratorii și forțele de ordine preferau să nu tulbure liniștea din regiune. Conform anumitor mărturii, chiar și în acele câteva mănăstiri și biserici din Basarabia, unde oficial liturghia se ținea în slavonă, era folosită în majoritatea cazurilor limba română, fără ca acest lucru să dea naștere la reacții deosebite[48]. Statul rus avea o politică de neamestec în chestiunile de ordin religios ale Basarabiei, căreia i s-a pus capăt însă începând cu 1870, pentru a consemna o schimbare puternică după ce-a de-a Doua Criză Orientală. Acțiunea a dobândit o amploare deosebită după numirea arhiepiscopului Pavel Lebedev[49] (23 iunie 1871) la conducerea Mitropoliei Chișinăului.

Înaltul demnitar al bisericii era un susținător fervent al rolului decisiv pe care țarul îl avusese până atunci în conducerea statului și a societății ruse; era un adept al curentului naționalist imperialist pătruns de idei slavofile care, așa cum observase pe bună dreptate Dmitri Cijevski, în multe personalități din generația acestuia se contopeau și se amestecau într-o rusofilie[50] cu caracter mai puțin

„nobil” care urmărea să-și impună puterea fiind plină de ură și de dispreț față de Occident și instituțiile sale. Toate aceste sentimente lipseau aproape cu desăvârșire din mentalitatea slavofililor din prima generație[51], însă astfel de convingeri l-au transformat pe arhiepiscopul Pavel într-un susținător convins al ideii că este nevoie ca marele popor rus să devină protectorul populațiilor creștine mai mici din sud-estul Europei și să formeze în același timp o barieră puternică în calea acelor idei sociale și politice dăunătoare care prinseseră rădăcini în Occident[52]. Pe scurt, poporul rus trebuia să creeze o barieră împotriva acelor „contracte și acorduri meschine de tip parlamentar”, care în opinia slavofililor erau incompatibile cu spiritul poporului rus și în general cu cel al populațiilor de origine slavă[53]. Fără îndoială, acțiunea de rusificare a noului mitropolit a fost destul de pronunțată; aceasta se baza pe convingerea că toți supușii ortodocși ai țarului ar trebui să fie neapărat educați în școli rusești[54], ceea ce n-avea cum să nu stârnească la vremea respectivă un mare val de proteste. În Regat n-au fost puțini cei care l-au acuzat pe mitropolit că a dat lovitura de grație românismului din Basarabia[55]. Cu siguranță, nici anumite decizii îndreptate spre limitarea posibilităților de operare ale bisericii locale n-au îmbunătățit faima înaltului demnitar al bisericii. A fost, de exemplu, cazul închiderii tipografiei de la Chișinău printr-un decret din anul 1882, de altfel o prevedere proclamată la Petersburg direct de către Sfântul Sinod al Bisericii Ruse, pe care arhiepiscopul Pavel n-a făcut decât să o pună în practică.

În ciuda câtorva acțiuni impuse care l-au făcut să închidă un anumit număr de biserici, să intensifice procesul de rusificare în parohiile aflate sub jurisdicția sa, să alunge preoții care nu acționau în conformitate cu dorințele sale, și, în sfârșit, să treacă cu vederea peste anumite abuzuri comise de vreun subaltern al său, nu s-ar zice că acțiunile mitropolitului se deosebesc prea mult de cele ale înaintașilor săi. S-ar putea spune mai degrabă că a acționat dând dovadă de o energie și de o meticulozitate nemaiîntâlnite până

atunci, probabil ca răspuns la hotărârile venite de sus – un semn al schimbării climatului politic, social și cultural din întreaga regiune[56]. Pentru a răspunde hotărârilor care prevedeau închiderea sau rusificarea propriilor biserici, populația rurală din Basarabia adopta adesea un soi de rezistență pasivă și în mod special „stundismul”. Termenul provine din cuvântul de origine germană *Stunde* (ceas de rugăciune) și definea o practică pietistă pe care coloniștii germani o aduseseră în Basarabia cu câteva decenii în urmă. Aceasta consta în lecturarea unor pasaje din Biblie în locurile aflate în fața bisericilor închise de autorități, înălțând spre cer rugăciuni colective, într-un fel de reîntoarcere la creștinismul de la origini[57]. De altfel, sârguința cu care a acționat arhiepiscopul Pavel ca să instituie rusa ca limbă pentru oficierea liturghiei a stârnit câteva reacții negative și în rândul anumitor boieri de origine moldovenească, precum Alexandru Cotruță, vicepreședinte al Consiliului de conducere al zemstvei de la Chișinău. Cu ocazia unei ceremonii publice, Cotruță nu a ezitat să-i aducă episcopului la cunoștință că liturghia în slavonă nu era cunoscută de cele mai multe ori nici măcar de preoții ruși[58]. Dincolo de faptul că s-a ocupat să întărească disciplina în rândurile clerului și să creeze legături mai strânse cu Sfântul Sinod de la Moscova, mitropolitul Pavel nu a ignorat nici școlile bisericești, care se aflau într-o stare deplorabilă. De fapt, întregul sistem școlar din Basarabia a fost reorganizat. Au fost elaborate noi programe educaționale, care stabileau că predarea tuturor materiilor trebuie făcută doar în limba rusă, au fost îmbunătățite școlile deja existente și dotările acestora și au fost înființate școli noi chiar și în cadrul mănăstirilor închinate[59]. Pe lângă toate acestea, instituțiile școlare erau controlate cu o anumită regularitate de inspectorii trimiși de mitropolit ca să verifice buna lor funcționare și pregătirea profesorilor. În anumite cazuri instituțiile religioase au încercat să colaboreze cu organele Ministerului Instrucțiunii și cu așa-zisele zemstve[60] care tot atunci începuseră și în Basarabia un program important de școlarizare[61], ca

de altfel în restul Imperiului Romanovilor. Începând cu anii șaptezeci ai secolului al XIX-lea deosebit de importantă a fost încercarea de a deschide un număr tot mai mare de școli primare în acele zone unde populația moldovenească era mai compactă. La 3 februarie 1871 țarul Alexandru al II-lea a aprobat în mod oficial propunerea făcută de Ministrul Instrucțiunii, Dmitri Tolstoi, cerută la rândul ei de funcționarii locali și de guvernatorii din Noua Rusie și Basarabia, de a interzice învățământul în limba română în școlile județene din Chișinău, Hotin, Orhei, Bălți și Soroca[62].

O atenție deosebită a fost acordată pentru a selecta un corp profesoral capabil să predea lecțiile numai în limba rusă. Aceste cadre didactice erau formate în cadrul unor cursuri pedagogice speciale organizate mai ales la Chișinău și treptat aveau să-i înlocuiască pe acei profesori care păreau să nu ofere garanțiile necesare. Așa cum amintește Jeffrey Brooks, în Rusia școala ocupa, de altfel, un rol foarte important în viața persoanelor alfabetizate. Dascălul, la rându său, era în multe comunități rurale singura autoritate laică, iar cărțile sale erau deseori singurele texte cu subiect nereligios pe care populația le avea la dispoziție[63]. Tot atunci s-au dat și indicații precise pentru a-i face pe elevi să folosească limba rusă și ca să comunice între ei[64]. În paralel cu această tactică, în bună parte a secolului al XIX-lea a fost interzisă apariția oricărui tip de revistă sau ziar românesc, iar dacă se descopereau cărți, materiale didactice sau reviste tipărite în română, erau imediat sechestrate și arse, iar cei vinovați puteau în anumite cazuri să ajungă la închisoare[65]. De multe ori aceste materiale erau aduse de la București sau Iași de vreun călător oarecare, sau cel mai adesea de studenții basarabeni care aleseseră să studieze în instituțiile de nivel superior din România. Colaborând în strânsă legătură, autoritățile din domeniul școlar, religios și forțele de ordine au încercat deci să facă din limba rusă vehiculul de răspândire a educației și a practicilor religioase. Rusa era folosită și la lecțiile ținute în școlile duminicale, dar și la cele pentru adulți,

care aveau drept scop lupta contra analfabetismului, un fenomen foarte răspândit în rândul populației adulte de la țară. Totuși, analizând datele culese de cercetători, s-ar părea că progresele făcute în direcția răspândirii limbii ruse și a educației n-au fost semnificative.

În ciuda eforturilor depuse pentru a crește numărul școlilor rurale, populația de origine moldovenească întâmpina numeroase dificultăți ca să poată frecventa un program normal de studii[66]. Una dintre cauze era gradul ridicat de sărăcie al comunităților de la țară, care preferau să-i pună pe copii să participe la muncile câmpului din cea mai fragedă vârstă sau care oricum se confruntau cu probleme mari ca să ajungă la cea mai apropiată școală. Conform acelorași surse ale poliției țariste, locurile puse la dispoziție în școlile publice erau extrem de limitate și rezervate aproape în totalitate populației rusești sau evreiești[67]: în anul 1881, din cei 111.097 de copii de vârstă școlară, doar 21.690 mergeau la școală. Una dintre consecințe era numărul foarte mare de analfabeți, care în 1897 fusese estimat la 94,2% din populație, iar din cei aproximativ 53.803 de moldoveni care urmaseră un oarecare program de studii (adică 6,2% din totalul acestei naționalități), 51.579 erau capabili să citească doar în limba rusă[68]. Pe lângă toate acestea, merită să subliniem încă o dată că instituțiile școlare înființate de autoritățile țariste și metodele pe care le întrebuințau pedagogii n-au reușit niciodată să trezească într-adevăr interesul populațiilor moldovenești, și în special al comunităților rurale, astfel că, în definitiv, s-a ajuns la un eșec. Printre aceste metode educative, de căpătâi era folosirea obligatorie și îndărătnică a limbii ruse, transpusă în reguli pedagogice pedante, menite parcă să încremenească întreaga activitate didactică și să facă din limba rusă coloana de susținere a politicii educative. Eșecul acestor inițiative reflecta dificultățile enorme pe care autoritățile ruse le-au întâmpinat practic până în ajunul revoluției din 1917, încercând din greu să răspândească cu oarecare rezultate limba rusă în zonele rurale din Basarabia, atât în rândul adulților, cât și în

rândul tinerilor[69]. În acest sens, par destul de elocvente numeroasele rapoarte ale inspectorilor școlari prezentate de Coselnic-Codreanca. Totuși, autoritățile ruse nu s-au dat bătute nici în fața unor situații evidente și au perseverat cu politica lor: până în anul 1912, în cele 1709 școli primare și 56 de școli gimnaziale care funcționau în Basarabia, singura limbă acceptată în procesul de învățământ a rămas în mod exclusiv limba rusă[70].

Încercarea hotărâtă de integrare a regiunii în cuprinsul imperiului, progresul unor activități economice, în special al celor legate de agricultură, aceeași putere vizibil renăscută din acțiunile Bisericii Ortodoxe, dezvoltarea instituțiilor culturale, precum și transformarea timidă a capitalei Chișinău, dar și a altor localități, în mici, dar active centre urbane, toate acestea par, văzute per ansamblu, niște episoade emblematice ale progresului general, deși timid, la care ajunsese Basarabia în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea atât în plan civil, cât și economic. Comparativ cu alte teritorii europene ale Imperiului Rus, poate că nu era vorba de schimbări spectaculoase, însă arătau că Basarabia, ajunsă acum în prag de secol XX, nu mai era acea regiune înapoiată și aproape nelocuită pe care rușii o cuceriseră în 1812 și pe care adesea călătorii o descriau ca pe o câmpie sărăcăcioasă, primitivă și inospitalieră. Marile reforme care cuprinseseră Rusia în vremea lui Alexandru al II-lea avuseseră în definitiv urmări pozitive, atât în plan economic, cât și în plan social și cultural și în acest colț îndepărtat al marelui Imperiu Țarist. Chiar dacă nu pe deplin, ba chiar cu evidente distorsiuni și contradicții, zonele rurale au beneficiat cu siguranță de programul reformist al țarului. În general, societatea arhaică basarabeană trecuse printr-un proces interesant, dacă nu de transformare, cel puțin de primă modificare și stratificare socială și, deși fusese pornit către sfârșitul secolului al XIX-lea, acest proces încă întârzia să se manifeste pe deplin. În timpul dominației ruse, mai mult de 50% din pământul cultivabil al câmpiilor din Basarabia făceau parte din proprietăți întinse, apanajul moșierilor și al instituțiilor religioase. Chiar și în acest

context inovațiile dorite de Alexandru al II-lea au avut efecte pozitive. E de ajuns să ne gândim la zonele de câmpie unde, începând cu implementarea așa-zisului *ucaz* imperial din anul 1861, dar mai ales odată cu statutul emis în iulie 1868[71], care viza sistematizarea fondului funciar și redobândirea pământurilor distribuite, aproximativ 450.000 de țărani au devenit proprietarii unor loturi de pământ cu o întindere care mergea de la unu până la opt hectare. La fel ca în Ucraina, și în câmpiile din Basarabia pământurile n-au fost repartizate așa-zisei *obști* (sau *mir* – un fel de comunități sătești care foloseau pământul la comun), ci fiecărei familii care a primit acordul de a se muta pe teritoriile proaspăt dobândite. Printre țăranii care au beneficiat de prevederile referitoare la împărțirea pământurilor 262.536 erau de origine moldovenească, în timp ce 94.480 erau de altă naționalitate[72].

A fost fără îndoială o reformă de mare însemnătate, însă incompletă; i-a lăsat pe noii proprietari de regulă în posesia unor bucăți de pământ prea mici, lipsite de pășunile de care aveau nevoie pentru creșterea animalelor, dar mai ales fără acele instrumente financiare esențiale pentru a crește cantitativ și calitativ producțiile obținute de pe urma noilor proprietăți. Era vorba de niște instrumente pe care doar un sistem avansat de credit funciar ar fi putut să le ofere. Din această cauză au crescut odată cu trecerea timpului proprietățile care aveau o suprafață mai mică de 5 *desetine* (o *desetină* este egală cu 1,09 ha). Dacă în anul 1877 acestea reprezentau 37,6% din totalul pământurilor posedate, în 1905 numărul lor ajunsese la 56,9% din totalul terenurilor aflate în posesie în regiunea de referință. Așa cum au observat și cercetătorii din perioada sovietică, mulți țărani pierduseră cel puțin o parte din pământul care le fusese repartizat inițial[73]. Solul era fertil în mare parte a regiunii, iar produsele cultivate erau de calitate și se exportau în cantități tot mai mari în țările vecine, în primul rând în Imperiul Austriac, dar și către regiunile din Rusia, unde vinurile, fructele și conservele locale deveniseră imediat foarte apreciate pe

piață[74]. Cu toate acestea, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, agricultura din Basarabia nu fusese încă în stare să facă un salt calitativ decisiv. Au condus la lipsa unei dezvoltări temeinice a economiei agricole slaba răspândire a sistemelor de irigații, extinderea insuficientă și starea foarte proastă a sistemelor de comunicație, sărăcia și utilizarea unor instrumente agricole învechite din punct de vedere tehnic. Cu excepția câtorva mari proprietari interesați în mod special de progresele făcute în domeniul agriculturii și de pământurile pe care le cultivau coloniștii germani, cunoștințele țăranilor în materie de agronomie erau grav deficitare; sistemul rotației culturilor era aproape necunoscut și astfel se cultivau mereu aceleași plante, de unde ne putem imagina efectele negative pentru sol[75]. Ca să poată obține fondurile necesare și să răscumpere pământurile primite, dar și ca să-și desfășoare activitățile agricole, în Basarabia țăranii au devenit curând victime ale cămătarilor, speculanților și ale marilor moșieri, așa cum se întâmpla, de altfel, și în alte regiuni ale imperiului. După cum afirma Gitermann, scăpat de robia ereditară, țăranul rus ajunsese să fie robit de plăți[76].

În Basarabia, punerea în practică a reformei a întâmpinat, pe lângă toate acestea, și o altă serie de probleme serioase. Așa cum am arătat, loturile de pământ cu dimensiuni cuprinse între unu și opt hectare primite de țărani erau considerabil mai mici față de cele prevăzute inițial; modul în care se aplicase legea dezamăgise, pentru că fusese evident coruptă de opoziția creată de marii moșieri, precum și de numeroase constrângeri, nedreptăți și obligații financiare, care au pus la grea încercare resursele economice ale micilor proprietari. Între 1868 și 1872 toate acestea au dat naștere la 87 de răscoale țărănești de importanță diferită, răscoale care în multe cazuri au impus intervenția armatei[77]. Condiționat de aceste limite, progresul atins de câmpiile dintre Prut și Nistru a fost mai ales unul de natură comercială și capitalistă. Cei care au beneficiat de el au fost țăranii mai avuți și întreprinzători. La început de secol

XX, proprietățile cu o întindere cuprinsă între 20 și 300 de *desetine* trecuseră de 7.000; cu nici 30 de ani în urmă, în 1877, nu exista niciuna. Proprietățile familiilor de nobili ocupau în continuare aproape jumătate din suprafața de pământ cultivabil, în timp ce, în anul 1905, 23% din țărani nu posedau încă nici măcar un hectar de teren[78]. Într-un context atât de contradictoriu, un factor pozitiv a fost cu siguranță creșterea productivității terenurilor. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, acestea puteau deja să satisfacă pe deplin cererea internă, care chiar se mărise[79]. Surplusul însemnat de recolte, în sepecial de cereale, a contribuit, cum s-a spus, la dezvoltarea unui export bogat, care a ajutat Basarabia să intre în contact cu dinamici comerciale mai moderne, și a sporit legăturile cu regiunile din jur, exceptând, bineînțeles, România, cu care raporturile erau aproape inexistente. Un alt factor important de progres a apărut în 1869, când legislația referitoare la așa-zisele zemstve s-a răspândit pe teritoriul basarabean. Pentru multe sate din regiune a însemnat nașterea unui prim, deși rudimentar, sistem sanitar bazat pe criterii moderne, organizarea serviciului poștal și telegrafic, extinderea rețelei de drumuri, un imbold pentru înființarea unor noi școli și, bineînțeles, răspândirea unor cunoștințe tehnice în domeniul agricol, precum și nașterea primelor instituții financiare dedicate dezvoltării activităților agricole[80]. În general, extinderea relațiilor economice de tip capitalist nu a coincis în Basarabia cu o dezvoltare remarcabilă a unor tehnici moderne în domeniul agrar, nici cu o diferențiere importantă a tipurilor de culturi semănate și, cu atât mai puțin, cu apariția unui sistem modern de credite pentru agricultură. Astfel de bariere au împiedicat acțiunea benefică a reformelor, au lăsat câmpiile din regiune într-o stare de înapoiere și au blocat atât posibilitatea de a le exploata într-un mod mai rațional și mai productiv, cât și dezvoltarea economică și socială modernă a acestora[81]. Această situație a caracterizat zonele rurale din Basarabia pe tot parcursul secolului al XIX-lea, iar din acest motiv romii (unii autohtoni, alții

provenind din Valahia și din Moldova) au ajuns să fie cei mai importanți meșteri din regiune. În schimbul plății unei taxe anuale, romii obțineau acordul autorităților de a se muta cu tot cu bunuri dintr-o localitate în alta, ca să-și desfășoare diferitele activități meșteșugărești. N-au lipsit însă nici cazurile unor nuclee familiale care au abandonat nomadismul și au hotărât să se stabilească, cu permisiunea organelor administrative și de poliție, în centrele locuite, ca să practice diferite meserii, cum ar fi cea de croitor, cizmar, lăutar (foarte căutați în anumite situații, precum căsătoriile), potcovar etc[82]. Pe lângă toate acestea, în lipsa unui sistem veterinar corespunzător, total absent în unele județe, serviciile anumitor comunități de romi erau foarte căutate de țărani și pentru tratarea anumitor boli, care afectau, de obicei, animalele domestice[83]. În Basarabia, asfixierea economiei e relevată de volumul scăzut al producției întreprinderilor (în mare parte meșteșugărești). Probabil, și ca urmare a noilor cerințe apărute în zonele de câmpie după reforma agrară, întreprinderile se înmulțiseră în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar nu reușiseră să crească în mod semnificativ volumul total al producției, care în 1900 era practic egal cu cel din 1861[84]. O statistică întocmită de Ministerul de Finanțe rus în 1894 ne arată că în Basarabia anului 1891 erau active 175 de întreprinderi, care produceau mărfuri în valoare de circa 5,6 milioane de ruble. Tot în aceeași perioadă însă, în partea orientală a Podoliei, pe un teritoriu care aparținea Rusiei din 1793 și care cu siguranță nu reprezenta una din avangardele industrializării ruse, existau în schimb 300 de întreprinderi, care produceau bunuri în valoare de 16 milioane de ruble[85].

Toți țăranii erau într-o oarecare măsură disperați și împărțeau cu puține diferențe acest destin crud cu semenii lor din Valahia și Moldova. Alături de ei și de clasa nobiliară tradițională legată de pământ a început cu timpul să se dezvolte, cel puțin în pricipalele centre locuite, un embrion al burgheziei. Membrii acesteia erau funcționari în administrația imperială sau se dedicaseră

profesiunilor liberale și comerțului. În domeniul culturii și al învățământului progresul continua să fie limitat, dacă ne gândim că doar în ultimii douăzeci de ani ai secolului al XIX-lea în Basarabia își făcuseră apariția primele ziare. Treptat, și nu fără greutăți, acest progres a făcut totuși posibilă și nașterea unei clase de intelectuali (profesori, literați etc.) de care guvernanții ruși au început să fie din ce în ce mai interesați: cei care făceau parte din această categorie ar fi trebuit să devină principalii stâlpi de susținere a continuității care să susțină continuitatea dominației statului rus în regiunea cuprinsă între Prut și Nistru. Pentru a-și asigura credința lor, autoritățile de la Petersburg și cele locale subordonate acestora au preferat să-i ducă mai degrabă cu zăhărelul decât să folosească bățul. Deci, pentru a le satisface ambițiile sociale și economice și pentru a-i lega cât mai strâns de statul rus, a apărut pentru urmașii acestor familii posibilitatea de a urma o carieră în armată, în administrație și chiar în diplomația imperială. Prin urmare, tot mai mulți tineri erau trimiși la studii superioare în liceele, academiile militare și în universitățile de la Petersburg, Moscova, Kiev etc. După ce-și încheiau studiile, li se deschideau perspective interesante de a face carieră, perspective care mai mult decât orice retorică naționalistă sau patriotică îi puteau transforma pe acești tineri în niște stâlpi solizi de susținere ai statului rus[86]. Ca să funcționeze în mod corespunzător, aceste angajamente nu trebuiau să fie doar simbolice, ci într-un anume fel să fie văzute foarte clar de întreaga populație și să poată atrage după sine repercusiuni concrete în viața de zi cu zi a Basarabiei. În anul 1860 a fost inaugurat serviciul telegrafic între Chișinău și Odesa, iar în august 1871 a fost deschisă linia de cale ferată Chișinău – Tiraspol (unul din principalele orașe ale Transnistriei[87]), care, de fapt, punea Basarabia în legătură cu restul Imperiului Țarist, efectele asupra transportului de mărfuri și persoane fiind ușor de imaginat. Basarabia ajunsese în sfera de influență rusească și din punct de vedere economic. Atât la intrare, cât și la ieșire, mărfurile sale treceau prin portul de la Odesa, care în acei ani devenise principalul punct de referință al comerțului din regiune.

Până și străinii rămâneau impresionați de varietatea și de calitatea produselor din Basarabia, care aprovizionau principalele târguri ale acelui oraș[88]. În timp ce Prutul acționa ca o barieră tot mai greu de trecut, cele mai importante orașe din Rusia și din provinciile sale mai dezvoltate deveneau intermediarii privilegiați prin care Basarabia intra treptat în legătură cu restul Europei, totul datorită publicațiilor care proveneau din aceste orașe și care se găseau cu ușurință la chioșcurile de ziare și în librăriile din Chișinău și din alte localități. Studii interesante făcute în domeniul antropologiei au arătat, de exemplu, că în perioada 1880-1915 moda de factură occidentală a început să pătrundă tot mai mult în centrele urbane și în multe sate ale Basarabiei prin intermediul orașelor Moscova și Sankt Petersburg, de unde proveneau cataloagele de modă și reelaborările stilistice pe care mai apoi croitorii locali le reproduceau pentru clienții lor basarabeni[89]. În cele mai diferite domenii s-a impus, până la urmă, o politică ce urmărea să lege din ce în ce mai strâns această regiune de restul imperiului; legile și obiceiurile rusești fuseseră deja adoptate aproape în totalitate[90]; începând din 1874, de exemplu, Basarabia a pierdut privilegiul care-i scutea pe tineri de efectuarea serviciului militar.

Bineînțeles că acea reformă nu i-a bucurat prea tare pe locuitorii regiunii, dar în felul ei se încadra într-o mișcare de populare a teritoriilor condusă în interiorul Imperiului Rus. Astfel, până în pragul revoluției din 1905, fiind încurajați de autorități, mulți țărani basarabeni s-au mutat în diferite provincii asiatice ale nemărginitului Imperiu Țarist, inclusiv în îndepărtata Siberie și în câteva regiuni din Caucaz[91]. Trebuie să menționăm că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea au fost destul de numeroși și țăranii care, fiind dezamăgiți de efectele reformei din 1861, au decis să emigreze clandestin împreună cu familiile lor în România. În paralel cu aceste evenimente, alți coloniști, funcționari, militari etc. care proveneau din diferite grupuri etnice sau lingvistice s-au stabilit, la rândul lor, în diferite zone ale Basarabiei și au modificat în câteva

situații în mod semnificativ structura etnică a locului. La scurt timp după ce-a fost cucerită de ruși, regiunea a devenit ținta unei puternice mișcări de imigrație, atât pentru coloniștii care proveneau din alte regiuni ale Imperiului Țarist, precum ruși, ucraineni sau polonezi, cât și pentru cei ce veneau din restul Europei: bulgari, germani, elvețieni etc. Multe din aceste populații au ocupat porțiuni ale teritoriului basarabean care fuseseră abandonate de turci și de tătari, care, odată cu decăderea stăpânirii otomane, aleseseră să părăsească Basarabia, și mai ales așa-numitul teritoriu al Bugeacului, situat în partea meridională a regiunii. Autoritățile țariste au permis coloniștilor să se stabilească tocmai în aceste zone, în timp ce în restul teritoriului câteva dintre cele mai importante familii moldovenești de boieri, precum Rosetti, Sturdza, Cantacuzino etc., au primit suprafețe întinse de teren; tot moldoveni erau și administratorii puși de ruși să conducă noile județe de abia înființate[92]. Nu toți emigranții s-au așezat însă în zonele rurale. Guvernul țarist le-a oferit grecilor, evreilor și armenilor posibilitatea să se stabilească la oraș, unde au practicat comerțul, meșteșugurile și profesiile liberale sau au închiriat proprietățile funciare ale mănăstirilor închinate, această ultimă activitate aducându-le câștiguri financiare foarte mari celor isteți și capabili. Bineînțeles, condițiile de viață ale acestor comunități de emigranți erau foarte diferite. Coloniile populației germane, care pătrunsese în Basarabia între 1814 și 1850, se bucurau în general de un nivel de trai destul de înalt. În satele lor, autoritățile au permis deschiderea unui mare număr de școli în care germana predomina ca limbă de predare. Tot astfel, datorită unei rețele extinse de parohii, populația germană practica nestingherită cultul luteran. Aproximativ 9.000 de emigranți germani ajunseseră în Basarabia până în anul 1842. Însumați celor deja prezenți, s-a ajuns la un total de 33.000 de indivizi, număr care avea să crească până în anul 1919 la 79.000 de persoane, organizate într-o rețea alcătuită din 150 de comunități. În ciuda unei descreșteri a numărului produsă în 1874 ca urmare a înlăturării privilegiului care-i scutea de efectuarea serviciului

militar, populația germană a rămas, chiar și după Primul Război Mondial, una dintre cele mai însemnate prezențe etnice și economice de pe întregul teritoriu cuprins între Prut și Nistru. În anumite județe, precum Akkerman, populația germană reprezenta 16% din totalul locuitorilor[93]. Elveții, care se stabiliseră în bazinul inferior al Nistrului, au pus chiar bazele unei activități viticole renumite, iar câțiva dintre aceștia își puteau permite să-și trimită copiii la studii în îndepărtata patrie-mamă. În sudul Basarabiei trăiau și numeroase comunități de bulgari sau găgăuzi (o populație de origine etnică turcească, dar care practica religia creștin-ortodoxă). Găgăuzii veniseră din Dobrogea la mijlocul secolului al XIX-lea (mulți dintre ei după ocuparea acestui teritoriul de către români), și, mulțumită privilegiilor obținute de la autorități, au știut cum să formeze în scurt timp comunități agricole prospere[94]. Mult mai scăzut era nivelul de trai al altor comunități, cum ar fi cele ucrainene sau rusești. Satele lor sărăcăcioase erau adesea lipsite chiar și de cele mai simple sisteme de infrastructură. Alcătuite din colibe de lut, deseori fără vatră și cu o singură încăpere în care locuia toată familia, aceste sate produceau doar o economie de subzistență, care, în anumite cazuri, nu ajungea nici pentru a satisface cele mai elementare nevoi ale acelor populații[95]. Una dintre consecințele acestor procese de emigrație și imigrație a fost alterarea progresivă a structurii etnice a teritoriului. Între 1861 și 1878 populația de origine moldovenească din Basarabia fusese estimată între 67,4% și 75% din totalul locuitorilor[96].

Coloniștii și negustorii nu au fost totuși singurii protagoniști ai procesului de emigrare din regiune. Un alt grup extrem de important, mai ales pentru rolul politic, economic și social pe care avea să-l joace în viitor, îl reprezenta nobilimea rusă sau creată de autocrația țaristă. Odată cu trecerea timpului, „pătrunderea” treptată a nobililor care veneau din Rusia a redus încetul cu încetul capacitatea de acțiune politică a nobilimii autohtone, care, pentru a supraviețui și a continua să joace un rol în societatea basarabeană, a

fost nevoită să intre în serviciul statului rus. Potrivit spuselor anumitor observatori ruși care au avut posibilitatea de a-i cunoaște îndeaproape, până la jumătatea secolului al XIX-lea, nu s-ar fi zis că nobilimea locală ar fi avut vreun interes față de limba, cultura și politica rusească, fiind atrasă în schimb de chemarea capitalelor europene (Viena și Paris în primul rând[97]), însă cu timpul a fost nevoită să-și schimbe atitudinea. De-a lungul câtorva zeci de ani, începând cu *Sfatul Suprem*[98], centrele de putere tradiționale ale regiunii (pe lângă cele de autoguvernare) au fost încetul cu încetul golite de putere până s-a ajuns la desființarea lor: prin urmare, pentru a încerca să-și păstreze un rol în societatea regiunii, nobilimea locală a intrat treptat în aria de gravitație a guvernului țarist, fiind supusă unui proces treptat de rusificare. De altfel, cifrele vorbesc clar. Cele 145 de familii nobiliare din 1812, deveniseră un secol mai târziu 468. Dacă în 1812, 95% dintre aceste familii erau totuși de etnie moldovenească, acum situația era total schimbată. 42% (198 de persoane) erau indivizi de varie proveniență geografică și socială și dobândiseră titlul de nobil datorită serviciilor aduse cauzei imperiale din Basarabia. 30% (137 de persoane) proveneau din Moldova, 27% (129 de persoane) din Rusia și, în sfârșit, patru familii veneau din alte țări, precum Polonia, Valahia sau chiar Olanda[99]. Trebuie totuși să menționăm că această credință temeinică arătată regimului țarist și tendința spre o rusificare mai mult sau mai puțin accentuată au permis multor familii de boieri din Basarabia să păstreze niște poziții înalte în cadrul instituțiilor regionale (în speciale în cel al zemstvelor), poziții pe care cei nou-veniți n-au reușit mai deloc să le pună în pericol. În anul 1898, Zamfir Arbore-Ralli scria cu părere de rău că în câteva zeci de ani întreaga nobilime basarabeană se rusificase și se birocratizase în totalitate. Tendințele de occidentalizare care în anii anteriori îl revoltaseră pe guvernatorul Vighel dispăruseră aproape complet, iar în tot Chișinăul, deja din 1873, numai în cinci locuințe nobiliare se mai putea purta o conversație în limba română[100]. Această situație

n-a împiedicat, bineînțeles, creșterea valului de migrație și cu atât mai puțin nu a oprit familiile nobilimii rusești (cum ar fi Benkendorf sau Nesselrode, care încă nu se stabiliseră în regiune) sau personajele care dobândiseră merite speciale slujind familiei imperiale sau statului țarist să sporească tendința care apăruse imediat după ocuparea din 1812, și anume de-a dobândi suprafețe de teren tot mai mari, ajungând astfel posesori ai unor proprietăți funciare uriașe[101]. Nu întâmplător Basarabia a fost unul din teritoriile din imperiul Romanovilor unde punerea în practică a reformei din 1861 a întâlnit mai multe obstacole și greutăți. O consecință a acestei „atente" politici de emigrare a făcut ca funcționarii și angajații moldoveni să fie complet în minoritate în toate ramurile administrației. În poliție, de exemplu, numărul moldovenilor se oprise la 11%, spre deosebire de cel al rușilor, care ajungea la 64%, sau al ucrainenilor, care era de 16%. În administrația sanitară, 17% erau moldoveni, în timp ce 55% erau ruși și tot așa. Singura excepție se număra în rândul clerului, unde cota preoților de origine moldovenească se ridica la 59,7%, spre deosebire de 23% a preoților ucraineni[102]. Prezența redusă a populației moldovenești în ierarhiile birocrației era cauzată, bineînțeles, și de nivelul cultural și social scăzut al acestei părți a populației din Basarabia.

Se poate spune, în fond, că Basarabia a fost printre regiunile imperiului care au trecut, mai ales în timpul domniei lui Alexandru al III-lea, printr-un proces de rusificare puternic și persistent. Dată fiind natura sa de teritoriu aflat la graniță și locuit în mare parte de populații de origini diferite de cea rusă, această ultimă inițiativă a fost sprijinită și încurajată chiar de persoanele aflate la conducerea armatei țariste[103]. La sfârșitul secolului al XIX-lea, toate aceste transformări reușiseră să modifice componența etnică a teritoriilor dintre Prut și Nistru. În anul 1897, teritoriul Imperiului Rus a fost supus în întregime unui recensământ general al populației (primul din istoria sa) și deci, pentru prima dată de la anexarea sa din 1812,

și Basarabia a trecut printr-un proces de evidență numerică a locuitorilor săi. Acest proces a fost realizat cu instrumente destul de științifice, încât să garanteze o anumită validitate a datelor[104]. A rezultat că în regiune își aveau domiciliul 1.935.412 de persoane; aproximativ 84% (1.642.080) trăiau în mediul rural, în timp ce 15% (155.774) locuiau la oraș. Dintre aceștia 920.919 (47,58%) au fost înregistrați ca având naționalitate moldovenească. Urmau multe alte naționalități, printre care se evidențiau malorușii (adică ucrainenii) cu 328.169 de locuitori (19,75%), apoi evreii 228.168 (11,79%), rușii 155.774 (8,05%), bulgarii 103.225 (5,33%), germanii 60.206 (3,11%), și găgăuzii[105] 57.045 (2,95%), dar și un număr mare de alte naționalități, printre care țigani, polonezi, armeni, greci etc[106]. Acceptând aceste date chiar și cu o anumită doză de circumspecție necesară, nu încape îndoială că față de cifrele calculate la momentul anexării Basarabiei la Imperiul Țarist, atunci când cota populației moldovenești era estimată la 90%, avuseseră loc niște schimbări semnificative, mult mai vizibile în teritoriile din nordul și sudul regiunii, și mai ales în centrele locuite[107]. Într-adevăr, la oraș – deși vorbind despre acești ani termenul respectiv poate fi folosit în accepția curentă doar pentru orașul Chișinău – populația făcea parte cu precădere din alte grupuri etnice decât cele moldovenești. Conform datelor culese de demografii ruși, într-un centru locuit precum Akkerman, de exemplu (Cetatea Albă), doar 0,7% din totalul populației, adică 228 de indivizi, erau de origine moldovenească; lucrurile stăteau puțin mai bine în alte localități, precum Bender (Tighina) sau Ismail (7,3% și respectiv 7,1%), însă întotdeauna rezulta că moldovenii erau în minoritate față de populația clasificată de autorități drept rusească, iar mai apoi, în funcție de caz, bulgară, poloneză etc. Făceau excepție în mod parțial câteva centre locuite, precum Reni, Orhei și Soroca. Cu o cotă de 37,6% în prima localitate, populația de origine moldovenească constituia majoritatea relativă a locuitorilor, iar în celelalte două cazuri era depășită doar de evrei[108].

Emblematică era situația Chișinăului, capitala regiunii Basarabiei și principalul centru locuit al *guberniei*, un oraș așezat la limita geografică dintre Basarabia dealurilor fertile, a suprafețelor netede și stepele ostile ale Bugeacului. Cunoscut în Rusia pentru că fusese în 1820-1823 locul de exil al unuia dintre cei mai mari poeți ruși, Aleksandr Pușkin, Chișinăul s-a numărat printre puținele centre din regiune care au reușit să se dezvolte conform canoanelor specifice unui oraș în adevăratul sens al cuvântului. Creșterea și transformarea în sens modern a orașului a început, nu fără dificultăți, la sfârșitul anilor treizeci ai secolului al XIX-lea, atunci când printre „les vielles masures mal bâties et les cabanes primitives" au început să fie construite cartierele noi cu locuințe elegante și clădiri publice „d'une architecture fort recherchée"[109]. În anii următori, realizările urbanistice ale arhitectului de origine italiană Aleksandr Bernardazzi (1831-1907) au avut un aport deosebit de important pentru transformarea definitivă a capitalei Chișinău în oraș propriu-zis. Timp de aproape treizeci de ani, între 1850 și 1878, Bernardazzi a lucrat fără întrerupere la Chișinău, lăsând aici o urmă indelebilă vizibilă și astăzi, în ciuda distrugerilor provocate de bombardamentele din cel de-al Doilea Război Mondial și a reconstruirii controversate, făcută în baza canoanelor arhitecturii comuniste din deceniile următoare[110]. Compus din șapte cartiere așezate cu grijă pe coline pitorești, trăsăturile arhitectonice și urbanistice ale Chișinăului erau exact cele ale orașului rusesc cu străzile sale late, având de-o parte și de alta construcții cu un etaj, cu excepția clădirilor publice, care păstrau în schimb un aer de maiestuozitate, dar nelipsit de o anumită eleganță. La Chișinău, unde dintr-o populație de 120.000 de locuitori comunitatea evreiască ajunsese să numere mai bine de șaizeci de mii de indivizi, locuitorii de origine moldovenească erau aproximativ douăzeci și nouă de mii. Chiar dacă nu cu mult, moldovenii erau inferiori rușilor prin consistență (și slavilor orientali în general), dar mai ales erau excluși aproape în

totalitate din nucleele vitale ale economiei, ale culturii și ale administrației citadine[111].

2. Secolul al XX-lea în Basarabia. Nașterea opiniei publice și chemarea iredentistă

La început de secol XX, Basarabia era deja o provincie pe deplin integrată în marele organism statal rusesc, iar evenimentele din interiorul regiunii fuseseră până la această dată puține și nu foarte importante. În secolul al XIX-lea, statisticile oficiale ale rușilor despre criminalitate păreau într-adevăr să confirme ideea că Basarabia era cu siguranță o provincie săracă, dar, totodată, liniștită, care, spre sfârșitul secolului, cunoscuse o descreștere a acțiunilor criminale și a delictelor politice față de deceniul 1822-1833[112], spre exemplu.

Între timp, după marile speranțe de schimbare pe care le adusese domnia lui Alexandru al II-lea, imperiul se confrunta cu o perioadă de stagnare apărută după urcarea la tron a noului țar, Alexandru al III-lea (1881-1894)[113]. La moarte, acesta îi lăsase fiului succesor la conducerea imperiului, Nicolae al II-lea (1894-1917), un organism statal încercat de o criză acută care, probabil, înainte de a fi economică și socială, era una de ordin moral. Speranțele într-o schimbare profundă a Rusiei sub egida Romanovilor se dovediseră, de altfel, deșarte și în timpul domniei lui Alexandru al II-lea, care crease totuși multe așteptări. În ianuarie 1865, drept răspuns la o solicitare venită din partea adunării nobililor de la Moscova, care-i cerea împăratului să instituie o adunare a deputaților de pe întreg teritoriul imperiului, Alexandru al II-lea declara că realizările trecute „ar fi trebuit să fie un garant suficient pentru toți supușii și că nimeni nu avea dreptul să-l prevină în preocupările sale continue îndreptate spre binele Rusiei”[114]. Suspendat între schimbare și

tradiție, între modernizare economică și structuri sociale semifeudale, teritoriul imens al Imperiului Rus a început să fie străbătut tot mai puternic de agitația mișcărilor revoluționare, dar și de neliniște, care în rândul popoarelor „oprimate” de puterea țaristă putea de multe ori să degenereze în revolte. Așa cum observa Marc Raeff, după marile reforme ale lui Alexandru al II-lea, *inteligheția* și statul rus s-au temut să meargă mai departe, drept care și-au concentrat toate energiile în încercarea zadarnică de a orândui poporul rus în cadrul instituțiilor tradiționale, convinși fiind de puterea distructivă a acestuia, care în 1917 avea efectiv să-i doboare[115].

Fără a pătrunde și mai mult în tema amplă și complexă a crizei regimului țarist, sortit în câțiva ani să dispară definitiv de pe harta Europei, trebuie să ne întrebăm în schimb care era situația în Basarabia la început de secol XX. Începând cu ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, regiunea trăia într-un climat de efervescență politică, care influența în mod special clasa intelectualilor și studenții, și mai cu seamă pe cei care își terminaseră studiile superioare în institutele și universitățile rusești. La fel ca multe alte persoane de aceeași vârstă, această clasă socială nu putea să rămână indiferentă la agitația politică uriașă și la schimbările îngrijorătoare prin care trecea Rusia în acea perioadă, schimbări care aveau să culmineze cu asasinarea țarului Alexandru al II-lea la 1 martie 1881, punctul culminant în activitatea organizației teroriste *Narodnaia volea*. În acești ani, orașele Basarabiei, și mai ales capitala sa, Chișinău, erau cuprinse de o stare de agitație și neliniște în care s-au strecurat cu ușurință și simpatii pentru mișcările populiste, dar și o descoperire (iar în anumite cazuri redescoperire) treptată și anevoioasă a aspirațiilor naționale și naționaliste. Câțiva istorici români au publicat rapoarte îngrijorătoare ale poliției țariste despre simpatiile fățișe pe care le-ar fi manifestat anumiți intelectuali, dar și tineri reprezentanți ai nobilimii basarabene față de statul român și față de ideea unirii tuturor marilor regiuni istorice ale României. În iulie 1863, guvernatorul civil al Basarabiei, general-maiorul

Antonovici, trimitea la rândul său un raport împăratului Alexandru al II-lea în care se preciza că, până în preajma anului 1856, nobilimea moldovenească se preocupase în primul rând să-și apere interesele, însă după 1860, și cu atât mai mult după insurecția poloneză din 1863, își redescoperise treptat originile etnice românești, în interiorul său născându-se un curent proromânesc mai atent la apărarea drepturilor componentei etnice moldovenești a populație[116]. Potrivit rapoartelor întocmite de forțele de securitate, aceste persoane reușiseră în câteva cazuri să intre în legătură cu importante cercuri politice și intelectuale din București și din Iași[117]. Fără îndoială, astfel de idei au început să circule printre tinerii din *inteligheția* Basarabiei, dar cu siguranță încă nu predominau. În ultimii ani ai secolului al XIX-lea, ultimul mare lider al conservatorilor români, Take Ionescu, scria că într-o epocă marcată de dinamismul puternic al naționaliștilor din Transilvania, al căror activism iredentist avea un mare ecou în cercurile culturale și în palatele puterii de la București, Basarabia și populația ei română-nească erau aproape inexistente[118].

Funcționarii sârguincioși ai poliției țariste aminteau îngrijorați în rapoartele lor de simpatiile manifestate de anumiți tineri intelectuali sau nobili basarabeni, totuși aceste temeri nu-i preocupau nicidecum pe înalții funcționari din administrația rusă. Din moment ce frecventa saloanele și înalta societate de la Chișinău, guvernatorul civil al regiunii, baronul Velio, trebuie să fi auzit vreo știre legată de așa-zisa circulație a ideilor naționaliste românești printre tinerii de la Chișinău și din provincie, dar a desființat zvonurile referitoare la aceste manifestații pseudonaționaliste, catalogându-le drept niște aspirații inocente și irealizabile, cultivate de „o mână de oameni tineri și visători”, care discutau între ei neavând posibilitatea să-și răspândească ideile[119]. De altfel, cum ar fi putut să nu fie așa, dacă în toate domeniile profesiunilor liberale și/sau oricum intelectuale, locuitorii de origine moldovenească erau practic mereu în minoritate (doar 17,2% dintre medici, 18,3%

dintre învățători, 11% dintre judecători etc. erau de origine moldo-venească)[120]. Așa cum s-a văzut, populația autohtonă era minoritară și în mediul urban (mai puțin de 14% din totalul cetățenilor), relegată în cartierele de la periferie și exclusă din cercurile și manifestările culturale mai importante[121]. Până la începutul secolului al XX-lea se cunoaște doar un singur ziar publicat în limba română, „Mesagerul Basarabiei”[122], care, din păcate, a dispărut fără urmă[123]. Într-un anume sens s-ar putea spune că, cu câteva excepții, conștiința politică a românilor din Basarabia s-a format cu precădere în afara granițelor regiunii; cel puțin până la revoluția din 1905 (eveniment hotărâtor în acest sens) românii basarabeni au fost mai atrași de politică decât de chestiunea românească, fiind, prin urmare, foarte interesați și fascinați de curentele populiste care străbăteau la acea vreme viața politică rusească. Merită să amintim că regiunile sudice din partea europeană a marelui Imperiu Rus au înregistrat, după a doua jumătate a secolului al XIX-lea, o creștere importantă a mișcărilor teroriste și nihiliste. Acestea au prins rădăcini în special în orașele importante din punct de vedere economic și cultural poliglote, ca Odesa sau Kiev, orașe care aveau și legături economice și culturale importante cu provincia vecină, așezată dincoace de Nistru[124]. Printre cei atrași de farmecul ideilor populiste și revoluționare s-au numărat viitori exponenți de seamă ai mișcării naționale din Basarabia. Dintre toți îi amintim pe Zamfir Arbore-Ralli, Ion Pelivan, Petre Cazacu, Constantin Stere. Sub acest aspect nu trebuie subestimată nici importanța pe care contactul cu grupurile populiste putea să o aibă asupra viitoarei dezvoltări a sentimentelor naționaliste ale tinerilor basarabeni. De exemplu, în viziunea susținătorilor primei mișcări *Zemlea i volea* (*Pământ și libertate*), chestiunile naționale ale Rusiei nu erau deloc neglijate. În corespondența și în scrierile lui Nikolai Serno-Solovievici, unul dintre primii reprezentanți de marcă ai acestei mișcări, se acorda o atenție deosebită tocmai poziției pe care Rusia ar fi trebuit să o adopte față de naționalitățile europene incluse în granițele sale.

Dacă pentru Polonia se cerea, bineînțeles, independența deplină, pentru alte popoare, cum ar fi ucrainenii, bielorușii, populațiile baltice etc., era prevăzută, în schimb, posibilitatea de a instaura o largă autonomie sau cel puțin șansa de a-și trimite propriii reprezentanți într-o viitoare așa-zisă *Zemskaia Duma*[125], care ar fi fost, de altfel, foarte de dorit.

Extremismul, violența și tensiunile nu lipseau, desigur, din acest climat, animat, totodată, de proiecte și de speranța într-o schimbare majoră: iată contextul în care tinerii plecați din Basarabia ca să-și continue studiile superioare intrau în contact cu marile chestiuni ale politicii ruse de atunci. Odată ce părăseau granițele regiunii, tinerii basarabeni se alăturau adesea grupurilor studențești foarte active în acea perioadă, reușind în alte situații să formeze adevărate grupări de studenți și intelectuali, care se făceau remarcate în universitățile din imperiu unde activau. A fost cazul asociației de la Universitatea Tartu (Dorpat) din Estonia, numită de poliția țaristă drept „gruparea marxist-moldovenească”[126]. Deși foarte îndepărtată, această universitate era printre cele mai frecventate de către tinerii basarabeni, care, încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, începuseră să înființeze aici, dar și în alte universități din imperiu, organizații culturale cu caracter semiclandestin. În întâlnirile lor predominau discuțiile politice, dar și schimburile de idei pentru a promova, a ocroti sau a dezvolta limba lor maternă[127]. A fost o primă, deși timidă, manifestare a unei conștiințe naționale; roadele cele mai importante și chibzuite ale acesteia aveau să vadă lumina zilei în anii 1917-1918. Între timp, altele păreau să fie prioritățile unei regiuni încă înapoiate, unde creșterea ușoară a economiei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea părea că anticipează certuri și neînțelegeri între comunitățile care o locuiau, și nu o creștere a nivelului de trai, așa cum ar fi fost de așteptat. Începând cu orașul Chișinău, capitala regiunii, creșterea comerțului transformase orașele din Basarabia în formidabile centre urbane, care atrăgeau populația satelor din împrejurimi. Erau locuri unde se mergea

pentru a rezolva orice fel de chestiune birocratică, dar mai ales pentru a face schimb de mărfuri în târgurile săptămânale și zilnice. Cu toate acestea, orașele dezvoltate ajunseseră să fie și niște focare periculoase de ură rasială și sentimente xenofobe; pentru populațiile din mediul rural și în general pentru cele de etnie moldovenească consecința acestei situații a fost rolul total subaltern pe care au ajuns să-l joace în cadrul societății basarabene. Locurile din administrația publică, și în special cele care implicau o responsabilitate mai mare, erau rezervate angajaților și funcționarilor veniți din cele mai diverse zone ale Imperiului Rus, în timp ce recoltele obținute cu trudă păreau să cadă pradă negustorilor armeni șireți și avizi, ori mai adesea evreilor, care controlau, de fapt, relațiile comerciale din regiune[128]. Situația era caracterizată de obișnuitul contrast dintre sat și oraș, întâlnit mai ales în Europa Centrală și de Est. De cealaltă parte, evreii din Basarabia trebuiau să suporte, asemenea celor din întreaga Rusie, tot felul de abuzuri din partea autorităților, și mai ales din partea poliției, care, în virtutea sistemului birocratic haotic din imperiu, găsise un mod de a stoarce sume uriașe de la comunitățile evreiești. Calculele unui înalt funcționar țarist din epocă arată că, dacă la Petersburg poliția reușea să substragă în fiecare an de la populația evreiască, și în special de la persoanele de vază ale acestei comunități, o sumă care ajungea la șase milioane de ruble, în săraca Basarabie trebuiau să se mulțumească „doar” cu un milion de ruble[129]. De altfel, nimeni nu avea de ce să se teamă, un comportament de acest fel nu numai că era tolerat, dar era chiar încurajat, astfel că atitudinea antisemită ajunsese să pară aproape obligatorie pentru orice bun funcționar țarist[130].

În acest contex, în aprilie 1903 a avut loc în Basarabia prima acțiune de violență în masă din istoria sa modernă. De mult timp în regiune predomina o stare de mare neliniște, motiv pentru care, la venirea sa în Chișinău, guvernatorul rus Serghei Urusov a scris în memoriile sale că situația era extrem de tensionată: diferitele etnii

care locuiau în capitală împărțiseră orașul cu strictețe (observatorul ajungând mereu în fața unor simboluri ale prezenței însemnate a evreilor) și ridicaseră între ele un fel de zid de neîncredere și chiar de ură[131]. Țăranii exasperați și autoritățile, puse în gardă de agresivitatea formațiunilor teroriste, duseseră la culme agitația deja existentă, iar în mișcările sioniste și în Bund, partidul de inspirație socialistă, finanțat, probabil, de bancherii evrei, autoritățile credeau că identificaseră responsabilii de atentatele menite să destabilizeze țara[132]. De altfel, și la Curte, și în Guvernul țarist, multe persoane socoteau comunitatea evreiască drept cea mai turbulentă și subversivă minoritate, periculoasă pentru stabilitatea imperiului; printre cei mai convinși susținători ai acestor idei numărându-se și ministrul de Interne, Veaceslav Pleve[133]. Chiar dacă în memoriile sale guvernatorul Urusov învinuia în mod direct autoritățile țariste[134] pentru masacrul produs, din punct de vedere istoric pare acceptată ideea că responsabilii din administrația civilă rusească și organele poliției locale (cel puțin mai-marii armatei) n-au făcut nimic ca să împiedice dezlănțuirea așa-numitului pogrom. Mult mai apăsătoare a fost răspunderea morală și faptică a câtorva intelectuali, cum ar fi publicistul antisemit Pavalache (Pavel) Crușevan (1860-1909), un moldovean rusificat, director al ziarului în limba rusă „Bessarabeț”, dar și a unor adepți ai asociațiilor xenofobe de dreapta, precum Liga Adevăraților Ruși sau Uniunea Poporului Rus. Ostilitatea față de evrei era bine înrădăcinată și la Curtea țaristă, care nu-și ascunsese niciodată simpatiile pentru organizatorii și executorii așa-ziselor pogromuri, care îndureraseră efectiv de mai multe ori diferite regiuni rusești. Nepriceperea responsabililor cu ordinea publică, dar și acest sentiment de ostilitate față de evrei manifestat la Curte au înlesnit, fără îndoială, acea acțiune iscată din zvonurile neîntemeiate care a reușit totuși să provoace un masacru nemaivăzut.

Era în ajunul sărbătorilor pascale, iar în zilele dinaintea actelor de violență prin oraș au început să circule broșuri și pamflete despre

presupusele practici pe care evreii le-ar fi săvârșit cu trupul și sângele tinerilor creștini dispăruți și pe care populația îi credea răpiți. Starea de tensiune crescuse și mai mult pentru că în luna februarie a aceluiași an 1903, în împrejurimile Chișinăului fusese găsit trupul fără suflare al unui tânăr dispărut, ucis de numeroase lovituri de cuțit. Crușevan a publicat atunci multe articole în care acuza direct comunitatea evreiască de moartea tânărului[135]. Detectivii nu au reușit însă să dea de capăt crimei, iar odată cu trecerea timpului în oraș s-au răspândit necontenit zvonurile despre practicile evreiești „abominabile" la care fuseseră supuse trupurile tinerilor răpiți. Ca urmare a acestor minciuni, tot mai mulți cetățeni au început să împărtășească ura față de evrei. Situația devenise extrem de tensionată, astfel că persoanele de vază ale comunității evreiești s-au gândit să ceară șefului de poliție să intervină, dar acesta i-a asigurat că fuseseră adoptate toate măsurile de siguranță pentru a preveni orice tip de incident. Rabinul și alți evrei cu influență s-au adresat și autorităților bisericești, care însă au refuzat să intervină și să-i roage pe credincioși să păstreze calmul[136]. Încurajările pe care evreii le primeau de la forțele de ordine ale *guberniei* erau mai curând o protecție pur formală. În spatele lor se ascundea, de fapt, neputința forțată a autorităților, impusă direct de la Sankt Petersburg printr-o telegramă trimisă de ministrul Pleve în persoană. În capitala imperiului se știa, de fapt, că la Chișinău era pe cale să izbucnească ceva serios, însă singurele indicații care au ajuns la forțele de ordine locale au fost următoarele:

> Având în vedere agitația întregii populații orășenești care caută doar o ocazie pentru a se manifesta și ținând cont de situația categoric de nedorit de a întoarce împotriva guvernului exasperarea populației prin măsuri prea severe, i se recomandă lui V. E. să intervină pentru a opri tulburările de îndată ce acestea se produc, prin metode persuasive, fără a recurge în vreun fel la arme[137].

În prima zi din Săptămâna Mare a început persecuția și devastarea locuințelor evreilor. Zeci de grupuri de răufăcători, compuse din cel puțin 25-30 de persoane organizate în prealabil, au

început să pătrundă în cartierele locuite de evrei, iar atenția scăzută și lipsa unei reacții a forțelor de ordine i-au convins că acțiunile lor nu aveau să fie sancționate de lege. Persecuțiile au durat două zile, iar în urma acestora 47 de evrei au murit (49 conform altor surse), printre aceștia numărându-se copii și femei[138]. Peste 500 de persoane au fost rănite, câteva în stare foarte gravă, iar distrugerile și daunele provocate locuințelor private, magazinelor, atelierelor și oricărui alt lucru legat de evreii din Chișinău au fost enorme[139]. Toate acestea se petreceau în timp ce garnizoana Chișinăului, alcătuită din peste 5.000 de soldați, rămăsese consemnată la cazărmi. Ar fi însă greșit să credem că masacrul a fost săvârșit de grupuri de țărani sălbatici și ignoranți ori de muncitori exploatați. Cu siguranță și aceștia au avut rolul lor, însă adevărații autori au fost elevii școlilor secundare și studenții Seminarului din Chișinău. Primii care au instigat la ură și au pornit vânătoarea de evrei au fost chiar ei, iar adesea grupurile violente care atacau persoane și distrugeau proprietăți erau conduse tot de aceștia[140]. Autoritățile au intervenit doar când baia de sânge se încheiase, iar o parte a orașului fusese deja distrusă de jefuitori și de violența organizată[141]. Din păcate, în istoria viitoare a Basarabiei[142] această acțiune nu avea să rămână la stadiul de episod izolat, ci avea să ducă la un exod în masă al evreilor din Basarabia către alte state (în special Statele Unite) sau alte regiuni din imperiu, considerate mai sigure, precum Polonia[143]. După mai bine de un secol de la evenimentele tragice petrecute la Chișinău în 1903, cercetătorul străin care încearcă să rămână obiectiv și detașat, ca să poată reconstitui evenimente atât de importante în istoria acestei regiuni europene, rămâne uimit să citească atâtea pagini pline de indignare și de interpretări forțate despre renașterea națională a românilor din Basarabia și presupusa opresiune pe care statul țarist a exercitat-o asupra lor. Aproape niciun istoric român sau moldovean care s-a ocupat de evenimentele din acești ani nu a simțit nevoia să se oprească asupra unuia dintre cele mai cumplite momente din istoria

acestui sfârșit de „secol scurt”. S-ar părea că pentru acești istorici pogromul de la Chișinău a fost un soi de eveniment petrecut în interiorul altor comunități care, în viziunea acelorași istorici, poate că ocupau pe nedrept niște locuri ce-ar fi trebuit să aparțină doar românilor din Basarabia.

Tensiunile, violențele și frământările care străbăteau teritoriile dintre Prut și Nistru erau numai câteva dintre simptomele crizei profunde prin care trecea Imperiul Rus. Conflictul armat împotriva Japoniei nu s-a sfârșit printr-un „mic război victorios” pentru reconsolidarea regimului țarist, așa cum își dorise Pleve[144], ci printr-un dezastru militar care a început în baza navală de la Port Arthur, a continuat pe câmpurile de lupă din Manciuria și a culminat cu distrugerea flotei de război în apele Tsushimaei. Înfrângerea umilitoare a fost o dramă pentru întreaga națiune, dar și o ocazie pentru a da prima lovitură precisă puterii țariste aflate în declin. Imperiul era deja la marginea prăpastiei, iar în fața marilor dificultăți, țarul și clasa conducătoare au răspuns în felul lor obișnuit, adică printr-un „amestec de lașitate, cecitate și prostie”[145], așa cum zicea Witte. La 5 ianuarie 1905, un cortegiu impresionant de aproximativ 150.000 de persoane, alcătuit în mare parte din muncitori și familiile lor, a fost împrăștiat cu violență de armată, care a pus capăt manifestației printr-o baie de sânge. Probabil că reacția autorităților reușise pentru moment să potolească protestele din capitală, dar nu și agitația din restul țării. De fapt, manifestații și altercații mai mult sau mai puțin violente au zguduit în lunile următoare zeci de orașe din imperiu, baze militare importante (de exemplu cea de la Kronstadt, care apăra capitala), dar și multe sate unde locuitorii exasperați au arătat că pierduseră deja tradiționala încredere în țar. În toamna anului 1905 autoritățile au reușit totuși cu greu să restabilească ordinea, însă amploarea celor petrecute i-a obligat pe conducătorii politici și chiar pe împărat să pornească, la stăruințele grabnice ale prim-ministrului, Serghei Witte, o restructurare temeinică a statului rus. Așa cum au observat pe bună dreptate anumiți istorici, în această fază orientările politice proprii

celui mai conștient constituționalism rusesc au ajuns la o maturare deplină odată cu decizia de a introduce în vechiul și bătrânul organism imperial și elemente ale parlamentarismului occidental și ale descentralizării politice bazate pe o amplă autonomie regională[146]. Reformele au fost anunțate de „manifestul din octombrie", un document care, pe fundalul unor incertitudini, temeri și puternice sciziuni interioare, a decretat oricum abandonarea sistemului autocratic și a pornit, totodată, niște schimbări care, chiar dacă n-aveau să transforme Rusia într-o țară pe deplin constituțională, aveau cel puțin să o facă semiconstituțională. Totuși, reticențele și reținerile cu care Nicolae al II-lea și o parte a *establishment*-ului au început această nouă fază au făcut ca pentru mulți istorici și observatori ai timpului termenul cel mai potrivit pentru a defini noul regim să fie cel de pseudoconstituționalism[147].

Chiar dacă la Chișinău a funcționat timp de aproape un an una dintre tipografiile ilegale ale ziarului lui Lenin, „Iskra" (*Scânteia*), nu s-ar părea că toate aceste evenimente tumultuoase ar fi avut, mai ales în faza lor inițială, repercusiuni directe asupra Basarabiei[148]. Cu siguranță dezordinea și agitația care destabilizaseră puterea țarului au împins mulți studenți basarabeni de la Universitatea din Dorpat să participe activ la discuțiile politice iscate imediat în cercurile studențești. Alături de colegii lor, Pantelimon (Pan) Halippa, Petre Grosu, Nicolae Bivol, F. Platanov etc. au luat parte la protestele studențești care au blocat activitatea universității, încercând în același timp să creeze o legătură cu restul societății din oraș. După ce universitatea a fost închisă de autorități, tinerii basarabeni s-au întors în patrie hotărâți să continue într-un fel acea activitate politică desfășurată pentru scurt timp în îndepărtata Estonie. Începutul activității lor a fost nesigur și neorganizat. Câțiva dintre ei au încercat să se afilieze curentelor reformatoare și revoluționare rusești, în timp ce alții au încercat să creeze un soi de mișcare națională primordială a moldovenilor. Unele tentative de a acționa

concret, cum ar fi înființarea ziarului „Deșteptarea”, n-au dus la niciun rezultat. Doar odată cu venirea la Chișinău a unor personalități mai mature, precum Ion Pelivan și, mai ales, Constantin Stere (profesor de origine basarabeană de la Universitatea din Iași), obiectivele luptei politice ale tinerilor studenți din Basarabia[149] au început să capete o anumită direcție. Prin urmare, chiar dacă n-au existat repercusiuni directe ale agitației produse de revoluție, în lumina evenimentelor abia menționate n-ar fi greșit să spunem că revoluția rusească din 1905 a fost pentru Basarabia un fel de piatră de hotar. Reînnoitul activism politic, care străbătuse practic toate provinciile Imperiului Țarist, n-avea cum să se oprească la Nistru – iată deci că și în această provincie, aflată la marginea de sud-vest a imperiului, intelectualii locali au început o nouă etapă a activității lor politice, care avea să devină din ce în ce mai energică. Acest activism provenea dintr-o redescoperire conștientă (deși în anumite cazuri ar fi mai bine să spunem descoperire) a caracterului lor etnic și a limbii române, ambele fiind într-un anume sens elemente propedeutice pentru o nouă implicare politică. Imediat după revoluția din 1905, în Basarabia au apărut în jur de cincizeci de grupări politice care îmbrățișau toate tendințele și care mergeau de la naționalismul xenofob de extremă dreaptă până la spiritul revoluționar al mișcării de stânga. Majoritatea au avut o viață scurtă, apăreau și dispăreau în câteva luni sau chiar săptămâni. Rareori dădeau naștere la acțiuni de violență și tot la fel de rar conducătorii acestor mișcări aveau într-adevăr intenții revoluționare sau vădit naționaliste[150]. De multe ori, urmele lăsate de unele dintre aceste grupuri și grupulețe sunt într-adevăr greu de întrezărit, într-atât a fost de efemeră activitatea lor politică. Dispariția lor, determinată adesea fie de numărul mic de adepți, fie de acțiunea poliției, n-a făcut decât să întărească cele două formațiuni care în scurt timp au devenit, așa cum observa Anton Moraru, cel mai bine înrădăcinate mișcări politice din Basarabia: partidul moldovenesc și partidul rusesc. Primul dintre acestea reunea în ierarhiile sale mica nobilime, proprietarii mici și mijlocii, câțiva intelectuali etc., toți fiind

persoane cu orientări autonomiste, ce temperau prin afilierea cu partidul chiar și o vagă dorință de unire cu patria-mamă română. Cealaltă formațiune era alcătuită în primul rând din mari proprietari străini sau moldoveni rusificați[151]. Constantin Stere[152], personajul pe care l-am amintit anterior și care a devenit unul dintre pilonii mișcării naționale a românilor din Basarabia, amintea într-o lucrare a sa că Revoluția rusă de la 1905 a dat un imbold important mediului politic și intelectual din Basarabia, deși mișcarea națională apărută mai apoi n-a avut deloc un caracter separatist, cu atât mai puțin în primii ani. Mișcarea fusese promovată de persoane care, în majoritatea cazurilor, își terminaseră studiile superioare în universitățile rusești (între 1900 și 1917 aproximativ 250 de basarabeni au urmat studiile în școli superioare și universități din Rusia), deci de persoane pătrunse de vasta cultură rusă și care erau convinse că în cadrul marilor transformări democratice care păreau să se afirme și să se consolideze chiar în inima imperiului, popoarele legate de națiunea rusă aveau să aibă și ele ocazia să progreseze pe plan civil și politic[153].

Nu a trecut mult timp și sentimentele oarecum libertare, alături de chemarea tot mai mare a conștiinței naționale, care începuse să se afirme dezorganizat și timid, au făcut ca în jurul unui grup restrâns, dar hotărât, de tineri intelectuali (care avuseseră anterior experiențe politice în cadrul mișcărilor narodniciste) să apară ideea de a înființa o mișcare națională moldovenească. De altfel, chiar în primii ani ai noului secol, lumea politică românească și împreună cu aceasta toată politica externă a României începuse să meargă cu pași tot mai hotărâți pe calea iredentismului basarabean, bineînțeles sub auspiciile Germaniei și mai ales ale Austro-Ungariei, care dorea să distragă atenția României de la problema Transilvaniei, Bucovinei și Banatului[154]. Pe lângă manifestațiile vădit naționaliste care reușeau, de obicei, să-i enerveze pe ruși, românii au întreprins și acțiuni mai liniștite, dar cu siguranță mult mai concrete. Cu sprijinul deplin al regelui Carol, la București a luat ființă un comitet

secret, „comitetul celor patru”, alcătuit tocmai din patru exponenți ai primelor două partide politice românești: Partidul Conservator și cel Liberal. Cea mai importantă acțiune întreprinsă în cadrul acestuia a fost misiunea lui C. Stere în Basarabia, menționată anterior[155]. Protagonistul a vorbit pe larg[156] despre sarcina primită, însă aici aspectul care ne interesează în mod deosebit este legat de cea mai importantă realizare a acestei misiuni, adică înființarea publicației „Basarabia” la 24 mai 1906, primul ziar tipărit în limba română, deși cu alfabet chirilic, din Basarabia. Mai mult decât un ecou în plan cultural, „Basarabia” a avut mai curând repercusiuni enorme în plan politic. În jurul redacției sale combative a apărut prima grupare politică de conducere din istoria Basarabiei. Principalii protagoniști ai acestei izbânde au fost: avocatul Emanoil Gavriliță, magistratul Ion Pelivan, publicistul Pan Halippa, amintit anterior în calitate de student la Facultatea de Fizică din Dorpat și apoi la Facultatea de Litere de la Iași, profesorul Nicolae Popovschi, Ion Inculeț, la vremea respectivă student la Facultatea de Fizică, Alexei Mateevici, Gheorghe Stârcea și Toader Inculeț, pe atunci încă (studenți) seminariști[157]. Alături de acest nucleu dur de redactori, la publicarea ziarului au participat aproximativ patruzeci de colaboratori de origini sociale foarte diferite, dar care împărtășeau aceleași idei, atât politice cât și economice sau sociale. Multe articole au avut drept subiect problemele din agricultură, nevoia implementării unei reforme agrare și răspândirea unui sistem de credite pentru țărani, care să permită dezvoltarea și modernizarea micilor proprietăți. Cel mai important aspect al bătăliei purtată de „Basarabia” a fost însă cel dedicat revendicărilor politice care au coincis și au susținut programul elaborat în acea perioadă de Partidul Național Democrat, drept pentru care „Basarabia” a devenit un fel de purtător de cuvânt al acestui partid.

Lupta pe care ziarul a purtat-o s-a concentrat în principal asupra acelor puncte care puneau accentul pe o democratizare mai mare și care inevitabil intrau, într-un sens clar unionist, în revendicările naționale. Emblematică a fost publicarea unei serii de proze și poezii

patriotice precum *Cântarea României* de Alecu Russo (1819-1859), *Doina* celui mai mare poet român Mihai Eminescu (1850-1889), *Deșteaptă-te, române* de Andrei Mureșanu (1816-1863). Pe lângă aceasta, o rubrică era dedicată prezentării biografiei unor personalități românești atât din prezent, cât și din trecut: Nicolae Bălcescu, Vasile Alecsandri, Alexandru Ioan Cuza etc. Era un program ambițios, care pornise deja cu pași hotărâți pe calea iredentismului național și care nu ascundea intențiile politice ale acestui grup de persoane. Pentru că nu îndrăgeau prea mult publicația, autoritățile rusești n-au știut sau n-au vrut să împiedice ca redacția ziarului să fie devastată în iunie 1906 de un grup de delincvenți legați de celebra Sutele negre. De altfel, aceeași soartă au avut-o și clădirile care găzduiau „Bessarabskaia jizn", ziar mult mai aliniat tendințelor ideologice dominante; deci era inevitabil ca asupra „Basarabiei" să se abată reacția autorităților țariste, care au hotărât să desființeze publicația în martie 1907. Aceste evenimente s-au petrecut concomitent cu dizolvarea celei de-a doua Dume și cu începutul experimentului neoautoritarist al lui Piotr Stolâpin[158]. Pe de altă parte, sfârșitul publicațiilor a coincis și cu plecarea din Basarabia a multor colaboratori activi ai ziarului, printre care Halippa și Pelivan, care au mers la Iași, unde universitatea orașului a devenit din acel moment un punct important de atracție pentru tinerii basarabeni care-și terminau studiile superioare acolo. De fapt, în capitala Moldovei relațiile dintre cei nou-veniți din Basarabia, studenți și populația locală nu erau dintre cele mai bune și nici nu se bazau întotdeauna pe fraternitatea românească. Neînțelegerile, primirea făcută cu răceală, greutatea de a îmbina două mentalități diferite aveau să dea naștere în timp la polemici frecvente, astfel că după o perioadă mulți tineri basarabeni au preferat să se întoarcă în locurile natale și să-și continue studiile în universitățile din Imperiul Rus. Între timp, România se tot străduia prin Tripla Alianță să obțină un sprijin concret pentru revendicările pe care le făcea Rusiei și nu se arăta prea generoasă cu tinerii din Basarabia care ar fi trebuit să întărească idealul național românesc în regiunea dintre

Prut și Nistru. Stere, care totuși era rector al Universității din Iași în acea perioadă, amintea că nu reușise niciodată să obțină mai mult de zece burse de studiu pe an pentru tinerii veniți din Basarabia. Mult mai mari erau, de pildă, finanțările alocate pentru deplasarea studenților aromâni din Macedonia către universitățile românești[159]. În ciuda greutăților întâmpinate, foarte mulți studenți au ales totuși să rămână în capitala Moldovei, unde, după anul 1907, grupul de emigranți s-a consolidat considerabil. Deosebit de puternice deveniseră și tendințele antirusești, care au izbucnit destul de dur la începutul Primului Război Mondial, în timpul neutralității problematice a României. Căpătând o anumită vizibilitate, această grupare a susținut puternic intrarea României în război împotriva Rusiei[160].

Anumiți istorici români consideră că autoritățile rusești ar fi încercat să umple golul lăsat de desființarea ziarului „Basarabia” prin apariția unei noi publicații săptămânale, numită „Moldovanul”. Ziarul era condus de Gheorghe Madan și finanțat de guvernatorul Basarabiei Haruzin, care avea, pe cât se pare, acordul ministrului Stolâpin[161]. După atacurile tot mai directe la adresa continuității dominației țariste în Basarabia, e posibil ca autoritățile să fi simțit nevoia de a avea o publicație care să legitimeze această continuitate, punând în opoziție principiul spiritului național românesc cu cel al spiritului național moldovenesc, astfel că nu întâmplător „Moldovanul” a criticat destul de dur decizia de a publica în paginile ziarului „Basarabia” o operă cu un caracter naționalist puternic precum *Deșteaptă-te, române*[162]. Fără îndoială însă, apariția ziarului „Moldovanul” și ideile pe care încerca să le răspândească erau în perfectă concordanță cu viziunea politică pe care o împărtășeau multe persoane din pături sociale diferite, dar mai cu seamă populația din mediul urban și persoanele de rang înalt din societatea Basarabiei. Aceste idealuri coincideau mai ales cu cele împărtășite de multe familii nobiliare, numeroși funcționari publici, comercianți etc., iar printre aceștia, și cei care aderaseră la mișcarea

din octombrie fiind oricum devotați și credincioși cauzei Romanovilor, chiar dacă sperau în realizarea unor reforme concrete[163]. În ciuda eforturilor și a încercărilor continue de a găsi o linie de echilibru, „Moldovanul” n-a reușit să umple golul lăsat de ziarul „Basarabia”. Dovadă stă norocul pe care l-a avut în această perioadă „Luminătorul”, o revistă cu caracter religios, publicată de Eparhia Chișinăului. „Luminătorul” a luat ființă cu aprobarea Sinodului Bisericii Ortodoxe Ruse și se ocupa în mod preponderent (dacă nu exclusiv) de subiecte religioase și de probleme legate de viața Bisericii locale. În lipsa altor publicații în limba română, revista a devenit totuși un adevărat punct de referință pentru mulți cititori de origine moldovenească din clase sociale foarte diferite. Cu timpul publicația a ajuns să aibă un tiraj de opt mii, chiar zece mii de exemplare, iar în multe sate făcea obiectul unor adevărate lecturi colective[164]. Fie și prin publicații cu caracter religios sau strict specializate (de tipul cărții de citire și gramatică a limbii moldovenești din 1910) Biserica a încercat încă o dată să suplinească golul lăsat de interdicția autorităților rusești de a tipări cărți sau reviste în limba română, totul realizându-se în special datorită activismului cultural desfășurat de mitropolitul Basarabiei de atunci, Gurie, care a redeschis tipografia eparhiei din Chișinău în 1906[165].

Perioada scurtă de timp care a despărțit aceste evenimente de izbucnirea Primului Război Mondial, a fost în cele din urmă, destul de liniștită în Basarabia. Numărul tinerilor care susțineau mișcarea iredentistă sau cel puțin autonomistă era în creștere, la oraș începuseră să circule câteva exemplare ale unor cărți și ziare scrise în limba română, iar poliția devenea mai vigilentă. Perchezițiile duceau adesea la confiscarea publicațiilor interzise și la arestarea celor mai puțin prudenți. În schimb, în clasele sociale superioare și mai cu seamă în rândurile nobilimii basarabene, legăturile de credință cu statul rus păreau să devină mai puternice, așa cum dovedeau reprezentanții lor aleși în Dumă. De altfel, cel puțin o parte dintre intelectualii care se folosiseră de limba rusă ca să fie

promovați nu se oboseau să-și ascundă lipsa de considerație și disprețul față de gloata de țărani din mediul rural pe care o catalogau drept ignorantă, ipocrită și superstițioasă.

Aceleași impresii le-au avut și călătorii români mai atenți care au vizitat regiunea înainte de izbucnirea războiului. A fost, de exemplu, cazul unui intelectual de la Iași, Gheorghe Ghibănescu, om cu puternice sentimente naționaliste, care a ajuns în Basarabia în august 1912. Observând că în orașele guberniei, și mai ales în rândul populației urbane, românismul lipsea aproape cu desăvârșire, călătorul n-a putut să nu-și exprime dezamăgirea față de această situație. Consolarea îi venea în schimb dintr-o altă constatare. Ghibănescu sesizase că o nouă generație de intelectuali își redescoperise originile etnice și culturale și părea mai puțin atrasă de farmecul pe care limba și cultura rusă îl emanau. Datoria națională și politică părea să fie adevăratul scop al activității intelectuale a acestei generații[166].

Ținând cont de aceste circumstanțe, putem să presupunem cu ușurință că festivitățile organizate în 1912 cu ocazia celebrării celor o sută de ani de stăpânire rusească în Basarabia, la care a fost prezent și țarul Nicolae al II-ea, s-au desfășurat practic fără probleme[167]. Autoritățile au reușit să implice atât în manifestațiile patriotice, cât și în cele organizate în cinstea țarului și mulți țărani care au luat parte la evenimente fără să provoace vreo problemă organizatorilor. Funcționarii instituțiilor s-au arătat mulțumiți de reușita evenimentelor, dar, conform altor opinii, succesul pe care-l avuseseră manifestațiile mai ales în mediul rural nu dovedea o participare conștientă, ci sugera mai degrabă nepăsarea și apatia unei populații încercate de probleme mult mai grave[168]. Pentru moment nu era oricum cazul unor analize detaliate. S-ar fi zis că după înfrângerea din Asia, statul Romanovilor își revenise în mod neașteptat, iar dovada de credință a supușilor basarabeni părea să confirme convingerea *establishment*-ului țarist că teritoriile dintre Prut și Nistru aveau să rămână încă mult timp de acum înainte sub

stăpânirea Imperiului Rus. Cel puțin asta își doreau corifeii țarismului, care au și avut ocazia să-și vadă ideile lăudate într-o carte a cărei apariție n-a fost cu siguranță întâmplătoare. Lucrarea a fost scrisă de N. Lașkov, fost ministru al Învățământului, și avea ca tematică Basarabia și progresele pe care această regiune le făcuse sub egida familiei imperiale rusești. Totuși, autorul n-a avut cum să nu recunoască în expunerea sa că populația majoritară în Basarabia era de origine moldovenească[169], adevăr care avea să dispară în schimb din publicațiile sovietice dedicate acestui subiect[170].

Nici în economie n-au apărut schimbări majore, și doar în 1914, odată cu izbucnirea războiului, acest sector avea să primească un imbold pozitiv[171]. În ciuda progreselor parțiale amintite anterior, zonele rurale dintre Prut și Nistru continuau să lase impresia că sunt foarte înapoiate. În 1915 celebrul jurnalist american John Reed, care venea din teritoriul austriac, descria astfel impactul pe care-l avusese asupra sa realitatea rusă:

> Mai încolo, pe partea stângă, se întindea verdele, aurul și pământul fertil al Bucovinei. Pe partea dreaptă, dincolo de Prut, se vedea o câmpie înconjurată de coline, la început joase, apoi din ce în ce mai înalte: era Basarabia rusească. Pe partea austriacă apăreau în depărtare drumurile albe și șerpuitoare, reședințele de țară cu albul lor strălucitor cufundat în verdeață sau luminile vreunui orășel, iar în ansamblu, totul era un peisaj armonios și prosper. În schimb, dinspre partea rusească, se întrevedeau cătunele de cocioabe cu acoperișul din tablă umedă și bordeiele cu acoperișul din paie murdare, precum și o cărare noroioasă în zigzag, care era folosită pe post de stradă. Pe scurt, exact opusul[172].

E aproape de prisos să mai spunem că, într-un astfel de context, țăranii se chinuiau tot în aceeași situație dificilă în care trăiseră dintotdeauna. Câteodată erau atât de disperați, încât abandonau totul și îmbrățișau un nou stil de viață aflat la granița dintre contemplație, asceză și elemente de fanatism pe care-l răspândea vreun predicator singuratic. A fost, de exemplu, cazul părintelui Inochentie, a cărui catehеză era contestată de autoritățile din domeniul religios și civil, și chiar dacă mulți îi situau doctrina la limită cu erezia, la începutul secolului al XX-lea aceasta a devenit foarte populară în diferite

județe din Basarabia. Faima lui Inochentie s-a răspândit și mai mult începând cu 1909, când predicile sale despre apropierea apocalipsei, pline de patos și caracterizate de puternice accente mistice, au avut un mare ecou în multe localități din acea parte mai arhaică și înapoiată a Basarabiei. Atrase de un fel de chemare mistică, mii de persoane plecau în pelerinaj în localitatea Balta din Podolia, adică tocmai acolo unde se retrăsese Inochentie după ce fusese obligat de autorități să părăsească Basarabia. N-au fost puțini nici cei care s-au hotărât să-l urmeze, drept care și-au vândut toate bunurile și au rupt orice legătură cu viața trăită până atunci[173].

3. Războiul și experiența Sfatului Țării

Izbucnirea Primului Război Mondial a marcat ultima expresie de entuziasm și patriotism sincer manifestat de populația rusă pentru monarhia Romanovilor. În câteva luni, loviturile primite de armată, mai ales din partea mașinăriei de război a germanilor, au pus imediat la grea încercare rezistența soldaților și, în mai mare măsură, cea a regimului țarist. Sub drapelul vulturului cu două capete al Romanovilor au fost chemați să lupte soldați proveniți din toate naționalitățile pe care le îngloba marele imperiu, deci, bineînțeles, și moldovenii din Basarabia. S-a stabilit că numărul lor trebuie să fi fost de aproximativ trei sute de mii[174], printre ei numărându-se atât soldați simpli sau gradați, cât și ofițeri, iar la fel ca tovarășii lor de arme ruși, ucraineni, georgieni, bieloruși etc., moldovenii trebuie să fi conștientizat foarte repede cruzimea conflictului aflat în desfășurare, dar și totala nepregătire a armatei pe care erau chemați să o slujească.

După doi ani de la declanșarea ostilităților, România și-a făcut intrarea în conflictul armat, declarând război Austro-Ungariei. Această decizie a fost favorizată de dispariția regelui filogerman Carol I, din aprilie 1914, și a marcat ultimul act al unor lungi tratative dificile și controversate purtate atât cu Imperiile Centrale,

cât și cu puterile Triplei Alianțe. Într-un final s-a trecut la fapte, iar odată ce reprezentanții Alianței au oferit României prin semnarea tratatului de la Londra (17 august 1916) asigurări precise cu privire la viitoarele compensări teritoriale (Transilvania, Banat, Bucovina), România a declarat război Austro-Ungariei. Începutul confruntărilor părea să fie sub semnul celor mai bune auspicii. În zilele următoare armata română a intrat triumfal în Transilvania și, întâmpinând o rezistență scăzută din partea forțelor inamice, a reușit să ocupe Brașovul (Kronstadt). N-a fost altceva decât un foc de paie. E puțin probabil ca mai-marii armatei și conducătorii politici de la București să fi crezut că vor putea învinge din nou cu aceeași ușurință, așa cum se întâmplase în vara anului 1913 contra bulgarilor, care, fiind înconjurați pe toate fronturile de foștii aliați balcanici, au lăsat armata română să înainteze nestingherită către Sofia. S-ar putea mai degrabă ca românii să se fi bazat pe o cooperare mult mai strânsă cu aliații, și mai ales pe un sprijin major din partea rușilor. De această dată însă, planurile lor s-au dovedit mai pripite și mai greșite ca niciodată. În câteva săptămâni, armata română a trecut în defensivă pe toate fronturile, a suferit o grea înfrângere în Dobrogea (bătălia de la Tutrakan, 1-6 septembrie 1916) și a abandonat linia defensivă a Carpaților. Bucureștiul a fost la rândul său evacuat, iar la 6 decembrie 1916, comandantul trupelor germane, von Mackensen, își făcea intrarea triumfală în oraș. Curtea și Guvernul, împreună cu toți cei care reușiseră să plece, s-au refugiat la Iași, noua capitală provizorie a Regatului, unde liberalii premierului Brătianu și conservatorii lui Take Ionescu au constituit un guvern de unitate națională. Două treimi din suprafața teritorială a României, inclusiv puțurile petroliere, marile întinderi de pământ cultivabil, porturile de la Marea Neagră etc., deci cea mai bogată și mai productivă parte a țării, ajunseseră în mâinile forțelor inamice. Moldova fusese transformată într-un fel de redută și ajunsese să fie înconjurată din trei părți de armatele adverse[175]. Totuși, profitând de o serie de circumstanțe favorabile, românii au reușit să-și reorganizeze apărarea și să împiedice armatele Imperiilor Centrale să înainteze

către Moldova. Deosebit de important a fost în aceste circumstanțe sprijinul logistic oferit de Aliați, dar și reorganizarea forțelor românești sub conducerea generalului francez Henri Berthelot. Pe lângă acestea, alți doi factori s-au dovedit hotărâtori: renașterea spiritului combativ al trupelor ca urmare a promisiunilor solemne făcute de regele Ferdinand I de a implementa după război o reformă agrară radicală și marele aflux de trupe rusești alcătuite, printre altele, dintr-un număr însemnat de recruți proaspăt înrolați, originari din Basarabia. Așa cum a amintit și Glenn Torrey, pe toată durata războiului frontul moldovenesc a fost singurul loc unde s-a realizat la scară largă o strânsă colaborare militară între Rusia și propriii aliați[176]. Aproximativ un milion de soldați ruși împărțiți între corpurile de armată IV, VI și IX, ce se aflau sub comanda generalului Vladimir Saharov, au fost încadrați pe frontul moldovenesc. Într-adevăr, rezultatele nu s-au lăsat așteptate și, în ciuda oricăror previziuni, în vara anului 1917, armata românească a pornit împotriva germanilor și austro-ungarilor trei operațiuni militare de apărare la Mărăști, Mărășești și Oituz, blocând astfel încercarea lui von Mackensen de a sparge frontul și de a pune capăt definitiv luptelor pe acest sector al frontului de est. Prețul victoriilor a fost plătit scump (numai în armata românilor numărându-se 46.000 de victime), dar, cel puțin, situația frontului s-a stabilizat, iar onoarea forțelor armate românești a fost într-o oarecare măsură restabilită, atât în fața aliaților, cât și a inamicilor.

Totuși, nori amenințători se întrezăreau la orizont. Cu puțin timp înainte, statul aliatului rus fusese profund tulburat de abdicarea țarului Nicolae al II-lea (la 2 martie 1917), iar a doua zi, de căderea definitivă a dinastiei Romanov, odată cu renunțarea la tron a arhiducelui Mihail. În urma acestor evenimente răsunătoare, la Petersburg puterea fusese încredințată unui guvern provizoriu, însă nimeni n-ar fi putut să spună cât de capabil era acest organism să conducă țara și mai ales să gestioneze o armată extenuată și gata să se răzvrătească în mod deschis. Situația era și mai gravă, deoarece conducătorii militari nu aveau o imagine exactă a ceea ce

se petrecuse în capitală[177]. Conform mărturiei lui Kerenski, evenimentele din februarie i-au luat prin surprindere mai mult pe ofițerii armatei decât pe burghezi[178], care părăsiseră țara cu mult timp în urmă și, fără să-i mai înțeleagă pornirile, socoteau căderea țarului drept un soi de lovitură de palat ce reușise și în virtutea ajutorului oferit de populație. O avalanșă de știri îndoielnice a mărit confuzia, iar asta i-a împiedicat pe superiori să-și țină oameni sub control și pe poziții. La rândul lor, soldații erau exasperați de efectele unei bătălii sângeroase purtată pe întreaga durată a conflictului mai mereu în condiții nepotrivite. La toate acestea se adăuga și faptul că soldații proveniți din mediul rural doreau să participe la ocuparea pământurilor care era atunci în curs de desfășurare. Așa cum scria Kerenski, „s-ar fi zis că întreaga armată uitase de existența dușmanului și privea către evenimentele din interiorul țării, concentrându-și atenția la ce se întâmpla acolo”[179]. Ținând seama de aceste presupoziții, era aproape inevitabil ca în rândurile armatei să nu străbată freamătul unor răzvrătiri din ce în ce mai fățișe sau al unor curente revoluționare care deseori degenerau în manifestări de insubordonare, pentru care mulți ofițeri plăteau destul de dur consecințele[180]. Pentru a stopa rebeliunea din diviziile și regimentele armatei fostului Imperiu Țarist n-au folosit la nimic prestigiul și autoritatea unor ofițeri care, în anii războiului, împărțiseră cu oamenii lor greutatea luptelor purtate cu inamicul și lipsurile impuse de viața de front, dar nici adoptarea unor măsuri mai concrete (în special ordonanțele 114 și 115 din 7 martie 1917), care vizau îmbunătățirea statutului soldaților și relația acestora cu superiorii[181]. Timpul n-a făcut altceva decât să complice situația din interiorul armatei, unde dispute tot mai aprinse apăreau chiar și între ofițerii aflați pe front și comandamentele care totuși ar fi dorit să urmeze politica lui Kerenski de a continua războiul[182].

În 1917, în timpul acelor luni teribile de război, în Moldova s-a întâmplat ceva cu totul inedit: pentru prima dată au ajuns să lucreze cot la cot nu numai soldați și cetățeni care proveneau din toate

colțurile *Regatului*, dar și un mare număr de soldați ruși, mulți dintre aceștia fiind, așa cum am văzut, de naționalitate moldovenească. Alături de ei se aflau și reprezentanți ai mișcării naționale a românilor din Transilvania care, la izbucnirea ostilităților dintre România și Austro-Ungaria, fie ca să evite represaliile sau pur și simplu ca urmare a unei decizii de natură politică, se refugiaseră mai întâi în România, iar alții direct în Basarabia. Legăturile dintre intelectualii moldoveni înrolați în armata rusă, precum Alexei Mateevici, Ion Buzdugan, Simion Murafa, și mediile culturale românești s-au intensificat mai ales după evenimentele din februarie-martie 1917[183]. Ziarul lui Nicolae Iorga, „Neamul românesc", devenise punctul de atracție pentru mulți tineri moldoveni și publicase câteva poezii scrise de Mateevici[184] chiar înainte de moartea acestuia. Destul de important a fost și rolul pe care l-au avut în aceste luni intelectualii transilvăneni care s-au străduit să includă și Basarabia în proiectul mai amplu de unificare a regiunilor istorice românești. Era, de altfel, vorba de persoane care proveneau din regiuni în general mult mai dezvoltate nu numai din punct de vedere socio-economic, ci și din punct de vedere politic și cultural. Inițial, conștientizând acele vagi sentimente naționale pe care le avea populația autohtonă, dar și daunele pe care rusificarea le provocase românității locale, intelectualii transilvăneni au fost descumpăniți. Ulterior însă, pătrunzând treptat în acea lume înapoiată a basarabenilor, au fost motivați să se implice ca să readucă la viață acel puternic sentiment național, dar și ca să răspândească bazele culturii, cărți, reviste etc. chiar și printre locuitorii de la sate. După ce situația politică generală s-a schimbat, intelectualii transilvăneni au început să lucreze, nu fără succes, ca să îndemne populația, dar mai ales pe activiștii politici din Basarabia, să insereze mișcarea politică locală în aceea mai amplă a mișcării naționale românești[185].

În aceste luni pline de agitație și dominate de incertitudine, situația rusească era privită cu îngrijorare de politicienii și militarii

români din cauza întorsăturilor pe care ar fi putut să le ia. În acest context, Basarabia prindea tot mai mult contur în planurile politice ale românilor, fiind tot mai încercată de urmările evenimentelor care se petreceau în fostul imperiu. La aflarea veștii că dinastia Romanovilor a căzut, și în Basarabia s-au produs tulburări, ca, de altfel, pe întreg teritoriul care aparținuse fostului Imperiu Țarist. În câteva județe, forțele de ordine și funcționarii civili au încercat să restabilească credința în monarhie prin fapte și apeluri la ascultare; în alte localități, adică în majoritatea cazurilor, administrația țaristă s-a dizolvat pur și simplu. În scurt timp, și fără incidente deosebite, vechea administrație a fost înlocuită de o alta. A fost înființat, prin urmare, Comisariatul *guberniei* Basarabia care depindea de noul guvern provizoriu, fiind un organism politic alcătuit în mare parte din persoane cu orientare politică democratică și revoluționară (majoritatea ruși și evrei) străine de orice idee de independență sau pur și simplu de autonomie. Așa cum s-a întâmplat și în restul teritoriului care făcuse parte din fostul Imperiul Țarist, guvernul provizoriu a avut grijă să-și trimită observatorii și propagandiștii politici și în Basarabia, unde, între timp, mișcarea națională moldo-venească ieșise din nou la înaintare și se reorganiza treptat. E greu de crezut că partizanii unirii cu statul rus ar fi reușit să mențină această mișcare la marginea evenimentelor aflate în curs. Poate că mișcarea moldovenilor nu era deocamdată consistentă numeric, nu se răspândise suficient în regiune și lipsea din acele teritorii unde alte comunități aveau o prezență puternică. Totuși, liderii săi au acționat cu promptitudine și au reușit să promoveze în scurt timp o mișcare națională care a devenit protagonista absolută în lupta politică din Basarabia, și care în timp a reușit să o desprindă de restul statului rus. Curând, centrul vital al naționaliștilor basarabeni a ajuns să fie redacția ziarului „Cuvânt moldovenesc”, o publicație care apăruse în anul 1914[186] și care număra printre membrii săi cei mai activi pe Pan Halippa. În scurt timp, conducătorii mișcării autonomiste basarabene au transformat această publicație într-un instrument de informare eficient, dar mai ales de luptă politică prin

care să influențeze sentimentele populației locale, să puncteze chestiunile de pe ordinea de zi și să ghideze lupta politică purtată de mișcarea autononomistă. La 2 martie 1917, Pan Halippa reușise deja să convoace o ședință ca să analizeze evenimentele rusești și efectele pe care acestea ar fi putut să le aibă asupra Basarabiei[187]. După aproximativ o lună, la 5 aprilie 1917, lua ființă Partidul Național Moldovenesc (PNM), Vasile Stroescu[188] fiind ales președinte, în timp ce la conducere intraseră Pan Halippa, Pavel Gore, Vladimir Herța și transilvăneanul Onisifor Ghibu[189]. La înființare, PNM înregistrase adeziunea a 40 de persoane, iar câteva zile mai târziu, pe 9 aprilie, în „Cuvânt moldovenesc" se publica programul politic integral al partidului. Era vorba de un fel de manifest programatic împărțit în 10 puncte, care, fiind influențat de ceea ce se întâmpla în celelalte regiuni mai mari ale fostului Imperiu Țarist, stabilea printre revendicările democratice de ordin general și obiectivul cel mai important: autonomia administrativă, juridică, ecleziastică, educativă și economică a Basarabiei[190]. În linii mari se precizau modalitățile prin care să se atingă acest obiectiv, însă în mod deosebit se hotăra constituirea unei Diete provinciale, *Sfatul Țării*, adică singurul organ administrativ care să dezbată sau să aprobe legile ce trebuiau să reglementeze viața politică, socială și economică a Basarabiei. E important de observat că în programul PNM nu se făcea nicio referire concretă la una din cele mai urgente probleme cu care se confrunta regiunea, și anume rezolvarea chestiunii agrare, deși de câteva luni bune zonele rurale ale Basarabiei începuseră să fie cuprinse de o mișcare țărănească, în parte spontană, care țintea să ocupe pământurile marilor moșieri.

Lucrarea noastră nu are drept scop și nici nu intenționează să reia etapele, de multe ori neclare și contradictorii, ale acestui proces treptat de dobândire a autonomiei. Cel mai interesant și mai important aspect din punct de vedere istoric este, fără îndoială, priceperea de care au dat dovadă liderii autonomiști și naționaliști, care au știut cum să profite de toate circumstanțele politice

favorabile, reușind treptat să adune în jurul programului lor o parte consistentă a celor mai de seamă și mai active puteri din regiune (iată de ce programul a suferit în acele luni diferite ajustări și completări importante[191]). La rândul lor, aceste puteri au încercat să convingă o parte importantă a opiniei publice din Basarabia să susțină autonomia. Probabil că ar fi mai bine să spunem o parte din populația moldovenească, având în vedere că celelalte grupuri etnice n-au fost niciodată prea încântate de proiectele autonomiste, și cu atât mai puțin de cele care țineau să unească Basarabia cu România[192]. Iată deci că în condiții într-adevăr dificile și fără să fie susținut la început de o masă populară consistentă, atuul Partidului Național Moldovenesc a constat în capacitatea sa de a folosi în propriul avantaj simpatiile politice pe care le manifestau trei categorii sociale importante: clerul, profesorii și soldații basarabeni înrolați în armata rusă.

În Basarabia, lunile care au precedat toamna anului 1917 au fost caracterizate de o mare efervescență politică: în martie a luat ființă sovietul de la Chișinău, urmat la scurt timp de alte soviete care au apărut în diferite localități atât din regiune, cât și din apropiata Transnistrie (inclusiv Tiraspol). Mare parte din acestea au ajuns să fie conduse de menșevici, membri ai Bundului și revoluționari socialiști[193]. Înființarea lor a fost urmată de convocarea unor congrese programatice, acest exemplu fiind preluat imediat și de unele categorii sociale și muncitorești importante (învățători, preoți, membri ai cooperativelor sociale, țărani etc.). Era ocazia pentru a se organiza, pentru a stabili un program și un plan de revendicări care, într-un moment decisiv al vieții politice din regiune, să-i transforme pe aceștia în subiecți politici activi și să le apere, totodată, interesele. Foarte prompți, naționaliștii moldoveni au știut cum să exploateze această etapă; au înțeles că se apropia momentul potrivit pentru a înainta cererile lor politice și naționale unui auditoriu avizat, dar și pentru a-și impune punctul de vedere în documentele politice elaborate și aprobate la sfârșitul diferitelor întruniri. În

această etapă a ieșit la iveală priceperea conducerii PNM care a trimis în variile întruniri convocate în acele luni niște grupuri de susținători ai cauzei sale. Bine pregătite, motivate și dotate cu un plan de acțiune precis, aceste grupuri au reușit să acționeze ca o formațiune organizată și să prezinte în cursul reuniunilor niște idei bine stabilite, rod al unor programe elaborate și coerente. Cu această tactică le-a fost destul de ușor să învingă rezistența manifestată de unele grupuri izolate, între care nu exista coordonare, astfel că la sfârșitul întrunirilor au rezultat niște documente politice și programatice în general destul de apropiate de pozițiile pe care se situa PNM. Semnificativă în acest sens a fost acțiunea condusă de Ion Buzdugan în rândurile corpului profesoral al Basarabiei, care-și însușise, de fapt, bătălia purtată de PNM pentru ca alfabetul latin să fie folosit și la tipărirea cărților utilizate în școlile din cadrul zemstvelor[194]. Totuși cea mai importantă categorie care trebuia atrasă de partea ideii naționale erau militarii basarabeni încadrați în fosta armată țaristă; printre aceștia o însemnătate aparte o aveau ofițerii și soldații basarabeni care efectuau stagiul militar în garnizoana de la Odesa. În acele momente dificile din anul 1917, acești militari intraseră în contact cu diferitele curente revoluționare și autonomiste care circulau în fostele provincii țariste, foarte adesea rămânând fascinați de ele. De altfel, din întreaga populație a Basarabiei, soldații erau, probabil, categoria cea mai pregătită politic și conștientă din punctul de vedere al sentimentului național, iar pentru că proveneau în mare parte din mediul rural, fuseseră încă de la început sensibili la chestiunea pământului. În mijlocul acestor formațiuni a apărut la scurt timp figura unui tânăr socialist, Anton Crihan, întemeietorul Partidului Socialist Revoluționar Moldovenesc, care a pus la bazele programului noii formațiuni politice[195] tocmai soluționarea radicală a chestiunii agrare (deproprietărirea fără despăgubiri a moșierilor și împărțirea pământului către țărani). Pentru conducătorii PNM stabilirea unor legături strânse cu mișcarea soldaților moldoveni de la Odesa și, mai ales, cu gruparea care o conducea a devenit o

chestiune de mare importanță. Obiectivul era acela de a-i asocia cu problema autonomistă a Basarabiei, temperând astfel caracterul revoluționar din revendicările lor sociale. Mai mult decât atât, acești soldați păreau să fie potriviți pentru a forma un prim nucleu al unei viitoare armate moldovenești, însă, venind în întâmpinarea celor mai urgente nevoi, ar fi putut să alcătuiască mai curând niște formațiuni de luptă bine organizate și pregătite, care să asigure ordinea și legea în întreaga regiune (mai târziu au fost într-adevăr organizate și au fost numite „cohorte”). Conducătorii PNM au înțeles că, dacă doreau ca proiectul autonomist să aibă vreo șansă de supraviețuire, trebuiau să se bazeze pe ajutorul unor forțe armate competente, iar pe lângă arme, soldații dădeau dovadă de o pregătire politică rar întâlnită în restul *guberniei*. În acest sens, nu puteau, bineînțeles, să ignore semnalele pozitive care proveneau atât din Rusia, cât și, mai ales, din țara vecină, Ucraina. La 3 iulie 1917 *Rada* de la Kiev, proaspăt recunoscută de guvernul provizoriu din Rusia drept autoritate supremă a Ucrainei, a convocat toți reprezentanții comitetelor executive din *guberniile* aflate pe întreg teritoriul Ucrainei. Telegrama de convocare a ajuns și la comisariatul *guberniei* Basarabia, deci era clar că pentru conducătorii de la Kiev Basarabia era o provincie a Ucrainei. Protestele cunducătorilor autonomiști din Basarabia, dar mai ales ale sfatului deputaților ofițeri și soldați moldoveni de la Odesa față de Rada de la Kiev[196], au fost destul de puternice, și nu încape îndoială că acest nou element avea să dea un alt imbold în direcția organizării unei forțe armate capabile să apere autonomia pământurilor dintre Prut și Nistru.

Rezultatele chemării forțelor naționale au fost destul de importante, soldații moldoveni din garnizoana de la Odesa au format, de fapt, prima organizație importantă care a aderat la programul autonomist al Basarabiei și la formarea unui organ reprezentativ suprem al acesteia, *Sfatul Țării*[197]. Între timp, PNM s-a străduit să pună la punct o organizație care să pătrundă tot mai mult și să se extindă în toată Basarabia, folosind fără rețineri nu

numai ecoul produs de articolele pline de patos din „Cuvânt moldovenesc” (pe care simpatizanții și membrii partidului au început să le distribuie rapid și în număr tot mai mare în toată Basarabia, inclusiv în zonele rurale), ci și multe manifeste, opuscule, broșuri etc. Curând, toate acestea aveau să transforme PNM într-una din cele mai cunoscute organizații politice din Basarabia, de care studenții erau atrași în mod special[198]. Chiar dacă majoritatea erau elevi de gimnaziu și liceu (în Basarabia nu existau atunci instituții universitare), cei din urmă au devenit în scurt timp una din grupările de avangardă, care, mai mult decât celelalte, a renunțat la prejudecăți, pentru a promova anumite puncte ale programului național al PNM. La 20 mai 1917, reuniți în asociația studenților din Basarabia, aceștia au ținut la Chișinău primul lor congres la sediul publicației „Cuvânt moldovenesc”. În timpul ședinței, Pan Halippa le-a adresat tinerilor prezenți cuvinte înduioșătoare, cerându-le să devină purtătorii unei noi imagini a Basarabiei: din acel moment ar fi trebuit să înceteze să mai fie revoluționari ruși și să se transforme în moldoveni patrioți[199]. Rezultatele planului ingenios elaborat de PNM și înflăcărarea grupurilor studențești deja convertite la naționalism n-au întârziat să apară. La finalul lucrărilor din cadrul întrunirii a fost elaborat un document care cerea introducerea alfabetului latin în școlile din regiune, învățământ în limba română în gimnazii, licee și seminare, precum și înființarea unei universități moldovenești la Chișinău[200].

Crescând constant, această mișcăre n-avea cum să nu dea motive de îngrijorare forțelor filorusești, care prin intermediul organelor lor de presă „Bessarabskaia jizn” sau „Svobodnaia Bessarabia” acuzau PNM că avea drept unic obiectiv să unească necondiționat Basarabia cu România[201]. Atacurile au avut meritul de a consolida și mai mult grupurile naționaliștilor moldoveni și i-au făcut pe aceștia să abordeze într-un mod concret chestiunea pământului, adică cea mai importantă problemă pentru majoritatea populației din regiune. De altfel, pe aceasta se juca întrega partidă pentru supremația politică

în regiune, iar PNM nu era, bineînțeles, singura organizație politică ce dorea să atragă de partea sa locuitorii de la sate. Concurența era puternică. În afară de bolșevici, social-democrați, Bundul evreiesc și revoluționarii socialiști, în lupta politică pentru cucerirea zonelor rurale, deosebit de puternică era și *Fracțiunea țărănească*, un soi de mișcare a țăranilor. Condusă de Ion Inculeț[202], lider al grupului de activiști politici cunoscut și sub numele de „petrograzi", această mișcare era orientată ideologic spre stânga și se caracteriza printr-o alcătuire în mare parte omogenă, dar și prin ideile radicale ce stăteau la baza revendicărilor sale sociale și politice[203]. Diferitele acuzații prin care se reproșa Partidului Național Moldovenesc că în definitiv nu este decât o emanație politică a boierilor (de fapt mulți exponenți ai acestei clase aderaseră la mișcare încă de la începuturile ei) și a moșierilor, iar că unirea cu România n-ar fi altceva decât un mijloc pentru a evita ca în Basarabia să se pună în aplicare o reformă agrară radicală, i-au făcut pe liderii autonomiști să abordeze această chestiune cu și mai multă determinare. De altfel, emisarii pe care guvernul provizoriu de la Petersburg îi trimisese, în vara anului 1917, în Basarabia le prezentaseră țăranilor posibilitatea de a deveni, în sfârșit, proprietari ai pământurilor pe care le munciseră dintotdeauna. Obligat de aceste circumstanțe, PNM a trebuit să iasă la înaintare și să-și definească clar poziția față de complicata chestiune agrară. Țăranii moldoveni nu erau prea interesați de problema autonomiei și, încurajați de grupurile minoritare, nu dădeau vreo importanță nici chestiunii lingvistice, fiind în mare parte indiferenți la toate aceste probleme. Ei doreau pământurile și înțelegeau că apăruseră condițiile prielnice ca să le obțină[204]. Celelalte chestiuni nu-i prea preocupau, ba chiar îi plictiseau și-i enervau, astfel că, în cadrul Adunării Generale a Țăranilor din Basarabia, organizatorii au încercat să împiedice folosirea limbii române și au respins candidatura unui moldovean la președinția adunării[205]. Ținând cont și de aceste luări de poziție hotărâte, PNM a trebuit să-și adapteze propria strategie, așa că a

decis să abordeze chestiunea agrară pin adoptarea unui document care relua, de fapt, în punctele esențiale, începând cu socializarea posesiunilor funciare și trecerea lor în proprietatea comunităților țărănești și a soldaților, o hotărâre pe care adunarea țăranilor din Basarabia[206] o votase cu câteva zile înainte (22 mai 1917). Totuși, între PNM și țărani rămăseseră nerezolvate anumite dispute și neînțelegeri importante pe care timpul mai degrabă le-a accentuat decât să le atenueze.

Rezultate mai concrete ale lucrărilor intens desfășurate de conducerea mișcării naționaliste pentru a atinge obiectivele naționale ale PNM au apărut câteva luni mai târziu, la 20 octombrie 1917, când la Chișinău a avut loc Congresul Militarilor din Basarabia. Au luat parte la această adunare 900 de delegați (600 de reprezentanți ai soldaților și 300 de reprezentanți ai partidelor, mișcărilor și organizațiilor care se înființaseră în regiune în acele luni). După o zi de dezbateri intense, reuniți într-o sală mare a eparhiei orașului, participanții au votat într-un cadru de colaborare și aproape în unanimitate un document în favoarea proclamării autonomiei Basarabiei și a instituirii unei adunări populare, *Sfatul Țării*. În timpul congresului au fost luate și alte decizii importante, cum ar fi împroprietărirea țăranilor prin exproprierea marilor proprietăți funciare (fără compensație), creșterea cohortelor de la 16 la 100 (primul pas în direcția nașterii unei armate basarabene), înființarea unei școli publice pe care statul să o administreze în mod direct și crearea unui fond financiar național[207].

Între timp, situația din Rusia evolua la rândul ei cu repeziciune, iar veștile care soseau de la Petersburg aveau să schimbe într-adevăr cursul evenimentelor, inclusiv viitorul Basarabiei. Acțiunile lipsite de forță ale guvernului provizoriu, precum și primele instituții democratice rusești, fragile la rândul lor, au fost spulberate începând cu 7 noiembrie 1917. Atunci, printr-o curajoasă lovitură pusă la cale de bolșevici, Kerenski (alungat și obligat să fugă) a fost înlăturat, iar puterea a ajuns în mâinile Comitetului Central al Partidului Bolșevic și ale conducătorului său absolut, V. I. Lenin.

Lupta pe care o purtase timp de aproape douăzeci de ani atinsese, în sfârșit, țelul mult dorit, chiar dacă, așa cum declarase el însuși la 7 noiembrie în fața mulțimii extaziate de la Congresul Sovietelor, noul obiectiv nu era deloc ușor de atins; trebuia să înceapă din acel moment construirea ordinii socialiste[208].

Răsunetul evenimentelor revoluționare de la Petersburg s-a răspândit curând în toată Rusia, și mai ales printre soldații detașați pe diferitele fronturi de război, în ciuda celor câtorva tentative ale comandamentelor de a trece informația sub tăcere. De fapt, veștile despre schimbările apărute la conducerea statului rus nu numai că au ajuns imediat la soldații ruși, ci tot atât de repede s-au răspândit și în rândurile corpurilor de armată românești. În scurt timp un haos total a pus stăpânire pe formațiunile rusești: revolte la ordinea zilei, comandanți și ofițeri de rang înalt uciși de subalternii lor, acestea erau scenele care ajunseseră să facă parte din scenariul cotidian. Mulțimile de soldați rămase fără comandament abandonau nestingherite frontul, pentru a se întoarce la casele lor, dar nu înainte de a jefui și a distruge nu numai reședințele boierilor avuți, ci și sate sărace, care rămâneau zile întregi la mila soldaților dezlănțuiți. Alteori, se putea asista la un alt fel de spectacol: străzi și piețe din sate și orașe se transformau de pe o zi pe alta în bazaruri improvizate unde, înainte de a se întoarce la casele lor, soldații ruși se descotoroseau de echipament și de lucrurile furate din depozitele unităților militare sau din locuințele prădate[209]. Chiar dacă în proporții mai reduse, și în rândurile armatei românești a început să crească numărul cazurilor de insubordonare și dezertare, adesea săvârșite prin complicitatea soldaților ruși, care au ajutat mai mulți români să părăsească teritoriul național. Situația părea scăpată de sub orice control. Un sentiment de neliniște care, în anumite momente de cumpănă, se asemăna cu panica, s-a răspândit în cercurile politice și chiar la Curte, astfel că la un moment dat s-a decis mutarea acesteia de la Iași într-un alt loc, considerat a fi mai sigur în cazul vreunei acțiuni din partea bolșevicilor. Conform mărturiei lui Aleksandr Mosolov, ministrul rus de atunci delegat la

Curtea românească, la începutul lunii mai 1917, mai multe grupuri de soldați ruși au încercat să se apropie de reședința familiei regale a României și să-și ofere ajutorul gărzilor ca să-l înlăture pe rege[210]. Acțiunile de acest fel erau încurajate și de presa comunistă de la Odesa, care nu rata nicio ocazie pentru a ataca dur întregul *establishment* românesc, proclamând, totodată, apropierea revoluției[211]. Privind obiectiv, în această situație lupta cu imperiile centrale ar fi fost greu de continuat, mai ales că venirea bolșevicilor la putere făcuse Rusia să fie foarte aproape de a obține pacea cu dușmanii săi. Singura hotărâre pe care o luase guvernul de la Iași, și anume de a-i dezarma și închide pe soldații ruși dezertori, n-avea, bineînțeles, cum să fie îndeajuns ca să asigure forțelor armate românești liniștea necesară să continue lupta. La 9 decembrie 1917 delegații români și câteva corpuri de armată inamice au semnat la Focșani un armistițiu care, pentru moment, a pus capăt ostilităților. După lungi negocieri, etapa următoare ar fi fost semnarea unui tratat de pace separată. Sperând să obțină de la învingători condiții mai puțin aspre decât cele desprinse din discuțiile avute în prealabil pentru încheierea păcii, Ferdinand I l-a înlocuit de la conducerea guvernului pe liberalul Ion I. C. Brătianu. Locul său a fost ocupat mai întâi de un militar, Alexandru Averescu (care a rămas în funcție aproape o lună), iar mai apoi de Alexandru Marghiloman (martie 1918), liderul conservatorilor, care nu era văzut cu ochii buni de mai multe grupuri ale opiniei publice din cauza deciziei sale controversate de a nu părăsi Bucureștiul în timpul ocupației străine, fiind etichetat drept trădător. În contextul dezmembrării treptate a fostelor teritorii care aparținuseră Imperiului Țarist, puterea bolșevicilor se afirma din ce în ce mai mult în Rusia. Alături de acest factor, lipsa de interes tot mai mare a românilor față de război, corolarul de tratative dificile purtate cu Imperiile Centrale, dar și abandonarea, cel puțin momentană, a oricărei speranțe de unire cu marile regiuni vestice aflate încă sub dominație străină au întărit și mai mult relațiile dintre România și Basarabia.

Între timp, la Chișinău, cu puțin înainte ca evenimentele să se precipite în Rusia, conducătorii mișcării naționale moldovenești au grăbit demersurile politice ca să înființeze o Dietă provincială ce ar fi trebuit să reprezinte cerințele naționale ale moldovenilor și ale celor mai importante componente etnice și sociale din regiune. Totodată, acest organism ar fi trebuit să protejeze interesele Basarabiei atât de violența vecinilor ruși și ucraineni, cât și de atacurile anumitor organizații care dețineau puterea, cum era sfatul soldaților și muncitorilor din Basarabia. În timpul celui de-al doilea congres desfășurat între 20 și 26 septembrie 1917, aceștia redactaseră o serie de documente de natură socială, economică și politică ce păreau că anticipează intenția grupării de a prelua puterea. Cu toate acestea, susținerea necondiționată oferită de conducătorii Comitetului Executiv Central Moldovenesc a făcut posibilă realizarea cerințelor pe care „Cuvânt moldovenesc" le exprimase în luna aprile, adică înființarea *Sfatului Țării*, începând cu luna octombrie. De altfel, imediat după încheierea lucrărilor din cadrul conferinței soldaților basarabeni se constituise un organism premergător *Sfatului Țării*, încredințat lui Vasile Țanțu, care ocupase funcția de secretar al congresului soldaților. Acest birou a lucrat cu sârguință și a reușit în scurt timp să creeze condițiile necesare pentru a permite inființarea, alegerea și funcționarea Parlamentului regional, astfel că la începutul lunii noiembrie a fost alcătuit Comitetul Executiv al *Sfatului Țării*. Acest organism a hotărât ca Adunarea (prima convocare a fost stabilită pe 21 noiembrie) să fie compusă din 150 de delegați, plus alți 10 care să reprezinte teritoriile aflate dincolo de Nistru pe care astăzi le cunoaștem cu numele de Transnistria (inițial numărul stabilit fusese de 120). Delegații trebuiau să fie aleși din principalele organizații sociale și economice (inclusiv cele ale armatei), dar și din diferitele etnii care trăiau în regiune[212]. Fiind comunitatea etnică majoritară, s-a hotărât ca populația moldovenească să aibă 105 delegați, adică 70% din totalul reprezentanților. Indiferent de orientare politică și de origine socială, moldovenii au format curând în interiorul adunării un fel de

bloc moldovenesc, constituind, de fapt, majoritatea politică a acesteia. Urmau apoi reprezentanții aleși din alte naționalități: 15 reprezentanți pentru ucraineni, 14 pentru evrei, 7 pentru ruși, 2 pentru bulgari, 2 pentru găgăuzi, 2 pentru germani și, respectiv, 1 pentru polonezi, armeni și greci. De fapt, această împărțire pe categorii etnice a membrilor *Sfatului Țării* a fost făcută doar în anii următori. La acea dată, alcătuirea adunării era, cel puțin în aparență, construită pe alte criterii decât cele de apartenență etnică[213]. La 21 noiembrie, cu ocazia inaugurării *Sfatului Țării*, s-au prezentat la Chișinău doar 98 de delegați. Din diferite motive, ceilalți reprezentanți nu au putut să ajungă în capitala Basarabiei.

Din acest moment începea pentru Basarabia unul dintre cele mai interesante capitole din istoria sa contemporană. Cel puțin pentru moldovenii din *Sfatul Țării* preluarea puterii de către bolșevici la Petersburg, Moscova și în alte orașe importante ale Rusiei a dat un imbold puternic pentru a arde etapele și pentru a se apropia cât mai mult de emanciparea politică completă. La acest imbold a contribuit și aparenta destrămare a statului național rus, iar proclamarea independenței din partea Ucrainei părea să fie o dovadă în acest sens. Însă naționalismul ucrainean dădea motive de îngrijorare moldovenilor la fel ca și cel rusesc, de altfel, cu puțin timp înainte s-a văzut cum Rada de la Kiev își exprimase destul de clar intențiile de a anexa teritoriile dintre Prut și Nistru. Astfel de considerații i-au făcut în cele din urmă pe conducătorii naționalismului moldovenesc să uite, cel puțin pentru moment, de rivalitățile care ieșiseră la iveală destul de puternic ceva mai înainte, pentru a porni proiectul de făurire a Republicii Moldovenești. Numeroși istorici moldoveni care au cercetat acest subiect tind să pună în evidență atmosfera de mare entuziasm care a apărut atât în *Sfatul Țării* (incluzându-i aici și pe reprezentanții minorităților), cât și în rândul populației din regiune la 2 decembrie 1917, odată cu nașterea Republicii Democratice Moldovenești[214]. Câteva zile mai târziu, la 8 decembrie, a luat naștere un organ executiv propriu-zis, și anume

Consiliul Directorilor Generali, alcătuit din opt ministere[215], președinte ales al acestuia a fost Pantelimon Erhan[216]. Ar fi greșit să ne imaginăm că acest gest ar fi reprezentat, de fapt, o primă schimbare hotărâtă în direcția emancipării naționale și o primă mișcare pe deplin conștientă și decisă în favoarea unirii cu România. Nașterea *Sfatului Țării* și a organului executiv s-a configurat mai degrabă ca o decizie impusă de situația contingentă, care totuși se va dovedi extrem de importantă pentru punerea în practică a proiectului de unire cu România. Chiar dacă n-au obținut sprijinul lor deplin, *Sfatul Țării* și executivul s-au bucurat cel puțin de un raport pașnic cu sfatul de la Chișinău și cel al *guberniei*[217], care n-au reușit să adopte în această situație o tactică politică hotărâtă. La acea vreme nu se dorea decât să i se asigure Basarabiei un organism care să-i reprezinte populația atât de diferită etnic și politic, dar care în același timp să împiedice regiunea să cadă pradă haosului și anarhiei, apărând-o pe cât posibil de țintele vecinilor slavi și mai cu seamă de tentativele, destul de vădite, ale bolșevicilor locali, care voiau să preia hegemonia pe scena politică. Totuși, acțiunile hotărâte întreprinse de *Sfatul Țării* l-au transformat fără urmă de îndoială în deținătorul legitim al puterii, iar demonstrațiile de credință ale corpurilor de armată moldovenești de la Odesa, de la începutul lunii decembrie, i-au legitimat încă o dată rolul[218].

De fapt, *Sfatul Țării* acționa în calitate de unic depozitar al puterii legale. Primele sale acțiuni au marcat un fel de program care viza cele mai importante realizări politice, economice, sociale și culturale care ar fi trebuit să caracterizeze în viitorul apropiat evoluția în plan intern a Basarabiei. E bine să amintim de implicarea acestuia cel puțin în următoarele acțiuni: procesul de distribuire a pământului către țărani fără a-i despăgubi pe proprietari, controlul exercitat de stat asupra mijloacelor de producție, demobilizarea soldaților, alegerile reprezentative în organele de administrație locală, extinderea principalelor libertăți civile și politice pentru toate grupurile etnice din Basarabia și respectul pentru specificul

fiecăruia dintre acestea, iar, în sfârșit, abolirea pedepsei cu moartea[219]. Fără îndoială, câteva dintre aceste hotărâri au fost influențate de evoluția situației politice internaționale și de situația din Rusia, care de multe ori a forțat mâna grupului aflat la conducerea *Sfatului Țări*, îndepărtându-l de intențiile sale reale. A fost, mai ales, cazul deciziilor referitoare la cea mai urgentă problemă socială, adică chestiunea agragă. De altfel, începând din octombrie 1917, numeroase localități din Basarabia începuseră să fie cuprinse de revoltele violente ale țăranilor, care doreau cu orice preț să intre în posesia pământurilor, iar în astfel de momente dificile, s-ar fi zis că nimeni nu poate să țină cu adevărat situația sub control[220]. Putem deci să credem că, în astfel de cazuri, decizia pe care a luat-o gruparea moldovenească aflată la conducere n-a făcut decât să constate starea de fapt a lucrurilor, pentru ca mai apoi să încerce să limiteze daunele și, mai ales, efectele propagandei purtate în această direcție de către forțele bolșevice. Totuși, sub presiunea exercitată de evenimente, puține dintre aceste hotărâri s-au putut transforma în acțiuni concrete.

Odată cu sfârșitul anului 1917, în Basarabia situația a devenit tot mai confuză. *Sfatul Țării* începuse să fie ignorat de indivizii cu orientări radicale și hotărârile sale nu mai aveau consecințe în plan concret, iar fosta *gubernie* devenise miza jocului disputat între singurele formațiuni capabile să dispună de forțe armate organizate, bolșevicii și statul român. Deosebit de activă s-a dovedit a fi RUMCEROD, acronimul rusesc al asociației intitulate Comitetul Executiv Central al Sovietelor Frontului Român, Flotei Mării Negre și regiunii Odesa (Țentralnâi ispolnitelnâi komitet Sovetov Rumânskogo fronta, Cernomorskogo flota i Odessî), care fusese înființată cu puțin timp înainte la Odesa, și monopolizată ulterior de bolșevici. În perioada decembrie 1917 – începutul lunii ianuarie 1918, RUMCEROD a reușit să-și introducă grupurile armate (*Front-Otdel*) tot mai numeroase atât la Chișinău, cât și în restul județelor Basarabiei, și să câștige adesea lupta contra armatelor românești, care între timp își începuseră activitatea în diferite

teritorii dincolo de Prut. Basarabia părea să fie deci în prag de război, iar acțiunea fulger din 19 ianuarie 1918 (când românii înaintau deja spre capitală) confirma faptul că bolșevicii nu aveau nicio intenție de a renunța la planurile lor. La acea dată, bolșevicii au reușit să înconjoare, să dezarmeze și să aresteze în gara din Chișinău un contingent de aproximativ 500 de soldați transilvăneni, foști prizonieri ai armatei habsburgice, care fuseseră trimiși de guvernul de la Iași ca să ocupe orașul în cadrul unei acțiuni ce inițial ar fi trebuit să se desfășoare prin colaborare cu armata română. Între timp, la Odesa alte formațiuni armate alcătuite din voluntari români bolșevici erau organizate militar de una dintre cele mai strălucite personalități apărute din rangurile bolșevicilor în cursul evenimentelor revoluționare, Christian Rakovski, adevăratul animator politic și organizator al RUMCEROD[221]. După evadarea rocambolescă din închisoarea de la Iași, Rakovski s-a mutat la Odesa, iar ceva mai târziu, a ajuns să dispună în acest oraș de o armată impresionantă de aproximativ o mie de soldați și trei sute de marinari[222]. Probabil că violența de care au dat dovadă bolșevicii a împins Guvernul Român (pe atunci condus încă de Ion I. C. Brătianu) să ia o decizie și, profitând de cererea de ajutor formală pe care *Sfatul Țării* o înaintase în luna decembrie, s-a hotărât trimiterea forțelelor armate în Basarabia. Decizia luată de liberali s-a dovedit a fi hotărâtoare pentru evoluția viitoare a chestiunii politice a Basarabiei. În comparație cu urmările pe care le-a avut, e mai puțin important dacă aceasta a fost rodul planurilor politice ale românilor, așa cum pare să creadă Levit[223], sau dacă a fost cerută direct sau indirect de o parte consistentă a membrilor *Sfatului Țării* în timpul ședințelor cu politicieni români și membri ai corpului diplomatic din Occident[224] desfășurate la Iași la sfârșitul anului 1917. Totuși, se pare că până la mijlocul lunii ianuarie 1918, membrii *Sfatului Țării* au continuat să le ceară insistent ajutor militar și asistență. Ceea ce contează cu adevărat însă este că

intervenția majoră a armatei române a schimbat destinul teritoriilor dintre Prut și Nistru.

La 13 ianuarie 1918, contând, probabil, pe dublul acord atât cu Tripla Alianță, cât și cu germanii[225], armata română s-a îndreptat spre Basarabia și a atacat granița de la Ungheni, păzită atunci de o garnizoană bolșevică. La început, trupele românești nu au întâmpinat prea multe dificultăți, astfel că în scurt timp au înaintat spre Chișinău. În aceeași zi, Ernest Broșteanu, generalul care conducea expediția militară, a comunicat Guvernului Român că ocupase primele obiective militare. Un fost soldat de origine basarabeană al armatei țariste, Ștefan Usinevici, reusise să se întoarcă acasă tocmai în acele zile, după o mică odisee personală în sud-estul Rusiei și să devină astfel martor la sosirea trupelor românești la Chișinău. Într-o carte de memorii Usinevici nota că majoritatea populației din regiune primise cu un oftat de ușurare venirea soldaților români. Nu era însă vorba de un sentiment izvorât din spiritul patriotic, ci mai degrabă din speranța că venirea trupelor românești, chiar și așa ponosite cum erau, avea să restabilească ordinea într-o regiune pe care haosul și neorânduiala puseseră stăpânire cu luni în urmă. Nu la fel de bucuroși au fost țăranii, care-și imaginaseră că ar fi putut deja să intre în posesia pământurilor moșierilor, dar și mulți membri ai comunităților minoritare, ce intenționau chiar să organizeze o mișcare de rezistență armată ca să împiedice pătrunderea trupelor românești[226]. În orice caz, reacția bolșevicilor nu s-a lăsat așteptată, fiind și destul de răsunătoare. Drept represalii pentru decizia luată de executivul de la Iași, Lenin a ordonat expulzarea imediată a ministrului român de la Petersburg, Constantin Diamandi, și confiscarea rezervelor de aur ale Băncii Naționale a României, care fuseseră mutate în Rusia din motive de siguranță în timpul războiului.

În ciuda victoriilor obținute la începutul campaniei, operațiunile conduse de forțele române în săptămânile următoare n-au fost deloc ușoare. Armatele bolșevice conduse de Rakovski și de Iona Iakir

(care aveau să se numere printre viitorii conducători ai Armatei Roșii) s-au opus cu îndârjire armatei românești și au pus-o serios în dificultate de mai multe ori. Înainte de intrarea românilor în Chișinău la 26 ianuarie, forțele bolșevice deveniseră stăpâne pe situație, dizolvaseră *Sfatul Țării* și arestaseră mai mulți membri ai acestuia. De altfel, situația era extrem de complicată, iar o serie de factori importanți intrați în joc au influențat dezvoltarea ulterioară a acesteia. E suficient să ne gândim la evoluția haotică a situației din Ucraina, la tratativele de pace purtate între bolșevici și germani sau la cele dintre români și Puterile Centrale. În alcătuirea lucrării noastre ar fi totuși de preferat să nu ne oprim asupra acestor situații complicate, pentru că în cazul de față alte evenimente capătă importanță: de exemplu, crearea unui nou Consiliu al Directorilor Generali în ianuarie 1918, consiliu care, spre deosebire de prima sa variantă, a cunoscut puține schimbări, însă toate decisive. Dintre toate, deosebit de importantă a fost înlocuirea lui Erhan de la conducerea consiliului cu Daniel Ciugureanu[227], membru PNM și susținător convins al soluției panromânești. Prin urmare, putem să acceptăm cu ușurință analiza întocmită de Wim van Meurs, care afirma că intrarea trupelor românești în Chișinău și schimbarea decisivă din sânul conducerii Consiliului Directorilor din Basarabia au marcat victoria unei infime minorități panromânești condusă de Halippa și Pelivan. Principalul lor obiectiv era să unească teritoriile dintre Prut și Nistru cu România, dar și să consolideze supremația avangărzii culturale și politice a componentei moldovenești din regiune[228]. Prin această acțiune se anulau, de fapt, cele mai interesante proiecte sociale și economice elaborate cu câteva săptămâni înainte de *Sfatul Țării*, care pierduse o parte importantă a potențialului său reformator și a prerogativelor sale de reprezentant suprem al Basarabiei. De altfel, la sfârșitul lunii februarie o mică delegație a basarabenilor, condusă de Ciugureanu și Inculeț, a mers în misiune la Iași, unde, în timpul unei întrevederi cu premierul Averescu, aflat atunci în funcție, basarabenii au oferit garanții că *Sfatul Țării* era în mare măsură deja orientat către unirea cu Româ-

nia. Averescu scrie în memoriile sale că ideea a fost susținută cu atâta tărie, încât i-a ordonat imediat reprezentantului său de la Chișinău, Duiliu Zamfirescu, să supravegheze cu atenție situația și să se pregătească să acționeze pentru a oferi și mai mult sprijin partidului proromânesc[229].

Schimbarea la nivel înalt din politica de la Chișinău se potrivea perfect cu noua situație a forțelor militare. Trupele românești erau de-acum singura putere importantă, bine organizată și disciplinată prezentă pe întreg teritoriul dintre Prut și Nistru, iar din acest moment și până la tragicele evenimente din vara anului 1940 nu aveau să mai părăsească teritoriul basarabean. Prezența lor devenise un soi de ipotecă pe viitorul destin politic al regiunii, cu atât mai mult când s-a alăturat dorinței puternice a noului guvern filogerman de la Iași, condus de Alexandru Marghiloman (aflat în funcție începând cu 18 martie 1918, așa cum am amintit), de a anexa la patria-mamă română întreg teritoriul Basarabiei. De altfel, germanii, care în acele luni continuau să fie cea mai influentă forță politică și militară din întreaga regiune (prezenți și în diferite zone ale Basarabiei prin câteva formațiuni armate), înaintaseră românilor propunerea de a ocupa și a anexa Basarabia încă din noiembrie 1917[230]. Puterile Centrale aveau tot interesul să ofere guvernului românesc ceva în schimb, iar în viziunea națională a românilor acel ceva avea oricum o valoare și ar fi permis guvernului aflat în funcție să semneze fără prea multe probleme o pace separată, care se anunța împovărătoare și umilitoare nu numai din cauza pretențiilor economice și politice apăsătoare, ci și pentru că era posibil ca România să cedeze Bulgariei întreg teritoriul Dobrogei de Sud și o parte a Dobrogei de Nord.

Proclamarea independenței Republicii Moldovenești a fost celebrată solemn la 24 ianuarie 1918 și a avut cu siguranță și o importanță simbolică deosebită, chiar dacă s-a transformat în scurt timp într-o acțiune cu slabe urmări în plan politic, cel puțin din punctul de vedere al emancipării politice a regiunii. Proclamarea a fost făcută la câteva săptămâni distanță de la nașterea efemerei

Ucraine independente (2 ianuarie 1918). Printre primele sale efecte s-a numărat începutul unor discuții aprinse în *Sfatul Țării* pentru a conferi noii realități politice o Constituție (la conducerea acestei comisii fiind numit Vasile Bârcă), precum și o serie de legi pentru a rezolva unele din cele mai dificile probleme apărute în decursul ultimelor luni, ca de exemplu problema limbii sau reforma agrară. În realitate, în ciuda numărului mare de comisii instituite (administrativă, juridică, agrară etc.)[231], a cantității impresionante de documente elaborate în cursul unor lungi dezbateri, dar și a numeroaselor propuneri, s-ar fi zis că, în afară de o schimbarea generală a simbolurilor heraldice (de unde dispăruseră toate referințele la statul țarist[232]), singurele progrese concrete ar fi fost făcute de foștii moșieri. Prin sprijinul decisiv oferit de armata română, aceștia au profitat de orice ocazie ca să restabilească vechea situație în detrimentul intereselor pe care le aveau țăranii[233]. Pe lângă conduita arogantă a trupelor românești (ce a inaugurat în Basarabia un obicei trist, care avea să dureze destul de mult), situația a nemulțumit profund populația și a discreditat, prin urmare, Sfatul Țării, care în acest timp dovedea că nu posedă nici prestigiul și nici instrumentele necesare ca să exercite puterea pe care încă declara că o deține[234].

Cele aproape două luni care au premers actului formal de unire a Basarabiei cu România au fost haotice și pline de evenimente pe care cu greu s-ar fi zis că organul executiv de la Chișinău va putea să le gestioneze. În zonele rurale, și mai ales în județe precum Hotin, continua să existe o puternică mișcare țărănească ce ascundea, dincolo de sloganurile bolșevice, intențiile mult mai concrete ale agricultorilor de a-și apăra pământurile câștigate. Acele revolte căpătau însă o cu totul altă însemnătate atunci când erau puse în legătură cu progresele făcute de forțele bolșevice în Ucraina. Mulți se temeau că un eventual atac al bolșevicilor contra Basarabiei, care pentru o clipă păruse chiar iminent, ar fi putut să se alăture unei acțiuni în forță a țăranilor și să arunce, prin urmare, în aer atât

proiectele de autonomie, cât și cele de unire cu România. De altfel, din partea guvernului român nu era de așteptat un sprijin decisiv în acest sens. La rândul ei, România trecea atunci printr-una din cele mai delicate perioade din istoria sa contemporană: imposibilitatea de a continua lupta contra Puterilor Centrale și aliaților acestora, ideea de a renunța nu numai la orice vis de unire, ba chiar de a pierde teritorii importante, care până atunci făcuseră parte din Regat, mergând până la eventualitatea de a pierde chiar independența economică, toate aceste griji nu-i permiteau să înfrunte cu arme mai eficiente contraofensiva puternică iscată de bolșevici în zone întinse din Basarabia. Ostilitățile au luat sfârșit doar după încheierea unor tratative extenuante purtate între delegația românească și cea bolșevică, care au ajuns la un acord pentru a încheia într-un mod pașnic conflictul iscat în Basarabia.

La 9 martie acordul a fost acceptat și semnat de generalul Alexandru Averescu (în calitate de președinte al Consiliului și ministru de Externe, funcție pe care avea să o mai dețină doar câteva zile) și de Rakovski, președinte ales al Consiliului Suprem Autonom din cadrul Comisariatului Poporului pentru Afacerile ruso-române[235]. Convenția era structurată în 9 articole și, pe lângă schimbul de prizonieri, obliga Guvernul României să-și evacueze în timp de două luni trupele din Basarabia, cu excepția unui efectiv de 10.000 de soldați care ar fi trebuit să păzească depozitele de provizii ale românilor dispuse de-a lungul căilor ferate. Rușii se obligau în schimb să trimită în România tot surplusul producției de cereale al Basarabiei[236]. Văzută în lumina acestui document, se poate înțelege furtuna iscată pe scena politică de la Iași și în interiorul grupării aflate la guvernare, atunci când s-au aflat condițiile în care fusese încheiată convenția. De fapt, dacă acordul ar fi fost pus în aplicare, ar fi șters în scurt timp orice influență românească asupra Basarabiei[237]. Cu toate acestea, pacea semnată la 3 martie 1918 la Brest-Litovsk între bolșevici și Germania, deci cu puțin timp înainte de încheierea acordului ruso-român, a schimbat în mod radical

panorama politică și militară. Momentan, pericolul militar reprezentat de forțele bolșevice fusese îndepărtat de ocuparea unor teritorii întinse de către germani în Ucraina și de venirea la putere a hatmanului Skoropadski. Tot atunci, declarațiile Radei de la Kiev, clar orientate către anexarea Basarabiei, n-au făcut decât să grăbească procesul de unire al teritoriilor de dincolo de Prut cu România. La scurt timp după aceea, mai exact la 18 martie, a apărut un alt document diplomatic important: germanii și românii au semnat la Buftea preliminariile pentru pacea separată, care le recunoștea celor din urmă dreptul de a ocupa Basarabia.

După ce a fost obținută încuviințarea din partea germanilor, iar posibilele interferențe din partea bolșevicilor au fost eliminate, s-ar părea că tratativele purtate de guvernul românesc cu reprezentanții Sfatului Țării au decurs fără prea mare dificultate, cel puțin dacă e să judecăm după notele lăsate de Marghiloman. Din dorința de a trece imediat la unirea cu patria-mamă, Guvernul Român n-a oferit interlocutorilor moldoveni decât o serie de garanții generice referitoare la păstrarea statutului de autonomie al Basarabiei și în viitor[238]. Așadar, odată eliminată primejdia bolșevică și după obținerea aprobării din partea germanilor, unirea Basarabiei cu România s-a transformat într-o afacere condusă în primul rând de Guvernul Român, care n-a cerut conducătorilor moldoveni decât o aprobare formală a actului de unire, pregătind terenul în Sfatul Țării[239]. De altfel, după o serie de întâlniri cu mai-marii Statului Român, și clasa moșierilor trecuse definitiv de partea frontului unionist, sperând că vechile oligarhii românești aveau să constituie o barieră mai puternică în calea pretențiilor de reformă socială decât o făcuse noua clasă conducătoare a Moldovei. În Sfatul Țării opoziția manifestată de Fracțiunea Țărănească, dar și de o parte a reprezentanților minorităților, față de ideea unirii, continua să fie puternică. Pentru a depăși această opoziție a fost nevoie de intervenția premierului Marghiloman în persoană, care a trebuit să garanteze formal că Sfatul Țării nu avea să fie dizolvat până la rezolvarea chestiunii agrare, că provincia va avea propriii reprezen-

tanți în Parlamentul de la București, dar și doi reprezentanți în Guvernul României, că aveau să fie păstrate legile care să asigure autonomia administrativă și, în sfârșit, că prefecții vor fi numiți de Guvern în acord cu Sfatul Țării. În acest moment, Ion Buzdugan[240], deputat din blocul moldovenesc, care devenise în ultimul timp una dintre figurile centrale ale mișcării naționaliste, a oferit sprijinul deplin al grupării sale programului prezentat de Marghiloman. Susținută și de C. Stere, această manevră a spulberat atât opoziția manifestată de reprezentanții minorităților etnice, cât și cea a *Fracțiunii Țărănești*, care, în numai câteva ore, a suferit un fel de scindare, lăsându-l practic singur pe deputatul Țâganko, reprezentantul celei mai radicale părți a grupării. Hotărârea de a vota pentru unire exprimându-și deschis opțiunea a fost o altă înfrângere. În acest punct, Inculeț s-a hotărât într-un sfârșit să intervină și să-l întrebe pe Marghiloman dacă Guvernul Român era dispus să accepte unirea cu Basarabia în baza condițiilor stabilite înainte de Buzdugan. Bineînțeles că prim-ministrului român nu i-a fost prea greu să facă această promisiune, eliminând astfel orice obstacol din calea unirii, obiectiv care, pentru moment, era „condiționat” încă din punct de vedere formal[241].

La 27 martie 1918, după 61 de zile de existență „independentă”, în prezența Președintelui de Consiliu al României și a câtorva miniștri, Republica Democratică Moldovenească își decreta solemn dizolvarea și unirea voluntară cu Regatul României[242]. Cu o zi înainte Marghiloman ajunsese la Chișinău, iar orașul îl revoltase și-l amuzase deopotrivă datorită tabieturilor rusești ale locuitorilor care, spunea el, „se trezesc târziu, lucrează puțin și mănâncă mult”[243]. N-au fost însă la fel de plastice impresiile pe care Sarret, agentul consular al Franței de la Chișinău, le-a avut la vremea respectivă despre atmosfera din capitala basarabeană. La 30 martie acesta îi scria ministrului francez de la București că în capitala Basarabiei decizia de a se uni cu România nu dăduse naștere la nicio manifestație. În ciuda indicațiilor date de poliție, fusese expus în

oraș un număr infim de steaguri românești, în timp ce liniștea și ordinea publică erau asigurate doar de un serviciu de pază extrem de riguros garantat de baionetele amenințătoare ale patrulelor numeroase de poliție. „[…] Sunt convins – continuă documentul scris de diplomatul francez – că unirea votată nu este dorită de majoritatea populației din Chișinău, și că populația moldovenească nu este nici foarte numeroasă, și nici foarte activă”[244]. Prin urmare, neînțelegerile, dificultățile și reticențele din ambele părți n-au întârziat să apară și au ajuns să caracterizeze într-un mod tot mai pregnant acei ani grei de conviețuire între cele două maluri ale Prutului.

Viitorul avea să arate că prioritatea clasei conducătoare românești a fost tocmai să golească de orice însemnătate aproape toate acțiunile întreprinse de Sfatul Țării, înecând într-o *mare magnum* a retoricii patriotice orice dezbatere posibilă și orice moștenire a acelui moment de luptă. Tot atunci, majoritatea protagoniștilor luptei pentru autonomie, iar mai apoi ai luptei de emancipare față de Rusia, s-au despărțit curând, fie alăturându-se diferitelor formațiuni politice românești, fie datorită unor divergențe de natură ideologică și personală. Incapabili să mențină unitar un proiect politic și fiind cooptați în instituții naționale de mare prestigiu (Academia Română, magistratură, universitate, funcții politice înalte și importante etc.), aceștia au risipit patrimoniul de proiecte și de lupte purtate în comun, nefiind în stare să dea viață unei noi mișcări politice unitare care să devină purtătoarea instanțelor respective. Condamnată, de fapt, la o unire tacită cu patria-mamă (unire care s-a păstrat în anii următori datorită puterii legislative și mai ales datorită prezenței constante și adesea coercitive a tutorilor săi), Basarabia a fost obligată să accepte rolul de subaltern în contextul României Mari, de parcă s-ar fi dorit să se șteargă până și amintirea acelei experiențe importante de autonomie din care, în câteva luni, n-avea să mai rămână nimic în afară de aplicarea reformei agrare.

CAPITOLUL II
Basarabia în România Mare (1918-1923).
O stare de necesitate continuă

1. Primele divergențe pe calea spre integrare

Constituirea României Mari, deși a permis, pe de-o parte, ducerea la bun sfârșit a unui proces de unificare națională complex și îndelungat, aflat dincolo de cele mai încrezătoare așteptări, a trasat, pe de altă parte, pentru Basarabia, începutul unuia dintre cele mai complicate și dificile momente din istoria contemporană a țării. Este necesar să precizăm totuși că, în perioada de după terminarea războiului, dificultățile apărute în procesul de integrare a noii regiuni în statul român au fost amplificate și de situația economică precară în care se afla România. Războiul, regimul dur al ocupației militare, exploatarea sistematică și fără discernământ a resurselor naturale și industriale ale țării, sub conducerea Puterilor Centrale și a aliaților acestora, turcii și bulgarii, lăsaseră o moștenire apăsătoare; s-au pierdut aproximativ trei sute cincizeci de mii de vieți omenești, atât militari, cât și civili (un număr aproape egal de răniți), multe orașe și sate au fost devastate (inclusiv o parte semnificativă a patrimoniului zootehnic), însă unul dintre aspectele cele mai nefaste și evidente a fost distrugerea aproape totală a infrastructurii (străzi, căi ferate, poduri etc.) și a edificiilor publice[245]. Situația materială deplorabilă, nemulțumirile diferitelor naționalități, altele decât cea română, integrate în noul stat,

tensiunile sociale concretizate prin nenumărate greve, care generau tensiune în multe localități românești, inclusiv în capitală, dușmănia evidentă din partea multor țări vecine și relația dificilă cu puterile învingătoare, care de multe ori afișau o anume iritare în raport cu pretențiile teritoriale comunicate de guvernanții de la București[246], păreau să ofere despre România imaginea unui organism slăbit, compromis de o serie de contradicții interne, care ar fi avut un efect negativ puternic asupra vieții, în situația în care apărea Europa balcanică și dunăreană în perioada de după război. Clasa conducătoare română trebuia, așadar, să facă față unei provocări dificile care, pe de-o parte, impunea un răspuns precis și ferm, iar de cealaltă, presupunea realizarea unui sistem de reforme politice și sociale necesare pentru modernizarea țării, cu scopul de a răspunde nevoii de dreptate socială și a oferi condiții mai bune de trai pentru popor. Într-un astfel de context, rolul pe care l-ar fi jucat Basarabia era deosebit de important: între noile provincii ale României Mari, era cu siguranță zona cea mai puțin cunoscută conducătorilor și opiniei publice din Regat și, așa cum s-a văzut anterior, chiar la nivelul populației române care locuia în această zonă se puteau observa urmele profunde ale unui proces de deznaționalizare care durase aproximativ un secol și care a dus la rusificarea aproape completă a *elitelor* din orașe[247]. Consilierul Curții de Apel, Vespasian Erbiceanu, trimis în misiune la Chișinău de ministrul român de Justiție, își amintea că, în birourile judecătoriei din capitală, singura limbă folosită era rusa și că angajații, chiar și funcționarii de origine moldovenească, aveau obiceiuri și o cultură de filieră rusească[248]. Aceleași aspecte i-au atras atenția și lui Emmanuel de Martonne, geograf francez, cu ocazia unei călătorii în Basarabia, efectuată imediat după război când, întâlnind familii de moșieri de origine moldovenească, afirma că aceștia stăpâneau mai bine limba franceză decât româna și erau „imprégnés de culture russe”[249]. Circumstanțele deosebite care au favorizat unirea Basarabiei cu România, dar și entuziasmul sincer pe care succesul evenimentului îl

trezise în diferite categorii ale populației din Basarabia, nu puteau totuși să ascundă multitudinea trăsăturilor etnice și sociale caracteristice regiunii. Delicata poziție geografică și condițiile economice precare făceau din Basarabia un teritoriu în care clasele politice române își puteau explora capacitatea de a moderniza țara și, în ultimă instanță, de a crea *România Mare*, care reprezenta, din anumite puncte de vedere, un organism încă artificial și instabil, într-adevăr statul-națiune al tuturor cetățenilor români.

Față de alte zone ale țării, cu excepția unor teritorii aflate în partea de nord a județului Hotin, Basarabia nu a fost grav devastată. Am văzut mai devreme cum diferite zone ale provinciei au fost teatrul unor confruntări, mai ales între armata română și bandele bolșevice sau cele formate din grupuri de soldați care părăsiseră fosta armată țaristă. Aceste acțiuni însă, în totalitatea lor (fără a uita de raziile repetate ale soldaților ruși, mai ales după luna februarie 1917), au dus la pierderi semnificative, inclusiv la daune raportate de locuitori, care în 1920 fuseseră evaluate de către Serviciul Român de Statistică la o valoare de 800 de milioane de lei[250]. Pierderile economice nu erau, cu siguranță, singurele urmări ale războiului; în vara anului 1918 o altă chestiune de maximă urgență care, aparent, a rămas astfel o lungă perioadă de timp, era reprezentată de aprovizionarea orașelor, a satelor și a fermelor agricole din întreaga regiune. Din rapoartele consultate rezultă că multe localități și așezări rurale populate fuseseră complet eliminate din sistemul de aprovizionare. Neînțelegerile dintre organele centrale și zemstve, prin complicitatea unor funcționari inapți, și, după cum vom vedea, în majoritatea cazurilor, corupția extinsă și specula au îngenuncheat efectiv atât sistemul de producție agricolă, cât și cel de distribuție pentru întreaga regiune. Prin urmare, o mare parte a populației se găsea în pragul foametei, astfel încât responsabilii din administrație s-au gândit să introducă, cel puțin în orașe, sistemul de cartele pentru rații alimentare[251]. Sarcina noilor autorități era la fel de dificilă în Basarabia ca și în restul țării și, cu siguranță, nivelul scăzut de dezvoltare socială și economică la care

se situa în acel moment regiunea nu ușura activitatea noii administrații române. Aceasta, chiar de la început, părea să-și impună amprenta personală și metodele de administrare în fața populației locale cu o aroganță și o superficialitate afișate, care anticipează, după cum vom vedea, raporturile dificile cu o mare parte din locuitori. Așadar, relația dintre centrul națiunii, prin reprezentanții săi oficiali, și această regiune îndepărtată de periferie, chiar necunoscută, a fost compromisă încă de la început:

> rămâne în continuare valabilă o serie de probleme grave și urgente, care se pot defini printr-un singur cuvânt: unirea spirituală [astfel apare în text]. Această problemă nu se poate rezolva printr-un simplu vot […] Noi nu trebuie să uităm și românii nu trebuie să ascundă faptul că suntem departe de acea unire morală care ar putea fi singura garanție pentru a întări unirea formală[252].

Aceste fraze se regăsesc într-un lung apel adresat guvernului român, în numele *Sfatului Țării* și al Blocului Moldovenesc, din partea unora dintre cei mai importanți *lideri* basarabeni, printre care Pantelimon (Pan) Halippa, Ion Buzdugan și alții, ilustrând foarte bine modul în care clasa conducătoare din Basarabia se afla la curent cu problemele grave de pe ordinea de zi și care, mai ales, dădeau naștere unor serioase rezerve cu privire la modul în care autoritățile centrale, împreună cu funcționarii lor civili și militari, acționau în zonă. În documentul trimis la București, abuzul de putere și implicarea în chestiunile interne ale autorităților militare, care de multe ori s-au dovedit a fi, alături de jandarmi, protagoniștii unor abuzuri asupra populației, erau indicate ca unul dintre primele aspecte urgente care trebuiau rezolvate.

> Țăranii sunt scoși noaptea să facă de gardă, măsură foarte bună, dar facută întotdeauna pe sprânceană, fiind chemați mereu oamenii care nu se au bine cu jandarmii. Dimineața, în loc să dea drumul oamenilor, îi țin toată ziua la postul de jandarmi, pentru diferite lucruri. La cel mai mic protest, omul e declarat bolșevic, spion rus și altele, bătut crunt și de multe ori se face cerere de expulzare. Bătrânii satelor sunt pălmuiți și bătuți pentru că nu stau drepți în fața jandarmului. Să nu vorbim de jafurile la care este expusă întreaga populație. Nu este țăran care să nu plătească biruri necontenite sub forma a tot felul de bacșișuri acestor satrapi ai satelor. Dar ceea ce se întâmplă cu jandarmii nu este lucru izolat: în toate domeniile adminis-

> trative domnește teroare, jigniri și corupție. Peste Nistru se practică o contrabandă înspăimântătoare. Produsele care nu trec cu ajutorul permiselor se duc cu ajutorul bacșișurilor date pe sub mână grănicerilor. Astfel se duc în Ucraina toate rezervele alimentare ale Basarabiei[253].

Aceste acuzații continuă implacabil prin enumerarea unor grave lipsuri, ca transportul feroviar deficitar și anormal, indispensabil pentru transportarea oamenilor și a mărfurilor într-o zonă în care administrația rusă de dinainte ar fi lăsat, conform unor surse, doar 40 de mii de kilometri de drumuri pavate (dintr-un total calculat la 254 de kilometri de artere care, raportate la suprafața totală a regiunii, însemna că în 1918 existau 575 de metri de drum la fiecare 100 km^2 de teritoriu[254]), iar cele de pământ, în anotimpul rece sau ploios, deveneau aproape impracticabile[255]. Într-o astfel de situație se putea observa necesitatea vitală a unei rețele feroviare bune, a cărei utilitate era inexistentă din cauza numărului mare de lipsuri, pe care noua administrație nu a știut să le rezolve și care determinau întreruperi continue și de lungă durată ale serviciului de transport feroviar. Proasta funcționare era cauzată și de probleme de natură tehnică și organizatorică, destul de evidente. Această stare de fapt era inevitabilă într-un proces de reconfigurare a unui serviciu care, până în 1917, fusese gândit pentru a face mai degrabă legătura între localitățile din *gubernie* cu orașele rusești și ucrainene, decât legătura dintre ele sau, cu atât mai puțin, cu regatul român[256]. Cu toate acestea, cauzele, deși legitime, nu puteau aduce niciun confort călătorilor și cu atât mai puțin comisionarilor și comercianților care așteptau împreună cu mărfurile lor, fără să aibă informații certe în legătură cu orarul de plecare și de sosire a trenurilor. Când, în sfârșit, într-o stație se forma un convoi care se punea în mișcare, oamenii puteau găsi loc în tren doar acordând sume de bani persoanelor potrivite sau oferind atenții direct proporționale cu tipul de transport dorit; la fel de dezastruoasă era și situația serviciilor poștale, telegrafice și telefonice[257]. Autoritățile române se gândeau poate că, măcar pentru moment, efortul de a reorganiza toate aceste

servicii publice era inutil; în plus, având în vedere condițiile economice în care se afla majoritatea populației din regiune, cine s-ar fi putut folosi de acestea? Țăranii se zbăteau în sărăcie din cauza corupției, a abuzurilor, a tributului cerut de jandarmi, în timp ce „profesorii, învățătorii și alți funcționari nu își mai primiseră salariile de luni de zile[…]”[258] Alte nemulțumiri ale celor care au denunțat aceste fapte priveau caracterul despotic din practicile administrative, care excludeau cooperativele locale din acordurile pentru furnizarea, de exemplu, a gazului în favoarea unor

> speculanți particulari, în special evrei. Urmarea este că satele sunt în întuneric, iar gazul nu se găsește decât numai la negustorii evrei care îl vând cu 30-40 de lei kg. […] sub motiv de a naționaliza grabnic Basarabia, s-au adunat în grabă, fără nicio alegere, tot felul de elemente care s-au aruncat cu furie asupra nenorocitei provincii, ca pe o pradă lipsită de orice apărare. […] Împotriva lor orice protestare e cu neputință. Căci, dacă ridici glasul, riști a fi declarat de rusificat, de spion, de clevetitor al României[259].

Conform documentului, întreaga populație din regiune, indiferent de clasa socială și de etnie, era profund nemulțumită de turnura pe care o luaseră evenimentele. Era necesară adoptarea de urgență a unor măsuri eficiente, de exemplu, menținerea unui sistem administrativ descentralizat, care să permită instituțiilor locale să aibă o participare mai intensă la viața politică și un control sporit asupra deciziilor referitoare la provincie; era necesară, printre altele, crearea unei direcții corecte de administrare, care să pună capăt abuzurilor celor din jandarmerie (tolerate, în general, de superiori). Pentru o punere în aplicare eficientă a tuturor acestor măsuri, era necesar ca atribuțiile ce reveneau înainte Comisariatului General pentru Basarabia (instituție înființată de guvern, abrogată pe 24 decembrie 1918) să treacă către un minister *ad hoc*, în fruntea căruia era dorit Daniel Ciugureanu. Pentru a supraveghea direct și în mod suficient dezvoltarea situației din regiune, Cabinetul român ar fi trebuit să asigure mereu prezența a cel puțin trei miniștri originari din Basarabia. Un element semnificativ al acestui document este insistența cu care se solicita respectarea populației și

o intervenție urgentă care să apere oamenii de abuzurile regulate ale poliției și ale militarilor. Conform liderilor basarabeni, aceste violențe repetate aduceau populația din regiune într-o condiție de inferioritate față de ceilalți cetățeni ai Regatului: trebuiau dezrădăcinate practicile nefaste care transformaseră teritoriul basarabean într-un

> regim tiranic pentru cei guvernați și de impunitate pentru guvernanți. Fiecare reprezentant al administrației trebuie să știe că poate fi tras la răspundere pentru infracțiunile comise.

Pentru a ajunge la acest rezultat era necesară selectarea riguroasă a funcționarilor civili și a forțelor de poliție trimise în Basarabia:

> să se știe că nu orice funcționar de peste Prut este un mare patriot, precum nu orice basarabean este un rusificat suspect [...] publicul de aici trebuie să aibă o idee superioară de administrația românească[260].

Era esențială lansarea unei campanii extinse de propagandă prin naționaliștii cunoscuți din regiune, pentru a informa populația, mai ales pe cea de la sate, despre marile reforme care erau aplicate, dar mai ales despre cea electorală și cea agrară, cu scopul de a face dinastia română mai cunoscută. În același timp, o mare parte din produse esențiale, ca petrolul, lemnul sau sarea, erau aproape imposibil de obținut la prețuri normale, motiv pentru care era absolut necesar ca acele lipsuri profunde să nu mai existe, iar disfuncțiile, înșelăciunile și corupția să fie eliminate complet. Era important pentru viitorul administrației române ca populația să nu creadă că provincia căzuse în mâinile „unei țări izolate și sărace, ci ale uneia puternice și bogate”. Bineînțeles că un astfel de demers nu era deloc ușor: schimbarea mentalității asupra noii stări de fapt era complicată pentru toți, de exemplu

> pentru bolnavii aceia internați în spitalele care au fost până acum administrate de zemstve și care acum, după desființarea acestora – hotărâtă de autorități –, mor efectiv de foame și pentru toate persoanele care alcătuiesc personalul medical, sanitar și de

serviciu, care de luni de zile nu au mai primit salarii și care sunt, cu siguranță, constrânși să aibă o părere negativă despre regimul român[261].

Privirea de ansamblu asupra condițiilor din Basarabia era îngrijorătoare în acea perioadă crucială a unirii. Acest context a fost confirmat și printr-o serie de raporturi interesante redactate de forțele de securitate din unele județe din regiune. În general, păreau să susțină existența unei situații de ansamblu haotice, dominate de dezorganizare și de imposibilitatea diferitelor sectoare administrative de a comunica între ele și de a stabili un plan de acțiune precis și comun. Această situație poate fi pusă și pe seama procesului de integrare administrativă a regiunii în statul român, care era deosebit de lung, anevoios și obositor. Acesta a început în aprilie 1919 – în perioada așa-numitei autonomii administrative – și s-a finalizat definitiv abia în ianuarie 1926, când zemstvele au fost dizolvate și administrația română a fost extinsă complet în Basarabia[262]. Între timp au fost adoptate decizii importante pentru alinierea Basarabiei la restul regiunilor române, de exemplu, a fost introdus, începând cu septembrie 1918, sistemul metric zecimal, româna a devenit limba aparatului administrativ, chiar și pentru firmele private[263], în tribunale devenea obligatorie aplicarea unor anumite articole din codul civil etc. Erau măsuri pozitive, fără doar și poate, dar care rămâneau de cele mai multe ori la nivel teoretic din cauza organizării precare și a unei lipse de comunicare între diferitele ramuri ale administrației civile și cea militară, ce părea că nu poate fi depășită. Rezultatul era periclitarea oricărei activități de guvernământ. Un număr mare de circulare și directive, dacă acestea reușeau să ajungă de la instanțele superioare la autoritățile civile și militare competente (asta nu se întâmpla întotdeauna și nu era un fenomen regulat), nu era suficient pentru a aduce situația la normalitate, pentru simplul motiv că nu erau aproape niciodată luate în considerare și rămâneau doar cuvinte pe hârtie[264]. În acest sens erau deosebit de importante scrisorile Comisariatului General al Basarabiei care atestă imposibilitatea diferitelor oficii de a stabili

între ele un canal de comunicare și coordonare. Se întâmpla în mod curent ca transporturi cu bunuri de primă necesitate pentru aprovizionarea armatei să se altereze în vreo gară sau în depozite din cauza lipsei autorizațiilor necesare sau din simplul capriciu al unei autorități uneori al unor și simpli șefi de stație, care nu considerau autorizațiile suficiente sau valabile[265]. Toate acestea se întâmplau în ciuda faptului că, din iunie 1918, Biroul de aprovizionări fusese constrâns să intervină printr-o circulară care preciza că pentru transporturile militare și de mărfuri pe teritoriul Basarabiei nu era nevoie de niciun permis special[266]. Asta nu însemna că instituțiile publice nu se aflau în continuare în beznă din cauza lipsei de petrol, iar pe linia Akkerman-Basarabeasca trenul circula doar de trei ori pe săptămână, din lipsă de combustibil[267]. Bineînțeles că din cauza unui astfel de haos și a dezorganizării, cel mai mult se bucurau profitorii și persoanele mai viclene, care reușeau să facă trafic în mod mai mult sau mai puțin evident. În luna iulie 1918, Președintele Consiliului Directorilor Generali ai Basarabiei a reclamat în fața Comisariatului General tăierea în masă a pădurilor din mai multe județe din zonă și exportarea ilegală a lemnului astfel obținut către alte regiuni ale țării[268].

Într-un asemenea context încercările făcute de autorități de a pune ordine în administrație erau aproximative și inutile. Drept dovadă avem raportul despre situația din județul Akkerman (numit mai târziu Cetatea Albă) trimis în septembrie 1918 către Comisariatul General al Basarabiei. Din acesta reiese indiferența, care de multe ori se transforma chiar în ostilitate, pe care populația minoritară de germani și bulgari o afișa în relațiile cu noua administrație română. Această atitudine se manifesta mai ales prin refuzul de a folosi limba română în raporturile cu administrația și în școli sau, așa cum se întâmpla în satul Tatarbunar, prin refuzul de a subordona bisericile locale conducerii Mitropoliei de la Chișinău, proclamând în continuare propria supunere față de autoritatea religioasă a Moscovei. Autorii raportului subliniau și lipsa de

inițiativă a autorităților, incapabile să asigure o administrare corectă, lucru ce transpare din imposibilitatea de a opri degradarea liniilor poștale și de telegraf (ducând la izolarea completă a mai multor localități) și, ceea ce este mai grav, înrăutățirea permanentă a condițiilor din sistemul sanitar. Drumurile din întregul județ (ca acela care făcea legătura dintre Akkerman (Cetatea Albă), Tarutino și Tatarbunar) erau pline de cadavre și carcase de animale în putrefacție, sfâșiate de haitele de câini vagabonzi, care lăsau bucăți de carne de-a lungul drumurilor, acestea devenind, bineînțeles, focare de infecție, ce puteau cauza nenumărate boli și epidemii[269]. În aceeași lună, forțele de poliție din județul Bălți semnalau nemulțumirea profundă întâlnită în toată zona din cauza lipsei unor produse de primă necesitate (anii douăzeci și, uneori, chiar și anii treizeci vor fi marcați de o lipsă cronică de sare, deosebit de importantă pentru economie, dar și pentru viața cotidiană a populației din zonele agricole) și din cauza prețurilor excesive aplicate de comercianți altor produse de bază, cum ar fi pâinea. Un alt aspect al acestei situații era extinderea incontrolabilă a contrabandei și a corupției: stocuri întregi de alimente livrate pentru a hrăni populația din capitală erau furate de comercianți lipsiți de scrupule (în raport se sublinia că aceste persoane erau, de obicei, de origine evreiască), care apoi le redirecționau către alte orașe din România, de exemplu în Iași sau chiar în afara țării, în Ucraina. Se poate observa că în aceste ultime rapoarte și în multe altele apărute în lunile și în anii următori, autoritățile erau acuzate tot mai des de legături cu grupurile de evrei sau, într-un mod mai mult sau mai puțin direct, de comiterea unor speculații de tip comercial și financiar. Exista, într-adevăr, un număr mare de evrei care controla sectoare consistente ale activităților comerciale și financiare din Basarabia, la fel cum se întâmpla în atâtea alte regiuni din Europa balcanică și dunăreană. Aceste acuzații vizau întreaga comunitate și, de exemplu, nu țineau seama de miile de familii evreiești foarte sărace și păreau a fi, de multe ori, fabricate în mod artificial. E lesne de crezut că toate aceste lovituri împotriva evreilor nu erau decât

demonstrative fiind menite să ascundă adevăratele lipsuri care ieșeau la iveală în administrația română; în același timp, toate acuzațiile erau susținute aproape natural, fie din cauza antisemitismului visceral manifestat de societate, de lumea politică sau de Biserica Ortodoxă din *Regat*[270], fie din cauza prejudecăților tradiționale împotriva evreilor care au existat dintotdeauna în societatea basarabeană și care au fost repuse în circulație de către autoritățile țariste. Cu timpul, în golurile lăsate de această politică lipsită de sens, urmau să apară cele mai extremiste mișcări ale dreptei și stângii românești, cu efecte nefaste asupra conviețuirii civile a diferitelor etnii din regiune.

Și în septembrie 1918, forțele de poliție atrăgeau atenția asupra nemulțumirii profunde a populației din Bălți, Soroca și Bolgrad față de lipsa cronică de sare și alte produse, în timp ce „în gări marfa dispare, cade în mâinile contrabandiștilor și nu mai ajunge niciodată la graniță”[271]. La fel de îngrijorătoare era și situația ordinii publice, a cărei precaritate era resimțită în mod dramatic de întreaga populație. În plus, în această perioadă, forțele de jandarmerie și, mai ales, clasa subofițerilor erau alcătuite aproape integral din foști prizonieri de război sau refugiați transilvăneni și bucovineni instruiți, prost plătiți și care își doreau, cei mai mulți dintre ei, să se întoarcă acasă cât mai repede, fără să participe la niciun conflict. Implicarea lor în diversele activități legate de siguranța publică părea lipsită de convingere și nu oferea deloc încrederea necesară pentru apărarea persoanelor și a patrimoniului. Noaptea, mai ales, prin consimțământul acelorași autorități era aproape imposibilă asigurarea legii, a siguranței bunurilor și chiar a vieții locuitorilor din majoritatea localităților din Basarabia[272]. Și eficiența angajaților lăsa foarte mult de dorit (vom aborda și aceste lipsuri în curând). În administrația poștei, a căilor ferate și în prefecturi se strângeau permanent reclamații venite din partea birourilor de personal, determinate de capacitatea redusă de muncă întâlnită la diferite nivele în cadrul serviciilor publice, pentru faptul că acestea nu erau

demne de încredere, din cauza condițiilor precare de muncă, fie „din cauza situației politice incerte asupra destinului final al Basarabiei”[273]. Aceste neajunsuri nu se răsfrângeau doar asupra nevoilor cetățenilor, ci și asupra prestigiului pe care îl avea statul român. Pe 8 octombrie 1918, Consulatul francez din Chișinău a trimis o scrisoare de protest către Direcţia Generală a Telegrafelor şi Poştelor semnalând că numeroase telegrame importante trimise de Legația franceză de la București au fost recepționate cu întârzieri de două-trei zile, făcându-le astfel inutile[274]. Persistența acestei situații demonstra toate limitările politicii de reînnoire a personalului, promovată, cel puțin până în acel moment, de români, în diferitele departamente ale administrației. Această reorganizare era adeseori impusă cu forța și de multe ori cu discernământ, mai ales în orașe, unde prezența autorităților civile și militare era mai fermă[275]. În multe localități a fost inițiată o politică fermă de expulzare din regiune și de epurare de la locurile de muncă a unui număr cât mai mare de cetățeni de naționalitate rusă (mai ales ofițeri și subofițeri din armata țaristă, cadre didactice și medici, care se mutaseră cu puțin timp înainte în Basarabia[276]), persoane care ar fi putut împiedica afirmarea și procesul de instituire a administrației. Autoritățile române au acționat cu mai mare fermitate față de rușii care aparținuseră fostei armate țariste, care în număr destul de mare, mai ales după terminarea ostilităților, au decis să rămână în Basarabia. S-a trecut mai târziu la cenzurarea tuturor ziarelor aparținând minorităților, trecându-le sub tăcere, dar vizate au fost mai ales cele care aveau o linie prea critică asupra modului de operare al autorităților sau asupra situației generale din regiune. În octombrie 1918, Văitoianu în persoană a comunicat numirea în calitate de responsabil al biroului pentru cenzură a unui anume profesor Leon Boga, recomandat aparent direct de Ion Inculeț. Funcționarului i-au fost date dispoziții foarte precise, printre care ieșea în evidență închiderea „[…] după apariție a ziarului „Basarabia”[277] cu prima ocazie posibilă”[278]. Din cauza slăbiciunii

caracteristice a noii administrații și a respectului fragil pe care o trezea în rândul populației locale, această politică se afirma cu greutate în toate zonele în care persoanele ce nu erau de etnie română formau grupuri compacte și dădeau dovadă de o oarecare forță de împotrivire. Așa se întâmpla mai ales în parohii (după cum am văzut anterior) și în multe școli și licee din județele Bălți sau Soroca, unde obișnuitele activități didactice continuau să se desfășoare exclusiv în limba rusă, în timp ce multe municipii preferau încă să angajeze profesori ruși, în detrimentul celor români[279]. Gravitatea situației din Basarabia, în această perioadă crucială a anului 1918, este confirmată și de coincidențele care apar în rapoartele organelor de poliție, în cele redactate de unele ramuri ale administrației sau în denunțurile oficiale efectuate de protagoniștii luptelor politice. Aceștia făcuseră posibilă distanțarea regiunii față de restul statului rus și hotărâseră apoi să devină membri al noului Regat român.

În ultimele luni de toamnă și în iarna anului 1918 a avut loc în Basarabia o luptă fără menajamente. În interiorul *Sfatului Țării*, frontul deputaților hotărâți să mențină statutul autonom în scopul unirii cu România crescuse. Aceștia doreau menținerea prerogativelor adunării, mergând pe calea unor reforme politice și mai ales sociale, care fuseseră inițiate în lunile precedente. Din cauza acestei probleme se creaseră fracturi în cadrul PNM și deputatul Nicolae Alexandri declarase în timpul ședinței, adresându-se lui Inculeț, că circumstanțele specifice ale Basarabiei meritau mai multă grijă și că nu era posibilă copierea fără discernământ a procesului politic ce se desfășura în România. Pe 20 noiembrie, un grup de deputați din *Sfatul Țării* a trimis un *memorandum* detaliat către guvernul central, prin care denunța condițiile mizerabile în care își desfășura activitatea administrația română; aceștia solicitau, printre altele, restabilirea legii, redeschiderea și funcționarea tuturor organelor locale desființate anterior – fără a fi ulterior înlocuite –, situație care aruncase întreaga regiune în haos și anarhie[280]. Noul guvern român (condus,

din 24 octombrie 1918, de Constantin Coandă) se temea ca valul de autonomie să nu se reorganizeze și, prin aportul decisiv al lui Văitoianu (ministru de Interne mutat în scurt timp la Chișinău), ajutat de Inculeț și Ciugureanu, guvernul a decis să grăbească procesul prin care *Sfatul Țării* să proclame unirea necondiționată cu România. Înainte de votare, a avut loc o discuție, în timpul căreia Văitoianu a folosit un limbaj suficient de clar către interlocutorii săi din PNM: *Sfatul Țării* ar fi trebuit doar să ratifice o decizie aprobată deja la București și să urmeze ca exemplu demersurile schimbării aplicate în Transilvania și Bucovina[281]. Ceea ce s-a și întâmplat. Pe data de 27 noiembrie 1918, președintele Adunării Generale, Pan Halippa, în ciuda lipsei *quorum*-ului (erau prezenți doar 48 dintre cei 160 de deputați ai *Sfatului Țării*), a dat curs unui proces de votare al cărui rezultat nu a surprins pe nimeni, în ciuda protestelor venite din partea unora dintre participanți[282].

Basarabia renunța, așadar, în mod necondiționat, la propriile prerogative de autonomie. Prin acel vot, *Sfatul Țării* se autodizolva și desființa și Consiliul Directorilor Generali. Rămăseseră în funcție doar unii directorii ale birourilor administrative. Conform unui raport al Reprezentantului diplomatic italian la București, Giacinto Auriti, Ion Pelivan (un alt protagonist de seamă al luptei *Sfatului Țării*) într-un interviu acordat unui ziar în decembrie 1918 afirma că, după decizia de a continua reforma agrară, nu mai existau motive pentru a se uni necondiționat cu patria-mamă. Cu toate acestea, diplomatul adăuga că

> Dacă cetățenii români au renunțat de bună-voie la autonomie, nu se poate spune același lucru și despre țăranii bulgari și ucraineni sau pentru evrei, care sunt în minoritate și se tem că o astfel de decizie de renunțare le-ar putea afecta integritatea drepturilor. Dar românii, conchide Pelivan, vor continua să trăiască în pace cu aceștia, respectându-le libertatea la educație și religie și păstrându-i, ca și până acum, în funcțiile publice în care se află[283].

Este evident că, în Basarabia, în ciuda așteptărilor lui Pelivan, situația se schimbase deja: problema era dificila integrare în restul

statului român, care nu era resimțită drept vitală nu doar de țărani, ci și de locuitorii care aparțineau diverselor minorități. Potrivit multora dintre colegii și colaboratorii lui Pelivan, din cadrul *Sfatului Țării*, întreaga populație din Basarabia, indiferent de grupul etnic de apartenență, era supusă unei amenințări reale de colonizare, administrată, în mare măsură, prin metode brutale sau, cel puțin, aplicate în grabă, cu intenția evidentă de a se încerca anularea, printr-un tip de uniformizare forțată și condusă de sus, a diferențelor substanțiale existente între Basarabia și restul Regatului român. Nu se urmărea, de fapt, o integrare reală, ci o asimilare precipitată și superficială a întregului teritoriu și a tuturor locuitorilor.

Pentru reîntoarcerea la normalitate, în Basarabia nu a fost suficientă eliberarea de experiența războiului și nici încheierea – poate prea grăbită – a tratativelor și dezbaterilor asupra autonomiei, în cadrul *Sfatului Țării*, aplicând progresiv teritoriilor aflate între Prut și Nistru forma de administrație aflată în vigoare în restul Regatului[284]. Geograful francez Emmanuel de Martonne, care nu își ascundea propriile simpatii pentru noua Românie, scria:

> după unire, Basarabia este privită ca una din provinciile României Mari, asemenea Transilvaniei. Situația celor două însă nu este aceeași. Masele indiferente de țărani trebuie să fie câștigate în timp. Ostilitatea evidentă sau disimulată a clerului și a vechilor funcționari ruși trebuie depășită. Intelectualii și proprietarii, și aceștia rusificați, se vor transforma treptat și doar cu mari eforturi, cu condiția de a rămâne în siguranță, în ciuda eventualelor schimbări politice. Elementele alogene, ca rușii, germanii, bulgarii și evreii, trebuie să fie pregătite[285].

Pentru moment, autoritățile nu păreau să ia prea mult în seamă aceste considerații, și totuși, decizia de a continua în mare grabă anexarea, deși era poate o mișcare impusă, pe baza unor considerente de prestigiu sau a unor strategii de politică internă și internațională, s-a dovedit curând destul de limitată. Din documentele păstrate în arhivele moldovenești și românești, reiese dificila recuperare a normalității în viața civilă, nu doar din cauza activismului violent al bolșevicilor și al bandelor de delincvenți

alcătuite din soldați, care părăsiseră fosta armată țaristă, sau chiar din țărani exasperați care s-au dedat acestor fapte, după ce și-au abandonat propriile sate. Bineînțeles că era vorba, în mod general, despre evenimente serioase și acțiunile acestor grupuri armate au reprezentat, o lungă perioadă, o problemă gravă, având consecințe negative asupra siguranței populației, asupra funcționării corecte a instituțiilor din regiune sau a prestigiului acestora în fața locuitorilor din acea zonă. În același timp, apăreau alte probleme care, alături de propagandă și gherila comunistă, îngreunau și mai tare situația. Cele mai importante dintre acestea erau mecanismele care reglementau procesul de coordonare politică, administrativă și economică a Basarabiei cu restul României Mari. Punerea sa corectă în aplicare a fost un obstacol foarte dificil, contrazicând teoriile susținute de cel puțin o parte a istoricilor români mai noi care, adoptând o viziune poate prea naționalistă și, în mod deliberat, lipsită de spirit critic față de diferitele evenimente – tendință urmată mai ales de școala română postcomunistă de istorie[286] –, au încercat să diminueze dificultățile acestui proces, accentuând mai ales caracterul naționalist și patriotic al unirii Basarabiei cu România[287]. Mărturia ministrului elvețian la București, Boisser, persoană bine informată referitor la politica internă a României, datorită relației bune pe care a avut-o cu mediul francez din capitala română și, mai ales, cu generalul Berthelot, pare a confirma analiza făcută până în acest moment referitoare la evenimentele capitale ce s-au petrecut între Prut și Nistru în lunile cruciale ale unificării.

> Quant à la Bessarabie la situation y est […] moins solide que lors de mon départ qui avait suivi de près la prétendue union libre de la Bessarabie à la Roumanie. Les troupes roumains d'occupation s'y sont, paraît-il, montrées très maladtroites; aussi bien les militaires que les fonctionnaires civils qui ont été envoyés de Roumanie pour administrer le pays y ont employé le moyens de corruption en vigueur ici et auraient exaspéré à tel point la population qu'elle serait devenue hostile aux Roumains. D'autre par la lutte contre le bolchevisme du côté de Tiraspol et contre les Ukrainiens dans le Nord de la Bessarabie y rend, je le répète, la situations des Roumains fort précaire[288].

Anii care au urmat unirii nu au fost doar complicați, ci și dureroși și, în final, după cum vom putea observa, au influențat cea de-a doua decadă a anilor 1900 printr-o grea moștenire, alcătuită din acuzații și neînțelegeri, în care istoria Basarabiei s-a desfășurat în paralel cu cea a României.

2. Violențele împotriva românilor în zona dintre Prut și Nistru

În urma dizolvării Comisariatului Basarabiei, hotărâtă în decembrie 1918 de noul guvern condus de Ion I. C. Brătianu (în funcție începând cu 12 decembrie 1918), atribuțiile sale militare au fost transferate către comandantul corpului de armată care activa în regiune (al Cincilea, în acest caz), în timp ce funcțiile sale civile au fost preluate de Daniel Ciugureanu, în funcția de ministru delegat al guvernului în Basarabia (un fel de minister pentru Basarabia) și numit la conducerea Consiliului Directorilor Generali ai Basarabiei (organismul local de guvernare). Ciugureanu, alături de șase directori, ar fi trebuit să se ocupe de buna funcționare a sectoarelor din administrația civilă[289], în timp ce Ion Inculeț a fost numit reprezentantul Basarabiei la guvernul central[290]. Cu toate acestea, este vorba doar despre măsuri cu caracter provizoriu, care urmau să rămână în vigoare până la convocarea Adunării Naționale Constituante. S-a mai stabilit, în plus, împărțirea administrativă a regiunii în 9 județe (Lăpușna, Bălți, Orhei, Soroca, Hotin, Cahul, Tighina, Ismail și Cetatea Albă), în 44 de circumscripții și 113 comune[291]. Pentru fiecare județ exista câte un consiliu județean, alcătuit din treizeci de membri, o parte din ei aleși, ceilalți numiți, dar adevărata putere se afla în mâinile prefectului, reprezentantul *in loco* al guvernului român și conducătorul întregului aparat administrativ al județului. În structura administrativă română, inspirată din modelul centralizat, nu exista conceptul de „regiune”

și, prin urmare, nici acela de „capitală regională”, cu toate acestea, Chișinău, principalul centru locuit, dar și locul unde se aflau instituțiile, școlile și sediile activităților economice, juca în continuare, ca pe timpul ocupației ruse, rolul unui centru fragil, de „capitală morală” a regiunii. Ansamblul acesta de măsuri s-a finalizat prin încheierea definitivă a fazei de așa-zisă „autonomie provizorie” a Basarabiei. Lunile următoare, marcate de acțiunea „Directoratului”, au văzut o consolidare a puterii grupului aflat la conducere, care deja dăduse direcția demersurilor pentru *Sfatul Țării* în timp ce, probabil și din cauza fragilității miniștrilor care se succedau la București, procesul de unificare administrativă a fost vizibil încetinit. Unul dintre cele mai importante aspecte era situația legislației civile, care consta în aplicarea a trei sisteme diferite. În județele Lăpușna, Bălți, Orhei, Tighina, Soroca și Hotin erau aplicate în același timp legile rusești și o serie de norme care nu erau mereu clare, dar, în general, erau alcătuite pe baza tradiției juridice bizantine, la Cetatea Albă se foloseau cele rusești, iar la Ismail și Cahul doar cele românești! În multe cazuri, în tribunale erau încă aplicate legile rusești care fuseseră, în câteva locuri, traduse în limba română[292]. Într-o astfel de situație, protestul plin de revoltă din vara anului 1918, prin care unii ofițeri ai armatei române detașați în Basarabia deplângeau ritmul extrem de lent în care se făcea trecerea la sistemul judiciar român, nu putea fi condamnat. Aceștia îl acuzau în special pe Vespasian Erbiceanu, consilierul Curții de Apel, pentru atitudinea extrem de binevoitoare cu instanțele colaboratorilor săi basarabeni, fără a lua în considerare prestigiul scăzut al statului român[293], în urma unui astfel de comportament. Poate că liderul conservator Alexandru Marghiloman avea dreptate uneori, când spunea că, în Basarabia, situația era caracterizată de „o lipsă totală de direcție politică”. Potrivit omului de stat român, conducerea partidului liberal i-ar fi încredințat lui Inculeț și grupului său administrarea regiunii în schimbul organizării unui „partid afiliat liberalilor”. Aceștia s-ar fi angajat să elimine zemstvele, obținând de la guvern înlocuirea prefecților cu

persoane agreate de ei[294], cu siguranță loiali vederilor acelor finanțatori politici, dar lipsiți de orice inițiativă. Cu toate acestea, așa cum am explicat anterior, zemstvele au continuat să funcționeze în Basarabia până în 1926, când, în baza Constituției de la 1923, a fost emisă o nouă lege de restructurare administrativă a țării.

În Basarabia, ca, de altfel, în restul țării, presiunea exercitată de către deținătorii puterii asupra electoratului era semnificativă, influențând rezultatul final al votului. Alegerile politice generale din noiembrie 1919 au putut reflecta cel mai bine această realitate; erau primele alegeri organizate pe baza reglementărilor stabilite de reforma electorală, care introducea în România sufragiul universal, desființând vechiul sistem cenzitar. În Basarabia, unde existau 500.879 de cetățeni înscriși pe listele electorale, au votat 395.159, adică 78,9% din cei care se bucurau de acest drept. Rezultatele finale ale votului au instituit autoritatea indiscutabilă a Partidului Țărănesc din Basarabia, care includea o mare parte din cei care se aflau la conducerea *Sfatului Țării*: această formațiune a câștigat 72 din totalul de 90 de locuri atribuite regiunii, a înregistrat 79,25% din totalul voturilor exprimate, devenind oficial al treilea partid român[295]. Intrarea în guvernul de coaliție (Blocul parlamentar), al cărui președinte era Alexandru Vaida Voevod (decembrie 1919), a țăranilor basarabeni a însemnat menținerea puterii lor în administrația regională și, bineînțeles, a puterii și a funcțiilor pe care le aveau oamenii lor în județele, orașele și satele de pe întreg teritoriul: așadar, „Directoratul” și-a păstrat integritatea atribuțiilor sale. Această situație a determinat în regiune un fel de blocaj; golurile și neajunsurile cauzate de lipsa de acțiune a guvernului nu puteau fi atenuate prin inițiativele clasei conducătoare locale, care a continuat să se mențină în funcțiile de răspundere, fără a exercita totuși o influență reală nici în deciziile militare, nici în ceea ce privește activitatea funcționarilor proveniți din Vechiul Regat. Aceștia acționau de cele mai multe ori în mod arbitrar, se pretau unui joc murdar, fără să respecte prevederile legale și prerogativele „Directoratului”, ignorând în mod grosolan contextul atât de specific

din Basarabia. În ochii observatorilor străini era clar că această comisie, formată din conducători basarabeni naționaliști, împreună cu cercurile politice din Regat, ar fi oprit procesul reformator într-un timp foarte scurt, așa cum se întâmplase și în anii anteriori, prin activitatea unei părți semnificative a clasei conducătoare locale. Generalul Pétin, detașat militar francez în România și șeful Statului-Major al misiunii militare franceze în această țară, spunea următoarele:

> Le Parti paysan bessarabien, qui a eu 80% de ses candidats élus aux dernières élections, a vu les chefs de son parti, Inculeț et Halippa, prendre part au gouvernement de la Veille Roumanie, et Tchougouriano porté à la présidence de la Chambre. Par ce fait la Bessarabie est entrée dans le cours des événements politiques. Les dirigeants de parti, issus de la révolution russe, des soviets de Petrograd e du Sfatul Țării […] ont de fortes tendances démagogiques. Ces hommes, appelés à jouer un rôle au gouvernement et au parlement de la Veille Roumanie, vont être placés en faces des réalités par l'exercice du pouvoir et seront incités par elles à évoluer vers la modération. Mail ils ne peuvent guère évoluer sans perdre leurs force set leur situation[296].

Nimic n-ar fi mai departe de realitate decât imaginea unei tranziții liniștite, de la sistemul țarist și, mai târziu, de la sistemul autonom către modelul centralizat al noii Românii. Din contra, pentru Basarabia, acestea au fost vremuri extraordinar de dificile, care și-au pus definitiv amprenta asupra unirii acesteia cu patria-mamă. În anii următori, niciunul din aceste județe nu a scăpat de acțiunile violente ale formațiunilor bolșevice și de măsurile de contracarare ale autorităților, care au încercat din răsputeri să blocheze propaganda antiromânească și comunistă provenită de pe malul ucrainean al Nistrului pe care, de-a lungul timpului, agitatorii bolșevici au reușit să o aducă, într-o bună măsură, și pe teritoriul Basarabiei. Într-un studiu publicat acum câțiva ani, după ce am analizat o serie de documente aparținând poliției și armatei române, am arătat că o mare parte din teritoriul Basarabiei fusese atinsă de un val violent de atacuri teroriste care au solicitat semnificativ forțele de ordine, constrânse, de cele mai multe ori, să aplice metodele cele mai dure pentru a reface ordinea stabilită și pentru a

garanta siguranța populației civile[297]. De fapt, prin verificarea unei documentații ample, care acoperă, mai ales, o perioadă consistentă, a ieșit la iveală faptul că, în regiune, problema terorismului a avut un caracter mai violent și s-a desfășurat pe o durată mai lungă decât am arătat inițial, fiind chiar elementul principal care a îngreunat cursul normal al vieții civile și integrarea armonioasă a Basarabiei în statul român. Având în vedere specificitatea etnică și socială a acestui teritoriu și prejudecățile care existau referitoare la acesta, toate aceste elemente *Sfatul Țării* le-a considerat demne de luat în seamă la începutul procesului de unire cu România. Pentru șefii statului, ai armatei sau ai diplomației române controlul total asupra aparatului administrativ și asupra forțelor de ordine de pe teritoriul Basarabiei devenise scopul principal, care trebuia atins cu orice preț. Iar în ceea ce privește apariția pericolului terorist, orice inițiativă de a stabiliza suveranitatea statală asupra provinciei trecea în plan secund. Potrivit unuia dintre comandanții forțelor de securitate române din Basarabia, inspectorul general Ion Husărescu, încă din aprilie 1918 la Chișinău se înființase un comitet revoluționar care, de la începutul activității sale, reunise informații asupra stării de spirit a populației pe care urmau să le transmită – împreună cu niște copii ale unor ziare române locale și/sau publicate în Regat – la Odesa, de unde erau trimise la Kiev sau Moscova[298]. Întreaga Basarabie, de fapt, părea ținută sub controlul strict al bolșevicilor, care transformaseră Odesa în centrul de acțiune împotriva României. În 1918, cum am amintit deja, Christian Rakovski înființase RUMCEROD, un organism politic ce a reprezentat o perioadă puterea sovietică în Ucraina[299], și a încercat să coordoneze inițiativele bolșevice din România și Basarabia. După ce Puterile Centrale au invadat militar Ucraina, odată cu instalarea regimului condus de hatmanul Pavlo Skoropadski, relațiile dintre România (și Basarabia) și Ucraina nu s-au manifestat în mod formal, dar, de fapt, canalele de comunicare și tratativele dintre guvernele de la București și Kiev au fost mereu deschise, iar mai multe delegații s-au

întâlnit pentru a încerca să aplaneze conflictele dintre cele două țări[300]. În rest, deși guvernul hatmanului a continuat să mențină revendicările referitoare la Basarabia, nu a avut nici puterea, nici capacitatea de a concretiza aceste aspirații[301]. Cu toate acestea, către jumătatea lunii decembrie 1918, odată cu retragerea trupelor austro-germane, guvernul Pavlo Skoropadski a fost răsturnat și puterea a ajuns în mâinile așa-numitului Directorat (*Direktoria*), care, pe 14 decembrie, a preluat orașul Kiev[302]. Pentru Ucraina începuse una dintre cele mai agitate și haotice perioade din istoria sa contemporană și în același timp a reînceput dezastrul pentru românii care se stabiliseră definitiv între Prut și Nistru. Serviciile de informații de la București înregistraseră, începând din noiembrie 1918, reapariția acțiunilor antiromânești din partea unor cercuri formate preponderent din persoane care, în timpul lunilor și săptămânilor anterioare, părăsiseră Basarabia pentru a se stabili mai ales în localitățile de la marginea provinciei ucrainene Herson sau în orașul Odesa[303]. Controlul exercitat de România a devenit din ce în ce mai strict, asta și pentru că la frontiera de pe Nistru se înregistraseră incidente repetate și identificarea agresorilor devenise deja problematică: uneori era vorba despre bande bolșevice, alteori despre formațiunile albgardiste, în unele cazuri, nici măcar nu se reușea identificarea clară a grupurilor armate responsabile pentru acele agresiuni, care s-au intensificat, mai ales după luna ianuarie 1919, așa cum vom vedea în continuare. Subiectul Basarabia, așadar, era departe de a fi închis. Forțele care se împotriveau anexării Basarabiei la România au reușit imediat să se regrupeze și au transformat Odesa, un punct care atrăgea dintotdeauna fugarii și pe cei care părăsiseră Basarabia, într-unul din centrele pentru propagarea activităților antiromânești către teritoriul basarabean. În orașul de la Marea Neagră și-au găsit adăpost o mare parte dintre cei care nu acceptaseră anexarea Basarabiei la România, între aceștia se numărau și diferiți protagoniști ai luptelor politice apărute în lunile anterioare, în interiorul *Sfatului Țării*. Între personajele

belicoase se numărau zece deputați care militau în cadrul așa-numitului Bloc Țărănesc, condus de Vladimir Țâganko (sau Țâgango)[304], care părăsiseră Basarabia și au lansat la Odesa, la începutul lui 1919, o campanie antiromânească puternică, în interiorul unei organizații cunoscute de poliția locală sub numele de „Grupul Țărănesc al *Sfatului Țării*”. Alături de aceasta mai exista și „Comitetul pentru eliberarea Basarabiei”, sub conducerea lui Aleksandr Krupenski (fost mareșal al nobilimii basarabene, aparținând unei familii de mari moșieri cu posibile origini poloneze foarte vechi, rusificați de multe generații), Aleksandr Schmidt (fost primar al Chișinăului între 1918 și 1919[305]) și un oarecare inginer Iarosevici. Conform informațiilor strânse de poliție în același an, 1919, fuziunea acestor două comitete a dus la apariția unei alte organizații, numită „Salvarea Besarabiei” sau „Liga Salvării Besarabiei”[306]. Odesa a devenit un adevărat centru de comandă al acțiunilor antiromânești. În fiecare zi, numeroasele ziare care apăreau lansau săgeți otrăvitoare la adresa ocupației române din Basarabia și comentau presupusele nedreptăți comise de noii stăpâni de la București[307]. Reuniunile organizate de diverse grupuri de refugiați erau numeroase; pe 14 noiembrie 1919, la finalul uneia dintre aceste reuniuni, a fost redactat un document destinat Aliaților în care se cerea cedarea Basarabiei înapoi către Rusia[308]. Activitatea întreprinsă de toate aceste organizații a cunoscut o intensificare notabilă în timpul Conferinței de Pace de la Paris (ianuarie-iunie 1919). La insistențele Moscovei, care cerea în mod categoric grupurilor afiliate și bandelor de comuniști să-și concentreze eforturile în scopul pregătirii unei mari mișcări revoluționare, capabilă să destabilizeze dominația „burgheziei reacționare aflate la putere în România”, celulele bolșevice și-au intensificat raidurile și au extins raza de acțiune a demersurilor lor: atât cele de propagandă, cât și cele militare. Obiectivul era acela de a amplifica tensiunea și a dezorganizarea în toată țara și, mai ales, în teritoriile mai vulnerabile: Basarabia și Cadrilaterul[309]. Puterile învingătoare ar fi

fost martore la imposibilitatea României de a se ocupa de administrarea și organizarea în pace a provinciilor pe care le revendica. Armele folosite de grupările ruse conservatoare, în schimb, au fost mai tradiționaliste, pentru a contrasta cu ambițiile românești referitoare la teritoriul dintre Prut și Nistru. Încă de la începutul lucrărilor din cadrul Conferinței, în capitala franceză au sosit fostul ministru de Externe Serghei Sazonov și istoricul Pavel Miliukov. Ambii au avut o atitudine fermă și combativă împotriva anexării Basarabiei la România. Miliukov a făcut eforturi de a implica și opinia publică occidentală în chestiunea Basarabiei și, în acest scop, a dat numeroase interviuri unor ziare occidentale, a publicat chiar și un fel de carte albă pe tema Basarabiei, cu ajutorul căreia dorea să arate lipsa de temei a pretențiilor României asupra regiunii[310]. Demersurile lui Miliukov și Sazonov nu au fost singurele acțiuni întreprinse pentru a apăra interesele Rusiei la Paris. De-a lungul acestor luni, delegațiile aparținând celor patru mari puteri au primit din partea unor surse rusești numeroase memorii și dosare referitoare la Basarabia[311]. În luna aprilie 1919, Krupenski și Schmidt s-au deplasat la Paris unde, împreună cu Sazonov și cu alți reprezentanți ai emigrației ruse, au întreprins o intensă activitate de propagandă și diplomatică direcționată împotriva anexării Basarabiei la România. La rândul lor, aceștia au publicat un memoriu detaliat în care erau deplânse abuzurile și declinul cauzat de ocupația română pe pământul dintre Prut și Nistru[312]. O propagandă destul de agresivă s-a evidențiat și la nivelul comunității române din Franța, răspândind idei fanteziste despre proiectele de reformă agrară care urmau a fi realizate în România; existau și voci care condamnau atitudinea unor membri ai acestei comunități în anii dificili de război[313]. Dinamismul acestora a trezit atenția și preocuparea lui Ion Pelivan, care era conducătorul delegației basarabene la Paris. Acesta a trimis la Chișinău rapoarte îngrijorătoare pe tema acuzațiilor lansate de ruși la adresa românilor și a metodelor utilizate pentru a supune Basarabia[314]. Neliniștea lui

Pelivan nu era total lipsită de justificare, mai ales în lunile de la sfârșitul lui 1918, când insistențele și cantitatea semnificativă de documente tipărite de ruși păreau să confirme rapoartele observatorilor occidentali *in loco*, având ecou la nivelul delegațiilor occidentale venite la Paris, astfel încât francezii chiar au crezut în instabilitatea uniunii dintre Basarabia și România. Trebuie să avem în vedere și faptul că, pentru aliați, eventuala cedare a Basarabiei către Rusia ar fi reprezentat o bază optimă de discuție cu unii dintre cei mai importanți reprezentanți ai forțelor albgardiste. După cum s-a întâmplat și în cazul acordului semnat în primăvara lui 1919 cu amiralul Kolceak, comandantul unui corp de armată dislocat în Siberia. Între februarie și aprilie 1919, diplomații francezi au adoptat gradual rezoluții pentru a susține unirea Basarabiei cu România. Referitor la aceasta din urmă, o vreme încă au rămas valabile obstacolele și dificultățile în relația cu restul Puterilor Antantei[315]. Comportamentul celor patru mari puteri a iritat profund guvernul de la București, care a reacționat, reafirmând în forță drepturile României asupra întregului teritoriu basarabean (*memorandumul* din septembrie 1919), o revendicare coroborată cu decizia de a interzice alegerile politice generale (3-8 noiembrie 1919) chiar și în județele basarabene care nu fuseseră încă cedate oficial României[316].

De-a lungul anului 1919, propaganda antiromânească condusă de *Salvarea Besarabiei* a fost în continuare intensă și, judecând după rapoartele poliției, se răspândea cu destulă ușurință în toate județele Basarabiei, ajungând chiar și la comunitățile de emigranți ruși stabiliți la București. Aceștia, conform informațiilor culese de poliție, au fost atât de implicați în acest demers – mai ales în toamna anului 1919, când armata lui Denikin a ocupat Odesa –, încât au îmbrățișat ideea de a restaura în Rusia un guvern anticomunist și chiar de a intra în posesia provinciei dintre Prut și Nistru[317].

Activitățile contrare intereselor de la București, puse în aplicare de organizațiile monarhice, nu au reprezentat în această perioadă unica sursă de îngrijorare pentru autoritățile române: forțele bolșevice deveneau din ce în ce mai fervente și mai periculoase. Agenții și simpatizanții bolșevici erau recrutați preponderent din rândul grupurilor minoritare, dintre care deosebit de receptive erau cele ucrainene, bulgare și evreiești. În februarie 1919, la Odesa s-au pus bazele unui Comitet Central al organizațiilor de partid care acționau ilegal în Basarabia[318]. În aceeași lună, mai exact pe data de 19, autoritățile române au fost informate de Statul-Major despre pătrunderea continuă în Basarabia a agenților comuniști, cu scopul de a face propagandă subversivă, în timp ce organizațiile bolșevice (dar și cele albgardiste) primeau noi voluntari, care urmau să devină membri ai grupărilor care se formau dincolo de frontieră. Într-adevăr, câteva zile mai târziu a fost emis un ordin de întărire a supravegherii pe tot teritoriul de-a lungul râului Nistru[319]. Măsurile adoptate nu au fost însă suficiente pentru a opri valul de violență care cuprindea treptat întreaga Basarabie. Atacul cel mai agresiv a fost comis, cel mai probabil, de bandele albe, între mijlocul și sfârșitul lunii ianuarie 1919, când un număr mare de grupări bine înarmate, provenite din Ucraina, dotate cu artilerie și mitraliere grele, au atacat zona de nord a județului Hotin, aflat pe malul stâng al Nistrului. Organizatorii ofensivei, spre a obține un succes răsunător, care ar fi putut să aibă ecou la nivel internațional, mizau pe efectul de surpriză, dar și pe sprijinul numeroasei comunități ucrainene, răspândită în diferite sate din zonă, pentru a provoca o revoltă generală, care ar fi constrâns armata română să-și împartă forțele. Într-adevăr, batalioanele românești care au intervenit în teritoriul afectat s-au implicat în mod intens și, în timpul luptelor, Corpul V Armată, care a făcut față din plin la agresiune, a suferit și pierderea unui membru de seamă: generalul Stan Poetaș. Cu toate acestea, intervenția în masă a unor întăriri consistente și sprijinul artileriei au pus capăt inițiativei naționaliștilor ucraineni. Răspunsul prompt al românilor a condus la o atitudine mai conciliantă a

locuitorilor din satele ucrainene care, cel puțin de această dată, nu arătaseră nicio intenție de a se revolta[320]. Deși acest pericol trecuse, pentru autoritățile de la București a apărut un nou motiv de îngrijorare: numirea unui personaj precum Christian Rakovski în fruntea guvernului provizoriu bolșevic din Ucraina (22 ianuarie 1919), care, în lunile și anii precedenți, crease multe probleme conducătorilor români. Eventualele îndoieli asupra comportamentului afișat de liderul bolșevic în raport cu românii s-au risipit pe 25 ianuarie 1919, la doar două zile după sosirea acestuia în Ucraina. Imediat, Rakovski a emis o proclamație prin care afirma că România, Basarabia, Bucovina, alături de Galiția și Polonia, erau principalele obiective ale demersurilor revoluționare aplicate de guvernul său[321].

De-a lungul anului 1919, raporturile forțelor de securitate române dezvăluiau o activitate neîntreruptă a gherilei alcătuite din grupările comuniste. Existau, bineînțeles, și persoane gata să se alăture formațiunilor bolșevice; imediat după ce a ajuns în regiunea Nistrului, Vladimir Antonov-Ovseenko (cel care a condus asaltul asupra Palatului de Iarnă) a fost numit comandant al trupelor bolșevice din Ucraina. Acesta a realizat numărul enorm de refugiați (aproximativ 50.000) care se aflau pe malul ucrainean al Nistrului; din această masă de persoane au fost recrutate cu ușurință circa o mie de persoane, care urmau să fie instruite și folosite în viitoarele operațiuni lansate împotriva teritoriului român[322]. Gravitatea situației a fost confirmată și de unele mesaje trimise la Roma în cursul primelor luni ale anului 1919 de Legația italiană la București. În telegramele adresate ministrului italian de Externe, se vorbește în mai multe rânduri despre seriozitatea conjuncturii din Basarabia, despre dificultățile întâlnite de forțele române și lipsa generală de satisfacție a populației civile.

> Nemulțumirea este generală atât în mediile maximaliste, cât și cele țariste (sic!). S-a declarat starea de asediu și s-au trimis trupe de întărire[323].

La începutul lunii mai, în unele localități din județul Soroca (Otaci și Calarașovca) armata a fost din nou constrânsă să intervină pentru a respinge atacurile bandelor dispersate cu focuri de artilerie[324]. Această reușită nu a fost totuși suficientă pentru a-i liniști pe români. Inspectorul general Husărescu relatează în cartea sa cum întregul aparat de securitate acționa într-un regim de alertă maximă pentru a preveni eventuale atacuri mai grave. Conform înaltului funcționar, numeroasele grupuri care se formaseră de-a lungul malului ucrainean al Nistrului nu așteptau decât ordinele autorităților bolșevice pentru a ataca[325]. Inventivitatea bandelor armate a condus inclusiv la atacarea unui post fortificat al armatei franceze detașate în Basarabia pentru a elibera unii soldați din celulele în care fuseseră reținuți, fiind considerați simpatizanți ai bolșevicilor[326]. Cele mai pesimiste previziuni ale comandanților români s-au adeverit între 27 și 28 mai 1919, când ample formațiuni bolșevice au reușit să traverseze Nistrul și au pătruns pe câțiva kilometri în Tighina. Dacă trupele franceze s-au arătat destul de neglijente în apărare, dar mai ales în combaterea acestor grupări, cu totul diferită a fost rezistența soldaților români. Odată cu atenuarea șocului, armata română, la fel ca și anterior în luna ianuarie, a reacționat suficient de rapid; chiar în cursul aceleiași zile, penetrarea forțelor inamice în teritoriul basarabean a fost oprită și, deja pe 28, bandele bolșevice înfrânte au fost constrânse să se refugieze din nou în Ucraina, fără a ataca niciun obiectiv militar semnificativ. Ba dimpotrivă, fugarii au abandonat în mâinile românilor mai mulți prizonieri și au lăsat în urmă un număr mare de morți. Contraofensiva a continuat și după consumarea situației critice și, potrivit faptelor prezentate atunci în ziarul „Socialismul”, forțele române au supus orașul Tiraspol unui bombardament de scurtă durată, în timpul represaliilor[327]. Așadar, armata română, alături de întăririle primite, a reacționat destul de bine la atacurile bolșevicilor, însă nu neapărat pierderile de vieți omenești sau daunele materiale erau cel mai grav resimțite de populația civilă, ci

efectele psihologice ale acelor atacuri. Demersurile bolșevicilor (precum și ale grupurilor albgardiste sau ale bandelor de ucraineni), deși total inutile din punct de vedere militar, reușeau să ofere o imagine de forță, ingeniozitate și cruzime, care provoca teamă și respect în rândul populației moldovenești, iar minorităților le trezea speranța secretă că, într-o zi, noua administrație instalată de la București ar putea fi îndepărtată. În ziua atacului împotriva județului Tighina, cerul capitalei a fost traversat de un aeroplan bolșevic, care a lansat nestingherit deasupra orașului pliante cu propagandă revoluționară, scrise și în limba franceză. În același timp, o bună parte a operatorilor de tren din zonă, informați despre următorul atac, și-au părăsit posturile de lucru, cauzând probleme și întârzieri într-un sistem care, așa cum am văzut anterior, oricum nu se remarca prin eficiență[328]. Aceste evenimente s-au desfășurat într-un cadru îngrijorător pentru România, care a fost martoră la nașterea la Moscova a Cominternului[329], în luna martie și, în aceeași lună (mai exact pe 21), în Ungaria învecinată a fost instaurat regimul bolșevic sovietic. Un raport al poliției din Iași, din 25 mai, denunța nu doar fuga unui număr de locuitori ai Basarabiei către celelalte provincii din țară, dar și apariția unor zvonuri îngrijorătoare (ieșite de sub control) pe care fugarii le lansau tot mai des, referitoare la nivelul scăzut al controlului pe care românii îl exercitau în regiune și privind o viitoare ofensivă comunistă puternică. Un scenariu cu adevărat îngrijorător pentru opinia publică din România. Cu toate acestea, nu lipseau cetățenii harnici, printre care se afla și încă tânărul Corneliu Zelea Codreanu, viitorul fondator al Gărzii de Fier, care s-au gândit, în aceste momente deosebit de dificile, să organizeze în teritoriile din zona frontierei cu Ucraina grupuri armate pentru a contracara o eventuală invazie bolșevică[330].

Confuzia și nesiguranța generate de aceste voci care continuau să anunțe un atac de anvergură și iminent al forțelor bolșevice aveau și efectul de a reaprinde rezistența grupurilor minoritare care

fuseseră, de-a lungul timpului, uneori pasive sau alteori deschise față de administrația română. În Bolgrad circulau aproape nestingherite manifeste revoluționare, iar propaganda antiromânească era condusă de foști ofițeri ruși și de elevi ai liceului din localitate[331]. Pentru autoritățile române, imposibilitatea de a căpăta legitimitate în rândurile populației din Basarabia, în calitate de noii conducători ai regiunii, era, probabil, aspectul cel mai frustrant și preocupant în această situație. Operațiunile de gherilă ale diferitelor bande erau nefaste pentru procesul de întoarcere la normalitatea dorită pe teritoriul Basarabiei și pentru recunoașterea unanimă a autorității române în ochii locuitorilor. Cu toate acestea, deși aceste incursiuni au mai durat timp de câțiva ani, lupta armatei și a trupelor de securitate împotriva acestora a reușit să diminueze pagubele produse. În plus, după eșecul operațiunii puse la cale în luna mai, contingentul militar bolșevic de pe teritoriul Basarabiei a scăzut simțitor, iar demersurile de cercetare, efectuate și pentru a obține informații de la prizonieri, au fost suficiente pentru a distruge rețeaua de spioni și susținători de care se bucurau bolșevicii în Basarabia[332]. Nu trebuie să uităm faptul că, cel puțin în timpul anului 1919, opoziția exercitată de forțele de securitate române a fost înlesnită și de starea de violență și anarhie continuă care domina Ucraina, la acea vreme, constrânsă să suporte, pentru o bună parte din anul 1920[333], prezența pe teritoriul său a trupelor bolșevice, albgardiste și poloneze. Din cauza violenței pronunțate care a devastat teritoriile ucrainene, Basarabia a fost afectată în acele luni de un aflux considerabil de fugari, estimat la un număr de aproximativ 168.000 de persoane, dintre care majoritatea veniseră clandestin. Mulți dintre acești fugari, de diferite naționalități, s-au stabilit definitiv pe teritoriul basarabean, concentrându-se mai degrabă în orașe. Doar o mică parte dintre aceștia au fost repatriați în Rusia, deși sovieticii înființaseră la Tighina, începând cu noiembrie 1919, o comisie care se ocupa de repatrierea acestora[334]. O bună parte dintre emigranți, mai mult de 22.000, erau evrei, mai

precis victimele violențelor venite dinspre grupurile armate care au devastat provinciile de sud-vest ale fostului imperiu țarist[335]. Forțelor române de securitate le venea greu să identifice cu ușurință, între grupurile de refugiați, indivizii infiltrați din organizațiile bolșevice sau din cele naționaliste ucrainene. Cu toate acestea, în lunile următoare, prin îmbunătățirea dotărilor militare și prin acumularea de experiență, armata și jandarmeria au reușit, în multe situații, să contracareze, dar mai ales să prevină incursiunile periculoase. Informațiile furnizate de serviciile de securitate care activau dincolo de Nistru au reușit, cu timpul, să diminueze, cel puțin parțial, starea anterioară de alarmare.

Bineînțeles că Odesa și alte orașe din Ucraina s-au dovedit a fi adevărate centre ale inițiativelor antiromânești, dar urmările practice ale acelor demersuri au fost limitate de criza ce lovise armata bolșevică (încă foarte implicată în războiul contra forțelor albgardiste și împotriva partizanilor naționaliști ucraineni) ale cărei trupe erau, cel mai adesea, slab echipate și dezorganizate[336]. Planul prin care se dorea aducerea împreună a forțelor bolșevice din bazele ucrainene și a celor din Republica Socialistă Ungară a rămas doar la nivel de proiect, la fel ca și proclamațiile de război lansate de Rakovski și de alți conducători bolșevici, ca Vladimir Antonov-Ovseenko, împotriva României, urmărind eliberarea Basarabiei, autodeterminarea proletariatului și a țăranilor din Bucovina[337]. La fel de nerealiste s-au dovedit a fi și hotărârile conducătorilor bolșevici, de exemplu *ultimatumul* adresat pe data de 1 mai guvernului român, pentru evacuarea Bucovinei și a Basarabiei (această ultimă declarație a fost confirmată și de comisarul poporului pentru probleme externe, Cicerin). În acest document se specifica faptul că, în termen de 48 de ore, armata și funcționarii români ar fi trebuit să părăsească teritoriile dintre Prut și Nistru și, pentru a da mai multă consistență amenințării, pe 11 mai, la Odesa, s-a format un guvern provizoriu al Basarabiei[338]. Tot în această perioadă, trupele roșii au fost supuse unei grele încercări în

confruntarea cu armata albgardistă a generalului Denikin, care învinsese în repetate rânduri armatele bolșevice, mai ales în zonele din sudul Rusiei[339]. La scurt timp după aceea, în august 1919, Rakovski și întregul stat-major bolșevic, împreună cu ceea ce mai rămăsese din forțele armate învinse, au fost constrânși să abandoneze temporar teritoriul Ucrainei, eliberând, pentru un timp, Basarabia de amenințarea sa.

În acest moment, efectul cel mai distructiv l-a avut propaganda: lovea cu putere, denigrând România și instituțiile acesteia și era difuzată prin toate mijloacele posibile. Cea mai aprigă propagandă era făcută de soldați și, mai ales, de foștii prizonieri de război, care erau încă prezenți în număr destul de mare în acea zonă. Agenții infiltrați din teritoriile străine din apropiere au reușit cu ușurință să se facă cunoscuți în rândurile populației neromâne din regiune, care, printre altele, era folosită pentru a obține informații cât mai consistente despre dislocarea în teritoriu a detașamentelor de jandarmi, a posturilor fixe de control, a podurilor și a tuturor celorlalte elemente care ar putea avantaja acțiunile de gherilă ale bandelor[340]. Adeseori localnicii le ofereau agenților bolșevici adăpost în propriile case, în grajduri sau în magazii, iar propaganda pătrundea la acele categorii sociale care urmau să devină, prin recensământ și prin educația primită, următoarea clasă conducătoare și intelectuală a Basarabiei. Organele de poliție observau faptul că:

> mulți studenți străini de familie bună sunt bolșevici [...] populația rusă nu ezită să se ridice împotriva românilor, poliția din Ismail a arestat mai multe persoane, dar populația e mai degrabă antiromână decât bolșevică [...] toate persoanele prinse vorbind împotriva românilor sunt arestate [...] propaganda bolșevică este activă între membrii trupelor franceze, grecești și române [...] manifestele revoluționare sunt aruncate din avion[341].

O situație atât de delicată ar fi solicitat nu numai adoptarea unor măsuri de securitate extraordinare, dar și identificarea unor noi oportunități de dialog cu grupurile de minorități. De exemplu,

puteau fi trimiși în Basarabia angajați din domeniile administrativ și militar, care să fie mai pregătiți și conștienți, capabili să reacționeze cu fermitate și ingeniozitate. Aceste măsuri, în locul unei represiuni condiționate, ar fi putut să transmită ideea că noua putere română nu mai poate fi alungată și că putea oferi populației de origine moldovenească motive reale pentru a colabora în mod activ cu noua administrație. O acțiune de acest tip, capabilă să combine fermitatea, dreptatea și buna administrare, ar fi putut transforma populația locală din foști supuși ai unui imperiu autocratic în cetățenii unui stat modern și multietnic, așa cum pretindea să se numească România Mare. Camera română a Deputaților a fost martora numeroaselor intervenții ale parlamentarilor, care ofereau un alt tablou dezolant, al unui stat incapabil să facă față unei situații complexe și dificile (aspecte care trebuie să fie omniprezente în economia discursului nostru), care nu adopta măsuri extraordinare care să mențină întreaga regiune și locuitorii acesteia în afara protecției legilor și în voia dorințelor funcționarilor, care erau, de cele mai multe ori, nepregătiți și corupți. În ședința din 15 decembrie 1919, deputatul Chiril Guciujna amintea faptul că regiunea se afla în continuare în stare de asediu și sub cenzură și că, mai ales prin legile ordinare, Basarabia continua să fie administrată prin decrete-lege și ordonanțe ministeriale[342], pe care cetățenii nu le cunoșteau și care, bineînțeles, lăsau autorităților spațiu de manevră și libertatea de a le interpreta. Unul dintre efectele ascunse ale acestei situații era imposibilitatea locuitorilor – inclusiv a celor de etnie română – de a-și apăra propriile drepturi. În loc să refacă ordinea constituită și să întărească prestigiul instituțiilor locale și centrale, efectul general obținut prin acest haos administrativ persistent era de a îndepărta oamenii de instituții, de a încetini activitatea economică, producând, chiar și în cea mai săracă dintre noile provincii ale României Mari, acel amestec periculos de abuzuri, ilegalități și favoritisme, care reprezenta una dintre trăsăturile cele mai negative ale administrației din Vechiul Regat și care păreau să mai supraviețuiască încă, ba chiar să se dezvolte în timpul dificultăților

de după Primul Război Mondial, în cadrul noului stat român[343]. Tot din cauza acestei situații, introducerea unor reforme utile, precum adoptarea, în februarie 1919, a calendarului gregorian în întreaga Românie și, prin urmare, și în Basarabia, au fost resimțite de populația locală ca un amestec impardonabil al statului în viața comunității rurale și în obiceiurile lor religioase, care, de bună seamă, erau schimbate sau chiar distruse. La țară, mai ales în primii ani (dar vom vedea mai târziu că, în unele comunități, rezistența s-a menținut chiar pe toată durata anilor treizeci), s-a manifestat o opoziție surdă împotriva folosirii noului calendar. De fapt, la începutul anilor douăzeci, mai ales, autoritățile române s-au arătat destul de indulgente[344]. Tabloul general nu era dintre cele mai încurajatoare. În timpul unei conversații care a avut loc la începutul lui iulie 1919 cu ministrul britanic la București, chiar regele Ferdinand I a recunoscut calitatea deosebit de proastă a administrației aplicate de români până în acel moment în Basarabia, oferind însă asigurări că, în viitor, se vor face toate eforturile pentru a îmbunătăți situația[345]. În ciuda promisiunilor din partea regelui, populația basarabeană nu a putut vedea îmbunătățiri semnificative în bine, cel puțin în perioada imediat următoare, dacă ar fi să urmărim plângerile la care făceau referire parlamentarii, în discursurile lor. În ședința parlamentară din 13 decembrie 1919, deputatul Constantin Petrescu, alăturându-se denunțului făcut anterior de Daniel Ciugureanu, confirma lipsa totală de transparență în licitația prin care se atribuise societății „Steaua Besarabiei” monopolul asupra furnizării de gaz și benzină pe întreg teritoriul Basarabiei – în consecință, prețul combustibilului a crescut vertiginos, iar

> țăranii din Basarabia aproape că au uitat de tot ce înseamnă lumina artificială pentru că puținul gaz cumpărat în ultimii doi ani a fost plătit și cu cinci, șase lei litrul […] contractul trebuie anulat în instanță și nu prin logofeții basarabeni care, așa cum s-a dovedit, sunt foarte ușor de corupt[346].

Dacă populația reușea cu greu să asigure iluminarea satelor și a propriilor locuințe, în multe județe, țăranii (chiar și meșteșugarii) aveau mari dificultăți în a-și desfășura activitățile normale de lucru. Plângerile menționate în documentele parlamentarilor stau dovadă pentru abuzul de putere practicat în mod curent de autorități: primari, prefecți, subprefecți, forțe ale poliției, agronomi, până la simpli căpitani care, cu ajutorul jandarmilor, solicitau animalele de transport și carele deținute de agricultori pentru nevoi personale. De cele mai multe ori, acestea nu erau folosite în scopuri publice, conform spuselor parlamentarilor, ci pentru a facilita activitățile persoanelor pe care le protejau sau le favorizau. Așadar, echipamentele de lucru, căruțele și animalele erau folosite chiar și la zeci de kilometri față de satul din care proveneau, suferind de cele mai multe ori grave daune, din cauza drumurilor de țară din Basarabia aflate într-o stare jalnică și din cauza lipsei de grijă a celor care le foloseau. În acest fel, familia de la care erau luate acestea era lăsată într-o situație economică și mai gravă. Dar acestea nu erau singurele efecte negative produse din cauza acestor obiceiuri. Conform semnalării prezentate în Parlament, încă o dată, de deputatul Constantin Petrescu, în județul Cahul, mulți agricultori și crescători de vite, exasperați de solicitările considerate nedrepte, plecaseră din sate și se refugiaseră în pădurile din apropiere, preferând să-și măcelărească și să mănânce propriile animale, decât să le cedeze autorităților. De multe ori, țăranii aflați într-o stare de nevoie profundă comiteau și tâlhării. Multe zone rurale erau într-o stare continuă de sărăcire, fapt care a dus la dezvoltarea fenomenului de delincvență și a numărului de crime comise. Între 1918 și 1919, doar în județul Cahul au fost identificate mai bine de șapte bande de răufăcători care, bineînțeles, prin acțiunile lor, făceau această situație complexă și mai dificilă[347]. La fel de îngrijorător este faptul că aceste denunțuri au apărut concomitent cu o serie de afirmații lansate de un post de radio din Kiev și interceptate de spionii români. Se vorbea despre o „teroare” instaurată de autoritățile militare și de poliție din Basarabia, care răspundeau cu

execuții sumare la descoperirea comploturilor antiromânești, adăugând că

> La vie y est devenue insupportable; le moindre soupçon donne lieu à des arrestations. Le nouveaux commandant d'Akerman [Cetatea Alba] a dernièrement expédié en Roumanie cinq cents paysans qui refusaient de donner bénévolement de l'argent. La population paye des impôts incroyablement lourds. La nationalité roumaine est imposée de force à tous les habitants et ceux qui ne parlent pas le roumain, il est même interdit de parler russe dans les rue[348].

Denunțuri care, la rândul lor, găseau un fel de corespondență „naturală" în mai consistentul *cahier de doléances* pe care emigrația basarabeană rusofilă îl prezentase în cadrul Conferinței de Pace de la Paris și care, împreună cu documente oficiale, articole de ziar etc., conținea și apelurile și plângerile individuale ale cetățenilor sau ale unor comunități întregi din Basarabia, care erau toate extrem de critice la adresa soldaților, a jandarmilor și, în general, a administrației române și a represaliilor violente împotriva grupurilor minoritare[349].

3. Teritoriile dintre Prut și Nistru, între reforme, abuzuri și o administrație precară

În primii ani de după război (ca și în cei care au urmat) Basarabia a rămas preponderent o regiune agricolă, populația urbană reprezentând aproape 13% din total, iar orașele apărute în timpul ocupației țariste erau de mici dimensiuni. Excepție făcea Chișinău, doar patruzeci de mii de locuitori din populația orașului fiind de naționalitate română[350]. Puține orașe păreau să aibă un stil și o viață proprie: acestea erau mai degrabă centre administrative și locuri unde țăranii din acele județe făceau troc în târgurile organizate săptămânal. În general, orașele nu se bucurau de mare considerație din partea autorităților române și între reprezentanții naționalismului local: erau considerate „creații artificiale ale regi-

mului rus", iar traiul locuitorilor era văzut „în contradicție cu viața care se desfășura în satele din apropiere"[351]. În plus, cercetările poliției române păreau să demonstreze că locuitorii rusofoni din oraș priveau cu deosebită ostilitate noile autorități, mai ales în prima perioadă a dominației române. Mulți cetățeni, mai ales intelectualii, nu făceau nimic pentru a-și ascunde atitudinea refractară, organizând manifestări culturale cu puternic spirit antiromânesc, încercând în orice fel să mențină în viață, mai ales prin difuzarea de ziare și cărți, un filon național rus și o orientare critică evidentă față de autoritățile române[352]. Un personaj pe care l-am întâlnit deja, geograful francez E. de Martonne, afirma cu certitudine că în orașele Basarabiei trăia aproape în exclusivitate o populație de origine evreiască (pe care omul de știință o considera cea mai ostilă față de noua administrație română) și un număr mare de ruși. Majoritatea funcționarilor, proprietarilor și nobililor proveneau din aceste grupuri. De Martonne era convins că adevăratul nucleu fundamental al populației române din Basarabia se afla „aproape exclusiv la țară"[353] concentrat în „sate aflate la poalele dealurilor împădurite, cu viile lor, cu pomii lor fructiferi, pe câmpurile și pajiștile lor, în frumoasele case din lemn […]"[354].

În plus, în perioada asupra căreia ne concentrăm, pe lângă antipatia deloc mascată a autorităților locale, a apărut și bănuiala că orașele ar fi devenit adevărate centre ale inițiativelor împotriva românilor. Adevăratul nucleu al regiunii erau considerate zonele rurale unde, printre altele, locuia majoritatea populației de etnie română. Constantin Stere spunea că „țăranii erau singura forță socială vie a Basarabiei" și, ca urmare a reformei, rămâneau și „unica forță economică"[355]. Nici măcar aceste cugetări nu au fost suficiente pentru a atrage atenția politicienilor și noilor administratori români, asupra eforturilor necesare pentru a transforma zonele rurale și țăranii din Basarabia în elemente care să realizeze efectiv unirea dintre regiune și restul statului român și, prin urmare, să devină cei dintâi și cei mai convinși apărători ai noii

ordini statale și politice. O reînnoire profundă a sistemului tradițional de agricultură ar fi putut deveni o metodă excelentă pentru a realiza acest obiectiv național, dar și social-economic. Și în străinătate se răspândise convingerea că transformarea structurilor naționale și a raporturilor agrare în tot regatul român era absolut inevitabilă și că de ea depindea chiar supraviețuirea statului:

> Problemele naționale sunt accentuate în România de chestiunea fundamentală ce ține de transformarea regimului politic de esență feudală într-un regim democratic. Această transformare trebuie să fie cu atât mai rapidă, cu cât nu doar statele din jurul României (Rusia alături de Ucraina, Polonia, Ungaria), dar și regiunile menționate mai sus [sic!] au o lege agrară mai corectă și mai avansată [...] de fapt periculos este ca, încercând să facă față în cel mai scurt timp posibil unor probleme serioase, ciocnirea a două epoci [sic!] să deformeze voința, să nu aplice cele mai bune dispoziții, orientând regiunile eliberate către țări care, scăpate de sub dominația guvernelor despotice, s-au transformat în portavoci ale luptei extreme a proletariatului pentru un regim socialist[356].

În ciuda unor succese parțiale, în zona aflată între Prut și Nistru, punerea în aplicare a reformei agrare, care între timp fusese aplicată în toată România, cu intenția de a transforma agricultura din țară, a fost implimentată prin procedee și metode aproape identice cu cele folosite în restul țării. Nu s-a ținut cont de faptul că, profitând de evenimentele care, între 1917 și 1918, au dus la căderea regimului țarist și apoi la un blocaj complet al capacității de acțiune și reacțiune a statului rus, țăranii din Basarabia organizaseră ei înșiși o reformă agrară, uneori pe cale pașnică, dar de cele mai multe ori prin forță, confiscând marile proprietăți latifundiare. În urma unor calcule a rezultat că mai mult de două treimi din marile proprietăți, împreună cu animalele și uneltele agricole, au trecut în mâinile țăranilor, care le-au împărțit între ei și au reorganizat muncile câmpului[357]. Liderul țăranilor, Ion Mihalache, cunoștea Basarabia și își aducea aminte cu certitudine că mulți țărani din regiune își exprimaseră propriile temeri referitoare la unirea cu Regatul, având în vedere, mai ales, influența pe care o mai aveau încă boierii în Vechiul Regat[358]. Temerile manifestate de Mihalache s-au

concretizat în urma unirii. De fapt, imediat ce autoritățile române s-au putut dedica în liniște acestei chestiuni, au explicat foarte clar că nu aveau nicio intenție de a accepta situația de până atunci. Această decizie a fost menținută, în ciuda intervențiilor unor oameni politici basarabeni, ca Ion Pelivan. Acesta, într-o adresă trimisă Parlamentului de la București, scria că autoritățile ar fi putut analiza mai bine particularitățile situației sociale și politice din regiune, lăsând țăranilor basarabeni cel puțin o parte din terenurile pe care aceștia și le însușiseră în 1917. Astfel, România ar fi transformat acești țărani într-o adevărată stavilă împotriva oricărei amenințări ce viza subminarea ordinii sociale în regiune[359]. Indicațiile lui Pelivan însă nu au fost luate în considerare la București. În martie 1920, printr-un fel de lovitură de stat, s-a decretat căderea guvernului Vaida-Voevod, care, prin Ion Mihalache la Ministerul Agriculturii, dorea să desfășoare un amplu proces de expropriere și reformă, bazat pe experiența acumulată în lunile precedente, în Basarabia. Mihalache nu a fost confirmat în post și în locul lui a fost numit Constantin Garoflid. În acest fel, finalizarea celei de-a doua etape a reformei, cea decisivă, a trecut în mâinile unor persoane mult mai sensibile la solicitările și exigențele proprietarilor[360]. Exact ca în Regat, și în Basarabia, pământul destinat exproprierilor nu era doar cel arabil. De fapt, în suprafața totală a terenurilor au fost adăugate și zonele folosite pentru creșterea vitelor și imașurile[361].

După ce *Sfatul Țării* a votat și a ratificat în România, pe 27 noiembrie 1918, legea agrară, pe 22 decembrie în același an, printr-un decret-lege al guvernului român[362], desfășurarea procesului de reformare a zonelor rurale a fost monitorizată de un birou special, solicitat mai ales de Pan Halippa și Anton Crihan, numit *Casa Noastră*. În cadrul noului birou acționau comisii județene de expropriere și atribuire a pământului și subcomisii care își desfășurau activitatea în diverse sate și comune (alcătuite, în general, din 3 persoane). Cu toate acestea, și în cazul de față rapiditatea cu care au fost executate operațiunile nu a fost cu

siguranță calitatea principală a tehnicienilor și birocraților români însărcinați cu această importantă inițiativă. De fapt, până la sfârșitul anului 1920, *Casa Noastră* nu a luat măsuri semnificative pentru a delimita loturile atribuite țăranilor[363]. Acest organism a funcționat în regiune până la sfârșitul lui 1924, când a fost desființat, dar, conform relatărilor istoricului Ion Țurcanu, chiar și spre jumătatea anilor treizeci, reforma agrară în Basarabia era departe de a se fi terminat[364]. Pământul care trebuia să fie expropriat aparținea statului, Coroanei, băncilor țărănești, zemstvelor, mănăstirilor străine, cetățenilor străini[365] și orașelor. Au mai fost expropriate și proprietățile private cu o suprafață cultivabilă mai mare de 100 de hectare și, dintre acestea, s-au folosit aproximativ un milion de hectare[366]. La sfârșitul lucrărilor întreprinse de *Casa Noastră* în Basarabia, au fost distribuite 1.492.920 de hectare de pământ, care au cuprins, în total, 1739 din cele 2000 de sate risipite pe teritoriul regiunii, lăsând fiecăreia dintre localitățile implicate în acest proces o medie de 600 de hectare, în timp ce s-a calculat că fiecare dintre cei 335.621 de țărani care au beneficiat de această măsură au primit între 6 și 8 hectare de pământ cultivabil[367]. Cifrele par să oglindească o realizare deosebită, capabilă să influențeze radical vechile structuri sociale și economice din regiune, fiindcă treceau din proprietatea aproape exclusivă a marilor latifundiari, din care majoritatea nu locuiau acolo, urmând să se transforme într-un teritoriu dominat de proprietarii mici și mijlocii. Cu toate acestea, defectele reformei atestate în restul țării (numărul scăzut al capitalului disponibil pentru țărani, precaritatea mijloacelor tehnice, lipsa vitelor în noile gospodării țărănești, prezența redusă a statului etc.)[368] au ieșit la suprafață mult mai dramatic în Basarabia în perioada de aplicare a reformei.

Dificultățile nu veneau doar din cauza opoziției previzibile a proprietarilor de pământ. Aceștia s-au exprimat vehement împotriva legii agrare, în cadrul unor reuniuni publice, considerând-o „bolșevică, anarhică și comunistă”, mai ales aplicată într-un

teritoriu ca Basarabia, care, după părerea lor, nu era încă pregătit pentru astfel de transformări sociale capitale, dând naștere unei dezordini care se putea extinde în toată țara[369]. Din documentele vremii reiese o permanentă stare de nemulțumire latentă din partea țăranilor care, în niciuna dintre fazele premergătoare finalizării lucrărilor, nu au părut animați de mari speranțe. Această stare a apărut, mai ales, din cauza dezamăgirii inevitabile resimțite de populația de la țară, constatând că distribuirea loturilor corespunzătoare fiecărui cap de familie se realiza printr-o anulare definitivă a procesului anterior de ocupare a pământului latifundiarilor, care fusese o inițiativă spontană a lucrătorilor din această regiune, în urma căderii regimului țarist[370]. Reorganizarea și atribuirea terenului în Basarabia era controlată de o comisie al cărei personal tehnic originar din regiune avea cel mult un rol marginal, iar procesul părea să se desfășoare pe baza loturilor confiscate anterior de țărani de la marii proprietari. În timp ce în restul României agricultorii primeau loturi, în funcție de suprafețele de teren rămase după ce fiecărui proprietar îi era asigurată o cotă de 100 de hectare, în Basarabia pământul rezervat prin lege proprietarilor a fost obținut în detrimentul patrimoniului funciar al țăranilor, creat în 1917[371]. Dacă această metodă reușea, pe de-o parte, să asigure în teritoriile dintre Prut și Nistru – cel puțin teoretic – alocarea unui fond mai mare decât în restul țării, pe de altă parte, contribuia, în viziunea agricultorilor basarabeni, la diminuarea eficienței generale a hotărârii de lege. În realitate, pentru locuitorii din regiune și, mai ales, pentru țărani era foarte greu să aprecieze noile măsuri de reformă agrară, și asta nu doar din cauza metodei de lucru a comisiei (și a întârzierii cu care se desfășura împărțirea terenurilor), ci și din cauza conjuncturii economice și sociale deosebit de dificile pe care populația o resimțea în acea perioadă. Procesul de integrare în statul român, realizat prin metode total arbitrare, era inexplicabil pentru populația din Basarabia. Oamenii nu înțelegeau mecanismele acestei transformări și puteau doar să asiste neputincioși la sărăcirea

lor generală și progresivă. Autoritățile nu păreau prea interesate de acest aspect și de aceea țăranilor nu le rămânea decât să protesteze în fața comisiilor de expropriere care (după cum am văzut) aveau reprezentanți în fiecare sat.

În august 1920, la prefectura din Chișinău, reprezentanții țăranilor din județ au prezentat autorităților un lung memoriu prin care ilustrau problemele cele mai grave, care apăsau satele din județ și care, am putea crede, erau valabile pentru toate satele din regiune. Unul dintre aspectele cele mai alarmante și mai urgente pentru economia populației era moneda aflată în circulație. Începând cu septembrie 1920 s-a trecut treptat la înlocuirea rublei cu leul românesc. În schimbul predării averilor în monedă rusească, oamenii primeau imediat, în lei, 60% din suma depozitată și restul în decursul lunilor următoare. Aceste operațiuni au fost, fără îndoială, necesare pentru a pune capăt haosului financiar (au fost retrase din circulație 1,3 miliarde de ruble), dar, concomitent, avea loc o devalorizare vertiginoasă a rublei, care făcea schimbul extrem de dezavantajos[372]. Sentimentul de nedreptate era cu siguranță amplificat de abuzurile și delapidările de care se făceau responsabile autoritățile. Potrivit mărturiilor unui propagandist cultural român, care datează din februarie 1920, în diferite județe ale Basarabiei, autoritățile foloseau pentru transportul materialelor de război și civile carele și animalele de muncă ale țăranilor, pentru care plăteau nu doar sume derizorii, ci chiar folosind aceste ruble subevaluate, pe care deja majoritatea comercianților refuzau să le primească[373]. Și forțele de poliție din județul Chișinău semnalau că majoritatea populației avea în continuare vechile ruble Romanov, care valorau foarte puțin în comparație cu moneda locală, dar și aceasta era greu de găsit și se putea schimba cu mari eforturi[374]. În orice caz, aceștia au avut o soartă mai ușoară decât a nefericiților care încă mai aveau așa-zisa „rubla de Lvov”[375], a cărei ieșire din circulație a fost decisă în decursul câtorva zile, în iunie 1919, printr-o ordonanță care interzicea instituțiilor financiare și comercianților să efectueze orice

tranzacție cu rubla de la Lvov, definită ca „o bucată de hârtie fără valoare”[376]. Astfel, o parte a cetățenilor, dar mai ales țăranii, au fost condamnați la pierderea unei părți importante din economiile lor, fapt care nu le-a deteriorat doar starea materială, ci i-a împins în mâinile unor „bancheri și comercianți, speculanți fără scrupule”[377]. O decizie care, potrivit acuzațiilor aduse în Parlamentul de la București de către deputatul Pavel Guciujna, era echivalentul condamnării la moarte pentru o serie întreagă de cooperative agricole și case de credit, care funcționau în diferite județe ale Basarabiei cărora, brusc, nu li s-a mai permis să restituie dobânzile către Banca de Stat Rusă (preluată de administrația română) în ruble Lvov, fiind permise doar tranzacțiile în lei sau ruble Romanov. Această decizie arbitrară, care se opunea, potrivit deputatului, oricăror legi, părea o adevărată farsă pentru că, ceva mai devreme, chiar autoritățile și jandarmii „au constrâns aceste cooperative să accepte plățile în ruble Lvov, în baza ordonanței ministeriale 14, prin care cursul obligatoriu pentru rublele Lvov și Romanov cu leul românesc era stabilit ca 1:1”[378].

Declarațiile aduse în Parlamentul de la București păreau să dovedească faptul că nemulțumirea tuturor, generată de situația complexă a rublelor de Lvov, nu se născuse dintr-o simplă dezorganizare, iar persoanele afectate nu reprezentau cazuri singulare. Amploarea evenimentelor ne face să credem că, pe lângă o proastă administrare, existau și grupuri de speculanți care se bucurau de complicitatea autorităților. Deși gravă, aceasta era doar una dintre chestiunile care îngreunau viața populației rurale din Basarabia. Reprezentanții satelor deplângeau lipsa de regularitate cu care se făcea aprovizionarea: la sate, locuitorii erau permanent neglijați, față de cei din orașe și de funcționarii publici. Și în acest caz, se lăsa cale liberă speculanților și afaceriștilor de orice fel. Într-un context social și economic atât de dificil, în care populația avea dificultăți enorme în a-și procura alimentele de bază, impozitele erau absolut disproporționate. Autorii documentului

tocmai amintit atrag atenția că taxele erau mai mari decât tributul pentru pământ. Nevoia de a plăti impozitele, pentru a nu fi sancționați de lege, îi determina pe țărani să vândă cât mai repede posibil materiile prime pe care le aveau, fără a se aștepta la creșteri de preț pentru diferitele produse. Pentru a evita aceste pierderi și, mai ales, pentru ca agricultorii să nu cadă pradă speculanților și cămătarilor, era necesară o intervenție de amploare a statului, care să distribuie fondurile corespunzătoare băncilor populare, care, la rândul lor, să poată împrumuta cetățenii, astfel încât aceștia să-și vândă produsele în momentul cel mai favorabil[379]. Astfel de măsuri ar fi solicitat prezența în teritoriu a unui personal calificat și mai ales cinstit, care să înțeleagă cu adevărat că populația trecea printr-o situație extrem de dificilă, o delicată fază de tranziție – de neînchipuit pentru cei mai mulți. În Basarabia, dimpotrivă, statul român și, mai ales, funcționarii acestuia păreau să dea în vileag doar aspectele cele mai negative despre ei înșiși:

> Nulle part l'état de siège et la censure n'ont été plus rigoureux, nulle part les gendarmes et les policiers plus brutaux. Quant aux fonctionnaires, ils ont dépassé toute mesure. Leurs abus d'autorité et leur vénalité ont été si manifestes qu'un sénateur a du le dénoncer en plein parlement.[380]

Potrivit observatorilor străini, tocmai în Basarabia România „nu avea dreptul la eroare. Vecinătatea bolșevismului care pune această provincie în situație de «progres» […] trebuia să incite România să facă uz de mai multă abilitate și suplețe…”[381]. Nimic mai diferit față de situația reală din regiunea aflată între Prut și Nistru. Incompetența și rapacitatea celor din administrația publică, după cum mărturisesc numeroasele scrisori consulare din arhive, au condus la creșterea nemulțumirii, a tensiunii și instabilității, mai ales la țară, unde propaganda bolșevică putea influența mai ușor atât minoritățile, cât și restul locuitorilor. Bolșevicii puneau presiune asupra tinerilor (cum se întâmpla, de exemplu, în localitățile din județul Cahul) de a se ascunde pentru a nu fi

recrutați în armată[382]. La București, cel puțin o parte dintre guvernanți cunoșteau aceste probleme. Cu puțin timp înainte, ministrul de Război, Ion Rășcanu, îi trimisese prim-ministrului Averescu un raport îngrijorător despre starea generală gravă întâlnită în zonele rurale din Basarabia și despre numărul din ce în ce mai mare al celor care fugeau de serviciul militar, sfătuindu-l să intervină energic în raportul cu „acele departamente și funcționarii care comit abuzuri”[383].

Epoca Averescu a însemnat pentru Basarabia o puternică implicare a guvernului și a oamenilor din partidul generalului (Liga Poporului) în problemele interne ale regiunii. Acest fapt a coincis, pe de o parte, cu accentuarea presiunii de a realiza procesul de unificare administrativă, iar pe de altă parte, a reprezentat încheierea definitivă a oricărei speranțe de autonomie pentru Basarabia. Mai mult, în martie 1921, guvernul a emis un decret prin care Consiliul Directorilor Generali era suprimat și urma să fie înlocuit de un inspector administrativ. Generalul Schina era responsabil cu desființarea sistemului anterior și cu accelerarea integrării administrative a regiunii în restul Regatului, iar la București, între timp, s-a pus în funcțiune o Comisie Centrală pentru Unificare. Începând cu luna martie a anului 1920 (odată cu numirea în calitatea de prim-ministru, care a avut loc pe 13 martie) Averescu și-a îndemnat oamenii să formeze cât mai repede în Basarabia o ramură puternică a partidului său, recrutând noi adepți dintre proprietarii de terenuri, dar și din rândul partidelor cu tradiție din regiune[384]. Rezultatele nu s-au lăsat așteptate; în aprilie 1920, la congresul regional al Ligii Poporului, liderul local al partidului condus de Averescu, C. Petrescu, a afirmat că filiala basarabeană a Ligii Poporului renunța în bloc la ideile politico-sociale elaborate anterior și că îmbrățișau *in toto* programul pe care formațiunea generalului îl pregătise pentru restul țării. Alegerile din mai 1920 au demonstrat afirmarea clară a partidului condus de *premier*, care a câștigat 22 din cele 51 de locuri disponibile în provincie, în timp ce Partidul Țărănesc, deși se afla

într-o relativă majoritate, a câștigat doar 25 de locuri[385]. Începând din acest moment, în pozițiile-cheie ale administrației din regiune au fost așezați oameni din Partidul Poporului (acesta era noul nume al Ligii). Epurarea din funcții l-a afectat și pe Ion Inculeț, care, după o scurtă perioadă ca subsecretar de stat, a fost înlocuit de Sergiu Niță. Acesta, împreună cu o parte însemnată a Partidului Țărănesc basarabean, în aprilie 1920 a aderat la Partidul Poporului. Ca urmare, neîncrederea și problemele dintre capitală și regiunea estică s-au accentuat iar; mai cu seamă, a fost eliminat principiul inamovibilității funcționarilor publici. Dispărea, astfel, una dintre măsurile introduse în trecut de *Sfatul Țării* pentru a asigura elemente de stabilitate și modernitate în administrarea Basarabiei. Din această cauză, în multe sectoare importante ale administrației s-a observat o creștere (deja evidentă) a confuziei și a dezorganizării cauzată de nesiguranța resimțită de mulți angajați în fața posibilității reale de a-și păstra locurile de muncă[386].

Documentele care s-au păstrat ne ajută din nou să recompunem situația reală care se întâlnea pe atunci în Basarabia. Foarte interesantă este o scrisoare trimisă, la începutul lunii august 1920, generalului Averescu de către un oarecare Ion Dumitrie, fost căpitan de armată, care trăia de aproximativ trei ani în Basarabia. Dumitrie solicita să fie numit prefect al județului Hotin, prezentându-și meritele sale personale și profesionale, dar mai ales faptul că lucrase în tot acest timp „cu absolută dedicare pentru Partidul Poporului […] am organizat o parte a județului Chișinău și, în timpul alegerilor, am fost trimis la Hotin pentru a organiza partidul”. În document se continua enumerarea celorlalte sarcini îndeplinite cu succes, a capacităților demonstrate, a escrocheriilor ale căror victimă fusese, a persoanelor ilustre care îl stimau și îl sprijineau pentru această numire (între care se număra și Constantin Argetoianu); după care urma solicitarea finală.

> Vă cer să fiu numit prefect al Hotinului, județ pe care îl cunosc și unde o persoană cinstită și energică e absolut necesară […] vă asigur că nu există un alt prefect cu care

să mă compar […] județul pe care mi-l veți încredința va fi cel mai fericit și Partidul Poporului cel mai bine organizat[387].

Din datele cercetate nu rezultă că solicitarea zelosului membru din partidul averescian ar fi fost îndeplinită, dar cu siguranță acest gen de solicitări, caracteristice administrației din Vechiul Regat, nu păreau să aducă statului prestigiul de care avea nevoie și nici să garanteze ordinea și siguranța sau bazele unei administrări corecte, după cum am văzut deja. De altfel, în toate principalele județe din Basarabia, oamenii lui Averescu au fost așezați la conducerea acelor prefecturi și, în scurt timp, acest mod de a acționa a dus la o stare profundă de nemulțumire. Am observat anterior cum, înainte de alegeri, Ion Inculeț a demisionat din funcția de ministru secretar de stat. La scurt timp după alegeri, chiar în interiorul Partidului Poporului au apărut voci vădit nemulțumite de metodele administrative și de guvernare adoptate în Basarabia[388]. Situația din teritoriu era confirmată și de un raport alcătuit de secretarul general al Ministerului de Interne român, care acuza prefecții din Basarabia de incompetență, aceștia fiind incapabili să înțeleagă că în circumstanțele respective ar fi trebuit să își asume rolul de „apostol apărător al cetățenilor”[389]. Mai mult decât apărători ai cetățenilor, prefecții și, în general, funcționarii publici deveniseră adevărate portavoci ale intereselor personale și ale tuturor protejaților partidului. Obstinația cu care își impuneau puterea, legile și regulamentele stabilite la București, uneori fără intenție, alteori cu bună știință, avertiza întreaga populație despre sfârșitul definitiv al oricărei iluzii de autonomie și încadrarea în rigidul sistem român centralizat. Cel mai dificil era însă să-și demonstreze eficiența. Asigurarea unui serviciu feroviar regulat și deschiderea atât în orașe, cât și în sate a unor școli tehnice și profesionale, extrem de necesare în zonă, erau obiective încă greu de atins. Birourile publice erau, de cele mai multe ori, populate de persoane apatice și incompetente (în general prost plătite), care păreau absolut incapabile de a grăbi demersurile și termenele rezonabile în care să

își execute sarcinile de serviciu. La sfârșitul lunii decembrie 1920, șeful personalului s-a simțit dator să trimită o circulară către angajații din cadrul administrației generale, în care se menționau următoarele:

> Programul de muncă va începe la ora 9. De la 9 la 14 toată lumea trebuie să își îndeplinească sarcinile de lucru. Este interzisă conversația cu alți funcționari din serviciu sau alte activități precum cititul cărților. Superiorii trebuie să verifice dacă subalternii sunt constant ocupați. Absențele trebuie anunțate și motivate. Se impune o activitate de lucru mai intensă[390].

Angajaților și directorilor nu le putea fi solicitată o mai mare eficiență și dedicare pentru propria activitate, de exemplu:

> Mulți funcționari din comune nu și-au mai primit salariile de luni de zile, pentru că funcționarii de la fisc nu reușesc decât cu mare greutate să strângă impozitele. Notarii sunt și aceștia slab pregătiți. Rezultatele muncii în cancelarii sunt foarte slabe. Este nevoie de două sau trei luni pentru a răspunde unei dispoziții. Asta depinde și de faptul că [personalul] nu primește un salariu regulat, care este oricum mic, și mulți angajați, după una sau două luni, își dau demisia[391].

Una dintre consecințe a fost dificultatea de a asigura o aprovizionare normală, nu doar în privința uneltelor de care era nevoie pentru supraviețuirea economiei țărănești, dar și a articolelor fundamentale pentru subzistența populației rurale. Așa cum am amintit anterior, cea mai evidentă era lipsa cronică de sare, ingredient aproape imposibil de găsit în cămările și în pivnițele țăranilor. În multe sate, eliminate mai mult sau mai puțin intenționat din lista cu aprovizionări regulate, locuitorii erau nevoiți să dea la schimb unor comercianți fără scrupule 4 kg de brânză pentru 1 kg de sare[392]. Ar fi greșit să credem că acestea erau cazuri izolate. Din contra, episoade de acest gen făceau parte dintr-un proces general de sărăcire și spoliere sistematică a țărănimii, doar pentru că aceasta era clasa socială cea mai slabă și mai lipsită de apărare din regiune. În toată această perioadă s-a înregistrat o scădere constantă a prețurilor la produsele agricole, ceea ce i-a adus pe țărani în imposibilitatea de a-și mai procura materialele tehnice

necesare pentru lucrul câmpului. O interpelare făcută de senatorul Larghinescu semnala că un *pud* de orz (un *pud* însemna 16,38 kg) era plătit cu 5 lei; pentru aceeași cantitate de prorumb la cumpărare se cereau 6 lei, prețul cobora la 4 pentru ovăz, față de cei 300 de lei de care țăranii aveau nevoie pentru a cumpăra un plug sau chiar 600 pe care îi cereau comercianții pentru o pereche de cizme[393]. În aceste condiții, era aproape imposibil ca reforma agrară în Basarabia să obțină rezultate notabile. Teoretic, în teritoriile aflate între Prut și Nistru, media suprafeței de pământ distribuită fiecărui țăran era mai mare decât în restul României, dar situația reală era destul de diferită. Aproape 326.000 de țărani (inclusiv agricultorii) au beneficiat de măsuri de expropriere prin care s-au distribuit 1.492.000 de hectare de pământ, fiecare primind în medie o suprafață de teren de aproximativ 3,2 hectare, față de cele 6-8 hectare prevăzute de lege. Era vorba despre parcele absolut insuficiente pentru a garanta securitatea economică a familiilor de țărani care erau, în general, numeroase și care erau mai ales, după cum am văzut deja, abandonate de stat și se aflau în imposibilitatea de a produce o agricultură intensivă[394]. S-a solicitat chiar ca în Basarabia să poată fi controlate cu acuratețe mecanismele efective de expropriere și distribuire a terenurilor în județe. Curajosul senator Popovici a prezentat o declarație în fața Senatului românesc, prin care reclama faptul că în satul Teplești, din județul Bălți, jandarmii au aplicat o serie de corecții fizice unui țăran și unui învățător (un oarecare Morariu) pentru că aceștia solicitau aplicarea corectă a normelor de expropriere asupra terenurilor care până atunci aparținuseră bisericii din localitate. După bătăile primite, învățătorul și fratele acestuia au fost ținuți timp de trei zile în carceră, fără a primi nici pâine, nici apă, ci doar cuvinte grele și amenințări. Popovici și-a încheiat discursul susținând că intimidările, chiar și cele mai grave, erau o practică generalizată și că cine „apără astăzi legea agrară în Basarabia este văzut aproape ca un revoluționar”[395]. Aceste întâmplări se desfășurau într-un context

dominat de o violență continuă, care transforma populația civilă în prizoniera abuzurilor autorităților și a bandelor de răufăcători sau a celor alcătuite din revoluționari bolșevici. Aceștia, după un moment de aparent calm, au revenit în vâltoarea evenimentelor, mai ales după ce armatele albgardiste au fost învinse definitiv. Raporturile care provin de la diverse localități din nouă județe ale Basarabiei au semnalat de-a lungul anului 1920 starea continuă de urgență, care devenea tot mai acută. Documentele poliției semnalau numărul enorm de atacuri asupra proprietăților private, mai ales asupra fermelor, pericolul de a circula pe drumuri, unde apăreau constant cadavre ale persoanelor tâlhărite și ucise, precum și lipsa totală de implicare din partea autorităților, raportată de mulți locuitori din acele zone. În luna iunie 1920, prefectura din Soroca semnala o situație dramatică caracterizată de teroare:

> afectați de epidemii, asistența medicală și medicamentele sunt nevoi vitale. Petrolul lipsește cu desăvârșire în întreg județul, în timpul lunii iunie nu a venit nici măcar o cisternă. În multe localități sunt foarte puțini copii care se duc la școală. Profesorii trebuie să îi cheme la școală cu mai multă râvnă[396].

În rest, multe persoane disperate au fost forțate să încalce legea, devenind tâlhari, iar unele familii chiar să-și abandoneze nou-născuții, ca urmare inevitabilă a creșterii prețurilor pentru produsele de primă necesitate. În această perioadă, numai în județul Orhei, numeroși copii de toate vârstele, dar mai ales cei abia născuți, au fost abandonați de părinții lor. Aceasta a fost și soarta unui sugar, o fetiță care fusese găsită alături de niște cârpe, câteva coji de pâine, puțin zahăr și o scrisoare în limba rusă prin care persoana care ar fi găsit-o era rugată să o boteze. Acesta nu a fost un caz izolat: și alți nou-născuți au fost găsiți pe câmpurile din Orhei în următoarea perioadă, în condiții similare, dacă nu chiar mai rele[397]. Situația a fost complicată ulterior și de iritarea și nemulțumirea grupurilor minoritare. În localitatea Diulmeni din județul Cetatea Albă întreaga populație de etnie bulgară a apărat patru tineri din zonă, care fugeau de serviciul militar, de furia jandarmilor,

afirmând că ar fi trebuit să facă stagiul în cadrul armatei ruse. Și coloniile germane din acest județ afișau o atitudine la fel de iritată, deși motivele acestora erau diferite.

În luna iunie 1920 secția de poliție din satul Caplau a fost atacată cu grenade[398]. Câteva săptămâni mai târziu, pe 2 august, în satul Sturzovca (județul Bălți), un jandarm a ucis cu pistolul, din motive total inexplicabile, un vânzător de lână, Moșcu Tabicman de etnie evreiască, în timp ce camarazii lui i-au bătut cu sălbăticie fiul[399]. Ceva mai târziu, în satul Criuleni (județul Orhei), un oarecare Ștefan Dumitrescu a fost oprit, din motive necunoscute, bătut și ucis cu gloanțe de o patrulă de jandarmi[400]. Pentru cei care trebuiau să mențină ordinea era greu să facă față activității tâlharilor care erau, de cele mai multe ori, organizați în bande. Într-o localitate din județul Bălți niște răufăcători au reușit să ia cu asalt și chiar să blocheze un tren, în vreme ce alte zone (ca Edineț și pădurile din Parcova) erau inaccesibile forțelor de ordine. Acestea erau acuzate constant de lipsă de implicare, incompetență și lipsă de interes față de necesitatea locuitorilor din acele zone de a trăi în siguranță[401]. Persoanele aflate la conducerea poliției și a forțelor militare române erau la curent cu toate acuzațiile aduse acestor instituții. Un raport confidențial redactat de armată în august 1920 scotea în evidență faptul că gărzile de frontieră române din Bender ar fi avut legături permanente cu bolșevicii aflați de partea cealaltă a Nistrului, făcând cu aceștia schimb de broșuri și ziare. Nici trupele însărcinate cu paza unei zone de graniță pe o porțiune deosebit de delicată, cea situată în apropierea orașului Tiraspol, nu erau mai zeloase, deși această zonă devenise teatrul de luptă al formațiunilor bolșevice. Soldații care alcătuiau aceste detașamente permiteau, în schimbul unei sume de bani pe care o împărțeau apoi între ei, trecerea clandestină a oamenilor și a mărfurilor peste frontieră, fără a-i supune niciunui control[402]. Aparent, șeful statului nu era la curent cu această situație, lucru care nu s-a schimbat nici în urma vizitei personale efectuate în regiune. În iunie 1920, regele

Ferdinand s-a limitat la a aprecia primirea pe care țăranii i-au făcut-o în timpul vizitei efectuate în zonă, însoțit de regina Maria, iar câteva luni mai târziu, în noiembrie, Averescu a constatat lipsa de fundament a multora dintre plângerile care ajunseseră la el, referitoare la situația din regiune.

Pe baza documentelor studiate anterior, putem să îi dăm dreptate istoricului Mihail Bruhis, când face referire la o interpretare clar forțată și grosolană a istoricilor din fosta Uniune Sovietică, catalogând toate actele de rezistență ale populației din satele și orașele Basarabiei împotriva autorităților române, între anii 1918-1940, ca fiind o luptă continuă care viza revenirea regiunii în componența URSS-ului[403]. Pe de altă parte însă, nu putem să negăm starea continuă de tensiune care exista în regiune, care era alimentată și de nemulțumirea oamenilor de acolo. În ceea ce privește începutul anilor douăzeci, documentele de atunci par să scoată la lumină o triplă alianță îndreptată împotriva guvernului. Aceasta trebuia să acționeze concomitent, uneori coordonând cele trei forțe între ele, dar de cele mai multe ori în completă autonomie, fiind alcătuită din locuitorii din zonele rurale (indiferent dacă erau de etnie română sau minoritară), populația care aparținea altor etnii decât cea română din Basarabia și, în fine, bandele comuniste. În ceea ce îi privește pe țărani, reacțiile lor violente sau care încălcau legea erau cel mai adesea replica extremă și exasperată la o situație de profundă sărăcie materială și rezultat al resentimentelor provocate de abuzurile autorităților, de taxe, de chemarea în armată a tinerilor, care astfel nu se mai puteau implica în activitățile familiilor lor.

La toate acestea se adăugau și resentimentele grupurilor minoritare, mai ales cele de la orașe, acumulate în urma pierderii statutului pe scara socială, a pierderii locurilor de muncă, frustrarea privind condițiile economice precare și, cel mai adesea, nemulțumirea din cauza lipsei de toleranță cu care erau primite solicitările lor în viața socială, politică și religioasă[404]. Tensiunea în sânul numeroasei comunități evreiești din Basarabia era deosebit de

accentuată. În 1919, aceasta înregistra 207.000 de membri, dar scăzuse comparativ cu sfârșitul secolului XIX, când fuseseră înregistrate 228.000 de persoane[405]. În ciuda tratatului din 9 decembrie 1919 încheiat de România cu Puterile Antantei, prin care statul român se obliga să „asigure egalitate între toți cetățenii români în fața legii, pentru a beneficia de aceleași drepturi civile și politice indiferent de limbă, rasă sau religie”, doar prin Constituția din 1923 evreilor (și celorlalte minorități) li s-au recunoscut în sfârșit drepturile și au primit cetățenie română[406]. În acest context deja deteriorat, acțiunile bandelor se intensificau constant. Acestea erau alcătuite, în general, din persoane care veneau de dincolo de Nistru, dar care, bineînțeles, făceau eforturi pentru a recruta noi adepți și susținători de pe teritoriile românești, profitând de situația incertă, care arunca în haos județe întregi. Nici modul de acțiune al autorităților nu contribuia la calmarea spiritelor.

Senatorul de origine basarabeană Rusacov a denunțat agresiunea la care fusese supus, pe data de 11 iulie 1920, preotul Mihail Blănaru, maltratat și arestat de o patrulă militară aflate sub comanda unui locotenent în rezervă, Cezar Stoica, în timp ce se afla în fruntea unei procesiuni religioase într-o localitate, pe drumul dintre Chișinău spre Orhei, cu acuzația de a fi făcut rugăciunile în limba rusă[407]. Un asemenea comportament, departe de a arăta forța statului român, demonstra limitele sale în confruntarea cu o astfel de situație; în absența unei replici adecvate, autoritățile riscau să scape situația de sub control. Rapoartele redactate de forțele de securitate din această perioadă demonstrează o activitate intensă a bandelor comuniste; Nistrul era traversat permanent de grupuri armate care, după ce atacau sate, oficii telegrafice, detașamente de jandarmi și de soldați, se ascundeau în pădurile din apropiere. Arestările tot mai numeroase (doar în luna mai a anului 1920 au fost capturați mai bine de 36 de luptători ai gherilei[408]) nu păreau să poată pune capăt acțiunilor ostile și pagubelor provocate de acestea. În ciuda acțiunii represive a forțelor de securitate,

organizațiile comuniste dovedeau o capacitate de organizare și de acțiune îngrijorătoare, după cum rezultă din arestarea, în Chișinău, la începutul lunii august 1920, a 7 indivizi în posesia cărora s-au găsit, în afară de pistoale și grenade, peste 20.000 de manifeste ale propagandei subversive. În urma acestei descoperiri, autoritățile au proclamat starea de asediu în multe zone ale provinciei, inclusiv în capitală și în zona adiacentă. Această decizie a stârnit furia președintelui Consiliului, Alexandru Averescu, împotriva celor care erau responsabili de hotărâre și chiar împotriva ministrului Apărării. Militarii erau cu siguranță îngrijorați de posibilitatea ca orașul Chișinău, unde se aflau toate organele principale și sediile noii puteri române, să fie paralizat de o eventuală grevă sau de o altă demonstrație răsunătoare împotriva punerii sub arest a militarilor comuniști și a susținătorilor acestora. Iritat, prim-ministrul atrăgea atenția într-o notă trimisă responsabililor de ordinea publică, prin care erau sensibil reduse zonele care intrau sub starea de asediu, că

> rigoarea excesivă nu este modalitatea cea mai sigură de a calma spiritele; în orice caz în Basarabia, aceste demersuri nu ne-au adus simpatia cetățenilor. Nu înțeleg această tendință de a persevera în greșeală[409].

Spre deosebire de militari și de majoritatea autorităților române dislocate în Basarabia, Averescu părea să țină cont de gradul de pericol reprezentat de formațiunile bolșevice și de bandele armate, dar și de eventualele daune provocate de o replică pur represivă împotriva acestora, riscând să îndepărteze definitiv populația minoritară și membrii mai săraci ai societății de statul român:

> populația săracă și evreii sunt cei care se încred cel mai mult în apelul comuniștilor și care lansează mesaje de propagandă împotriva autorităților române. Doar micii și marii proprietari nu urmează acestor idei [...] la Nistru populația se arată mai ostilă administrației române[410].

În acest sens este interesantă și o altă relatare provenită, de această dată, de la Constantinopol, redactată de agenții locali ai diplomației engleze și trimisă omologilor români. În acest document,

Basarabia era descrisă ca unul dintre cele mai active centre de recrutare ale bolșevicilor. La 1 aprilie 1920 existau 6000 de recruți; în județul Hotin era furnizată ca certă prezența unui număr de 200 de persoane, ofițeri și agenți ai armatei roșii.

Poate, în general, cifrele menționate în raportul delegației engleze sunt excesive, dar analiza nu este departe de realitate, după cum se confirmă și prin faptul că

> din cauza sentimentelor antiromânești resimțite de o mare parte a populației din Basarabia, organizația armatei roșii româno-basarabene era populară, iar persoanele recrutate proveneau din toate straturile sociale. Sentimentul general nu este atât bolșevic, cât mai degrabă panrusesc[411].

Un alt raport, de această dată alcătuit de forțele de securitate române, comunica înființarea la Odesa, Moscova, Petrograd și Kiev a unor școli de propagandă deschise de militanți comuniști recunoscuți, care fuseseră în fruntea comuniștilor. Se vorbea și despre faptul că, în diverse localități din Ucraina (Moghiliov și Tichinovla), în fruntea filialelor locale ale CEKA se aflau cetățeni români, în mare parte dezertori fugiți din țară în anul de dinainte[412].

4. Chestiunea culturală și problema națională

Educația putea fi un mijloc eficient pentru a spori prezența românească și prestigiul statului român în regiune. Studiul fundamental al istoricului Irina Livezeanu, cetățean american de origine română, a evidențiat efortul notabil depus de România în Basarabia, începând cu anul 1918, pentru a soluționa gravele carențe ale sistemului educațional. Încă dinainte de proclamarea unirii cu patria-mamă România, au fost trimiși dincolo de Prut 150 de profesori, conferențiari și propagandiști, dar și ziare, cărți și alte

materiale didactice în limba română (care erau foarte necesare[413]) pentru a încerca punerea în aplicare a unor programe educaționale prin care să se popularizeze învățământul în limba română. Au fost organizate cursuri de vară pentru actualizarea practicilor și pregătirea corpului didactic local, cu scopul de a-i face pe profesori să cunoască mai bine programa școlară românească și, în multe cazuri, de a-i determina să folosească limba română în mod curent[414]. Nu se poate neglija nici importanța înființării unor instituții de cultură care, începând cu acei ani, au încercat să elimine decalajul cultural existent între Basarabia și celelalte regiuni ale țării. Dintre acestea trebuie menționată Universitatea Populară din Chișinău, înființată atunci, care a devenit în scurt timp un centru al inițiativelor culturale românești în noile județe basarabene[415]. În vederea procesului de integrare a Basarabiei în România Mare, măsurile adoptate la București erau absolut necesare, având în vedere lipsurile culturale din regiune și, mai ales, numărul redus de școli românești în acele sate unde populația de etnie română sau – cum se defineau chiar locuitorii – moldovenească era majoritară. Analfabetismul era flagelul care afecta o parte extinsă a populației basarabene (conform recensământului rus din 1896, doar 15,6% din populație știa să citească), și îndeosebi populația „moldovenească”: aproape 90% dintre bărbați și 98% dintre femei nu știau nici să citească, nici să scrie[416]. Aproape douăzeci și cinci de ani mai târziu, procentele de analfabeți rămăseseră aproape neschimbate[417]. Aceste acțiuni trebuiau să depășească un număr infinit de dificultăți, iar autoritățile române ar fi trebuit să țină cont de rapoartele tuturor conferențiarilor și propagandiștilor care plecaseră în Basarabia din dorința proprie, pentru a încerca să accelereze sau să îmbunătățească procesul de integrare a provinciei în restul Regatului. Era vorba despre persoane animate de cele mai bune intenții, care traversaseră de la un capăt la altul o provincie complexă și periculoasă, după cum am văzut, însuflețite de un entuziasm autentic (unul dintre ei s-a autointitulat cu emfază

„misionar, pionier, apostol al poporului și al românismului”), entuziasm care se hrănea din surprinderea de a identifica spiritul țărănesc autentic al poporului român care se păstrase grație izolării și eforturilor reduse făcute în trecut pentru a promova învățământul, în timpul administrației rusești:

> toți locuitorii vorbesc o limbă dulce ca cea a cronicarilor, bogată în termeni arhaici, așa cum la noi mai vorbesc doar rareori bătrânii. Limba moldovenească vorbită de basarabeni este mai dulce decât moldovenească vorbită la noi, chiar dacă mai apare câte un cuvânt în rusă.

Pentru propagator nu era nicio îndoială că, din punct de vedere cultural, „basarabenii au rămas în urmă […] iar asta a fost pentru noi un mare noroc” și pentru că, din cauza evenimentelor anterioare și a propagandei comuniste dăunătoare, „nu poate fi vorba despre o conștiință națională definită la nivelul maselor”[418]. Greutățile care trebuiau depășite în procesul de naționalizare și renaționalizare a acelor mase prin intermediul educației erau într-adevăr semnificative și numeroase. Personalul provenit din Regat trebuia să învingă opoziția și lipsa de încredere a colegilor și a locuitorilor din regiune, dar și rezistența, uneori intenționată, a elevilor mai puțin pregătiți față de media din Regat sau care pur și simplu nu înțelegeau încă prea bine limba română. Pentru mulți profesori, tocmai aceste dificultăți au devenit pretextul pentru a solicita, în virtutea serviciului pe care îl desfășurau în condiții atât de neplăcute, obținerea unei catedre, chiar fără a participa la examenul de stat[419]. Se putea întâmpla ca, în diferite localități ale județului Ismail, personalul școlar din Basarabia să nu înțeleagă sau să nu dorească să înțeleagă nevoia de a crea un număr cât mai mare de grădinițe, iar cei cu posibilități financiare refuzau să-și trimită copiii în instituțiile de învățământ române, pentru a nu fi confundați cu fii de țărani sau pur și simplu pentru a evita ca aceștia să învețe limba română, preferând

> să facă orice sacrificiu material pentru a-și trimite copiii la școlile pregătitoare apărute pe lângă gimnazii, unde se predă în rusă. Cine știe ce s-ar putea întâmpla mâine? Așa

se justificau părinții.

O propagatoare acuza și directorii școlilor române care refuzau categoric să-și trimită propriii copii în școlile de stat române. În schimb, copiii săraci care puteau să frecventeze școlile noastre „nu aveau haine, pantofi, mâncare. Cum cred ei că pot veni la școală?”[420]. Un raport din februarie 1920 redactat de un alt propagator vorbea despre nemulțumirea profundă a populației din mai multe județe nu doar față de românii proveniți din Regat, ci și față de basarabenii de origine română și mai ales față de toți cei din clasa conducătoare, acuzată în totalitate de lipsă de interes față de nevoile poporului, dar gata de a se conforma solicitărilor puterii ocupante, indiferent dacă aceasta era țaristă, bolșevică sau română. Rapoartele trimise către Direcția Școlilor Poporului din Basarabia sau direct la București documentează greutățile întâmpinate la punerea în aplicare a unor activități didactice normale, din cauza lipsei de control și a lipsei de sprijin constant din partea organelor superioare de la Chișinău și București. Acestea păreau să fie mai interesate de a se opune propagandei bolșevice și a determina „masele de străini sau persoanele deznaționalizate să îmbrățișeze obiceiurile și tradițiile românești”, decât de a demara o activitate școlară normală[421]. După părerea deputatului V. Ungureanu, în multe zone din Basarabia nu existau efectiv condițiile pentru a începe activitățile corespunzătoare anului școlar. În intervenția prezentată în Parlamentul român, în decembrie 1920, deputatul deplângea situația sanitară catastrofală în care se aflau multe sate din regiune, lovite de epidemia de scarlatină. Copiii nu primeau niciun fel de asistență medicală, iar școlile erau închise din cauza lipsei de căldură (asta în cazul în care dascălii nu mergeau ei înșiși în pădure pentru a aduna lemnele de sobă), în școlile din Storojineț, inspectorul școlar local își dedica întreaga activitate politică aparentei favorizări a partidului de guvernământ[422]. O altă problemă gravă, care îngreuna începerea cursurilor regulate în zonele rurale din Basarabia, era lipsa cărților. Raportul adresat

Ministerului Instrucțiunii Publice sublinia faptul că, în anii anteriori, familiile nu au fost niciodată nevoite să cumpere manualele necesare, pentru că acestea era achiziționate de zemstve, în timp ce în situația de atunci învățământul „era îngreunat din cauza costurilor cărții”[423].

În comparație cu tabloul general abia schițat în anii următori, situația în Basarabia s-a menținut pe o direcție liniară, prin care cele nouă județe din est[424] urmau să se transforme în zona cea mai delicată și mai expusă violențelor din întregul stat român. Alternanța între Averescu și Brătianu la vârful conducerii statului nu a părut să producă nicio schimbare semnificativă, în schimb a avut un efect inevitabil asupra vieții politice din Basarabia. În mediile politice de la Chișinău avusese loc de mult timp o ruptură semnificativă în interiorul Partidului Țărănist din Basarabia: pe de-o parte, exista un grup asociat lui Pan Halippa și lui Ion Buzdugan, iar de cealaltă parte, grupul lui Ion Inculeț. Acesta nu acceptase intrarea în partid a unui personaj incomod, precum Constantin Stere, care avusese o poziție-cheie în cadrul operațiunilor desfășurate în Basarabia de diferitele guverne care s-au alternat la conducerea României[425]. De fapt, existau și alte argumente asociate luptei pentru putere, în funcție de strategia politică ce trebuia adoptată: dacă era necesară o alianță cu liberalii, așa cum pretindea Inculeț sau, cum dorea grupul lui Halippa, se impunea formarea unui unic mare partid țărănesc român, prin unirea forțelor țărăniste din diferite provincii ale României[426]. În realitate, controversa era mult mai profundă și criza prin care trecea Partidul Țărănesc din Basarabia oglindea suferințele reale ale diferitelor straturi sociale și etnice din regiune. După scurta guvernare a lui Take Ionescu (17 decembrie 1921 – 18 ianuarie 1922), pârghiile puterii s-au întors din nou în mâinile conducătorului indiscutabil al liberalilor, Ion I. C. Brătianu. La alegerile din martie 1922 Inculeț, care se îndepărtase de vechii colegi de odinioară și între timp se dezise și de mișcarea lui Averescu, s-a prezentat cu o grupare politică

„țărănist-independentă” care, prin alierea cu Partidul Național Liberal, a reușit să câștige 28 din cele 51 de scaune disponibile în Basarabia[427]. Aflat din nou la guvernare, Inculeț nu a putut face altceva decât să asiste la eliminarea definitivă a directoratelor, care fuseseră deja lipsite de orice putere reală, în timp ce *camarila* liberală, urmând direcția deja consacrată, își trimitea protejații în poziții-cheie ale administrației din regiune. Nici festivitățile organizate în toată Basarabia pentru a celebra solemna ceremonie de încoronare a lui Ferdinand I ca rege al României Mari, desfășurată în Transilvania, la Alba Iulia, pe 15 octombrie 1922, nu au reușit să șteargă din memoria colectivă condițiile grave în care se găseau în continuare teritoriul dintre Nistru și Prut și locuitorii acestuia. Autoritățile erau deosebit de îngrijorate de renașterea mișcării comuniste.

În rest, regimul bolșevic, ieșit învingător din războiul civil care devastase regiuni întregi din fostul Imperiu Țarist, a demonstrat destul de repede românilor că, în ciuda tuturor celor întâmplate, Basarabia reprezenta în continuare o problemă actuală pentru Moscova. În perioada dintre 1919 și 1920 serviciile române de securitate făcuseră totul pentru a avea un tablou cât mai precis al situației din teritoriile de peste Nistru, trimițând continuu dincolo de frontieră agenți în misiune sub toate pretextele posibile, încercând să profite cât mai mult de locuitorii din satele românești de pe ambele maluri ale Nistrului, care cunoșteau foarte bine zona[428]. Informațiile care ajungeau înapoi păreau să infirme, cel puțin pentru moment, pericolul unei invazii roșii. În ciuda tuturor declarațiilor de război lansate de presa scrisă și de către propaganda moscovită, ipoteza unei inițiative militare bolșevice era îndepărtată din cauza dezordinii, a violenței, a refuzului ucrainenilor de a se supune regimului bolșevic, la care se adăugau ultimele trupe de rezistență din armata albgardiste și ale naționaliștilor ucraineni[429]. Pe de altă parte, forțele de poliție care acționau direct pe teritoriul Basarabiei erau constrânse să constate că, în ciuda tuturor măsurilor

adoptate în atât de multe sate și orașe, mișcarea comunistă era în continuare bine înrădăcinată și se bucura de o rețea extinsă de informatori și susținători. În martie 1921, poliția a interceptat și a descifrat o corespondență extinsă între câteva persoane, în care era practic reconstruită întreaga așezare tactică și capacitatea numerică a dispozitivului militar român detașat în Basarabia[430]. Nici sentințele pronunțate de curțile marțiale, nici suplimentarea forțelor de apărare nu erau capabile să oprească incursiunile bandelor armate, fenomen extraordinar de îngrijorător și sângeros. În acest sens, documentele poliției din anul 1921 prezintă un fenomen permanent care a sporit gradul de îngrijorare al autorităților: serviciile de informații au semnalat că de multe ori persoane (mai ales ofițeri) care, cu puțin timp înainte, se aflau în serviciul armatelor albgardiste, fuseseră recrutate în diviziile Armatei Roșii împrăștiate în teritoriile de la granițele României[431].

Actele de violență săvârșite de bande, starea constantă de tensiune și dorința – explicabilă, uneori – de a le da o lecție dușmanilor roșii făceau ca autoritățile să răspundă într-un mod extrem de violent, iar represaliile se aflau la limita legii. De exemplu, în iunie 1922, ziarul „Aurora” a publicat știrea despre dispariția bruscă și misterioasă a doi militari socialiști (Mihail Babac și un altul cunoscut sub numele sau pseudonimul de Odessec) care abia fuseseră eliberați din închisoare și identificarea în același timp a trei cadavre (Dumitru Chirilov, Tzarkowski și Izer Orel) uciși prin împușcare[432]. Cercetările ulterioare au dovedit că cei trei fuseseră uciși de jandarmi, în urma unei tentative de a fugi în timp ce erau conduși spre frontieră; urmele celorlalți doi care reușiseră să scape au fost pierdute[433]. Teama de o „contaminare” comunistă părea să domine o bună parte a demersurilor autorităților române, făcându-le pe acestea să adopte măsuri care, deși se puteau justifica în starea de criză a momentului respectiv, au contribuit mai târziu la acutizarea rupturii cu sectoare marcante ale opiniei publice din Basarabia. În aprilie 1921, generalul Ion Rășcanu, ministru de Război,

a redactat o scrisoare omologului său de la Instrucția Publică, Petre Negulescu, prin care îl informa despre pericolul extrem reprezentat de studenții din Basarabia înscriși la Universitatea din Iași, care erau prezentați, fără menajamente și fără a face distincție între ei, ca un grup compact de agenți bolșevici care se foloseau de rolul de studenți doar pentru a-și masca activitățile lor subversive[434]. Consecințele nu s-au lăsat mult așteptate, ministrul Instrucțiunii Publice a avertizat autoritățile academice din capitala Moldovei să sporească măsurile de supraveghere. Comunitatea de studenți basarabeni a fost ținută sub stricta monitorizare a poliției și a fost supusă la percheziții permanente, atât personale, cât și ale domiciliilor. Toate acestea i-au determinat pe studenți să proclame în timpul aceleiași luni, aprilie, trei zile de grevă în semn de protest pentru anchetele pe care le-au suportat[435]. Tensiunile acumulate pe teritoriul basarabean au fost atât de puternice, încât au avut repercusiuni și în restul României. Având în vedere un comportament de acest gen, caracterizat de o duritate generalizată, care tindea să incrimineze întreaga populație din regiunea cuprinsă între Prut și Nisru și să apeleze la metode aflate în afara legii și a bunului-simț, nu ne miră faptul că autoritățile române erau în continuare privite cu o ostilitate surdă de importante segmente ale populației din Basarabia, care nu se limita la cetățenii de origine ucraineană sau la cei rusofoni, dar implica și locuitorii satele bulgărești și germane, încurajați adeseori în comportamentul lor și de învățătorii din școlile locale[436]. Potrivit ministrului de Război, exemplele oferite de angajații din administrația română și, mai ales, de cei care se aflau în fruntea Ministerului Instrucțiunii Publice erau total diferite. De-a lungul acestor ani a existat un flux continuu de cereri din partea profesorilor, a judecătorilor, a notarilor, a avocaților etc. de a fi mai bine protejați de acțiunile bandelor bolșevice. Cu un astfel de comportament care, potrivit militarilor,

> era lipsit de orice fel de simț al datoriei și al patriotismului și care alarmează populația și înfățișează cu milă statul nostru […] ne vedem constrânși să acționăm împotriva

acelor funcționari și angajați care, prin temerile lor, tulbură populația și răspândesc panica[437].

Într-o astfel de situație, folosirea mijloacelor de represiune și anchetele nu puteau fi singura ripostă dată ostilității grupurilor minoritare și adusă împotriva intensificării constante a violenței. Respectul față de statul român și instituțiile sale trebuia să fie obținut și pe alte căi. În vara anului 1921, subprefectul Tudor Eremia a fost numit responsabil pentru propaganda culturală și națională în județele din nordul Basarabiei; ar fi trebuit, în special, să coordoneze activitățile Ministerului Instrucțiunii Publice și ale celui de Interne[438]. În mod evident, acțiunea exercitată de propagandă, înainte de a pune efectiv în aplicare reformele, era considerată fundamentală de conducătorii politici și militari de la București, pentru ca administrația română să poată pătrunde cu adevărat pe teritoriul dintre Prut și Nistru. În acest sens, în august 1921, ministrul de Război i-a scris din nou ministrului Negulescu. Înaltul ofițer, folosind un limbaj cât se poate de franc și concis, a schițat un tablou sumbru al ordinii publice și al prestigiului de care se bucura statul român în multe județe din Basarabia, solicitând în același timp lui Negulescu și întregului său minister să facă eforturi mai mari pentru a spori în rândul populației respectul față de România și instituțiile sale. Între măsurile care trebuiau adoptate, Rășcanu recomanda o implicare mai consistentă în acțiunea de propagandă, care trebuia să ajungă și în colțurile cele mai îndepărtate ale regiunii grație funcționarilor publici din toate instituțiile administrative și, în primul rând, bineînțeles, prin intermediul membrilor corpului didactic. Ministrul de Război amintea, de fapt, că

una dintre cauzele ce favorizează tâlhăriile este lipsa sentimentului patriotic al populației care nu este de origine română. Să ne amintim despre „pedepsele” permanente aplicate de populație, în atâtea sate, autorităților și cetățenilor animați de sentimente filoromâne[439].

Răspunsul din partea Ministerului Instrucțiunii Publice nu s-a lăsat așteptat. În anul școlar 1921-'22 a fost introdus în Basarabia învățământul obligatoriu și, puțin după aceea, a fost elaborat un plan de acțiune având ca scop trimiterea în cele cinci județe localizate de-a lungul frontierei cu Nistrul (Hotin, Soroca, Orhei, Tighina și Cetatea Albă), unde era concentrată mare parte din ostilitatea împotriva românilor, a unor activiști aflați sub conducerea directă a Comandamentului militar și aleși

> dintre membrii cei mai distinși ai corpului didactic din Vechiul Regat care, traversând provincia din județ în județ, să discute cu dascălii locali, ajutându-i în demersul lor de naționalizare[440].

Rapoartele care soseau din Basarabia nu lăsau loc interpretărilor: aplicarea întregului demers urma să întâmpine obstacole deosebit de dificile. Încă din 1922, din punctul de vedere al instrucției, unele județe păreau abia atinse de mișcarea de creștere a sentimentului patriotic și de promovarea pe care statul o făcea educației. Era și cazul județului Hotin, considerat din perspectiva culturii naționale „cel mai izolat din toată Basarabia și din toată România" și locul unde manifestările patriotice aveau cel mai mic ecou. S-a constatat, de fapt, că dintre toate școlile primare, două treimi erau rusești, „când, de fapt, două treimi trebuiau să fie românești […] școlile gimnaziale sunt majoritatea private și, cu excepția a două, aparțin minorităților". Din cauza acestei situații, județul «cade pradă acelora care profită de această situație pentru a îndepărta populația locală de la interesele naționale"[441]. În rest, activismul și imaginația agenților comuniști păreau să nu cunoască limitele. În aprilie 1922, poliția a descoperit un grup specializat în falsificarea diplomelor școlare folosite de agitatorii bolșevici „pentru a-și promova mai bine propaganda în școli și în universități"[442]. În încercarea de a remedia aceste probleme, s-a propus angajarea a o sută de noi educatori, dintre care jumătate trebuia să provină din

Regat și care ar fi trebuit să promoveze, în același timp, o nouă serie de activități extrașcolare de natură mai ales patriotică,

> românizarea școlilor de minorități, acolo unde populația moldovenească este majoritară sau chiar și acolo unde este minoritară [...] înființarea unor școli profesionale pentru a evita ca moldovenii să studieze în școlile pentru minorități[443].

Aceste măsuri nu păreau totuși să se bucure de aprobarea unor grupuri extinse ale opiniei publice din regiune. De exemplu, în iunie 1921, cercul de părinți de la Liceul de Băieți Nr. 2 din Chișinău a trimis ministrului Instrucțiunii Publice o scrisoare detaliată în care se plângea de românizarea radicală a școlii. O măsură ce se împotrivea dispozițiilor legislative și de bun-simț, fiindcă astfel de norme nu ar fi făcut decât să alimenteze nemulțumirea populației minoritare, în timp ce tinerii de origine rusă sau ucraineană ar fi fost obligați să frecventeze școlile private, pe care statul le putea controla mult mai greu[444]. Pentru autoritățile române era vorba despre o problemă spinoasă; exista, cu siguranță, preocuparea de a alimenta cumva nemulțumirea extinsă în multe localități, care se manifesta sub cele mai diverse forme, împotriva reprezentanților statului român, indiferent dacă aceștia erau jandarmi, notari sau dascăli. În același timp, nici autoritățile de la București, nici cele din Chișinău nu puteau să ignore nenumăratele plângeri trimise de profesori, referitoare la activitățile antiromânești care se desfășurau în diferite școli din regiune, în care corpul didactic român era obligat să suporte ostilitatea colegilor, lipsa de respect a elevilor, dar mai ales excluderea din programa școlară (de la clasele primare la liceu sau chiar în școlile tehnice) a predării în limba română și a multor materii stabilite de minister[445].

Desfășurarea unor activități didactice normale pe tot teritoriul Basarabiei era departe de a se fi îndeplinit, iar chestiunea legată de programă nu era singura nevoie urgentă. De fapt, rapoartele trimise de inspectorii aflați în misiune, în această perioadă, în școlile din cele nouă județe, schițau imaginea unei populații stăpânite de o

sărăcie extremă, de lipsuri atât de profunde care, împreună cu lacunele din administrația școlară din toată provincia, forțau multe familii să-și țină copiii departe de băncile școlii, mai ales în perioadele mai aglomerate ale lucrărilor agricole. Fenomenul de abandon școlar era însoțit și de numărul insuficient de structuri școlare (clădiri, materiale didactice, mobilier școlar) caracterizate ca fiind „mizerabile" sau „insuficiente"; o situație care nu putea fi ameliorată nici prin dezinteresul autorităților locale, nici prin lipsa devotamentului sau prin activitatea unor învățători și dascăli foarte slab pregătiți și care nu primeau nici salarii decente, nici respectul celor din jur[446]. În 1922 numeroși dascăli încă nu primiseră recunoașterile indispensabile pentru a-și echivala titlurile de studiu, făcându-i să simtă o „lipsă de satisfacție și neliniște"[447]. Era inevitabil ca, într-o astfel de situație, rezultatele totale ale procesului de școlarizare să fie în continuare descurajatoare. Conform datelor rezultate în urma unei inspecții care a avut loc în lunile februarie și martie 1922 în trei județe (Chișinău, Orhei și Tighina), din cei 171.725 de copii cu vârsta școlară între 7 și 16 ani, numai 38.250 mergeau la școală în mod regulat, iar mulți dintre aceștia, deși erau de naționalitate română, frecventau școlile unor alte minorități, ale căror metode și texte școlare erau definite ca fiind „contrare intereselor noastre naționale"[448]. Mecanismele complexe ale aparatului cultural, pe care clasa conducătoare de la București se baza cu încredere pentru a grăbi procesul de integrare a Basarabiei în restul României, reușeau cu greu să acționeze. Situația era, fără doar și poate, destul de dificilă, iar tensiunile politice și etnice, gradul redus de dezvoltare și violența care caracterizau încă multe regiuni, nu puteau să justifice numeroasele lipsuri sau întârzierile, devenite deja caracteristice în această regiune.

Președintele Comisiei pentru Unificarea Basarabiei, Teodor Neaga, confirmă această situație într-un document confidențial către președintele Comisiei Centrale pentru Unificare, cu sediul la București. Deosebit de dăunătoare, potrivit lui Neaga, era activitatea

unei oarecare Comisii de Anchetă pentru Învățământul din Basarabia, înființată de guvernul central. În document, înaltul funcționar acuza membrii acestui organism că și-ar desfășura activitatea luând în seamă, aproape exclusiv, doar interesele partidelor de referință (în acest caz Partidul Liberal), sacrificând interesele cetățenilor români din Basarabia, care erau mult mai importante. Comisia părea să acționeze doar cu scopul de a discredita puterea executivă și activitatea desfășurată de aceasta în regiune. În multe cazuri, deciziile luate de Ministerul Instrucțiunii Publice erau denaturate, iar cadrelor didactice din Basarabia nu li se recunoșteau diplomele deja obținute sau procesul de recunoaștere a legalității certificatelor din liceele private era îngreunat în mod gratuit. În concluzie, lucrările Comisiei nu erau evaluate printr-o analiză riguroasă a activităților de unificare școlară desfășurate până atunci de autorități, ci numai prin prisma acuzațiilor făcute de cluburile liberale, preluate și amplificate de cotidianul „Dreptatea”[449]. Acuzațiile lansate de Neaga sunt ușor de crezut: în Basarabia, de fapt, mai mult decât în restul României, funcționarii publici deveniseră o prelungire valoroasă a guvernului aflat la putere. În ciuda denunțurilor, deși erau curajoase și chiar necesare, nu se poate spune că însuși Neaga s-ar fi aflat în afara acestor practici. În calitatea sa de președinte al Comisiei de Unificare, s-a ocupat personal de organizarea Adunării Generale a Partidului Popular și chiar acest Congres al partidului fusese creat pentru a salva „[…] interesul organizației noastre politice […]”, făcând eforturi pentru ca un oarecare Th. Turiev să fie trimis de la București pentru a fi numit director general pentru muncă în Basarabia[450]. Aproape în același timp, un membru al Comisiei pentru Aprovizionare din Basarabia îi solicita ministrului de Interne Argetoianu numirea unui anume Nicolae Dolorovici, „bunul nostru partizan”[451], în cadrul acestei structuri vitale pentru alimentarea orașului și a garnizoanelor detașate în regiune.

În acele condiții, era cu siguranță dificilă atingerea unei situații de normalitate în viața culturală, economică și socială din noua provincie, ba chiar documentele prezintă din nou un tablou sumbru, în care lipsa de ordine care domina aproape fiecare aspect al vieții cotidiene este evidentă. Prețurile pentru multe mărfuri, dar și cele din restaurante, cafenele, frizerii sau chiar la chioșcurile de ziare erau incontrolabile, determinând autoritățile să emită un regulament prin care unitățile publice erau obligate să afișeze la vedere o listă cu tarifele practicate[452]. Creșterea fără discernământ a prețurilor a fost, bineînțeles, provocată și de dificultatea extraordinară cu care se făcea aprovizionarea regiunii și chiar a orașului Chișinău. Potrivit morarilor, o mare parte din vină o purtau autoritățile, mai ales prefecții, care emiteau autorizațiile necesare pentru a efectua transporturile sau pentru achiziționarea materiilor prime cu mare greutate și cu întârzieri constante și nejustificate[453]. Cazurile de corupție și abuzurile făcute de jandarmi erau la ordinea zilei, iar eforturile pentru a grăbi demersurile și documentele în circuitul lor birocratic erau semnificative (de multe ori inutile). În septembrie 1921, deputatul Ștefan Gorobeț a semnalat situația în care se afla populația din cauza numărului extrem de redus de notari care existau în Chișinău (doar șase), aceștia cerând onorarii exorbitante, pe care numai foarte puține persoane și le puteau permite, fără a face sacrificii considerabile[454].

Toate aceste fragmente ne ajută să recompunem un tablou general în tonuri întunecate. Primii ani de după unirea cu România au fost marcați de dificultăți enorme, care s-au răsfrânt în diverse moduri și forme asupra vastei majorități a populației, indiferent de originea etnică. Autoritățile care nu reușeau să oprească în mod eficient acțiunile bandelor bolșevice, sau ale unor simpli asasini, erau deosebit de riguroase în momentul colectării impozitelor sau când practicau la scară largă rechiziții de care, case și orice alte lucruri pe care le-ar fi putut dori detașamentul de jandarmi, soldații sau funcționarii dintr-o anume prefectură sau cei care aparțineau

unui alt organism al statului. Documentele oferă informații clare: încă din 1922, autoritățile au început să facă rechiziții „în cantitate mare […] de animale, alimente, case și ordinele care existau împotriva acestor practici erau ignorate”[455], nici reclamațiile venite din partea populației suferinde nu au avut aproape niciun efect: responsabilii nu erau, în general, sancționați, iar termenul în care lucrurile confiscate urmau să fie restituite sau plătite era practic inexistent. În plus, comportamentul delincvent al soldaților și chiar al ofițerilor reprezenta și o reacție la lipsurile profunde și starea de abandon în care se afla armata română. Numeroase persoane, așa cum afirmau multe ziare locale, lăsau uniforma militară cu prima ocazie pentru a se deda altor activități. Pe 18 august 1922, ziarul „Îndreptarea” scria că pentru cele 300 de locuri disponibile la școala de infanterie s-au prezentat doar 60 de candidați, iar în ziua următoare „Aurora” expunea situația materială extrem de dificilă în care trăia corpul de ofițeri[456]. Și nu era vorba despre replicile necontrolate ale unor oameni din presă. Buletinul Statului-Major din perioada 1-30 martie 1923, referitor la situația materială a armatei, admitea existența „unei trupe prost echipate și insuficient hrănite”, fără a ascunde că aceste condiții conduceau la scăderea moralului acestor detașamente, în timp ce situația ofițerilor părea puțin mai bună[457]. Era aproape inevitabil ca, dată fiind starea lamentabilă în care se aflau forțele de securitate, populația civilă să asiste cu „îngrijorare și nedumerire” la atacurile tot mai frecvente și mai sângeroase ale bandelor venite de pe celălalt mal al Nistrului. Cu puține excepții, pe care le-am menționat anterior, acestea erau întâmpinate fără prea multă împotrivire din partea soldaților români detașați în Basarabia, care erau lipsiți de motivație și slab pregătiți[458]. De multe ori bandele devastau bisericile, liniile de cale ferată sau rețeaua de drumuri, iar toate acestea se petreceau fără ca autoritățile militare și civile competente să întreprindă vreun demers eficient împotriva acestora, printr-o coordonare mai bună a forțelor de poliție locală, a prefecturilor sau a armatei[459]. Pe de altă

parte, mulți funcționari, chiar și cei de grad înalt, de exemplu prefecții, se lăsau tentați de profituri obținute ușor din contrabandă, speculă și din orice fel de trafic ilicit. Nu e de mirare că în județul Hotin populația suferea din cauza lipsei cărnii de porc. Aceasta se găsea foarte rar la vânzare, și atunci la un preț de 60 de lei/kg, iar în același timp, domnul prefect și susținătorii săi, cu complicitatea unor comercianți, au organizat un transport ilicit de porci cu vecina Bucovina, în valoare aproximativă de 160.000 lei[460].

Putem crede că opinia publică din România nu era la curent cu evenimentele din Basarabia. Țara trebuia să facă față greutăților traiului cotidian, în timp ce numeroase sectoare importante ale regatului erau cuprinse de dezbaterile aprinse care au precedat promulgarea unei noi constituții. Majoritatea covârșitoare de care se bucura Partidul Liberal în Parlament nu putea fi tulburată de evenimente-surpriză, în ciuda rezistenței vehemente a opoziției. Bineînțeles că acesta nu este contextul potrivit pentru a analiza acea perioadă importantă din istoria democratică a României contemporane[461]. Analiza cea mai critică – și mai lucidă – referitoare la proiectul parlamentar a fost realizată, dintre politicienii basarabeni, de Pan Halippa, în cadrul ședinței Camerei Deputaților din data de 9 martie 1923, care a contestat vehement rigida blocare a oricărei perspective de autonomie administrativă, atât pentru județe, cât și pentru comune[462]. Cuvântarea lui Pan Halippa, deși plină de noblețe și argumentată, a sunat ca un discurs funebru al bătăliei pentru autonomie, în care luptaseră, în anii precedenți, politicienii din Basarabia: pentru regiune, drumul către autonomie se închisese încă de dinaintea aprobării proiectului constituțional liberal. Acum viața locuitorilor săi era prinsă în alte circumstanțe stringente și, în scurt timp, odată cu finalizarea evenimentelor prilejuite de sărbătorirea noii constituții (29 martie 1923), Parlamentul ar fi adus aparent la lumină problemele din Basarabia, împreună cu dezbaterile și polemicile legate de acestea. Pentru moment, cei patru ani de guvernare română au adus doar întrebări

fără a propune nicio soluție clară. În general, nemulțumirea populației a crescut, iar oamenii nu lăsau să treacă nicio ocazie fără a-și manifesta profunda iritare și supărarea referitoare la procesul de unificare și de integrare a regiunii în România Mare. Drept dovadă stau chinurile prin care au trecut locuitorii din zonele rurale, unde avantajele reformei agrare încă nu se observau. În anii de după instituirea reformei s-a înregistrat un fenomen alarmant de scădere a cantității și calității alimentelor consumate[463], fiind percepute ca o insultă – într-o zonă atât de bogată din punct de vedere agricol – prețurile uriașe, scăpate de sub control pentru un număr tot mai mare de produse care ajungeau și de 30-40 de ori mai mari decât prețul normal[464]. Era inevitabil ca, într-o astfel de conjunctură, disperarea, abrutizarea și viciul să subjuge zonele rurale atât de frumoase de dincolo de Prut, care îi fascinaseră atât de tare pe propagandiștii și naționaliștii români în timpul unificării. În noiembrie 1923, patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Miron Cristea, a făcut o intervenție în Parlament, îngrijorat de starea lamentabilă în care se afla o parte considerabilă a locuitorilor din Basarabia, creșterea alcoolismului fiind una dintre manifestările cele mai evidente ale acestei situații. Patriarhul deplângea creșterea incontrolabilă a numărului de cârciumi deschise, așa cum nu se mai întâlnise niciodată în regiune:

> În județul Bălți, din cele 6 cârciumi înregistrate oficial pe vremea ocupației ruse, s-a trecut la 698 în acest moment. În Orhei, de la 6 la 712, și în Hotin, de la 7 la 700. Cel puțin două treimi dintre cârciumari nu sunt de origine română și se îmbogățesc pe seama poporului. În alte județe situația este aceeași.

În încheierea intervenției sale, înaltul prelat solicita efectuarea unor cercetări riguroase referitoare la procedurile prin care se eliberau autorizațiile de funcționare[465].

Acuzațiile patriarhului erau, fără îndoială, fondate (având în vedere și gravitatea nivelului de alcoolism atins în România[466]). Punând vina pe seama cârciumarilor și subliniind apartenența la alte etnii decât cea română, pierdea din vedere esența problemei și evita

să se întrebe de ce, după atât de puțin timp, teritoriul Basarabiei – care între 1917 și 1918 a fascinat cu obiceiurile autentice ale locuitorilor săi un număr atât de mare de români din Regat – se afla acum într-una dintre cele mai mari crize morale, al cărei element cel mai evident era numărul foarte mare de cârciumi deschise. Evenimentele din anii următori ne vor permite, poate, să răspundem la această întrebare.

CAPITOLUL III
Încercarea de a restabili normalitatea într-o regiune agitată. Dificultățile permanente întâmpinate de România în Basarabia anilor 1924-1934

1. Precaritatea ordinii publice și a relațiilor cu Uniunea Sovietică

Începutul anilor douăzeci a fost marcat de două evenimente importante pentru România. Pe data de 15 octombrie 1922, în localitatea Alba Iulia din Transilvania, regele Ferdinand I și regina Maria au sărbătorit, printr-o ceremonie fastuoasă de încoronare, nașterea oficială a României Mari. Iar pe 29 martie 1923, la mai puțin de un an după aceea, a fost promulgată noua Constituție democratică. Ambele evenimente au fost sărbătorite, ca și în restul țării, și la Chișinău sau în alte orașe mari din Basarabia, dar aici fastul festivităților oficiale nu a putut ascunde gravitatea problemelor care tulburau viața acestei regiuni. Încă mulți ani după aceea, populația care locuia între Prut și Nistru a cunoscut o existență care se desfășura în pasul precipitat al situațiilor de urgență instaurate din pricina condițiilor inacceptabile în care se afla ordinea publică, din cauza numărului mare de violențe, abuzuri și nelegiuiri. Starea permanentă de asediu în vaste regiuni din

provincie, prezența masivă a armatei și a poliției nu puteau contribui la atenuarea sentimentului de nesiguranță, ci dimpotrivă. Desfășurarea de forțe și vastele puteri atribuite autorităților militare, nefiind urmate de o îmbunătățire vizibilă a ordinii și siguranței, au condus în întreaga Basarabie la senzația că noua conducere românească era destul de precară. La nivelul populației – mai ales între grupurile etnice minoritare – exista impresia că, fără ajutorul unor efective militare considerabile, administrația română, la șase ani de la proclamarea Unirii, nu era capabilă încă de a afirma autoritatea statului și a legilor sale. Era inevitabil, așadar, ca această situație să aibă urmări dezastruoase în toate aspectele vieții din regiune, manifestate, de exemplu, prin lipsa unei dezvoltări efective a economiei, printr-o îmbunătățire abia sesizabilă a căilor de comunicație și o slabă întreținere a acestora, fără a mai menționa nenumăratele probleme referitoare la reorganizarea învățământului, la haosul din sistemul sanitar etc.

Anul 1923, în care a fost aprobată noua Constituție a Regatului României, a fost deosebit de greu pentru Basarabia: atacurile venite din partea bandelor comuniste se repetau cu o frecvență alarmantă, iar membrii forțelor de gherilă, prin capacitatea lor extraordinară de a se organiza, puneau din nou în dificultate structurile de poliție și militare ale României. Numărul agresiunilor venite din partea bandelor de răufăcători a fost destul de mare de-a lungul anului, concentrându-se mai ales în luna aprilie. Pe data de 17, în apropierea localității Bulboaca, o bandă alcătuită din diverși indivizi înarmați cu pistoale, puști automate și mitraliere a atacat trenul cu numărul 337, care circula pe ruta Chișinău-Tighina, ducând la moartea și rănirea mai multor persoane. La puține zile după aceea, pe data de 19, noua lor țintă a fost cazarma jandarmilor din Sărata Nouă, iar pe 25 aprilie un grup armat a pătruns în satul Vărticăuți, după ce atacase cazarma locală a jandarmilor și provocase și în acest caz pagube. Atacatorii au avut chiar timp să jefuiască și să devasteze câteva case ale oamenilor din localitate[467]. În ciuda supravegherii și a controalelor destul de rigide desfășurate mai ales în

teritoriile din apropierea Nistrului, ordinea publică, în majoritatea județelor din Basarabia, era în continuare departe de a fi garantată, iar viitorul nu lăsa să se întrevadă o situație favorabilă. Această zonă, împreună cu suita sa de probleme interne, era implicată în elaborata structură a politicilor diplomatice la nivel european și devenise o prezență constantă în planurile de război trasate de Comintern (deci de Rusia sovietică) pentru Europa balcanică și dunăreană[468].

Odată cu încheierea războiului civil și suficienta consolidare a regimului intern, Rusia sovietică, care din 1922 își schimbase oficial denumirea în Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice, a lansat o fază inedită și lipsită de prejudecăți a politicii sale externe. Pe de-o parte, își dorea prin aceasta normalizarea raporturilor politice și mai ales a celor economice cu restul statelor europene și, pe de altă parte, dorea să-și urmărească propriile interese cu ajutorul Cominternului (înființat în 1919), folosind o politică subversivă pentru destabilizarea structurilor politice ale diferitelor puteri europene și, mai ales, pentru subminarea noului echilibru internațional, stabilit prin tratatele din 1919[469]. În ciuda unei pretinse și ostentative rupturi cu trecutul țarist (să ne gândim la gestul mai degrabă populist decât substanțial prin care Troțki pusese în circulație conținutul tratatelor secrete care fuseseră semnate anterior de regimul țarist), noii conducători sovietici, cu câteva excepții rare, au continuat politica de expansiune și de putere a vechii Rusii, mascând-o sub forma unor idealuri noi și nobile, ca înfrățirea proletariatului, emanciparea popoarelor oprimate etc[470]. În acest sens, încă din primii ani de după război, Basarabia a jucat un rol deosebit de important, arătând în mod aproape unanim conducerii sovietice (afectată profund de marile divergențe existente în planul politicii interne și internaționale) că nu dorește să renunțe la autonomie, refuzând să accepte ocupația română care deja se instala. Având în vedere acest fapt, ne va fi destul de ușor să înțelegem de ce, la începutul anilor douăzeci, România (pe care

propaganda sovietică nu obosea niciodată să o prezinte ca un enorm teritoriu subdezvoltat, aflat în mâinile unor boieri omnipotenți, care exploatau masele de țărani) a devenit unul dintre laboratoarele experimentale privilegiate ale acestei politici externe. Timp de încă mulți ani, guvernele de la București și Moscova nu au stabilit relații diplomatice oficiale și nici nu existat schimburi comerciale semnificative între aceste țări, dar contactele la nivel înalt dintre delegațiile celor două state au fost permanente, căutându-se rezolvarea numărului mare de divergențe care conduceau la tensionarea raporturilor politice bilaterale. De aceea, în 1921 la Varșovia, în 1922 la Tiraspol în Transnistria și în 1923 la Odesa negociatorii români și cei ruși s-au întâlnit pentru a rezolva un număr mare de chestiuni ce rămăseseră suspendate între cele două state, după includerea Basarabiei în sânul noii Românii și întreruperea bruscă a relațiilor diplomatice. Încă nu a venit momentul de a aborda detaliat desfășurarea acestor întâlniri, care nu au putut să transpună în fapte concrete disponibilitatea afișată, în unele situații, de respectivele delegații, neajungându-se la niciun rezultat. Cu toate acestea, analizând documentele disponibile, pare să devină tot mai plauzibilă ipoteza conform căreia România, în această primă fază, având în față Rusia sovietică tocmai ieșită din războiul civil, încă slăbită din punct de vedere militar și diplomatic, a considerat acesta drept momentul oportun pentru a obține recunoașterea anexării Basarabiei[471]. Într-una dintre adresele trimise de Cicerin ministrului român de Externe, pe data de 14 decembrie 1920, se reafirma disponibilitatea rușilor de a nu îngrădi, în niciun caz, abordarea tuturor problemelor care îngreunau reluarea completă a relațiilor normale între cele două puteri și se propunea organizarea unei viitoare conferințe bilaterale[472]. Din cauza anticomunismului visceral al politicienilor români, știindu-se sub protecția aliatului francez și a celor locali – începea să se construiască cu rapiditate sistemul Micii Alianțe și, în paralel, al Alianței „de integrare” româno-polonă, aceasta din urmă având un rol în principal

antisovietic –, momentul oportun a fost pierdut[473]. În timpul tratativelor româno-sovietice desfășurate la Varșovia în octombrie 1921, singura garanție concretă transmisă de către Take Ionescu, pe atunci ministru de Externe, omologului său Cicerin, se referea la angajamentul formal, asumat de guvernul său, de a nu permite ca teritoriul României să devină un câmp de atac împotriva Rusiei sovietice, folosit de bandele de ucraineni naționaliști sau de soldații care aparținuseră cândva armatei albgardiste și care, după destrămarea totală a contrarevoluției, s-au refugiat în România[474]. Tot în octombrie 1921, Take Ionescu, deplin convins de nevoia de a izola complet puterea bolșevică, nu s-a arătat dispus să garanteze recunoașterea Rusiei sovietice și să inițieze relații diplomatice cu țara vecină. Probabil existaseră o serie de considerații care au contribuit la această decizie: speranța de a recupera, poate în anii următori, tezaurul Băncii Naționale Române, care se afla sub sechestru la Moscova, prejudiciul ideologic și politic adus regimului sovietelor și ideologiei comuniste care îl anima, teama de a părăsi primii frontul antibolșevic, actualizând vechile prejudecăți antiromânești în rândul aliaților occidentali și, nu în ultimul rând, preocuparea de a oferi spionajului sovietic posibilitatea de a se infiltra în România. Existau, așadar, multe chestiuni care aveau nevoie de o rezolvare rapidă a situației tensionate dintre cele două state. În timpul tratativelor de la Varșovia, din 1921, conducătorul delegației bolșevice, Lev Karahan, i-a explicat clar interlocutorului său român, Gheorghe Filality, că doar o soluție radicală ar putea rezolva chestiunea raporturilor bilaterale între guvernele de la Moscova și București, pentru a obține din partea Rusiei sovietice o recunoaștere a unirii Basarabiei cu România[475].

O astfel de posibilitate, subliniez din nou, era absolut de neconceput în viziunea politică și diplomatică a conducătorilor români de la începutul anilor douăzeci. Chiar dacă Take Ionescu, premierul Averescu și alți membri ai cabinetului ar fi dorit să forțeze cursul evenimentelor și să încerce punerea în aplicare a unei

Realpolitik rigide, cum ar fi putut aceștia să justifice deschiderea către Moscova și recunoașterea politică a Rusiei, când la Ministerul de Externe de la București ajungea permanent corespondența din partea legațiilor române aflate în apropierea teritoriul rus, care erau înfuriate din cauza propagandei antiromânești desfășurate în Rusia sau se arătau alarmate pentru că se anunțau pregătiri ale Armatei Roșii și ale formațiunilor paramilitare bolșevice, dincolo de granițele române, în vederea unei posibile invazii a teritoriului național? Consultând arhivele Ministerului Afacerilor Externe de la București, putem constata că de-a lungul anului 1921, de la sediile diplomatice române din Varșovia, Helsinki, Sofia, Constantinopol și Stockholm venea un flux continuu de rapoarte, uneori extrem de detaliate sau alteori pur și simplu alarmante, care informau conducătorii români despre pregătirile de război ale bolșevicilor, despre mașinațiile la care contribuiau agitatorii și propagandiștii comuniști locali, despre posibilii spioni infiltrați pe teritoriul țării și multe altele[476]. În anii următori, amenințarea unei invazii bolșevice a scăzut semnificativ. În capitolul anterior am observat cum propaganda și atacurile bandelor se înregistrau cu o frecvență crescută, iar noile negocieri începute la Tiraspol (august 1923) și apoi la Odesa (noiembrie 1923) nu au avut niciun rezultat. Acest lucru nu ar trebui să ne surprindă – de fapt, nici Rusia sovietică, nici România nu aveau nimic de oferit una celeilalte. Cu toate acestea, eșecul întâlnirilor de la Varșovia, din octombrie 1921, în contextul disputelor politice și diplomatice sovieto-române, a constituit un avantaj pentru guvernul bolșevic, care a reușit, într-un moment politic delicat, să câștige timp prețios.

> Time was on their side, and they [bolșevicii, NA] took full advantage of it so that, more than a decade later, the Romanians had to agree to many of the same points they had opposed in 1921, in exchange for much less[477].

Astfel, în mai puțin de câteva luni, contextul internațional ce viza Rusia sovietică a început să se schimbe radical, trezind o reacție puternică în lumea politică. Odată cu semnarea Tratatului de

la Rapallo, sovieticii au reușit nu doar să desființeze într-un mod răsunător „carantina” care le fusese impusă de Marile Puteri, dar, mai ales, au găsit în Germania de la Weimar un interlocutor mult mai interesant decât statele sărace și fragile din sud-estul Europei și un mijloc de a se dezvolta pe plan militar și economic[478]. România, la rândul său, integrată în mod ferm în sistemul de apărare creat de Franța pentru susținerea noii Europe, se simțea destul de puternică pentru a rezista presiunii sovietice, cu atât mai mult cu cât eforturile pentru a obține din partea Angliei, Franței și a Italiei ratificarea tratatului pentru Basarabia continuau în general în mod încurajator, în ciuda unor probleme și dificultăți inevitabile. Și din acest motiv, în timpul următoarei întâlniri, care a avut loc în august 1923 la Tiraspol, s-a încercat mai degrabă rezolvarea unor chestiuni practice minore decât relansarea negocierilor politice pentru a soluționa situația de conflict. Din cauza refugiaților civili și militari, a contrabandei intense și a incidentelor continue la frontieră situația pe ambele maluri ale Nistrului devenise cu adevărat haotică și înființarea unei comisii mixte ruso-române a părut mijlocul cel mai bun pentru a încerca stabilirea ordinii în această zonă extinsă de graniță. Această comisie mixtă nu a avut nicio altă atribuție, iar sovieticii, prin Maxim Litvinov – pe atunci vicecomisar pentru Afacerile Externe –, au ținut să specifice faptul că această întâlnire (încheiată printr-un document semnat de respectivele delegații pe 20 noiembrie, prin care cele două țări se obligau să pună în aplicare o serie de măsuri pentru asigurarea liniștii la frontieră) nu trebuia interpretată în niciun fel ca o posibilă recunoaștere implicită a actualei granițe[479]. Dacă nu din faptele concrete, cel puțin din comportamentul celor două părți aflate în conflict se poate observa o oarecare schimbare. România părea mai disponibilă și mai deschisă la un dialog cu sovieticii, care își întăriseră statutul internațional și reușiseră să creeze raporturi comerciale cu multe țări europene, simțind că se află într-o poziție superioară. Tocmai din acest motiv, în urma experienței destul de frustrantă de la Tiraspol, românii au încercat să ajungă la un consens cu vecinul geografic, folosindu-se

de raporturile comerciale deosebit de importante, mai ales având în vedere existența unei frontiere comune și tendința Basarabiei, alimentată de un secol de dominație rusă, de a institui relații comerciale cu teritoriile de pe malul drept al Nistrului. Următoarea întâlnire a avut loc la Odesa între 22 noiembrie și 31 decembrie 1923 și s-a concentrat aproape în exclusivitate asupra posibilității de a crea cel puțin un raport comercial stabil. Concluziile nu au fost prea încurajatoare nici în ceea ce privește evoluția schimburilor economice, dar s-a stabilit data unei viitoare întâlniri bilaterale, dedicată și aceasta conflictului politic. Delegațiile celor două țări urmau să se întâlnească la Viena, între 27 martie și 2 aprilie 1924[480].

Românii erau conștienți de miza pe care o purta întâlnirea de la Viena. Sosise momentul de a definitiva o chestiune care, odată cu trecerea timpului – având în vedere și consolidarea poziției politice și militare a Uniunii Sovietice –, ar fi putut să afecteze semnificativ dezvoltarea politicii externe a României, care era nevoită să se confrunte permanent cu vecinii de la Dunăre și cu cei din Balcani, instabili, în continuare, din punct de vedere militar. Aceștia însă erau departe de a se fi resemnat în fața pierderilor teritoriale, pe care le considerau preluate pe nedrept de România. Reprezentanții diplomației de la București au ajuns la întâlnirea de la Viena vizibil mai încrezători, fiindcă pe data de 12 martie 1924, parlamentul francez votase ratificarea Tratatului pentru Basarabia. Era, așadar, momentul cel mai potrivit de a pune pe masă toate cărțile pentru ca URSS să recunoască Unirea cu Basarabia și, prin urmare, să poată crea o serie de raporturi diplomatice normale cu Moscova. Premierul Brătianu a fost foarte clar în acest sens în dialogul cu negociatorii:

> Dacă problema Basarabiei nu poate fi pusă în discuție și este de o importanță vitală pentru noi, atunci chestiunea Tezaurului trebuie abordată, în sensul în care putem să renunțăm la aceasta, dacă va contribui la eliminarea dificultăților dintre cele două state […] România este gata să relanseze un raport normal, pentru care va fi necesară recunoașterea noilor frontiere[481].

Cu toate acestea, lucrurile au căpătat în scurt timp o turnură negativă. La Moscova, după bunăvoința inițială de a recunoaște unirea, Rakovski, promotor al unei direcții intransigente, a învins, bucurându-se de sprijinul lui Stalin. De fapt, Litvinov (pe vremea aceea încă vicecomisar al Afacerilor Externe, dar cu atribuții tot mai mari), care a fost întotdeauna dispus să închidă conflictul cu România, a rămas izolat și acest lucru, în ultimă instanță, a blocat semnarea oricărui acord posibil cu delegația română[482]. Înainte de începerea lucrărilor, au avut loc numeroase ciocniri diplomatice și remarci lipsite de respect între cele două țări. Sovieticii, de exemplu, nu l-au acceptat pe Ion Inculeț în calitate de conducător al delegației române. Era, probabil, o mare insolență ca persoana care a condus ședința *Sfatului Țării,* în timpul căreia a fost recunoscută Unirea cu România, să se așeze la masa tratativelor[483]. Cu puțin timp înainte ca întâlnirile să aibă loc, Cicerin și-a instruit propria delegație știind că, imediat ce va fi adusă în discuție problema Unirii cu Basarabia, sovieticii urmau să o conteste, solicitând organizarea imediată a unui plebiscit, ca unic instrument pentru a decide soarta regiunii[484]. Libertatea de acțiune se poate vedea și prin faptul că pe întreaga durată a procesului de negociere, demersurile subversive întreprinse împotriva statului român și mai ales împotriva noilor sale frontiere nu au fost niciodată întrerupte de către organizațiile comuniste subordonate Moscovei. Probabil, între tacticile de pregătire ale brațului de fier politico-diplomatic, care se organiza în capitala austriacă, se numărau și unele presiuni, de data aceasta de natură propagandistă, exercitate asupra românilor de la distanță, având certitudinea că vestea despre acestea va ajunge la București. Așa s-a întâmplat, de exemplu, și în cazul mitingurilor organizate la Moscova de către organizațiile celor care fugiseră din Basarabia și care revendicau unirea pământului lor cu URSS-ul și sfârșitul „dominației feudale române”[485]. De fapt, această tactică a fost adoptată și de români. Pe data de 23 martie, Chișinăul a fost martorul unei mari adunări patriotice la care au luat parte

simpatizanți ai tuturor partidelor tradiționale, membri ai asociațiilor de meșteșugari, țărani, reprezentanți ai minorităților naționale și delegații provenite din celelalte teritorii aflate în continuare sub conducere străină. Manifestația s-a încheiat în fața palatului care, între 1917 și 1918, a găzduit ședințele *Sfatului Țării*. În fața unei mase de oameni care scanda sloganuri patriotice, într-o mare de steaguri tricolore s-a citit o moțiune prin care se „susține cu putere apartenența Basarabiei la patria-mamă și se resping cu dispreț manevrele Moscovei[486]”. În această situație, premisele întâlnirii de la Viena nu erau prea încurajatoare[487]. În timpul acestor tratative dificile, delegația sovietică, respectând sugestiile anterioare trimise de Cicerin, a propus urmând un fin raționament istoric și politic, folosindu-se în mod foarte abil de propagandă, organizarea unui plebiscit, ca fiind singura modalitate posibilă de a rezolva conflictul[488]. Propunerea a fost, bineînțeles, respinsă imediat și cu mare dispreț de delegația română: pentru delegații români, apartenența Basarabiei la România era deja un fapt cert. Susținerea ideii unui plebiscit ar fi însemnat pierderea completă a prestigiului în fața celor patru Puteri care stabiliseră, prin tratatul de la 1920, apartenența teritoriului la statul român. Ieșirea din acest *impas* a fost imposibilă. Eșecul negocierilor a fost răsunător, acestea fiind parafate prin cuvintele șefului delegației sovietice Krestinski: Basarabia nu era altceva decât teritoriul legitim al URSS ocupat prin forță militară de România[489]. Prinși în întorsătura pe care o luase întâlnirea de la Viena, românii primiseră confirmarea că sovieticii nu aveau nicio intenție de a renunța la vechea *gubernie* rusă aflată între Prut și Nistru, fiind în același timp convinși că trebuie să consolideze cu orice preț raporturile de alianță politică și militară cu acele puteri din regiune care, asemenea României, aveau dispute teritoriale încă nerezolvate cu URSS-ul. În luna mai 1924, Alexandru Florescu, trimisul extraordinar al României la Varșovia, i-a scris ministrului de Externe, George Mârzescu, cerând executivului ca principele moștenitor Carol să accepte invitația autorităților

poloneze de a participa la următoarele manevre militare. Diplomatul îi recomanda cu căldură superiorului său direct de a profita de această ocazie care i se părea potrivită pentru a lega raporturi ulterioare cu Polonia, în perspectiva unei alianțe militare mai solide cu Varșovia, în cheie antisovietică, cu atât mai necesare în lumina rezultatelor nesemnificative obținute în urma negocierilor de la Viena[490].

Diplomații italieni au urmărit cu mare atenție negocierile din capitala Austriei, iar analiza pe care baronul Aloisi o trimite direct lui Mussolini, pe data de 5 aprilie 1924, pare a fi în mare parte fidelă evenimentelor. În aceasta se sublinia faptul că, în ciuda schimbării regimului, tendințele dominatoare ale politicii ruse îndreptate către regiunile dintre gurile Dunării și strâmtori practic nu se schimbaseră[491]. Concluziile corpului diplomatic italian au fost recunoscute și în mediile politice de la Roma; în același an, 1924, „L'illustrazione italiana" a publicat o lungă intervenție semnată de Aurelio Palmieri în care sublinia agresivitatea politicii bolșevice, în continuarea celei țariste, pe teritoriul din sud-estul Europei[492]. În Italia, interesul pentru evoluția chestiunii legate de Basarabia se menținea prin importanța pe care Mussolini o oferea relațiilor cu România, conștient de faptul că desfășurarea raporturilor dintre București și Moscova ar fi influențat, în orice caz, poziția Italiei în sud-estul Europei. Un eveniment important de la începutul lunii septembrie a anului 1924 a fost vizita la Roma a ministrului român al Agriculturii, Alexandru Constantinescu, un influent exponent al Partidului Liberal. Pe data de 5 septembrie, Constantinescu l-a întâlnit pe Mussolini și i-a cerut șefului guvernului italian ratificarea Tratatului pentru Basarabia, obținând însă doar un răspuns provizoriu. Mussolini își dorea să mărească aria de influență a Italiei în România, dar, în același timp, dorea să mențină în stare bună relațiile tradiționale cu URSS și, prin urmare, i-a pus la dispoziție, pentru moment, interlocutorului său serviciile sale cele mai bune pentru o eventuală mediere între cele două puteri[493]. Și din acest

punct de vedere, chestiunea Basarabiei se afla într-un moment de stagnare și de incertitudine.

Nefericita încheiere a tratativelor diplomatice româno-sovietice a fost urmată de o polemică dură izbucnită la Londra între Nicolae Titulescu și Christian Rakovski, respectiv reprezentanții diplomatici ai României și Uniunii Sovietice pe lângă Regatul Unit. Înfruntarea a fost urmărită cu atenție de marile publicații engleze ale vremii (cu ecouri și în presa italiană) și s-a evidențiat din nou distanța enormă care despărțea cele două țări în ceea ce privește opinia asupra Basarabiei. Divergențele dintre cei doi diplomați au ieșit din nou la lumină în mai 1925, cu ocazia unei recepții oferite de Coroana engleză corpului diplomatic, provocând o oarecare agitație în cercurile politice și diplomatice de la Londra. Din nou, diferențele dintre Rakovski și Titulescu au ieșit la iveală cu o virulență deosebită. Termenii cu care reprezentantul sovietic a descris rolul semnificativ jucat de Basarabia în sistemul diplomației sovietice, mai ales, (nu doar în relațiile cu România, dar și cu celelalte state europene) au arătat clar faptul că problema Basarabiei va rămâne în continuare nerezolvată pentru URSS, până la înregistrarea unui final pozitiv[494]. Punctul de vedere al lui Rakovski asupra chestiunii basarabene a fost rezumat într-un *pamflet* acid și agil, publicat în franceză în 1925 cu titlul *Roumanie et Bessarabie*, tradus în diferite limbi europene, printre care și în italiană[495].

Impasul diplomatic care a urmat eșecului întâlnirilor bilaterale a reprezentat un punct de cotitură în desfășurarea evenimentelor istorice pentru teritoriul cuprins între Prut și Nistru. În urma tentativelor eșuate de a folosi armele diplomației, atenția s-a concentrat din nou asupra Basarabiei și situația a escaladat din nou. Era necesară o dovadă puternică pentru a semnala prezența României în provincia în cauză (pe plan internațional părea suficientă întreținerea unor raporturi strânse cu puterile tradiționale prietene consacrate în anii următori de reînnoire, în martie 1926, a tratatului de prietenie sau, așa cum a fost numit, de garanție cu Polonia și de semnarea pactului de alianță, din iunie 1926, cu Franța) și pentru că

surprizele pregătite de sovietici erau încă departe de a se fi terminat. Evenimentele care au urmat au fost suficiente pentru a demonstra că linia dură abordată în cursul ultimelor negocieri se va reflecta în mod clar în evoluția situației interne din Basarabia. La scurt timp după aceea, România a fost constrânsă să facă față unui adevărat atac asupra suveranității Basarabiei odată cu înființarea, în același an 1924, a Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești, dar și din cauza revenirii în forță a agresiunilor organizate de bandele de gherilă comuniste. Aceste evenimente au avut loc în timp ce manifestațiile naționaliste (tot mai numeroase și organizate aproape în totalitate de autorități) nu reușeau să ascundă eforturile tot mai mari ale administrației române care, în continuare, nu putea trece la o nouă treaptă a prezenței sale în teritoriu. Către sfârșitul anului 1925, un membru al armatei franceze, locotenent-colonelul d'Humières, redactând propriul raport anual asupra situației din România, nu a putut trece cu vederea faptul că noul Regat era alcătuit din diferite etnii, divizate mai mult ca oricând între ele, prin ură și prin aspecte specifice de orice fel, pe care proasta administrare le alimenta. Pentru moment, nici nu se punea problema unei asimilări

> sans cette corruption politique que le fonctionnaires de tout échelon ont malheureusement apportée dans le provinces nouvelles (Transylvanie et Bessarabie), sans la valeur professionnelle d'une classe moyenne, essentielle à la force du peuple[496].

Tocmai în acest context, sovieticii au hotărât să folosească, pentru a-și atinge propriile obiective referitoare la România, Cominternul – care la scurtă vreme a negat dreptul statului român de a exista – și Federația Comunistă Balcanică. Aceasta din urmă era o organizație înființată la Sofia, între decembrie 1919 și ianuarie 1920, cu prilejul celei de-a IV-a Conferințe a Federației Socialiste a Balcanilor (ședința referitoare la problema care ne interesează a avut loc pe 15 ianuarie). Aceasta a reunit membri ai partidului comunist din Bulgaria, Grecia și Iugoslavia, iar punctele cele mai importante ale programului său de acțiune puteau fi cu ușurință

rezumate prin nevoia popoarelor balcanice de a avea o revoluție proletară și prin constituirea unei federații socialiste în zona balcanică[497]. Până la dispariția sa, după cel de-al VIII-lea congres care s-a ținut la Moscova, în septembrie 1928, Federația Comunistă Balcanică a avut o traiectorie destul de accidentată. A trecut prin câteva lupte feroce la vârf, între diferiții conducători ai partidelor comuniste balcanice care aveau referitor la diverse probleme, mai ales de natură etnică și națională, păreri și propuneri divergente. În plus, s-a aflat în centrul unor tentative continue, venite din partea conducătorilor bolșevici de la Moscova, de a fi transformată într-o structură care să deservească interesele superioare ale patriei socialiste sovietice, ale partidului bolșevic și, bineînțeles, ale Cominternului[498]. În ciuda acestor limitări, Federația Comunistă Balcanică a fost capabilă, în anumite momente, de a desfășura o activitate notabilă, mai ales cea de propagandă. Faptul era dovedit și prin articolele agresive publicate în ziarul aservit „La Fédération balkanique”, care, de fapt (deși prelua unele idei orientative inspirate din doctrina Internaționalei comuniste), a fost capabilă, până la sfârșitul anului 1928, de a elabora o linie politică proprie și originală, și mai ales într-o chestiune fundamentală ca cea a politicii naționale, care nu era întotdeauna perfect aliniată cu directivele Cominternului. Dacă în timpul celui de-al V-lea Congres al Internaționalei Comuniste (17 iunie – 8 iulie 1924) a fost adoptată o rezoluție care părea o condamnare la moarte pentru organizarea Europei în urma Tratatului de la Versailles, prefigurând nevoia de a elimina noile state „despotice” ale Europei Centrale și de Est, în schimbul dreptului popoarelor considerate oprimate de a se guverna în mod autonom, Federația Comunistă Balcanică s-a menținut pe o poziție mai puțin radicală, mai ales prin rezistența opusă acestor demersuri de către membrii iugoslavi și cehoslovaci. Rezoluțiile adoptate referitoare la această chestiune trimiteau, cu siguranță, și către o schimbare totală a ordinii impuse de învingători în acea

parte a Europei, dar care se va transforma în mod treptat într-o confederație pașnică de popoare[499].

Cu toate acestea, nu poziția Federației Balcanice a fost cea care a marcat strategia politică comunistă în Europa, ci direcția Cominternului, ai cărui conducători au dedicat, în cadrul lucrărilor celui de-al V-lea Congres al Internaționalei Comuniste, o întreagă secțiune analizării celor mai importante chestiuni ale Europei Centrale și Orientale. Împreună cu Galiția poloneză și Rutenia subcarpatică (care aparținea Cehoslovaciei) au fost examinate problemele referitoare la Bucovina și Basarabia. Din aceste ultime două motive, ca și pentru celelalte menționate anterior, s-a votat o rezoluție prin care membrii partidului comunist local erau obligați să lupte prin orice mijloace pentru a consolida în teritoriile respective mișcări comuniste puternice, create cu scopul de a pregăti înființarea unor republici sovietice[500]. Dacă a existat o oarecare opoziție la impunerea unei astfel de direcții, împotrivirea a fost eliminată rapid. De fapt, terenul era deja pregătit de mai mult timp, după cum se observă din articolul amintit al liderului comunist bulgar Kolarov din mai 1924. Înfruntând această problemă esențială inerentă, Kolarov indica fără ezitări poziția care ar fi trebuit adoptată de mișcarea comunistă internațională față de problemele naționale aflate la ordinea zilei în Balcani:

> mai întâi de toate, trebuie să avem claritate revoluționară și să evităm, sub orice chip, tendințele național-burgheze. Dacă mișcarea națională există în mod real, ca mișcare de masă, disputa asupra caracterului național de sine stătător sau existența acestuia ca sămânță diferită a unei națiuni unice nu are niciun sens practic. Grupul însuși trebuie să-și hotărască apartenența la un anume stat. Unele grupuri naționale sunt atrase prin violență către statul de care au fost separate (iredentism) […] Basarabenii își doresc în mod evident să facă parte din Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste. Partidele comuniste își determină propria poziție în raport cu aceste numeroase mișcări și ambiții, bazându-se în mod concret, în fiecare caz, pe dreptul fiecărei națiuni de a se autodetermina și inspirându-se din interesele mișcării revoluționare și ale maselor muncitoare[501].

Istoria nu poate fi scrisă prin coincidențe, dar pare cel puțin suprinzător faptul că, începând din acest moment, criticile dure care apăruseră încă de la înființare în PCR au devenit din ce în ce mai acerbe[502]. În decurs de câțiva ani grupul așa-zișilor „patrioți", condus de Gheorghe Cristescu (ajuns în închisorile comuniste după cel de-al Doilea Război Mondial) și de Gheorghe Tănase, care proveneau din rândurile social-democraților, era decis să își desfășoare activitatea în contextul luptei politice parlamentare, manifestându-și poziția clară împotriva dizolvării României Mari. Grupul a fost treptat eliminat din cercurile celor aflați la conducere, veniți din noile provincii române occidentale și orientale, așa cum se spunea despre „basarabenii" afiliați grupului bulgar și celui transilvănean. Constrâns de destinul său clandestin, la scurt timp după aceea, PCR-ul a devenit un simplu instrument în mâinile PCUS, Comintern-ului și al grupului aflat la conducerea acestuia, în cadrul căruia românii adevărați reprezentau o minoritate infimă. În timpul congresului din august 1924 PCR a ratificat decizia Moscovei de a accepta principiul autodeterminării Basarabiei, Dobrogei și Bucovinei, hotărâre confirmată din nou în timpul congresului din 1928[503]. A fost pentru prima și poate singura dată în istoria partidelor politice din România când o forță politică națională a fost inclusă în familia partidelor bolșevice și integrată în sistemul ideologic și politic al unei organizații străine, care a stat, de fapt, la baza apariției mișcării comuniste române[504]. Cel puțin din acest punct de vedere, tactica lui Zinoviev creată pentru a distruge social-democrația română, răpindu-i orice originalitate și transformând-o într-o mișcare „bolșevizată" și cu totul supusă dorințelor Moscovei, s-a bucurat de un succes total.

În ciuda disensiunilor din sânul mișcării comuniste internaționale, nu putea exista un semnal mai clar pentru a trece la acțiune. Un alt imbold important a venit, de data aceasta, direct din partea URSS-ului. Cu o rapiditate surprinzătoare, pe data de 12 octombrie 1924, Comitetul Executiv Central din Ucraina a constituit Republica

Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească (RASSM), unica entitate politică autonomă de pe teritoriul Republicii Sovietice Ucrainene, recunoscând în declarațiile de intenție drepturile naționale ale poporului moldovenesc[505]. Pe data de 19 aprilie 1925, Primul Congres Moldovenesc al Sovietelor de la Balta a aprobat decizia Comitetului Central al Ucrainei, care fusese, la rândul său, ratificată de Congresul al IX-lea al Sovietelor din Ucraina printr-un amendament care supunea proaspăt apăruta republică autonomă exclusiv conducerii RSS Ucrainene. Potrivit lui Edward Carr, atenția conducătorilor comuniști din Ucraina de a reafirma un fel de protectorat al republicii moldovenești era constantă, controlând-o îndeaproape pentru ca aceasta să nu se îndepărteze de Harkov. În același timp, prin recunoașterea drepturilor naționale ale Moldovei, menționate cu solemnitate în proclamația de înființare a noii republici, se putea deduce existența unor drepturi egale ale ucrainenilor față de URSS[506]. Cu toate acestea, dezvoltarea relațiilor politice și diplomatice între URSS și România în următorii ani și situația delicată dintre cele două maluri ale Nistrului indică faptul că RASS Moldovenească fusese, de fapt, o idee trasată și impusă de Moscova, iar nașterea acesteia răspundea nevoilor strategice și tactice ale politicii sovietice față de România.

Toate aceste fapte au urmat la câteva luni după încheierea celui de-al V-lea Congres al Internaționalei Comuniste (Moscova, 17 iunie – 8 iulie 1924), care, în cursul lucrărilor sale, s-a exprimat în termeni cu totul negativi referitor la cursul urmat de problema națională și țărănească a noii Românii, aprobând, printre altele, o moțiune care lăsa deschisă posibilitatea unei desprinderi a Transilvaniei și Dobrogei de statul român[507]. Astfel de decizii se înscriau în linia tactică adoptată de Comintern, în încercarea sa de a exporta revoluția în restul Europei. Concentrarea forțelor asupra țărilor mai slabe, și din punct de vedere capitalist mai puțin dezvoltate, nu trebuia să însemne obligatoriu că Rusia renunțase la sădirea semințeі comunismului pe continent, ci era, mai degrabă, o

alegere strategică precisă: trebuiau lovite verigile cele mai slabe pentru a trece la destabilizarea progresivă a celorlalte state. Regiunile cele mai slab dezvoltate din punct de vedere economic, unde rețeaua de comunicații era mai redusă, iar terenul mai accidentat, erau cele mai bune ținte pentru începerea unei lupte de cucerire a puterii pe baze regionale[508]. În acest sens, teritoriile sărace, având o diversitate etnică și îndepărtate din punct de vedere geografic, precum Dobrogea meridională sau Basarabia, păreau să fie o paradigmă perfectă pentru ambițiile de acțiune și de putere ale Cominternului. Nașterea noului pion politic în teritoriile cu deschidere la frontiera română a Nistrului reprezenta, așadar, un alt semnal politic ferm lansat de Kremlin către vecinii români: pentru Moscova problema Basarabiei clar nu fusese clasată. Apariția RASSM, prin care propaganda bolșevică a lăudat aplicarea politicii naționale leniniste îndreptată spre fraternitatea popoarelor Uniunii Sovietice, a reprezentat în realitate un moment semnificativ pentru Basarabia, pe al cărei teritoriu începând cu acest eveniment s-a accentuat presiunea politică, propaganda și terorismul exercitate de statul sovietic.

Adevărata semnificație a acestui organism a fost clară și pentru diplomația italiană. Cu câteva luni înainte de înființarea oficială a republicii autonome, ministrul italian la Moscova, Manzoni, scria:

> Mișcarea ce se întrevede pentru populația moldovenească din regiunea Odesa, cu centrul la Tiraspol, în favoarea constituirii, în cadrul marii republici ucrainene a unei republici autonome de tip sovietic [sic] Moldova, este aproape cu siguranță o manevră bolșevică pentru a atrage populația Basarabiei să se unească cu URSS. În problema Basarabiei, Moscova făcea manevre deosebit de abile, dar nu știu dacă se poate spune același lucru și despre București. În cercurile diplomatice de aici, impresia este însă contrară[509].

Analiza diplomatului italian coincidea cu cea elaborată cu o lună mai târziu de forțele de siguranță române, care, într-un raport adresat ministrului de Interne, considerau înființarea Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești nimic altceva decât o modalitate de a intimida România și un „[…] viitor nucleu de

atracție și de presiune morală continuă asupra Bucovinei și asupra Basarabiei[510]”.

2. Tentativele de organizare a insurecției comuniste din Basarabia. Nicolaevca și Tatarbunar

Asupra vicleniei, abilității și determinării conducătorilor moscoviți nu există nicio îndoială. Rămâne de văzut pe ce strategie de contraofensivă se bazau românii pentru a contracara aceste planuri. Judecând după mărturiile diplomaților italieni, deosebit de sensibili la problemele Basarabiei, având în vedere și faptul că Italia nu ratificase încă tratatul internațional care recunoștea Unirea acesteia cu România, o primă reacție imediată a autorităților române a fost accentuarea tonurilor patriotice și naționaliste. Într-un raport trimis la Roma în luna aprilie 1924, șeful legației, Aloisi, scotea în evidență cum, pe data de 4 a aceleiași luni, pentru prima dată în șase ani, se dădea o importanță enormă aniversării Unirii. La Chișinău s-a organizat o mare manifestare patriotică la care au participat premierul Brătianu, numeroși miniștri și președinții celor două Camere ale Parlamentului român. Chiar și conducătorii partidelor de opoziție au sărbătorit evenimentul, dar prin alte ceremonii decât cele oficiale. Raportul lui Aloisi se încheia cu o observație sugestivă:

> Presa, în timp ce sărbătorea și ea această cucerire patriotică, amintea guvernului că Basarabia se unise în mod spontan cu patria-mamă și că, de aceea, nu trebuie considerată o cucerire prin luptă. Recunoscând toate nedreptățile făcute până atunci împotriva acestei regiuni prost administrate, supusă unui regim de asediu, neglijată în toate aspectele vieții economice, guvernul trebuie să câștige simpatia acestei zone, pentru ca basarabenii să păstreze neschimbat, ba chiar să amplifice sentimentul tradițional de afecțiune față de România Mare[511].

Judecând după conținutul unui raport ulterior, trimis tot de Aloisi la Roma, în iunie 1924, în ultimele luni lucrurile nu păreau să se fi schimbat în mod substanțial. Potrivit diplomatului italian, Basarabia continua să fie aceeași regiune prost administrată dintotdeauna și mai ales

> între țărani […] există un curent negativ împotriva guvernului și împotriva stării de asediu în care se află încă din perioada anexării la statul român, care nu luase până acum nicio măsură în favoarea acelei provincii […] propaganda bolșevică susținută de numeroși rusofili din Basarabia nu trebuie să facă eforturi prea mari.

Aloisi confirma, de fapt, existența unei propagande active promovate de Uniunea Sovietică cu scopul de a încerca să creeze premisele unui incident între cele două state, motiv pentru care guvernul român încerca în mod discret să pună la punct măsuri eficiente pentru a o contracara[512]. Toate aceste considerații au fost doar premisele unor noi episoade de violență ale comuniștilor. La sfârșitul verii anului 1924 s-au înregistrat în prima parte a lunii o serie de atacuri armate sângeroase în localitatea Nicolaevca (11 septembrie) și apoi o adevărată tentativă de insurecție comunistă cu epicentrul în satul Tatarbunar (16-18 septembrie 1924). Istoricii români care s-au ocupat de acest subiect au încercat prin orice mijloace să demonstreze că tentativa de a provoca o revoluție bolșevică în sudul Basarabiei, pentru a inflama întreaga regiune, fusese integral orchestrată de la Moscova, de la conducerea statului sovietic cu implicarea Cominternului[513]. Tot acești specialiști au demontat treptat fiecare argument, aparținând istoriografiei sovietice și apoi celei ruse, care s-au opus unei astfel de interpretări, căutând să reconducă faptele către o explozie a furiei populare, determinată mai ales de incompetența administrației române[514]. Ambele interpretări, deși conțin elemente adevărate, par să simplifice o realitate foarte complexă, pe care am încercat să o reconstruiesc în paginile precedente și pe care o voi descrie și în cele ce urmează. Este foarte evidentă implicarea conducătorilor bolșevici în conflictele din Basarabia. Acest teritoriu nefericit

devenise, așa cum am menționat anterior, în acest moment al anilor douăzeci, pentru întreaga Europă, dar mai ales pentru țările vecine, paradigma perfectă a politicii externe controversate, ambigue și neloiale promovată de sovietici, prin implicarea activă a Cominternului. De asemenea, nu e nicio îndoială că, în Basarabia, intențiile subversive ale Moscovei se dezvoltau în cadrul unei situații interne tot mai compromise. Interesele particulare ale unor practici de guvernare și de contrapunere politică și mici ciocniri ale forțelor politice din regiune – indiferent de natura ideologică a acestora – se combinau, dând naștere unor efecte distructive, cu administrația de proastă calitate reflectată în slaba pregătire a funcționarilor, care erau prost plătiți și nu erau dispuși să își îndeplinească datoriile de serviciu într-un mediu ostil și aproape necunoscut. Această stare de fapt nu era în concordanță cu necesitatea acestei zone de a beneficia de autonomie administrativă, de o dezvoltare economică susținută, de respectarea trăsăturilor sale specifice, având în vedere faptul că, până în 1812, făcuse parte din Principatul Moldovei (care se afla atunci, la rândul său, din toate punctele de vedere subjugat de ocupația otomană). În urma anexării ruse, a cunoscut inițial o transformare timidă, apoi din ce în ce mai evidentă, fără să fi lipsit contradicțiile, reflectate în toate aspectele vieții, ale obiceiurilor, ale practicilor din administrație sau, cum am văzut deja, până și în structura sa etnică.

Chiar dacă chestiunea „mașinațiilor” și a imixtiunii bolșevice este semnificativă, și fiindcă până acum acestea au fost suficient prezentate, ne vedem obligați să introducem într-un astfel de context două dintre cele mai importante „fapte de arme” din istoria Basarabiei, între cele două războaie. Și în acest caz, documentele care s-au păstrat în arhivele din R. Moldova și România ne pot fi de un real folos. În cadrul reuniunii parlamentare din 22 martie 1924, deputatul V. Cazacu a raportat starea deplorabilă în care se găseau căile de comunicații în întreaga Basarabie, subliniind faptul că instituțiile erau total imobilizate, nefăcând niciun demers pentru a începe executarea noilor lucrări de infrastructură rutieră și

feroviară, și nici nu existau proiecte de îmbunătățire și dezvoltare a celor existente. Cele câteva lucrări finalizate, de exemplu, restructurarea liniei feroviare Vasile Lupu – Bălți, construită de ruși pe vremea țarului, nu au fost realizate în mod corespunzător, potrivit lui Cazacu. Se foloseau în continuare materiale de foarte proastă calitate, care se deterioraseră în perioada anotimpului rece, din cauza uzurii și a faptului că nu au fost corect întreținute, punând în pericol atât călătorii, cât și mărfurile transportate[515]. Programul de extindere și construcție a căilor de comunicație era ca și inexistent. În 1919 au fost acordate credite în valoare de 150 de milioane de lei pentru realizarea drumurilor de interes militar, care au permis construirea a aproximativ 150 de kilometri de drumuri de transport, realizate de către armată, cu ajutorul populației locale. Această rețea de drumuri (din care doar o parte nesemnificativă putea fi folosită și de către populația civilă) constituie realizarea cea mai notabilă în anii dintre cele două războaie. Sarcina de a construi noi rute de legătură pe care statul o atribuise administrațiilor locale era complet blocată, iar consecințele dezastruoase pentru mobilitatea cetățenilor din regiune, a mărfurilor, dar și pentru dezvoltarea vieții civile în general, se pot prefigura cu ușurință[516].

În general, activitatea de reconstrucție se desfășura cu o lentoare extremă. În multe județe, daunele provocate de război erau departe de a fi remediate, multe sate erau în continuare aproape total distruse „și locuitorii sunt și acum nevoiți să trăiască pe străzi, fără să fi primit nici cel mai mic ajutor”. Lucrările de evaluare a daunelor înaintau foarte încet, iar deputatul care relata aceste fapte bănuia că autoritățile preferau să își concentreze toate eforturile asupra orașului Chișinău, transformându-l într-o vitrină de prezentare pentru ilustrii oaspeți străini[517] ce vizitau Basarabia, lăsând în voia sorții localitățile din mediul rural, care fuseseră mult mai grav afectate[518]. În timp ce rănile războiului se vindecau cu mare dificultate, autoritățile locale găseau potrivit să afișeze în continuare, cu orice ocazie, disprețul față de populația locală. Cel

mai reprezentativ este cazul adus în discuție de deputatul Mâță. Pe data de 25 mai 1924, conform plângerilor prezentate în Parlament, au sosit la gara din Chișinău doi generali ai armatei (Rudeanu și Popovici). Pentru transportarea acestora, direcțiunea căilor ferate rezervase un întreg vagon de clasa întâi, în timp ce călătorii care își cumpăraseră bilet au fost constrânși, fără prea multe menajamente, să părăsească compartimentele deja ocupate, să schimbe vagonul și să călătorească înghesuiți într-un singur vagon. Deși pare un episod lipsit de importanță, potrivit deputatului, acesta era reprezentativ pentru situația din întreaga provincie unde, de fapt, „ideea de unitate era compromisă”[519]. În rest, în Basarabia, militarii (și uneori și jandarmii) păreau să fie adevărații deținători ai puterii. Unul dintre protagoniștii luptei pentru Unire din interiorul *Sfatului Țării*, Ion Buzdugan, a reclamat în timpul unei ședințe a Camerei un caz foarte grav, al deputatului D. Sbornea, care fusese arestat și condamnat de Curtea Marțială de la Chișinău la 5 luni de închisoare, fără ca *statutul* sau imunitatea sa parlamentară să fie luate în considerație[520].

Tensiunea era evidentă în tot teritoriul și, de cele mai multe ori, forțele de ordine nu păreau să folosească într-un mod corect prerogative extinse primite de la politicieni. Înfruntările cu țăranii erau destul de frecvente, cu precădere în acele comunități care aveau în proprietate loturi de teren aflate pe malul Nistrului, mai ales pentru că activitățile acestora erau permanent întrerupte de gărzile de frontieră care, sub pretextul unor controale și percheziții, îi supuneau unei hărțuiri constante. La incursiunile patrulelor militare, localnicii erau constrânși să răspundă făcând ronduri de noapte, pentru a-și păzi recoltele și animalele de soldații care veneau să le fure[521]. În afară de țărani, o altă categorie socială din regiune care se simțea dezamăgită era cea a intelectualilor. Potrivit unui lung memoriu redactat de Ștefan Ciobanu și adresat Academiei Române, ministrul Instrucțiunii Publice hotărâse ca toate volumele cu valoare științifică păstrate în bibliotecile liceelor din Basarabia să

fie cedate Seminarului de Istorie din Sud-Estul Europei, creat în cadrul Universității Cluj, în Transilvania. O decizie întrucâtva bizară, care îndepărta cercetătorii din Moldova de sursele de informare necesare pentru studiile lor. Și totuși,

> spațiul slav este studiat și în Basarabia și, de moment ce se discută despre înființarea la Chișinău a unei Universități sau a unei Academii Teologice, Biblioteca Centrală din capitală ar putea fi nucleul acestei instituții […] trebuie să ne gândim la faptul că, și la Chișinău, e nevoie să găsim persoane care să cunoască limbile slave și care ar putea să contribuie la dezvoltarea activității științifice române[522].

Într-un context atât de grav, sudul regiunii a asistat la proclamarea efemerei Republici Sovietice Basarabene. Primul atac al bandelor comuniste a avut loc în satul Nicolaevca, un târg situat la 45 de mile de Ismail. Pe data de 11 septembrie 1924, zi de târg, o bandă comunistă alcătuită, potrivit martorilor, din tineri care vorbeau între ei în rusă și română, condusă de un cunoscut activist comunist, Ivan Bejan (cunoscut și cu pseudonimul Pugaciov sau Kolțov), a atacat localitatea. Insurgenții au tăiat liniile telegrafice și telefonice și au ocupat imediat primăria; aici, în cursul unei serii de confruntări violente, au fost uciși primarul satului, Iankovski, un țăran, iar mai târziu și nevasta primarului, în timp ce o patrulă de jandarmi ajunsă imediat la locul faptei, alarmată de schimburile de focuri ale atacatorilor, a fost constrânsă să se retragă și să lase în urmă doi agenți uciși de schijele unor grenade. În timp ce populația căuta să scape fugind pe câmpurile din apropiere sau se refugia în case, insurgenții au devastat primăria, au furat căruțele și au distribuit manifeste antiromânești semnate de un oarecare Terente (probabil pseudonimul altui șef al unei bande comuniste foarte activ în acei ani în sudul Basarabiei, ale cărei atacuri se extinseseră și spre Delta Dunării), care amenința cu represalii împotriva tuturor celor care colaboraseră cu autoritățile române[523]. Odată cu restaurarea provizorie a calmului, înainte de a se retrage, invadatorii au strâns un număr cât mai mare de persoane în piața locală (între acestea se numărau, bineînțeles, vânzătorii și clienții de la târg), unde au dat

citire unui fel de comunicat. Protagoniștii agresiunilor au ținut să le explice clar ascultătorilor înspăimântați că ei nu erau tâlhari de rând, ci avangarda Armatei Roșii, care ar fi trebuit să elibereze în curând întreaga Basarabie de sub dominația burgheziei române[524]. Atacul de la Nicolaevca nu a întâmpinat niciun fel de rezistență din partea autorităților. Acestea fuseseră anunțate cu întârziere și au intervenit când evenimentele se aflau deja în desfășurare. Tocmai din acest motiv, nu i-au putut împiedica pe tâlhari să fure, pe lângă suma sustrasă deja de la primărie (aproximativ 8.000 de lei), mai mult de 36.000 de lei pe care banda bolșevică i-a luat de la un agent fiscal întâlnit din întâmplare la ieșirea din țară. Forțele de ordine și-au făcut apariția abia după ceva timp, sub conducerea inspectorului general al Siguranței din Basarabia, Ion Husărescu, arestând unii membri ai formațiunilor de gherilă din localitățile dimprejur, care fuseseră responsabile pentru atac.

Câteva zile mai târziu, când nu se risipiseră încă ecourile acestui atac (mai exact în noaptea dintre 15 și 16 septembrie), o altă formațiune, mult mai numeroasă decât cea anterioară, bine înarmată și aflată sub comanda lui Andrei Kliușnikov (zis Nenin) și Nikolai Șișman, a atacat localitatea Tatarbunar. Cei doi activiști bolșevici plănuiau de mai mult timp o acțiune de anvergură în județele meridionale ale Basarabiei. Ambii erau subordonați Comitetului Central al Partidului Comunist din Odesa, care se ocupa de operațiunile din sudul Basarabiei, unde Nenin și Șișman reușiseră să formeze câteva comitete secrete și celule de activiști prezente și în orașele Cahul și Ismail[525]. La câteva zile după incidentele din Nicolaevca, autoritățile române de poliție au intrat în acțiune pe întreg teritoriul Regatului, în baza legii care declarase PCR ilegal, încercând să desființeze rețeaua comunistă română[526]. Tocmai de aceea, poate, s-a pus în aplicare o mare desfășurare de forțe[527].

Tatarbunar (astăzi Tatarbunarî în Ucraina) era pe atunci un orășel cu o populație de aproximativ 10.000 de locuitori (foarte puțini dintre aceștia erau de origine română), aflat la patruzeci de

mile de Cetatea Albă, în zona de sud-vest. Fondată de tătari, în anul 1769, a cunoscut o oarecare dezvoltare abia după anul 1816, când, după ce turcii au părăsit Basarabia, s-au stabilit aici agricultori bulgari, ruși, ruteni, dar și câteva familii de evrei din Polonia, atrași și de bogăția pământului care era pus la dispoziție de către autoritățile țariste. Către sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, importanța orașului Tatarbunar ca centru comercial a crescut mult. După anexarea Basarabiei la România, în această zonă s-au construit școli noi, biserici protestante, centre de cult pentru lipoveni (cei de rit vechi), sinagogi și, ca în restul regiunii, a crescut și numărul cârciumilor care, conform relatărilor din acea vreme, erau 32 la număr, comparativ cu o singură farmacie care exista în zonă, lipsită de cele mai multe ori de medicamente esențiale pentru populație[528].

Coordonate de Osip Poleakov (cunoscut ca Platov), numit de Comitetul Central din Odesa șeful operațiunilor militare din sudul Basarabiei, la ivirea zorilor, pe data de 16 septembrie, forțele bolșevice aflate sub comanda lui Nenin au atacat orașul. Între timp, în diferite localități de pe teritoriul comunelor Tatarbunar și Cișmele, populația instigată de către activiștii mobilizați deja în zonă a intervenit, alături de bandele bolșevice, împotriva forțelor de poliție și a trupelor din armată. Aceasta a fost o mișcare atât de puternică, încât rapoartele de poliție redactate ulterior descriu o adevărată insurecție și în zonele învecinate[529]. În localitatea Cișmele populația (sau cel puțin o parte din aceasta) înarmată de către membrii gherilei a participat direct la luarea cu asalt a cazărmii locale a jandarmilor[530]. Și la Tatarbunar prima țintă vizată a fost cazarma jandarmilor: comandantul și cei doi militari au fost uciși, iar revoluționarii au luat cu asalt primăria, unde l-au asasinat pe secretarul comunal. Între timp, alți membri ai bandei care controla deja zona și-au însușit carele și caii; banii care erau depozitați în biroul pentru impozite și la oficiul poștal (în total 128.000 de lei) au fost jefuiți, în timp ce de la primărie (unde au înălțat imediat

steagul roșu) Nenin a proclamat nașterea Republicii Sovietice Basarabene. Așa cum se întâmplase la Nicolaevca, și la Tatarbunar Nenin a strâns un număr cât mai mare de oameni în piața mare, anunțând intrarea pe teritoriul basarabean a Armatei Roșii, aflată pe urmele trupelor române în retragere. În timpul acestor ciocniri violente au fost uciși alți patru jandarmi, primarul, notarul, funcționarul de la poștă și cel de la administrația fiscală. Între timp, Nenin și colaboratorii săi au căutat să pregătească și o linie de apărare în așteptarea unei riposte sigure din partea forțelor de siguranță și a Armatei Române. În realitate, trupele și grupurile mecanizate care au intervenit în număr mare i-au învins repede pe revoluționari și, deja pe data de 18 septembrie, în timpul unei razii au fost capturați 120 de membri ai gherilei, în timp ce Nenin și Iustin Batișev (unul dintre colaboratorii săi principali) și-au pierdut pentru scurtă vreme urma după o cursă incredibilă, întâi cu mașina, apoi pe jos prin câmpurile de porumb. Cu toate acestea, odată cu plecarea acestora din Tatarbunar, situația nu a revenit întru totul la normal. Luptele s-au prelungit timp de câteva zile mai ales în localitățile Nerusat, Sărata și în jurul lacului Chitai. Armata și jandarmii au trebuit să se confrunte cu riposta unor locuitori din zonă, care foloseau armele gherilelor aflate în retragere. În cazul localității Nerusai s-a recurs la un bombardament intens al artileriei pentru a alunga rebelii[531].

Republica Sovietică din Basarabia a avut un sfârșit nefericit. În timpul unui armistițiu, Batișev a fugit împreună cu cei 200.000 de lei furați din birourile administrației publice și de la cetățenii din Tatarbunar, dar a fost prins o zi mai târziu de o patrulă a armatei și ucis în schimbul de focuri[532]. Din acest moment, operațiunile poliției s-au desfășurat cu eficacitate tot mai mare, ducând la arestarea a mii de persoane (dintre acestea 498 au fost chemate mai târziu în fața legii) și la punerea sub sechestru a numeroase arme de foc, grenade, materiale de propagandă, bunuri furate etc. Documentele poliției păstrate în Arhivele Naționale de la București păreau să susțină ipoteza conform căreia tentativa de insurecție a re-

voluționarilor bolșevici din sudul Basarabiei a fost organizată de comitetul din Odesa (care a asigurat armele bandelor combatante ascunse până atunci în depozite). În același timp, rapoartele dovedesc faptul că la aceste acțiuni nu a luat parte doar un grup al gherilei, ai cărei membri dezertaseră din Armata Română sau bolșevici din Basarabia care fugeau de serviciul militar și, evident, bolșevici ruși și ucraineni, dar și mulți locuitori din zonă, mai ales cei care nu erau de origine română. Este adevărat și faptul că mulți agricultori germani și bulgari au susținut în mod concret forțele de siguranță române, furnizând informații și un sprijin logistic, dar și găzduindu-le. Aceleași organe de poliție, după ce au interogat un număr mare de prizonieri capturați în timpul raziilor organizate pentru a „curăța" teritoriul de trupele de gherilă, nu au ajuns întâmplător la concluzia că în acea zonă bolșevicii contau pe o bază de susținere extinsă și bine dezvoltată[533]. Aversiunea generală față de statul român și nemulțumirea țăranilor față de situația materială dezastruoasă, despotismul, corupția și lipsa totală a dorinței de muncă din partea funcționarilor publici de la orice nivel au devenit, în acest caz, un factor puternic de incitare la rebeliune, care pentru unii oameni a părut o mică revanșă împotriva autorităților de la București[534].

În același timp însă, aceleași documente atestau că organizarea acestor grupuri de gherilă și planurile lor de acțiune nu erau nici pe departe bine conturate. Corespondența înregistrată între Platov (Poleakov) și Nenin (Kliușnikov) – cei doi conducători ai grupului de gherilă intrat în acțiune –, căzută în mâinile forțelor de siguranță românești, evidențiază nu doar o incapacitate constantă de a coordona operațiunea militară, dar mai ales nesiguranța cu care aceasta a fost pusă în aplicare. În scrisorile lui Platov, care nutrea o antipatie totală față de Nenin, apar portretele unor membri de gherilă epuizați de pișcăturile țânțarilor și de foame mai mult decât de marșuri și de tentativele de a scăpa de supravegherea forțelor armate române. Persoanele care erau responsabile de aceste acțiuni nu păreau deloc acei temerari revoluționari pregătiți să

răspândească ideile comuniste, ci erau mai degrabă iritați de toate aceste activități obositoare, precum transportarea armelor în ascunzătorile din sudul Basarabiei sau efectuarea unor operațiuni de recunoaștere. Posibilitatea de a găsi ceva de mâncare, ca puii fripți sau smântână, îi entuziasma mai mult. Încă mai evidentă era aplecarea către alcool, întâlnită la toți conducătorii lor, și de care se abuza cu regularitate. La întâlnirile și ședințele operative participau uneori și persoane ale căror minți erau tulburate de aburii alcoolului, gata oricând să se certe pentru cele mai neînsemnate motive. Nenin, mai cu seamă, judecând din scrisorile pline de venin ale lui Platov, părea obișnuit cu astfel de situații, mai ales din propria experiență[535]. Pericolul reprezentat de aceste grupări, capacitatea lor tehnică și militară (deși, de multe ori, păreau simple bande de tâlhari) nu au fost destul de eficiente pentru a facilita activitatea organizațiilor revoluționare comuniste. Acest lucru s-a realizat mai degrabă prin intimidările și nedreptățile suferite de populația din zonă, care a devenit imediat, din proprie inițiativă, complice la acțiunile subversive ale acestora sau prin slaba capacitate organizatorică a aparatului de siguranță românesc care, în ciuda legii marțiale și a stării de asediu impusă unor vaste teritorii din Basarabia, era în continuare departe de a controla în mod eficace toată această regiune. Poate și din acest motiv, s-a încercat la București raportarea la exemplul Poloniei, unul din aliații națiunii române, în lupta sa împotriva grupărilor bolșevice și a celor naționaliste ucrainene, provenite din Ucraina și Bielorusia. Chiar în acei ani, forțele armate din Varșovia se luptau cu îndârjire pe mai multe fronturi pe partea estică a frontierei[536]. Când generalul Ion Rășcanu a devenit comisar general al Basarabiei, a fost surprins neplăcut de slaba organizare tactică și logistică a colegilor săi pe teritoriul acestei țări, trebuind să se ocupe el însuși de instalarea, pentru prima dată, a unui sistem modern de comunicație între departamentele responsabile cu paza frontierei, instalând o rețea telefonică stabilă[537].

Evenimentele de la Tatarbunar au avut ecou în rândurile opiniei publice din România, dar și din străinătate la acea vreme, iar poliția a profitat imediat de acest context pentru a distruge mai târziu structurile comuniste din Basarabia și din întreaga țară, atac îndreptat și asupra organizațiilor străine (mai ales Ajutorul Roșu) care îi susțineau pe aceștia[538]. Și Parlamentul român a fost afectat de această problemă și, în numele guvernului, subsecretarul de la Interne, Gheorghe Tătărescu, în timpul unei intervenții înflăcărate în cadrul Camerei Deputaților, în luna decembrie a anului următor, nu a ezitat să semnaleze implicarea directă a Uniunii Sovietice în această situație. În tabloul schițat în fața colegilor deputați, evenimentele au fost prezentate ca o adevărată agresiune împotriva teritoriului român. Potrivit lui Tătărescu, persoanele implicate proveneau aproape în totalitate din URSS, în timp ce implicarea locuitorilor din zonă, a celor care erau de origine moldovenească, dar și a celor care aparțineau altor naționalități, era foarte rară. Subsecretarul de la Interne a dorit, de fapt, să sublinieze faptul că

> acțiunile ca cele din Tatarbunar sunt planificate dincolo de Nistru cu materiale și persoane pregătite dincolo de frontiera României; poate vor mai exista în viitor și alte tentative similare, ba chiar sunt sigur că vor mai fi. Cu toate acestea, vă rog să credeți că, așa cum în trecut acestea s-au lovit de scutul de fier al guvernului […] vom continua să ne apărăm […] prin posturile de gardă aflate de-a lungul Nistrului, care nu sunt doar ale noastre, ci aparțin întregii civilizații și tuturor popoarelor occidentale […] acestea reprezintă bariera care va distruge invazia comunistă revoluționară[539].

Accentul retoric puternic al discursului ținut de subsecretar nu ascundea dorința fermă a acestuia de a bloca infiltrarea elementelor comuniste nu doar în Basarabia, ci și în toată țara. E greu să credem însă că violențele de la Tatarbunar nu ar fi avut nicio influență asupra promulgării legii din 19 decembrie 1924 (adică la doar câteva zile după intervenția deputatului), care pedepsea infracțiunile împotriva liniștii publice. Această măsură legislativă, cunoscută ca „legea Mârzescu”, a transformat delictele politice în infracțiuni împotriva ordinii publice și a devenit instrumentul legal

pentru a scoate în afara legii Partidul Comunist Român[540]. În baza unor astfel de dispoziții legislative, Consiliul de Război din Corpul III al Armatei de la Chișinău a condamnat 85 de persoane implicate, într-un fel sau altul, în evenimentele anterioare. Pedeapsa cea mai grea a fost suportată de un deținut găsit vinovat pentru o serie de acuzații grave, Iustin Batișev, condamnat la închisoare pe viață, în timp ce tovarășii acestuia au primit diferite pedepse cu închisoarea și au fost obligați să plătească amenzi în valoare de aproximativ 1000 de lei[541].

Acțiunea terorist-insurecțională de la Tatarbunar, deși fusese planificată și sprijinită de Comintern și de Federația Comunistă Balcanică, s-a încheiat printr-un eșec răsunător, dar ținând cont de felul în care fusese gândită și pusă în aplicare, nici nu ar fi putut să se întâmple altfel. Aceasta a fost o bună ocazie pentru ca forțele de ordine și aparatul român de investigații să elimine elementele subversive care acționau de mult timp în regiune (cei care au scăpat de arest s-au refugiat în Ucraina) și să reconstituie astfel rețeaua subversivă și ierarhia organizației bolșevice care acționase în Basarabia, fie prin analizarea documentelor aflate în posesia revoluționarilor, fie prin interogatoriile făcute în momentul arestării. Anchetele care au urmat tentativei de insurecție au permis aprofundarea și completarea activităților continue de cercetare și de supraveghere ale autorităților române în toate județele Basarabiei și, între 1918 și 1924, au permis arestarea unui număr total de 4.767 de persoane și condamnarea definitivă, la diferite pedepse cu închisoarea sau la plata unor amenzi, a 1.554 dintre acestea[542]. Cu toate acestea, atacurile bandelor bolșevice au continuat și către sfârșitul anului 1924 și, chiar dacă nu mai erau la fel de dese și nici la fel de periculoase ca la început, provocau aceeași teamă. Acestea lăsau asupra populațiilor afectate o umbră de teroare care nu putea fi ștearsă (mai ales în rândul locuitorilor mai înstăriți sau ale celor care își manifestaseră prea evident simpatiile față de statul român). Totodată, atacurile confirmau faptul că, în ciuda vigilenței și a

efortului depus, forțele române nu reușiseră încă să se extindă suficient, iar capacitatea operativă necesară pentru a crea o frontieră impenetrabilă la Nistru, evitând astfel ca în diverse teritorii să poată fi ascunse depozite de arme și materiale de propagandă, care urmau să circule mai intens în zonele orășenești și în cele rurale din Basarabia, nu era suficientă pentru a le contracara[543].

3. Mărturia unui italian și declinul permanent al administrației române pe teritoriul dintre Prut și Nistru

Seria de nenorociri care lovise sudul Basarabiei a atras, pe de-o parte, atenția opiniei publice, dar și interesul diferitelor Cancelarii, și mai ales pe cea a Italiei, care era foarte interesată de situația Basarabiei având în vedere eventuala ratificare a tratatului din 1920 și că, împreună cu Marea Britanie sau Franța, ar fi dat acestui document valabilitate juridică totală. Astfel, cu doar câteva zile după atacul bolșevicilor, reprezentantul armatei italiene în România, colonelul Enrico Baffigi, a condus timp de 15 zile o campanie de recunoaștere în județele sudice ale Basarabiei, având baza la Chișinău, oraș destul de interesant, din punctul său de vedere, sediu al Corpului al III-lea al Armatei Române, care, după cum știm, era însărcinat cu asigurarea pazei în regiune. Prima impresie înregistrată de militar a fost conflictul profund care divizase comunitatea rusă de cea pe care Baffigi o definea moldovenească.

> Din 27 octombrie 1918 […] până astăzi, dominația română, asemenea unei scântei, a contribuit poate mai mult la asocierea decât la accentuarea unor disensiuni la nivelul populației, între cei doi protagoniști: rușii și moldovenii, adică dintre vechea stăpânire și cea nouă, și în același timp a contopit aceste elemente într-un creuzet comun călite de văpaia nemulțumirilor[544].

În analiza militarului, chiar această nemulțumire părea să fie numitorul comun pentru toți locuitorii și toate categoriile sociale care trăiau pe teritoriul basarabean. Nemulțumiți erau și locuitorii de origine rusă de la orașe care, în multe cazuri, își pierduseră poziția economică și cea socială deținută în anii anteriori, nemulțumiți erau și țăranii sau pescarii de origine rusă, ucraineană sau bulgară incitați de propaganda rusă și care priveau

> cu speranță și nerăbdare ascunse la lumea de peste Nistru. La fel de nemulțumiți sunt și țăranii moldoveni needucați, inculți și aproape incapabili de a înțelege starea actuală a Rusiei, care își aduc aminte doar de bunăstarea pașnică din trecut, comparând-o cu lipsa de certitudine, cu greutățile și dificultățile din prezent. Nemulțumiți sunt și evreii, clasa comercianților și orășenii care nu fac afaceri sau au o activitate mai slabă decât înainte de război, fiind disprețuiți și priviți cu suspiciune, trăind permanent sub presiunea persecuțiilor[545].

Potrivit militarului italian, chiar și clerul era vizibil indignat, din cauza faptului că statul român confiscase o parte din bunurile care aparținuseră anterior Bisericii Ruse. Comunitățile germane și elvețiene însă nu aveau nicio revendicare. Acestea solicitau doar să-și poată continua activitățile prospere și, potrivit lui Baffigi, nici membrii Partidului Național nu păreau să-și fi schimbat părerea. Despre cei pe care el îi definește ca vechi patrioți, exact ca și respectivii

> exponenți ai vechiului regim care au trecut de partea românilor, nu se știa dacă aceasta era o transformare cu adevărat sinceră sau, dimpotrivă, că avantajele acumulate recent i-ar fi făcut să se răzgândească, în vederea unor beneficii ulterioare. Nu trebuie să credem însă că din apele tulburi n-ar putea să iasă uneori [sic!] ceva la suprafață[546].

Ordinea care părea să domnească în centrele locuite mai importante, începând cu cel mai mare dintre acestea, Chișinăul, la fel și bogăția aparentă a zonelor rurale, corect cultivate, nu reușeau să ascundă tensiunile produse de starea prelungită de asediu. Conflictele și rivalitatea dintre autoritățile civile, cele militare și puterea de care dispuneau acestea din urmă le permiteau oricând să

închidă cu mare ușurință cercuri, spectacole sau orice altă manifestare care nu era pe placul lor.

> Ostilitățile sunt îndreptate împotriva patrimoniului cultural rus, împotriva autonomiei educației, împotriva limbii, dar mai ales a teatrului și a muzicii rusești. Acestea, mai ales în condițiile în care un spectacol, pentru a atrage un public numeros, are nevoie de un afiș pe care trebuie să figureze numele unui actor rus cunoscut, iar operele lui Ceaikovski sunt cele care [domină] programele muzicale[547].

Obiceiurile de dinainte dispăreau la fel de greu, inclusiv utilizarea vechilor nume rusești ale străzilor. În vitrinele negustorilor caracterele chirilice de până atunci erau înlocuite doar din cauza amenzilor consistente aplicate de primării comercianților care continuau să lipească etichete și afișe în limbi străine. În plus, unificarea legislativă, așa cum am văzut deja, era departe de a se fi realizat, motiv pentru care în actele civile (mai ales în traducerile comerciale) se folosea în continuare vechea legislație rusă. Observatorul nostru era de părere că partidele politice au contribuit la îmbunătățirea situației, prin lupta lor pentru putere, față de indiferența celor mai mulți, având cu total alte preocupări.

> Dar dacă atenția populației este rareori și atunci doar parțial concentrată asupra problemelor politice […] își întoarce, în schimb, atenția către o întrebare capitală care atârnă deasupra Basarabiei ca o sabie a lui Damocles: „vor rămâne românii în provincie pentru totdeauna?” […] simțind incertitudinea zilei de mâine și impunându-le să adopte acea conduită morală și materială care poate însoți doar o stabilitate clară și definitivă[548].

Aceasta este poate partea cea mai impresionantă și captivantă a raportului care demonstrează, în orice caz, o capacitate analitică deosebită. La mai mult de cinci ani de la Unirea cu România, regiunea nu reușea să ofere o imagine de contopire reală cu patria-mamă. Multe sectoare ale populației îi observa existența prin intermediul legilor și al decretelor aplicate, de multe ori, doar datorită prezenței extrem de numeroase a forțelor de poliție sau de intervenția extrem de rapidă a armatei, așa cum am văzut deja. Acestea acționau frecvent fără niciun menajament și fără să țină

deloc seama de reguli. Această conjunctură economică atât de nesatisfăcătoare nu contribuia nicicum la îmbunătățirea situației; or, potrivit lui Baffigi, statul român nu făcuse aproape nimic pentru a încerca să ridice regiunea din această stare profundă de mizerie, înregistrându-se doar câteva încercări sporadice de a relansa economia. Asemenea colegilor săi francezi care vizitaseră anterior județele aflate între Prut și Nistru, și reprezentantul italian era de părere că nemulțumirea generală era alimentată constant de proasta administrare a zonei:

> guvernul român, constrâns să pună la dispoziția administrației statului, extins în mod considerabil, organele necesare, a trebuit [sic!] să le improvizeze, promovând în poziții de conducere, în mare grabă, oameni inepți, nepricepuți și lipsiți de pregătire, care erau, de cele mai multe ori, și corupți. Basarabia a fost martora unui flux de funcționari nepregătiți, fără conștiință și lipsiți de orice capacitate, urmați îndeaproape de o gloată de aventurieri și profitori care încercau din răsputeri să urmeze calea cea mai scurtă și mai necinstită către acumularea unei averi serioase. Corupția, intruziunea [sic!] politică, neregulile fiscale și risipa resurselor au fost ridicate la rang de lege, iar populația se afla la mila hazardului. În urma unei asemenea situații nu trebuie să ne mire faptul că […] majoritatea covârșitoare a locuitorilor din această provincie, chiar și moldovenii, s-a simțit mânată de un vag sentiment de nostalgie, care se va materializa foarte greu, mai degrabă către Rusia decât spre România. Exista o fascinație puternică, dar primitivă, de a aparține unui mare stat, primit cu deschidere de către celelalte națiuni, în locul unui regat mic, ce nu avea granițele consolidate, apăsat de probleme grave și care nu era încă suficient de matur pentru a și le rezolva[549].

Raportul a fost trimis la Roma, însoțit de un mesaj al baronului Aloisi care, deși confirma analiza colonelului Baffigi, a încercat, poate din motive diplomatice, să prezinte în tonuri mai calde concluziile și observațiile rigide ale reprezentantului militar al Armatei Regale în raport cu activitatea autorităților române. De fapt, trimisul italian înțelesese foarte bine marile probleme politice, civile și culturale care împiedicau dezvoltarea normală a Basarabiei. Demonstrațiile de forță ale statului român păreau să dezvăluie mai degrabă slăbiciunile din interiorul său. Masa populației era convinsă (această senzație s-a și menținut până la final) de precaritatea prezenței instituțiilor române, ba mai mult, aproape toți membrii

comunității ruse erau siguri de faptul că, deși orice contact cu celelalte comunități și mai ales cu cea moldovenească era descurajat, puținele ocazii în care acesta se înregistra erau doar pentru a respinge, cu un amestec de furie și dispreț, ideea că „rușii se vor întoarce curând în Basarabia!”. Viața în regiune părea blocată de o lipsă de comunicare asurzitoare, profundă, care devenea catastrofală în relațiile dintre funcționarii și cetățenii care proveneau din celelalte regiuni ale României. În ianuarie 1925, poliția din Chișinău scria într-un raport că nu exista practic nici măcar un funcționar sau un locuitor al Regatului care, în afara cunoștințelor de serviciu, să fi legat vreo altă relație cu locuitorii de origine rusă sau bulgară, ba chiar și cu românii din Basarabia, decât pentru a-i critica, a le adresa injurii sau a-i discredita. Pentru mulți dintre acești funcționari, detașarea în Basarabia, pământ ostil, necunoscut și periculos, trebuie să fi fost o adevărată pedeapsă:

> și ar fi vrut să fie trimiși în orice regiune a României, în afară de Basarabia, unde nu-și pot desfășura activitatea în condiții bune, pentru că superiorii și colegii, în majoritatea lor bulgari și români din Basarabia, le pun piedici[550].

4. Politica culturală

Răspunsul autorităților la încercarea de a rezolva o situație încă dificilă a fost înăsprirea măsurilor militare și de spionaj, accentuând și propaganda națională. Încă o dată școala a devenit nucleul acestor noi inițiative. Între anii 1925 și 1926, autoritățile au încercat să pună în slujba educației noi resurse și să repună în mișcare programul cultural. Inspecțiile regulate efectuate în școlile din Basarabia puteau înregistra în unele cazuri progrese, dar în cele mai multe situații se constata eșecul acestor măsuri. În luna aprilie 1925, un inspector școlar a vizitat unele localități din județul Chișinău și a fost nevoit să constate că rezultatele erau încă departe de a fi satisfăcătoare. În unele sate, ca Peticani de exemplu, aproape întreaga populație era analfabetă, asta și din cauza lipsei unei

politici școlare reale. Cu toate acestea, inspectorul era mai îngrijorat de faptul că analfabetismul conducea la menținerea populației locale departe de instrumentele de propagandă naționalistă (ziare, broșuri, manifeste, ca să nu mai vorbim despre cărți) decât de ignoranța profundă în care trăiau locuitorii acestei zone, care se solda în mod definitiv cu izolarea acestora, în ciuda eforturilor extreme depuse de stat în acei ani pentru consolidarea în zonele rurale și urbane din Basarabia a spiritului național și patriotic[551]. Pentru a depăși acest inconvenient, luând în considerare și numărul mare de raporturi de același tip, provenite din alte zone ale regiunii, s-a decis accelerarea înființării, într-un număr cât mai mare de sate, a unor instituții culturale, cercuri extrașcolare sau biblioteci care să-i implice pe cei care știau să citească (medici, profesori, preoți și chiar pe cei câțiva veterinari) pentru a încerca „să dezvolte cultura și spiritul național al oamenilor”; pentru a se asigura de contribuția unui număr cât mai mare de persoane s-a decis și instituirea unor registre de prezență[552]. Terenul pierdut trebuia recuperat cât mai repede. Neputând să se mai bazeze pe activitatea voluntarilor, inspectorii școlari au fost învestiți cu toate atributele puterii de către minister și au fost sprijiniți de autoritățile locale, pentru a înființa, ori de câte ori era nevoie, astfel de instituții culturale, urmând ca acestea să devină un punct constant de referință în viața cotidiană a comunității locale. Pe data de 3 septembrie 1925, un inspector a scris despre vizita sa în satul Ghidighici, din județul Chișinău, superiorilor săi:

> Fiind un sat izolat, este nevoie să înființăm un centru cultural. Am obligat întregul personal didactic al școlii și l-am implicat chiar și pe preot să creeze această instituție de cultură, la care să adere toți intelectualii din sat[553].

Pentru a îndeplini mai bine această sarcină, la sfârșitul anului 1925 s-a decis unificarea întregului aparat școlar din Basarabia, lăsând în seama unui funcționar coordonarea întregii activități de construcție a noilor școli, de dezvoltare a programelor didactice și

de creare a unor instituții culturale extrașcolare. Inspectoratul școlar din Basarabia a propus numirea unui inspector, un oarecare Cumpipanici, având convingerea că palmaresul acestuia era cel mai potrivit. De fapt, în ultimii șapte ani „contribuise la românizarea școlilor primare și cunoaște toate problemele sistemului de învățământ din Basarabia”[554]. În ciuda unor eșecuri înregistrate (inevitabile, de altfel) în general, responsabilii cu învățământul puteau să fie destul de mulțumiți de activitatea pe care o desfășuraseră. În multe județe, procesul de românizare a școlilor se dezvolta într-un mod destul de rapid. Singurele comunități care păreau capabile să se opună cu un oarecare succes la eliminarea progresivă din programele școlare a limbilor vorbite de acestea erau cele germane, în ale căror școli, limba română se studia în una sau două ore pe săptămână. În celelalte cazuri însă, rezultatele erau mai bune, ba chiar, pentru a continua cu mai mare determinare, inspectorul din județul Cetatea Albă a propus înființarea unor grădinițe unde copiii, mai ales cei proveniți din familii minoritare, să învețe, încă de foarte mici, să se exprime în limba română, sub supravegherea și îndrumarea educatorilor[555]. În acest sens este semnificativ memoriul unui profesor, Gheorghe Bujoreanu, care, în urma experienței anterioare din Cadrilater[556], în vara anului 1926, a redactat o scrisoare incisivă, în care enumera succesele înregistrate în românizarea școlilor din Bolgrad, unde prezența comunității ruse, dar mai ales a celei bulgare, fusese deosebit de puternică, și care erau acum constrânse să fie educate aproape în exclusivitate în limba română[557]. În cadrul acestei strategii, a fost inclusă și înființarea la Chișinău, tot în anul 1926, a Facultății de Teologie, în cadrul Universității din Iași. Naționaliștii basarabeni cereau încă din 1918 înființarea unei universități în Basarabia. Încă din timpul Unirii cu România, sute de tineri din regiune erau nevoiți în fiecare an să-și abandoneze locurile unde s-au născut pentru a-și continua studiile superioare în diferitele universități din Regat. Această necesitate punea presiune asupra situației financiare a respectivelor

familii, dar și asupra dezvoltării culturii, a profesiilor liberale și a celor tehnico-științifice care erau vitale pentru Basarabia. Un număr mare de tineri era constrâns, din cauza costurilor prea mari, să întrerupă studiile și să renunțe la facultate. Această nevoie, subliniată de multe ori de către politicienii locali și chiar de Camera de Comerț și Industrie de la Chișinău, a fost ignorată cu desăvârșire[558]. Primul pas în această direcție a fost făcut după mult timp, prin hotărârea fermă a ministrului Instrucțiunii Publice, Ion Petrovici, și prin continua presiune a clerului din Basarabia, care vedea în această instituție un instrument pentru a limita propaganda atee promovată de statul sovietic pe teritoriul României[559]. În ciuda dificultăților, înființarea Facultății de Teologie a părut nu doar o inițiativă propedeutică pentru crearea unui viitor centru universitar autonom în Basarabia (care nu s-a mai finalizat niciodată între cele două războaie), dar și o dovadă clară al efortului depus de stat pentru înrădăcinarea culturii române în regiune. Decizia a fost respinsă de o bună parte a opiniei publice și de partidele politice din România, dar a fost, în schimb, susținută intens de Onisifor Ghibu și de organizația naționalistă transilvăneană ASTRA[560]. Înșuși ministrul Petrovici s-a implicat personal în recrutarea din Regat a unor profesori dispuși să predea la Chișinău, alăturându-se colegilor originari de aici. Între aceștia s-a numărat și Nichifor Crainic, a cărui împotrivire a fost învinsă chiar de insistențele lui Petrovici, care a reușit să îl convingă că aceasta era adevărata sa misiune în viață, de apostol al culturii. Crainic a obținut catedra de teologie mistică și, la scurt timp după aceea, și-a dat seama că ministrul avusese dreptate. În memoriile sale amintește că, în timpul uneia din lecțiile sale, a fost întrerupt de câțiva studenți care se plângeau că acesta vorbea o română prea cultă și prea șlefuită, pe care o înțelegeau cu mare dificultate[561]. Cursanții compensau, în schimb, prin preocuparea și mai ales pasiunea cu care își doreau să învețe, contribuind astfel la transformarea Facultății de Teologie într-unul

din centrele principale de propagare a românismului din toată regiunea[562].

Schimbările nu trebuiau să se oprească aici: existau foarte multe comunități române din diferite județe, de exemplu cea din Cetatea Albă, care, încă de la jumătatea anilor douăzeci, se plângeau de faptul că în zonele rurale nu exista nicio școală superioară. Lipsa instituțiilor de învățământ împiedica populația de origine română să-și finalizeze în mod corespunzător studiile, de moment ce în orașe majoritatea locuitorilor erau de origine străină, iar aceste comunități se preocupaseră din timp de înființarea unor licee, ca cel evreiesc rus din Tatarbunar, cel bulgar din Comrat sau cel german din Tarutino[563]. Aceste solicitări i-au convins pe responsabilii de la educație din București și din Chișinău să transfere treptat școlile superioare din centrele urbane către zonele rurale. În plus, pentru a limita influența culturii ruse, mai ales în sudul Basarabiei, au fost create câteva școli ucrainene. Această decizie le-a permis ucrainenilor din această parte a României să se bucure de drepturi civile mai ample față de restul comunității stabilite în Bucovina[564]. De prea multe ori însă, bunăvoința aceasta se lovea de lipsurile și piedicile unei administrații incompetente. În cea de-a doua jumătate a anilor douăzeci, rapoartele inspectorilor școlari reclamau în continuare starea jalnică în care se aflau un număr mare de școli, lipsite în totalitate de materiale didactice, mobilier școlar și de căldură pe timpul iernii. Cadrele didactice (al căror număr era mai scăzut față de nevoile din teritoriu, de exemplu în tot județul Cahul existau doar 530 de persoane care trebuiau să acopere și instituțiile din mediul urban, și pe cele rurale) puteau să rămână luni întregi fără salarii, bazându-se, pentru a supraviețui, pe bunăvoința familiilor elevilor sau pe diversele munci pe care le făceau, ce nu aveau aproape nicio legătură cu actul didactic. De fapt, o astfel de situație era inevitabilă. Întreținerea școlilor primare intra în competența unor primării rurale atât de sărace, încât, de cele mai multe ori, nu dispuneau nici măcar de fondurile necesare pentru a

soluționa nevoile cele mai urgente ale comunităților respective, cum ar fi repararea drumurilor și a podurilor, amenajarea albiilor de râu și a canalelor sau organizarea unui minim sistem de iluminare publică. Aceste lipsuri duceau la probleme grave în sistemul școlar: frecvență scăzută la cursuri pentru că elevii erau duși de părinți să lucreze câmpul sau să îngrijească animalele (absenteismul școlar foarte crescut, în mare parte din cazuri, nu era bine gestionat de către autorități), decizia cadrelor didactice de a lipsi de la ore, fără nicio justificare, sau profesori care își țineau cursurile fără nicio metodă didactică, ci așa cum le era mai comod, urmând programe școlare diferite față de cele recomandate și stabilite de minister. Nu puține erau școlile care rămâneau închise pe o durată nedeterminată sau din cauza condițiilor de igienă precare, ori pe timpul iernii, din cauza lipsei de încălzire. Pe de altă parte, nu toți membrii corpului didactic erau animați de un simț al disciplinei și al datoriei comparabil cu cel resimțit de directorul unei școli municipale din Dorehei, care a suportat din fonduri proprii reparațiile școlii locale[565]. În unele județe, de exemplu în Tighina, lipsa instituțiilor de învățământ era extrem de gravă. Conform unui raport al prefecturii din acest județ, din cele 264 de școli primare, mai mult de 100 nu aveau clădiri proprii și, dintre acestea, 84 își desfășurau lecțiile în casele unor țărani care nu îndeplineau nicio normă de siguranță, igienă și confort, motive care l-au determinat pe autorul raportului să scrie că, în acele condiții, legea referitoare la obligativitatea frecvenței școlare nu putea fi aplicată „fără să compromită fizic tineretul de la țară”. Nici situația gimnaziilor și a școlilor medii nu era mai bună: toate acestea „aveau nevoie urgentă de a fi reconstruite și consolidate”. În tot județul nu funcționa decât o singură școală profesională, a cărei activitate se desfășura în pofida unor dificultăți enorme, cu cele câteva echipamente din județ, dar și aceasta avea nevoie de îmbunătățiri urgente[566]. În ciuda acestor neajunsuri, în multe cazuri, rezultatele erau satisfăcătoare și astfel, în luna mai 1928, un inspector trimis în

județul Tighina relata cu mândrie și satisfacție despre marile progrese înregistrate în procesul de românizare a orașului Comrat.

> Elevilor le este interzis să vorbească altă limbă decât româna. Unele persoane demne de încredere mi-au povestit cât de frumos e să audă pe stradă elevi de origine străină (ruși, bulgari, evrei) vorbind românește. În familii se vorbește limba maternă. S-au înregistrat cazuri de elevi pedepsiți pentru că au vorbit o altă limbă decât cea română. Trebuie să amintim aici lupta directorului pentru procesul de românizare și pentru introducerea tuturor formelor de cultură română [...] Școala secundară din Comrat este un centru de propagare a culturii naționale într-un oraș cu o populație aproape complet străină[567].

Potrivit responsabililor pentru educație, aceasta era calea de urmat pentru românizarea completă a Basarabiei, iar statul ar fi trebuit să acționeze ferm, eliminând din sistemul didactic toți acei profesori și învățători de etnie străină care nu vorbeau bine limba română sau care își exprimau în mod deschis dezacordul și criticile față de activitatea organelor statului, a partidelor politice etc[568]. Această ofensivă naționalistă și-a demonstrat în curând defectele. Era inevitabil ca efortul susținut al atâtor învățători de a se arăta, cu orice preț, buni patrioți și apărători ai românității să fie, de fapt, în detrimentul randamentului profesional, limitând obiectivele didactice, în timp ce controalele permanente ale inspectorilor și obsesia ca școlile să atingă cerințele stabilite la nivel național divizau oamenii și duceau la nașterea unor animozități între membrii corpului didactic, lezând, în final, demnitatea și profesionalismul acestora și îndepărtându-i de un rezultat normal (și benefic, de altfel) al procesului de învățământ. Dorința inspectorilor și a funcționarilor de a dezrădăcina în regiune utilizarea predominantă a limbii ruse, dar și a celorlalte limbi străine, și în mediile private crea, de regulă, efectul contrariu. Atât așa-numiții intelectuali, cât și locuitorii de la orașe și sate reacționau împotriva acestor presiuni continue, care le îngrădeau posibilitatea de a se bucura de drepturile lor civile, dovedind, în general, o rezistență pasivă, manifestată prin hotărârea fermă de a nu-și păstra doar limba rusă în conversații și în întâlnirile private, ci și tradițiile aduse

în Basarabia pe timpul vechii dominații[569]. Așa cum a demonstrat și Irina Livezeanu, efectul invers al acestor constrângeri venite de la vârful culturii „naționale” a fost, cu siguranță, o răspândire semnificativă a limbii române în toată regiunea, în virtutea introducerii forțate a acesteia în școli, al căror număr (să nu uităm acest aspect) s-a mărit considerabil. În ciuda acestor îmbunătățiri, viața culturală din Basarabia a cunoscut o degradare constantă și progresivă, atât din punct de vedere calitativ, cât și cantitativ. Ca urmare, cele trei gazete istorice, protagonistele unor importante înfruntări politice – „Sfatul Țării”, „Cuvânt moldovenesc” și „Ardealul” – la începutul anilor treizeci încetaseră deja să mai apară[570]. La Chișinău, gazetele și ziarele românești se aflau într-o minoritate evidentă; un studiu datând din epoca sovietică, efectuat de Brâseakin, demonstrează că, față de cele două publicații săptămânale românești, în limba rusă se tipăreau mai bine de patru ziare și diferite altele în idiș[571]. În acest cadru general descurajant, o inițiativă remarcabilă a fost lansarea, în 1932, a revistei culturale „Viața Basarabiei”, care s-a datorat, în mare parte, inițiativei lui Pan Halippa. Mulțumită prestigiului colaboratorilor săi, Alexandru Boldur, Ștefan Ciobanu, Nicolae Smochină și alții, revista s-a bucurat de o oarecare autoritate, contribuind la descoperirea unor aspecte ce țineau de limba și cultura română din Basarabia, care fuseseră până atunci neglijate.

Între 1 și 2 mai 1927, s-a ținut la Chișinău o conferință programată despre propaganda națională din Basarabia. La discuții a participat și ministrul Instrucțiunii Publice Ion Petrovici, care, în timpul intervenției sale, a reiterat dorința guvernului de a reînnoi eforturile pentru continuarea marii ofensive culturale. Bucurându-se de sprijinul dascălilor specializați și al tuturor forțelor din regiune, dar, în primul rând, de cel al Bisericii, s-a creat definitiv în Basarabia o cultură națională, demonstrând că românii erau filonul predominant din regiune. Cuvintele lui Petrovici au fost primite cu mare entuziasm de cei prezenți, dar suficient de critic de Onisifor

Ghibu, care i-a amintit ministrului despre riscurile care se ascundeau în spatele unei astfel de tactici:

> Realizat în acest mod, progresul învățământului și cel cultural nu urmăresc situația reală, acesta nefiind un rezultat al solicitărilor și nevoilor concrete ale oamenilor, ci, mai degrabă, impus cu forța de către stat[572].

Gravele neajunsuri ale demersului cultural efectuat de guvern în Basarabia s-au reflectat și în numeroasele dificultăți în dezvoltarea Facultății de Agronomie din Chișinău, fondată în 1932. Facultatea a fost inaugurată cu mari ambiții și cu intenția clară de a face din noua instituție științifică un motor pentru dezvoltarea definitivă în Basarabia a unei agriculturi moderne, capabile să fructifice enormele resurse ale solului și bogăția apelor. Cu toate acestea, din cauza întârzierilor Bucureștiului de a aloca fondurile necesare pentru dotarea corespunzătoare a corpului didactic, facultatea se afla în imposibilitatea de a extinde corpul profesoral, numărul studenților și totalitatea instrumentelor (laboratoarele, sălile de curs, biblioteca etc.), dovedindu-se în final un alt eșec răsunător al politicii de guvernare în teritoriul dintre Prut și Nistru[573]. În această privință par emblematice cuvintele lui Pan Halippa, deși influențate de militantismul jurnalistului care, în luna martie a anului 1935, s-a adresat guvernului român cu referire la destinul Facultății Agronomie:

> Prin înființarea Facultății de Agronomie la Chișinău, PNȚ a avut intenția, în primul rând, să creeze în inima Basarabiei un nucleu de cultură la nivel înalt care lipsea în această provincie și care să ne ajute la câștigarea bunăvoinței poporului din regiune pentru cauza noastră națională, mai mult decât o făcuseră jandarmii sau colectorii de taxe. Guvernul PNȚ a pus la dispoziția facultății fostul sediu al Sfatului Țării, diferite ateliere în mai multe localități din regiune, pentru pregătirea practică a agronomilor și mai mult de 30 de milioane de lei pentru cheltuieli […] actualul guvern pare să fi pus capăt acestui proiect. Ministerul Agriculturii a administrat doar 9 milioane din cele 21 de milioane promise anterior. Guvernul are o atitudine indiferentă față de această Facultate, care acoperă nevoile vitale ale regiunii […] comportamentul său compromite procesul de românizare din Basarabia […] invităm guvernul să nu uite că această Facultate contribuie la creșterea prestigiului nostru în regiune, un aspect extrem de important care ar trebui să preocupe fiecare român[574].

5. Comisarul superior pentru Basarabia. Experiența lui Ion Rășcanu

Rezultatele contradictorii obținute în domeniul culturii reflectau contextul social, economic și politic dificil în care s-a aflat Basarabia de-a lungul anilor douăzeci. Niciuna dintre marile problemele apărute în urma unirii nu fusese rezolvată în mod satisfăcător, nici prin politica stabilită de guvernanții de la București și, cu atât mai puțin, de reprezentanții acestora în regiune. Succesele în materie de politică externă reușeau cu greu să mascheze problemele interne cu care se confrunta această zonă. În luna aprilie 1927, întreaga regiune a sărbătorit cu mare fast ratificarea Tratatului despre Basarabia din partea Italiei, stabilind în mod automat statutul internațional definitiv al Unirii[575]. În bisericile din orașe și sate s-au celebrat *te deum*-uri solemne de mulțumire în prezența autorităților, a bătrânilor și a populației din respectivele localități, totul într-o atmosferă de fast zgomotos cu panglici, coruri și steaguri tricolore, dar nici cu această ocazie protestele nu au lipsit. La Moșana, o localitate din județul Soroca, imediat după încheierea slujbei, ieșind din biserică, preotul Serghei Romanciuc a smuls steagul României din mâinile unul copil și l-a aruncat jos, călcându-l în picioare și strigând că acel steag nu trebuia să fie înălțat acolo[576]. Gestul acestuia, în contextul situației din Basarabia, așa cum am descoperit-o până acum analizând documentele consultate, nu părea a fi un protest izolat determinat de un naționalism slav exaltat, ci un indice al stării negative în care se afla întreaga regiune, indiferent de originea locuitorilor. Totalitatea intervențiilor din parlament, rapoartele prefecturilor și ale poliției ne pot ajuta să schițăm un tablou mai corect al situației din regiune, la zece ani după începerea procesului de unire cu România.

Pe data de 22 decembrie 1926, senatorul Vasile Brăiescu a avut o intervenție în fața președintelui Consiliului de Miniștri (Alexandru Averescu) și în fața ministrului de Interne (Octavian Goga)

întrebând dacă guvernul avea un plan pentru îndreptarea acestei administrații prost organizate și mai ales a risipei fără control a resurselor financiare de la primăria Chișinău prin care se direcționau, în avantajul câtorva persoane, fonduri considerabile, necesare pentru a susține diverse nevoi ale populației[577]. Era o solicitare care privea doar „capitala" Basarabiei, dar deosebit de importantă; vom vedea mai târziu cum instabilitatea celui mai mare oraș din regiune reflecta, de fapt, situația gravă din întreg teritoriul aflat între Prut și Nistru. Senatorul Brăiescu nu a trebuit să aștepte prea mult un răspuns. Nu știm dacă era chiar cel pe care îl aștepta de la executiv (din tonul intervenției s-ar spune că nu) care, pe data de 1 ianuarie 1927, l-a numit pe generalul Ion Rășcanu comisar superior al guvernului în Basarabia și Bucovina. Modalitățile prin care acesta a ajuns în Chișinău, ocuparea ulterioară a uneia dintre cele mai prestigioase clădiri din oraș, palatul *Casa Noastră*, din care fusese alungată, fără prea multe menajamente, Camera Agricolă, preluarea parcului de automobile pus acolo la dispoziția armatei și a aparatului de șoferi al acesteia, dactilografii, secretarii și personalul de serviciu erau mărcile grandioase, cel puțin în aparență, ale funcționarilor de mare nivel dintr-o țară modernă, deși semăna mai degrabă cu un vicerege spaniol în Italia secolului șaptesprezece[578]. Atribuțiile acestuia, stabilite oficial pe 15 ianuarie 1927, erau, cel puțin pe hârtie, interminabile. El trebuia să asigure verificarea continuă a tuturor ramurilor activității publice, dând impulsul necesar pentru ca acestea să funcționeze cum se cuvine. Tot el ar fi trebuit să informeze direct președintele Consiliului de Miniștri și respectivele departamente despre plângerile și solicitările populației, să coordoneze toate organele militare și civile și să monitorizeze punerea în aplicare a dispozițiilor guvernamentale în diferitele sectoare ale administrației[579]. De fapt, lista de prerogative ale lui Rășcanu a întârziat să se concretizeze. Deja în martie 1927 Onisifor Ghibu a prezentat în Senat o intervenție în fața guvernului, solicitând mai ales lui Averescu să intervină în Camere în chestiunea

Basarabiei, făcând referire nu doar la politica externă (se aflau în etapa finală a tratativelor pentru ratificare din partea Italiei), ci pentru a ilustra mai ales măsurile concrete ce trebuiau adoptate pentru unirea și la nivel ideologic și moral a noii regiuni cu restul națiunii române[580].

Analizând documentele aflate în prefecturi, primării și înscrisurile comisarului superior al guvernului în Basarabia, situația părea încă departe de a atinge dezideratul de normalitate. Conform unui raport al prefecturii din Hotin, nemulțumirea era în continuare foarte răspândită în mare parte a județului, iar populația nu pierdea nicio ocazie de a-și manifesta dezacordul față de taxele deosebit de mari (impozitul pe succesiune era foarte criticat), față de funcționarea deplorabilă a administrației și față de criza profundă în care se găsea economia din regiune. În rest nu părea ca veniturile încasate din impozite să se reflecte apoi în mod tangibil și pozitiv asupra vieții de toate zilele. Drumurile se aflau într-o stare foarte proastă, iar lucrările minimale de întreținere se realizau prin constrângerea cetățenilor (mai ales a celor care locuiau în zonele rurale) la o muncă grea și umilitoare. Serviciile publice erau cu adevărat inexistente; de exemplu, nu exista nicio legătură între gara și centrul orașului din Hotin. În plus, populația, mai ales cea rurală, continua să deplângă lipsa cronică a unor produse indispensabile vieții sau lipsa altora, ca petrolul și sarea, atât de necesare pentru activitățile lor, deși încă din 1918 acest mineral devenise aproape inexistent, iar în întregul județ nu fusese instalat nici măcar un depozit. În multe centre locuite, pe lângă faptul că funcționarii publici erau practic de negăsit, lipsa notarilor aducea mari probleme. Nimeni nu dorea să se mute în zonele rurale, iar populația care îi solicita era nevoită să recurgă la vechii notari care nu erau, de cele mai multe ori, la curent cu ultimele modificări legislative. În Lipcani, dar și în alte localități, mulți locuitori se plângeau de abuzurile autorităților militare, care puneau sub sechestru locuințele oamenilor, pentru a le da în folosință ofițerilor din garnizoanele locale. Țăranii erau lăsați în voia sorții și lipsiți de

protecția unor organizații sociale și/sau sindicale, mai mereu la mila angrosiștilor și a producătorilor care stabileau pentru mărfurile vândute prețuri absolut derizorii[581]. Și majoritatea primăriilor se aflau într-o situație pur și simplu dezastruoasă. Ceea ce urmează este un tablou schițat printr-un raport al prefecturii din Cahul (un orășel cu o populație de 10.437 de locuitori, conform recensământului din 1930[582]), de la jumătatea lunii februarie 1927. Școlile erau toate organizate în case închiriate ale localnicilor, care însă se aflau în condiții foarte proaste, atât din punct de vedere structural, cât și igienic. Bunurile aflate în inventarul primăriei erau alcătuite din 7 cai bătrâni, un car, două pompe de apă stricate și 12 lampe cu petrol. Străzile nu erau pavate, lipseau iluminarea publică, apa curentă și orice fel de sistem de canalizare. Documentul continua astfel:

> Tocmai ne-a fost comunicat că în viitor nu vom beneficia de resurse pentru întreținerea spitalului [...] suntem amenințați că nu vom mai avea un serviciu sanitar satisfăcător din cauza lăcomiei statului care încasează în fiecare zi tot ce se poate de la contribuabili și reduce, în același timp, sumele cu care subvenționează primăriile, iar în acest mod vom ajunge în curând în imposibilitatea de a mai oferi un serviciu administrativ decent[583].

Statul român își urmărea cu lăcomie contribuabilii din Basarabia, obligându-i să-și plătească taxele la timp, ducând la crearea unor conflicte continue între colectorii de impozite și locuitorii care, potrivit unui inspector de la prefectura din Tighina, erau torturați de dobânzile enorme pe care trebuiau să le restituie băncilor, de viclenia speculanților – mai ales a speculanților evrei – și de pretențiile clerului, încât au scris că:

> Trebuie să forțăm preoții să se comporte mai uman, să fixeze un alt tarif pentru a nu pune în și mai mare dificultate o populație deja sărăcită și neliniștită din cauza anilor de secetă[584].

Un alt raport al prefecturii din Cetatea Albă, redactat câteva săptămâni mai târziu, avea aproape același ton[585]. La aceste

suferințe trebuie să adăugăm și prezența cronică a malariei și a epidemiilor tot mai dese de gripă, tifos exantematic și multe altele; toate aceste boli secerau în permanență vieți omenești, fiind slab contracarate de un serviciu sanitar ineficient, dar și din cauza condițiilor igienice și sanitare precare din casele oamenilor. Nici situația personalului administrativ nu era mai bună. Acesta era prost plătit, apatic, în general slab pregătit și prea puțin informat referitor la ultimele dispoziții administrative și legislative emanate de centru. Plângerile referitoare la problemele pe care le crea un astfel de sistem administrativ erau fără sfârșit și, din nou, singurii care își puneau în aplicare cu o voință de fier atribuțiile primite erau colectorii de taxe[586]. O astfel de atitudine față de locul de muncă era departe de cea afișată de personalul sanitar: deși era adevărat că numărul acestora era insuficient, cei care totuși se găseau ar fi trebuit să

> fie mai implicați. Organele superioare din județ afișează însă o indiferență totală față de personalul sanitar [...] buna administrare se poate face doar folosind persoane bine pregătite și acestea se găsesc doar când salariul lor va fi suficient pentru o viață excesiv de scumpă[587].

Cu toate acestea, ar fi o greșeală să credem că această realitate rușinoasă era specifică doar satelor sau localităților mai mici. Situația sistemului sanitar era deosebit de dificilă și în centrele orășenești mai mari și chiar în Chișinău. Raportul redactat de responsabilul sanitar referitor la același oraș cu 117.016 locuitori, al doilea ca mărime din România, după București, era absolut impresionant. Funcționarul, înainte de a analiza problemele din teritoriul urban, a precizat faptul că personalul nu era deloc plătit și nici nu existau fonduri suficiente pentru a contracara pericolul cauzat de extinderea scarlatinei și a tifosului exantematic, ba chiar se transferau bolnavii din ambulatorii în centrele spitalicești (sau invers) cu tramvaiul! Cu toate acestea, până în 1927 administrația nu reînnoise niciun abonament la serviciile de transport public, iar primăria a întrerupt serviciile de telefonie. Apa curentă exista doar

în centrul orașului, în timp ce la periferie se foloseau fântâni. Puțurile erau săpate superficial, punând în pericol permanent gradul de potabilitate al apei. În orașe erau disponibili în medie cel mult 15 sau 20 de litri de apă pentru fiecare locuitor, în locul celor 50 de litri, considerați necesari. Casele și birourile instituțiilor publice (inclusiv primăria) nu erau practic niciodată curățate, iar situația în ceea ce privește eliminarea deșeurilor solide și lichide era „absolut îngrozitoare [… și] capacitatea de a purifica solul este inexistentă, curțile sau străzile sunt pline de gunoaie. Acestea se scurg pe străzi prin rigole împrăștiind mirosuri fetide". Nu exista aproape nicio stradă pavată, iar situația igienică și sanitară a spațiilor în care funcționau piețele era absolut deplorabilă, mai ales la periferie. Aici apele potabile înregistrau un nivel îngrijorător de *bacterium colli*. Doar 1,1% din reziduurile lichide și cele solide erau eliminate folosindu-se recipiente corespunzătoare

> dar și în acest caz are loc un adevărat atentat la salubritatea locurilor publice, pentru că recipientele sunt deteriorate și de-a lungul traseului lasă în urmă tot felul de murdării.

Gunoaiele erau ridicate folosindu-se care neacoperite și stricate. Deși pericolul fusese semnalat în ultimii șase ani, nu exista niciun mecanism bine pus la punct pentru depozitarea gunoaielor și a reziduurilor în spații amenajate. Mizeria se infiltra, așadar, în apa râurilor, inundând câmpurile și drumurile cu deșeuri lichide și solide de tot felul. Funcționarul mai semnala numărul scăzut de locuințe și lipsa de curățenie a celor care existau, dar și igiena precară a angajaților, indicii ale crizei economice și ale lipsei de mijloace pentru supraviețuire. Paradoxal era faptul că, la Chișinău, care se afla în mijlocul uneia dintre cele mai fertile și mai productive zone din țară, prețurile produselor agricole atinseseră niveluri deosebit de mari din cauza absenței unui control real din partea autorităților. Un kilogram de făină de porumb se plătea la producător cu 1,50 lei și era apoi revândut în medie cu 6-7 lei. Comerțul cu produse alimentare era practicat în continuare în mod

primitiv, fără nicio atenție acordată normelor de igienă. Întregul oraș era lipsit de camere frigorifice, de abatoare moderne; grajdurile nu erau amenajate, iar serviciile veterinare de bază lipseau cu desăvârșire. În această situație bolile se transformau în epidemii. În consecință, orașul se dezvolta demografic într-un ritm foarte lent – conform datelor din 1937, numărul locuitorilor scăzuse la 113.640[588] –, iar bilanțul pozitiv care se întregistra la sfârșitul anilor douăzeci „se datora unor cauze total independente de prosperitatea vieții și a natalității”[589].

Dacă acestea erau condițiile din orașul cel mai important, un raport din mai 1927 al inspectoratului sanitar din Galați (în subordinea căruia se aflau județele sudice ale Basarabiei) schița un tablou la fel de descurajant asupra situației din spitalele publice din mai multe regiuni. Era vorba, în general, despre clădiri vechi cărora nu li se asigurau normele minime de igienă. Spitalul din Cahul, care deservea orașul și majoritatea localităților din județ, nu era doar situat într-o clădire decrepită, total improprie, dar nu avea nici măcar apă potabilă. Spitalul din orașul Leova era definit ca „un adevărat pericol pentru sănătatea publică”: nu existau secții separate pentru bolile infecțioase și toți bolnavii foloseau aceleași toalete. „În județul Ismail aproape toate spitalele se aflau într-o situație deplorabilă.” Conform raportului, în centrele spitalicești din regiune erau programate nenumărate intervenții de reparație și de restructurare urgente care așteptau de mai mult timp să fie executate sau care, odată începute, erau lăsate neterminate fără niciun motiv aparent. Epidemiile repetate de scarlatină, difterie sau tifos exantematic se răspândeau cu mai mare virulență din cauza distanței mari dintre spitale, a imposibilității de a interna pacienții sau a prețurilor exorbitante ale mijloacelor de transport. De aceea, inspectorul solicita ca în toată regiunea să fie construite ambulatorii medicale și în apropierea acestora locuințe pentru medici, o altă categorie asemănătoare notarilor (și în general tuturor celor care exercitau profesii liberale) care lipseau din localitățile rurale ale Basarabiei. Dacă în județele din restul țării existau un medic și o

moașă la două – trei comune, în Basarabia exista doar unul la patru localități, și în unele locuri, chiar unul la șase comune[590]. Din cauza lipsei aproape totale a personalului sanitar, a unei rețele de dispensare în comunitățile rurale și a stării avansate de degradare a spitalelor orășenești, numeroasele boli infecțioase, care în restul Regatului aveau un caracter episodic și erau izolate cu o oarecare ușurință, în Basarabia deveneau adevărate epidemii, care puneau în pericol integritatea unor întregi comunități, afectând, printre altele, și desfășurarea normală a activităților economice și sociale[591].

Situația îngrijorătoare igienico-sanitară a orașului și a zonelor rurale din Basarabia era cofirmată și de datele furnizate de statistici. Alimentația proastă nu putea contribui la îmbunătățirea situației în care era obligată să trăiască majoritatea populației. Între regiunile României Mari, Basarabia a rămas, pe perioada anilor analizați, zona în care consumul de carne și de alte proteine nobile a fost cel mai scăzut (doar 23% din totalul alimentelor). În general, țăranii se hrăneau aproape în exclusivitate cu produsele cultivate de ei înșiși. Alimentul de bază era practic mămăliga, combinată cu diverse legume și cereale. Și pâinea avea un rol important în dieta familiilor din regiunile rurale ale Basarabiei. Cu toate acestea, din cauza stării generale de sărăcie a agriculturii, atât mămăliga, cât și pâinea erau făcute din făină provenită din cereale inferioare, mai sărace în proteine decât grâul sau porumbul. Tot mai des țăranii apelau la făina de orz, secară sau chiar la ovăz. Doar păstorii din sudul Basarabiei mai consumau lapte în mod regulat[592]. Începând din 1924, mortalitatea la nivelul populației rurale a cunoscut o evoluție constantă, însă procentul era deja crescut la toate grupurile de vârstă, situația fiind cu atât mai gravă pentru nou-născuți. Între 1924 și 1925 s-au înregistrat mai mult de 21.634 de decese la nou-născuții de până la un an. În acest caz, rata mortalității crescuse cu 20%, cu două puncte față de media deja destul de mare, raportată în restul României[593]. Acestea erau date inacceptabile și dezonorante pentru o țară civilizată și, conform unei analize a celui

mai important demograf român din perioada interbelică, Sabin Manuilă, doar o creștere vizibilă a natalității, ca cea înregistrată în acei ani, putea compensa o rată a mortalității „unică între națiunile europene”[594].

Eforturile aparatului public dovedeau în Basarabia criza economică profundă din regiune. Deosebit de gravă era și situația din zonele rurale, abandonate total în voia sorții, în lipsa unui plan real de dezvoltare agricolă, a unor instrumente financiare care să sprijine această dezvoltare și din cauza stării deplorabile a căilor de comunicație, care ar fi trebuit, de fapt, să favorizeze și să crească schimburile cu piețele orașelor basarabene sau chiar *exportul* către alte regiuni din România sau din țările vecine. În aprilie 1927, cotidianul „Dimineața” relata că în gările din diferite localități basarabene existau cantități enorme de porumb care se stricau în depozite, așteptând să fie încărcate în vagoane de marfă, exact cum se întâmplase și în lunile de după război, când convoaiele de marfă se formau cu mare greutate din cauza lipsei materialului rulant și a dezorganizării departamentelor de căi ferate locale. Tot potrivit gazetei „Dimineața”, la Chișinău, din luna noiembrie 1926, nu mai plecase nici măcar un singur vagon încărcat cu porumb, și asta în condițiile în care,

> în sfârșit, am avut primul an cu recoltă bună, târgoveții începuseră să încheie tranzacții cu țările vecine […] dar nu am avut vagoane[595].

Justificările imediate ale responsabililor locali ai CFR (căile ferate române) nu contribuiau, bineînțeles, la rezolvarea problemei. Un martor direct al acestei lipse de eficiență a fost, către sfârșitul anilor treizeci, marele istoric englez Hugh Seton-Watson, care a locuit o perioadă la Chișinău și a avut ocazia să viziteze diferite localități din regiune. Omul de știință a fost martor la disperarea țăranilor din județul Tighina care, în ciuda recoltelor foarte bogate, continuau să aibă aceeași viață grea dintotdeauna, pentru că nu își puteau transporta fructele și legumele cultivate în piețele orășenești.

În ochii lui Seton-Watson situația deplorabilă din Basarabia era reprezentativă pentru starea groaznică în care se afla agricultura pe tot teritoriul României și în restul Balcanilor[596]. Un tablou în culori la fel de sumbre se creiona și din plângerile repetate ale populației din zonă, cuprinse în documentele oficiale. Generalul Răşcanu înțelesese într-adevăr nemulțumirea fără margini care se acumulase de mult timp în zonele rurale ale Basarabiei, apăsate de o sărăcie care, în ochii locuitorilor, era cauzată de cele două flageluri față de care majoritatea oamenilor se simțeau total neputincioși. Între toate necazurile din acea perioadă, cel mai mare era fiscul, privit cu ură de cetățeni (cu atât mai mult, cu cât venitul generat de Basarabia era cel mai scăzut din întreaga România[597]), împreună cu datoriile față de bănci și bugetul statului. Aceeași teamă o trezea și seceta care, în lipsa unor măsuri active de a o combate, avea consecințe și mai grave pentru agricultură. Răşcanu a înțeles că permanentizarea unei astfel de situații ar fi avut consecințe nefaste asupra ordinii publice din regiune. În luna martie 1927 a trimis o scrisoare direct prim-ministrului Averescu, propunându-i să desființeze taxa pe succesiune, pe care populația locală o considera o nedreptate total nejustificată. Generalul părea să fie de acord cu pretențiile țăranilor. Și el era de părere că, în contextul stării precare a economiei agricole din regiune, ferma, micuța parcelă de pământ, utilajele agricole (în general foarte rudimentare) care se transmiteau de-a lungul generațiilor nu reprezentau averea unei familii, ci mai degrabă niște simple instrumente de supraviețuire prin care țăranii își puteau procura necesarul pentru supraviețuire[598]. Cu greu reușeau proprietarii, din întregul venit de pe urma terenurilor pe care le aveau, să satisfacă nevoile de bază ale propriilor familii, și anume să cumpere mâncare și câteva articole de îmbrăcăminte sărăcăcioase[599]. Tocmai de aceea, având în vedere condițiile economice precare, a fost nevoie de o altă soluție, obținerea unui credit agricol care să contribuie la rezolvarea impasului în care se afla populația de la țară. În luna mai 1927, generalul Răşcanu i-a mai scris încă o

dată prim-ministrului și ministrului Muncii (în acea vreme era Petru Groza[600]), solicitând guvernului să acționeze cât mai repede pentru atenuarea crizei economice care afecta un număr atât de mare de țărani. Una din primele măsuri necesare ar fi trebuit să fie renunțarea la plata împrumutului contractat de către agricultori în 1926 pentru cumpărarea semințelor folosite la cultivarea porumbului și a grâului. În plus, acesta solicita executivului să acorde băncilor populare din Basarabia un credit în valoare de o sută de milioane de lei cu condiția ca acestea să ofere clienților împrumuturi cu dobânzi mici și cu scadențe mai extinse. Dar cum creditele, de multe ori, erau acordate în baza simpatiilor politice ale diferitelor persoane, nu în baza unor motivații obiective, generalul dădea asigurări că departamentul său va veghea asupra unei distribuiri corecte a acestor credite. Conform analizei lui Rășcanu, aceste măsuri inițiale reprezentau intervenții esențiale spre a ușura situația pentru

> populația din Basarabia, care de patru ani suferă din greu din cauza secetei, care a dus la distrugerea câmpurilor și a fermelor […] recolta de grâu s-a pierdut, în timp ce porumbul este produs în mari cantități, dar vândut la prețuri mici. Din această cauză, cultivatorii din Basarabia s-au înglodat în datorii și au ajuns în pragul sărăciei. Nu dispun nici măcar de banii necesari pentru lucrările agricole de primăvară [… nici] de posibilitatea de a-și achita împrumuturile obținute în primăvara anului 1926 de la băncile populare pentru a-și cumpăra semințele de grâu și de porumb[601].

În mod evident, percepția care exista la București asupra situației reale din Basarabia era, dacă nu total distorsionată, cel puțin diferită față de ceea ce înregistraseră funcționarii care activau în zonă, în cunoștință de cauză. În urmă cu mai puțin de un an, în septembrie 1926, de fapt, Ministerul Finanțelor reclamase lipsa de venituri fiscale obținute din Basarabia „în ciuda recoltelor bogate”, solicitând organelor fiscale să-și intensifice eforturile pentru a se obține sumele fixate[602]. Conducătorii politici din capitală nu păreau dispuși să solicite aceeași bunăvoință și din partea acelor instituții și acelor funcționari care, în Basarabia, încă din 1927, nu finalizaseră

lucrările pentru aplicarea definitivă a legilor ce țineau de reforma agrară. Încetineala și nesiguranța care însoțeau acest proiect greoi duceau la creșterea tensiunilor între locuitorii din regiune, care deja începuseră să privească cu disperare la

> aplicarea definitivă a reformei agrare pentru faptul că lucrările de măsurare a loturilor nu s-au finalizat și actele de proprietate nu au fost încă distribuite[603].

În final, insistențele generalului Rășcanu (care a implicat în demersurile sale de a sensibiliza clasa conducătoare de la București și pe inspectorul general de Finanțe din Basarabia, Costin) au învins. În ciuda piedicilor puse de funcționarii fiscului, țăranii din Basarabia au obținut anumite facilități la plata datoriilor în cauză față de bugetul statului și, mai mult de-atât, guvernul a aprobat o măsură care elimina plata impozitelor pentru succesiune, pentru loturile agricole și pentru orice altă proprietate până la un plafon maxim de o sută de mii de lei[604].

6. Basarabia între două extreme opuse

Pe data de 14 iunie 1927, la numai câteva zile după căderea cabinetului Averescu (la finalul lunii iunie, liberalii s-au întors la putere cu vechiul lider, Ion I. C. Brătianu, după o scurtă perioadă sub conducerea lui Barbu Știrbei), Comisariatul superior al guvernului pentru Bucovina și Basarabia a încetat să mai existe. Potrivit direcției militare și de guvernare promovate de Averescu în timpul mandatului său, acesta ar fi trebuit să fie un instrument agil, desprins de birocrația greoaie, atât cea de la nivel central, cât și local, a cărui activitate ar fi trebuit să o supravegheze, pentru a încerca să obțină un tablou cât mai corect asupra celor două noi provincii, la aproape zece ani de la unirea acestora cu statul român și, mai ales, pentru a gestiona unele probleme care, mai ales în cazul Basarabiei, făceau încă notă discordantă cu ceea ce se întâmpla în restul României Mari.

Așadar, Răşcanu, odată cu venirea la Chișinău, împreună cu un aparat de colaboratori, a abordat cu seriozitate sarcinile de serviciu. Bineînțeles că nu s-a putut sustrage total unor practici negative care afectaseră firava democrație română între cele două războaie: și-a folosit prerogativele și pentru a favoriza în regiune înrădăcinarea Partidului Poporului, apelând fără ezitare la prefecți, dedicați cu toții cauzei promovate de guvern. În acest sens, s-a gândit să înființeze și un cotidian prin care să obțină simpatiile opiniei publice locale față de guvernul lui Averescu. Directorul, renunțând la orice fel de independență a presei, ar fi trebuit să se supună controlului inspectorului general și, în ceea ce privește conținutul politic și economic, linia gazetei ar fi trebuit să fie dictată direct de guvern[605]. Cu toate acestea, generalul nu a încercat niciodată să ascundă dificultățile pe care demersurile guvernului le întâmpinau în teritoriul cuprins între Prut și Nistru, și nici problemele care îngreunau integrarea Basarabiei în statul român. A recunoscut excesele și abuzurile administrației militare, a încercat mai ales să pună stavilă exproprierilor arbitrare și ilegale care aduceau atât de multă suferință oamenilor, mai ales la țară, unde populația rămăsese de ani de zile fără animalele de povară, fără care și căruțe, chiar în momentele cele mai intense ale lucrărilor agricole, fără să primească, de cele mai multe ori, nimic în schimb[606]. Am detaliat lupta lui pentru a încerca să diminueze obligațiile fiscale ale contribuabililor, totodată, el a încercat să aibă și un tablou general cât mai precis asupra situației dezastruoase din mediul sanitar și al căilor de comunicații (potrivit calculelor lui, refacerea drumurilor ar fi solicitat o sumă de 250 de milioane de lei); în plus, a făcut eforturi pentru a inocula disciplina și simțul datoriei în activitatea funcționarilor publici, încercând să controleze cât mai bine demersurile diferitelor birouri din administrație. Răşcanu nu și-a putut menține mult timp prerogativele și încă nu se puteau constata rezultate notabile ale acestora; totuși, radiografia conținută în rapoartele sale despre Basarabia ar fi putut reprezenta un instrument de lucru și de analiză valoros, aflat la dispoziția

guvernului, pentru cei care urmau la cârma țării și pentru funcționarii transferați în noua provincie. Aceștia nu au fost capabili să amelioreze cu nimic situația economică și socială din regiune (sau nu au vrut asta) și nici nu s-au opus violențelor extremiste care cuprindeau Basarabia.

În acest context deja dificil și complex, un element suplimentar care a îngreunat situația a fost afirmarea progresivă în regiune a formațiunilor antisemite de extremă dreaptă care, deja prezente în număr mare în România, au început să se extindă și în zona dintre Prut și Nistru. Tocmai în virtutea caracterului său politic, etnic și cultural specific, Basarabia părea să aibă toate trăsăturile pentru a deveni spațiul ideal pentru consolidarea dreptei naționale românești. De-a lungul acestei perioade, în județele basarabene, s-au accentuat considerabil toate neajunsurile tipice ale societății românești din anii douăzeci-treizeci. Era nevoie de ingineri, agronomi, medici, veterinari, de institute de cercetare științifică (am văzut deja existența mizerabilă a Facultății de Agronomie) și, în general, era necesar personalul tehnic și științific capabil să asigure o dezvoltare normală și coerentă a societății. În schimb, studenții basarabeni care frecventau în număr mare universitățile din București, dar mai ales pe cele din Cernăuți (Bucovina) și Iași, la fel ca și restul colegilor lor din Regat, aveau o predilecție către facultățile de jurisprudență, litere, filosofie etc., ceea ce însemna că România acelor vremuri era o țară compusă din avocați, profesori, viitori notari și, în general, absolvenți ai profilelor umaniste, cu un viitor strălucit, dar care urmau să rămână o vreme îndelungată fără posturi sau de-a dreptul șomeri[607]. Frustrarea și furia determinată de situația lor personală îi făcea ținte sigure ale extremei drepte, naționaliste și antisemite din România, prin sfaturile atente ale discipolilor săi, mai ales pentru că tinerii din Basarabia primeau în școlile secundare din Chișinău, Bălți, Cahul, Tighina etc. o educație bazată în principal pe studierea materiilor umaniste și, bineînțeles, așa cum ne putem închipui, lecțiile erau predate în deplina respectare a filonului naționalist. Aproximativ aceleași lucruri se

întâmplau, probabil, și în cazul Academiei Teologice de la Chișinău, cea mai importantă instituție culturală și didactică din Basarabia, care, așa cum am amintit deja, îl avea pe Nichifor Crainic membru al corpului didactic, unul dintre promotorii ideologiei naționaliste și „etnocrate” a dreptei române[608]. Cred că este deja suficient de clar faptul că în anii douăzeci, protagoniștii noii culturi naționale române, pe lângă Crainic, pe care l-am menționat anterior, cum ar fi filosoful Nae Ionescu, scriitorul Cezar Petrescu sau publicistul Pamfil Șeicaru, nu au încercat doar să oprească din umbră procesul de modernizare pe care România căuta să îl încheie, ci și-au extins critica inclusiv asupra mediului cultural și politic. Aceștia nu au întârziat să folosească paginile revistelor, devenite în curând fundamentale pentru dezbaterile asupra culturii românești („Luceafărul”, „Cuvântul”, „Gândirea”, „Hiena”), drept portavoce împotriva democrației parlamentare de la București, dând acțiunilor lor o tentă politică îndreptată mai ales spre respingerea practicilor democratice[609]. Pentru majoritatea acestor intelectuali, antioccidentalismul și indiferența caracteristică în raport cu democrația erau elemente fundamentale ale spiritului și rădăcinilor țărănești adevărate, proprii poporului român și bine reprezentate de adepții religiei majoritare din România: ortodoxia. Potrivit lui Nae Ionescu, curentele democratice și de modernizare care începuseră să se extindă pe teritoriul țării, influențând unii intelectuali, se datorau mai ales ideilor promovate de alte grupuri etnice străine, ca ungurii sau germanii protestanți și calvini[610]. Întocmai cum a relatat Bianca Valota, „spre mijlocul anilor treizeci, dreapta naționalistă și antisemită va reuși să atragă de partea sa privirile pline de încredere și de speranță către viitor ale unei părți a intelighenției, mai ales ale celor tineri: atmosfera de libertate și democrație, care până în acel moment caracterizase viața culturală, se dovedește a fi, de fapt, foarte șubredă”[611].

La introducerea acestor noi elemente în panorama culturală și politică a Basarabiei au contribuit, în mod semnificativ, studenții

proveniți din regiune, care, pentru a-și urma studiile, frecventau, așa cum am menționat deja, diferitele școli superioare din Regat. În acest sens, în frunte se afla centrul universitar din Iași, unde era concentrată cea mai numeroasă comunitate de studenți basarabeni și unde, la începutul anilor douăzeci, activa cu mare entuziasm Corneliu Zelea Codreanu, viitorul lider al Legiunii Arhanghelului Mihail, în cadrul căreia se propagaseră idei xenofobe și antisemite. În plus, tot mai mulți studenți basarabeni au fost atrași de organizațiile studențești care erau apropiate sau cel puțin gravitau în jurul ideilor proclamate tot mai ferm de unul din părinții fondatori ai dreptei militante românești, Alexandru C. Cuza, profesor de economie politică tot la Universitatea din Iași. Deputat în Parlament aproape fără întrerupere între anii 1918 și 1938 (în 1922 a fost ales președinte al Camerei Deputaților), Cuza era un intelectual mediocru, având însă o strălucită carieră academică și publicistică, construită aproape în exclusivitate pe o cruciadă permanentă împotriva evreilor, bazată pe formula câștigătoare a „amenințării evreiești" care se profila împotriva României[612]. Așadar, fie în virtutea propagandei făcute de studenți, fie a celei extrem de eficiente realizate în regiune de jurnalistul Nicolae Negru, care a înființat la Chișinău ziarul „Scutul național", ideile radicale de dreapta au cucerit imediat simpatia tinerilor și a cercurilor naționaliste basarabene. În orice caz, era dificil ca cineva să se sustragă fascinației exercitate de acești predicatori naționaliști și de discipolii acestora. Constantin Stere își amintește într-una dintre scrierile sale că foarte mulți studenți din Basarabia care învățau la Iași ar fi dorit să se mențină în afara oricăror dispute politice și nu păreau, în ochii organizațiilor de tineret naționaliste, prea animați de sentimente antisemite și xenofobe. Cu toate acestea, au sfârșit prin a deveni victime ale violentelor formațiuni de tineret inspirate de A. C. Cuza și, tot potrivit lui Stere, și ale celor care se aliniau direcției politice a lui Nicolae Iorga[613]. În 1923, imediat după înființarea la Iași a LANC[614] (*Liga Apărării Național-Creștine*), mișcarea politică a lui

Cuza, Negru a decis să introducă în această mișcare și organizația sa, pe care activiștii plini de zel o prezentau în toate județele Basarabiei, dar mai ales în cele din nord[615]. În rest, câteva idei principale ale programului trasat de LANC (limitarea zonelor în care evreii puteau să locuiască și să-și exercite profesiile sau impunerea unui număr limitat de locuri de muncă pentru aceștia etc.[616]) trebuiau adoptate cât mai curând de ample sectoare ale opiniei publice din Basarabia. Încă din timpul dominației țariste, pe întreg teritoriul basarabean se instalase un curent puternic antisemit și, de-a lungul primilor zece ani, sub administrația română (cu excepția primilor ani de după Unire) situația nu se îmbunătățise niciodată, ba mai mult, odată cu trecerea timpului s-a înrăutățit progresiv.

În ochii unei populații neîncrezătoare, îngrijorată din cauza crizei economice și ai cărei tineri creșteau și erau educați într-un context agrar, instinctiv ostil față de evrei[617], așa cum observase Ștefan Zeletin deja din 1927, într-o analiză care se referea la întreaga Românie, dar pe care putem s-o aplicăm fără probleme doar la acest caz, cei 206.000 de evrei care locuiau pe tot teritoriul regiunii – reprezentând 37% din populația urbană – păreau un corp străin în cadrul Basarabiei. Aceștia erau legați de tradițiile lor, de folosirea limbii idiș, fiind activi în comerț, artizanat, capabili să își dezvolte propriul lor ziar, dar s-au dovedit întreprinzători și în cadrul profesiilor liberale și în sistemul sanitar, poate tocmai din cauza crizei în care se aflau aceste sectoare (jumătate din medicii din Chișinău în această perioadă erau de origine evreiască și din cele 120 de farmacii care existau în toată Basarabia, nu mai puțin de 117 aparțineau evreilor[618]). Evreii, în general, tindeau să sublinieze diferențele dintre ei și restul oamenilor, dintre care mai ales cei de origine română îi acuzau de exploatare economică tot mai mare și continuă[619]. Propaganda naționalistă nu pierdea nicio ocazie pentru a reafirma nu doar acest pericol stereotip, ci și altele[620]. Și între membrii comunității evreiești din Basarabia existau mulți oameni sărmani care trăiau la limita supraviețuirii. În plus, în 1928 dintre

cei optzeci de mii de evrei români care nu fuseseră încă naturalizați, în ciuda acordurilor internaționale semnate de România și din cauza restricțiilor impuse de caracterul național al legii Mârzescu din februarie 1924, majoritatea trăiau în județele din Basarabia[621].

Escaladarea treptată a tensiunilor era inevitabilă și, în acest sens, deosebit de important era și rolul jucat de identificarea evreilor ca simpatizanți ai mișcării comuniste și astfel, cam la jumătatea anilor douăzeci, forțele de poliție au înregistrat primele ciocniri sângeroase între grupurile de simpatizanți și de membri ai orientării radicale de dreapta și evrei, mai ales la nivelul tinerilor afiliați mișcărilor sioniste. Pe data de 2 decembrie 1926 la Chișinău s-au înregistrat lupte dure între studenții naționaliști și studenții evrei, soldate cu mulți răniți, iar unii dintre aceștia au fost și arestați[622]. Episoade de acest gen deveneau tot mai comune pe străzile orașelor basarabene. Conform rapoartelor poliției, gările și convoaiele de tren erau locuri deosebit de periculoase. Agresiunile împotriva evreilor din trenurile românești erau inițiate de liderii acestei mișcări, legionarul Codreanu și Ion Moța, ai căror acoliți, în mai 1925, au atacat pe linia Ungheni-Iași câțiva călători evrei obligându-i să se dea jos din vagoane[623]. În martie 1927, poliția a înregistrat o acțiune punitivă organizată de un grup de agitatori antisemiți care, în diferite localități traversate de linia feroviară Iași-Bălți, au profitat de opririle trenurilor pentru a agresa și a lovi mai mulți călători sau simpli trecători de origine evreiască[624]. Și opinia publică europeană a fost informată asupra deteriorării progresive a ordinii publice din Basarabia, mai ales în urma incidentelor care se înregistraseră la Chișinău, în decembrie 1926. O organizație evreiască din Paris (Comitetul Delegaților Evrei), luând ca pretext aceste evenimente, a prezentat în luna ianuarie 1927 un protest formal adresat Ligii Națiunilor, acuzând România că nu respecta tratatele internaționale pe care le semnase și oferea protecție și complicitate grupurilor antisemite[625]. În fapt, denunțul prezentat de organizația evreiască era parțial adevărat, cel puțin judecând după

diferitele documente ce aparțineau prefecturilor din localitățile basarabene. În ultima parte a anilor douăzeci, autoritățile de poliție au făcut mari eforturi pentru ca cele două facțiuni adverse să nu intre în contact și să nu se înfrunte între ele. În preajma vacanțelor de Crăciun și de Paște, mai ales, se luau măsuri speciale pentru a evita ca întoarcerea acasă a studenților care învățau în afara Basarabiei (în număr de câteva sute) să nu devină un prilej pentru incidente[626]. Problemele cele mai mari erau provocate de extremismul întâlnit la majoritatea studenților basarabeni care-și făceau studiile la facultățile din Cernăuți și Iași. Aceștia erau cei care, atrași de propaganda naționalistă a formațiunilor politice și studențești extremiste, contribuiau la punerea bazelor pentru răspândirea ulterioară a ideilor antisemite și naționalist-xenofobe în rândurile tinerelor generații ale Basarabiei. Conform poliției, în regiune încă nu exista o adevărată mișcare studențească autohtonă, iar asociațiile de studenți prezente în Basarabia, inclusiv cea mai naționalistă dintre ele, numită „Cuza Vodă", erau destul de instabile, iar activitățile lor erau reduse și rareori periculoase.

> Majoritatea studenților din Basarabia sunt împotriva mișcărilor cu caracter antisemit și sunt, în general, împotriva agitațiilor. Există doar un singur grup de studenți condus de Chistruga și Ioniță […] care consideră Universitatea din Iași ca o soră mai mare, se conformează tuturor directivelor venite din partea studenților de acolo și răspândesc între studenții din aceste zone principiile Vechiului Regat.

Aceștia erau studenții care difuzau la Chișinău și în alte localități vești de orice fel despre eventuale activități ilegale ale evreilor și ale bolșevicilor, semnalând gradul mare de pericol al acestora pentru interesele României. De asemenea, tot ei se ocupau de traseul cât mai extins al presei și publicațiilor antisemite care să circule prin toate mediile sociale[627]. În mod paradoxal, autoritățile s-au arătat incapabile de a pune capăt fenomenului, chiar când circumstanțele păreau cele mai favorabile. Prin implicarea forțelor de poliție, mișcarea comunistă clandestină și-a mai pierdut din intensitatea de la începutul anilor douăzeci, iar acțiunile acestor

bande care proveneau de pe malul opus al Nistrului se atenuaseră semnificativ[628]. În același timp mișcarea extremistă LANC a fost traversată de înfruntări interne dure[629] și, incapabilă de a rezista forței electorale manifestate, la sfârșitul anilor douăzeci, de Partidul Național Țărănist (PNȚ)[630] (în cadrul alegerilor din iulie 1927 și din decembrie 1928, partidul lui Cuza nu a depășit 1,90%, respectiv 1,14% din voturi), avea dificultăți notabile în a-și continua acțiunea de propagandă în diferitele județe ale regiunii[631].

În ianuarie 1928, cu ocazia împlinirii a zece ani de la Unirea cu România, poliția din diferite localități basarabene, dar mai ales cea din Chișinău, s-a arătat deosebit de preocupată de a câștiga bunăvoința opiniei publice. Rapoartele creionau un tablou marcat de lipsa de încredere și de pesimism din regiune. Pe 24 ianuarie, s-a reunit într-un local din capitală, sub conducerea lui Pan Halippa, un grup de foști deputați din *Sfatul Țării*. Bineînțeles că în discursurile multor oratori era încă prezent sentimentul de bucurie și de mândrie pentru împlinirea Unirii cu patria-mamă, într-un moment de mare dificultate pentru soarta României. Cu toate acestea, dacă unii dintre ei (precum Buzdugan) priveau cu optimism viitoarele planuri ale guvernului român pentru Basarabia, alții, ca Halippa, Ioncu sau Cojocaru[632], s-au arătat extrem de critici la adresa stării din regiune și mai ales îngrijorați de situația economică atât de gravă. În cadrul intervenției lor, cei prezenți au insistat să prezinte în fața guvernului central un denunț împotriva deteriorării incontrolabile a economiei și a nivelului de trai al locuitorilor. Potrivit agenților infiltrați chiar în rândurile manifestanților, limbajul apelului redactat era deosebit de critic față de administrația română, dând curs unor înfruntări verbale violente între cei prezenți[633].

Profitând de moartea prematură a liderului istoric al liberalilor, Ion I. C. Brătianu (24 noiembrie 1927), care a lăsat, pe nepregătite, partidul fără o conducere stabilă, în urma alegerilor politice din 1928, PNȚ a format guvernul din țară, deschizând pentru prima dată drumul către putere unei noi formațiuni și unor persoane care,

în anii precedenți, în marea majoritate a cazurilor, nu mai avuseseră niciodată responsabilități politice la un nivel atât de înalt. Acesta ar fi putut însemna un moment de cotitură, nu doar pentru Basarabia, ci și pentru întreaga Românie. Programul de acțiune al național-țărăniștilor se concentra asupra dezvoltării agriculturii, fără a neglija industria, prevedea îmbunătățirea aparatului birocratic și viza democratizarea reală a instituțiilor statului, determinând mari așteptări la nivelul populației. Cu toate acestea, destul de curând, fie din cauza divergențelor interne față de orientarea politică, fie din cauza obstacolelor obiective din calea transformării economiei românești determinate de primele semne ale crizei economice mondiale, programul ambițios de reînnoire națională al PNȚ s-a blocat[634]. Pe 7 iunie 1930, în urma gravelor disensiuni cu aspirantul la tron, Carol[635], liderul național-țărănist, Iuliu Maniu, a fost demis, ceea ce a însemnat începutul sfârșitului pentru soarta politică a PNȚ, fără ca niciuna dintre problemele de natură politică, economică sau socială din România să fi fost rezolvată în mod real[636]. Pentru România a început o perioadă de instabilitate politică, iar absența unui conducător hotărât la centru a avut imediat repercusiuni și asupra provinciilor, mai ales în teritorii ca Basarabia, unde lipsa de fermitate a acțiunilor guvernului avea urmări cu atât mai negative. Acestea s-au manifestat nu doar printr-o nouă explozie a activității celulelor comuniste, prezente și într-un număr mare de școli, mai ales în liceele din Chișinău și din alte localități de provincie, dar și prin riposta LANC, condusă de Cuza, care, potrivit rapoartelor Securității, desfășura din nou o activitate de propagandă în zonele rurale ale regiunii, bucurându-se de o oarecare popularitate[637]. Și astfel, în timp ce activiștii lui și simpatizanții locali ocupau noi spații în teritoriu, Cuza le pregătea terenul la București unde, din fotoliul său de deputat, arunca critici dure la adresa sărăciei care cuprinsese regiunea și împotriva raziilor pe care le făceau perceptorii fiscali până și la familiile cele mai nevoiașe, care nu aveau nicio posibilitate de a-și plăti taxele și

cărora, în lipsa unui alt venit, li se luau chiar hainele, mai ales cele de iarnă. Între timp, potrivit acuzațiilor lui Cuza, comercianții evrei exploatau acest context grav de sărăcie profundă și nevoia de bani lichizi a oamenilor pentru a intra în proprietatea recoltelor acestora la prețuri derizorii[638].

7. Începutul anilor treizeci. Criza economică și extremismul

Acuzațiile lansate de Cuza cu dorința evidentă de a lovi în evrei surprindea însă realitatea dură din zonele rurale aflate între Prut și Nistru, care erau și mai înapoiate, ca reflectare, așa cum vom vedea în continuare, a unei regiuni încă departe de a fi intrat într-un adevărat proces de dezvoltare civilă și economică. La sfârșitul anului 1930, în Basarabia s-a desfășurat un recensământ general al populației. Datele finale elaborate de demografii români indicau un total de 2.863.400 de locuitori. Mai mult de 2.493.300 trăiau la țară, în timp ce doar 370.000 alcătuiau populația urbană. În rândurile populației active, 82,5% dintre persoanele angajate se aflau în sectorul agricol, 3,5% în comerț și alte 3,5% lucrau în diferite funcții ale aparatului administrativ; doar 1,7% dintre locuitorii activi erau angajați în industrie[639]. Agricultura, așadar, nu era doar principala resursă economică a regiunii, ci și sectorul care practic monopoliza locurile de muncă. Suprafața de teren cultivabil din Basarabia era a patra ca extindere din România, dar, în ciuda progreselor inițiate în urma Unirii și prin repartizarea suprafețelor de pământ, acest sector încă nu făcuse un salt calitativ notabil. Rămânea, în cele din urmă, o activitate care se desfășura în baza unor criterii rudimentare în care activitatea financiară, mai mult decât un mijloc de a impulsiona îmbunătățirea culturilor și a fermelor, părea să fie un instrument eficace prin care băncile și cămătarii puteau intra mai ușor în proprietatea terenurilor[640].

Folosirea utilajelor agricole moderne era deosebit de limitată, cu atât mai mult cu cât, în cazul în care existau, nu erau de cea mai bună calitate. Tehnicile moderne de cultivare nu erau nici acestea prea răspândite; chiar rotația culturilor era atât de puțin cunoscută, încât agronomul român Cardaș afirmase că țăranii din Basarabia utilizau în anii treizeci aceleași metode ca bunicii lor, care trăiseră cu un secol în urmă[641]. Marea masă a populației nu cunoștea nici tehnicile moderne de creștere a animalelor; gravele lipsuri din sistemul veterinar determinau extinderea și menținerea pericolului care viza patrimoniul zootehnic, atins în permanență de diverse tipuri de boli, dar mai ales de epidemii fatale[642]. În toți acești ani s-a pus în continuare accentul asupra culturilor de cereale (86,06% din pământul basarabean erau rezervate acestora, în comparație cu media românească de 66,05%), care însă, din cauza prețurilor scăzute pe piețele externe, nu dădeau rezultate din punct de vedere economic. Tentativele de a introduce noi culturi care nu erau însoțite de măsuri tehnice și financiare corespunzătoare nu au dat rezultatele scontate, lăsând familii întregi de țărani în condiții deplorabile. Din acest punct de vedere Basarabia reprezenta, alături de unele județe din Dobrogea și din Moldova, poate regiunea cea mai înapoiată din întreaga Românie. Experiențele negative înregistrate de agricultura basarabeană reflectau și emfatizau dificultățile extreme în care se aflau zonele rurale din întreaga țară dunăreană, incapabile să se orienteze către o dezvoltare modernă a producției. Acestea nu își puteau asuma rolul de promotor al creșterii economice pentru țară, din cauza lipsei unui sistem modern de creditare, dedicat nevoilor agricultorilor, lipsă care se reflecta în sărăcia profundă a aparatului tehnic și în utilizarea extrem de rară a îngrășămintelor agricole[643].

Tocmai în aceste condiții Basarabia a fost constrânsă să înfrunte consecințele crizei economice mondiale, care a produs efecte devastatoare asupra economiei deja slăbite și asupra echilibrului politic intern. În iunie 1931, Direcția de Siguranță a Statului din

Chișinău a comandat oamenilor săi o investigație detaliată asupra stării de spirit a populației din județele Soroca, Bălți, Hotin și Orhei. Încă o dată tabloul schițat de investigatori era destul de îngrijorător. Sărăcia guverna total zonele rurale din toate acele județe, recoltele se anunțau slabe și din cauza crizei veniturile urmau să fie destul de mici.

> Se pune în evidență lipsa de fonduri pentru semințe, pentru instrumentele agricole și animalele de povară; din această cauză țăranul din Basarabia scapă cuvinte de ocară împotriva autorităților române și împotriva reprezentanților acestora în regiune, care nu fac nimic pentru a încerca să îmbunătățească situația. […] Mulți țărani se plâng că nimeni nu le explică legile din țară, că nu beneficiază de educație culturală, națională și economică și nici nu le-a explicat nimeni modificările aduse calendarului[644].

În acest context, polițiștii subliniau propaganda făcută de grupurile comuniste care trecuseră la difuzarea unor manifeste pentru alipirea Basarabiei la Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească (octombrie 1924) și în favoarea abolirii proprietății private. Activă, chiar dacă în măsură mai mică decât cea comunistă, era și propaganda „cuziștilor”, direcționată împotriva fostului guvern național-țărănist, considerat responsabil pentru situația dezastruoasă actuală sau împotriva evreilor acuzați de a fi profitat de suferința poporului[645]. În județele basarabene criza economică și ciocnirile clasei politice române aveau urmări încă și mai periculoase, care vizau stabilitatea puterii României în regiune. Potrivit unui raport al forțelor de siguranță din Lăpușna, nemulțumirii generale i se adăuga și faptul că sectoare importante ale populației, mai ales ale celei minoritare, respingeau tipul de administrație promovat de funcționarii guvernului. Mulți membri ai acestei comunități erau profesori, învățători și diverși angajați care, în semn de sfidare, continuau să folosească și la locul de muncă limba lor maternă, fără a se lăsa îngrădiți de regulile impuse. Dacă limba română era dominantă în zonele rurale, în orașele mai mari aceasta era aproape inexistentă. Deosebit de periculoasă era, din punctul de vedere al investigatorilor, comunitatea evreiască, nu

doar pentru că exista un număr tot mai mare de ofițeri detașați în județ care se căsătoreau cu evreice, dar mai ales

> pentru că presa evreiască și cea rusă scrisă de evrei constituie mijlocul cel mai răspândit de a face publică propaganda comunistă [… care] zi de zi [această propagandă] slăbește bazele statului român și anulează efortul sistemului didactic pentru a întări conștiința națională română a acestor populații[646].

Cu toate acestea, potrivit aceluiași raport, majoritatea locuitorilor din județ erau români, și anume aceștia păreau cei mai afectați de activitatea administrației, incapabilă de a-i apăra de comercianții evrei care dominau piața și care practicau și activități de cămătărie. Aceasta din urmă le permitea acelora care o practicau să intre în foarte scurt timp în posesia celor mai bune pământuri, cedate de țăranii îndatorați, unde se puteau cultiva în mod profitabil plantele cele mai valoroase și cele mai solicitate pe piața internațională, precum vița-de-vie[647]. Rapoartele elaborate în această perioadă de forțele de ordine din diverse localități din Basarabia prezintă situații foarte asemănătoare. Regiunea se afla sub presiunea unei crize economice care părea fără rezolvare, prinsă într-o agitație difuză, ca răspuns la nemulțumirea unui număr atât de mare de locuitori, mai ales a celor aflați în zonele rurale care, din cauza datoriilor acumulate de-a lungul anilor, se aflau la mila băncilor și a cămătarilor. Rapoartele poliției locale sunt bogate în detalii referitoare la presupusele activități ale comunității evreiești, dar mult mai reticente în a oferi informații despre alte aspecte ale situației prin care trecea Basarabia. Acestea apar într-un raport interesant redactat la începutul anului 1930 (mai exact pe 9 martie) de șeful serviciului secret român, Mihail Moruzov. Înaltul oficial, care își trimisese în Basarabia oameni de încredere, în acest document scotea în evidență cum, imediat după Unire, toate guvernele care se succedaseră la putere la București, preocupate de a definitiva în cel mai scurt timp reorganizarea statului unitar român, neglijaseră complet aplicarea unei bune administrații în Basarabia, care era, de fapt, total abandonată în voia sorții. În

particular, sublinia îngrijorat Moruzov, „[…] majoritatea funcționarilor trimiși acolo – inclusiv cei ai Siguranței – și-au asigurat o îmbogățire cât mai rapidă”. Se înregistraseră numeroase cazuri de abuzuri comise împotriva populației de către administrația civilă și de militari, în timp ce numeroși membri ai forțelor de siguranță (inclusiv ofițeri) erau acuzați că primesc foloase în bani de la serviciile de informații sovietice, iar Moruzov concluziona trist că „mare parte a personalului de la Siguranță trimis în Basarabia era doar o secțiune a GPU[648] pe teritoriul nostru”[649]. Impresiile cu care au rămas observatorii străini nu erau cu mult diferite față de cele înregistrate de serviciile de siguranță. Atașatul militar francez, locotenent-colonelul Palesse, care între august și septembrie 1931 a parcurs o mare parte a județelor basarabene cu mașina, confirma prin raportul său multe dintre impresiile și considerațiile negative referitoare la activitatea funcționarilor, la dezvoltarea economică, la programul lucrărilor publice (cu excepția parțială a lucrărilor la rețeaua de drumuri). Atitudinea multor comunități ale minorităților era, dacă nu neapărat ostilă, cel puțin indiferentă față de statul român. Singurul fapt cu adevărat pozitiv, după părerea reprezentantului francez, era o oarecare diminuare a propagandei comuniste și o reducere clară a atacurilor gherilei. Acest tip de armistițiu a fost exploatat fără întârziere: potrivit lui Palesse, sosise momentul de a realiza integrarea definitivă a regiunii în restul țării[650]. Cu toate acestea, ocazia a fost pierdută și toate eforturile irosite. În doar câteva zile, inițiativa propagandistă și politică s-a întors detașat în mâinile sovieticilor, care i-au constrâns pe români să adopte o tactică de izolare, în vederea unei posibile înfrângeri.

Această situație impresiona prin faptul că proasta administrație română, alături de criza economică și de efectele propagandei făceau ca majoritatea populației locale, până și cea care locuia în județele de lângă Nistru, să ignore aproape în totalitate tragedia de dimensiuni colosale care se desfășura la doar câțiva kilometri depărtare, pe teritoriul ucrainean: *holodomor*, adică foametea devastatoare care făcea ravagii în URSS și Ucraina, provocând

suferințe atroce milioanelor de cetățeni, fenomen provocat în mare parte și deci exploatat cu cinism de autoritățile sovietice pentru a institui definitiv colectivizarea zonelor rurale[651]. Ne aflăm în fața unui moment deosebit de interesant: autoritățile române cunoșteau, de fapt, foarte bine dacă nu neapărat proporțiile exacte, cel puțin șirul evenimentelor care se desfășurau în Ucraina în acei ani. Nu lipseau spionii, iar numărul refugiaților era tot mai mare. Acești oameni sfidau orice fel de pericole pentru a părăsi Ucraina și Moldova sovietică venind către România, povestind cu lux de detalii crimele pe care autoritățile sovietice le înfăptuiau împotriva zonelor rurale și a locuitorilor acestora[652]. Cu toate acestea, propaganda română a evitat întotdeauna să exploateze informațiile foarte detaliate de care dispunea referitor la crimele în masă ale lui Stalin și ale acoliților săi împotriva țăranilor, săvârșite la numai câțiva kilometri de frontiera cu Basarabia. Este greu să înțelegem cu adevărat de ce „foametea” a rămas închisă între paginile rapoartelor oficiale, evitând să răspundă, referitor la suferințele înregistrate de populație, acuzațiilor lansate încontinuu de către ziarele, broșurile și posturile de radio sovietice împotriva a ceea ce defineau ei, cu dispreț, ca regim semifeudal și retrograd instalat de români în Basarabia etc. Poate că această implicare scăzută al românilor s-a decis pentru a nu compromite mai mult destinul deja greu încercat al minorității române din Transnistria, dar probabil explicația cea mai convingătoare era legată de nevoia de a nu prejudicia negocierile dificile care aveau loc în acei ani între ministrul de Externe Nicolae Titulescu și URSS, în vederea reluării relațiilor diplomatice. Bucureștiul dorea ca acestea să se încheie în mod pozitiv, pentru a închide definitiv problema Basarabiei, prin recunoașterea definitivă a legitimității stăpânirii române asupra regiunii din partea sovieticilor. Acest aspect al relațiilor sovieto-române ar trebui, cu siguranță, aprofundat.

În realitate, în această perioadă autoritățile române păreau dominate de o pasivitate neputincioasă. Directivele trimise de la București sunt foarte puține, în timp ce administrația locală nu

părea să mânuiască instrumentele corecte pentru a întreprinde o acțiune incisivă, capabilă de a contracara problemele create de starea de criză. Nici raporturile poliției nu lăsau vreun dubiu asupra gravității contextului în care se găseau. La finalul anului 1931 efectele negative ale crizei economice se făceau resimțite și asupra locuitorilor din orașe, iar aparenta liniște care domina viața cotidiană nu putea ascunde faptul că mai ales

> cei tineri și clasa muncitoare s-au lăsat influențați de propaganda comunistă și s-au îndepărtat complet de sentimentul național[653].

Primii care au suferit consecințele acestei schimbări de mentalitate a opiniei publice au fost cei care aparțineau forțelor de ordine și armatei, izolați în contextul în care se aflau, luptându-se și aceștia cu greutățile vieții cotidiene din cauza salariilor mizere cu care abia reușeau să asigure un nivel decent de trai pentru familiile lor. În plus, în regiune, funcționarii publici erau priviți cu tot mai multă furie. Potrivit raportului, aceștia erau în mare parte ruși și nu făcuseră niciun efort pentru a învăța limba română. De multe ori, din cauza neglijenței și a neînțelegerilor cu autoritățile centrale, noile legi și dispoziții administrative erau ignorate, având consecințe grave asupra desfășurării normale a activităților de bază ale traiului cotidian[654]. Îngrijorătoare erau și condițiile în care se afla în continuare economia.

> Comerțul în Basarabia era o activitate extrem de redusă, limitându-se la operațiunile locale. Industria este slabă și operațiunile comerciale, la fel ca și cele de credit, sunt reduse. 80% dintre comercianții din Basarabia sunt evrei, mulți dintre cei mai noi sunt nepricepuți, operează fără niciun fel de pregătire, nu au cunoștințe economice suficiente, iar consolidarea vieții economice a acestei provincii este cu adevărat blocată. […] Având în vedere această situație negativă, este lesne de înțeles situația deosebit de gravă a muncitorilor. Din cauza lipsei fabricilor, a atelierelor și a altor locuri de muncă, în timp ce acelea care există au o activitate scăzută, iar numărul șomerilor este foarte mare. Din cauza stării materiale proaste, muncitorii de la orașe, în majoritate ruși sau evrei, care nu au niciun sentiment național, s-au lăsat influențați de propaganda comunistă, au alcătuit nuclee de acțiune și s-au dedicat propagandei subversive și revoluționare mai ales printre locuitorii de la periferii. […] propaganda

este țintită împotriva administrației statului român și se popularizează ideea că Basarabia este rusă și va fi anexată Republicii Socialiste Moldovenești[655].

Printre altele, criza economică a avut și efectul de a desființa economia industrială a Basarabiei deja slăbită; produsele de artizanat realizate în întreprinderile industriale și în atelierele meșteșugărești din regiune, care nu erau încă suficient de prezente pe piață și care nu erau protejate de stat, au fost primele care au căzut victime concurenței produselor de artizanat realizate în restul Regatului. Era vorba mai ales despre marfă de calitate mai bună față de cea produsă în Basarabia, disponibilă la prețuri mai mici, conducând la o scădere a producției industriale locale. De-a lungul anului 1931 la Chișinău și în provincie s-au închis unul după altul un număr mare de întreprinderi industriale, alimentare, textile etc. Deosebit de afectate erau micile întreprinderi rămase complet lipsite de apărare în fața efectelor crizei. Până în anul 1932 funcționau în toată Basarabia 847 de mori din care, în anul 1936, rămăseseră doar 370; numai două erau pentru paste făinoase, în timp ce la Chișinău doar patru mori întruneau toate condițiile pentru a-și continua activitatea de producție în anii de după 1932[656]. Consecințele au fost o disponibilizare în masă a sute de muncitori, creșterea nivelului infracțiunilor și o „extindere mai puternică a curentelor de opinie subversive care erau dăunătoare pentru siguranța statului”.[657] Datele înregistrate de rapoartele oficiale păreau să însoțească în mod ideal cifrele statisticilor. În anul 1909, în Basarabia funcționau 207 întreprinderi industriale care produceau marfă în valoare de 850 de milioane de lei. În 1930, numărul acestora crescuse la 222, dar valoarea totală a mărfurilor produse scăzuse la 800 de milioane de lei[658]. Lipsa de capital, regimul dur de impozitare și neglijența din partea statului, care considera Basarabia o regiune exclusiv agricolă, au determinat, în anii următori, degradarea continuă a industriei locale, care a coborât la un nivel și mai scăzut decât cel din 1909, iar ramuri întregi, precum cea textilă, au încetat practic să mai existe. Politica statului favoriza un fel de

concurență neloială din partea unor industrii din Regat împotriva celor din Basarabia care produceau același tip de mărfuri. Emblematic este cazul fabricilor de ulei vegetal. Printr-o decizie a guvernului, industriile producătoare de uleiuri din Regat au obținut de la Căile Ferate Române tarife extrem de favorabile, care le permiteau acestora să ofere pe piața din Basarabia produse la costuri reduse care, în scurt timp, au constrâns producătorii locali, care nu beneficiau de niciun fel de facilități pentru transport și nici de ordin fiscal, să cedeze sectoare tot mai mari din piața de desfacere competitorilor din Regat[659].

Situația nu era mai bună nici în zonele rurale. Condițiile în care se aflau societăților agricole în acești ani erau mai grave decât cele din Dobrogea, considerată atunci regiunea cea mai înapoiată din România. Cantitatea netă cultivată pe un hectar de teren aflat între Prut și Nistru era, în general, de două ori mai scăzută față de aceeași suprafață de teren dintr-o altă zonă a țării[660]. La începutul anilor treizeci, agricultura din Basarabia era departe de a fi făcut un salt calitativ și cantitativ demn de luat în seamă. Obiectivul principal al majorității societăților agricole care funcționau în regiune era încă acela de a produce alimente suficiente pentru familie și materiile furajere pentru animalele de lucru. În rest, lipsa de dezvoltare a tehnicii folosite în agricultură nu permitea niciun progres semnificativ. Pe la sfârșitul anilor treizeci, în multe localități din Basarabia, de exemplu în Crocmaz, Delacău sau Vancicăuți, era disponibil un singur plug și o singură grapă la fiecare trei ferme[661]. Un raport al poliției, și acesta foarte asemănător cu cel redactat anterior, pe 17 august 1931, punea în evidență condițiile materiale proaste ale țăranilor, care se găseau într-o stare permanentă de conflict cu autoritățile. Deosebit de gravă era scăderea prețurilor la produsele agricole și, mai ales, a prețurilor la

> grâu și porumb, iar astfel toate fermele se află în imposibilitatea de a-și suplini nici măcar nevoile zilnice […] având în vedere faptul că în anii precedenți țăranii căzuseră în mâinile cămătarilor și ale băncilor care le-au împrumutat sume mari de bani, iar

pentru a le restitui au fost nevoiți să-și vândă propriile recolte la prețuri de nimic, și acum mijloacele necesare pentru a-și îmbunătăți condiția[662].

Mai rapace decât băncile și cămătarii erau agenții fiscului care, potrivit locuitorilor, manifestau împotriva lor „o furie fără egal în restul țării", care reușeau nu doar să aducă într-o stare de sărăcie maximă familii întregi, ci, prin procedurile lor inflexibile și irresponsabile, contribuiau la ruinarea unei economii agrare deja precare, așa cum era cea din Basarabia[663]. Nu era ceva total neobișnuit ca, în zilele de piață, să apară care pline cu articole de menaj și bunuri aparținând familiilor de țărani obligate să își vândă obiectele pentru a obține sumele necesare la achitarea datoriilor la fisc[664].

O altă nevoie care îi apasă [pe țărani, n.a.] sunt impozitele către stat, net superioare față de posibilitățile lor. Pentru acest motiv din case le sunt sechestrate toate obiectele de valoare și chiar produsele achiziționate de-a lungul timpului și rod al muncii lor. Toate acestea […] au condus la scăderea respectului față de lege și față de autorități […]. Cei care promovau anarhia și mai ales propagandiștii comuniști încercau să profite de pe urma acestei situații […] mai ales în satele populate de minorități[665].

Din datele elaborate în urma unor studii recente efectuate în Republica Moldova rezultă că, în anul 1927, impozitele fiscale datorate de către ferme cu parcele de pământ mai mici de 10 hectare se triplaseră față de cele plătite în 1921. La începutul anilor treizeci, impozitele reale plătite de aceste mici proprietăți oscilau între 64,4% și 71% din valoarea totală a impozitelor agricole, în timp ce dările plătite de proprietățile cu suprafețe mai mari de 50 de hectare scăzuseră de la 15 la 5,9 %[666]. Lipsa totală de echilibru între prețurile de la cereale, grâu și porumb, mai ales, era foarte greu de gestionat (în unele sate un pud de grâu, adica 16 kilograme, se vindea cu 20 de lei), la animale – o vacă bună costa aproximativ 2000 de lei, în timp ce un pud de carne de porc se vindea cu cel mult 150 de lei – față de taxele datorate statului, de costurile exorbitante pentru utilajele agricole, de obiectele de consum și toate cele necesare pentru traiul cotidian. De exemplu, un simplu plug

produs în Basarabia, în general de calitate inferioară față de cele importate din străinătate sau produse în alte zone ale țării, costa cel puțin 5000 de lei, un teasc până la 10.000 de lei. O bucată de săpun de rufe costa 28 de lei, un kilogram de zahăr 43,85 de lei (la București același produs era vândut la 41,50 de lei kilogramul)[667]. Având în vedere aceste condiții, nicio societate agricolă de dimensiuni medii și mici nu putea să achiziționeze nici măcar un simplu plug fără a face împrumuturi sau, în cele mai bune cazuri, fără a-și reduce considerabil propriul profit[668]. Lipsa mijloacelor de transport le îngrădea societăților agricole mici și mijlocii posibilitatea de a-și extinde piețele de desfacere dincolo de satele de origine și, în consecință, mare parte din acele produse erau cumpărate de marii speculatori și de agenții lor locali, care decideau ce prețuri să fixeze; în general, acestea erau mult mai mici față de media națională[669]. Constanța unor astfel de condiții determinase mulți țărani ca, în anul următor, să cultive doar 30% din suprafața de pământ pe care o aveau la dispoziție. Asta și pentru că, în ciuda prețurilor extraordinar de mici, grânarele rămâneau pline de recoltele care nu reușeau să ajungă pe o piață complet sugrumată. Nici în acești ani nu au lipsit mărturiile potrivit cărora într-un număr mare de sate basarabene, din cauza lipsei banilor, locuitorii se vedeau obligați să practice trocul. Un alt efect al crizei economice era plecarea în masă a muncitorilor din zonele rurale, care se mutau la orașe, contribuind astfel la creșterea numărului de șomeri și a clasei subproletare. Conform poliției, acest fenomen constituia un prejudiciu grav adus siguranței statului, pentru că în orașe nou-veniții cădeau în plasa celulelor comuniste, se alăturau acestora și apoi erau din nou trimiși la țară pentru a conduce activitatea de propagandă și prozelitism[670].

Zonele rurale, la fel ca și orașele, trăiau într-o stare de tensiune și de conflict latent. Am văzut deja că, indiferent de etnie, pentru țăranii din Basarabia statul devenise un alt element care distrugea stabilitatea lumii lor, precum și posibilitatea de a-și păstra condițiile

de viață și, în anumite cazuri, chiar și proprietățile obținute cu doar câțiva ani înainte. Funcționarul de stat (în această categorie îi putem include pe jandarmi, pe directorii cercurilor didactice, pe angajații prefecturilor, pe topografi etc.), arogant și protejat de lege, devenise pentru acești oameni un dușman chiar mai periculos decât cămătarii și decât băncile populare. Contrar acestora din urmă, care pretindeau de la țărani „doar" bunurile materiale ale acestora, statul dorea să controleze și alte aspecte mai intime și mai sensibile ale lumii de la țară, legate de ritmul de viață vechi de secole, de tradițiile care păreau de neschimbat, de respectul față de vechile obiceiuri și practici. Toate acestea erau impuse în mod aproape coercitiv și în numele unei modernități prost înțelese, în spatele căreia se ascundea de cele mai multe ori proiectul național de a trece la o românizare rapidă și intensă și la „civilizarea" populațiilor rurale. Și din acest motiv, conflictele cauzate de neînțelegerile reciproce erau inevitabile, iar aplicarea unor practici inedite (deși cu adevărat moderne), ca trecerea la noul calendar, se rezolvau prin impunerea acestora de la nivelul cel mai înalt, fără prea multe explicații din partea autorităților locale, care se loveau de surda opoziție a populației insuficient pregătită pentru aceste noutăți. În anul 1931, punerea în funcțiune a calendarului gregorian în zonele rurale ale Basarabiei se realiza doar pe hârtie, pentru că în realitate era sabotată de populația rurală:

> Au trecut deja ani de la introducerea acestuia și locuitorii continuau să celebreze sărbătorile conform vechiului calendar. Mai ales în timpul sărbătorilor de Crăciun, de Anul Nou sau de Paște, bisericile rămân goale. Profitând de dezorientarea țăranilor din cauza calendarului, diferite secte religioase, de exemplu adventiștii sau baptiștii, au început o propagandă intensă, iar în unele județe, precum Tighina, au format o comunitate cu un număr mare de membri[671].

Vom vedea cum, în anii următori, fenomenul va căpăta dimensiuni și mai îngrijorătoare. Cu toate acestea, ar fi o greșeală să ne gândim că nemulțumirea se înregistra doar în rândurile proletariatului din centrele locuite și la nivelul populației de la sate; din contra, toate categoriile sociale erau traversate de această criză.

Informațiile culese de poliție creionau un tablou de extremă nemulțumire și în rândurile profesorilor, care primeau salariile foarte neregulat, dar și printre preoți, care, rămași și aceștia fără salarii, nu primeau nimic din partea enoriașilor și refuzau să slujească la botezuri, înmormântări sau să împărtășească. Lucrurile mergeau puțin mai bine pentru liber-profesioniști, mai ales pentru avocați, care de câțiva ani reușeau prin diferite tertipuri să evite plata taxelor. Deși în România aceasta era o categorie foarte numeroasă, în Basarabia avocații reprezentau o parte nesemnificativă a populației; tocmai de aceea până și agenții fiscali erau de părere că, în cazul în care guvernul ar mări taxele pentru avocați pe anul 1932, „nu ar încasa nici măcar cât s-a adunat pentru anul 1931”[672].

De-a lungul întregului an 1932, situația nu a înregistrat nicio îmbunătățire, ba dimpotrivă, criza s-a simțit cu o forță tot mai mare și în orașe, lovind în sectorul comercial, acolo unde s-au înregistrat creșteri exorbitante de prețuri (la Tighina au fost raportate majorări de prețuri chiar și de 15%), și astfel nemulțumirea șomerilor din industrie s-a alăturat lamentărilor tot mai dese ale comercianților, a căror marfă din depozite rămânea nevândută[673]. Nu există nicio îndoială însă că cea mai mare neliniște a autorităților viza parcursul economiei în zonele rurale, unde, odată cu trecerea lunilor, nemulțumirea a devenit atât de mare, încât organele guvernului, incapabile să își asume inițiative concrete în stare să aducă beneficii adevărate sistemului agricol și de producție din regiune, se preocupau cel puțin de a avea un tablou real asupra stării din zonele rurale ale României. Un raport special este cel redactat de către Statul-Major al Inspectoratului General al Jandarmeriei, care – deși el însuși protagonistul atâtor abuzuri și lipsuri –, datorită prezenței sale în structurile cele mai mici ale acestei regiuni și, mai ales, în zonele rurale, era printre puținele instituții ale statului român care aveau o imagine completă asupra situației în care se afla populația de la țară. Raportul, de altfel, nu se oprește doar asupra Basarabiei, ci abordează și alte zone din România, inclusiv unele județe din

Transilvania și din Cadrilater. Nemulțumirea profundă lega între ele toate satele României și, în unele cazuri, nici prefecții nu mai puteau garanta restabilirea ordinii publice. Cei mai agitați erau țăranii din Basarabia și din Bucovina, „cei mai receptivi față de curentele subversive”. Nu exista nicio îndoială că, în acele regiuni, propaganda făcută de agenții sovietici era destul de puternică, dar la fel de adevărat este și faptul că

> în Basarabia, țăranii trăiau într-o mizerie profundă, nu doar din cauza deprecierii prețului la cereale, dar și din cauza imposibilității de a menține fermele deschise și de a cultiva pământurile. Mulți dintre ei sunt alcoolici și au organismele slăbite din cauza bolilor și a malnutriției. […] Nu au deloc încredere în aparatul de stat și indiferent de naționalitatea de care aparțin, nu recunosc autoritatea statului român, înclină către misticism – moștenire rusească – și se lasă ușor influențați de orice zvon, toate li se par posibile și orice utopie lansată de agitatori se bucură de o mare rezonanță[674].

Toate aceste date coincid cu altele înregistrate într-un raport trimis către Președinția Consiliului de Miniștri în martie 1932, în care sunt mai bine delimitate contururile unei crize care a dus economia regiunii într-un colaps general. Nu exista categorie socială care să nu fi fost atinsă într-un mod mai mult sau mai puțin grav de această criză. În afară de datele din sectorul comercial, îngrijorătoare erau și cele referitoare la mediul bancar. Conform acestui raport, activitatea financiară era aproape infimă, iar Banca Municipiului Chișinău (o bancă specializată în oferirea de mici credite cu dobânzi acceptabile pentru comercianți, țărani, meșteșugari etc.) încetase, practic, orice activitate. În schimb, primăria orașului, care era asediată de șomeri și de familiile acestora, a trebuit să deschidă patru cantine pentru săraci, pe lângă cele două care funcționau în administrația comunității evreiești. Potrivit unui alt raport, propaganda de dreapta acuza acest grup etnic de înfometarea poporului și de silirea țăranilor să trăiască în mizerie. Deși, potrivit calculelor poliției, la Chișinău, dintr-un număr total de evrei de 48 de mii de persoane, mai mult de 14 mii nu primeau nicio susținere economică. Din totalul populației de la oraș, o pătrime se afla într-o situație economică critică[675]. În

încercarea de a descrie situația în zonele rurale, raportul nu se diferențiază foarte tare de cele precedente: creșterea necontrolată a taxelor, lipsa de încredere a țăranilor români în instituția statului și sentimente evidente antiromânești și antinaționale din partea comunităților formate din cetățeni ai minorităților naționale[676].

În Basarabia se creaseră condițiile propice pentru a profita de această situație incertă. Propagandiștii comuniști se răspândiseră în toate centrele urbane principale și aveau o activitate continuă de recrutare a membrilor, mai ales din rândurile studenților, tinerilor și liceenilor. Foarte prezente în orașe (trimise chiar și prin poștă) erau și publicațiile clandestine ale comuniștilor. Bucuroși de rezultatele obținute în orașe, organizațiile comuniste începuseră să facă propagandă și în zonele rurale. Toate activitățile lor erau „ușurate de nemulțumirea latentă a oamenilor și lipsa poliției locale”[677]. Raportul arăta o mare preocupare pentru activitățile antiromânești ale comunității evreiești care, din cauza solidarității care exista între membrii acesteia, părea să ia forma unei adevărate mișcări de masă, cu atât mai îngrijorătoare, cu cât „ei sunt cei care mențin situația tensionată, răspândind prin publicațiile lor tot felul de informații între oameni și, bineînțeles, ca de obicei, acestea sunt mereu în defavoarea intereselor statului”. Alarmantă pare să fie și alianța pe care evreii au stabilit-o cu rușii, mai ales cu aceia care, după Unire, își pierduseră statutul social[678].

Alte documente ale poliției raportau îngrijorate că simpatizanții comuniști criticau în mod deschis Constituția, sistemul politic românesc, în general și, în particular, mecanismele electorale. Evreii se agitau și protestau prin manifestații deschise, organizate în locurile publice, de fiecare dată când considerau că vreunul din drepturi le era încălcat. Străzile orașelor principale și chiar ale Chișinăului erau deseori locul de desfășurare a unor demonstrații publice mai mult sau mai puțin improvizate și au devenit aproape un câmp de luptă, mai ales între simpatizanții LANC, ce păreau să fi recuperat o oarecare forță, și activiștii evrei. În cadrul alegerilor din

1932, LANC a reușit să obțină numirea a trei deputați în colegiile sale din Basarabia, cu șaizeci de mii de voturi, adică 16,5% din numărul total al opțiunilor înregistrate[679]. La Bălți (unde LANC înregistrase cel mai bun rezultat din întreaga țară, 37,88% din voturi[680]), în timpul lunilor octombrie și noiembrie ale anului 1932, s-au înregistrat diferite confruntări între evrei și cuziști. Între timp, deputații aleși din rândurile LANC-ului treceau prin diverse localități din regiune, se întâlneau cu populația, țineau comisii, încurajau inițiativele de tip naționalist, promițând o schimbare radicală și apropiată a situației. Conform ideologiei cuziste, evreii erau considerați purtători ai germenului comunist subversiv, ai decăderii morale, erau desemnați responsabili de conflictele sociale și inamici de moarte ai naționalismului creștin, de fapt, ai tuturor valorilor caracteristice muncitorului român[681]. Dreapta își dăduse seama că în Basarabia, din cauza frustrărilor tuturor păturilor sociale de origine română, era posibilă realizarea unui cerc solid de activiști și idei convergente. Era necesară însă înfruntarea chiar pe terenul comuniștilor care, la rândul lor, profitau de această criză a instituțiilor, a aparatului administrativ și a sistemului de supraveghere al poliției din Basarabia[682], pentru a relua, cu mare determinare, propaganda politică[683].

În octombrie 1932 și Zelea Codreanu s-a deplasat în Basarabia, iar întâlnirile avute cu simpatizanții mișcării sale din orașul Reni au fost deosebit de intense, asta pentru că legionarii începuseră să se infiltreze în Basarabia cu o forță tot mai mare, începând cu 1930. Dificultățile pe care aceștia trebuiau să le depășească nu erau puține, iar până la sfârșitul anului 1933 reușiseră să-și organizeze mișcarea doar în unele județe ale Basarabiei. Intenția era de a pătrunde într-un mod cât mai profund în teritoriu, și de aceea, statul-major legionar împărțise regiunea în trei sectoare (nord, centru, sud), fiecare constituind un nucleu diferit, împărțite și acestea, la rândul lor, în batalioane. Nu a lipsit aportul personal al lui Codreanu, care înțelesese importanța partidei ce se juca în

teritoriile aflate între Prut și Nistru, încercând să își adapteze mesajul politic legionar la particularitățile zonei[684]. Rezultatele nu s-au lăsat așteptate și, în cadrul alegerilor din 1932, mișcarea lui Codreanu a înregistrat în județul Cahul 18,32% din sufragii (pe lângă cele 12% din Tighina și 8,67% din Ismail), obținând alegerea unui reprezentant propriu. Dacă per total, față de așteptările acestora, succesul electoral a părut dezamăgitor, a fost util cel puțin pentru reafirmarea pozițiilor cucerite până atunci în speranța înrădăcinării unei mișcări de dreapta în Basarabia. Important era să nu renunțe, să elimine toate atribuțiile avute de LANC și să facă din Legiune forța care să pună în mișcare întreaga dreaptă din Basarabia, făcând din acest teritoriu un centru politic de dreaptă agresivă, mistică și xenofobă a României. În noiembrie 1932, Codreanu, însoțit de câțiva colaboratori dintre cei mai apropiați, se afla din nou în vizită la Cahul, devenit deja fortăreața legionarilor din Basarabia, pentru a pregăti următoarele alegeri administrative. Era necesară introducerea activiștilor legionari în administrațiile locale, pentru a demonstra populației bunele rezultate ale unei conduite politice în totală opoziție față de practicile din trecut. În alegerile administrative din decembrie 1932, Garda de Fier, care își prezentase propriii candidați în 20 de municipii, a câștigat 9 scaune în județul Cahul. Activiștii Gărzii de Fier se simțeau suficient de puternici pentru a-i amenința în mod deschis cu moartea pe evrei, intensificând propaganda împotriva exploatatorilor poporului.

8. Dosarul Ciugureanu

Basarabia a trăit, de-a lungul anilor treizeci, unul dintre cele mai dificile momente din istoria sa: criza economică deosebit de dură și lipsa unui răspuns concret din partea românilor aflați la conducere demonstrau, de fapt, limitele alipirii la România. Identificarea unei soluții salvatoare pentru a ieși din această situație care risca să tragă după sine regiuni întregi, într-o criză fără scăpare, săpând o

prăpastie tot mai mare între instituțiile române și populația locală, era vitală. Mai ales pentru că ar putea avea efecte neprevăzute și ar putea ieși total de sub control, având în vedere și desfășurarea evenimentelor din lumea politică și diplomația internațională. Inițiativa a fost luată în februarie 1932 de Daniel Ciugureanu, care, între 1917 și 1918, a fost unul dintre protagoniștii luptei pentru autonomie și apoi unul dintre cei care au contribuit la Unirea cu România, având atunci o funcție decisivă, deosebit de importantă, cea de prim-ministru al Republicii Democratice autonome Moldovenești. După cum am amintit și anterior, Unirea l-a determinat să militeze politic: ales de mai multe ori ca senator, a fost numit și președinte al Camerei Deputaților. Aceste funcții însă nu l-au îndepărtat niciodată de Basarabia, unde a locuit, cu o oarecare continuitate, până în 1932. La începutul acelui an, Ciugureanu s-a mutat la București: constatase, probabil, imposibilitatea de a schimba situația lucrând la Chișinău. În rest, este dificil să nu-i dăm dreptate. În registrele poliției și în rapoartele diferitelor prefecturi, pe care le-am putut analiza, se întâlnește de multe ori suspiciunea sau chiar ostilitatea deschisă a autorităților locale față de acei membri ai vechii mișcări naționale din Basarabia care, de-a lungul anilor, manifestaseră o poziție critică evidentă față de situația din Basarabia, având inițiative personale pentru îmbunătățirea situației. Acesta era și cazul lui Pantelimon Erhan, de exemplu, un alt protagonist dezamăgit al luptei pentru Unire. Aceștia, între sfârșitul anilor douăzeci și începutul anilor treizeci, au încercat să amelioreze situația țăranilor striviți de datorii și de cămătă, dar activitățile lor de binefacere au fost interpretate de autorități ca un simplu mijloc de a recâștiga vizibilitate în politică, pe terenul forțelor tradiționale. Cu toate acestea, Ciugureanu, la începutul anului 1932, a părăsit definitiv regiunea sa. Plecarea sa nu a fost un abandon, ci doar o încercare disperată de a obține o schimbare radicală în administrarea unui teritoriu față de care, realizase el în acel moment, România și-ar fi pierdut orice drept. A decis să se adreseze direct lui Carol al II-lea, care, încă de la începutul urcării sale pe tron, a demonstrat că dorea

să fie un protagonist al vieții politice din țară; astfel, în februarie 1932, suveranul a primit de la Ciugureanu un memorandum prin care era informat cu sinceritate despre condițiile reale din Basarabia și prin care i se oferea o cale de ieșire din această criză.

Documentul era un memoriu redactat pe 28 de pagini și pleca de la o constatare pe care, în România, mulți nu erau gata să o accepte: Rusia nu va renunța niciodată la pretențiile de a intra în posesia Basarabiei și, chiar în cazul în care diplomația română ar fi reușit să ajungă la semnarea unui acord cu URSS, care să asigure frontierele actuale, acesta ar fi fost desființat de liderii sovietici cu primul prilej. Potrivit lui Ciugureanu, obiectivul Moscovei mergea dincolo de simpla recâștigare a Basarbiei: bolșevicii țintеau distrugerea întregii Românii, aceasta fiind o barieră în extinderea comunismului și în partea de sud-est a Europei, iar Basarabia ar fi fost tocmai pretextul pentru o intervenție împotriva statului român. Dacă dorea să prevină acest pericol, România ar fi trebuit să îmbunătățească situația în care se afla Basarabia în cel mai scurt timp posibil și să se pregătească pentru o luptă împotriva URSS-ului, ținând cont și de imposibilitatea de a organiza în viitor un plebiscit care să asigure victoria partidului pro România.

> Trebuie să recunoaștem cu tristețe și cu sinceritate că, în eventualitatea unui plebiscit organizat într-un viitor apropiat, nu vom putea avea siguranța victoriei, avem prea multe motive pentru a ne teme de un vot negativ pentru noi[685].

Elementele care îl făceau pe Ciugureanu să se teamă de un astfel de rezultat nefast erau multe: prezența unei componente etnice ruse numeroase, amintirea măreției imperiale din trecut a statului rus de care mulți basarabeni aparținuseră, în comparație cu dificultățile interne și internaționale în care se zbătea România actuală, dar mai ales teama pe care URSS o insufla. Cu toate acestea, există și alte motive:

> Generația mai bătrână își amintește în continuare viața în timpul anilor de dinainte de război, o viață ușoară, în care toate produsele se găseau din abundență și compară viața de atunci cu situația atât de grea din ziua de azi, fără să-și dea seama că în acest

> moment Rusia trece prin vremuri mult mai grele decât cele pe care le trăiesc ei aici. Țăranii nu au uitat primele momente de după revoluție când au putut să nu mai ia în seamă obligațiile lor ca cetățeni față de orice autoritate, când au putut să-și ia singuri bucata de pământ din mâinile boierilor și peste care a venit apoi statul român și orice încercare de revoluție a fost oprită. Situația materială a maselor de populație s-a înrăutățit grav din 1918 până astăzi. Masele nu își mai dau seama că este vorba despre o criză mondială și învinuiesc statul român [...] din cauza organizării deficitare a administrației și a schimbărilor introduse, în sufletele oamenilor nu se dezvoltase niciun sentiment de dragoste, de stimă sau de respect pentru statul român, care nu era judecat pentru toate lucrurile pe care le înfăptuise pentru unirea tuturor românilor, ci prin prisma acțiunilor reprezentanților săi locali, care, în cele mai multe cazuri, nu au fost și continuau să nu fie la înălțimea sarcinilor pe care le-au primit și nici măcar azi nu urmează un plan precis și potrivit nevoilor Basarabiei. La aceasta au contribuit și luptele politice cu care populația din această regiune nu era obișnuită și care au avut efecte atât la nivelul autorității statului, cât și la nivelul principiilor sau al oamenilor obișnuiți. Aceste circumstanțe au avut un efect de scădere a autorității statului în ochii populației, care a văzut cum ideile proclamate își pierd valabilitatea după două zile, iar persoanele care reprezintă statul sunt schimbate de fiecare dată când un nou partid intră la putere și tratate de parcă ar fi fost criminali[686].

Documentul continua, așadar, cu dezvăluirea altor probleme legate de statutul minorităților, ai căror membri erau „tratați ca cetățeni de categoria a doua", vorbea despre campania bolșevică periculoasă, dar, mai ales, și acesta pare a fi unul dintre aspectele cele mai importante ale memoriului trimis de Ciugureanu, despre incapacitatea statului român de a le crea basarabenilor ideea de stabilitate și de păstrare definitivă și sigură a acestor teritorii din provincia estică sub conducerea României. Dimpotrivă, toate acțiunile centrului dovedeau o stare de provizorat, începând cu starea precară în care se aflau căile de comunicație și, în general, condițiile unei părți însemnate a lucrărilor publice. Pentru a salva situația, era necesară o acțiune promptă în vederea îmbunătățirii situației economice, chiar și prin intrarea în Basarabia a capitalului străin, care ar fi putut să pună din nou în mișcare economia anemică din regiune[687]. Acest lucru ar fi fost posibil numai prin introducerea în cele din urmă a unei administrații locale competente, alcătuită din funcționari care să locuiască în regiune și ale căror acțiuni să fie stabilite printr-o lege specială, care ar fi trebuit să reorganizeze

întreg aparatul birocratic din Basarabia. Această lege ar fi trebuit să menționeze și o instituție, de tipul unui consiliu consultativ, pentru reprezentarea organelor statului și a acelor categorii sociale din regiune care să poată contribui la armonizarea cerințelor de la București cu cele locale[688]. Cea de-a doua parte a memoriului, din care reiese un spirit patriotic puternic, era dedicată în întregime unor măsuri sugerate de Ciugureanu suveranului, pentru a contrabalansa acțiunile antiromânești ale URSS în Basarabia[689].

Nu se cunoaște care a fost răspunsul lui Carol la analiza plină de fervoare prezentată de Ciugureanu, dar, judecând după progresul situației din Basarabia din ultimii șapte-opt ani de administrare românească, atenția suveranului și a grupurilor aflate în fruntea statului nu a fost prea intensă; probabil că documentul și sugestiile conținute de acesta au fost ignorate, iar inițiativa a contribuit doar la izolarea politicianului basarabean, căruia nu îi mai rămăsese decât să plece din București, părăsind opera sa de binefacere pentru înălțarea culturală a tinerilor din regiunea sa. Rămâne o importantă mărturie a unui protagonist de prim-plan al lumii politice basarabene, sincer patriot care va muri după instaurarea dictaturii comuniste în gulagul stalinismului românesc de la Sighet, care trasa deja cu maximă claritate eșecul experienței de Unire dintre România și teritoriile cuprinse între Prut și Nistru.

CAPITOLUL IV
Basarabia în perioada 1933-1940. Apusul prezenței românești pe teritoriile dintre Prut și Nistru

1. Ofensiva extremistă

Ultimii opt ani de prezență a statului român în Basarabia nu sunt ușor de reconstituit. Din câte se știe, nu există cercetări specifice dedicate acestei perioade. O astfel de sărăcie istoriografică contrastează cu bogăția de publicații ce caracterizează, în schimb, alte perioade din istoria Basarabiei dintre cele două războaie. E de ajuns să ne gândim la numărul însemnat de studii care se concentrează pe anii autonomiei și ai Unirii sau la cele despre epoca tragică și dificilă a celui de-al Doilea Război Mondial[690]. Totuși, la o analiză mai atentă, ultimii ani de dominație stabilă a României pe teritoriile dintre Prut și Nistru nu numai că sunt foarte interesanți, ci mai ales, par să conțină semnele prevestitoare ale înfrângerii politice și diplomatice care în primăvara anului 1940 au obligat guvernul de la București să plece capul în fața *ultimatumului* prezentat de URSS României prin intermediul ministrului de Externe Veaceslav Molotov. În câteva zile întreaga administrație militară și civilă din Basarabia a fost lichidată. A început astfel un proces de dezagregare mult mai amplu și mai profund, care s-a încheiat câteva luni mai târziu prin căderea regimului autoritar al lui Carol al II-lea și cu dezintegrarea potențială a României Mari din 1918, fără

îndoială, una dintre cele mai surprinzătoare urmări ale Tratatelor de pace de la Paris din 1919-1920.

În 1933, toate aceste evenimente erau încă destul de departe, dar situația nu era cu siguranță prea liniștită. La fel ca restul provinciilor românești, Basarabia avea de suferit din cauza frământărilor politice și a crizei economice și sociale, care dădeau motive de îngrijorare democrației românești și așa fragile[691]. PNȚ, sfâșiat de opoziția puternică dintre grupul lui Alexandru Vaida-Voevod, care se bucura de sprijinul lui Carol al II-lea, și grupul lui Iuliu Maniu, își arăta încă o dată neputința de a ieși dintr-un impas care îi încremenise acțiunea guvernamentală și-l împiedica să înfrunte cu instrumentele necesare problemele grave cu care se confrunta țara. Astfel, în timp ce polemica dintre partide și curentele lor interne aproape că bloca acțiunea diverselor executive care se alternau la putere, țara asista la o consolidare treptată a forțelor de extremă dreaptă. Acestea dobândeau o vizibilitate din ce în ce mai mare și în regiunile unde chemarea lor naționalistă, șovinistă și xenofobă avea un mare impact în rândul populațiilor exasperate de criza economică ce zi de zi scădea nivelul lor de trai și din care oamenii nu puteau întrezări încă nicio cale concretă de ieșire. În acest sens, situația Basarabiei era emblematică. Pentru Codreanu teritoriile dintre Prut și Nistru trebuiau să constituie baza de la care să pornească renașterea întregii țări. Astfel, înălțând semnul crucii în Basarabia, forțele creștine ar fi trebuit să alunge păgânii care controlau și înăbușeau orice tentativă de dezvoltare a componentei românești și creștine din regiune[692]. Chiar dacă nu se referea în mod special la niciunul din grupurile alogene din regiune, invectiva „Căpitanului” (acesta era numele cu care i se adresau adepții) părea să facă trimitere în primul rând la componenta evreiască. De altfel, caracterul special al acestei etnii se putea remarca și în Basarabia, unde exista o comunitatea numeroasă dotată cu capacități economice și financiare importante (cel puțin o parte a membrilor săi), mândră de propria limbă și tradiții, bine înrădăcinată în centrele urbane și foarte activă în rândul profesiilor

liberale. Aici, prezența evreilor nu numai că reunea într-un singur teritoriu toate toposurile și prejudecățile pe care diferitele curente antisemite românești[693] le aveau despre evrei, ci oferea, totodată, și mai multă valoare și credibilitate chemării antisemite și șoviniste a lui Codreanu. În primăvara anului 1933, Garda de Fier a colaborat și mai strâns în toate județele basarabene pentru a dobândi mai multă vizibilitate. Conducătorii mișcării au decis să scoată un ziar, „Garda de Fier", condus de Ștefan Florescu, care ar fi trebuit să reprezinte un fel de colector al tuturor inițiativelor organizate de Legiune pe teritoriul basarabean. Încă de la primele numere, ziarul s-a dovedit a fi un instrument de propagandă care incita la ură contra evreilor. Atacurile îndreptate împotriva comunității evreiești au fost numeroase și au devenit tot mai violente atunci când comunitatea evreiască a Basarabiei a decis (la fel ca mare parte a evreilor din restul lumii) să boicoteze mărfurile și produsele germane în semn de protest față de legislația antievreiască adoptată de germani imediat după venirea naziștilor la putere (30 ianuarie 1933)[694].

Orice ocazie era folosită la maximum de legionari pentru a-și crește vizibilitatea politică. Aceștia conștientizau pierderea de credibilitate pe care o suferise vechea clasă conducătoare în rândurile opiniei publice, iar acest sentiment îi făcea să creadă că a venit momentul să acționeze cu putere și decizie pentru a câștiga noi spații politice și un consens mai mare în rândul opiniei publice. Simpatizanții celorlalte forțe politice active în regiune resimțeau și ei cu îngrijorare neplăcerea pe care o trăia populația Basarabiei și depărtarea treptată a acestora față de instituțiile și oamenii de la București. Cu toate acestea, nu știau să alăture analizei precise pe care o prezentau superiorilor un plan de acțiune adaptat situației, care să poată să le întărească prezența în județele basarabene și să-i transforme în interlocutori valizi ai nevoilor pe care le avea populația din regiune. Iată ce scria Haralamb Vizante, membru al comitetului județean al Partidului Poporului din județul Cahul:

> locuitorii Basarabiei dezamăgiți de țărăniști și de iorghiști, în mare parte sărăciți, întâmpină cu bucurie propaganda Gărzii de Fier și a socialiștilor. În fiecare zi crește numărul celor care aderă la aceste două grupări. Moldovenii aderă la Garda de Fier, iar aparținenții minorităților merg către socialiști. Vechile partide pierd terenul, la întâlnirea de pe 4 iunie anunțată de liberali n-au luat parte mai mult de 2-3 sute de persoane. Câțiva din organizația noastră comunală au trecut la socialiști, și mai cu seamă cei care aparțin minorităților. În primărie domnește cea mai mare dezorganizare și nici autoritățile nu fac nimic ca să îmbunătățească situația. Fiecare lucrează cum i se pare lui mai bine, și cu mare greutate sunt îndeplinite ordinele administrațiilor locale[695].

Așa cum s-a spus mai înainte, Basarabia părea într-adevăr că poate să devină în aceste împrejurări laboratorul politic al noii drepte extremiste românești; în septembrie 1933, la Chișinău a avut loc congresul unei formațiuni clar inspirată de modelul nazist, și anume Partidul Național Socialist Român, activ încă o perioadă înainte de a fi integrat în Partidul Național Creștin al lui Octavian Goga și Alexandru C. Cuza[696]. La sfârșitul lucrărilor conducerea mișcării a elaborat un document cu caracter puternic antisemit, în care se cerea printre altele expulzarea tuturor familiilor evreiești care ajunseseră în România după 1916 și confiscarea averilor acestora, bunurile urmând a fi distribuite familiilor creștine. Urmau și alte măsuri, precum destituirea funcționarilor de origine evreiască, interdicția pentru evrei de a administra sau a deține o serie de activități comerciale sau liberale (de exemplu farmaciile), și, în sfârșit, erau amenințați cu excomunicarea creștinii care aveau orice fel de atribuții în casele familiilor evreiești. Potrivit lui Carol Iancu, Alexandru Vaida-Voevod nu s-a arătat prea îngrijorat față de funcționarii Ministerului de Interne care i-au vorbit de această inițiativă, puțin mai târziu Președinția Consiliului avea chiar să emită o directivă care invita băncile, fabricile și alte întreprinderi comerciale să favorizeze la angajare personalul de origine română[697]. Această hotărâre controversată a dus la o confruntare strânsă între premier și membrii influenți ai cabinetului, precum subsecretarii de stat Petre Andrei și Armand Călinescu, ministrul de Externe Nicolae Titulescu sau ministrul de Finanțe Virgil Madgearu,

convinși că trebuie să se evite debandadele antisemite ce puteau deveni periculoase, dar și că trebuie să elimine cu orice preț spațiul de acțiune politică al Gărzii de Fier. Vaida-Voevod și mâna sa dreaptă, Viorel Tilea, au inaugurat în schimb o politică ambiguă și periculoasă, care, din prea multe puncte de vedere, părea că merge în întâmpinarea programului promovat de forțele de extremă dreaptă și în special al celui elaborat de legionari. Vaida-Voevod intenționa, de fapt, să atragă în favoarea grupării sale politice nemulțumirile tot mai mari pe care populația creștină le îndrepta către evrei. Astfel, politica lui țintea să obțină o limitare treptată a libertăților cetățenești prin eliminarea graduală a principiului egalității juridice a populației evreiești, principiu care se regăsea până atunci în legislația românească. Așa cum se amintea într-o scrisoare transmisă la Berlin de către Schulenburg, ministrul german de la București, după introducerea așa-zisului *numerus clausus* în universități, guvernul intenționa să ajungă la un fel de număr închis și în ceea ce privește locurile de muncă[698]. Chiar dacă până la urmă operațiunea *numerus valachicus*[699] – așa cum o denumește Hitchins – n-a reușit și camarilă[700] regală l-a obligat pe Vaida-Voevod să demisioneze[701] în noiembrie 1933, se creaseră totuși niște antecedente periculoase din care alte guverne românești aveau să tragă învățăminte prețioase în viitor.

Deși supus ordinelor lui Carol, Vaida-Voevod fusese îndepărtat de la putere și acuzat de lipsă de autoritate, precum și de faptul că ar fi tolerat să se răspândească în țară anarhia provocată de actele de violență ale formațiunilor de extremă dreaptă[702]. Înlocuirea sa cu liberalul Ion Duca a permis noului guvern să ia o decizie hotărâtă împotriva Gărzii de Fier. Autoritățile au primit ordinul de a sechestra publicațiile legionare, mulți membri ai mișcări fiind arestați mai apoi, iar prin orice mijloc posibil s-a încercat ca organizația lui Codreanu să nu participe la viitoarele campanii electorale[703]. Din punctul de vedere al politicii internaționale, noul guvern, în care Nicolae Titulescu era încă ministru de Externe, n-a

introdus pentru moment nicio schimbare importantă pentru stabilitatea României. La București, ca, de altfel, în restul capitalelor europene, atenția se îndrepta cu precădere către primele acțiuni de politică externă ale Germaniei naziste.

După sfârșitul Republicii de la Weimer, puterea a ajuns în mâinile naziștilor, care au dat naștere unui program politic european clar revizionist și destul de îndepărtat de modelele tradiționale ale diplomației vechiului continent, complicând astfel destul de mult poziția României care, la fel ca restul statelor central-estice europene, a devenit curând unul dintre obiectivele prioritare ale politicii externe, de dezvoltare economică și de renaștere a celui de-al Treilea *Reich*. Resursele naturale ale României erau extrem de importante pentru planurile de expansiune teritorială ale *Reich*-ului, astfel că, nu după mult timp, biroul de externe al NSDAP, fără știrea Wilhelmstrasse, a pus la punct un plan ca să influențeze politica internă a României în direcția simpatiei față de germani[704]. Prezența unor importante formațiuni de extremă dreaptă în România, animate de un spirit profund antisemit, trebuie să fi părut germanilor o bază foarte bună de la care să înceapă consolidarea prezenței germane în principate și, totodată, ca să creeze niște legături puternice de alianță și solidaritate între aceste organizații și partidul nazist. Ștefan Tătărescu, liderul Partidului Național Socialist din România, și Octavian Goga vizitaseră deja Berlinul în septembrie 1933, iar în zilele de 15 și, respectiv, 19 ale aceleiași luni avuseseră întrevederi personale cu Hitler[705]. În acest context, fie datorită importantei comunități nemțești din teritoriu (care nu întrerupsese niciodată legăturile cu patria-mamă), fie datorită prejudecăților bine înrădăcinate cu privire la evrei pe care le avea o mare parte din populație, Basarabia a început să fie văzută de naziști drept locul potrivit de unde să organizeze acțiunea antievreiască din întreaga Românie, întărind, totodată, prezența germanilor în regiune. Conform Prefecturii din București, cu ocazia congresului internațional antisemit organizat în capitala României în septembrie 1933, plecaseră din Germania mai mulți naziști care

aleseseră să facă un popas intermediar tocmai în Basarabia, unde, mai ales în sudul regiunii, câțiva trimiși ai lor făceau de mult timp o propagandă intensă. S-au sesizat imediat conducătorii Gărzii de Fier, în frunte cu liderul lor, Corneliu Zelea Codreanu, care au decis să trimită în ajutorul naziștilor un grup de legionari. Aceștia i-ar fi ajutat să facă propagandă în satele din județ, urmând ca mai apoi să plece împreună spre București[706]. Mai târziu, dorința conducătorilor legionari de a lega raporturi și mai strânse cu Partidul Nazist și cu formațiunile românești care îi erau mai apropiate a fost încă o dată dovedită de deplasarea unei delegații a Gărzii de Fier la Tighina, unde în perioada septembrie-octombrie 1933 au avut loc niște manifestații cu caracter politic organizate de Partidul Național Socialist din România. Unul dintre fondatorii acestui partid, colonelul Ștefan Tătărescu amintit anterior, se pare că reușise să lege legături puternice cu anumite cercuri naziste nemțești care-l sprijineau prin tot felul de ajutoare[707].

Campania electorală din noiembrie-decembrie 1933 a adus Basarabia în pragul unuia dintre cele mai intense și (sub anumite aspecte) animate momente ale competiției politice, cum nu se mai întâlniseră din vremea unirii cu România. Autoritățile locale primiseră de la conducătorii din București ordinul precis să îngreuneze în orice fel acțiunea formațiunilor de dreapta și mai ales a Gărzii de Fier, împiedicând-o chiar să-și prezinte listele electorale. Totuși, în ciuda măsurilor adoptate de prefecți și de organele de poliție locală, mare parte din centrele urbane și chiar multe sate aflate pe teritoriile dintre Prut și Nistru au fost vizitate de propagandiști, agitatori și diferiți candidați ai diverselor formațiuni de dreapta, dar mai ales ai LANC și ai legionarilor[708]. În general, discursurile ținute în cadrul mitingurilor electorale au fost destul de dure și agresive, și nici oratorii nu se fereau să pornească intenționat o polemică împotriva evreilor. Potrivit Inspectoratului General al Jandarmeriei din Chișinău, în timpul campaniei sale, profesorul Petre Stati, candidat al formațiunii LANC în județul Bălți, incitase de

mai multe ori populația locală să se mobiliteze împotriva evreilor, astfel că în satul Zgurița avuseseră loc niște conflicte între simpatizanții săi și grupurile de evrei deranjate de tonul rasist și violent al discursului rostit de candidat. Jandarmii locali au fost nevoiți să intervină, Petre Stati însuși fiind arestat pe motiv că instigase la violență. Susținătorii săi au decis atunci să ia cu asalt cazarma, pentru a-l elibera pe prizonier, pornind, prin urmare, noi ciocniri, de data aceasta cu forțele de ordine. Conform organelor de poliție, întâmplări precum cele din satul Zgurița nu erau deloc izolate, din contra:

> în vederea alegerilor membrii LANC de la sate au primit de la centru ordine să provoace dezordine în preajma secțiilor electorale și să atâțe mulțimea împotriva reprezentanților celorlalte partide și împotriva forțelor de ordine. Șeful organizației LANC a Orheiului, avocatul Popoiu, le-a ordonat alor săi să provoace turbulențe în ziua votărilor[709].

Rezultatele adoptării unei astfel de tactici pe toată durata campaniei electorale n-au întârziat să apară. În ciuda rezultatelor slabe obținute de o mare parte a colegiilor electorale din restul Regatului, în Basarabia LANC n-a mai repetat performanța din anul precedent (16,15% din voturi), dar a reușit să obțină oricum o medie de circa 10% pentru fiecare județ[710], iar actele sale de violență au produs și în aceste colegii electorale o veritabilă prăbușire a voturilor exprimate în favoarea evreilor. Înfrângerea formațiunilor politice evreiești a fost și mai accentuată la nivel național. Partidul Evreiesc, cea mai importantă mișcare politică a evreilor din România, n-a obținut decât 1,29% din voturi (echivalentul a 38.565 de voturi exprimate), însă, și mai important, n-a reușit să trimită niciun reprezentant în Parlamentul de la București[711]. De fapt, în Basarabia nu numai evreii erau ținta violențelor și abuzurilor, foarte dură a fost, de asemenea, și acțiunea inițiată de organele judiciare și de poliție contra Gărzii de Fier. O decizie a Consiliului de Miniștri din 9 decembrie 1933 decretase deja desființarea acestei formațiuni politice, iar pentru a eficientiza

totul, poliția a pus la cale numeroase arestări preventive care, în șase județe ale Basarabiei (Bălți, Ismail, Lăpușna, Tighina și Soroca), au dus la închiderea a peste 100 de presupuși legionari[712].

Violențele și câteva tulburări sporadice au continuat și după alegeri, mai cu seamă după ce prim-ministrul Ion Duca a fost asasinat (29 decembrie 1933) în gara din Sinaia, localitate turistică din munții Carpați, de către un grup de legionari. În acest fel atacatorii intenționau să-l pedepsească pe unul dintre cei mai convinși susținători ai adoptării unei metode dure împotriva Gărzii de Fier. Ca răspuns la această situație gravă, în Basarabia, la fel ca în restul țării, forțele de ordine au organizat în zilele de după asasinarea premierului niște razii pentru a încerca să lichideze organizația lui Codreanu, care, din cauza metodelor folosite, se apropia tot mai mult de o grupare teroristă. Multe persoane au fost arestate și în localitățile din Basarabia[713]. Speriați, probabil, de reacția autorităților, mulți dintre cei arestați s-au arătat indignați de cele petrecute și au declarat că nu au nicio legătură cu obiectivele politice sau cu metodele utilizate de Garda de Fier. Pentru mulți membri și simpatizanți ai Legiunii, atenția neîntreruptă pe care le-o arăta poliția, iar în multe cazuri arestarea, părea totuși un motiv suficient ca să nege (cel puțin momentan) adeziunea la organizația naționalistă, însă pentru conducătorii mișcării comportamentul discret pe care îl adoptau în acele circumstanțe dificile era rodul unei retrageri strategice, care urmărea doar epuizarea efectelor acelei răbufniri guvernamentale. Sămânța antisemitismului și xenofobiei fusese deja aruncată, iar roadele nu ar fi întârziat să apară. În anii următori, teritoriul basarabean a cunoscut o creștere impresionantă a actelor de violență contra evreilor, adesea săvârșite prin complicitatea tacită a autorităților tot mai tolerante față de metodele violente folosite de formațiunile de extremă dreaptă. Așteptarea n-a durat prea mult. Curând, noul guvern al lui Gheorghe Tătărescu, care a condus neîntrerupt pe întreaga durată a legislaturii până în 1937, avea să lase tot mai mult loc de acțiune Gărzii de Fier, în ciuda aversiunii din ce în ce mai mari pe care Carol al

II-lea[714] o nutrea față de aceasta. Pentru a continua să activeze, organizația lui Codreanu a fost nevoită să-și schimbe denumirea în *Totul pentru Țară*, nume cu care avea să se prezinte și la următoarele alegeri.

Chiar dacă în mai mică măsură decât în restul țării, și în Basarabia activitatea legionarilor a început, după un prim moment de dezorganizare, destul de intens sub această nouă acoperire legală. Astfel, după ce presiunea exercitată asupra lor de autorități a scăzut, mai-marii mișcării legionare naționale au profitat de ocazie ca să scoată la înaintare noi conducători locali care ar fi trebuit să reorganizeze structura organizațională a Legiunii din întreaga regiune[715]. Lupta politică a devenit, prin urmare, tot mai radicală, iar în satele basarabene a căpătat o anumită violență verbală (chiar fizică, de multe ori) și un pronunțat caracter antisemit și anticomunist, deseori combinate. Tot atunci continua să fie de neoprit propaganda sovietică, mereu caracterizată de puternice accente antiromânești și care, în ciuda vigilenței polițiștilor, putea să ajungă de la liceele orășenești până la târgurile săptămânale din cele mai îndepărtate localități. Nici normalizarea relațiilor diplomatice dintre România și URSS, de care vom vorbi mai apoi, n-a reușit să aducă vreo schimbare majoră sau să reducă starea de tensiune. La câteva luni distanță de la acordul diplomatic încheiat de cele două Ministere de Externe ale României și Uniunii Sovietice (Titulescu și Litvinov), acord care ar fi trebuit să deschidă o nouă fază în relațiile dintre cele două state, în toate satele Basarabiei circulau, conform rapoartelor întocmite de jandarmi, niște zvonuri îngrijorătoare despre o posibilă amnistie a autorităților sovietice față de cei care părăsiseră țara după instaurarea puterii bolșevice în Rusia. Drept urmare, nu erau puțini cei care se gândeau serios să se întoarcă împreună cu familiile lor în vechea patrie-mamă. Potrivit jandarmilor, alături de aceste zvonuri clar tendențioase și răspândite în mod deliberat de agenții comuniști ca să tulbureze și să agite populația, în satele și în centrele locuite continua fără întrerupere activitatea grupurilor comuniste, alcătuite în principal din țărani

tineri și evrei care, în ciuda controalelor și arestărilor făcute de autorități, se regrupau cu ușurință și răspândeau tot felul de materiale cu caracter subversiv sau propagandistic.

Chiar dacă autoritățile arestaseră diverse persoane și intensificaseră supravegherea zonei de frontieră, a străzilor și a gărilor, un alt fenomen absolut îngrijorător îl constituia afluxul continuu de persoane bănuite de spionaj în favoarea URSS, care ar fi cules informații despre bazele militare, civile, căi de comunicație etc. De obicei, acești oameni infiltrați veneau din Tiraspol, Balta, Kiev sau din alte localități ale țării vecine și profitau de găurile din sistemul vamal sovietic sau cel mai adesea de inundațiile produse de Nistru ca să se stabilească în România și să-și desfășoare aici activitățile ilegale[716]. În Basarabia, pericolul reprezentat de comuniști și dezamăgirea pe care populația din mediul rural o avea față de condițiile economice precare și administrația ineficientă au fost încă o dată exploatate cu măiestrie de extrema dreaptă în încercarea de a dobândi un rol de protagonist în viața politică a regiunii. Locurile în care legionarii preferau să se antreneze pentru acțiunile paramilitare erau pădurile și satele mai înapoiate ale Basarabiei, unde făceau, totodată, și o propagandă intensă mișcării. Bisericile și mănăstirile erau, la rândul lor, folosite ca baze operaționale, iar în multe zone din regiune legionarii primeau sprijinul deplin al populației locale. Țăranii îi aprovizionau și le puneau la dispoziție locuințe pentru a se adăposti, grajduri ca să depoziteze sau să ascundă materiale propagandistice și animale de povară pentru deplasare. Nu trebuie să ne surprindă ajutorul pe care aceste populații îl ofereau membrilor Gărzii de Fier. În majoritatea cazurilor, oamenii din zonele rurale aveau cel mai scăzut nivel de trai din întreaga Basarabie. Adesea era vorba de persoane disperate, care se luptau de ani de zile cu o sărăcie endemică, fiind exasperate de greutățile pe care trebuiau să le înfrunte zi de zi și de disprețul cu care erau tratate de autorități. Promovând, prin urmare, posibilitatea unei schimbări radicale a situației pe care erau obligați să o suporte, fiind atenți la soarta lor și respectându-le tradițiile, era

aproape normal ca o astfel de organizație să primească sprijinul hotărât al acestei populații:

> Pe teritoriul Basarabiei, organele Ministerului de Finanțe au intensificat, în urma dispozițiilor primite, la maximum colectarea taxelor. Aceasta coincide cu cea mai critică perioadă pentru țărani care, pentru a evita problemele cu agenții fiscali, sunt nevoiți să-și vândă la prețuri de nimic produsele. Situația este exploatată de organizațiile de extremă dreaptă, care le bagă țăranilor în cap că e vina evreilor. Cresc incidentele între contribuabili și agenții fiscali. La 25 august, locuitorii comunei Hutulu [din județul Cahul, n.a.] au atacat agenții fiscali. Un alt grup de șaptezeci de persoane, format din bărbați și femei, a atacat agenții care le sechestraseră niște bunuri[717]. Casele de lectură înființate în aproape toate localitățile din Bucovina și Basarabia de către administrațiile comunale unde predomină minoritatea rusească și ucraineană sunt niște adevărate focare de iredentism[718].

Vom vedea mai apoi consecințele pe care le-a generat permanența acestei situații de-a lungul timpului. Deocamdată, iluzia creată de normalizarea relațiilor cu URSS, dar și impresia de siguranță apărută odată cu valul naționalist, care cuprinsese mare parte din Basarabia printr-o campanie condusă de sus, au ajutat autoritățile române să ignore gravitatea situației în care se aflau teritoriile dintre Prut și Nistru.

2. Iluziile facile ale politicii externe și amăgirea naționalistă

Anumite luări de poziție ale forțelor politice și ale aparatului de stat din Basarabia au fost fără îndoială influențate de evenimente externe (printre acestea numărându-se și aparenta îmbunătățire a relațiilor bilaterale cu URSS), care au culminat cu reluarea relațiilor diplomatice dintre guvernele de la București și Moscova în iunie 1934. În încercarea lui continuă de a oferi României un sistem de securitate capabil să-i asigure granițele rezultate după Primul Război Mondial, Nicolae Titulescu, ministrul de Externe al României, căuta să ajungă la o normalizare a raporturilor cu URSS. În

viziunea strategică și geopolitică a lui Titulescu, începutul unei noi etape a raporturilor dintre cele două state ar fi însemnat o consolidare decisivă a aparatului complex de prietenii și alianțe de care România dispunea, cel puțin pe hârtie. Consolidarea se baza pe întărirea angajamentelor de asistență cu aliații occidentali și cu țările învecinate din frontul antirevizionist, dar și pe încercarea de a da naștere unor noi sisteme de cooperare și siguranță în care să intre toate țările din Balcani (vezi, de exemplu, nașterea Înțelegerii Balcanice de la Atena din februarie 1934[719]). De-a lungul anilor, întâlnirile dintre Titulescu și Litvinov fuseseră frecvente și caracterizate aproape întotdeauna de cordialitate; ambii deținând de mult timp portofoliul Externelor în propriile guverne. Respectând limitele impuse de funcțiile pe care le ocupau și de situația obiectivă a raporturilor bilaterale dintre cele două țări, Titulescu și Litvinov construiseră o relație de familiaritate, fără îndoială, înlesnită și de obiceiul comun de a se întâlni în bogăția și luxul Grand Hotel-urilor și restaurantelor din Paris, Londra, dar mai ales din Geneva și Lausanne (unde, protejați și de tradiționala neutralitate elvețiană, purtau negocierile despre dezarmare și alte întâlniri internaționale). La începutul anilor treizeci, diplomația celor două state n-a reușit totuși să ajungă la un rezultat concludent, astfel că disputele diplomatice au dominat pur și simplu scena politică. Mulți ani mai târziu, Titulescu consemna că până în 1933, întâlnirile cu Litvinov se transformau în lungi dueluri psihologice, care puneau la grea încercare rezistența și abilitățile tactice ale celor doi diplomați[720]. După întâlnirile și propunerile aparent favorabile apăreau numaidecât neînțelegerile. De altfel, nici românii și nici sovieticii nu erau dispuși să-și cedeze ceva unul altuia într-o chestiune atât de delicată și care inevitabil avea să influențeze foarte mult relațiile internaționale ale celor două state, precum și stabilitatea lor interioară, chiar dacă în măsură diferită pentru fiecare[721]. În ceea ce părea o cursă cu obstacole, un pas înainte cu siguranță hotărâtor a fost făcut la Londra, odată cu semnarea unui pact de neagresiune

între România și Uniunea Sovietică la 3 iulie 1933, tratatul fiind imediat extins și asupra altor țări vecine URSS. Contrar celor prevăzute de liberalul Gheorghe Tătărescu, acordul româno-sovietic n-a reprezentat o garanție pentru viitorul pașnic și dezvoltarea provinciilor românești, dar cel puțin a marcat începutul unei noi etape a raporturilor dintre București și Moscova[722]. Câteva mărturii ale unor diplomați francezi arată foarte bine câtă importanță dădea Titulescu legăturilor și acordurilor pe care le stabilea cu guvernul de la Moscova. În viziunea sa diplomatică, restabilirea relațiilor cu URSS ar fi fost, de fapt, primul pas decisiv pentru a obține de la ruși o recunoaștere efectivă a apartenenței Basarabiei la România[723]. Cu aceste premise încurajatoare s-a ajuns către primăvara anului 1934 în faza culminantă a negocierilor[724]. Din tabăra românilor, autorul inițiativei a fost încă o dată Titulescu, care n-a ezitat să-i forțeze mâna însuși regelui ca să obțină libertate de acțiune deplină, Carol al II-lea fiind mai puțin convins decât ministrul său de Externe de siguranța unui viitor acord cu sovieticii. Oricum, regele nu era singurul care se împotrivea acordului. Titulescu a trebuit să lucreze în general mai mult de unul singur, cercurile politice românești opunându-se în repetate rânduri cu insistență încercărilor sale de a normaliza relațiile cu URSS. Deosebit de ostilă era atitudinea șefului serviciilor de securitate românești, puternicul general Mihail Moruzov, față de posibila reapropiere a României de URSS, deoarece considera reluarea legăturilor cu Moscova inutilă. De mult timp relațiile dintre Titulescu și Moruzov nu erau dintre cele mai bune, una dintre cauze fiind că ministrul de Externe nu fusese de-acord să primească în funcții diplomatice oameni ai serviciilor secrete sub acoperire. Această ultimă confruntare a agravat conflictul între cei doi, iar conform anumitor reconstituiri istorice, uneltirile lui Moruzov au contribuit câțiva ani mai târziu la căderea lui Titulescu[725]. În meciul cu Moscova au jucat însă în favoarea lui Titulescu diverși factori de natură internațională. În primul rând, sprijinul primit din partea Franței, care la rândul ei strânsese

legăturile normale cu Rusia cu puțin timp înainte, dar și susținerea oferită de câteva țări aliate din Mica Înțelegere, spre exemplu Cehoslovacia, a cărei colaborare importantă a facilitat obținerea unor concluzii pozitive ale negocierilor dintre România și URSS. După alte întâlniri secrete purtate cu Litvinov pe Coasta de Azur în mai 1934, la 7 iunie, Titulescu îi trimitea, în sfârșit, lui Carol al II-lea și premierului Tătărescu o telegramă lungă prin care îi informa că sovieticii sunt dispuși să restabilească legături normale cu România, recunoscându-i, de fapt, stăpânirea asupra Basarabiei. Conform spuselor ministrului de Externe român, sovieticii se arătaseră dispuși chiar să ofere protecție României în caz de un eventual atac al teritoriului basarabean din partea terților[726]. Primind încuviințarea lui Carol al II-lea, Tărărăscu a autorizat în aceeași zi încheierea acordului în condițiile stabilite de Titulescu[727]. La 9 iunie 1934, la Hotel des Berdues din Geneva, împreună cu omologii săi din Mica Înțelegere, Titulescu a semnat alături de comisarul Afacerilor Externe al sovieticilor, Litvinov, actele necesare pentru stabilirea unor raporturi diplomatice normale între România și Uniunea Sovietică[728]. Printre cei mai entuziasmați comentatori ai restabilirii relațiilor diplomatice dintre România și URSS s-au numărat și câțiva protagoniști ai unirii Basarabiei cu România, care între timp ajunseseră actori importanți pe scena politică basarabeană și chiar națională. Potrivit lui Ion Inculet și Ion Nistor, spre exemplu, evenimentul nu numai că marca o nouă etapă a relațiilor dintre cele două state, ci ar fi putut chiar să ofere noi perspective de dezvoltare Basarabiei. Episodul a fost considerat în unanimitate un succes al lui Titulescu în materie de politică externă, însă i-a adus și mai mulți dușmani decât avea înainte. Pe de altă parte, același eveniment era privit cu multă suspiciune de către anumiți politicieni, mai ales din tabăra liberalilor. Gheorghe Brătianu se număra printre cei mai sceptici și considera că era vorba de o tactică a rușilor care voiau să-și perfecționeze încă o dată rețeaua de spionaj în România, motiv pentru care îi sfătuia pe conducători să

nu le permită rușilor să deschidă un număr prea mare de consulate[729]. Foarte îngrijorați erau politicienii români, și în special grupul liberalilor, de pretenția sovieticilor de a-și deschide un consulat la Tighina, centru locuit așezat pe malurile Nistrului, practic în fața Tiraspolului, Capitala RASS Moldovenești, situată la rândul ei la câțiva kilometri de Chișinău. Pentru Titulescu, în schimb, înființarea unui birou consular al URSS în Basarabia ar fost implicit un alt semn de recunoaștere al guvernului de la Moscova față de apartenența regiunii la România. De fapt, în opinia ministrului de Externe, niciun guvern nu și-ar fi deschis vreodată un consulat pe un teritoriu pe care îl considera parte integrantă a propriului stat[730]. Evident, raționamentul ingenios, dar puțin cam întortocheat al lui Titulescu, nu se potrivea deloc cu rigida *Realpolitik* a Kremlinului. Poate că argumentele lui Titulescu intenționau mai înainte de toate să liniștească cercurile politice sceptice de la București, ca mai apoi să aibă libertate deplină ca să-și ducă la bun sfârșit planul. Intenția lui era, de fapt, să profite de circumstanțele favorabile (inclusiv dorința URSS de a intra în Societatea Națiunilor) și să ajungă să semneze cu Uniunea Sovietică un tratat de asistență mutuală. Pe lângă acestea, șeful diplomației de la București era de-a dreptul convins că această nouă fază a relațiilor româno-sovietice avea să constituie cea mai puternică linie de apărare a drepturilor României în întreg teritoriul Basarabiei[731]. Pentru a-și realiza planul, Titulescu dădea foarte multă importanță bunelor oficii ale principalilor săi aliați, Franța și Cehoslovacia, care de mult timp inauguraseră o politică de mare deschidere față de URSS[732]. În realitate, convingerea fermă a lui Titulescu nu era prea întemeiată. Fără îndoială, Rusia renunțase momentan la orice pretenție referitoare la Basarabia, însă problema fusese doar amânată, și nu rezolvată, așa cum voia să creadă ministrul de Externe român. Într-un mesaj trimis lui Vladimir Potiomkin, ambasadorul sovietic de la Roma, Litvinov relata că în timpul negocierilor Titulescu insistase să obțină din partea URSS recunoașterea

formală a stăpânirii românești asupra Basarabiei, dar în final chestiunea fusese pur și simplu ignorată, iar asupra problemei Basarabiei „nu fusese făcut niciun amendament specific și niciun fel de promisiune”[733]. Titulescu ar fi încercat atunci să joace cartea unui acord trilateral de neagresiune român-polonez-sovietic în schimbul renunțării la Basarabia „[…] dar încă o dată n-am fost de-acord. Nu e exclus să reluăm această propunere, dar fără vreo referire la Basarabia”[734].

În ciuda ambiguităților și a reticențelor existente de ambele părți, restabilirea relațiilor diplomatice cu URSS deschidea cu siguranță noi orizonturi politicii externe românești, însă în majoritatea cazurilor a fost vorba doar de dezamăgiri[735]. Totuși, în România mulți se bazau atunci pe noul curs al relațiilor bilaterale dintre cele două țări pentru a oferi noi perspective și posibilități de dezvoltare economiei basarabene, lipsită de puteri. Situația de-a dreptul jalnică a acesteia n-avea cum să nu atragă atenția călătorilor, care rămâneau uimiți de lipsa străzilor, a căilor ferate sau a unui sistem propriu-zis de transporturi pentru pasageri sau mărfuri între țărmul românesc și cel sovietic al Nistrului. Fără îndoială, anumite aspecte legate de înapoierea economică și de arhaicitatea structurilor sociale ale Basarabiei îi atrăgeau puternic pe călătorii din Occident. Călătorind pe Dunăre, vizitatorii rămâneau încântați de peisajele armonioase și de orașele mari și dezvoltate pe care fluviul le străbătea, însă odată ce treceau Prutul și ajungeau în Basarabia, erau fără doar și poate atrași de farmecul unei naturi pe alocuri sălbatice, de bisericile cu tradiționalele turle în formă de bulb, de arhitectura pestriță a satelor, fiecare construit în mod diferit de populațiile care locuiau în aceste teritorii și care prin obiceiurile, costumele și tradițiile lor atât de diferite îi impresionau foarte tare pe curioși. Totodată, vizitatorii străini rămâneau foarte impresionați și de sărăcia prezentă în majoritatea localităților din mediul rural, dar și de înapoierea pe plan civil și economic pe care o întâlneau atât la țară, cât și la oraș:

> E greu de crezut că Viena și Budapesta se află pe cursul aceluiași fluviu, Dunărea. Satele de pe malul stâng sunt învăluite în praful stepei. Mulți dintre locuitori n-au văzut niciodată un film, n-au citit un ziar sau o revistă și n-au ascultat niciodată radioul [...în timp ce] guvernul se străduiește doar să îmbunătățească condițiile din vechea Românie[736].

Deplasându-se spre granița cu Uniunea Sovietică, călătorul observa că traficul de pasageri și mărfuri între cele două maluri ale Prutului fusese, cel puțin în mod oficial, suspendat timp de mulți ani, iar „Nistrul devenise un fluviu mort pe un pământ mort”[737]. Odată ce relațiile cu URSS fuseseră reluate, era timpul ca lucrurile să încerce a se schimba. Conform anumitor organe de presă, guvernul român începuse încă din 1933 să studieze o modalitate prin care să valorifice la maximum reluarea raporturilor cu URSS pentru a favoriza renașterea economică a regiunii. „Viața Românească” susținea că Pan Halippa fusese însărcinat să formeze un grup de experți împreună cu care să analizeze în detaliu problemele Basarabiei, pentru ca mai apoi să ofere un plan de acțiune valid pentru exploatarea oportunităților economice și comerciale, care se spera că aveau să apară în viitor[738]. Aceste perspective inedite de dezvoltare au aprins în mare parte a populației din Basarabia speranța că economia locală avea să primească, în sfârșit, un nou imbold, care să o scoată din criză. Fiind în contact cu economia unui stat uriaș ca Uniunea Sovietică (care tocmai în acei ani era pe cale să facă un mare pas înainte în domeniul industrializării grele prin punerea în practică a celui de-al doilea plan cincinal), s-ar fi putut valorifica potențialul agriculturii și al resurselor naturale, începând cu posibilitatea de a exploata navigarea pe apele Nistrului, practic deloc folosit până atunci. Astfel, interesele și speranțele întreprinzătorilor locali se bazau tocmai pe posibilitatea de exploatare a căilor navigabile ca să faciliteze transportul de mărfuri și materii prime și să scoată regiunea din starea de izolare în care se afla. Un document al Camerei de Comerț din Tighina scotea în evidență faptul că posibila

reluare a relațiilor dintre cele două țări vecine ar fi trebuit să fie o ocazie pentru a negocia cu sovieticii și niște acorduri de tip economic, care să intensifice schimburile comerciale și să restabilească comunicarea între cele două maluri ale Nistrului. Neputându-se utiliza transportul pe apă, aproape tot comerțul din Basarabia ajunsese să se desfășoare pe cale terestră, în special pe calea ferată, susțineau economiștii Camerei de Comerț. Totuși, depărtarea Basarabiei de locurile de producție sau aprovizionare, precum și costurile enorme ale transporturilor feroviare și ale mărfurilor din România acelor vremuri penalizaseră peste măsură comerțul din regiune. Potrivit aceluiași studiu, transportul unui vagon de material lemnos de la locul de producție până la Tighina ajunsese să coste de la 80 până la 150% din valoarea mărfii[739].

Costurile de transport foarte mari au condus cu siguranță la limitarea posibilităților de dezvoltare economică a regiunii, excluzând-o din marile rețele de schimb comercial ale României și ale Europei dunărene. Din nevoia de a preîntâmpina aceste inconveniente atât de dăunătoare pentru economia Basarabiei, imediat după restabilirea relațiilor cu URSS, autoritățile au încercat să încheie un alt acord, care să permită reluarea comunicării între cele două țărmuri ale Nistrului prin instituirea unui serviciu regulat de navigare pe fluviu. Lucrările de modernizare la rețeaua de drumuri păreau să fi primit, la rândul lor, un nou imbold. În primăvara anului 1934 au fost, în sfârșit, pornite lucrările de reabilitare ale podului de la Tighina, care asigura legătura dintre Basarabia și orașul Tiraspol, prin tradiție punctul de desfacere al comerțului basarabean în anii stăpânirii rusești, care avea să devină curând unul din principalele puncte de trecere pentru călătorii care se îndreptau spre România venind dinspre Uniunea Sovietică și viceversa[740]. Având în vedere importanța proiectului desfășurat, puțin mai târziu, adică în luna decembrie a aceluiași an, la Chișinău a fost alcătuită un soi de comisie de specialitate, compusă din specialiști români și sovietici, care să studieze mai atent chestiunea podului și să propună cea mai bună soluție tehnică existentă. Tot

atunci a fost evaluată și posibilitatea de a restabili între cele două granițe servicii obișnuite de telefonie, telegraf și poștă[741]. Premisele erau încurajatoare, iar operatorii comerciali și întreprinzătorii din Basarabia sperau să intre într-o nouă fază economică și deci să se bucure de aportul adus de un schimb de mărfuri masiv cu URSS, doar că în scurt timp așteptările lor aveau să se lovească de îngrijorarea forțelor de ordine și a serviciilor secrete, care în fond nu era chiar atât de neîntemeiată pe cât putea să pară. Aceștia se temeau că noua fază a raporturilor bilaterale dintre Moscova și București avea să fie exploatată de sovietici mai ales pentru a porni în România o nouă ofensivă în materie de spionaj și propagandă. Deosebit de suspecte li se păreau observatorilor români cererile sovieticilor de a deschide noi consulate în diferite orașe românești, ca Cernăuți, Chișinău, Tulcea sau Sulina. Din acest motiv, dincolo de dispunerea unor ambarcațiuni armate care să asigure supravegherea pe Dunăre, Satul-Major român recomanda:

> ca până la reluarea traficului feroviar să se reducă la trei punctele pe unde să poată fi trecută frontiera (Tighina, Rezina, Otaci), pentru a exercita un control serios asupra persoanelor care intră în țară. Pe lângă acestea nu va trebui să se ofere locuitorilor din zonele aflate în imediata apropiere a graniței aceleași facilități pentru a trece granița așa cum se întâmplă în cazul altor zone de frontieră[742].

În ciuda speranțelor puse în acele efecte pozitive pe care normalizarea relațiilor cu URSS le-ar fi avut asupra economiei basarabene, multe incertitudini planau încă asupra viitorului Basarabiei, pentru că o îmbunătățire efectivă a raporturilor era departe de a veni. În multe cercuri politice românești ideea că Basarabia ar fi putut să devină un soi de „cal troian” al bolșevismului pe teritoriul românesc îngrijora nespus de mult, motiv pentru care și traficul comercial normal ar fi putut să ascundă mașinațiile și comploturile moscoviților. Efectele s-au resimțit și în Parlament, iar în cursul unei ședințe senatorul Coziel recomanda ca mărfurile în tranzit pe teritoriul Basarabiei, care proveneau ori se îndreptau către Uniunea Sovietică, să fie supuse celor mai riguroase controale, pentru a evita

orice potențial pericol de infiltrare a propagandei comuniste subversive, sau și mai rău, de sustragere a unor secrete de importanță vitală pentru securitatea statală a României[743].

Entuziasmul inițial n-avea să dureze prea mult timp, iar anumite semne dădeau de înțeles că pentru Basarabia dificultățile și problemele nu vor întârzia să apară, mai ales că la Moscova conducerea nu părea să aibă vreo intenție de a renunța la propriile pretenții asupra teritoriului. Într-un articol dedicat reluării relațiilor Uniunii Sovietice cu România, ziarul „Krasnaia Bessarabia" scria că populațiile din regiune erau în general indiferente față de noul curs al relațiilor bilaterale româno-sovietice și nu aveau prea multă încredere într-o așa-zisă normalizare a relațiilor dintre cele două țări, iar „jandarmii și publiciștii burghezi au motivele lor foarte serioase de îngrijorare"[744]. De multe ori acest ziar, publicat la Moscova și distribuit în mod ilegal în mare parte a teritoriului basarabean, producea doar o acțiune agresivă de propagandă, adesea grosolană și mistificatoare împotriva regimului românesc, a acțiunilor sale și a presupuselor pagube făcute de acesta în Basarabia. Curios este însă că de această dată concluziile la care ajunsese publicația păreau să coincidă cu cele ale organelor de poliție din regiune. Într-un raport despre consecințele reluării relațiilor diplomatice cu URSS din noiembrie 1934, autoritățile sesizau că acest eveniment fusese însoțit de o revenire în forță a presei sovietice, de creșterea numărului de persoane care ascultau în mod clandestin posturile de radio rusești și de manifestații de susținere a URSS, cum a fost, de exemplu, arborarea neașteptată a steagului roșu pe catedrala ortodoxă din Chișinău. Pe lângă acestea, raportul semnala că cel puțin aparent

> Rușii și bulgarii nu manifestă în public vreo curiozitate față de reluarea raporturilor diplomatice cu URSS. Totuși, sursele Jandarmeriei au constatat că, animați mereu de bine cunoscuta dușmănie, [față de statul român, n. a.], au primit vestea cu bucurie[745].

Dincolo de acestea, raportul informa că și în rândul locuitorilor de origine etnică românească, și mai cu seamă printre intelectuali, existau niște diferențe substanțiale referitoare la analiza și concluziile care se puteau trage din normalizarea relațiilor cu URSS. Spre deosebire de intelectualii din Regat, cei din Basarabia tindeau în cazul de față să accentueze viziunea lor proprie asupra evenimentelor și a situației politice și sociale a teritoriilor cuprinse între Prut și Nistru. În scrierile și intervențiile lor publice basarabenii subliniau apropierea și simpatia pe care, într-un moment atât de important, o simțeau față de întreaga populație autohtonă de religie creștină (indiferent de etnie) și de nevoile acesteia, sugerând în același timp și un anumit spirit regionalist, nu fără câteva accente critice la adresa modelului cultural și politic impus de la București[746].

Această depărtare ar fi putut face ca principiile românității să piardă și mai mult teren în fața cererilor exprimate de minorități. Probabil și pentru a evita această situație, Basarabia a fost martora unei tentative, în fond destul de aleatorie, de întărire a mișcării naționaliste printr-o amplă ofensivă culturală și propagandistică, care, sprijinită și de autorităților civile, religioase și culturale, ar fi trebuit să cuprindă și să antreneze tot teritoriul provinciei. În viziunea naționaliștilor români, era vorba de consolidarea propriei prezențe în întreaga regiune, unul din motive fiind destrămarea asociației *Astra Basarabeană* la care trebuiseră să asiste neputincioși cu puțin timp înainte. *Astra Basarabeană* fusese înființată la Chișinău în 1926 de Onisifor Ghibu și condusă pentru o perioadă de Ion Pelivan[747]. Asociația pornise la drum cu mari ambiții, însuși numele făcând trimitere directă la mișcarea glorioasă inițiată de intelectualii și politicienii români din Transilvania între sfârșitul secolului al XIX-lea și Primul Război Mondial pentru apărarea drepturilor civile și politice ale comunității lor. *Astra Basarabeană* încercase să coopteze o bună parte a lumii intelectuale basarabene, dar și personalități ilustre din lumea culturală a întregii țări[748]. În martie 1927 asociația număra 470 de asociați și era împărțită în diverse secțiuni

științifice, care mergeau de la medicină la drept, de la științele agricole la istorie și literatură. Deosebit de intensă s-a dovedit a fi activitatea secțiunii economice, care a întreprins studii despre situația agriculturii și a industriei basarabene și a încercat în colaborare cu importanți specialiști locali, precum A. Cardaș, D. Ștefănescu, Al. Ebervein etc., să dea cele mai potrivite soluții în conformitate cu nevoia economiei regionale de a deveni mai dinamică[749]. Obiectivele științifice și academice ale asociației erau îndreptate către studiul realității antropologice din regiune și urmăreau să ridice nivelul cultural al satelor și al orașelor din Basarabia prin înființarea unor biblioteci și cămine culturale. Alături de aceste scopuri declarate, conducătorii *Astrei Basarabene* au încercat să facă din asociație un adevărat centru de propagare a românismului și a sentimentului național pe tot cuprinsul teritoriului dintre Prut și Nistru, dând astfel asociației o puternică conotație politică.

Pentru a atinge aceste obiective, o mare importanță a fost acordată consolidării acelor sedii pe care *Astra Basarabeană* le înființase între timp în diferite reședințe de județ și orașe mai mici din Basarabia; acestea ar fi trebuit să supravegheze lansarea unui plan ambițios de dezvoltare culturală. În câțiva ani, *Astra Basarabeană* își propusese să sprijine deschiderea unor instituții de învățământ superior în diferite localități din provincie, dar și să înființeze la Chișinău o Facultate de Medicină și una de Teologie, un Conservator, o Operă de Stat și un Institut Etnologic cu un muzeu alături[750]. A fost încurajată, de asemenea, deschiderea unor noi biblioteci, dar și îmbunătățirea celor deja existente, spre exemplu a sălilor de lectură parohiale, printr-o colaborare mult mai strânsă cu autoritățile ecleziastice ale regiunii. Pentru a concentra mai eficient eforturile, s-a decis ca fondurile de carte ale bibliotecilor rurale să fie adunate în biblioteci comunale, mai bine organizate, în timp ce în fiecare localitate aveau să funcționeze în continuare doar sălile de lectură din cadrul școlilor și parohiilor[751]. De altfel, exista

convingerea că Basarabia mai avea încă mult de parcurs înainte de a se alinia din punct de vedere cultural celorlalte regiuni din Regat. Acest fapt e dovedit și de unele acțiuni întreprinse de promotorii *Astrei Basarabene*, care incluseseră printre obiectivele cele mai urgente găsirea fondurilor economice necesare pentru a putea răspândi în Basarabia cât mai multe tiparnițe cu caractere latine, dar și acela de a promova îmbunătățirea cunoștințelor de limbă română (începând de la dicție) ale corpului profesoral care activa în școlile răspândite pe teritoriul basarabean. Cu acest scop, directorul Teatrului Național din Chișinău, Ion Livescu, a fost însărcinat să țină un curs special[752]. În afara câtorva excepții demne de lăudat, cea mai mare parte a proiectelor n-au fost realizate, iar în scurt timp activitățile asociației s-au redus considerabil. În 1932, în ciuda sprijinului de care părea să aibă parte la București și în Transilvania, dar și a aparentei stabilități pe care o dobândise în teritoriu, asociația a fost obligată să-și întrerupă activitatea. Falimentarea proiectului a fost cauzată atât de criza economică care lovise România și redusese considerabil finanțările acordate pentru inițiativele promovate de asociație, cât și de accentuarea unor divergente apărute între *Astra Basarabeană* și Institutul Social Român de la București. În diferite momente Dimitrie Gusti, directorul acestei importante instituții culturale românești, nu ratase ocazia de a-și manifesta dezacordul față de multe dintre inițiativele asociației și mai ales față de metodele și obiectivele stabilite de conducerea *Astrei*[753].

Înființarea secțiunii basarabene a Ligii Antirevizioniste Române la Chișinău (iunie 1934) a fost pentru naționaliștii români o ocazie de a reconsolida legăturile dintre regiune și restul țării și a da, totodată, un suflu nou românității din Basarabia. Această asociație luase ființă la 15 decembrie 1933, la București[754], la inițiativa lui Stelian Popescu, un naționalist fervent, proprietarul și directorul cunoscutului ziar bucureștean „Universul”[755]. După ce reușise să obțină o anumită vizibilitate în spațiul public românesc, la care

contribuiseră printre altele și inițiativele bine promovate (cum se întâmplase, spre exemplu, în ianuarie 1934, când printre manifestațiile patriotice, luase ființă Comitetul regional de la Cluj), părea să fi venit momentul de a extinde proiectul și în Basarabia[756]. Manifestațiile de inaugurare au fost precedate în diferite localități ale regiunii de o serie de acțiunii naționaliste (chiar dacă inițiatorii preferau să le numească antirevizioniste), care au obținut și sprijinul omniprezentului Pan Halippa. Obiectivul era acela de a implica cât mai mulți învățători și preoți cu putință care, la rândul lor, să conducă manifestații asemănătoare în satele unde activau. Pentru ziua de 28 mai 1934 se dorea organizarea unui fel de zile antirevizioniste pe întreg teritoriul Basarabiei, care ar fi trebuit să preceadă inaugurarea solemnă a sediului organizației de la Chișinău. Ca manifestația să reușească, se conta pe sprijinul decisiv al prefectului Haralambie Marchetti, șeful administrației din județul Lăpușna, care se angajase să aducă în capitală „țăranii și delegații comunali din tot județul”[757]. Coordonatorul tuturor inițiativelor planificate în Basarabia a fost corespondentul la Chișinău al ziarului „Universul”, E. Negel, care prin eforturi organizatorice considerabile a reușit să obțină pentru prima apariție publică a asociației pe 6 iunie 1934 Palatul Mitropoliei (la acea vreme Gurie se afla în funcție), clădire care avea să devină sediul oficial al Ligii Antirevizioniste din Basarabia. În cadrul ceremoniei au luat cuvântul mulți protagoniști ai vieții sociale și culturale basarabene, iar printre oaspeți a fost organizată o strângere de fonduri pentru deschiderea unor noi sedii ale asociației în alte localități din regiune[758]. În realitate însă, odată ce freamătul inaugurării fastuoase și al manifestațiilor de esență naționalistă mai mult sau mai puțin spontane din diferite localități din regiune s-a risipit, nu s-ar putea spune că secțiunea basarabeană a Ligii Antirevizioniste Românești ar fi reușit să influențeze în mod decisiv viața politică sau culturală a regiunii. După înființarea sediului basarabean nu sunt amintite alte acțiuni importante legate de numele acesteia.

Marea sărbătoare a inaugurării a rămas, prin urmare, doar o inițiativă izolată, care a reușit să aducă promotorilor săi cel mult o vizibilitate politică și socială de moment.

În același an 1934, mai exact la 8 noiembrie, mult mai însemnată a fost crearea Institutului Social Român al Basarabiei, o emanație locală a Institutului Social Român, aflat la vremea respectivă sub conducerea lui Dimitrie Gusti. Înființarea acestui organism cultural răspundea unei cerințe exprimate în mai multe ocazii de unii dintre cei mai importanți intelectuali care au trăit în Basarabia în perioada interbelică, de pildă Alexandru Boldur. În martie 1934, Boldur evidenția într-o scrisoare adresată ministrului Instrucțiunii Publice, Constantin Angelescu, că problemele apărute în viața din regiune la o distanță considerabilă de la actul Unirii aveau nevoie urgentă de crearea unei instituții științifice serioase, care să le studieze și care să-i ajute pe politicieni să ofere populațiilor locale răspunsurile la cerințele exprimate. Boldur sublinia persistența dăunătoare a ignoranței pe care o manifestau românii de pe cele două maluri ale Prutului și care continua să pună într-un con de umbră Unirea, să împiedice deplina dezvoltare civilă și economică și să creeze tensiuni și neînțelegeri între populațiile locale și reprezentanții puterii centrale. În încercarea de a remedia astfel de lipsuri, intelectualul propunea înființarea unei secțiuni locale a Institutului Social Român[759].

Instituția ar fi trebuit să aibă o bibliotecă specializată, iar pe lângă activitățile științifice obișnuite, Boldur propunea publicarea unei reviste care să ajute la fixarea rezultatelor obținute în urma cercetărilor făcute de specialiști pe teren[760]. Propunerea s-a concretizat, iar inițiativa a fost pornită doar după câteva luni, în decembrie 1934, chiar dacă însuși Boldur a fost exclus din proiect. Prezența lui Dimitrie Gusti la Chișinău pare să ateste importanța dată evenimentului, și cu atât mai relevante au fost cuvintele pe care le-a pronunțat în timpul discursului oficial de inaugurare. Făcând probabil aluzie în mod polemic la activitatea *Astrei Basarabene*, Gusti amintea că România este în esență o țară a

agriculturii, iar că educația acestei mase imense de țărani ar trebui să se bazeze în principal pe două instrumente: apostolat și biblioteci. În același timp însă satele trebuiau dotate cu locuințe civilizate, iar lucrătorilor trebuiau să li se ofere condiții de muncă mai puțin dure, precum și spații care să respecte sănătatea și necesitățile lor sanitare. O schimbare trebuia făcută și în interiorul școlilor. Noile instituții trebuiau să fie primitoare pentru copii, era timpul să fie închise acele clădiri vechi și friguroase, murdare și neprimitoare, pline de paraziți, unde elevii mergeau fără chef și unde contractau cu ușurință diferite boli, adesea chiar mortale sau care puteau să-i lase cu sechele. Însă mai presus de toate, spunea Gusti, noile școli nu trebuiau „să mai fie conduse de învățători bătrâni sau preoți, ci de grupuri de studenți, foarte bine pregătiți”[761]. Probabil Gusti se gândea la acei studenți universitari de la începutul anilor treizeci care, alături de profesori lor, efectuau interesante studii sociale și etnografice asupra realității din Basarabia. De altfel, chiar de la începutul activităților desfășurate de Institutul Social Român din Basarabia[762] multe grupuri de studenți coordonați de cercetători și profesori au străbătut în lung și lat cele mai îndepărtate teritorii ale regiunii[763]. Astfel, acțiunea desfășurată n-a avut numai un rol științific, ci și de ridicare a nivelului de civilizație și poate, pentru prima dată în istoria Basarabia de la Unire, n-a fost făcută dintr-o simplă intenție naționalistă. Rezultatele acelor cercetări pe teren au fost transpuse ulterior în articolele pe specialitate și publicate la București în revista „Sociologie românească”, și la Chișinău în paginile „Buletinului Institutului Social Român din Basarabia” (apărut în 1937) și au rămas până în zilele noastre un punct de reper în studiul antropologic al realităților rurale din Basarabia. Prin câteva mici schimbări, acele expediții au reușit atunci să îmbunătățească în mod semnificativ obiceiurile de zi cu zi și metodele de lucru ale populațiilor din satele vizitate[764]. Tentativa profesorului Gusti a reprezentat, probabil, ultima ocazie de a remedia eșecul politicii școlare românești în pământ basarabean, așa

cum fusese gândită de liberali și mai ales de ministrul Angelescu. Dacă cifrele referitoare la construcția noilor școli primare păreau impresionante (în 1933 depășiseră cu mult două mii de unități, 2185 mai exact[765]), în realitate, bilanțul general lăsa încă mult de dorit. Populația din Basarabia era de departe cea mai afectată de flagelul analfabetismului. În anii treizeci doar 38,1% din locuitorii regiunii știau să scrie și să citească, față de media celor 57% din restul țării[766]. Și mai descurajator era modul în care instituția școlii era percepută de populația de la sate. Exceptând câteva cazuri rare, obligația de a merge la școală era văzută de acești oameni ca un amestec nedrept al statului în tradițiile lor și mai ales ca un abuz insuportabil (un altul!) care priva muncile câmpului și creșterea animalelor de energia prețioasă a celor mai tineri. Chiar și în satele care dispuneau de școli noi dotate cu instrumentele didactice necesare, rata abandonului școlar în rândul tinerilor era mare, iar învățătorii (adesea, la rândul lor din familii de țărani) erau nevoiți, de obicei, să înfrunte ostilitatea locuitorilor, care îi tratau ca pe niște intruși și îi vedeau doar ca pe o emanație a puterii centrale[767]. De altfel, însușirea bazelor limbii române și ale matematicii nu părea să aibă un efect prea mare asupra sărăciei vieții de zi cu zi. După cum observase Gusti în cursul campaniilor sale de cercetare, în nicio școală din Basarabia corpul profesoral (în general fără chef, lipsit de vlagă, prost plătit și slab pregătit) nu se ocupa să-i învețe pe elevi cele mai simple norme de igienă pe care să le folosească în curățarea personală zilnică sau a lucrurilor, și cu atât mai puțin nu se aloca timp pentru lecții practice care sa-i învețe pe elevi acele activități simple, dar necesare în viața de zi cu zi și care ar fi putut să-i transforme în ajutoare de nădejde ale familiilor din care proveneau, poate în timpul târgurilor săptămânale, la îmbunătățirea economiei gospodărești, ori în a face față mai eficient anumitor boli etc. Învățământul se limita în schimb la livrarea unor noțiuni care aveau să se piardă curând în vidul adus de izolarea în care fuseseră uitate satele din Basarabia. De altfel, în cazul copiilor care

completau ciclurile de învățământ așa cum fuseseră prevăzute de Minister, avantajele pe care le puteau obține pentru sine sau pentru propriile familii erau destul de puține. Noțiunile pe care le învățau nu duceau la îmbunătățirea nivelului de trai și nici nu le deschideau acestor tineri noi perspective pentru viitor. Singura posibilitate rămânea sărăcia satului natal și munca grea a câmpurilor, care, așa cum s-a văzut, se făcea prin metode arhaice, slab productive și cu instrumente de lucru deloc potrivite. Prin urmare, erau foarte rare cazurile copiilor care continuau studiile în școlile secundare din diferitele reședințe de județ, astfel că de-abia în 1938 au apărut în Basarabia primele două-trei promoții de tineri absolvenți care proveneau din familii de țărani[768]. Dacă exact acestea erau condițiile învățământului în zonele rurale ale Basarabiei, atunci eforturile depuse de Gusti și de colaboratorii săi sârguincioși sunt și mai lăudabile. Probabil că aceștia identificaseră adevărata piatră de temelie de la care să pornească o Unire adevărată între cele două maluri ale Prutului. Totuși, timpul care le rămăsese la dispoziție era deja insuficient și, indiferent de cât ar fi fost de hotărâți, o mână de studenți ghidați de profesorii lor nu puteau să scurteze distanțele care despărțeau Basarabia de restul țării. Rămâne oricum intactă importanța unui experiment cultural și științific care în perioada interbelică a contribuit în mod hotărâtor la deplina dezvoltare a noilor generații de intelectuali din regiune.

Nu la fel de însemnate au fost progresele făcute în alte domenii. În lumina documentelor examinate e evident că și în ultimii cinci ani de stăpânire românească a Basarabiei, situația generală a teritoriului nu prezintă schimbări semnificative. În schimb, sub anumite aspecte, cum ar fi raporturile dintre populația de etnie română și celelalte minorități (îndeosebi cea evreiască), situația conviețuirii s-a deteriorat destul de mult, iar tensiunile și confruntările au crescut în întreg teritoriul. Situația conturată trebuie să-i fi îngrijorat și pe administratori, care, incapabili să ofere răspunsuri, s-au gândit să întărească măcar controlul organelor de poliție în toată Basarabia. În aprilie 1935 a fost instituit la Chișinău

sectorul informativ al jandarmeriei, organizat asemenea serviciilor secrete propriu-zise. Agenții sub acoperire acționau în toată regiunea și, bineînțeles, controlau cu mai multă atenție zonele considerate mai sensibile la pătrunderea unor idei subversive și unde raporturile dintre diferitele componente etnice ale populației basarabene erau mai dificile[769]. Era vorba, prin urmare, de măsuri de siguranță eficiente doar în încercarea de a preveni sau de a reprima efectele periculoase generate de o conjunctură din ce în ce mai complexă. Încă o dată autoritățile (atât cele locale, cât și cele centrale) n-au înțeles că întărirea activității organelor de poliție (mai mult decât necesară) trebuia să fie însoțită de alte măsuri indispensabile de natură economică, socială și culturală, extrem de necesare pentru a atenua cauzele marii neliniști care la jumătatea anilor treizeci era încă prezentă în toată regiunea. În locul acestora, s-au închis în Basarabia de atunci multe școli secundare din diferite motive de bilanț și poate chiar mai grav de atât, mare parte a școlilor profesionale au fost nevoite să pună capăt activităților didactice. În 1935 și-a încheiat activitatea și Teatrul Național din Chișinău, singura instituție românească de acest fel din toată Basarabia, care în anii anteriori încercase și un experiment curajos în rândul publicului mai tânăr.

În februarie 1935, Pan Halippa i-a scris îndurerat ministrului de Interne, prezentându-i proasta administrație ce pusese deja stăpânire pe mare parte a sistemului birocratic și administrativ al Basarabiei. În scrisoare, intelectualul făcea trimiteri exacte la starea proastă generalizată, resimțită, de exemplu, în județul Tighina, unde, conform mărturiilor pe care le strânsese, prefectul local nu arăta niciun interes pentru administrația publică, concentrându-și în schimb toată atenția pentru a realiza planurile sale și ale partidului din care provenea[770]. Poate de această dată Halippa spera ca plângerea sa să aibă vreo urmare, din moment ce în acei ani se afla în funcția de ministru de Interne basarabeanul Ion Inculeț. Aflând despre adevărata situație în care se aflau teritoriile natale și ținând cont de seriozitatea expeditorului, se spera că ministrul nu va

lichida scrisoarea, etichetând-o drept un simplu episod al unor dispute politice locale. Însă nici de această dată nu au apărut reacții semnificative. În scurt timp documentul a fost îngropat de alte dosare, iar în Basarabia a continuat obiceiul pe care l-am tot întâlnit. Situația devenise și mai greu de suportat din cauza incapacității clare de a oferi vreo șansă de progres concretă teritoriilor cuprinse între Prut și Nistru, tot mai împotmolite într-o criză economică deja cronică și de proporții atât de mari, încât părea fără scăpare. La câteva zile de la scrisoarea lui Pan Halippa, senatorul Christian Comac, ales în colegiul de la Botoșani, a scris la rândul său ministrului Lucrărilor Publice, Richard Franasovici, semnalându-i acestuia urgența de-a pune, în sfârșit, în aplicare un program serios de construcție a unei linii ferate care să lege constant și mult mai rapid cele trei reședințe de județ din nord (Iași, Cernăuți și Chișinău). Conform politicianului, numai măsurile de acest fel ar fi putut să ofere vreo posibilitate concretă de dezvoltare acestor regiuni, care față de restul țării (exceptând poate parțial Bucovina) erau încă foarte înapoiate sub aspectul dezvoltării economice și civile[771]. Atât interpelările, cât și planurile care cuprindeau propuneri concrete de dezvoltare, inclusiv actele prezentate în alte sedii precum Parlamentul, n-au avut în general decât efecte slabe, iar Basarabia a continuat să fie prost administrată și foarte rău deservită de căile de comunicație atât în interior, cât și cu restul țării și în anii următori[772]. Combinarea acestor doi factori negativi n-a permis nicio îmbunătățire semnificativă a condițiilor economice, care au rămas critice până la sfârșitul dominației românești. Ar fi interesant de stabilit câte dintre aceste subiecte sensibile au fost examinate îndeaproape în iunie 1935, atunci când regele Carol (știm că de multă vreme era bine informat despre situația reală a regiunii) a vizitat Basarabia însoțit de prințul moștenitor, marele voievod Mihai, și de un număr mare de autorități și demnitari, printre aceștia aflându-se și basarabeanul Ion Inculeț. Dacă e să judecăm în baza întorsăturii pe care au luat-o evenimentele, efectele călătoriei regale au fost destul de slabe și chiar dacă au avut loc discuții

despre anumite planuri de relansare a teritoriilor dintre Prut și Nistru, acestea nu s-au transformat niciodată în acțiuni concrete și eficiente. În definitiv, nici vizita regelui n-a reușit să schimbe situația pe care am analizat-o, iar călătoria regală s-a încheiat la Chișinău fără urmări deosebit de importante. Orașul fusese aranjat și umplut de steaguri, iar printre manifestațiile zgomotoase de românitate și de credință față de coroană, în cadrul banchetelor pitorești, oaspeții erau serviți de chelnerițe îmbrăcate în costumele populare pestrițe ale regiunii[773]. Dacă ne gândim la rolurile politice și administrative de prim rang pe care le ocupau mulți basarabeni în România acelor vremuri, decăderea economică și culturală la care fusese condamnată Basarabia, în ultimii ani de stăpânire românească, apare și mai contradictorie și greu de înțeles, pe alocuri bizară. În acest caz nu avem de-a face cu județele sărace din sudul Dobrogei, anexate în 1913 doar din spirit imperialist cu o populație românească redusă ca număr și lipsită de o clasă politică și intelectuală importantă. Analizând evenimentele din Basarabia, întâlnim dimpotrivă, așa cum observa Leonid Cemortan, o elită politică și intelectuală luptătoare, conștientă și pregătită, care a dus la bun sfârșit planul de Unire, drept pentru care, nu de puține ori, a fost răsplătită printr-un succes personal deosebit. Rezultatele individuale obținute în decursul acestor ani de mulți intelectuali basarabeni (conștienți de situația reală a regiunii lor) par să infirme una dintre explicațiile tradiționale pentru starea de subdezvoltare în care au fost lăsate teritoriile dintre Prut și Nistru, și anume presupusele neînțelegeri dintre elita Basarabiei și centrul puterii. Conflictul avea, prin urmare, o natură mai complexă și poate mai profundă și oglindea pozițiile discordante pe care se situau cercurile politice intelectuale basarabene de stânga (sau mai simplu progresiste) față de cele ale centrelor tradiționale de putere românești[774]. Acele neînțelegeri apărute între 1917 și 1919 pe fondul orientărilor generale pentru viitoarea dezvoltare economică, culturală și civilă a regiunii fuseseră îngropate din nevoia urgentă de a realiza Unirea, de retorica vidă a patriotismului și de

impunerea necondiționată a românismului drept unică paradigmă de acțiune politică și culturală. Această situație n-a permis contribuțiilor pe care le-ar fi putut aduce forțele mai mature și conștiente din Basarabia să se consolideze alături de obiectivele de la centru și de eforturile fiecărui basarabean cooptat în instituțiile statului. La rândul lor, cei din urmă păreau în general că aruncă haina identității naționale (poate exceptând aspectele exterioare și neglijabile) și devin pe parcurs cei mai convinși reprezentanți ai partidelor politice naționale de referință și/sau ai ambiției lor personale, dar cu siguranță nu ai unui puternic curent politic basarabean care să poată da curs unei dialectici folositoare cu cercurile de putere ale țării. Poate că această contradicție rămasă fără rezolvare n-a fost niciodată într-adevăr abordată. În anii pe care i-am analizat aceasta a dus însă la sfârșitul visului românesc în Basarabia, vis care a pierdut acel elan ideal și acele energii ce ar fi trebuit să constituie hinterlandul solid pe care să se întemeieze o Unire adevărată și sinceră între noul *Regat* și marea sa provincie nord-estică.

Din neputința de a modifica această situație tot mai compromisă, criza a ajuns să se manifesteze în cel mai periculos mod posibil – adică prin ură rasială și violență xenofobă. În luna septembrie a anului 1935, un raport interesant, redactat de poliția de la Chișinău, ilustra în mod clar consecințele acelei crize economice persistente. Potrivit forțelor de ordine, nemulțumirea lucrătorilor (mai ales a șomerilor) și a patronilor români față de evrei căpătase deja proporții îngrijorătoare în toată regiunea. În baza informațiilor culese rezulta că întreprinderile conduse de evrei reușeau să obțină cele mai importante comenzi din regiune (inclusiv renovarea catedralei din Chișinău, reședința lucrătorilor de la căile ferate, Liceul Militar etc.), iar din moment ce

> patronii evrei angajează doar evrei, iar materialele necesare le cumpără doar din depozitele evreiești […] lucrătorii creștini rămân fără muncă, iar comercianții cu marfa nevândută[775].

În astfel de condiții, relațiile dintre diversele componente etnice ale regiunii n-aveau cum să nu se deterioreze și mai mult, lăsând loc de acțiune soluțiilor extremiste. Consecințele acestei stări permanente de agitație n-au întârziat să apară, cu atât mai mult într-un context în care întreaga Românie aluneca ușor pe poziții din ce în ce mai puțin tolerante față de comunitatea sa evreiască[776]. În toamna și iarna anului 1935, în diferite localități ale Basarabiei au avut loc confruntări sângeroase între români și evrei. În județele Soroca și Bălți, locuitorii români au pornit diferite acțiuni ostile împotriva comunităților evreiești locale. Se întâmpla, uneori, ca unii indivizi să fie bătuți doar pentru că nimeriseră în locul nepotrivit la momentul nepotrivit, alteori se organizau adevărate expediții punitive, în fine, nu erau rare nici cazurile când locuințele evreilor erau incendiate în timpul nopții[777]. Însă nu întotdeauna evreii rămâneau pasivi, astfel că, în noiembrie 1935, poliția a consemnat o încăierare foarte dură între locuitorii satului Briceva (Soroca), aproape toți evrei, și creștinii din Baraboi și Mihăileni (Bălți)[778]. Aceste rapoarte ale poliției semnalau, de fapt, o neliniște și mai profundă, ura și rivalitatea contra evreilor fiind doar unul dintre aspecte. În multe sate exista încă o stare generală de nemulțumire din cauza introducerii noului calendar, în timp ce noi tensiuni erau provocate de populația satelor care respecta ritul stilist (adică cel bazat pe datele vechiului calendar iulian) sau care continuau să folosească alfabetul chirilic. Toate aceste practici erau respinse de autoritățile civile și religioase din Basarabia cu ajutorul forțelor de ordine[779]. Era vorba de obiceiuri greu de eliminat în localitățile mai retrase ale Basarabiei. La sfârșitul anilor treizeci, Anton Golopenția a studiat cazul satului Cornova din județul Orhei, unde în ciuda legilor și ordonanțelor românești, locuitorii continuau nu numai vechile obiceiuri, ci conservaseră și raporturile ierarhice și patrimoniale de tip medieval, dar care se păstraseră însă în fosta administrație rusească[780]. Nu trebuie să ne surprindă deci că în luna martie a anului 1935, în satul Albineț din județul Bălți, a avut loc o

adevărată revoltă populară împotriva forțelor de ordine pentru susținerea unui preot, părintele Climovici, care apăra vechiul calendar, și conform acuzațiilor, își oficia slujbele în limba rusă. Când jandarmii au încercat să-l aresteze, întreaga populație a satului s-a răsculat împotriva forțelor de ordine, care, îngrijorate de întorsătura pe care o luaseră evenimentele, au trebuit să recurgă la arme, lăsând în urmă câțiva răniți, dintre care cel puțin doi în stare gravă. Doar prin intervenția unui număr considerabil de jandarmi și prin tratativele purtate de câțiva înalți funcționari ai județului, agitația din sat a putut fi calmată. Episodul din Albineț a fost cel mai grav și răsunător incident dintr-o serie infinită de astfel de întâmplări petrecute în multe centre rurale din Basarabia, unde oamenii nu intenționau să cedeze și să accepte noul calendar. După cum se arăta într-un raport trimis de procurorul general al Curții de Apel din Chișinău Ministerului de Justiție, rezistența dârză manifestată de populație era emblematică atât pentru anarhia care pusese stăpânire pe zonele rurale din multe județe basarabene, cât și pentru neputința (o consecință a lipsei de pregătire) forțelor de ordine de a îndeplini sârguincios dispozițiile autorităților judiciare.

> Consecințele sunt dezastruoase. Acestea lezează demnitatea și prestigiul justiției, reduc autoritatea forțelor de ordine și răspândesc convingerea că toți pot să reziste deciziilor justiției fără ca aceasta să atragă după sine vreo consecință imediată[781].

Totuși, în viziunea procurorului din Chișinău, acesta nu era decât unul dintre aspectele pe care le scosese la iveală episodul grav de la Albineț. În realitate situația ilustra completa abandonare a zonelor rurale din Basarabia, lipsa de interes din partea instituțiilor statului pentru bunăstarea materială a acestor zone, și a celor ecleziastice pentru dezvoltarea lor spirituală. Au apărut drept urmare tot felul de secte, în timp ce prozelitismul era făcut fără scrupule de reprezentanții altor religii etc. Lipsite de orice îndrumare spirituală, populațiile erau lăsate în definitiv să se descurce pe cont propriu și astfel ajungeau să fie o pradă ușoară pentru aventurieri de orice tip, fără scrupule, care puteau aduce

daune imense patrimoniului spiritual și uman al regiunii și prestigiului statului român[782].

Problemele legate de agitația din domeniul religios erau doar una din neplăcerile continue pe care le aveau populațiile din Basarabia. Efectele crizei economice erau departe de-a dispărea, iar sărăcia (în anumite cazuri deja cronică, așa cum s-a văzut) favoriza acuzațiile de orice tip. Câteodată, în absența altor ținte mai precise, în imaginarul colectiv al țăranilor din Basarabia acestea se concentrau împotriva acelei categorii de persoane care adunau la un loc agenți fiscali, jandarmi, politicieni etc., identificați în mod generic și nu fără un oarecare dispreț prin sintagma „*cei de la București*”. Erau văzuți în general ca fiind niște persoane lacome, insensibile la adevăratele nevoi ale oamenilor, îndepărtați sufletește de ei, dar mai presus de toate erau acuzați că drenează resursele regiunii către centrul țării, lăsând Basarabia într-o stare deplorabilă[783]. Informațiile culese de jandarmi arătau că într-adevăr sărăcia pătrunsese adânc în structura societății, fiind resimțită de întreaga populație. La oraș, bunurile de consum se scumpiseră și astfel nivelul de trai al oamenilor scădea constant, în timp ce la sate, din cauza efectelor persistente ale crizei economice, țăranii erau nevoiți să sacrifice bunătățile culturilor semănate și calitatea recoltelor viitoare ca să poată preîntâmpina nevoile stringente de zi cu zi. De exemplu, mulți agricultori erau nevoiți să vândă imediat grâul pentru semănat pe care de-abia îl cumpăraseră cu fonduri primite prin împrumuturi de stat, sau chiar să-l macine și să-l consume, pentru a face față nevoilor respectivelor familii. Doar o mică parte era, prin urmare, destinată semănatului[784]. Sunt lesne de înțeles disperarea și umilința pe care le aduceau cu sine astfel de comportamente, mai ales dacă avem în vedere orgoliul unor țărani, care de generații întregi erau obișnuiți să-și vadă produsele exportate și apreciate în cele patru colțuri ale vechiului Imperiu al familiei Romanov și în zonele limitrofe ale Imperiului Austro-Ungar. Bineînțeles că și aceste frustrări alimentau în zonele rurale basarabe-

ne acel sentiment de nostalgie, în parte nejustificat, față de „vremurile bune” de sub stăpânirea rusească, deformând peste măsură percepția asupra intențiilor statului român, ce ajunsese să fie văzut ca o simplă forță ocupantă și exploatatoare[785].

Într-un context în care grija pentru nevoile de zi cu zi se transforma adesea în disperare, autoritățile lăsau impresia că altele sunt preocupările asupra cărora trebuie să-și concentreze atenția. De exemplu, pentru poliție, comunitatea evreiască constituia o adevărată problemă, mai ales din cauza tendințelor subversive pe care le manifau mulți membrii ai acesteia[786]. Nu este exclus ca teama pe care o aveau forțele de ordine față de acțiunile evreilor să fi fost accentuată în multe cazuri de coeziunea specială de care dădea dovadă comunitatea evreiască din Basarabia. S-a amintit deja cu alt prilej că evreii din Basarabia nu aveau niciun interes deosebit să se integreze în comunitatea populației românești. Ba dimpotrivă, perpetuau cu grijă tradițiile, păstrau limba idiș și apărau cultura tradițională, toate acestea fiind cultivate intens printr-o rețea extinsă de școli și biblioteci, înființate pe întreg teritoriul Basarabiei, ce permiseseră comunității evreiești să-și răspândească cu succes propria identitate, însă atrăgând mereu atenția poliției și ura crâncenă a formațiunilor de extremă dreaptă. De altfel, pe lângă imboldul pe care îl dădea reorganizării unei noi mișcări antisemite, naționaliste și anticomuniste în întreaga regiune, pentru extrema dreaptă perpetuarea acestei situații era o adevărată provocare. Într-adevăr, jandarmeria observase o revenire în forță a fenomenului legionar, sub noua înfățișare a partidului *Totul pentru Țară*, capabil să atragă un număr din ce în ce mai mare de studenți și preoți[787]. Liga Apărării Național-Creștine (LANC) se dovedea însă mai puternică la sate și reușise să obțină simpatizanți chiar și în centrele locuite de comunitățile germane[788]. Reorganizarea forțelor de dreapta și creșterea tensiunii a însemnat pentru comunitățile evreiești din Basarabia accentuarea controlului exercitat de poliție, mai ales asupra instituțiilor culturale ale acestora, precum și o

creștere considerabilă a actelor de violență, mai mult sau mai puțin organizate, din partea grupurilor mai extremiste din cadrul organizațiilor naționaliste și xenofobe. Pe toată durata verii anului 1935, în Chișinău și în multe alte localități din Basarabia au fost organizate multe manifestații ale Partidul Național-Creștin, fapt ce a culminat prin celebrarea congresului regional al acestei formațiuni politice la 25 august. Lucrările s-au desfășurat într-o atmosferă dominată de entuziasmul naționalist, pusă în evidență și de clădirile și străzile care fuseseră împânzite de steaguri românești și simboluri naziste, precum svastica[789]. Aici defilau în cortegii lungi manifestanții îmbrăcați în uniforme paramilitare și care, în mod simbolic, ocupau uneori pentru scurt timp locurile publice. Conferința a fost prezidată de A. C. Cuza și s-a bucurat de prezența lui Nichifor Crainic și a unor deputați cuziști din regiune, iar dezbaterile au fost animate de un puternic spirit anticomunist, de reafirmarea dorinței de a alunga din Basarabia toate elementele ostile cauzei românești, și în definitiv de un puternic spirit antievreiesc[790]. Agitația naționalistă a continuat atât în săptămânile, cât și lunile următoare, iar responsabilii anumitor secțiuni județene și comunale ale Partidului Național-Creștin au încercat, printre altele, să organizeze un boicot al unor produse și mai ales al unor unități comerciale evreiești. În această situație, tensiunea n-avea cum să nu crească tot mai mult și să dea naștere la diferite incidente în care să fie implicați nu numai evrei și naționaliști, ci și jandarmi. În septembrie 1935, după moartea unui țăran implicat în niște confruntări cu evreii din localitatea Briceva (Bălți), tensiunea a crescut atât de mult, încât târgul săptămânal de aici, la care participau oameni din diferite localități din județele Bălți și Soroca, a fost suspendat de autorități timp de trei luni pentru a evita apariția unor noi incidente[791].

Totuși, pentru organele poliției, evreii continuau să fie adevărații responsabili ai situației tensionate care cuprinsese Basarabia, deoarece

atât din cauza sistemului lor de-a practica comerțul, cât și pentru infiltrarea multor membri de-ai lor în organizațiile comuniste, au devenit de nesuferit pentru populația română.

Potrivit informațiilor oferite de poliție, nu erau întemeiate nici acuzațiile organizațiilor evreiești despre agresiunile continue și repetate făcute asupra evreilor de simpatizanții formațiunilor de dreapta[792]. În vara anului 1936, după o atentă percheziție a bibliotecilor evreiești din anumite localități, precum Târgu-Pârlița, jandarmeria a început să confiște toate volumele considerate a avea un caracter subversiv, împiedicând astfel funcționarea bibliotecilor[793]. Implicarea poliției împotriva evreilor și tolerarea generală (așa cum am amintit) a persoanelor care comiteau acte de violență împotriva lor, a făcut ca situația să scape de sub controlul autorităților de mai multe ori. În martie 1936 a avut loc un incident pe stadionul *Regele Ferdinand* din Chișinău între spectatorii, aproape în totalitate de origine evreiască, și un student român naționalist căruia îi fusese interzis accesul în complexul sportiv. Evenimentul a dat naștere la confruntări extrem de violente între evrei și naționaliști, care au continuat și în zilele următoare. Cu ajutorul altor studenți veniți special de la Iași și chiar de la București ca să dea o mână de ajutor, au fost organizate în fața unor clădiri publice adevărate pichete, iar accesul studenților evrei în Facultatea de Agronomie și în alte instituții de învățământ secundar a fost interzis mai multe zile la rând. Tinerii evrei care încercau totuși să depășească acest *check point* improvizat (la intrarea Facultății de Agronomie se verificau documentele persoanelor care doreau să intre în clădire) erau bătuți, și deci îndepărtați cu forța[794].

3. Imobilismul autorităților și creșterea stării de tensiune

Ideea care pare să definească mai bine decât oricare alta activitățile întreprinse în această epocă de autoritățile Basarabiei este cea de imobilism. Probabil că liniștea aparentă, care își făcea până la urmă apariția și pe teritoriile de lângă granița sovietică, convinsese atât conducătorii de la București, cât și autoritățile locale că, cel puțin pe acest front, partea cea mai grea pentru regiune trecuse în sfârșit. Totuși, documentele întocmite în această perioadă de forțele de ordine contrazic această posibilitate. Fără îndoială, acțiunea vădit subversivă a mișcării comuniste se redusese, însă era vorba de un fenomen care deja de ani buni cunoștea o descreștere constantă; dincolo de toate acestea, teritoriile cuprinse între Prut și Nistru înregistrau prea puține îmbunătățiri față de perioada anterioară. Situația era chiar mai gravă, pentru că alături de sărăcia înrădăcinată și proasta administrație, corupția căpăta proporții îngrijorătoare și ajunsese să se răspândească și în alte sectoare, precum cel al clerului bisericesc, unde, așa cum s-a văzut, crescuse atât de mult, încât îi exaspera pur și simplu pe mulți locuitori din zonele rurale basarabene. Dintre toate regiunile românești, situația generală a Basarabiei era probabil cea care contrasta cel mai tare cu imaginea promovată de România Mare în anii guvernului condus de liberalul Gheorghe Tătărescu (1934-1937), care, deși cu multe dificultăți, începuse ieșirea treptată din tunelul crizei economice. Speranțele într-o redresare economică se oglindeau parcă în licăririle bulevardelor bucureștene pline de lume elegantă, în restaurantele și în buticurile la modă, în hotelurile de nivel internațional și în clientela lor cosmopolită și petrecăreață sau în străzile mărginite de clădiri noi pe care treceau din ce în ce mai multe mașini importate din Occident. Capitala, așadar, cu transformările sale urbanistice dorite și, în anumite cazuri, conduse personal de către Carol al II-lea[795], își propunea să devină cartea de vizită a unui stat ce se îndrepta în sfârșit către schimbare; un stat modern și dinamic, așa cum părea să sugereze sfidător și sigur zgârie-norul Societății de Telecomunicații de pe cunoscuta Calea Victoriei. Poate că tocmai această modernitate ostentativă a Bucureștiului simboliza

detașarea instituțiilor capitalei de evenimentele și nevoile pe care le avea îndepărtata sa provincie estică. Basarabia era încă departe de a ajunge la un nivel acceptabil de unire sufletească cu restul națiunii românești, chiar dacă, teoretic, integrarea administrativă a regiunii cu restul țării se realizase deja de mult timp și se făcuseră totuși eforturi pentru a ajunge la raporturi economice si culturale mai strânse cu celelalte regiuni românești. Nu lipseau însă nici semnalele de alarmă. Potrivit celor scrise de Pan Halippa în „Viața Basarabiei”[796], nemulțumirea era sentimentul care unea toate populațiile, indiferent de etnie, din Basarabia. Acestea se simțeau prizoniere, de-a dreptul exploatate și neglijate de sistemul de stat aflat în vigoare în România de atunci.

Cu toate acestea, nemulțumirea comună față de funcționarea administrației nu era o condiție suficientă pentru a depăși divergențele care, la rândul lor, despărțeau diferitele populații de pe teritoriile dintre Prut și Nistru. Pe tot parcursul anului 1936, rapoartele întocmite de Jandarmerie au arătat că dispăruse deja orice posibilitate de-a readuce etniile din Basarabia pe calea unei conviețuiri tolerante și pașnice. În comunitățile evreiești, văzute ca fiind din ce în ce mai ostile față de stăpânirea românească și purtătoare ale unei nesfârșite propagande comuniste, s-a accentuat considerabil tendința de emigrare, mai ales către Palestina. Tensiunea permanentă cu celelalte etnii, dar mai ales cu românii, acuzele reciproce și revendicările reușiseră să afecteze în diverse zone ale regiunii legăturile economice tradiționale, și să reducă, prin urmare, volumul activităților comerciale obișnuite[797]. Vigilența continuă a forțelor de ordine a dus în cursul acelui an la închiderea unui număr de biblioteci și cercuri de cultură evreiești, tot sub acuzația de exercitare a unor acțiuni antiromânești. Totuși, alături de acest element deja comun pe teritoriul Basarabiei, în 1936, autoritățile au fost nevoite să adauge un altul, și anume starea din ce mai precară a siguranței și ordinii publice apărută ca urmare a creșterii agitației și competiției între partizanii diferitelor partide și mișcări politice. Agresivitatea de care dădeau dovadă organizațiile

de extremă dreaptă obligase și celelalte formațiuni politice să pună în aplicare niște contramăsuri de siguranță. Secțiunea basarabeană a PNȚ organizase în toate reședințele de județ niște școli agricole unde, conform informațiilor culese de Jandarmerie, pe lângă predarea tehnicilor moderne de a face agricultură și a crește animale, se obișnuia organizarea tinerilor care le frecventau într-un soi de formațiuni paramilitare. Potrivit rapoartelor poliției, conducătorii PNȚ recomandaseră ca:

> toți membrii să fie înarmați cu bâte, iar o parte din ei și cu revolver în vederea unor posibile ciocniri împotriva cuziștilor, în caz că i-ar putea întâlni în vreo ședință sau adunare[798].

Într-adevăr, ocaziile n-aveau să lipsească, având în vedere că Partidului Național-Creștin era în acea perioadă cea mai activă mișcare de pe întreg teritoriul basarabean, iar vizibilitatea sa politică creștea neîntrerupt. PNC se hotărâse să devină cea mai importantă putere politică din regiune, așa că nu rata nicio ocazie pentru a-și atinge acest obiectiv. Un rol deosebit l-a avut propaganda care, fiind inspirată de modelul introdus în Germania de naziști, a reușit să obțină succes în Basarabia. În orașele și în târgurile unde aveau loc manifestațiile organizate de PNC, străzile și piețele erau străbătute de cortegii alcătuite din bărbați îmbrăcați în uniforme paramilitare ce fluturau steaguri enorme cu svastica, și care, la lăsarea serii, continuau să defileze cu torțele aprinse. Ședințe și întruniri erau organizate și în satele mai izolate și niciun mijloc prin care s-ar fi putut mobiliza un număr cât mai mare de locuitori nu era ignorat. Rezultatele unei politici atât de agresive nu s-au lăsat așteptate. Cereri noi de înscriere ajungeau încontinuu la partid, iar puterea pe care o căpătase mișcarea în toată regiunea era atât de mare, încât conducătorii săi aveau acum ambiția să identifice populația creștină și cererile ei cu Partidul Național-Creștin și membrii săi[799]. Ca obiectivul să fie și mai clar, în timpul ședințelor, conducătorii PNC au început să folosească un limbaj tot mai violent împotriva adversarilor politici. De exemplu, PNȚ era

numit „partidul național evreiesc”, iar în încercarea de a sabota activitățile economice conduse de evrei, în special cele de comerț, PNC din Basarabia a promovat în anumite cazuri înființarea unor cooperative creștine care, prin concurență, ar fi trebuit să reducă posibilitatea de expansiune comercială a întreprinderilor evreiești[800]. Mai presus de toate însă, PNC arăta că preluase, de la inspiratorii săi naziști, cele mai eficiente metode de intimidare a propriilor adversari. Grămezi uriașe de hârtie alcătuite din exemplarele ziarelor considerate a fi ostile cauzei, precum „Dimineața” sau „Adevărul” (cel din urmă fiind una dintre țintele tradiționale către care se îndrepta violența grupurilor naționaliste și xenofobe care acuzau ziarul de propagandă comunistă), erau arse în plină stradă în timp ce, îmbrăcați în uniforme, membrii PNC înscenau tot felul de provocări în localurile, cafenelele și alte locuri frecventate de evrei, totul sub privirile indiferente ale forțelor de ordine. N-au fost rare nici cazurile în care cuziștii au organizat adevărate ambuscade împotriva celor mai vizibili exponenți ai mișcării evreiești, și cu atât mai puțin n-au lipsit situațiile în care grupurile de evrei au fost atacate cu pietre, la toate acestea adăugându-se și distrugerea magazinelor, restaurantelor sau locuințelor evreiești în miez de noapte[801].

Evreii n-au fost însă singura comunitate minoritară din Basarabia care a trebuit să îndure violențele și presiunile exercitate de activiștii PNC. Chiar dacă în această formațiune politică predominau pornirile antisemite, agresivitatea membrilor săi se îndrepta din ce în ce mai puternic și către celelalte grupuri minoritare, mai ales împotriva rușilor și ucrainenilor. Drept urmare, la fel ca în cazul evreilor ce se pregăteau să plece în Palestina, în 1936, organele de informare ale jandarmeriei au înregistrat o creștere însemnată a fenomenului de emigrare și în rândul familiilor din comunitățile rusești și ucrainene, care se îndreptau de această dată către continentele americane și în special către Brazilia. Scrisorile celor care deja emigraseră, dar și tot felul de alte materiale informative, răspândeau vestea că în America Latină, dar mai ales în Brazilia,

emigranții ar putea dobândi destul de ușor o suprafață suficientă de pământ foarte bun ca să poată ajunge la un nivel de trai net superior celui de care se bucuraseră până atunci în Basarabia. S-ar fi zis că fenomenul nu dădea prea multe motive de îngrijorare autorităților, care dimpotrivă au propus prefecturilor să nu-i împiedice în niciun fel pe cei care se hotărau să emigreze, cu condiția ca înainte de plecare să-și vândă pământul primit de la stat[802].

În ultimul an de viață al democrației românești, Basarabia a cunoscut deci o intensificare considerabilă a controlului pe care poliția și extrema dreaptă naționalistă l-au exercitat asupra grupurilor sale minoritare[803]. În anumite situații, aceste măsuri erau mai mult sau mai puțin ascunse sub forma unor prevederi administrative, cum ar fi îndepărtarea angajaților de alte etnii din birourile publice sau instituții de stat (căi ferate, birouri poștale, prefecturi, etc.) prin mutarea lor în alte regiuni din țară[804]. Au fost măsuri care au nemulțumit și au răspândit un sentiment de nesiguranță în multe medii de lucru din Basarabia, fără a da naștere în general la reacții excesive. Nemulțumirea și ranchiuna erau reprimate și ascunse de resentimente care puteau fi exprimate numai în cercurile profesionale sau în cercul de apropiați al persoanelor afectate de deciziile luate de superiori. Doar în cazuri foarte rare, organele de presă dădeau informații despre protestele celor direct interesați de aceste măsuri, așa cum a hotărât să facă la 8 martie 1937 ziarul „Poșta Basarabiei”, sprijinind plângerile anumitor funcționar publici care fuseseră mutați în alte regiuni din țară fără nicio explicație din partea directorilor, și aparent, fără motiv. Alteori, autoritățile române ieșeau la iveală fără rețineri și acționau cu hotărâre ca să blocheze sau cel puțin ca să restrângă acțiunea politică a celorlalte naționalități, limitând în același timp și activitatea lor culturală și de propagandă, atunci când se considera că acestea lezau interesele statului. De-a lungul anului 1937, a luat o amploare destul de mare acțiunea pornită împotriva instituțiilor culturale ale grupurilor minoritare, în special împotriva bibliotecilor și spațiilor culturale și

recreative conduse de comunitățile evreiești și rusești. În opinia forțelor de poliție, în primul rând bibliotecile desfășurau în mod continuu activități clandestine antiromânești. Prin complicitatea funcționarilor poștali și a librăriilor partenere, acestea ar fi introdus în Basarabia o mare cantitate de cărți interzise care, prin diferite expediente, nu erau supuse controlului exercitat de cenzură[805]. Potrivit raportului întocmit de forțele de ordine, la începutul anului 1937 continuau să funcționeze în Basarabia aproximativ o sută de biblioteci sau săli de lectură conduse direct de minorități, chiar dacă încă din 1932 fuseseră luate numeroase măsuri pentru închiderea forțată a mai multor biblioteci rusești și evreiești. Pentru poliție, toate aceste instituții desfășurau mai mult sau mai puțin explicit acțiuni antiromânești, iar chestiunea trebuia abordată într-un mod radical:

> pericolul e cu atât mai mare, cu cât se constată o creștere a acestor biblioteci care se deschid și în centrele mici și paralizează activitatea centrelor culturale românești și a bibliotecilor Astra și a *Caselor Naționale* […] se cere interzicerea și închiderea lor[806].

În realitate, utilitatea prevederilor de acest fel era foarte limitată mai ales pentru că multe dintre aceste biblioteci continuau să funcționeze fără prea mari probleme, unele chiar în condiții de semiclandestinitate. Totuși, datorită presiunii exercitate de poliție, grupurile minoritare aveau impresia că sunt supuse încontinuu la acțiuni coercitive, care le îngrădesc drepturile civile și politice. Aceste impresii n-au făcut altceva decât să alimenteze sau să întărească un puternic curent de opoziție față de statul român și de instituțiile sale, care încă din 1937 nu se limitase la comunitățile evreiești sau rusești, ci se răspândise și se consolidase și în rândul altor etnii minoritare, precum bulgarii sau ucrainenii[807]. De necontrolat era situația comunităților germane din sudul Basarabiei, care strânseseră multe legături cu celelalte populații germane din România, dar și cu organizațiile naziste din Germania, astfel că

reușiseră să constituie cu permisiunea Jandarmeriei „un veritabil stat în stat”[808].

Situația specială prin care trecea Basarabia a avut repercusiuni importante asupra rezultatelor înregistrate în urma alegerilor parlamentare din data de 20 decembrie 1937. În teritoriile cuprinse între Prut și Nistru, rezultatele au confirmat forța imensă dobândită de PNC. În anumite județe, precum Bălți sau Orhei, partidul avea un număr mare de înscriși (15.000 și, respectiv, 10.000) și încă de la alegerile municipale din primăvara aceluiași an reușise să câștige 260 de consilieri municipali, față de cei 60 ai liberalilor sau 40 ai țărăniștilor[809].

Alegerile generale n-au făcut altceva decât să ateste puterea imensă și răspândirea considerabilă dobândită de PNC pe tot cuprinsul Basarabiei. Partidul de extremă dreaptă ajunsese pe primul loc în regiune, obținând 22,37% din voturi, și trimisese în colegiile basarabene 8 din cei 39 de parlamentari aleși în total în restul țării. Mai puțin important a fost rezultatul partidului *Totul pentru Țară*, celălalt mare protagonist al acestor alegeri istorice. În ciuda eforturilor mari de a face propagandă în teritoriu, partidul lui Zelea Codreanu a obținut doar 5,30% din voturi. Dacă, pe de o parte, rezultatul obținut de TPȚ marca un progres comparativ cu alegerile precedente, pe de altă parte, îl plasa din punct de vedere politic și organizatoric într-o situație de subordonare față de PNC[810].

Potrivit raportului întocmit de poliție, rezultatul alegerilor a fost primit cu mult entuziasm de marea masă a populației de țărani din Basarabia. Nu la fel de convinse au fost elitele intelectuale de la oraș, care nu erau prea sigure de maturitatea politică a PNC și de capacitatea acestuia de a gestiona acea victorie evidentă în alegeri. Totuși, în întreaga regiune se resimțea suspansul și opinia publică din Basarabia aștepta cu nerăbdare ca patidul politic învingător să acționeze. Ținând cont de legitimitatea oferită de alegeri, cu siguranță cei mai radicali așteptau ca PNC să-și ducă acum la bun sfârșit promisiunile rezumate de sloganul „România e a românilor”

și să respecte angajamentele luate atât în lunile dinaintea alegerilor, cât și cu ani înainte. Imediat după înființarea guvernului Goga-Cuza (28 decembrie 1937), primele reacții n-au întârziat să apară, chiar dacă nu în direcția pe care mulți o așteptau. În zonele rurale, euforia manifestată într-un prim moment a fost imediat înlocuită de îngrijorare, când țăranii și-au dat seama că din pricina unui soi de reacție la evenimentele recent petrecute, comercianții și angrosiștii evrei încetaseră brusc să le mai achiziționeze produsele care, la rându lor, au fost afectate în scurt timp de o scădere îngrijorătoare a prețurilor. Efectul contrar s-a manifestat aproape concomitent la oraș, unde mulțimi isterice de cumpărători au luat pur și simplu cu asalt magazinele și depozitele și au început să achiziționeze bunuri de primă necesitate, dar și multe alte articole de consum. Agitația cumpărătorilor era alimentată de teama că la nivel național rezultatele alegerilor aveau să aibă consecințe grave asupra economiei. Ideea fusese răspândită de zvonuri necontrolate și poate tendențioase pe care autoritățile nu reușiseră să le combată într-o mod eficient. Îngrijora îndeosebi o posibilă depreciere gravă a leului, care ar fi putut să îngreuneze și mai mult și să încetinească ieșirea economiei naționale din situația de criză în care se afla deja de mult timp, dar și să provoace dificultăți în domeniul aprovizionării. Între timp, una dintre consecințele imediate a fost creșterea vertiginoasă a prețului articolelor de consum în mare parte din centrele locuite ale Basarabiei[811]. Rapoartele Jandarmeriei nu fac altceva decât să confirme gravitatea situației. În scurt timp, așteptarea acelor schimbări văzute ca fiind inevitabile, mai ales după venirea la putere a PNC, s-a transformat într-o îngrijorare generală care se resimțea și mai puternic în comunitățile evreiești. Potrivit informațiilor obținute de jandarmi, în multe județe, dar mai ales în Cetatea Albă, crescuse numărul evreilor care își grăbeau pregătirile pentru emigrare, deoarece se temeau că noul guvern ar fi putut să impună măsuri restrictive împotriva drepturilor lor civile[812]. De altfel, măsurile antievreiești inaugurate de guvernul românesc nu anunțau nimic bun. Întreaga Românie a fost străbătută

de un adevărat val de antisemitism organizat de guvernul central. Jurnaliștii evrei au fost alungați din redacții, iar funcționarii publici au fost îndepărtați din funcții, dar și din multe întreprinderi private conduse de români, iar toate acestea în timp ce se emiteau ordonanțe pentru a restrânge până la anulare posibilitatea cetățenilor de etnie evreiească de a participa la ședințe de acordare a contractelor publice sau de concesiune (tutun, alcool etc). Apogeul acestei ofensive antievreiești a fost atins la 21 ianuarie 1938, zi în care a fost semnat faimosul decret-lege despre revizuirea cetățeniei, care prin anularea articolul 7 al Tratatului pentru Protejarea Minorităților, priva de cetățenia română toții evreii din Regat și noile provincii care o obținuseră prin autocertificare sau prin documente eliberate de tribunalele statului[813]. Dintre toate provinciile statului, Basarabia a fost cea mai afectată de rezultatele acestor măsuri. Dând dovadă de o eficiență rar întâlnită până atunci, de altfel destul de suspectă, autoritățile au reușit să examineze în scurt timp situația unui număr de 185.069 de persoane (conform recensământului din 1930 pe teritoriile dintre Prut și Nistru trăiau 206.958 de evrei). În urma controalelor, 21.844 capi de familie au rămas fără cetățenie, fiind declarați de fapt apatrizi, deci privați de pe o zi pe alta de drepturile lor politice și civile, cu urmări ușor de imaginat asupra vieților lor și a familiilor respective[814]. Basarabia a trecut atunci printr-unul din cele mai tensionate momente ale relațiilor dintre comunitatea românească și cea evreiască. Numeroase acte de violență au avut loc cam peste tot în regiune. În anumite sate din județul Soroca, locuințele evreilor erau luate cu asalt mai ales noaptea, unele fiind chiar incendiate. La toate acestea, evreii au răspuns printr-o încetinire bruscă a tradiționalelor activități comerciale și de producție pe care le aveau. Comercianții, de exemplu, se temeau că marfa lor ar putea fi rechiziționată de autorități pentru a le face rău sau că simpatizanții cuziști le-ar putea ataca depozitele, motiv pentru care s-au străduit să-și pună marfa la adăpost în ascunzători secrete sau transportând-o în zonele rurale[815]

etc. Drept urmare, multe produse au dispărut din vitrinele magazinelor și de pe tarabe și au devenit de negăsit. Activitatea comercială a fost deci sectorul care a trebuit să îndure cele mai grele consecințe apărute ca urmare a dezorientării, furiei și dorinței legitime de a-și apăra propriile drepturi care, în sânul comunității evreiești, erau o reacție la măsurile de ordin practic, la anunțurile și la propaganda lipsită de discernământ a guvernului Goga-Cuza. Nu numai comunitatea evreiască, dar și antreprenorii de etnie română și clasele sociale mai înstărite, care stabiliseră de-a lungul anilor relații comerciale cu evreii, au trecut prin momente de încurcătură și incertitudine: s-ar fi zis că, dintr-odată, partenerii lor obișnuiți nu mai erau interesați să facă tranzacții și să încheie afaceri care, prin urmare, s-au și prăbușit imediat. Deodată, punctele de referință ale economiei tradiționale au fost eliminate, astfel că s-a ajuns la o încetinire generală a activităților comerciale și de creditare, sistemul de producție înregistrând o scădere generalizată, mai ales la oraș. După ce fusese reluată cu o anumită regularitate, plata taxelor se blocase din nou în anumite situații, pentru că iarăși începuse să circule zvonul că noul guvern avea să anuleze plata sumelor restante[816].

Așa cum s-a menționat anterior, discriminarea și actele de violență împotriva evreilor au crescut semnificativ după alegeri, dar au început să dea și mai multe semne de îngrijorare atunci când Uniunea Avocaților de pe lângă tribunalul din Hotin a decis să expulzeze din asociație toți membrii evrei, cu excepția a doi avocați[817]. Acum, nu mai era vorba de combaterea violenței grupurilor de agitatori extremiști sau a invectivelor emise de politicienii care îi dirijau. Acțiunea antievreiască locală tindea să se alăture inițiativelor adoptate la nivel central de guvernul Goga-Cuza, la fel cum și reacția evreilor din Basarabia a început să se coordoneze cu cea adoptată de restul comunităților evreiești din Regat. Singura armă pe care evreii o puteau folosi în România de atunci ar fi fost să influențeze mersul economiei naționale. Această tentativă de boicot economic a fost coordonată de unul dintre

conducătorii comunității evreiești și, totodată, un organizator activ al Consiliului Central al Evreilor din România, Wilhelm Filderman, și a fost structurată ca o rețea de blocare în lanț a operațiunilor de vânzare-cumpărare cu scopul de a produce un fel de paralizie a mecanismelor economiei românești[818]. O altă măsură adoptată de comunitatea evreilor din România a fost retragerea economiilor depuse în bănci (aproximativ 400 de milioane de lei). Mișcarea a paralizat aproape în totalitate activul financiar românesc, deoarece comportamentul evreilor a fost imitat și de mulți deponenți care, împinși mai degrabă de frică decât de solidaritate, erau îngrijorați de efectele pe care temuta naționalizare a băncilor ar fi putut să le aibă asupra economiilor strânse de ei[819]. Așa cum s-a arătat, și Basarabia a fost afectată de această formă de protest puternică și inedită, care a reușit în scurt timp să provoace daune enorme economiei naționale și să-i accentueze și mai mult defectele cronice. Un raport alarmant al poliției arată cu exactitate mecanismele de retorsiune puse în aplicare de mai-marii comunității evreiești locale și naționale, mecanisme care au blocat încetul cu încetul economia în zone întregi din Basarabia. La sfârșitul lunii ianuarie au ajuns la Cetatea Albă din București investitorii evrei Fuc și Guruiț, proprietarii unei fabrici de țesături (ce număra aproximativ 70 de angajați), care după câteva întrevederi scurte i-au ordonat administratorului unității să nu adune prea multă materie primă în depozite, pentru că intenționau să reducă treptat nivelul de producție și să închidă astfel definitiv fabrica „[…] ca să dăuneze economiei țării”[820]. În ultimă instanță era vorba doar de reacția extremă a unei populații care ajunsese la exasperare pentru că asista zi de zi la decăderea activităților sale economice, dar și la pierderea drepturilor civile, politice și a siguranței personale. În multe localități rurale, administratorii primăriei i-au convocat pe conducătorii comunităților evreiești ca să-i informeze despre greutățile tot mai mari pe care le întâmpinau forțele de ordine ca să garanteze siguranța fizică a familiilor lor. În alte localități erau însă

mult mai direcți și fără prea multe ocolișuri le cereau evreilor să părăsească fără întârzieri teritoriul.

> Primarul comunei Zelena (Hotin) i-a adunat la primărie pe toți evreii și le-a spus să abandoneze de bunăvoie teritoriul comunei, dacă vor ca proprietățile și casele lor să nu fie devastate[821].

În Basarabia, guvernul Goga-Cuza n-a început deci sub cele mai bune auspicii, însă acest fapt nu era decât o palidă oglindire a evenimentelor care, de ceva timp, aveau loc în centrul politic al statului român, București.

Alegerile generale din decembrie 1937 provocaseră în România un adevărat cutremur politic, a cărui ultimă consecință a dus în câteva luni la încheierea definitivă a experienței democratice românești din perioada interbelică. Campania electorală a fost marcată de o competiție dură a partidelor aflate în luptă, adesea scindate în interior de facțiuni ce concurau ca să obțină puterea. S-a remarcat cu această ocazie o anumită slăbiciune a forțelor politice tradiționale (în special la liberali și țărăniști) în fața formațiunii *Totul pentru Țară*, care a culminat cu faimosul „pact de neagresiune" sau de asistare și de supraveghere a unor eventuale încercări de fraudare, încheiat de Iuliu Maniu și Zelea Codreanu. Acesta stabilea că membrii și simpatizanții celor două formațiuni politice se angajau să nu folosească niciodată violența unii față de alții în timpul campaniei electorale sau în decursul manifestațiilor pe care le organizau[822]. Liberalii au încercat și ei în repetate rânduri să se apropie de mișcarea legionară, care între timp primise sprijinul deplin al unora dintre cei mai importanți și cunoscuți intelectuali români ai timpului, precum Mircea Eliade sau Sextil Pușcariu[823]. Așa cum observa istoricul german Armin Heinen, această tolerare generalizată a fenomenului legionar nu numai că a dezorientat electoratul de dreapta, ci a reușit în același timp să provoace o fractură în practica democrației românești, deschizând drumul pentru rezultatele răsunătoare care aveau să vină câteva săptămâni

mai târziu[824]. Într-un climat de calm nefiresc (în timpul alegerilor s-au înregistrat doar ciocniri sporadice, și doar patru morți în toată țara[825]) opinia publică românească a asistat la un spectacol electoral tumultuos din care liberalii de la conducere au ieșit învinși, nereușind să cucerească fatidicul procent de 40% (au obținut doar 35,9% din voturi, deci 152 de fotolii în parlament), care le-ar fi permis să rămână guvernare. Pentru prima dată în istoria parlamentară a României, un guvern în funcție pierdea (sau cel puțin nu câștiga) alegerile pe care le organizase. Pe locul al doilea se situau, în ordinea rezultatelor, țărăniștii cu 20,4% din voturi (adică 86 de fotolii parlamentare), însă adevărata surpriză a fost cota de 15,58% (adică 66 de fotolii parlamentare) cucerită de TPȚ. Legionarii ajunseseră să fie a treia forță politică românească. PNC însă nu reușise să repete la nivel național rezultatele extrem de favorabile din Basarabia, dar obținuse un procent deloc de neglijat: 9,2% din voturi, care i-a adus 39 de fotolii în Parlament[826]. Ani la rândul forțele de dreapta încercaseră să etaleze imaginea unor partide noi și dinamice, pline de idei și soluții, iar acum erau chemate să dovedească toate acestea prin fapte. Formațiunile trebuiau să încerce să ofere niște răspunsuri la toate acele probleme grave de natură politică, economică și socială care încă puneau la grea încercare țara, și pe care vechile partide politice nu fuseseră în stare să le abordeze și să le rezolve[827]. Cu ocazia formării noului guvern, Carol al II-lea arăta că nici măcar el nu are o idee prea clară despre cum ar putea să ofere țării un guvern puternic și autoritar, care să fie în același timp și o expresie a votului electoral. Regele rămăsese de-a dreptul surprins de rezultatele alegerilor și constatase că falsificarea lor devenise imposibilă, la fel și schimbarea *in extremis* a mecanismului de acordare a fotoliilor[828] în Parlament, astfel că deciziile pe care le-a impus țării par să fi fost mai degrabă un rod al improvizației[829]. Totuși, e posibil ca istețimea lui caracteristică și ambiția de-a oferi țării o soluție personală să-l fi inspirat în doar câteva zile să acorde mandatul pentru formarea

noului guvern (28 decembrie 1937) echipei formate din Alexandru C. Cuza și Octavian Goga, cei doi lideri ai Partidului Național-Creștin, care obținuse mai puțin de 10% din voturi la alegeri. Francesco Guida a văzut pe bună dreptate în mișcarea lui Carol al II-lea o încercare dezinvoltă de a lua prin surprindere forțele politice tradiționale, subminând de la bază parlamentarismul românesc în cea mai avansată formă a sa, pentru a deschide drumul puterii personale[830]. Cinci grupări politice diferite, dar și personalități de orientare liberală precum Armand Călinescu, ajunseseră să facă parte din noul guvern rămas în funcție doar 44 de zile. În această perioadă scurtă de timp executivul a făcut o serie de gafe și declarații filonaziste imprudente ce, nu de puține ori, i-au creat probleme cu aliații francezi care trimiteau nemulțumirile lor direct regelui. La sfârșitul lunii ianuarie 1938, lui Carol al II-lea i-a fost destul de ușor să accepte propunerea liderului liberal, Constantin Brătianu, de-a suspenda constituția și de-a forma un nou guvern tehnocrat, care să răspundă direct în fața regelui. Potrivit istoricului Hitchins, urgența de-a preveni instaurarea unei dictaturi de inspirație fascistă și filogermană i-a împins oarecum pe toți conducătorii partidelor istorice, inclusiv pe Iuliu Maniu, să susțină sau cel puțin să nu împiedice lovitura de stat regală, care a avut loc aparent fără probleme între 10 și 11 februarie 1938. Națiunea a fost informată că un simplu guvern consultativ, condus de patriarhul României, Miron Cristea, luase locul guvernului precedent[831]. La 20 februarie, Constituția din 1923 a fost abrogată și înlocuită de o alta, bazată pe principii corporatiste, care, de fapt, înmânau toată puterea regelui. La câteva zile distanță, noua Constituție a fost ratificată de un plebiscit neobișnuit, unde, prin vot în formă orală, 99% din participanți s-au exprimat în favoarea noii legi fundamentale a statului. După aproximativ o lună, la 30 martie, au fost abolite toate partidele politice, lăsând totuși o portiță deschisă pentru ca acestea să-și reia activitatea într-un viitor nu foarte bine precizat. În mod paradoxal, principala victimă a acestor acțiuni coercitive a fost Garda de Fier. În viziunea lui Carol al II-lea și a

colaboratorilor săi, Codreanu și mișcarea lui erau principalul dușman pe plan intern și obstacolul cel mai greu de trecut pentru a consolida regimul autoritar, astfel că loviturile noului regim s-au abătut asupra lor cu o forță nemaiîntâlnită până atunci. De departe, cel mai aprig dușman al Căpitanului și al legionarilor era ministrul de Externe Armand Călinescu, care pusese la punct niște măsuri drastice contra organizației lui Codreanu și a susținătorilor săi. Probabil ca urmare a unui ordin venind direct de la Carol al II-lea, în noaptea de 29 spre 30 noiembrie, Corneliu Zelea Codreanu a fost omorât alături de legionarii cu care se afla în arest de ceva timp (13 oameni, mai exact), după o așa-zisă tentativă de evadare în timp ce erau mutați de la o închisoare la alta. Lovitura de stat dată de rege a fost desăvârșită la 16 decembrie 1938 prin înființarea Frontului Renașterii Naționale (FRN), un organism alcătuit din 57 de personalități din lumea politică și culturală, care tindea să ia înfățișarea unui partid unic (totuși fără să îmbrățișeze vreo ideologie politică anume)[832]. Noul organism avea să fie controlat direct de către rege, devenind un fel de emanație a sa, pentru a-i garanta acestuia atât controlul guvernului, cât și cel al țării prin intermediul sediilor locale. Puterea de decizie era în mod strict doar a conducerii, iar partidul se baza pe cel mai înalt grad de centralism birocratic; de asemenea, în noua organizare, deciziile luate de conducători trebuiau doar să fie puse în aplicare de membri locali ai FRN, fără să existe vreo posibilitate de a aduce obiecții împotriva superiorilor[833]. Numai FRN avea dreptul să participe la alegerile politice, administrative sau profesionale, fiind, pe scurt, organizația care trebuia să controleze mașinăria statului și toate sectoarele de producție și culturale ale noului model de guvernare pe care îl experimenta Carol al II-lea[834].

4. Între dictatura regală și apusul prezenței românești

Instaurarea regimului lui de Carol al II-lea a influențat imediat relațiile pe care statul român le avea cu numeroasele grupuri alogene de pe teritoriul său. În primul rând, schimbarea politică a marcat o distanțare decisivă față de o bună parte a legislației precedente referitoare la protejarea minorităților. La 1 mai 1938 a luat ființă oficial Comisariatul General pentru Minorități, sub conducerea lui Silviu Dragomir, cercetător de renume și profesor de istorie la Universitatea din Cluj. Dacă prestația culturală și gradul înalt de moralitate ale profesorului Dragomir ar fi putut să constituie o garanție pentru intenția regelui de a stabili un dialog constructiv cu diferitele etnii românești (în luna august a anului 1938 a fost semnat un nou Statut pentru minorități), noua Constituție, care fusese promulgată în același an, marca, fără îndoială, un pas înapoi în politica de protejare a populațiilor neromânești și de egalitate a tuturor cetățenilor. Noua lege fundamentală a statului stabilea practic existența a două categorii de cetățeni: românii prin origine și ceilalți, care în mod evident dobândeau automat statutul unor cetățeni de categoria a doua[835]. Regulamentul intern al FRN lăsa la rândul său multe dubii referitoare la posibilitatea persoanelor de altă etnie de a se înscrie în partid[836]. În lumina acestor schimbări se observă clar că începutul dictaturii personale a lui Carol a avut în Basarabia niște repercusiuni imediate, care s-au manifestat mai întâi printr-o creștere însemnată a presiunii pe care statul o făcea asupra grupurilor minoritare, dar mai ales asupra acelor instituții culturale care contribuiau la marcarea diferențelor dintre populația română și alte comunități. De altfel, măsurile luate de funcționarii statului român cu această ocazie se înscriau într-o mișcare mai generală, care începuse cu mult timp înainte, încă din ianuarie 1933, când, în afară de controlarea școlilor conduse direct de minorități, a crescut constant, așa cum s-a menționat, și numărul bibliotecilor și al centrelor culturale pe care autoritățile le-au închis din diverse motive. Până în anul 1938, fuseseră închise 28 de astfel de instituții în mediul urban și 53 în

mediul rural[837]. Odată cu instaurarea dictaturii regale, operațiunea a fost condusă personal de puternicul prim-ministru Armand Călinescu, care deținea și portofoliul Internelor. Acesta a ordonat sechestrarea tuturor cărților din instituțiile conduse de minorități și a propus deschiderea unor centre asemănătoare care să ofere utilizatorilor, în locul literaturii „interzise", „cărți accesibile tuturor atât de literatură, cât și de artă și știință, sigure ca valoare culturală și morală"[838]. Dincolo de afirmarea treptată a dictaturii regale, s-ar părea că episoadele de acest fel nu au stârnit vreo reacție deosebită, în sens pozitiv sau negativ, pe cuprinsul teritoriului dintre Prut și Nistru. Până și evreii preferaseră să adopte pentru moment o atitudine rezervată, deși fuseseră componenta etnică basarabeană cea mai afectată de ultimele zvâcniri ale democrației românești și de impunerea regimului carlist. Membrii acestei comunități au încercat pe cât posibil să nu se expună prea mult în speranța că noile instituții aveau să atenueze cele mai dăunătoare efecte ale legislației și ale practicilor antisemite implementate de efemerul guvern Goga-Cuza. De altfel, măsurile foarte dure, puse în practică fără milă de reprezentanții statului după asasinarea lui Armand Călinescu (ucis la 21 septembrie 1939, în centrul Bucureștiului, într-un atentat pus la cale de un comando legionar), au reușit cel puțin să potolească manifestațiile mai extremiste din toată țara, indiferent de proveniența lor. Prin asasinarea spectaculoasă a celui mai bun și devotat colaborator al regelui[839], legionarii doriseră să răzbune moartea propriului lider și să dea o lovitură teribilă regimului condus de Carol al II-lea. Drept urmare, întreaga mișcare legionară a fost găsită vinovată de moartea lui Călinescu, iar reacția regelui, tulburat și speriat de cele petrecute, s-a abătut asupra legiunii fără înduplecare[840]. Spre deosebire de represiunea suferită după asasinarea lui Ion Duca, când totuși au scăpat ușor, legionarii au trebuit să simtă de această dată pe propria piele efectele schimbării climatului politic. Așa cum s-a întâmplat în restul României, și în Basarabia jandarmii au primit ordinul să aresteze și să execute câte

trei legionari în fiecare județ. În noaptea de 21 spre 22 septembrie 1939, variile comandamente ale poliției din regiune au întocmit lista persoanelor de arestat, iar câteva ore mai târziu raziile au început[841]. A doua zi de dimineață, în centrul Chișinăului au fost expuse cadavrele a trei legionari. La picioarele lor se vedea clar, scris cu litere mari, mesajul: „De acum înainte aceasta va fi soarta rezervată trădătorilor de Patrie”. Acest ritual macabru și barbar a fost repetat întocmai în toate celelalte reședințe județene ale Basarabiei, iar odată cu aceasta, aparent printr-o nepăsare generală, mișcarea legionară basarabeană a fost practic eliminată pentru totdeauna[842]. Demonstrația brutală de forță a proaspătului dictator român a înspăimântat atunci și acele persoane sau intelectuali români care nu avuseseră totuși niciodată simpatii prea mari față de mișcarea legionară și metodele sale nelegiuite. Baia de sânge n-a reușit însă să ascundă pierderea suferită de noul regim și nici pericolele pe care părea că le vestește pentru supraviețuirea națiunii române. Situația fusese înțeleasă bine de Mihail Sebastian, unul dintre cei mai de seamă intelectuali români ai timpului, care, cuprins de neliniște din cauza celor petrecute, nota în jurnalul său:

> situația e dezastruoasă. Nu e vorba numai de situația internă. Ea, într-un fel sau altul, ar fi rezolvabilă. Este însă vorba de nemții și rușii care acum ar putea intra în țară „ca să facă ordine” și să-și „protejeze frații de sânge”. De la un ceas la altul, de la o zi la alta putem pierde totul […] Străzile sunt animate, automobilele circulă, agenții de stradă sunt la locul lor […] prăvăliile sunt deschise, nimic nu pare deranjat din mecanismul acestui mare oraș, și totuși, undeva, în însuși centrul acestui mecanism, s-a dat o lovitură teribilă[843].

Sentimente de indiferență și apatie au cuprins Basarabia la anunțul înființării Frontului Renașterii Naționale, iar situația s-a accentuat când membrii și simpatizanții diferitelor mișcări politice au aflat că nu vor suporta nicio consecință de natură penală din cauza activismului desfășurat până atunci. În general, implementarea programului dictatorial al regelui a fost primită cu bunăvoie de către populație, iar în unele cazuri chiar cu optimism[844]. Mult mai

surprinși de cele întâmplate s-au arătat foștii conducători ai mișcării autonomiste. Câțiva dintre ei, cum ar fi Ion Pelivan, s-au arătat imediat disponibili să colaboreze cu FRN și s-au înscris oficial în partidul lui Carol, alții, în schimb, n-au făcut altceva decât să-și lase susținătorii să hotărască singuri, de pildă cazul lui Ion Inculeț[845]. Foarte puține și mereu izolate au fost vocile care s-au ridicat în apărarea democrației românești. Soluția autoritaristă a regelui determinase o bună parte a vechii gărzi politice de la Chișinău (prezentă din 1917 la toate bătăliile politic importante) să înceapă o luptă puternică pentru a obține conducerea secțiunii basarabene a FRN. Deosebit de dură a fost confruntarea dintre Pelivan (al cărui slogan era „naționalism limpede și sub formă de opresiune"), sprijinit de Ștefan Ciobanu și Gherman Pântea, și un alt grup condus de Vladimir Cristi, căruia încă i se reproșau luările de poziții de extremă stângă din vremea *Sfatului Țării*[846]. În realitate era vorba doar de întreceri politice prea puțin importante, care marcau, de fapt, înfrângerea definitivă și iremediabilă a unei clase conducătoare care în mare pierduse lupta politică, socială și economică, pornită mai înainte, cu cea pentru autonomie și apoi cu cea pentru unirea necondiționată cu România. Chiar înainte de *ultimatumul* dat de sovietici, înfrângerea fusese decretată de noua împărțire administrativă impusă de la București întregii țări, cu efecte deosebit de importante în Basarabia.

Odată cu transformările pe care dictatura regală le aducea țării, statul român a accentuat și mai mult procesul de centralizare a propriilor structuri, iar pentru a evidenția această caracteristică a sa, în august 1938 a fost inițiată o reformă radicală, care a revoluționat structura administrativă a României. Prin această prevedere s-a produs pentru prima dată o ruptură drastică a unității regionale a Basarabiei, o serie de județe basarabene trecând din acest moment sub controlul unor orașe moldovenești și bucovinene. Astfel, județul Hotin a ajuns să facă parte din ținutul Sucevei[847], cu reședința administrativă la Cernăuți, județele Bălți și Soroca au fost înglobate în

ținutul Prutului, cu reședința administrativă la Iași și, în fine, județele Ismail și Cahul au fost integrate în ținutul Dunărea de Jos, cu reședința administrativă la Galați. Celelalte județe ale Basarabiei au format ținutul Nistrului, a cărui reședință administrativă a fost stabilită la Chișinău[848]. Un proces atât de radical de reorganizare administrativ-teritorială a stimulat cel puțin într-o parte a Basarabiei crearea unor legături și integrarea economică a teritoriului cu restul țării, însă pentru celelalte zone, procesul a accentuat treptat izolarea. Basarabia asista la destrămarea propriei unități teritoriale și la mărirea distanței care o separa de celelalte regiuni ale țării, devenind astfel un fel de trup separat de restul națiunii. Curând problemele militare și internaționale ale României aveau să ducă la exasperare efectele contraproductive ale unei astfel de reforme care, probabil, prin dezmembrarea tradiționalei unități administrative și geografie a teritoriilor dintre Prut și Nistru dorea să demonstreze exact contrariul, adică integrarea teritorială și economică a Basarabiei cu restul regiunilor României Mari[849].

Aceste probleme aveau să mai întârzie o vreme înainte să apară. Pentru moment, s-ar putea afirma că schimbarea politică și administrativă făcută de regimul personal al regelui readusese în Basarabia un pic de liniște, cel puțin în rândul populației românești. În ceea ce-i privește pe evrei, o parte a continuat să fie cu totul ruptă de evenimentele politice și administrative care cuprinseseră regiunea. Pentru mulți dintre ei, această indiferență era impusă de pierderea cetățeniei, care îi transformase în adevărați apatrizi, le luase drepturile, lăsându-i în voia sorții. Imediat după lovitura de stat dată de rege, o altă parte a comunității evreiești a devenit foarte interesată de modul în care ar fi putut să stabilească un *modus vivendi* acceptabil cu restul populației și mai ales să păstreze relații bune cu noile autorități. De altfel, chiar dacă situația se îmbunătățise într-o oarecare măsură, motivele de îngrijorare privind viitorul populației evreiești continuau să fie prezente în mintea tuturor. Deși ușor atenuată, legislația antisemită a guvernului Goga-Cuza nu fusese nicidecum eliminată. Dimpotrivă, destinul evreilor

(în special al celor rămași fără cetățenie) era practic în mâinile guvernatorilor de ținut, care nu aveau indicații precise de la centru și abordau problema în mod propriu. Această situație i-a nedumerit și mai tare pe evrei. Dacă la nivel național, Filderman își continua energic activitatea ca să dizolve legislația precedentă, în Basarabia n-au lipsit evreii care, contând pe faptul că, pentru o vreme, rămăsese în dubiu posibilitatea cetățenilor români de naționalitate evreiască de a se înscrie în partid, s-au gândit să joace cartea adeziunii explicite la FRN ca să se pună la adăpost sigur. A fost însă vorba de un vis de scurtă durată. Sub acest aspect, politica lui Carol al II-lea a marcat o continuitate substanțială cu cea inaugurată de guvernul Goga-Cuza: legislația antisemită n-a fost deloc abolită, iar în martie 1938 un nou decret lege a impus alte restricții comunității evreiești[850]. Spre deosebire de celelalte populații alogene pe care noul regim a încercat să le facă să adere la FRN, însărcinându-l direct pe Silviu Dragomir să poarte tratativele, populația evreiască a fost singura respinsă în mod explicit[851], în ciuda nenumăratelor cereri de adeziune (care proveneau mai ales din Basarabia). La distanță de aproximativ un an, între iulie și octombrie 1939, o altă serie de ordonanțe a completat legislația antisemită „făcând praf o sută de ani de lupte și de cuceriri” pentru egalitatea politică și civilă a evreilor din România[852]. În timpul unei conversații cu Nicolae Lupu, Filderman conchidea cu îndurerare că evreii avuseseră dovada concludentă a josniciei lui Carol al II-lea și a cuvintelor sale lipsite de valoare[853]. Probabil și din aceste motive, adică din cauza senzației generale de continuitate a politicii antievreiești conduse de vechiul guvern, populația din Basarabia a primit, așa cum s-a văzut, cu calm și respectând ordinea publică instaurarea dictaturii regale, iar apoi a FRN. Într-un raport trimis de secretarul FRN din Tighina, Alexandru Ionescu, ministrului de Externe Mihai Ghelmegeanu, funcționarul scria că în județ polemica dispăruse dintr-odată, iar locuitorii începuseră să se ocupe de îndeletnicirile lor obișnuite, mulți dintre ei privind cu încredere către noul guvern[854]. Această

acceptare fără opoziție a noului guvern s-a datorat mai multor factori. A contribuit, probabil, speranța că noul regim personal al regelui avea să schimbe decisiv situația țării și vechile probleme ale teritoriilor de dincolo de Prut, acum că scăpase, în sfârșit, de piedicile puse de regulile parlamentare și de intrigile politicienilor profesioniști. Aceasta era, de fapt, imaginea pe care noul regim intenționa să o lase opiniei publice. Cetățenii trebuiau să aibă o percepție clară a schimbărilor profunde petrecute în interiorul statului român, care reușiseră să mobilizeze, în sfârșit, forțele celor mai energici, pregătiți și patrioți indivizi ai țări. Prin intermediul exemplului oferit de rege, miniștrii, dar și de cei mai apropiați colaboratori ai lor, aveau să ajute România să-și exprime din plin potențialul, deschizându-i, prin urmare, drumul către o modernizare concretă și o bună guvernare[855]. De altfel, reacția nemiloasă a regimului la asasinarea lui Armand Călinescu, dar și propaganda continuă care se desfășura cu intensitate prin orice mijloace posibile atât în noul ținut, cât și în cele limitrofe, intenționau, probabil, să-i convingă pe oameni de începutul unei noi Românii. Tocmai din acest motiv, conducătorii locali ai FRN își doreau ca regele să întreprindă o nouă călătorie în Basarabia, ca să întărească ulterior mișcarea politică[856]. Analizând totuși la modul realist, aceștia și-au dat seama că propaganda ar fi putut să joace un rol pozitiv în consolidarea noului regim numai pe timp scurt. Pentru o afirmare substanțială și puternică era însă nevoie de măsuri mai concrete, care să poată acționa în profunzime. Era de dorit în primul rând un grad de eficiență mai mare al funcționării administrației, o disciplină mult mai solidă în sânul corpului birocratic și, mai ales, trebuiau să fie „înlăturate toate tipurile de abuz”[857].

Celălalt neajuns al Basarabiei era sărăcia cronică a economiei sale, care, așa cum s-a văzut, nu reușise până atunci să facă un salt calitativ decisiv. Înapoierea continua să afecteze anumite activități legate de industrie, meșteșuguri și comerț[858], iar de ceva timp, și unele sectoare prin tradiție prospere treceau printr-o decădere

treptată, care nu mai putea fi pusă în seama crizei economice mondiale, ci mai degrabă era cauzată de defectele structurale ale organizării agricole din regiune. Și în acest caz FRN își propunea să ia niște măsuri drastice, care ar fi trebuit să transforme agricultura în arma de relansare a economiei basarabene. Potrivit secretarului mișcării politice din *ținutul Nistru*, A. Cardaș, statul ar fi trebuit să-și facă simțită prezența mult mai vizibil printr-o supravegheze atentă a zonelor rurale, prin creșterea investițiilor și implicând deplin toate instututțiile la eforturile sale. Pentru a atinge aceste obiective, secterarii județeni ai FRN ar fi trebuit să controleze și să se asigure că semănatul și recoltarea se desfășoară corect și în perioadele potrivite, ca să poată trimite apoi în mod regulat rapoarte despre situația zonelor rurale și a muncitorilor. În același timp, Camerele Agricole din fiecare județ trebuiau inspectate amănunțit de mai-marii ținutului o dată la două luni. Dacă aveau să fie găsite nereguli și lipsuri în conducerea politicii agricole, ajutați de specialiști, ei ar fi trebuit să găsească măsurile potrivite și să aducă modificările necesare în desfășurarea muncilor agricole, în alegerea culturilor preferate, precum și în căutarea târgurilor spre care să fie trimise produsele regionale[859]. Din toate acestea reiese în mod clar dorința conducătorilor locali ai FRN de a oferi fără întârziere locuitorilor Basarabiei (și minorităților) o imagine diferită de cea a administrațiilor precedente. Era nevoie de acțiuni vizibile, dar în același timp concrete, care să schimbe cursul evenimentelor, începând cu situația economică precară și dificultățile de natură socială din ce în ce mai răspândite. Dacă noul regim își dorea cu adevărat vreo șansă pentru a se instala în regiune, trebuia să ofere populației locale impresia că rupsese orice legătură cu vechile deprinderi, dar și că avea să aducă o schimbare radicală cu urmări într-adevăr benefice pentru toată lumea. Regimul monarhic și acțiunile de zi cu zi ale oamenilor săi trebuiau deci să reprezinte începutul unei noi epoci, care să înlocuiască disputele dintre politicieni, arivismul, clientelismul și superficialitatea cu care se gestionase până atunci puterea, cu un fel de neoabsolutism

iluminist, alimentat de un spirit profund naționalist și conservator și de un patriotism sincer, puse în serviciul nevoilor populației și al consolidării puterii și instituțiilor statului.

În realitate, turnura pe care au luat-o evenimentele a fost diferită de cea pe care și-o imaginaseră Carol și colaboratorii săi. Pe tot cuprinsul țării, FRN a făcut eforturi deosebite ca să se instaleze la putere și ca să influențeze politica locală. Fidelitatea armatei a fost însă adevăratul piedestal pe care s-a înălțat regimul autoritar al lui Carol. Numirea generalului Ion Antonescu la Ministerul Apărării îi garantase într-un anume fel supunerea soldaților. În rest, propunerile de schimbare rămăseseră exact aceleași. În tradiția partidelor unice, singurele realizări remarcabile au fost înaintările rapide în carieră ale unor obișnuiți funcționari subalterni (cu o pregătire incertă) cărora li se deschideau din senin căi până atunci nebănuite[860]. În ciuda proclamațiilor și ambițiilor manifestate anterior de oamenii FRN, nici în Basarabia regimul n-a reușit să acționeze în profunzime și cu atât mai puțin să se stabilească în teritoriu. Astfel, dictatura regală și instituțiile sale au rămas în principiu niște fenomene superficiale, iar prezența slabă a regimului monarhic a fost emblematică pentru consistența redusă a acestei mișcări. În mai 1940, șeful Statului-Major al Gărzii Naționale a trimis comandanților din diferitele ținuturi o adresă prin care se plângea de faptul că în multe orașe și localități (cu precădere acolo unde era puternică prezența grupurilor minoritare) nu fusese ales încă niciun comandant al Gărzii Naționale și ruga, prin urmare,

> Comandantul Gărzii Naționale al județului să aleagă sau să propună un comandant în toate localitățile minoritare. Acesta va trebui să fie originar din localitate și de etnie română […]; în cazul în care locuiesc în aceste localități și români, aceștia trebuie să fie împinși să adere la Garda Națională ca să se poată forma un nucleu de cel puțin 4-5 elemente[861].

Era vorba de un proiect nu foarte ușor de pus în aplicare, în special în multe zone din *ținutul Nistru*, unde, aproape pe tot parcursul anului 1939, Garda Națională n-a avut nici măcar un

sediu al ei. Pe teritoriul județului Bălți, de exemplu, dintr-un total de 292 de localități, doar în 121 se putuseră deschide sedii ale Gărzii Naționale, ajungându-se la un total de 966 de membri activi. Deosebit de gravă era situația creată de lipsa recrutărilor în anumite centre locuite unde Garda Națională reușise să adune la un loc doar 45 de membri[862]. Responsabilul județului Bălți era de părere că acest număr scăzut de înscrieri este cauzat de faptul că în rândul populației de peste 50 de ani exista un procent foarte mare de analfabeți. Totuși, dacă o astfel de afirmație era în parte adevărată, era la fel de sigur că rezultatele recrutărilor fuseseră complet nesatisfăcătoare în localitățile locuite în mare parte de grupuri minoritare. Comandantul Radu Aurel ceruse permisiunea de-a înscrie în rândurile noii formațiuni și persoanele fără documente, proprietarii de terenuri ori primarii[863]. În fond, până la sfârșitul stăpânirii românești din Basarabia, Garda Națională a rămas doar un accesoriu de afișat, eventual în cadrul unor manifestații de masă cu caracter naționalist, care oricum n-aveau să mai fie organizate. Dacă numărul recrutărilor era redus, și mai mică era cantitatea de armament dată membrilor mișcării. În 1940, efectivele Gărzii Naționale din regiune primiseră

> 5936 de arme. În majoritatea cazurilor e vorba de armament vechi. Garda Națională nu dispune de arme automate, nici de grenade. Drept ajutor, în Basarabia i s-au alăturat câteva batalioane de jandarmi […] de asemenea, agenți ai corpului de Jandarmerie au fost folosiți și în muncile câmpului, ca să sprijine agricultura și să ridice moralul populațiilor locale[864].

De altfel, tot în această perioadă a crescut considerabil numărul persoanelor care treceau ilegal frontiera dintre România și URSS. Era vorba de tineri care doreau să evite serviciul militar, dar și de soldați care dezertau convinși de propaganda comuniștilor despre iminența invaziunii sovietice în Basarabia[865]. Spre deosebire de rezultatele sărace la care ajunsese organizația regelui, mișcarea comunistă părea să fie, în schimb, mult mai bine organizată și agresivă. De ceva timp, aceasta ieșise din nou la înaintare, scăpase

de controalele forțelor de poliție și reușise astfel să pună pe picioare o organizație bine structurată, activă și luptătoare. De altfel, între 1939 și 1940, sovieticii au reușit să lege activitatea de propagandă externă referitoare la Basarabia cu cea din interiorul teritoriului. La începutul anului 1939, și mai ales între lunile februarie și martie, Cominternul a dedicat două ședințe ale biroului său parizian problemelor balcanice și în special activității Partidului Comunist Român în vederea sarcinilor care aveau să-i fie încredințate după schimbările pe care le preconizaseră în situația politicii europene[866]. Între timp, serviciile secrete românești informaseră că atât în America, cât și în Europa fuseseră înființate (ori erau pe cale să se organizeze) niște Societăți ale Basarabenilor care nu erau altceva decât niște servicii de propagandă sovietică, ce intenționau să pregătească opinia publică mondială pentru o viitoare cucerire a Basarabiei. Deosebit de active s-au dovedit a fi secțiile care activau în Statele Unite ale Americi. La New York, Chicago, San Francisco au fost organizate manifestații pentru susținerea populațiilor oprimate din Basarabia, în cadrul cărora manifeste, fluturașe și broșuri care denunțau barbariile ocupației românești erau distribuite în număr mare persoanelor prezente. La New York, o delegație locală a Societății Basarabenilor a fost primită de primarul orașului, căruia i-au înmânat un memoriu despre situația din regiune[867]. Toate aceste evenimente se desfășurau într-o atmosferă răsunătoare, fără ca partea românească să ia vreo măsură eficientă în acest sens[868]. Spre sfârșitul anului 1939 și începutul anului 1940, poliția a descoperit un „puternic nucleu comunist", care din Chișinău reușise să se extindă în mare parte a Basarabiei. Investigațiile forțelor de ordine au reconstituit organigrama organizației, scoțând la iveală o organizare strictă, de-a dreptul impresionantă. La conducere se afla un comitet regional, deci un comitet județean și unul orășenesc. Toți membrii acestuia (în jur de douăzeci) erau evrei: avocați, farmaciști, studenți, diferiți angajați, dar și croitorese și câțiva medici[869]. La rândul lor, aceste comitete conduceau o serie de structuri, printre

care se remarcau cele însărcinate cu propaganda în sate, în rândurile armatei, în școli etc. Pentru moment, obiectivul organizației era să facă propagandă în orice domeniu, dar și să răspândească nemulțumirea mai ales printre categoriile care, în Basarabia acelor vremuri, simțeau și mai puternic presiunea exercitată de autorități, adică: tinerii care trebuiau să fie chemați la arme, soldații în rândul cărora creștea zi de zi teama de o posibilă confruntare cu armata sovietică și țăranii nevoiți să presteze muncă gratuită (încă o dată!) în folosul armatei în cadrul lucrărilor de apărare pregătite în grabă pe toată lungimea Nistrului[870]. Serviciile de securitate informau că pe lângă aceste ocupații, oarecum în mod simbolic, sovieticii desfășurau concomitent și o intensă activitate antiromânească în Galiția poloneză, proaspăt ocupată de Armata Roșie. Erau implicați în aceste operațiuni evrei, ucraineni și ruși basarabeni, care puteau să stabilească legături foarte bune cu localitățile rurale și centrele locuite din Basarabia[871]. Arestările pe care jandarmii le-au făcut în diferite localități ale Basarabiei, dar și mărturisirile unor prizonieri au demonstrat că, alături de activitatea de propagandă și spionaj, organizația comunistă punea bazele viitoarei administrații sovietice, pentru eventualitatea în care românii ar fi putut abandona aceste provincii[872].

Nervozitatea și agitația erau foarte răspândite într-o bună parte a populației din Basarabia. Acest fapt se datora în primul rând dificultăților pe care România le avea în plan internațional și pe care cenzura nu reușea să le ascundă, apoi propagandei comuniste, precum și acelorași probleme economice accentuate de nesiguranța politică. O dovedesc clar, încă o dată, rapoartele întocmite de poliție: teama de viitor, dar și de o posibilă invazie a sovieticilor îi îngrozeau pur și simplu pe locuitorii Basarabiei. Astfel de sentimente erau foarte răspândite în rândul evreilor mai înstăriți, care, datorită poziției sociale și economice de care se bucurau, se temeau de instaurarea sistemului socialist. Drept urmare, a crescut semnificativ în acele zile numărul celor care se pregăteau să

emigreze în Palestina[873]. Teama sau neliniștea nu i-a ocolit nici măcar pe funcționarii statului și în general pe cetățenii de etnie română. Astfel de sentimente erau resimțite mai ales de populația din mediul citadin, care aștepta cu furie, resemnare și neliniște prost ascunsă ca anumite evenimente să aibă loc. De altfel, situația părea ireală: se lucra în ritm epuizant pentru pregătirea unor sisteme de apărare militară, trupele erau în mișcare (deși nimeni nu părea să dea mare credit capacităților de luptă ale forțelor armate românești), în timp ce, până și în ajunul catastrofei, funcționarii publici și în primul rând bine-cunoscuții agenți fiscali continuau să comită abuzuri și să ia decizii după bunul lor plac[874]. Toate acestea făceau parte dintr-un context caracterizat de o creștere enormă a prețurilor, care transformase multe alimente de bază în mărfuri de lux pentru cele mai sărace categorii ale populației. De exemplu, un kilogram de pâine albă ajunsese să coste 11,50 lei, în timp ce aceeași cantitate de pâine neagră (cea mai răspândită) costa 9,50 lei[875]. Mecanismele care reglau fluxurile economice se blocaseră, iar umbra nefastă a anarhiei părea deja că plutește deasupra teritoriilor dintre Prut și Nistru. De altfel, dacă prețul produselor făinoase ajunsese la valori neobișnuite, din cauza vânzărilor masive și grăbite ale terenurilor, prețul mediu pentru hectarul cultivabil ajunsese să scadă de la 18.000 de lei la doar 4-5000[876] pe hectar. În primele luni ale anului 1940 se răspândise în mare parte a populației din Basarabia ideea că invazia sovieticilor era de neevitat. Știrile externe, ascultatul clandestin al postului de radio sovietic, puterea și cruzimea statului vecin (atestate din septembrie 1939 și de mărturiile refugiaților și exilaților politic care veneau din Polonia), întăriseră această convingere care, fiind tot mai răspândită, pregătise în cel mai potrivit mod posibil terenul pentru viitoarea sosire a sovieticilor. Stau dovadă în acest sens și numeroasele date culese de serviciul de informații al armatei române. La Tighina, spre exemplu, majoritatea locuitorilor erau convinși că, după înfrângerea Finlandei[877], URSS își va încheia, în sfârșit, socotelile cu România și

va ocupa Basarabia. Zvonurile circulau fără opreliști și în celelalte regiuni românești. De exemplu, Tudor Stoicov, un locuitor din Tighina, plecat la muncă în Brașov, își anulase brusc toate planurile în urma unei conversații cu un grup de maghiari ai locului și se grăbise să ajungă acasă de teamă că familia lui ar putea să rămână singură în astfel de împrejurări periculoase[878]. S-ar fi zis că întreaga regiune încremenise în așteptarea evenimentelor. Păturile sociale mai sărace așteptau viitorul anunț al sosirii sovieticilor cu un sentiment de satisfacție nu foarte bine ascunsă. Toți ceilalți încercau în schimb să găsească o soluție ca să-și apere viața și cel puțin bunurile esențiale. Între timp multe activități economice se blocaseră complet:

> de frica sovieticilor, mulți locuitori ai comunei Ceadâr-Lunga și alte localități din județul Tighina au început să taie animalele și să facă provizii de carne și alte produse necesare consumului familial. Alți locuitori au început să macine grâul și să consume făina înainte de rechizițiile anunțate. De teama confiscărilor, schimburile comerciale s-au redus. Târgurile sunt lipsite de vlagă, prețul animalelor a scăzut drastic, iar cel al alimentelor de primă necesitate a crescut[879].

Ultimatumul sovietic n-a ajuns în Basarabia pe neașteptate, dimpotrivă, a fost ultimul act al unei tragedii anunțate care avea să schimbe pentru totdeauna destinul teritoriilor dintre Prut și Nistru și al populațiilor care locuiau acolo. Când forțele de securitate românești întocmeau aceste rapoarte, o parte a Europei era cuprinsă de al Doilea Război Mondial care începuse în septembrie 1939, printr-un dublu atac, al naziștilor și al sovieticilor, împotriva Poloniei. Din acest moment, situația internațională a României a început să se înrăutățească treptat[880]. Jocul diplomatic îi permisese României să se descurce o vreme între cele două blocuri politice și să aștepte ca furtuna să treacă, însă devenise tot mai greu de gestionat odată cu izbucnirea războiului, când dificultățile întâmpinate de aliații franco-englezi pentru a se opune puterii militare germane erau din ce în ce mai mari. Când destinul Poloniei fusese deja hotărât, la 20 septembrie 1939, Molotov l-a convocat pe

ambasadorul român de la Moscova, Dianu, ca să-l mustre cu privire la comportamentul categoric ostil al guvernului de la București, care ar fi încălcat neutralitatea proclamată imediat după invadarea Poloniei primind pe propriul teritoriu membri ai guvernului și Statului-Major polonez, precum și 500 de avioane de luptă ale aviației poloneze[881]. Atitudinea și tonul folosit de responsabilul sovietic pentru Afacerile Externe au fost pentru români ca un semnal de alarmă amenințător. Ce contramăsuri s-ar fi putut lua? Franța și Marea Britanie se aflau în imposibilitatea de a oferi imediat un ajutor concret[882] țării danubiene, astfel că România a fost împinsă tot mai sigur către Germania. Folosindu-se de hegemonia politică și militară pe care o impunea în regiunea danubiano-balcanică, dar și în virtutea supremației exercitate de propria economie, Germania se pregătea să includă și România în sfera tot mai largă a statelor sale satelit. Numărul mare de rapoarte întocmite atât de serviciile secrete, cât și de jandarmii care își desfășurau activitatea dincolo de Prut atestă presiunea mare pe care Uniunea Sovietică o exercita asupra Basarabiei. Într-un astfel de context, poziția României devenea tot mai precară. Mai nou, rapoartele forțelor de siguranță și de contraspionaj semnalau că pe lângă activitatea de propagandă a sovieticilor, și cea nazistă era făcută tot mai energic și eficient pentru a mobiliza comunitățile germane basarabene în favoarea obiectivelor politice ale Germaniei[883].

Cu toate acestea, în primăvara anului 1940, Carol al II-lea și cei mai apropiați colaboratori ai săi încă nu erau de părere că situația ar fi total compromisă, iar în cadrul unei ședințe desfășurate la 19 aprilie 1940, au fost discutate cele mai bune mijloace prin care România ar fi putut să înfrunte un eventual atac al germanilor, încercând să reziste pe poziții cât mai defensive până la sosirea ajutoarelor din Vest[884]. Curând însă speranțele s-au pierdut definitiv. Atacul impresionant al germanilor împotriva Belgiei, Olandei, Luxemburgului și, în special, împotriva Franței, care a trebuit să capituleze în câteva săptămâni, a schimbat total situația.

Izolarea aparentă în care ajunsese România, dar și viitoarele presiuni ale germanilor aveau să învingă până la urmă. La 27 mai 1940, Germania și România au încheiat așa-zisul Tratat al Petrolului, care, de fapt, preda definitiv economia țării și, mai ales, prețiosul său țiței în mâinile celui de-al Treilea *Reich*[885]. Totuși, nici acest gest extrem de supunere față de Berlin n-a reușit să salveze românii de țintele sovieticilor asupra Basarabiei. De altfel, imediat după lichidarea Poloniei, din capitala URSS au ajuns numeroase semnale care dovedeau un comportament tot mai ostil și furios față de România. Chestiunea Basarabiei fusese oficial readusă în discuție la Moscova, chiar la începutul anului 1940, în timpul unei întrevederi dintre Molotov și ambasadorul francez de la Moscova. Cu acea ocazie, Molotov se plânsese că în lipsa hinterlandului basarabean, portul de la Odesa nu reușise să-și revină din criza care îl afecta deja de ani buni[886]. În săptămânile care au urmat, o serie de întrevederi pe care Davidescu, noul reprezentant al diplomației românești de la Moscova, le-a avut cu Molotov și alți exponenți ai diplomației românești au arătat o schimbare semnificativă a modului în care aceștia evaluau relațiile Uniunii Sovietice cu România. Încă o dată li s-a reproșat românilor ajutorul pe care l-au oferit polonezilor, lipsa unui pact de neagresiune cu URSS, presupuse încălcări ale granței de pe Nistru, închideri arbitrare ale punctului de frontieră de la Tighina, pe Nistru etc. Mai mult decât atât, chestiuni care păreau deja rezolvate, precum fuga rocambolescă de la București a lui Fiodor Butenko (conducătorul Legației sovietice de atunci) din martie 1938, au fost din senin readuse în discuție și interpretate ca semne ale unei atitudini românești contrare intereselor Moscovei[887]. La 29 martie 1940, în timpul unei sesiuni a Sovietului Suprem, Molotov a reiterat existența unor relații nu foarte bune cu România și a subliniat în mod clar că URSS nu acceptase niciodată pierderea Basarabiei[888]. După aceste „înțepături” și provocări au urmat o serie întreagă de alte incidente, reproșuri sau aluzii, care erau raportate punctual de agenții

diplomatici, de serviciile de informații sau de miniștrii aflați în misiune etc., și puneau efectiv pe jar regele și guvernul de la București[889].

Întreaga țară părea că se resemnase deja cu ideea înfrângerii, iar așa cum s-a văzut, senzația era mai răspândită și se simțea mai puternic în Basarabia. Pentru a preîntâmpina un viitor atac sovietic, în mai 1940 au fost elaborate în grabă din ordinul guvernului două planuri de evacuare a teritoriilor dintre Prut și Nistru, numite „Tudor” și „Mircea”. Conținutul lor a fost comunicat unităților militare din regiune și multor funcționari civili (primarii fiind de asemenea informați), iar circulația lor, mai mult sau mai puțin voită, a accentuat cu siguranță în toată Basarbia starea de teamă și demobilizarea, favorizată în primul rând chiar de autorități. Acestea cunoșteau gravitatea situației mai bine decât ceilalți cetățeni, dar nu se gândeau decât la cum să se salveze, într-o atmosferă disperată care amintea de zicala „scapă cine poate”. Un raport întocmit de Jandarmerie la 13 iunie 1940 informa despre teama aproape palpabilă care se resimțea atât în oraș, cât și în celelalte zone. Senzația s-a concretizat atunci când un avion sovietic avariat a fost nevoit să aterizeze pe un câmp din apropierea Cetății Albe. În scurt timp, panica a pus stăpânire pe populație. Prefectul orașului, președintele tribunalului și toate autoritățile care își trimiseseră anterior familiile și averile în Vechiul Regat părăseau în grabă orașul[890], totul sub privirile stupefiate ale jandarmilor revoltați. Potrivit raportului, într-un astfel de context, doar comunitatea germană își continua liniștită activitățile obișnuite și nu părea deloc interesată de ceea ce se petrecea în jurul ei, accentuând astfel atitudinea de distanțare și de izolare forțată față de restul locuitorilor din regiune[891]. Procesul de lichidare a populației românești din Basarabia era deja în curs, iar pe măsură ce sovieticii își desfășurau forțele armate de-a lungul granței cu România, un control trimis de la București n-a putut să facă altceva decât să constate cu regret totala nepregătire a autorităților. Administrația

era de-a dreptul dezorganizată, nu exista nici cea mai mică coordonare între poliție și jandarmerie, cei din urmă fiind înarmați necorespunzător și lipsiți de echipament modern, precum radioul, aparatură goniometrică și mijloace de transport. Slabe erau și măsurile de contrainformare față de propaganda insistentă a comuniștilor, și nu fusese luată nicio măsură pentru prevenirea sau eventual lichidarea unor mișcări comuniste insurecționale care ar fi putut să sprijine din interior acțiunea militară a sovieticilor[892]. Odată ce chestiunea Finlandei a fost încheiată (pacea a fost semnată la 12 martie 1940), exact așa cum se așteptau locuitorii timorați ai Basarabiei, Kremlinul a ridicat oficial și fără jumătăți de măsură problema Basarabiei.

Istoricul Andreas Hillgruber a observat că puține chestiuni de politică internațională au fost pregătite cu atâta perseverență și sârguință ca anexarea Basarabiei la URSS[893]. N-ar fi ușor să nu-i dăm crezare distinsului cercetător german și nu încape îndoială că odată ce sovieticii au considerat că momentul potrivit a sosit, au acționat cu o înverșunare și o convingere care cu greu își pot găsi vreun corespondent chiar și în acei ani marcați de decizii majore, adesea fulgerătoare, ai celui de-al Doilea Război Mondial. După ce și-a asigurat încă o dată sprijinul germanilor[894] și fiind ferm convins de susținerea italienilor[895], la 26 iunie 1940, Molotov l-a convocat în toiul nopții pe ambasadorul român de la Moscova, Davidescu, pentru a-i transmite un *ultimatum*, care cuprindea cererea de restituire imediată a Basarabiei și de cedare a Nordului Bucovinei și a Ținutului Herța[896]. Guvernului român îi fuseseră acordate doar 24 de ore ca să dea un răspuns executivului sovietic. În acea noapte, Alexandru Cretzianu, secretarul general al Ministerului Afacerilor Externe, a fost trezit pentru o conversație urgentă de către Legația românească de la Moscova. Agitat și pe bună dreptate tulburat, ministrul român i-a comunicat acestuia condițiile *ultimatumului* care tocmai îi fusese prezentat de Molotov, iar imediat după, în mod inexplicabil, comunicațiile dintre Moscova și București s-au

întrerupt[897]. N-avea totuși să fie singura conversație dramatică din acea noapte, pentru că la ora două și Carol a fost trezit pentru a-i fi comunicate noutățile cumplite transmise de la Moscova. Din acel moment, în capitală situația a devenit extrem de tensionată și neliniștită. Pentru a obține un sprijin care să evite capitularea în fața pretențiilor impuse de sovietici, s-a luat urgent legătura cu reprezentanții diplomatici germani și italieni, doar că în dimineața zilei de 27 iunie, de la Berlin ajunsese deja o telegramă care, fără menajamente, îi invita pe români să cedeze în fața cererilor trimise de la Moscova[898]. În răspunsul pe care l-a trimis în aceeași zi la Berlin, ministrul german de la București, Fabricius, a ținut să-l informeze pe superiorul său Ribbentrop că cererea sovieticilor de a include și Bucovina în *ultimatum* i se părea de-a dreptul nouă și surprinzătoare[899].

La ora prânzului, a fost convocat la Palat Consiliul de Coroană, care ar fi trebuit să ia o hotărâre definitivă. A fost o ședință desfășurată într-o atmosferă marcată de tragism, însă, odată depășită opoziția manifestată de cei care doreau să combată cu orice preț pretențiile sovieticilor printr-o rezistență armată (printre aceștia, consternat, se număra și Nicolae Iorga), Consiliul s-a orientat ca să câștige timp. Statul-Major a precizat imediat că forțele armate românești nu aveau nicio șansă să reziste unui atac din partea sovieticilor[900]. Sub acest aspect, părerea militarilor și în special raportul prezentat de generalul Florea Țenescu au jucat un rol fundamental în decizia finală pe care au luat-o conducătorii români[901]. Generalul propunea satisfacerea pretențiilor impuse de sovietici ca să nu fie forțați, mai târziu, să cedeze teritorii și mai mari decât cele cerute în acel moment de URSS.

Cu puțin timp înainte de prezentarea *ultimatumului*, Armata Roșie terminase desfășurarea trupelor de-a lungul frontierei românești, pentru care trebuise să solicite mobilizarea regiunilor militare Odesa, Lvov și Kiev. Astfel fusese alcătuită o armată formată din 40 de divizii de infanterie, sprijinite de 14 brigăzi

blindate și 4 divizii de artilerie[902]. În ultima perioadă, și Armata Română trecuse printr-o încercare de îmbunătățire cantitativă și calitativă a efectivelor și armamentelor sale, ajungând să dispună pe hârtie de 1.200.000 de soldați, repartizați în 32 de divizii de infanterie, 3 de cavalerie, 4 brigăzi de munte, o brigadă motorizată și una pentru fortificații. Numai că aceleași forțe militare trebuiau să apere și granițele aflate sub amenințare (în Transilvania de către Ungaria, iar la sud, în Dobrogea, de către Bulgaria), astfel că numai o parte a Armatei Române fusese concentrată ca să apere teritoriile pe care le revendica URSS[903].

În ultimii ani, chestiunea *ultimatumului* și răspunsul pe care l-au dat românii constituie obiectul unei ample revizuiri printre istoricii români. Dintre toate studiile merită să-l luăm în considerare pe cel al lui Gheorghe Buzatu, care sublinia într-o lucrare detaliată că armatele române erau într-adevăr inferioare numeric celor rusești, dar diferența nu era totuși atât de mare, încât să anticipeze o înfrângere zdrobitoare[904]. Nu e cazul să pătrundem în chestiuni militare sau geopolitice pentru a observa că, dincolo de lipsa de pregătire pentru război, România era în acele momente dificile o țară complet izolată, înconjurată din trei părți de state inamice, care doreau să recucerească teritoriile pierdute în 1918. Trebuie să amintim mai ales că, în acele circumstanțe, un rol esențial l-a jucat Germania, păpușarul lipsit de scrupule care a manevrat abil puseurile naționaliste ale țărilor mici din est și care cu siguranță nu putea să riște ca materiile prime românești, și în primul rând prețiosul petrol, să fie puse în pericol de un conflict al cărui deznodământ nu putea fi prevăzut[905]. Cred totuși că problema e alta. La începutul acelei veri cumplite din anul 1940, independent de capacitatea de reacție a forțelor românești sau de jocul dublu practicat cu cinism de puterea protectoare germană, România Mare era deja condamnată de ceva timp. În acele circumstanțe miracolul finlandez nu ar fi avut nicio șansă să se repete în România, pentru că armata nu ar fi avut în spate o țară strâns legată de instituțiile

sale, hotărâtă să reziste în fața nedreptăților internaționale la care era supusă și, mai ales, capabilă să susțină efortul de război cu toată puterea resurselor sale economice și prin sprijinul structurii statale. Toate acestea se petreceau pentru că România Mare suferise deja daune profunde. O dovedesc rapoartele întocmite în Basarabia, unde de ceva timp administrația civilă și aparatul militar erau pe cale să se dizolve, dar mai presus de toate o demonstrează comportamentul nehotărât și instabil al clasei sale conducătoare, care, cu puține luni înainte, lăsase deoparte experiența democrației și se adunase, cu câteva excepții demne de lăudat, în jurul unui monarh corupt și intrigant. Odată terminate scamatoriile și crizele isterice, regele n-a găsit altceva mai bun de făcut decât să se odihnească, găsind înțelegere și alinare în brațele amantei sale, și a așteptat ca evenimentele să-și urmeze cursul.

Partida era pierdută, iar în acele momente dificile apelurile urgente făcute de ministrul Afacerilor Externe Ion Ghica (în funcție de la 1 iunie 1940, în urma demisiei lui Grigore Gafencu), în special la 27 iunie, către Roma și Berlin, n-au dat românilor nicio speranță. Carol al II-lea și grupul său se hotărâseră, de altfel, să cedeze, iar opoziția energică manifestată de generalul Ion Antonescu a fost curând depășită[906]. Generalul propusese ideea unei apărări continue, sau cel puțin să obțină de la sovietici un număr mai mare de zile pentru a efectua o retragere ordonată a armatei și a armamentului, iar în caz contrar prevedea o adevărată ruptură care ar fi avut efecte devastatoare asupra moralului trupelor și în general asupra mașinăriei de război a românilor. Generalul nu numai că n-a fost luat în seamă, dar a fost arestat și deportat la mănăstirea Bistrița. Nici încercarea de a câștiga timp de la sovietici n-a reușit, astfel că în noaptea de 27 spre 28 iunie aceștia i-au prezentat ministrului Davidescu textul unui nou *ultimatum* în care se cerea evacuarea în termen de patru zile a teritoriilor revendicate de Moscova și se propunea, printre altele, înființarea unei comisii mixte româno-sovietice, care ar fi trebuit să gestioneze transferul teritoriilor respective. În ziua de 28 iunie, la ora 11, Davidescu i-a

transmis lui Molotov că guvernul acceptă condițiile cuprinse în *ultimatum*. Ministrul român a prezentat și o cerere de prelungire a timpului de evacuare pentru a permite o retragere ordonată a armatei, însă solicitarea a fost respinsă de sovietici. În acest moment, Statul-Major român a ordonat ca de la 28 iunie să înceapă retragerea armatei și a materialului de război din teritoriile abia cedate. La 29 iunie o delegație română, condusă de generalul Aurel Aldea, a plecat la bordul navei „Transilvania" spre Odesa, unde se stabilise că avea să își desfășoare activitatea comisia mixtă româno--sovietică pentru a planifica un transfer corect al teritoriilor în cauză[907]. Între timp, ordinele contradictorii ale comandamentelor (sau absența lor) au dat naștere la o situație confuză, haotică și dispetată în care armata și mulți români au abandonat Basarabia sub privirile ostile ale grupurilor minoritare (în special ale evreilor, care adesea dădeau frâu liber unor resentimente mult timp ascunse[908]). Situația era de altfel tensionată și dominată de frică pentru că, în ciuda acordurilor, Armata Roșie (la 28 iunie începuse să ocupe Basarabia, Bucovina de Nord și Ținutul Herța), condusă de generalul Jukov, atacase și jefuise anumite unități ale armatei și jandarmeriei care rămăseseră izolate[909]. În aceste circumstanțe puțini ofițeri ai Armatei Române au reușit, asemenea generalului Nicolae Ciupercă, să facă în așa fel încât propriile detașamente să se retragă relativ în ordine, fără să lase materiale prețioase în mâinile inamicilor și să păstreze o atitudine demnă în fața comportamentului lipsit de respect și ostil al soldaților sovietici[910]. Cazul generalului Ciupercă rămâne totuși unul izolat. De regulă, spectacolul pe care l-au oferit forțele românești a fost cel al unei prăbușiri rapide, astfel că în goana retragerii multe corpuri de armată au fost lăsate în voia sorții, armele grele, muniția din dotare, vestiarele, proviziile și chiar camioanele ori mai adesea carele folosite pentru transport le-au fost prădate. În doar câteva zile, mare parte din armamentul aflat în posesia a șapte divizii de infanterie și trei de cavalerie a ajuns în mâinile Armatei Roșii[911].

La 3 iulie 1940, forțele sovietice au închis toate punctele de trecere ale noii granițe cu România. Până la acea dată se refugiaseră în Vechiul Regat 6.390 de persoane (peste 10.000, conform altor surse), în mare parte membrii aparatului administrativ, jandarmi, profesori, familii burgheze care se simțeau mai expuse represaliilor noii puteri sovietice din Basarabia. Pentru a rezolva problemele acestor persoane, a fost instituit un Comisariat pentru refugiații Basarabiei și Bucovinei de Nord[912]. În același timp, românii au trebuit să descopere în masa aceea de fugari și mulți spioni sovietici care, profitând de haosul produs în acele zile, se strecuraseră pe teritoriul românesc[913]. Totuși, într-un mod sau altul, un număr foarte mare de refugiați din Basarabia a continuat să intre în România și în săptămânile următoare. La 19 iulie ajunsese în regat un convoi de peste trei sute de persoane, iar potrivit raportului întocmit de rezidentul regal al ținutului Prut, un alt convoi de peste trei mii de persoane fusese blocat în gara Sipoteni până când sovieticii aveau să-și dea acordul pentru mutarea lor în România[914]. În total, adăugându-i și pe cei care fuseseră evacuați din Bucovina de Nord și din Ținutul Herța, numărul refugiaților care au părăsit noile teritorii ale URSS[915] a ajuns la aproximativ 220.000. Abandonându-și casele și lăsând în urmă mare parte din bunurile lor, adesea chiar și persoane dragi, refugiații care își găsiseră adăpost dincolo de Prut au trebuit să suporte în săptămânile care au urmat nu numai drama despărțirii de locurile natale, ci și ostilitatea populaților din Vechiul Regat, care-i priveau cu neîncredere și, în ciuda unor excepții remarcabile, n-au reușit niciodată să fie prea înțelegătoare cu drama prin care aceștia treceau. De altfel, această atmosferă de neîncredere, dacă nu de ostilitate fățișă, era alimentată de autoritățile civile și militare, obsedate, așa cum s-a văzut, de teama că printre refugiați s-ar fi putut ascunde spioni sau chiar comandouri sovietice, gata să lovească din nou prin suprindere România[916].

Basarabia a fost atât prima regiune istorică românească ce s-a unit cu Vechiul Regat, cât și prima provincie ruptă în mod traumatic de acesta. Curând, cele patru județe din sudul Dobrogei (Cadrilaterul), Nordul Transilvaniei cu orașul Cluj aveau să aibă aceeași soartă, decretând astfel sfârșitul dureros al României Mari. Pentru moment, la București, trebuia contabilizată pierderea unui teritoriu de 50.135 km^2 cu o populație de 3.409.669 de locuitori[917], dintre care 1.787.364 erau de naționalitate română, adică 52% din totalul acesteia[918].

Pe măsură ce prezența sovieticilor se stabiliza, răzbunările de natură personală, actele de violență și jafurile (care, conform mărturiilor românilor, erau făcute în mare parte de evrei[919]) s-au diminuat la rândul lor, pentru a face loc eliminărilor sistematice și deportărilor a milioane de persoane, considerate a fi mai compromise prin legături cu vechiul regim, practicate de NKVD. De cealaltă parte a Prutului, ca urmare a ofensei aduse, au avut loc acte de violență împotriva populației evreiești atât spontane, cât și instigate de poliție. Se conturau astfel un șir de evenimente care aveau să mai dureze mult timp de acum înainte[920]. Începând cu recucerirea brutală și efemeră obținută de români în perioada 1941-1943 (care a presupus și ocuparea Transnistriei), evenimentele viitoare n-au făcut altceva decât să accentueze însemnătatea tragediei și să înscrie persecuția evreilor din această parte a Europei în cele mai negre pagini ale Holocaustului. Stăpânirea românească a Basarabiei intrase în criză înainte de prima prezentare a *ultimatumului* înaintat de Molotov și doar o situație internațională deosebit de favorabilă (care, de fapt, nu s-a întâmplat) ar fi putut să permită menținerea regiunii în granițele statului român. Când vine vorba de politică internațională, foarte rar se întâmplă ca situațiile favorabile să se repete, iar la sfârșitul Primului Război Mondial, România fusese recompensată cu mult peste eforturile sale de război. La izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial incapacitatea și lipsa unei viziuni politice și naționale moderne a clasei conducătoare au

decretat, chiar înainte de revizionismul și oportunismul lui Hitler și Stalin, sfârșitul proiectului României Mari. Nu încape îndoială că *ultimatumul* lui Molotov ar fi venit oricum, însă așa cum s-a întâmplat în cazul Finlandei, într-un stat mai unit ca România interbelică, actul ar fi putut să primească un răspuns demn și hotărât. În condițiile în care s-a realizat integrarea teritoriilor de peste Prut, o rezistență armată serioasă n-a putut fi luată în considerare, deoarece era foarte probabil ca în regiunile direct vizate de confruntări, și mai ales în Basarabia, să lipsească sprijinul deplin al întregii populații lăsate în voia sorții de instituțiile statului, care practic se autodizolvaseră. Drept urmare, fiind oricum inferioare ca număr și dotare, trupele n-ar fi putut să se bucure de sprijinul fundamental oferit de mobilizarea materială și morală a unui popor, adică de acea condiție care face până și cele mai disperate bătălii să merite efortul de a fi purtate. În Basarabia, acest lucru nu s-a putut realiza pentru că lipsea factorul esențial: o unire sufletească adevărată și împărtășită. Evenimentele din anii următori n-au adus decât alte motive de neînțelegere și dezacorduri, iar consecințele s-au văzut zeci de ani mai târziu, când pentru o clipă, după dezmembrarea Uniunii Sovietice, a părut posibilă o nouă unificare a teritoriilor despărțite de cele două maluri ale Prutului. Spre deosebire de ceea ce s-a întâmplat la sfârșitul Primului Război Mondial odată cu prăbușirea Rusiei imperiale, în 1989 atât Basarabia (Republica Moldova), cât și România n-au avut niște clase conducătoare capabile (și pe deplin dornice) să dirijeze către un proiect de Unire credibil acele porniri unioniste care totuși se manifestaseră în multe sectoare politice, culturale și ale opiniei publice de ambele părți. Odată ce acest moment potrivit a fost pierdut, au ieșit la înaintare alte puteri contrare renașterii unui stat român extins spre Orient, semn că acea prăpastie săpată în anii 1918-1940 devenise într-adevăr de netrecut[921].

Surse și bibliografie

Lucrarea de față este rodul unor cercetări de arhivă și bibliografie desfășurate în arhivele de la București, Chișinău și Roma, precum și în numeroase biblioteci printre care amintesc Biblioteca Universității Illinois de la Urbana Champaign, Biblioteca Institutului Pontifical Oriental (PIO), cea a Ministerului Afacerilor Externe și cea de Istorie Modernă și Contemporană de la Roma, Biblioteca Academiei Române și a Institutului „Nicolae Iorga” de la București. Am menționat fondul arhivelor utilizate.

Surse nepublicate

Arhivele Naţionale Istorice Centrale – Bucureşti
– Direcţia Generală de Poliţie
– Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice
– Ministerul de Război, 1893-1948, Marele Stat-Major;
Ministerul de Război, 1900-1932, Cabinetul Ministrului
– Preşedinţia Consiliului de Miniștri, 1859-1939
– Fond Regele Carol al II-lea – Documente Personale
– Inspectoratul General al Jandarmeriei
– Fond Liga Antirevizionistă Română
– Casa Regală – Diverse
– Frontul Renaşterii Naţionale, 1939-1942
– Ministerul Industriei şi Comerţului, 1921-1923
– Uniunea Camerelor de Comerţ şi Industrie, 1925-1940
– Fond Mârzescu – Familial, 1843-1926
– Ministerul Agriculturii şi Domeniilor – Direcţia Cadastru
– Fond Alexandru Boldur

Arhiva Ministerului Afacerilor Externe – Bucureşti
– Fond 71 1920-1944 URSS
– Dosare Speciale, vol. 43, 44, 46, 53/1, 54.

Arhiva Naţională a Republici Moldova – Chişinău
– Fond 1892, Inventar 1
– Fond 937, Inventar 3
– Fond 1724, Inventar 2
– Fond 1712, Inventar 1
– Fond 1713, Inventar 2
– Fond 680, Inventar 1
– Fond 742, Inventar 1
– Fond 680, Inventar 1

Arhive istorice diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe, Roma (ASMAE)
– Afaceri politice, 1919-1930 – Romania
– Afaceri politice, 1919-1930 – Rusia
– Afaceri politice, 1919–1930 – Ucraina

Documente publicate

Documenti Diplomatici Italiani (DDI)
– VII Serie 1922-1935, Vol. 1, 3, 4, 5.

Documents on British Foreign Policy, 1919-1939 (DBFP)
– Vol. 2, 3, 6, 12, 22 First Series.

Documents Diplomatiques Françaises, 1932-1939, (DDF)
– I Série (1932-1935) Tomes 2, 3, 4, 7, 10, 11, 12, 13.
– II Série (1936-1939) Tome 10.

Documents on German Foreign Policy (DGFP)
– Series D, vol. VIII.

Documenti Diplomatici Svizzeri, 1848-1945 (DDS)
– Volume 7, Tome 1, 11 novembre 1918 – 28 juin 1919.

Al doilea Război Mondial. Situaţia evreilor din România, vol. I (1939-1941), Cluj-Napoca, 1994.

ADAUGE Mihai – FURTUNĂ Alexandru (coordonator), *Basarabia şi basarabenii*, Chişinău, 1991.

BACON M. Walter (coordonator), *Behind Closed Doors: Secret Papers on the Faillure of Romanian-Soviet Negotiations, 1931-1932*, Stanford, 1979.

Bessarabia na perekriostke evropeiskoi diplomatii. Dokumentî i materialî, Moskva, 1996.

Bessarabian Delegation. The Roumanians before the Peace Conference. The Question of the Bessarabia, Paris, 1919.

Borba trudeaşcihsea Moldavii protiv interventov. Sbornik dokumentov i materialov, Kişiniov, 1968.

BULEI Ion – DINU Rudolf, *La Romania nella Grande guerra. Documenti militari e diplomatici italiani, 1914-1918*, Bucureşti, 2006.

BUZATU Gheorghe (coordonator), *Românii în arhivele Kremlinului*, Bucureşti, 1996.

CALAFETEANU Ion – MOISUC Viorica, *Unirea Basarabiei şi Bucovinei cu România. 1917-1918*, Chişinău, 1995.

CĂTĂNUŞ Dan, *Cadrilaterul – ideologie cominternistă şi iredentism bulgar*, Bucureşti, 2001.

CIOBANU Ştefan, *Unirea Basarabiei. Studii şi documente cu privire la mişcarea naţională din Basarabia în anii 1917-1918*, Chişinău, 1993.

Comandanţi fără armată. Exilul militar românesc, Bucureşti, 2005.

COMITÉ POUR LA LIBÉRATION DE LA BESSARABIE, *Mémoire sur la situation de la Bessarabie*, Paris, 1919.

Dokumentî vneşnei politiki SSSR, Tom V, VIII, Moskva, 1951-1957.

DOBRINESCU Fl. Valeriu – PĂTROIU Ion, *Documente străine despre Basarabia şi Bucovina 1918-1944*, Bucureşti, 2003.

FREEZE L. Gregory, *From supplication to revolution. A documentary social history of imperial Russia*, New York Oxford, 1988.

Ideologie şi structuri comuniste în România (1917-1918), vol. 1-2, Bucureşti, 1995-'98.

KAREŢKI Aurel – PRICOP Adrian (coordonator), *Lacrima Basarabiei*, Chişinău, 1993.

LUNGU M. Corneliu – BUCUR Tudor – NEGREANU Ioana (coordonator), *Independenţa României în conştinţa europeană*, Bucureşti, 1997.

MILYUKOV Paul, *The case for Bessarabia. A collection of documents*, London, 1920.

Minorităţile naţionale din România. 1918-1925. Documente, vol. 1, Bucureşti, 1996.

MOISUC Viorica (coordonator), *Basarabia, Bucovina, Transilvania. Unirea 1918*, Bucureşti, 1996.

PREDA Dumitru (coordonator), *România în timpul Primului Război Mondial. Mărturii documentare*, Bucureşti, 1996.

Relaţiile româno-sovietice. Documente. 1917-1934, vol. 1, Bucureşti, 1999.

Relaţiile româno-sovietice. Documente. 1935-1941, vol. 2, Bucureşti, 2003.

România – Polonia. Relaţii diplomatice 1918-1939, vol. I, Bucureşti, 2003.

Şişcanu Ion (coordonator), *Uniunea Sovietică – România: tratative în cadrul comisiilor mixte*, Chişinău, 1995.

Şişcanu Ion – Văratec Vitalie (coordonator), *Pactul Ribbentrop-Molotov şi consecinţele lui pentru Basarabia. Culegere de documente*, Chişinău, 1991.

TUDOR PAVELESCU Alina (coordonator) – Arhivele Naţionale ale României, *Copilăria comunismului românesc în arhiva Cominternului*, Bucureşti, 2001.

ȚURCANU Ion (coordonator), *Unirea Basarabiei cu România. Preludii, premise, realizări. 1918*, Chişinău, 1998.

VARTA Ion – VARTA Tatiana, *Moldova şi Ţara Românească în timpul Domniilor Regulamentare. Documente inedite din arhivele din Federaţia Rusă, Ucraina şi Republica Moldova*, Chişinău, 2002.

VĂRATIC Vitalie (coordonator), *Preliminarii ale raptului Basarabiei şi Nordului Bucovinei: 1938-1940: volum de documente din fostele arhive secrete române*, Bucureşti, 2000.

Cărți

ABAKUMOVA-ZABUNOVA N., *Russkoe naselenie gorodov Bessarabii XIX v.*, Kișiniov, 2006.

Adevărul istoric în chestiunea Basarabiei, Berlin, 1924.

AGRIGOROAIEI Ion – PALADE Gheorghe, *Basarabia în cadrul României întregite, 1918-1940*, Chişinău, 1993.

ALBRECHT-CARRIÉ René, *Storia diplomatica dell'Europa. Dal Congresso di Vienna a oggi*, Bologna, 1964.

ALDEA Constantin, *Pagini dintr-o istorie zbuciumată. Basarabia pînă în anul 1920*, Bucureşti, 1993.

ALEXANDRI L. N., *Bessarabia i bessarabskii vopros*, Moskva, 1924.

ALEXANDRESCU Ion, *A short history of Bessarabia and Northen Bucovina*, Iaşi, 1994.

AMANTE Bruto, *La Romania illustrata: ricordi di un viaggio*, Roma, 1888.

ANCEL Jacques, *Les frontières roumains*, Bucarest, 1935.

ANCEL Jean, *Contribuţii la istoria României. Problema evreiască, 1933-1944*, vol. 4, Bucureşti, 2001.

ANDREW Christopher – GORDIEVSKI Oleg, *La storia segreta del KGB*, Rizzoli, 2001.

ANDRIEȘ-TABAC Silviu, *Heraldica teritorială a Basarabiei şi Transnistriei*, Chişinău, 1998.

ANDRONACHI Gheorghe, *Albumul Basarabiei. În jurul marelui eveniment al unirii*, Chişinău, 1993.

ANGELI Fiodor – STOILIK Georgi, *Moldavia*, Moscow, 1982.

ARBORE Zamfir, *Dicţionarul geografic al Basarabiei*, Bucureşti – Chişinău, 2001.

ARBORE Zamfir, *Basarabia în secolul XIX*, Bucuresti, 1898.

ARGETOIANU Constantin, *Memorii*, vol. IX, Bucureşti, 1997.

AUDAGE Mihai – DANU Eugenia – POPOVSCHI Valeriu, *Mişcarea naţională din Basarabia. Cronica evenimentelor, 1917-1918*, Chişinău, 1988.

AVERESCU Alexandru, *Notiţe zilnice din războiu (1916-1918)*, Bucureşti, s.d.

BABEL George, *La Bessarabie étude historique, ethnographique et économique*, Paris, 1926.

BAERLEIN Henry, *Bessarabia and Beyond*, London, 1935.

BANU Florian, *Asalt asupra economiei României de la Solagra la SOVROM (1936-1956)*, Bucureşti, 2004.

BARBUSSE Henri, *Les bourreaux: dans les Balkans, la terreur blanche, un formidable procès politique*, Paris, 1926.

BASCIANI Alberto, *Un conflitto balcanico. La contesa fra Bulgaria e Romania in Dobrugia del Sud. 1918-1940*, Cosenza, 2001.

BÂTCĂ Maria, *Dimensiunile spirituale ale Basarabiei*, Bucureşti, 1998.

BÂTCĂ Veronica, *Crizantema de la frontieră: proza scurtă interbelică din Basarabia*, Bucureşti, 1996.

BATIUȘKOV P., *Bessarabia: istoriceskoe opisanie*, Sankt Petersburg, 1892.

BERG L. S., *Bessarabia: Strana – liudi – hozeaistvo*, Petrograd, 1918.

BERG L. S., *Naselenie Bessarabii. Etnograficeskii sostav i cislenosti*, Petrograd, 1923.

BEZVICONI Gheorghe G., *Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru*, Bucureşti, 2004.

BEZVICONI Gheorghe G., *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947.

BEZVICONI Gheorghe, *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse*, Bucureşti, 2004.

BIAGIO DI Anna, *Coesistenza e isolazionismo. Mosca il Komintern e l'Europa di Versailles*, Roma, 2004.

BÎTFOI Dorin-Liviu, *Petru Groza, ultimul burghez. O biografie*, Bucureşti, 2004.

BLUM Jerome, *Lord and Peasant in Russia from the Ninth to the Nineteenth Century*, Princeton, 1972.

BOBEICĂ Alexandru, Sfatul Ţării, stindard al renaşterii naţionale, Chişinău, 1993.

BOGOS Dimitrie, *La răspântie. Moldova de la Nistru, 1917-1918*, Chişinău, 1998.

BOGZA Geo, *Basarabia – țară de pământ*, Bucureşti, 1991.

BOIA Lucian, *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, Bucureşti, 1997.

BOIA Lucian, *Relantionships between romanians, czechs and slovacks (1848-1914)*, Bucureşti, 1977.

BOIA Lucian, *România – ţara de frontieră a Europei*, Bucureşti, 2005.

BOLDUR Alexandru, *1918. Le récit du témoin Alexandre V. Boldur. (L'union de la Bessarabie avec la Roumanie)*, Rome, 1978.

BOLDUR Alexandru, *Istoria Basarabiei*, Bucureşti, 1992.

BOLDUR Alexandru, La Bessarabie et les relations russo-roumaines (la question bessarabienne et le droit international), Paris, 1927.

BRĂTESCU Gheorghe, *O anchetă stalinistă (1937-1938). Lichidarea lui Marcel Pauker*, Bucureşti, 1995.

BRĂTIANU G. I., *La Bessarabie. Droits nationaux et historiques*, Bucarest, 1943.

BRĂTIANU G. I., La Moldavia e le sue frontiere storiche, Bucureşti, 1940.

BRÂSEAKIN K. S., *Kultura Bessarabii. 1918-1940 gg*, Kişiniov.

BROOKS James, *Quando la Russia imparò a leggere : alfabetizzazione e cultura popolare 1861-1917*, Bologna, 1992.

BROUÉ Pierre, *Rakovsky ou la Révolution dans tous les pays*, Paris, 1996.

BRUCE Lincoln W., I bianchi e i rossi. Storia della guerra civile russa, Milano, 1994[2].

BRUHIS Mihail, *Rusia, România şi Basarabia: 1812, 1918, 1924, 1940*, Chişinău, 1992.

BUCHAN John (coordonator), *Bulgaria and Romania*, London, Hodder and Stoughton, 1924.

BUGNION M., *La Bessarabie ancienne et moderne. Ouvrage historique, géographique et statistique*, Lausanne – Odessa, 1846.

BULAI Monika, *Genti di Dio. Viaggio nell'altra Europa, Catalogo della mostra*, Roma, 2002.

BUȘĂ Daniela, *Modificări politico-teritoriale în sud-estul Europei între Congresul de la Berlin şi primul război mondial (1878-1914)*, Bucureşti, 2003.

BUTNARU I. C., *The silent holocaust. Romania and its jews*, New York – Westport – London, 1992.

CĂLINESCU Armand, *Noul regim (cuvântări), 1938-1939*, Bucureşti, Domino, 2003.

CANTEMIR Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1909.

Captive Romania: a decade of Soviet rule, New York, 1956.

CARDAȘ A., *Aspecte din reforma agrară basarabeană*, Chişinău, 1924.

CARR Edward H., *German-Soviet Relations between the Two World Wars, 1919-1939*, Oxford, 1952.

CARR Edward H., *Il socialismo in un solo paese, II, La politica estera 1924-1926*, Torino, 1969.

CARR Edward H., *Il socialismo in un solo paese, I, La politica interna*, Torino, 1968.

CASSO Lev, *Rossia na Dunai i obrazovanie Bessarabskoi oblasti*, Sankt Petersburg, 1913.

CASTELLAN Georges, *Histoire des Balkans XIVe-XXe siècle*, Paris, 1991.

CERNOVODEANU Paul, *Basarabia drama unei provincii istorice românești în context istoric internaţional, 1806-1920*, Bucureşti, 1993.

CHABADE Michel, *La Bessarabie et le droit de libre disposition des peuples*, Berne, 1918.

CHIPER Ioan, *România şi Germania nazistă*, Bucureşti, 2000.

CHIRIAC Alexandru, *Membrii Sfatului Ţării 1917-1918*, Bucureşti, 2001.

CIACHIR Nicolae, *Basarabia sub stăpânire ţaristă (1812-1917)*, Bucureşti, 1992.

CIACHIR Nicolae, *Basarabia voievodală românească până la sfârşitul celui de-al II-lea război mondial*, Bucureşti, 1999.

CIACHIR Nicolae, *Războiul pentru independenţa României în contextul european (1875-1878)*, Bucureşti, 1977.

CIANO Galeazzo, *Diario 1937-1943*, Milano, 1999.

CINNELLA Ettore, *La tragedia della Rivoluzione russa*, Milano – Trento, 2000.

CIOBANU Ştefan, *Basarabia. Populaţia, istoria, cultura*, Bucureşti, 1941.

CIOBANU Ştefan, *Chişinăul*, Chişinău, 1996.

CIOBANU Ştefan (coordonator), *Basarabia*, Chişinău, 1993.

CIOBANU Ştefan, *Unirea Basarabiei. Studiu şi documente cu privire la mişcarea naţională din Basarabia în anii 1917-1918*, Chişinău, 1993.

CIORĂNESCU George, *Bessarabia disputed land between East and West*, Bucureşti, 1993.

CIORĂNESCU George – FILITI Grigore – FLORESCO Radu – GHERMANI Dionisie – GORJIU Alexandru – KORNE Mihai – NECULCE Nicoară, *Aspects des relations Russo-Roumains, rétrospectives et orientations*, Paris, 1967.

CODREANU Zelea Corneliu, *Pentru legionari*, Sibiu, 1939.

COJOCARU Gheorghe, *Integrarea Basarabiei în viaţa social-economică, politică şi culturală a României (1918-1923)*, Bucureşti, 1997.

COLESNIC-CODREANCA Lidia, *Limba română în Basarabia*, Chişinău, 2003.

COLESNIC Iurie, *Basarabia necunoscută*, vol. 4, Chişinău, 1993.

COLESNIC Iurie, *Chişinău. Enciclopedie*, Chişinău, Museum, 1997.

COLESNIC Iurie, *Generaţia Unirii,* Chişinău, Museum, 2004.

CONQUEST Robert, *Raccolto di dolore. Collettivizzazione sovietica e carestia terroristica*, Roma, 2004.

CONSTANTINESCU Mitiţă, *L'évolution de la propriété rurale et la réforme agraireen Roumanie*, Bucureşti, 1925.

CONSTANTIN Ion, *România, Marile Puteri şi problema Basarabiei*, Bucureşti, 1995.

CONTE Francis, *Un révolutionnaire-diplomate: Christian Rakovski. L'Union soviétique et l'Europe (1922-1941)*, Paris – La Haye – New York, 1978.

CORBEA-HOISIE Andrei, *La Bucovine. Éléments d'histoire politique et culturelle*, Paris, 2004.

COSTANTINI Emanuela, *Nae Ionescu, Mircea Eliade, Emil Cioran. Antiliberalismo nazionalista alla periferia dell'Europa*, Perugia, Morlacchi, 2005.

CRAINIC Nichifor, *Zile albe – zile negre. Memorii*, Bucureşti, 1991.

CRETZIANU Alexandru, *The lost opportunity*, London, 1957.

CRIHAN Anton, *Drepturile românilor asupra Basarabiei după unele surse ruseşti*, Galaţi, 1995.

CROCE M. Giuseppe, *La badia di Grottafferata e la rivista „Roma e l'Oriente". Cattolicesimo e Ortodossia tra unionismo e ecumenismo*, vol. 2, Città del Vaticano, 1990.

CRUMMEY R., *The Old Believers and the World of Antichrist. The Vyg Community and Russian State 1694-1855*, Madison, 1970.

DALLIN D. J., *Soviet Russia Foreign Policy 1939-1942*, New Haven, 1947.

DAVID Alexandru, *Bibliografia lucrărilor privitoare la Basarabia apărute de la 1918 încoace*, Chişinău, 1933.

DE DEMIDOV Anatole, *Voyage dans la Russie Méridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie*, vol. 3, Paris, 1842.

DEL ZANNA Giorgio, *Roma e l'Oriente. Leone XIII e l'Impero ottomano. 1878-1913*, Milano, Guerini, 2003.

DE MICHELIS G. Cesare, *La giudeofobia in Russia. Dal libro del «kahl» ai protocolli dei savi di Sion*, Torino, Bollati, Boringhieri, 2001.

Denkschrift betrefend Bessarabien und die Nord-Bukowina (mit 1 Ethnographische Karte), Bucureşti, 1940.

DENSUȘIANU Nicolae, *Istoria militară a poporului român*, Bucureşti, 2003.

DIACOVITCH V., *Les bulgares de Bessarabie*, Sofia, 1932.

DIMA Nicholas, *Bessarabia and Bukovina: the Soviet–Romanian territorial dispute*, New York, 1992.

DIMA Nicholas, *From Moldavia to Moldova: The Soviet – Romanian territorial dispute*, New York, 1991.

DOBRINESCU Valeriu Fl., *Bătălia diplomatică pentru Besarabia, 1918-1940*, Iaşi, 1991.

DOBRINESCU Valeriu Fl. – CONSTANTIN Ion, *Basarabia în anii celui de al Doilea Război Mondial*, Iaşi, 1995.

DÖPMAN Hans-Dieter, *Le Chiese ortodosse. Nascita, storia e diffusione delle Chiese ortodosse nel mondo*, Genova, 2003[2].

EMINESCU Mihai, *Basarabia – pământ românesc: samavolnic răpit*, Bucureşti, 1997.

ENCIU Nicolae, *Basarabia în anii 1918-1940. Evoluţie demografică şi economică*, Chişinău, 1998.

ENCIU Nicolae, *Populaţia rurală a Basarabiei în anii 1918-1940*, Chişinău, 2002.

ERBICEANU Vespasian, *Naţionalizarea justiţiei şi unificarea legislativă în Basarabia*, Bucureşti, 1934.

EVANS J. Arthur, *A piedi per la Bosnia durante la rivolta*, Santa Maria Capua Vetere, 2006.

FABRY Philip, *Il patto Hitler Stalin, 1939-1941*, Milano, 1965.

FAVA Roberto, *Gli ebrei in Romania*, Bucuresci, 1895.

FERRO Marc, *La Rivoluzione del 1917. La caduta dello zarismo e le origini della Rivoluzione d'ottobre*, Firenze, 1974.

FESTARI Gian Battista, *La Bessarabia tra la Romania e la Russia*, Milano, ISPI, 1940.

FIGES Orlando, *La tragedia di un popolo. La Rivoluzione russa 1891-1924*, Milano, 2000.

FISCHER-GALAȚI Stephen – GIURESCU C. Dinu – POP Ioan-Aurel (coordonator), *Una storia dei romeni*, Cluj, 2003.

FISCHER-GALAȚI Stephen, *Romanian Nationalism*, în SUGAR Peter F. – LEDERER Ivo J., *Nationalism in Eastern Europe*, Seattle – London, 1994.

FIŠERA C. Vladimir, *Les peuples slaves et le communisme. De Marx à Gorbatchev*, Paris, 1992.

FISHER Louis, *I sovieti nella politica mondiale. 1917-1929*, vol. I, Firenze, 1957.

FLORESCU Radu, *The struggle against Russia in the Romanian Principalities: A problem in Anglo-Turkish diplomacy, 1821-1854*, Iaşi, 1997.

FORNARO Pasquale (coordonator), *Crisi postbellica e rivoluzione. L'Ungheria dei Consigli e l'Europa danubiana nel primo dopoguerra*, Milano, 1987.

FRANKEL Jonathan, *Gli ebrei russi. Tra socialismo e nazionalismo (1862-1917)*, Torino, 1990.

FRUNTAȘU Iulian, *O istorie etnopolitcă a Basarabiei. 1812-2002*, Chişinău, 2002.

GAFENCU Gregore, *Preliminari della guerra all'Est*, Milano, 1946.

GAFENCU Gregore, *Ultimi giorni dell'Europa*, Milano, 1947.

GALACTION Gala, *Zile basarabene*, Chişinău, 1993.

GEORGESCU Vlad, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, Bucureşti, 1993.

GERACI Robert – KHODARKOSVKY Michael (coordonator), *Of Religion and Empire. Missions, Conversion, and Tolerance in Tsarist Russia*, Ithaca, 2001.

GHERMAN Ion (coordonator), *Românii din jurul României*, Bucureşti, 2003.

GHERMAN Ion, *Istoria tragică a Bucovinei, Basarabiei şi Ţinutului Herţa*, Bucureşti, 1993.

GHERMAN Ion, *Ţinutul Herţa. Istoria unui pământ românesc*, Bucureşti, 1991.

GHIBĂNESCU Gheorghe, *Impresii şi note din Basarabia*, Chişinău, 2001.

GHIBU Octavian, *Gânduri despre Basarabia*, Chişinău, 1997.

GHIBU Onisfor, *Ardealul în Basarabia. O pagină de istorie contemporană*, Cluj, 1928.

GHIBU Onisfor, *De la Basarabia rusească la Basarabia românească*, Bucureşti, 1997.

GHIBU Onisfor, *În vâltoarea revoluţiei ruseşti – însemnări din Basarabia anului 1917*, Bucureşti, 1993.

GHIBU Onisfor, *Pe baricadele vieţi: în Basarabia revoluţionară, 1917-1918: amintiri*, Chişinău, 1992.

GHIBU Onisfor, *Trei ani pe frontul basarabean. Bilanţul unei activităţi*, Bucureşti, 1996[3].

GHIMPU Gheorghe, *Conştiinţa naţională a românilor moldoveni*, Chişinău, 2002.

GITTERMAN Valentin, *Storia della Russia*, vol. 2, Firenze, 1992.

GIURESCU C., *Viaţa şi opera lui Cuza-Vodă*, Bucureşti, 2000.

GIUSTI Wolf, *Il panslavismo*, Roma, 1993.

GOMA Paul, *Săptămâna roşie: 28 iunie – 3 iulie 1940, sau Basarabia şi evreii*, Bucureşti, 2004.

GUIDA Francesco, *Romania*, Milano, 2005.

HAJEK Miloš, *Storia dell'Internazionale Comunista (1921-1935)*, Roma, 1972.

HALIPPA Pan, *Publicistică*, Bucureşti – Chişinău, 2001.

HALIPPA Pantelimon, *Calvarul românilor basarabeni şi bucovineni*, Ceraşu, 2001.

HAREA Vasile, *Basarabia pe drumul unirii – Document*, Galaţi, 1995.

HARRIS David, *A Diplomatic History of the Balkan Crisis 1875-'78*, London, 1936.

HEINEN Armin, *Legiunea „Arhanghelul Mihail". O contribuţie la problema fascismului internaţional*, Bucureşti, 1999.

HELMER Paul-Albert, *Mémoire sur l'expropriation des propriétaires étrangers par la réforme agraire en Bessarabie*, s.l, s.d.

HERLIHY Patricia, *Odessa: a History 1794-1914*, Cambridge, MA, 1986.

HILLGRUBER Andreas, *Hitler, Regele Carol şi Mareşalul Antonescu. Relaţiile germano-române, 1938-1944*, Bucureşti, 1994.

HITCHINS Keith, *România 1866-1947*, Bucureşti, 1996.

HITCHINS Keith, *Românii: 1774-1866*, Bucureşti, 1996.

HOFBAUER Hannes, *Bucovina, Basarabia, Moldova: O ţară uitată între Europa de Vest, Rusia şi Turcia*, Bucureşti, 1995.

HUSĂRESCU I. Z., *Mişcarea subversivă în Basarabia*, Chişinău, 1925.

IANCU Carol, *Evreii din România. De la emancipare la marginalizare (1919-1938)*, Bucureşti, 2000.

IANCU Carol, *Les Juifs en Roumanie (1866-1919). De l'exclusion à l'émancipation*, Aix-en-Provence, 1978.

ILLYÉS Elenér, *National minorities in Romania: change in Transylvania*, New York, 1980.

IOANID Radu, *Evreii sub regimul Antonescu*, Bucureşti, 1998.

IONESCU Dumitru, *Războiul de Independenţă al României şi problema Basarabiei*, București, 2000.

IONESCU Ghiţă, *Comunismul în România*, Bucureşti, 2000.

IONESCU Take, *La politique étrangère de la Roumanie*, Bucarest, 1891.

IORGA Nicolae, *La vérité sur le passé et le présent de la Bessarabie*, Bucarest, 1931.

IORGA Nicolae, *Neamul românesc în Basarabia*, vol. 2, Bucureşti, 1995-'97.

ITCHIS Mihail, *Krestianskoe dvijenie v Moldavii v 1917 godu i pretvorenie v jizni leninskogo dekreta o zemle*, Kișiniov, 1970.

JELAVICH Barbara, *History of the Balkans*, vol. 2, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.

JELAVICH Barbara, *Russia and Romanian national cause 1858-1859*, Bloomington, s.d.

JELAVICH Charles and Barbara, *Russia in the East 1876-1880*, Leiden, 1959.

JEWSBURY George F., *Russian annexation of Bessarabia, 1774-1828, a study of imperial expansion*, New York, 1976.

JUDGE H. Edward, *Easter in Kishinev: Anatomy of a Pogrom*, New York, 1992.

KABA John, *Politic-economic review of Bessarabia*, Paris, 1919.

KAPPELER Andreas, *La Russia. Storia di un impero multietnico* (coordonator Aldo FERRARI), Roma, 2006.

KATKOV George, *Russia 1917. La Rivoluzione di febbraio*, Milano, Rizzoli, 1973 (4).

KERENSKI Alessandro, *La Rivoluzione russa*, Milano, s.d.

KING Charles, *Storia del Mar Nero*, Roma, 2005.

KING Charles, *The Moldovans. Romania, Russia and the Politics of Culture*, Stanford, 1999.

KING Robert, *History of the Romanian Communist Party*, Stanford, 1980.

KOGĂLNICEANU Vasile, *Actes et documents extraits de la correspondance diplomatique de Michel Kogălniceanu relatifs à la guerre de l'indépendance roumaine (1877-1878)*, Bucarest, 1893.

KOPROV Ariel, *Jewish life in Bessarabia*, Toronto, 1995.

KRUPENSKI A., *L'occupation roumaine en Bessarabie. Documents*, Paris, 1920.

KRUPENSKI A. – SCHMIDT A. C., *The Bessarabian „Parliament" (1917-1918)*, Paris, s.d.

LAMOUCHE Léon, *Les bulgares en Roumanie: Dobroudja et Bessarabie*, Paris, 1932.

LANE von H. Theodore, *Sergei Witte and the Industrialization of Russia*, New York, 1974.

LAŞKOV N., *Bessarabia k stoletiiu prisoedineniia k Rossii 1812-V-16-1912 gg. Gheograficeskii i istoriko-statisticeskii obzor sostoiania kraia*, Kişiniov, 1912.

LENGYEL Emil, *The Danube*, New York, 1939.

LEVIT Izeaslav, *Republica moldovenească (noiembrie 1917 – noiembrie 1918)*, Chişinău, 2003.

LIVEZEANU Irina, *Cultură şi naţionalism în România Mare (1918-1930)*, Bucureşti, 1996.

MADGEARU Virgil, *Evoluţia economiei româneşti după războiul mondial*, Bucureşti, 1940.

MAGOCSI Robert Paul, *A History of Ukraine*, Seattle, 1996.

MAIORESCU Titu, *Istoria politică a României sub domnia lui Carol I*, Bucureşti, 1994.

MANER Hans-Christian, *Parlamentarismul în România (1930-1940)*, Bucureşti, 2004.

MANOILESCU Mihail, *Dictatul de la Viena. Memorii: iulie-august 1940*, Bucureşti, 1991.

MANOLIU-MANEA Maria, *Tragic plight of a border area: Bessarabia and Bucovina*, Los Angeles, 1996.

MANTRAN Robert (coordonator), *Storia dell'Impero ottomano*, Lecce, 2000.

MANUILĂ Sabin, *La popolazione della Romania. Studio etnografico*, Roma, 1940.

MARGHILOMAN Alexandru, *Note politice: 1887-1924*, Bucureşti, 1924.

Maria Regina României, *Povestea vieţii mele*, Iaşi, 1990.

MARTIN Terry, *The Affirmative Action Empire. Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*, Ithaca, 2001.

MARTONNE de Emmanuel, *La Bessarabie*, Paris, 1919.

MASSAGRANDE L. Danilo, *I governi dei Paesi balcanici dal secolo XIX al 1944*, vol. I, Milano, 1994.

MATEI Gheorghe, *La Roumanie et le probleme du désarmement (1919-1934)*, Bucureşti, 1970.

MCKENZIE E. Kermit, *Comintern e rivoluzione mondiale 1928-1943*, Firenze, 1969.

Mémoires du Comte Witte 1849-1915, Paris, 1921.

MENDELSON Ezra, *The Jews of East Central Europe between the World Wars*, Bloomington, 1983.

MEȘERIUK I. I., *Soțialno-ekonomiceskoe razvitie bolgarskih i gagauzskih siol v iujnoi Bessarabii (1808-1856 gg.)*, Kișiniov, 1970.

MEURS van P. Wim, *The Bessarabian Question in Communist Historiography. National and Communist Politics and History-Writing*, New York, 1994.

MICHELSON Paul E., *Romanian politics: from Prince Cuza to Prince Carol*, Iaşi – Oxford – Portland, 1998.

MIHAIL Paul – MIHAIL Zamfira, *Acte în limba română tipărite în Basarabia, I, 1812-1830*, Bucureşti, 1993.

MILLER William, *The Balkans. Roumania, Bulgaria, Serbia and Montenegro*, London, 1923[3].

MINCZELES Henri, *Histoire générale du Bund un mouvement révolutionnaire juif*, Paris, 1999.

MITRANY David, *The Land & the Peasant in Romania. The War and Agrarian Reform (1917-'21)*, London – New Haven, 1930.

MITRASCA Marcel, *Moldova. A Romanian Province under Russian Rule. Diplomatic History from the Archives of The Great Powers*, New York, 2002.

MOGHILEANSKI N. K., *Materialî dlea gheografii i statistiki Bassarabii*, Kișiniov, 1903.

MOLDOVAN P. Petre, *Moldovenii în istorie*, Chişinău, 1993.

MORARU Anton, *Istoria românilor. Basarabia şi Transnistria (1812-1993)*, Chişinău, 1995.

MOȘANU Alexandru (coordonator), *Anexarea Basarabiei în anul 1940 de către URSS. O consecinţă directă a pactului Molotov-Ribbentropp*, Chișinău, 2002.

MOSOLOV A. Aleksandr, *Misiunea mea în România*, Bucureşti, 1997.

MÜLLER Florin, *Metamorfoze ale politicului românesc (1938-1944)*, Bucureşti, 2006.

MUȘAT Mircea – ARDELEANU Ion, *România după Marea Unire*, vol. 2, Bucureşti, 1986.

NAKKO Aleksandr, *Istoria Bessarabii s drevneișih vremion*, Odessa, 1876.

NEAGOE Stelian (coordonator), *Memoriile Regelui Carol I al României*, vol. 4, Bucureşti, 1994.

NECRASOV Olga, *Étude anthropologique de la Moldavie et de la Bessarabie septentrionales*, Bucarest, 1941.

NEGRU Gheorghe, *Ţarismul şi mișcarea naţională din Basarabia*, Chişinău, 2000.

NICOLAE Ş. A., *Şoselele Basarabiei şi şoselele moderne*, Chişinău, 1927.

NICOLENCO Viorica, *Extrema dreaptă în Basarabia (1923-1940)*, Chişinău, 1999.

NISTOR Ion, *Istoria Basarabiei*, Chişinău, 1991.

NISTOR Ion, *La Bessarabie et la Bucovine*, Bucarest, 1937.

Ocerki istorii Kommunisticeskoi Partii Moldavii, Kişiniov, Cartea Moldovenească, 1968.

OIȘTEANU Andrei, *Imaginea evreului în cultura română*, Bucureşti, 2001[2].

OKHOTNIKOV J. – BATSCHINSKY N., *La Bessarabie et la paix européenne*, Paris, 1927.

OPREA Ion M., *Nicolae Titulescu*, Bucureşti, Editura Ştinţifică, 1996.

OPREA Ion M., *România şi Imperiul Rus*, vol. 2, Bucureşti, 1998.

ORNEA Zigu, *Anii treizeci: extrema dreaptă românească*, Bucureşti, 1995.

ORNEA Zigu, *Viaţa lui Stere*, vol. I, Bucureşti, 1989.

PÂCLIȘANU Zenobius, *Minorităţile din România*, Bucureşti, 1935.

PĂDUREAC Lidia, *Relaţiile româno-sovietice (1917-1934)*, Chişinău, 2003.

PAERT Irina, *Old Belivers, Religious Dissent and Gender in Russia, 1760-1850*, Manchester, 2003.

PALMIERI Aurelio, *La Bessarabia e la politica zarista del bolscevismo*, Roma, 1924.

PAȘCU Ştefan, *The making of the Romania unitary national state, 1918*, Bucarest, 1989.

PELIVAN Ion, *Chronologie de la Bessarabie depuis son annexion à la Russie (1812) jusq'à la ratification de la Bessarabie à la Roumanie par l'Assemblée Constituante de la Grande Roumanie* (29 décembre 1919), Paris, 1920.

PELIVAN Ion, *La Bessarabie sous le régime russe (1812-1918)*, Paris, 1919.

PELIVAN Ion, *Le mouvement et l'accroissement de la population en Bessarabie*, Paris, 1919.

PELIVAN Ion, *L'union de la Bessarabie à la mère patrie – la Roumanie*, Paris, 1919.

PERA Pia, *I vecchi credenti e l'anticristo*, Genova, 1992.

PETRENCU Anatol, *Basarabia în cel de-al Doilea Război Mondial. 1940-1944*, Chişinău, 1997.

PETRENCU Anatol, *România şi Basarabia în cel de-al Doilea Război Mondial*, Chişinău, 1999.

PETRINCA P., *La stampa delle minoranze in Romania, 1918-1940*, Bucureşti, 1940.

PIERI Piero – ROCHAT Giorgio, *Pietro Badoglio maresciallo d'Italia*, Milano, 2002.

PIPES Richard, *Il regime bolscevico. Dal terrore rosso alla morte di Lenin*, Milano, 1999.

PIPES Richard, *La Russia. Potere e società dal medioevo alla dissoluzione dell'ancien régime*, Milano, 1989.

PITTARD Eugène, *La Roumanie. Valachie – Moldavie – Dobroudja*, Paris, 1917.

POLEAKOV Léon, *Storia dell'antisemitismo, IV, L'Europa suicida, 1870-1933*, Firenze, 1990.

POP Adrian, *Sub povara graniţei imperiale: Românii de dincolo de Prut de la ultimatumul anexării la proclamarea independenţei de stat*, Bucureşti, 1993.

POP Iftene, *Bessarabia*, Bucharest, 1999.

POPOVICI Andrei, *Political status of Bessarabia*, Washington, 1931.

POPOVSCHI Nicolae, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruşi. Din neagura trecutului: crâmpeie de amintiri*, Chişinău, 2000.

POȘTARENCU Dinu, *O istorie a Basarabiei în date şi documente (1812-1940)*, Iaşi, 1988.

POȘTARENCU Dinu – NEGREI Ion, *O pagină din istoria Basarabiei: Sfatul Ţării (1917-1918)*, Chişinău, 2004.

PROST Henry, *Destinul României (1918-1954)*, Bucureşti, 2006.

QUINLAN D. Paul, *Regele playboy. Carol al II-lea al României*, Bucureşti, 2001.

QUINLAN Paul, *Clash over Romania: British and American Policies towards Romania, 1938-1947*, Los Angeles, 1977.

RAEFF Marc, *La Russia degli zar*, Bari-Roma, 1992[2].

RAKOVSKI Ch., *Il problema della Bessarabia*, Roma, s.d.

REED John, *La guerra nell'Europa orientale 1915. Balcani e Russia*, Milano, 2004[2].

RIASANOVSKI Nicholas V., *Nicholas I and Official Nationality in Russia, 1825-1855*, Berkeley, 1959.

ROBERTS Henry L., *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, New Haven – London, 1951.

ROGGER Hans, *La Russia pre-rivoluzionaria 1881-1917*, Il Mulino, 1992.

ROMANO Sergio, *I falsi protocolli. Il „complotto ebraico" dalla Russia di Nicola II ai nostri giorni*, Milano, 1995.

ROȘCA Valentina (coordonator), *Gânduri despre Basarabia*, Chişinău, 1997.

ROSENTHAL Herman (coordonator), *Memoirs of a russian governor. Prince Serge Dmitriyevich Urussov*, London – New York, MCMVIII.

ROTARI Ludmila, *Mişcarea subversivă din Basarabia în anii 1918-1924*, Bucureşti, 2004.

ROTHSCHILD Joseph, *East-Central Europe between the Two World Wars*, Washington, 1974.

ROTHSCHILD Joseph, *The Communist Party of Bulgaria. Origines and Development 1883-1936*, New York, 1959.

SACCOROTTI Luciano, *P.A. Stolypin: una vita per lo zar*, Soveria Mannelli, 2002.

SAFRAN Alexandre, *Lottando nella bufera, 1939-1947*, Firenze, 1995.

SALVI Sergio, *Tutte le Russie*, Firenze, 1994.

SAMUELSON James, *Romania past and present*, London, 1882.

ŞANDRU Dumitru, *Mişcări de populaţie în România (1940-1948)*, Bucureşti, 2003.

ŞANDRU Dumitru, *Populaţia rurală a României între cele doua războaie mondiale*, Iaşi, 1980.

ŞANDRU Dumitru, *Reforma agrară din 1921 în România*, Bucureşti, 1975.

SAUNDERS David, *La Russia nell'età della reazione e delle riforme. 1801-1881*, Bologna, 1997.

SAVEL M., *Istoria iudaismului şi jidanii în România*, Iaşi, 1902.

SAVU Alexandru, *Dictatura regală*, Bucureşti, 1970.

ŞCELCIKOVA Margarita, *Presa basarabeană de la începuturi pâna în anul 1957*, s.l., s.d.

SCHABAD Michael, *La Bessarabie et le droit de libre disposition des peuples, par un bessaraben*, Berne, 1919.

SCHINA C. M., *Pe marginea unirii: Basarabia, ianuarie 1918 – iunie 1919*, Bucureşti, 1938.

SCURTU Ioan (coordonator), *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1994*, Bucureşti, 1994.

SEBASTIAN Mihail, *Diario (1935-1944)*, Barcelona, 2003.

ȘESAN Valerian, *Proiect de unificare a organizaţiei bisericii autocefale ortodoxe din România întregită*, Cernăuţi, 1920.

SETON-WATSON Hugh, *Le democrazie impossibili. L'Europa Orientale tra le due guerre mondiali*, Soveria Mannelli, 1992.

SETON-WATSON Hugh, *Storia dell'impero russo (1801-1917)*, Torino, 1971.

SETON-WATSON W. R., *A History of Roumanias*, Cambridge, 1934.

SETON-WATSON W. Robert, *Roumania and the Great War*, London, 1915.

ŞIȘCANU Elena, *Basarabia sub regimul bolşevic (1940-1952)*, Bucureşti, 1998.

ŞIȘCANU Ion, *Raptul Basarabiei, 1940*, Chişinău, 1993.

ŞOIMESCU Ion, *România, Rusia şi Întreita Alianţă. O pagină de istorie politică contemporană*, București, 1889.

SOLOMON Flavius, *Identitare etnică şi minorităţi în Republica Moldova. O bibliografie*, Iaşi, 2001.

SOLOMON Flavius – ZUB Alexandru (coordonator), *Basarabia: dilemele identităţii*, Iaşi, 2001.

SOROKA Pavel P., *Gheografia Bessarabskoi gubernii*, Kişiniov, 1878.

ŞPAC Ion, *Viaţa Basarabiei, 1932-1944*, Chişinău, 2002.

SPECTOR D. Sherman, *Rumania at the Paris Peace Conference: A Study of the Diplomacy of Ioan I. C. Brătianu*, New York, 1962.

STAHL H. Henri, *Amintiri şi gânduri din vechea şcoală a „monografiilor sociologice”*, Bucureşti, 1981.

STAN Apostol, *Protectoratul Rusiei asupra principatelor române, 1774-1856*, Bucureşti, 1999.

STAN Apostol, *Rezistenţa la raptul Basarabiei în 1878*.

STANCIU Ion (Ed.), *The Jews in the Romanian history: papers from the International Symposium Bucharest*, Bucureşti, 1997.

STĂNESCU C. Marin, *Moscova, Cominternul, filiera comunistă balcanică şi România (1919-1944)*, Bucureşti, 1994.

STĂNESCU Marin, *Armata română şi unirea Basarabiei şi Bucovinei cu România. 1917-1919*, Constanţa, 1999.

STAN I. Constantin, *Minunata tăcere a unui boier basarabean: Vasile Stroescu (1840-1926)*, Bucureşti, 1999.

STATI Vasile, *Istoria Moldovei în date*, Chişinău, 1988.

STĂVILĂ Veaceslav, *De la Basarabia românească la Basarabia sovietică. 1939-1945*, Chişinău, 2000.

STERE Constantin, *Documentări politice*, Bucureşti – Chişinău, 2002.

STERE Constantin, *Singur împotriva tuturor*, Chişinău, 1997.

STONE Norman, *The Eastern Front. 1914-1917*, London, 1998.

STRATILESCO Tereza, *From Carphatian to Pindus. Pictures of Roumanian country life*, London, 1906.

STUMPP Karl, *The Emigration from Germany to Russia in the Years 1763 to 1862*, II, Lincoln, American Historical Society of Germans from Russia, 2001[2].

STURDZA A. Dimitrie, *Europa, Rusia şi România*, Bucureşti, 2005.

ŢÂCU Octavian, *Problema Basarabiei şi relaţiile sovieto-române în perioada interbelică*, Chişinău, 2004.

TAMBORRA Angelo, *Chiesa cattolica e ortodossia russa. Due secoli di confronto e dialogo. Dalla Santa alleanza ai nostri giorni*, Cinisello Balsamo, 1992.

TAMBORRA Angelo, *L'Europa centro orientale nei secoli XIX-XX (1800-1920)*, Milano, 1971.

TĂTĂRESCU Gheorghe, *Bessarabie et Moscou: discours prononcé à la Chambre des Députés de Bucarest le 9 Décembre 1925*, Bucarest, 1926.

TAYLOR Alan J. P., *L'Europa delle Grandi Potenze*, vol. 2, Bari, 1971.

TEODOR Pavel, *Între Berlin şi Sankt Petersburg*, Cluj, 2000.

TEODOR Pavel, *Între Rusia ţarilor şi Germania Wilhelmiană. Un memoriu basarabean din 1916*, Cluj-Napoca, 1996.

TICHNER Henrieta M., *Romania and her religious minorities*, London, 1925.

TISMĂNEANU Vladimir, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismuliui românesc*, Iaşi, 2005.

TITTONI Tommaso, *Basarabia, România şi Italia*, Bucureşti, 1927.

TITULESCU Nicolae, *Basarabia – pământ românesc*, Bucureşti, 1992.

TITULESCU Nicolae, *Politica externă a României*, Bucureşti, 1994.

TODOROVA Maria, *Immaginando i Balcani*, Lecce, 2003.

ŢOLESCU Ion, *La Bessarabie et la Bucovine du Nord, terres roumaines*, Paris, 1967.

TONINI Carla, *Operazione Madagascar: la questione ebraica in Polonia 1918-1968*, Bologna, 1999.

TORREY E. Glenn, *The Revolutionary Russian Army and Romania, 1917*, Pittsburgh, 1995.

TREI Schini A., *De la regimul teocratic spre regimul democratic. Amintirile unui basarabean. 1870-1930*, Chişinău, 1930.

TREPTOW Kurt W., *Short history of Bessarabia and Northern Bucovina*, 1994

TRONCOTĂ Cristian, *Mihail Moruzov şi frontul secret*, Bucureşti, 2004.

TSCHIŽEWSKIJ Dmitrij, *Storia dello spirito russo*, Firenze, 1965.

ŢURCANU Ion, *Foametea din Basarabia în anii 1946-1947: mecanismul organizării ei*, Chişinău, 1993.

ŢURCANU Ion, *Istoricitatea istoriografiei. Observaţii asupra scrisului istoric basarabean*, Chişinău, 2004.

ŢURCANU Ion, *Relaţii agrare din Basarabia în anii 1918-1940*, Chişinău, 1991.

ŢURLEA Petre, *Partidul unui rege: Frontul Renaşterii Naţionale*, Bucureşti, 2006.

UDALȚOV A. – CEREPNIN L. (coordonator), *Kurs istorii Moldavii*, Kișiniov, 1949.

ULAM B. Adam, *In nome del popolo*, Milano, Garzanti, 1981[2].

ULAM B. Adam, *Storia della politica estera sovietica (1917-1967)*, Milano, 1970.

UPSON CLARK Charles, *Bessarabia: Russia and Romania on the Black Sea*, New York, 1927.

UPSON CLARK Charles, *United Roumania*, New York, 1971.

USINEVICI Ştefan Gh., *Nostalgii basarabene. Mărturii autobiografice*, Cluj-Napoca, 1996.

VAGO Bela, *Umbra svasticii. Naşterea fascismului şi antisemitismului în bazinul Dunării (1936-1939)*, Bucureşti, 2003.

VĂLENAȘ Liviu, *În culisele negocierilor cu Uniunea Sovietică, 1934-1947. Convorbiri cu Alexandru Danielopol*, Bucureşti, 2001.

Vălimăreanu Petre, *Prin Basarabia voievodală*, Freiburg, 1993.

VALOTA Bianca, *L'ondata verde*, Milano, 1984.

VALOTA Bianca, *Questione agraria e vita politica in Romania (1907-1922) tra democrazia contadina e liberalismo autoritario*, Milano, 1979.

VALSAN G., *I Carpazi nella Romania d'oggi*, Bucarest, 1942.

VANNUTELLI Vincenzo, *I Monti Carpazi*, Roma, 1888.

VEIGA Francisco, *Istoria Gărzii de Fier, 1919-1941. Mistica ultranaţionalismului*, Bucureşti, 1993.

VENTURI Franco, *Il populismo russo, II, Dalla liberazione dei servi al nihilismo*, Torino, 1979[2].

VERAX, *Romania and the Jews*, Bucharest, 1904.

VIGHEL Filip F., *Vospominaniia*, vol. VI, Moskva, 1865.

VIJOLI A., *Sistemul bănesc în slujba claselor exploatoare din România*, Bucureşti, 1958.

VOLOVICI Leon, *Nationalism and Antisemitism. The Case of Romanian Intellectuals in the 1930s*, Oxford – New York – Seoul – Tokyo, 1991.

VUCINICH S. Wayne (coordonator), *The Peasant in Nineteenth-Century Russia*, Stanford, 1968.

WALICKI Andrzej, *Una utopia conservatrice. Storia degli slavofili*, Torino, 1973.

WASSILIEW T. A., *Ochrana. Memorias del último director de la policía rusa*, Madrid, 1966.

WATTS Larry L., *O Casandră a României. Ion Antonescu*, Bucureşti, 1993.

WILDMAN Allan K., *The End of Russian Imperial Army. The Road to Soviet Power and Peace*, Princeton, 1987.

WILDMAN K. Allan, *The End of Russian Imperial Army. The Old Army and Soldier's Revolt (march-april 1917)*, Princeton, 1980.

WITTE de Jehan, *Quinze ans d'histoire 1866-1881, d'après les mémoires du roi de Roumanie et les témoignages contemporains*, Paris, 1905.

WOLFF Larry, *Inventarea Europei de Vest. Harta civilizaţiei în epoca luminilor*, Bucureşti, 2000.

XENOPOL Alexandru D., *Războaiele dintre ruși şi turci şi înrâurirea lor asupra țărilor române*, Bucureşti, 1997.

ZAMFIRESCU Stavruţ, *România faţă cu Rusia*, Bucureşti, 1892.

ZELETIN Ştefan, *Burghezia română. Originea şi rolul ei istoric*, Bucureşti, 2006.

ZILLIVALDO, *La Rivoluzione russa del 1905. La formazione dei partiti politici (1881-1904)*, Napoli, 1963.

Articole și eseuri

ADĂNILOAIE N., *Unirea Basarabiei cu România (1918)*, în „Studii şi articole de istorie", LX, 1995.

ANGHEL Florin, *Romanian-Polish Goals and Strategies in Relation to the USSR and the Black Sea in the Inter-War Period*, în „Historical Yearbook", III, 2006, p. 91-98.

ARDELEANU Eftimie, *Tatar-Bunar*, în „Buletinul Arhivelor Militare Române – Document", A. II, 1 (5), 1999.

BÂRSA Grigore, *Câteva consideraţii referitoare la contextul istoric şi interesul naţional în ideologia social-politică a lui Constantin Stere*, în „Revista Moldovei", 3-4, 1994.

BASCIANI Alberto, *La contesa nazionale in Bessarabia tra rivoluzione bolscevica e Grande Romania. 1917-1924*, în „Quaderni della Casa Romena di Venezia", nr. 2, 2003.

BASCIANI Alberto, *Les relations italo-roumaines et la ratification du Traité pour la Bessarabie (1919-1927)*, în CIOBANU Veniamin (coordonator), *East-Central Europe and the Great Powers Politics (19th – 20th Centuries)*, Iaşi, 2004.

BEAUCOURT Chantal, *L'Union soviétique et la Roumanie*, în Jean-Baptiste DUROSELLE (coordonator), *Les frontières européennes de l'URSS*, Paris, 1957.

BODEA Cornelia, *Ion Buzdugan şi Unirea Basarabiei*, în „Academia Română – Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologice", Seria IV, Tomul XX, 1995.

BOTEZATU Grigore, *Cercetările etno-sociologice ale lui Dimitrie Gusti în Basarabia*, în „Destin românesc”, 2, 1995.

BOTEZATU Grigore, *Echipele studenţeşti conduse de prof. Dimitrie Gusti*, în „Destin românesc”, 2, 1995.

BRUNSTEIN William – RONNKVIST Amy, *The roots of anti-Semitism: Romania before the Holocaust*, în „Journal of Genocide Research”, 4, 2, 2002.

BURLACU Alexandru, *Literatura interbelică din Basarabia între regionalism şi unitatea spirituală românească*, în „Destin românesc”, 4, 1995.

BUZATU Gheorghe, *Rolul factorului geopolitic în determinarea opţiuni României privind evacuarea Basarabiei şi a Bucovinei de Nord în 1940*, în „Geopolitica”, vol. 1.

CADIOT Juliette, *Le recensement de 1897. Les limites du contrôle impériale et la représentation des nationalités*, în „Cahiers du monde russe et soviétique”, 45, 3-4, 2004.

CAFFI Andrea – ZANOTTI-BIANCO Umberto, *Note sulla Pace di Versailles*, în „La voce dei popoli”, 1, 12, 1919.

CARAMAN P., *Românitatea Basarabiei văzută de ştiinţa oficială sovietică*, în „Însemnări ieșene”, 11, 1940.

CAZACU Matei, *Familles de la noblesse roumaine au service de la Russie XVe-XIXe siècles*, în „Cahiers du monde russe et soviétique”, vol. XXXIV, 1-2, 1993.

CEMORTAN Leonid, *Drama intelectualilor basarabeni de stânga*, în revista „Sud-Est. Artă, cultură, civilizaţie”, 41, 3, 2000.

CIGLIANO Giovanna, *Riforma dell’impero e questione nazionale: il programma cadetto (1905)*, în „Studi Storici”, 3, 2001.

CIOBANU Nicolae, *Capacitatea de luptă a Armatei Române în momentul ciuntirii teritoriale a României în anul 1940*, în „Destin românesc”, 2, 1994.

CIOBANU Petre – ŞERBĂNIUC Elena, *Unele aspecte ale evoluţiei demografice a oraşului Chişinău în perioada 1812-1918*, în ROTARIU Traian – BOLOVAN Sorina Paula – BOLOVAN Ioan, *Populaţia României: Trecut, prezent, viitor*, Cluj-Napoca, 2006.

CIPĂIANU George – CIUPEA Ioan, *Soviet Attempts at Destabilizing Romania during the „Dynastic Crisis” 1928-1930*, în CIPĂIANU George – ŢÂRĂU Virgiliu, *Romanian & British Historians on the Contemporary History of Romania*, Cluj-Napoca, 2000.

COLESNIC Iurie, *File pentru o enciclopedie naţională – Ciobanu Ştefan*, în „Magazin bibliologic”, 4, 2003, versiunea electronică în http://www.bnrm.moldova.md/publicatii/files/1/2003_4_09.pdf.

CONSTANTINI Emanuela, *La Chiesa ortodossa romena e l’antisemitismo (1918-1944)*, în Basciani Alberto – Tarantino Angela (coordonator), *L’Europa d’oltremare. Contributi*

Italiani al IX Congresso Internazionale dell'Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen, „Romània Orientale", 17, 2004.

DANILOV Maria, *Cărţi de la Bucureşti pentru Basarabia (1918-1920)*, în „Destin românesc", 4, 2003.

DANU Eugenia, *Consideraţii cu privire la legăturile între români în anii primului război mondial*, in „Revista de istorie a Moldovei", 3-4, 1998.

DANU Eugenia, *Rolul studenţilor în mişcarea naţională românească din Basarabia în anii 1917-1918*, în „Destin românesc", 2, 1998.

DE MICHELIS Cesare G., *I „Protocolli" e la destra russa*, în „Annali Istituto Universitario Orientale – Sezione storico Politico-Sociale", XIII-XIV, 1991-1992.

DEUTSCH R., *Despre activitatea unor grupe revoluţionare românești pe teritoriul Rusei Sovietice 1918-1921*, în „Analele Institutului de Istoire de pe lângă CC al PMR" 3, 1957.

DINU Rudolf, *L'alleanza ideale: appunti per la storia delle relazioni italo-romene nell'ambito della Triplice Alleanza (1883-1903)*, în „Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia", VI-VII, 6-7, 2004-2005.

DUMBRAVĂ Vasile, *Cultura populară românească în Basarabia. 1918-1940*, I, în „Destin românesc", 3, 1995.

DUȚU Tatiana, *Tratative diplomatice româno-ruso-ucrainene privind frontiera de răsărit a României*, în „Revista istorică", XII, 1-2, 2001.

ELLEMAN A. Bruce, *The 1925 Soviet-Japanese Secret Agreement on Bessarabia*, în „Diplomacy and Statecraft", 5, 1994.

ENCIU Nicolae, *Mişcarea migratorie a populaţiei rurale din Basarabiei*, în „Revista de istorie a Moldovei", 2, 1996.

ENCIU Nicolae, *Regimul alimentar al populaţiei rurale din Basarabia interbelică*, în „Revista de istorie a Moldovei", 3-4, 2000.

FASSEL Luminiţa, *Există nume în cultura lumii care nu au nevoie de atribute superlative. Interviu de Eugenia Bojoga*, în revista „Sud-Est. Artă, cultură, civilizaţie", 3, 2006.

FURTUNĂ Alexandru, *Cercetări privind viaţa rurală în Basarabia*, în „Revista istorică", XII, 1-2, 2001.

GOLOPENȚIA Anton, *Populaţia teritoriilor româneşti desprinse în 1940*, în „Geopolitica şi geoistoria", 1, 1941.

GOLOPENȚIA Anton, *Un sat basarabean*, în „Agora", 2, 1988.

GRECU Adrian, *Întâlnirea Al. Constantinescu – B. Mussolini şi problema ratificării tratatului privind Basarabia*, în „Revista istorică", 1-2, 2001.

GUIDA Francesco, *L'Ucraina all'inizio del periodo interbellico nella testimonianza di alcuni osservatori italiani*, în DE ROSA Gabriele – LOMASTRO Francesca, *La morte della terra. La grande „carestia" in Ucraina nel 1932-1933*, Roma, 2005.

GUIDA Francesco, *Romania 1917-'22: aspirazioni nazionali e conflitti sociali*, în Gaeta Franco (coordonator), *Rivoluzione e reazione in Europa, 1917-1924*, Roma, 1978.

GUIDA Francesco, *Romania*, în AGOSTI Aldo (coordonator), *Enciclopedia della Sinistra europea nel XX secolo*, Roma, 2000.

HAYNES Ann Rebecca, *Reluctant Allies? Iuliu Maniu and Corneliu Zelea Codreanu against King Carol II of Romania*, în „Slavonic & East European Review", 85, 1, 2007.

ISANOS Elisabeta, *Anii de învăţătură ai Magdei Isanos*, în „Trivium", 1-3, 2004, http://www.pedagogiclibrary.edinfo.ro/trivium/invatatura.php

ISTRATI Eugenia, *Sfatul deputaţilor soldaţi şi ofiţeri moldoveni din Odesa şi rolul lui în mişcarea de eliberare naţională din Basarabia în anul 1917*, în „Destin românesc", 2, 1994.

JABOTINSKY Zeev, *Kishinev Pogrom. A Singular Event in Jewish History*, în http://www.wzo.org.il/en/resources/view.asp?id=1421

KAPPELER Andreas, *Centro e periferia nell'Impero russo, 1870-1914*, în „Rivista Storica Italiana", vol. CXV, Fasc. II, 2003.

KOLAROV Vasil, *Naționalna vopros na Balkan*, în „Komunisticeski internațional" 3-4, 1924.

KORKUT Umut, *Nationalism versus Internationalism: The Roles of Political and Cultural Elites in Interwar and Communist Romania*, în „Nationalites Papers", vol. 34, 2, 2006.

LE DONNE P. John, *Geopolitics, Logistics, and Grain: Russia's Ambitions in the Black Sea Basin 1737-1834*, în „The International History Review", 1, 2006.

LUPAȘ Ion, *Onisifor Ghibu*, în *Din istoria Transilvaniei*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1988.

MARTONNE de Emmanuel, *Choses vue en Bessarabie*, în „Revue de Paris", Octobre 1919.

MARTONNE de Emmanuel, *La nouvelle Roumanie dans la nouvelle Europe*, în „Buletinul Societăţi Regale Române de Geografie", XL, 1921.

MURGESCU Bogdan, *La storiografia romena negli anni Novanta*, în LAUDIERO Alfredo (coordonator), *Oltre il nazionalismo. Le nuove storiografie dell'Est*, Napoli, 2004.

NAKKO Aleksandr, *Ocerk grajdanskogo upravleniia v Bessarabii, Moldavii i Valakii vo vremea russko-turețkoi voinî 1806-1812 gg.*, în „Zapiski Imperatorskogo Odeskogo Obșestva Istorii i Drevnostei", XI, 1850.

NĂSTASE Ludmila P., *Arhitectul A. I. Bernardazzi (pagini de biografie şi creaţie)*, în „Destin românesc", 1, 1998.

NICOLESCU Alexandru, *La centralizzazione della cultura romena moderna*, în FERRO Teresa (coordonator), *Romania e Romània. Lingua e cultura romena di fronte all'Occidente*, Udine, Forum, 2003.

NOUZILLE Jean, *La question juive en Roumanie jusq'en 1940*, în GYÉMÁNT Ladislau – GHITTA Maria, *Dilemele convieţuirii. Evrei şi neevrei în Europa Central-Răsăriteană*, Cluj, 2006.

PASCU Adrian, *Declaraţia Sfatului Ţării al Republicii Democratice Moldovenești de unire a Basarabia cu România*, în „Studii şi articole de istorie", LX, 1995.

PETRENCU Anatol, *Unirea Basarabiei cu România: lumini şi umbre*, în „Xenopoliana", VI, 3-4, 1998.

PETRESCU Cristina, *Contrasting/Conflicting Identities: Bessarabians, Romanians, Moldovans*, în Balázs TRENCSÉNYI – Dragoş PETRESCU – Cristina PETRESCU – Constantin IORDACHI – Zoltán KÁNTOR, *Nation-Building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies*, Budapest – Iaşi, 2001.

PITASSIO Armando, *Un teologo al servizio della causa nazionalista: Nichifor Crainic*, în PITASSIO Armando, *L'intreccio perverso. Costruzione di identità nazionali e nazionalismi xenofobi nell'Europa Sud-orientale*, Perugia, Morlacchi, 2001.

PODBOLOTOV Sergei, *And the entire mass of loyal people leapt up. The attitude of Nicholas II towards the pogroms*, în „Cahiers du monde russe", nr. 45, 1-2.

POPOVSCHI Valeriu, *Despre constituirea Republicii Democratice Moldoveneşti la 2 decembrie 1917*, în „Revista de istorie a Moldovei, 1-4, 2001.

POPOVSCHI Valeriu, *Despre Partidul Naţional Moldovenesc creat în 1917*, în „Destin românesc", 2, 1994.

POPOVSCHI Valeriu, *Rolul ziarului „Cuvânt moldovenesc" în trezirea conştiinţei naţionale a românilor basarabeni în 1917*, în „Destin românesc", 4, 1995.

POPOVSCHI Valeriu, *Universitatea Populară din Chişinău. 1918-1940*, în „Destin românesc", 2, 1994.

POȘTARENCU *Dinu, Populaţia urbană a Basarabiei: recensământul din 1897*, în „Destin românesc", 1, 2003.

RETEGAN Mihai, *Aspetti della legislazione rumena riguardante le minoranze nazionali nel periodo interbellico*, în CORSINI Umberto – ZAFFI Davide (coordonator), *Le minoranze tra le due guerre*, Bologna, 1994.

ROMAN Louis, *Populaţia Basarabiei în secolul XIX: structura naţională*, în „Studii şi articole de istorie", LX, 1995.

ROTARI Ludmila, *Relaţiile Ucrainei cu România în perioda 1917-1920*, în „Revista istorică", XII, 1-2, 2001, p. 51-86.

SĂLĂGEAN Marcela, *L'intégration de la Bessarabie à la Grande Roumanie*, în „Transylvanian Review", 2, 2002, p. 29-33.

SAMUREANU Gheorghe, *Cronica bisericească*, în „Biserica Ortodoxă Română", 3, 1887.

SANDU Traian, *La France et la Bessarabie roumaine de 1918 à 1920: une reconnaissance difficile*, în http://www.ens.fr/europecentrale/XfichesSTOCK/SanduFranceBessarabie.pdf

SARMANT Thierry, *La désintégration de l'Armée russe sur le front roumain d'après les rapports du général Berthelot*, în CIPĂIANU George – VESA Vasile (coordonator), *La fin de la Première guerre mondiale et la nouvelle architecture géopolitique européenne*, Cluj, 2000.

SCHRAD Mark L., *Rag Doll Nations and the Politics of Differentiation on Arbitrary Borders: Karelia and Moldova*, în „Nationalities Papers", 2, 2004.

SECRIERU Vasile, *Aspecte privind activitatea bibliotecilor parohiale din Basarabia (1918-1940)*, în „Magazin bibliologic", 2-3, 2003.

SÎRBU Tatiana, *Istoria romilor din Basarabia în anii 1812-1918*, în http://rroma.3x.ro/moldova.html

ŞIŞCANU Ion, *Ocuparea Basarabiei, Herţei şi Bucovinei de Nord*, în „Revista militară", 4, 1991.

STAN I. Constantin, *Acţiuni sovietice de spionaj la graniţa de răsărit a României*, în „Destin românesc", 3-4, 1988.

STAN I. Constantin, *Generalul Nicolae Ciupercă şi Basarabia (1940-1941)*, în „Destin românesc", 2, 1999.

STAN I. Constantin, *Rusia şi România la Conferinţa de Pace de la Paris (1919-1920)*, în „Revista istorică", XII, 1-2, 2001, p. 6-29.

STOIAN Stelian, *Viaţa politică din Basarabia în perioada de autonomie provizorie (27 martie – 27 noiembrie 1918). Activitatea Sfatului Ţării*, în „Revista de Istorie a Moldovei", 2, 1992.

ŢÂCU Octavian, *Bessarabia within Greater Romania: a Study on Interdependency between the International Aspect and the Internal Evolution*, în „Historical Yearbook", III, 2006.

TĂNASE Stelian, *Rako, vechea gardă*, în www.asymetria.org/stetaseracovskiardeal.html

TODERICIU Doru, *1877-1878: Basarabia şi independenţa României*, în http://rom2.de/modules.php?name=New&file=article&sid=911.

TORREY Glenn, *A Note on the Bessarabian Search for Military Assistance*, December 1917, în „Destin românesc", 4, 1997.

TREBICI Vladimir, *Pierderile teritoriale ale României în vara anului 1940: bilanţ demografic*, în „Studii şi cercetări socio-umane”, 1, 1996.

ŢURCANU A. Ion, *Istoriografia reformei agrare din Basarabia în anii 1918-1920*, în „Revista de istorie a Moldovei”, 1-9, 1992.

ŢURCANU Florin, *Neotradizionalismo e politica nella Romania degli anni ’20*, în FORNARO Pasquale (coordonator), *La tentazione autoritaria. Istituzioni, politica e società nell’Europa centro-orientale tra le due guerre mondiali*, Soveria Mannelli, 2004.

ŢURCANU Ion, *Unirea condiţionată a Basarabiei cu România la 27 martie (9 aprilie) 1918*, în „Revista de istorie a Moldovei” 1, 1994.

UNGUREANU Constantin, *Învăţământul primar din România, Transilvania, Bucovina şi Basarabia la sfârşitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea*, în „Revista istorică”, XVII, 5-6, 2006.

VĂCĂRAŞ Veronica, *Boyars in The National Romanian Movement during the Second Half of the 19th Century*, în „Transylvanian Review”, XI, 2, 2002.

VALOTA Bianca, *Intellettuali romeni e totalitarismi: il „caso Criterion”*, în BASCIANI Alberto (coordonator), *Intellettuali, storici, economisti di fronte ai totalitarismi nell’Europa centro-orientale*, Roma, 2005.

VĂRATIC Vitalie, *Noi date despre caracterul antiromânesc al politicii expansioniste sovietice şi germane în anii 1939-1940*, în „Destin românesc”, 2, 1994.

VIGHEL Filip F., *Zameceaniia na nânești nee sostoianie Bessarabii*, în „Ruskii Arhiv”, 1, 1893.

VORNICESCU Nestor, *Mitropolitul Gurie al Basarabiei – osteneli cărturăreşti*, în „Destin românesc”, 2, 1994.

Indice de nume

A

Achaary, David
Adamovici, Eugen
Agosti, Aldo
Agrigoroaiei, Ion
Albrecht-Carrié, René
Aldea, Aurel
Alecsandri, Vasile
Alexandrescu, Maria
Alexandri, Nicolae
Alexandru al III-lea Romanov, țarul Rusiei
Alexandru al II-lea Romanov, țarul Rusiei
Alexandru I Romanov, țarul Rusiei
Alistar, Elena
Aloisi, Pompeo
Ancel, Jean
Andreescu
Andrei, Petre
Andrew, Christopher
Andrieș-Tabac, Silviu
Angelescu, Constantin
Anghel, Florin
Antonescu
Antonescu, Ion
Antonovici
Antonov-Ovseenko, Vladimir
Arbore, C. Zamfir

Arbore-Ralli, Zamfir
Ardeleanu, Eftimie
Ardeleanu, Ion
Argetoianu, Constantin
Aurel, Radu
Auriti, Giacinto
Auschnitt, frații
Averescu, Alexandru

B

Babac, Mihail (Odessec)
Babel, Antony
Badoglio, Pietro
Baffigi, Enrico
Balbareu
Banu, Florian
Barbusse, Henri
Basciani, Alberto
Batișev, Iustin
Batiușkov, P.
Bălcescu, Nicolae
Bănulescu-Bodoni, Gavriil
Bârcă, Vasile
Bârsa, Grigore
Bâtcă, Maria
Beaucourt, Chantal
Bejan, Ivan (Pugaciov, Kolțov)
Beneš, Edvard
Benkendorf, Aleksandr
Benkendorf, familie a nobilimii rusești
Berg, Lev S.
Bernardazzi, Aleksandr
Berthelot, Henri

Bezviconi, Gheorghe G.
Bismarck, Otto von
Bivol, Nicolae
Bîtfoi, Dorin Liviu
Blănaru, Mihail
Boar, Liviu
Bobeică, Alexandru
Bodea, Cornelia
Boga, Leon
Bogos, Dimitrie
Bogza, Geo
Boisser, Gustave
Boldur, Alexandru V.
Bolovan, Ioan
Bolovan, Sorina Paula
Borgovan, V.
Bosie-Codreanu, Nicolae
Botezatu, Grigore
Brăiescu, Vasile
Brătianu, Constantin
Brătianu, Gheorghe I.
Brătianu, Ion I. C.
Brâseakin, S. K.
Brooks, Jeffrey
Broșteanu, Ernest
Broué, Pierre
Bruhis, Mihail
Brusilov, Aleksei
Brustein, William
Buchan, John
Bucur, Tudor
Bujoreanu, Gheorghe
Bulaj, Monika
Bulei, Ion

Bulgakov
Burlacu, Alexandru
Butenko, Fiodor
Butmi, G. V.
Butnaru, I. C.
Buzatu, Gheorghe
Buzdugan, Gheorghe
Buzdugan, Ion

C

Cadiot, Juliette
Caffi, Andrea
Calafeteanu, Ion
Cantacuzino, familia moldovenească de boieri
Caraman, P.
Cardaș, A.
Carol
Carol I (Karl) Hohenzollern-Sigmaringen
Carol al II-lea Hohenzollern-Sigmaringen
Carr, Edward H.
Casso, Leon
Castellan, Georges
Cazacu, Matei
Cazacu, Petre
Cazacu, V.
Călinescu, Armand
Ceaikovski, Nikolai
Ceaikovski, Piotr
Cemortan, Leonid
Cerepnin, L.
Cheșelin
Chiper, Ioan
Chiriac, Alexandru

Chirilov, Dumitru
Chistruga
Churchill, Winston
Ciachir, Nicolae
Ciano, Galeazzo
Ciceagov, Serafim
Cicerin, Gheorghi
Cigliano, Giovanna
Cijevski, Dmitri
Cinnella, Ettore
Ciobanu, Nicolae
Ciobanu, Petru
Ciobanu, Ștefan
Ciobanu, Veniamin
Cipăianu, George
Ciugureanu, Daniel
Ciupea, Ioan
Ciupercă, Nicolae
Climovici
Coandă, Constantin
Codreanu, Zelea Corneliu
Cojocaru, Gheorghe
Cojocaru, Teodosie
Colesnic-Codreanca, Lidia
Colesnic, Iurie
Comac, Christian
Conquest, Robert
Constantinescu, Alexandru
Constantin, Ion
Conte, Francis
Corbea-Hoisie, Andrei
Corbin, Charles
Corsini, Umberto
Costantini, Emanuela

Costin
Cotruță, Alexandru
Cotruță, familie boierească moldovenească
Coziel
Crainic, Nichifor
Cretzianu, Alexandru
Crihan, Anton
Cristea, Miron
Cristescu, Gheorghe
Cristi, Vladimir
Croce, Giuseppe M.
Crummey, Robert
Crușevan, Pavalache (Pavel Crușeveanu)
Cumpipanici
Curzon, Earl
Cuza, Alexandru C.
Cuza, Alexandru Ioan

D

D'Alessandri, Antonio
Danilov, Maria
Danu, Eugenia
Datcu, Iordan
Davidescu, Gheorghe
Delureanu, Ștefan
del Zanna, Giorgio
de Michelis, Cesare G.
Demidov, Anatoli
Denikin, Anton
Densușianu, Nicolae
de Rosa, Gabriele
d'Humières
Diacovitch, V.

Diamandi, Constantin
Dianu, Nicolae
di Biagio, Anna
Digodi, Irina
Dimitriu, T.
Dinu, Rudolf Mihai
Dobrinescu, Valeriu Fl.
Dolorovici, Nicolae
Dragomirescu, Ș.
Dragomir, Silviu
Dragu, Thomas
Dreiser, Theodore
Duca, Ion
Dumbravă, Vasile
Dumitrescu, Ștefan
Dumitrie, Ion
Dumont, Paul
Duroselle, Jean-Baptiste
Duțu, Tatiana
Dzerjinski, Felix

E

Ebervein, Al.
Ecaterina a II-a, țarina Rusiei
Eden, Anthony
Einstein, Albert
Elena, regina României
Eliade, Mircea
Eminescu, Mihai
Enciu, Nicolae
Erbiceanu, Vespasian
Eremia, Anatol
Eremia, Tudor

Erhan, Pantelimon
Evans, Arthur J.

F

Fabricius, Wilhelm
Fabry, Philipp W.
Fasciotti, Carlo
Fassel, Luminița
Ferdinand I Hohenzollern-Sigmaringen, regele României
Ferro, Marc
Ferro, Teresa
Figes, Orlando
Filality, Gheorghe
Filderman, Wilhelm
Fiodorov, Piotr
Fischer-Galați, Stephen
Fischer, Louis
Fišera, Vladimir C.
Flondor, Iancu
Florescu, Alexandru
Florescu, Ștefan
Fornaro, Pasquale
Forter, Norman L.
Franasovici, Richard
Frankel, Jonathan
Franklin, Martin
Freeze, Gregory L.
Friedrich Wilhelm, prințul moștenitor al Prusiei
Fruntașu, Iulian
Fuc
Furtună, Alexandru

G

Gafencu, Grigore
Garoflid, Constantin
Gavriliță, Emanoil
Gârnițeanu, M.
Georgescu, Vlad
Ghelmegeanu, Mihai
Gherman, Ion
Ghespeasu, P.
Ghibănescu, Gheorghe
Ghibu, Onisifor
Ghimpu, Gheorghe
Ghitta, Maria
Ghițiu, M. M.
Giers, Nikolai
Gitermann, Valentin
Giurescu, Constantin C.
Giurescu, Dinu C.
Giusti, Wolf
Goga, Octavian
Golopenția, Anton
Goma, Paul
Gorceakov, Aleksandr
Gordievskij, Oleg
Gore, Gheorghe
Gore, Pavel
Gorobeț, Ștefan
Gotteșelin
Grecu, Adrian
Grigoriev, Nikolai
Grinfeld, Veniamin
Grossu, Silvia
Grosu, Petre

Groza, Petru
Guciujna, Chiril
Guciujna, Pavel
Guida, Francesco
Gurie
Guriev, A.
Guruiț
Gusti, Dimitrie
Gyémánt, Ladislau

H

Hajek, Miloš
Halippa, Ion
Halippa, Pan (Pantelimon)
Harea, Vasile
Harris, David
Haruzin
Haynes, Rebecca Ann
Heinen, Armin
Helmer, Paul-Albert
Herlihy, Patricia
Herța, Vladimir
Hillgruber, Andreas
Hitchins, Keith
Hitler, Adolf
Hoare, Reginald
Hohenzollern-Sigmaringen, Karl Anton
Holostenko (Barbu), Vitali
Husărescu, Ion

I

Iagoda, Ghenrih

Iakir, Iona
Iancu, Carol
Iankovski
Iarosevici
Ignatiev, Nikolai
Inculeț, Ion
Inculeț, Toader
Inochentie
Ioanid, Radu
Ioncu, Teofil
Ionescu, Alexandru
Ionescu, Ghiță
Ionescu, Nae
Ionescu, Take
Ioniță
Iordachi, Constantin
Iorga, Nicolae
Isanos, Elisabeta
Istrati, Eugenia
Itchis, Mihail
Izer, Orel

J

Jabotinsky, Zeev
Jelavich, Barbara
Jelavich, Charles
Jewsbury, George F.
Jomini, Aleksandr
Judge, Edward H.
Jukov, Gheorghi

K

Kántor, Zoltán
Kappeler, Andreas
Karađorđević, regatul
Karahan, Lev
Kareţki, Aurel
Katkov, George
Kerenski, Aleksandr
King, Charles
King, Robert R.
Kitov
Kliușnikov, Andrei (Nenin)
Kogălniceanu, Mihail
Kogălniceanu, Vasile
Kolarov, Vasil
Kolceak, Aleksandr
Korkut, Umut
Krestinski, Nikolai
Krupenski, Aleksandr
Kukolev, Pavel
Kun, Béla
Kutuzov-Smolenski, familie nobiliară rusă

L

Lami, Giulia
Lamouche, Léon
Landau, Michael
Langa-Rășcanu, Constantin
Langvain, Paul
Larghinescu
Laroche, Jules
Laşkov, Nikolai
Laudiero, Alfredo
Lebedev, Pavel

Lengyel, Emil
Lenin (Vladimir Ilici Ulianov)
Levit, Izeaslav
Lincoln, W. Bruce
Litvinov, Maxim
Livescu, Ion
Livezeanu, Irina
Lomastro, Francesca
Lungu, Constantin I.
Lungu, Corneliu M.
Lupaș, Ion
Lupescu, Alexandru
Lupescu, Magda (Elena)
Lupu, Nicolae
Lvov, Gheorghi

M

Mackensen, August von
Macovei, Ioan I.
Madan, Gheorghe
Madgearu, Virgil
Magocsi, Paul Robert
Mahno, Nestor
Maiorescu, Titu
Maklakov, V.
Malaxa, Nicolae
Maner, Hans-Christian
Maniu, Iuliu
Manoilescu, Mihail
Mantran, Robert
Manuilă, Sabin
Manzoni, Gaetano
Marchetti, Haralambie

Marghiloman, Alexandru
Maria, regina României
Martin, Terry
Martonne, Emmanuel de
Mateevici, Alexei
Mazilu, Ecaterina
Mârzescu, George
Mâță
McKenzie, Kermin E.
Meilicsohn, Iancu Meilic
Mendelson, Ezra
Menșikov, M.
Meșeriuk, I.
Meurs, Wim P. van
Mihai Hohenzollern-Sigmaringen (rege al României)
Mihail arhiduce, Romanov
Mihailovski-Danilevski, Aleksandr
Mihail, Paul
Mihail, Zamfira
Mihalache, Ion
Miliukov, Pavel
Minczeles, Henri
Mitrany, David
Mitrasca, Marcel
Moghileanski, N. K.
Moisuc, Viorica-Pompilia
Molotov, Veaceslav
Moraru, Anton
Moruzov, Mihail
Mosolov, Aleksandr
Moța, Ion
Müller, Florin
Murafa, Simion
Mureșanu, Andrei

Murgescu, Bogdan
Mussolini, Benito
Mușat, Mircea

N

Nakko, Aleksandr
Napoleon Bonaparte (împărat al francezilor)
Năstase, Ludmila P.
Neaga, Teodor
Neagoe, Stelian
Negel, E.
Negreanu, Ioana A.
Negrei, Ion
Negru, Gheorghe
Negru, Nicolae
Negulescu, Petre
Nesselrode, familie nobiliară din Rusia
Nicolae al II-lea, Romanov (împărat al Rusiei)
Nicolae, Hohenzollern-Sigmaringen
Nicolae Romanov (împărat al Rusiei)
Nicolae, Ș. A.
Nicolenco, Viorica
Nicolescu, Alexandru
Niculescu, Gheorghe
Nikon
Nilus, Serghei Aleksandrovici
Nistor, Ion
Niță, Sergiu
Nouzille, Jean

O

Oișteanu, Andrei

Olivotto, Alberto
Oprea, Ion. M.
Ornea, Zigu

P

Paert, Irina
Palade, Gheorghe
Palesse, Paul
Palmieri, Aurelio
Pauker, Marcel (Luxmin)
Paul-Boncour, Joseph
Pavel, Teodor
Pădureac, Lidia
Pătroiu, Ion
Pântea, Gherman
Pelivan, Ion
Pera, Pia
Pétin, Victor
Petrencu, Anatol
Petrescu, C.
Petrescu, Cezar
Petrescu, Constantin
Petrescu, Cristina
Petrescu, Dragoș
Petronievici, Milan
Petrovici, Ion
Petru I cel Mare, Romanov (împărat al Rusiei)
Pieri, Piero
Pipes, Richard
Pitassio, Armando
Platanov, F.
Platov
Pleve, Veaceslav

Podbolotov, Serghei
Poetaș, Stan
Poleakov, Osip (Platov)
Poleakov, Léon
Popa
Popescu, Stelian
Pop, Ioan-Aurel
Popoiu
Popovici
Popovici, E.
Popovschi, Nicolae
Popovschi, Valeriu
Pop, Simona
Poștarencu, Dinu
Potiomkin, Vladimir
Pricop, Adrian
Prost, Henri
Pușcariu, Sextil
Pușkin, Aleksandr

Q

Quinlan, Paul D.

R

Raeff, Marc
Rakovski, Christian
Ratay
Ratigan, Frank
Rășcanu, Ion
Reed, John
Retegan, Mihai
Ribbentrop, Joachim von

Roberts, Henry L.
Rochat, Giorgio
Rogger, Hans
Rolland, Romain
Romanciuc, Serghei
Romano, Sergio
Romanov, familie imperială rusă
Ronnkvist, Amy
Rosenthal, Herman
Rosetti, familie moldovenească de boieri
Rosetti, Radu
Rostovsky, Demeter B.
Rotari, Ludmila
Rotariu, Traian
Rothschild, Joseph
Rudeanu
Rusacov
Russo, Alecu

S

Saccorotti, Luciano
Safran, Alexandre
Saharov, Vladimir
Samureanu, Gheorghe
Sandu, Traian
Sarmant, Thierry
Sarret
Saunders, David
Savenco, Mihail
Savu, Alexandru
Sazonov, Serghei
Sălăgean, Marcela
Sbornea, D.

Schaary, D.
Schina, M.
Schmidt, Aleksandr
Schrad, Mark L.
Schulenburg, Friedrich von
Scialoja, Vittorio
Scurtu, Ioan
Sebastian, Mihail
Secrieru, Vasile
Seipel, Ignaz
Serno-Solovievici, Nikolai
Seton-Watson, Hugh
Seton-Watson, Robert W.
Siminel, N.
Simionescu
Sîrbu, Tatiana
Skoropadski, Pavel
Slastociov-Krâmski
Smochină, Nicolae
Solomon, Flavius
Soroka, Pavel P.
Spector, Sherman D.
Stahl, Henri H.
Stalin (Iosif Vissarionovici Djugaşvili)
Stan, C.
Stanciu, Ion
Stan, Constantin I.
Stati, Petre
Stănescu, Marin C.
Stăvilă, Veaceslav
Stârcea, Gheorghe
Stere, Constantin
Stoian, Stelian
Stoica, Cezar

Stoicov, Tudor
Stolâpin, Piotr
Stone, Norman
Stratilesco, Tereza
Stroescu, Vasile
Stumpp, Karl
Sturdza, familie moldovenească de boieri
Sturdza, Scarlat

Ș

Șandru, Dumitru
Șeicaru, Pamfil
Șerbăniuc, Elena
Şişcanu, Ion
Șișman, Nikolai
Șoimescu, Ioan
Ștefan cel Mare
Ștefănescu, D.
Ștefănucă, Petre
Știrbei, Barbu
Ştirbu, T. Al.

T

Tabicman, Moșcu
Tamborra, Angelo
Tarantino, Angela
Taylor, ALan J. P.
Tănase, Gheorghe
Tănase, Stelian
Tătărescu, Gheorghe
Tătărescu, Ștefan
Terente

Tilea, Viorel
Tirelsohn, I. L.
Tismăneanu, Vladimir
Titulescu, Nicolae
Todorova, Maria
Tolstoi, Dmitri
Tonini, Carla
Torrey, Glenn
Trebici, Vladimir
Trencsényi, Balázs
Trepov, Fiodor
Troncotă, Cristian
Tschižewskij, Dmitrij
Tufescu, V.
Turiev, Th.
Tzarkowski

Ț

Țanțu, Vasile
Țâcu, Octavian
Țâganko, Vladimir
Țârău, Virgiliu
Țenescu, Florea
Țurcanu, Florin
Țurcanu, Ion
Țurcanu, Ion A.
Țurlea, Petre

U

Udalțov, A.
Ulam, Adam B.
Ungureanu, Constantin

Ungureanu, V.
Upson Clark, Charles
Urusov, Serghei
Usinevici, Ștefan

V

Vago, Bela
Vaida-Voevod, Alexandru
Valota, Bianca
Vannutelli, Vincenzo
Varta, Ion
Varta, Tatiana
Văcăraș, Veronica
Văitoianu, Artur
Vălenaș, Liviu
Văratic, Vitalie
Vâșinski, Andrei
Veiga, Francisco
Velio
Venturi, Franco
Vesa, Vasile
Vighel, Filip. F.
Vijoli, A.
Vintilescu
Vizante, Haralamb
Volovici, Leon
Vornicescu, Nestor
Voronțov, Mihail

W

Walicki, Andrzej
Wassiliew, A. T.

Watts, Larry L.
Weismann, Mișu
Wildman, Allan K.
Witte, Jehan
Witte, Serghei
Wolff, Larry

X

Xenopol, Alexandru D.

Z

Zaffi, Davide
Zamfirescu, Duiliu
Zamfirescu, Stavruț
Zanotti-Bianco, Umberto
Zeletin, Ștefan
Ziberdovici
Zilli, Valdo
Zinoviev, Grigori
Zub, Alexandru

Note

1 Cf. Vincenzo Vannutelli, *I monti Carpazi*, Roma, Mario Armanni, 1888, p. 22-24. E bine să nu-l confundăm pe preotul nostru cu renumitul diplomat al Vaticanului și omonim al său (de asemenea și verișor), monseniorul Vincenzo Vannutelli, un fin cunoscător al societății otomane și balcanice de la sfârșitul secolului al XIX-lea și delegat apostolic la Constantinopol din ianuarie 1880. Cf. Giorgio del Zanna, *Roma e l'Oriente. Leone XIII e l'Impero Ottomano. 1878-1913*, Milano, Guerini, 2003, p. 99-120 și infra. Călătorul citat mai devreme era un părinte dominican autor al lucrării *Sguardi sull'Oriente*, o serie de monografii (în total douăzeci de volume) dedicate experiențelor sale de călătorie și de ședere prin Balcani, Carpați, Orientul Mijlociu, Europa dunăreană și Rusia. Vezi Giuseppe M. Croce, *La badia di Grottaferrata e la rivista „Roma e l'Oriente". Cattolicesimo e Ortodossia tra unionismo e ecumenismo*, vol. 2, Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 1990, p. 122 și urm. Pentru o opinie onestă cu privire la părintele dominican, un fel de invitație specială *ante litteram* animată în mod sincer de intenții clare referitoare la unirea dintre Biserica Catolică și bisericile răsăritene, vezi Angelo Tamborra, *Chiesa cattolica e ortodossia russa. Due secoli di confronto e dialogo. Dalla Santa Alleanza ai nostri giorni*, Cinisello Balsamo, Edizione Paolino, 1992, p. 332-324.

2 V. Vannutelli, op. cit., p. 24. De fapt, până în anul 1879 cursul fluviului Prut marca pe o distanță de circa 241 de kilometri (din care 170 de kilometri aveau un curs aproape în întregime drept, iar apoi mai sinuos) linia de frontieră dintre Basarabia și România. În urma Tratatului de la Berlin, odată cu retrocedarea celor trei județe din partea de sud a Basarabiei Rusiei, Prutul a ajuns să delimiteze iarăși și să continue până la vărsarea lui în Dunăre, în zona orașului Reni, linia de frontieră dintre cele două țări. Vezi Zamfir C. Arbore, *Basarabia în secolul XIX*, București, Carol Göbl, 1898, p. 30-31. Din punct de vedere geografic cele trei mari fluvii Dunărea, Nistrul și Prutul delimitau exact limitele teritoriale ale Basarabiei, la sud cu Dobrogea, respectiv la est cu Ucraina și la vest cu Moldova; numai la nord-vest cu Bucovina, linia demarcatoare era mai puțin precisă.

3 Cf. Larry Wolff, *Inventarea Europei de Vest. Harta civilizației în epoca luminilor*, București, Humanitas, 2000, p. 228 [titlul original: *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilisation on the Mind of the Enlightenment*, Stanford, 1994].

4 Cf. Maria Todorova, *Immaginando i Balcani*, Lecce, Argo, 2002, mai ales paginile 117-151 [titlul original: *Imagining the Balkans*, Oxford, 1997].

5 Printre călătorii veniți din Occident, mai pricepuți și mai atenți la realitățile balcanice din acea epocă trebuie amintit cu siguranță Arthur Evans, arheologul englez care avea să descopere ruinele orașului Cnossos din insula Creta. Vezi Arthur J. Evans, *A piedi per la Bosnia durante la rivolta*, Santa Maria Capua Vetere, Edizioni Spartaco, 2006 [titlul original: *Through Bosnia and the Herzegovina on Foot during the Insurrection*, London, 1877].

6 Început în aprilie 1877, Războiul Ruso-Turc a fost punctul culminant al așa-zisei a Doua Criză a Orientului declanșată în vara anului 1875 printr-o amplă mișcare de revoltă, mai întâi în rândul populațiilor creștine din Bosnia și Herțegovina, iar ulterior printre bulgari. Bibliografia celei de a Doua Crize Orientale este destul de amplă; pentru un cadru de referință precis se face trimitere cel puțin la următoarele lucrări care provin din școli istoriografice diferite și sunt scrise în perioade îndepărtate unele de altele, însă toate se remarcă printr-o rigoare științifică deosebită: David Harris, *A diplomatic History of the Balkan Crisis 1875-78*, London, Milford, 1936; Georges Castellan, *Histoire des Balkans. XIV-XX siècle*, Paris, Fayard, 1991, p. 290-321; Barbara Jelavich, *History of the Balkans*, vol. I, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, p. 325-372; Paul Dumont, *Il periodo dei tanzimat*, 1839-1878, în Robert Mantran (coordonator), *Storia dell'Impero ottomano*, Lecce, Argo, 2000, p. 554-561 [titlul original: *Histoire de l'empire ottoman*, Paris, 1989]; Angelo Tamborra, *L'Europa centro orientale nei secoli XIX-XX (1800-1920)*, Milano, Vallardi Commissionaria Editoriale, 1971, p. 261-270.

7 Referitor la geneza congresului și la plasarea lui în cadrul mai general al relațiilor dintre Marile Puteri, vezi reconstituirea încă valabilă din lucrarea lui Alan J. P. Taylor, *L'Europa delle grandi potenze*, vol. I, Bari, Laterza, 1971, p. 323-358 [titlul original: *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, Oxford, 1954]. De asemenea este folositoare reconstituirea mecanismelor diplomatice puse în funcțiune la Berlin din studiul lui René Albrecht-Carrié, *Storia diplomatica dell'Europa. Dal Congresso di Vienna a oggi*, Bologna, Cappelli, 1964, p. 229-241. [titlul original: *A Diplomatic History of Europe Since the Congress of Vienna*, New York, 1973].

8 Despre procedurile care au permis Principatului Moldovei să redobândească momentan sudul Basarabiei, vezi Dinu Poștarencu, *Aspecte privind retrocedarea Sudului Basarabiei către Principatul Moldovei la 1856-1857*, în „Destin românesc", 2, 1999, p. 75-80. De fapt, în 1856 Marile Puteri au oferit Moldovei o zonă a Basarabiei care corespundea pe atunci doar județului Ismail și pe care ulterior administrația Principatului Moldovei a împărțit-o formând alte două județe, adică tocmai Cahul și Bolgrad, orașele lor omonime devenind reședințe de județ. Vezi Zamfir C. Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, București – Chișinău, Fundația Culturală Română – Museum, 2001, p. 31-32 și p. 42.

9 Titu Maiorescu, unul dintre protagoniștii vieții politice românești de la sfârșitul secolului al XIX-lea, era de părere că rușii ocoliseră obstacolul stabilit de convenția semnată în prealabil cu România, punând în valoare într-un mod cât mai favorabil pentru propriile interese articolul al II-lea al Tratatului de la Paris din 1856 care

prevedea că teritoriul Basarabiei cedat atunci Rusiei „sera annexé à la Principauté de Moldavie, sous la suzeraineté de la Sublime Porte”, unde termenul de suzeranitate, considera Titu Maiorescu, nu avea un înțeles precis și putea fi interpretat în moduri diferite. Poate, conchidea Maiorescu, guvernul român ar fi trebuit să fie mult mai atent și să includă în termenii convenției semnate cu Rusia o garanție precisă care să asigure păstrarea teritoriului Basarabiei meridionale. Cf. Titu Maiorescu, *Istoria politică a României sub domnia lui Carol I*, București, Humanitas, 1994, p. 82.

10 Karl Hohenzollern-Sigmaringen (1839-1914) a fost proclamat principe al României cu numele de Carol I în mai 1866 și a devenit după obținerea independenței țării primul rege al României; a reușit să câștige un rol principal în chestiunile politice și mai ales în cele de politică externă și militară.

11 Despre participarea României la Războiul Ruso-Turc, vezi Nicolae Densușianu, *Istoria militară a poporului român*, București, Editura Vestala, 2003, p. 373-376; Nicolae Ciachir, *Războiul pentru independența României în contextul european (1875-1878)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977.

12 Vasile Kogălniceanu, *Actes et documents extraits de la correspondance diplomatique de Michel Kogălniceanu relatifs à la guerre de l'indépendance roumaine (1877-1878)*, vol. I, Bucarest, 1893, p. 81-82.

13 Corneliu M. Lungu – Tudor Bucur – Ioana A. Negreanu, *Independența României în conștiința europeană*, București, Arhivele Naționale ale României, 1997, Doc. 40, p. 44-41.

14 Citat în Alexandru D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci și înrâurirea lor asupra țărilor române*, București, Editura Albatros, 1997, p. 350-351.

15 Vezi Jehan De Witte, *Quinze ans d'histoire 1866-1881, d'après les mémoire du roi de Roumanie et les témoignages contemporains*, Paris, Plon, 1905, p. 350-351. De altfel, dintre politicienii ruși, Gorceakov s-a numărat printre cei care s-au implicat și mai activ pentru a abroga acele prevederi ale Tratatului de la Paris din 1856 care vizau flota Mării Negre și granițele Basarabiei. Vezi David Saunders, *La Russia nell'età della reazione e delle riforme 1801-1881*, Bologna, Il Mulino, 1977, p. 431 [titlul original: *Russia in the Age of Reaction and Reform 1801-1881*, London, 1993].

16 Stelian Neagoe (coordonator), *Memoriile regelui Carol I al României*, vol. IV 1878-1881, București, Editura Machiavelli, 1994, p. 152-153.

17 Cf. Leon Casso, *Rusia și bazinul dunărean*, București, Saeculum Vizual, 2003, p. 229 [titlul original: *Rossija na Dunaj i obrazovanie Bessarabskoj oblasti*, Sankt Petersburg, 1913]. Casso s-a născut, în 1865, în Basarabia într-o localitate din ținutul Soroca și a ocupat pentru mult timp funcția de ministru al Instrucțiunii Publice în vremea domniei lui Nicolae al II-lea.

18 Barbara Jelavich, *Russia and the Rumanian national cause, 1858-1859*, Slavic and East European Series, vol. XVII, Bloomington, Indiana University Publication, nedatat, p. 1.

19 Telegramă trimisă la 30 iunie 1878 de Nikolai Giers (viitor ministru de Externe rus) baronului Aleksandr Jomini, colaborator apropiat al lui Gorceakov, citat în Charles and Barbara Jelavich, *Russia in the East 1876-1880*, Leiden, E. J. Brill, 1959, p. 147.

20 A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 325.

21 În opinia lui Keith Hitchins, cedarea Basarabiei meridionale Rusiei a însemnat pentru țarul Alexandru al II-lea și un fel de revanșă personală pentru ceea ce socotise drept o umilire la care fusese supus odată cu încheierea tratativelor Congresului de la Paris din martie 1856, când Puterile învingătoare ale Războiului Crimeei i-au obligat pe ruși să cedeze sudul Basarabiei Principatului Moldovei. Vezi Keith Hitchins, *Românii 1774-1866*, București, Humanitas, 1998, p. 349. [titlul original: *The Romanians 1774-1866*, Oxford, 1966.]

22 Despre problematica celor trei județe ale Basarabiei și rolul lor în tratativele anterioare celor de la San Stefano și Berlin, vezi Teodor Pavel, *Între Berlin și Sankt Petersburg*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 165-190. În ciuda anilor care au trecut de la publicarea ei, continuă să fie interesantă reconstituirea întâmplărilor din lucrarea lui G. I. Brătianu, *La Bessarabie. Droits nationaux et historiques*, Bucarest, Institut d'Histoire Universelle „N. Iorga", 1943, p. 92-118.

23 În timpul schimbării conducerii, românii au trebuit să le predea rușilor toate inventarele și hărțile păstrate în arhivele județelor retrocedate. Vezi S. Neagoe, *op. cit.*, p. 164.

24 Vlad Georgescu, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, București, Humanitas, 1992, p. 177. Așa cum a observat Rudolf Dinu, înainte să devină un inamic, Rusia și alegerile sale în materie de politică externă deveniseră o adevărată obsesie pentru anumite pături importante din clasa conducătoare românească. Cf. Rudolf Dinu, *L'alleanza ideale: appunti per la storia delle relazioni italo-romene nell'ambito della Triplice Aleanza (1883-1903)*, în „Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia", VI-VII, 6-7, 2004-2005, p. 469-470. Emblematică în acest sens este o carte publicată de un membru al Senatului român, în 1889, unde mișcarea politică a rușilor din sud-estul Europei este prezentată aproape în totalitate în cheie antiromânească. Vezi Ioan Șoimescu, *România, Rusia și Întreita Alianță. O pagină de istorie politică contemporană*, București, Gregorie Luis, 1889. Cu această ocazie poate merită să amintim o altă operă care mergea fără îndoială contra curentului, scrisă la rândul ei către sfârșitul secolului XIX de consilierul Curții de Apel din Craiova, Stavruț Zamfirescu, *România față cu Rusia*, București, E. Milescu, 1892. Cartea este un *pamflet* care încearcă însă să acrediteze cu dârzenie ideea importanței de a stabili relații mai strânse cu vecinul rus, care, în opinia autorului, aducea independența românilor și eliberarea de sub jugul otomanilor.

25 S. Neagoe, *op. cit.*, p. 168.

26 Chantal Beaucourt, *L'Union soviétique et la Roumanie*, în Jean-Baptiste Duroselle (coordonator), *Les frontières européenes de l'URSS*, Paris, Colin, 1957, p. 294.

27 Cf. T. Pavel, *op. cit.*, p. 258-259.

28 Vezi Ion M. Oprea, *România și Imperiul Rus 1900-1924*, vol. I, București, Editura Albatros, 1998, p. 20.

29 Până la mijlocul anilor treizeci ai secolului al XIX-lea, situația fusese diferită pentru locuitorii celor două maluri ale Prutului, care puteau să traverseze destul de ușor fluviul ca să facă vizite, schimb de mărfuri, animale etc. De mai multe ori autoritățile ruse ale Basarabiei se plânseseră contelui Benkendorf (renumitul șef al Secției a Treia, temuta poliție secretă a lui Nicolae I) cu privire la indisciplina și lipsa de încredere de care dădeau dovadă başkirii (o populație de etnie turcă și religie musulmană) și cazacii (un trib nomad din stepe) care, după recucerirea teritoriului de către ruși, primiseră sarcina să păzească granița dintre Basarabia și Principatul Moldovei. Vezi înștiințările lui Fazardi (un funcționar al poliției) și Mihail Voronțov (guvernator general al Basarabiei și al Rusiei Noi) către Benkendorf din decembrie 1834, în Ion Varta – Tatiana Varta, *Moldova și Țara Românească în timpul Domniilor Reglamentare. Documente inedite din Arhivele din Federația Rusă, Ucraina și Republica Moldova*, Chișinău, Cartdidact, 2002, doc. 5 și 6. În 1836 autoritățile și poliția Basarabiei au propus guvernatorului Voronțov să poată controla în punctele de frontieră toate plicurile poștale pe care locuitorii regiunii le primeau din afara țării. Trebuie spus că această hotărâre luată de autoritățile rusești răspundea și preocupării față de activitatea anumitor emigranți polonezi care, după revolta eșuată din 1830-'31, se stabiliseră pe teritoriul Principatului Moldovei. Vezi înștiințările trimise de Piotr Fiodorov de la Chișinău (guvernator civil și militar al Basarabiei) către Voronțov la data de 19 ianuarie 1836 și scrisoarea lui A. Guriev (guvernator militar al Kievului și guvernator general al Podoliei și Volâniei) către Voronțov din data de 25 iulie 1836, *Ibidem*, respectiv doc. 21 și 23. Efectele prevederilor adoptate nu au întârziat să apară. În vara anului 1837, Anatoli Demidov, călător și om de știință rus, se plângea tocmai de greutatea cu care se realiza comunicarea între Moldova și Basarabia și de carantina extenuantă pe care autoritățile o impuneau tuturor celor care veneau din Principatele dunărene și se pregăteau să călătorească pe teritoriul Imperiului Rus. Vezi Anatole de Demidoff, *Voyage dans la Russie Méridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie*, vol. I, Paris, E. Bourdin&C. Editeurs, 1842, p. 252.

30 Cf. Andreas Kappeler, *Centro e periferia nell'Impero russo, 1870-1914*, în „Rivista Storica Italiana", vol. CXV, Fasc. II, August, 2003, p. 428-430.

31 Cf. Andreas Kappeler, *La Russia. Storia di un impero multietnico*, Roma, Edizioni Lavoro, 2006, p. 226 [ed. originală: *Rußland als Vielvölkerreich. Entstehung. Geschichte. Zerfall*, München, 2001].

32 Vezi Marc Raeff, *La Russia degli zar*, Bari–Roma, Laterza, 1992[2], p. 149-153. [titlul original: *Comprendre l'ancien régime russe*, Paris, 1982].

33 Cf. A. Kappeler, *La Russia. Storia…*, *op. cit.*, p. 254.

34 Vezi Silviu Andrieș-Tabac, *Heraldica teritorială a Basarabiei şi Transnistriei*, Chişinău, Editura Museum, 1998, p. 48-49.

35 Vezi Pavel P. Soroka, *Gheografia Bessarabskoi gubernii*, Kișiniov, 1878, p. 80.

36 Tereza Stratilesco, *From Carphatian to Pindus. Pictures of Romanian country life*, London, Unwin Adelphi Terrace, 1906, p. 307 și p. 324. De cealaltă parte, situația era asemănătoare și pentru ruși; scriitorii și călătorii care ajungeau în Basarabia din marile orașe ale imperiului îi descriau pe românii de aici drept niște țigani pregătiți să-și însușească bunurile altora;. Cf. Charles King, *Mar Nero, dalle origini ai nostri giorni*, Roma, Donzelli, 2005, p. 224. [titlul original: *The Black Sea. A History*, Oxford, 2004].

37 Vezi Lidia Colesnic-Codreanca, *Limba română în Basarabia (1812-1918)*, Chişinău, Museum, 2003, p. 18.

38 Ioan I. Macovei, *Basarabia privită de străini*, în Ştefan Ciobanu (coordonator), *Basarabia*, Chişinău, Universitas, 1993, p. 233-235.

39 Citat în Gheorghe G. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, Institutul de Istorie Naţională din Bucureşti, 1947, p. 276.

40 Vezi Nicolae Popovschi, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruşi. Din negura trecutului: crâmpeie de amintiri*, Chişinău, Museum, 2000, p. 107. Nu se cunoaște numărul exact al preoților care oficiau în Basarabia în această perioadă, trebuie să fi fost totuși în jur de o sută. Pe cuprinsul teritoriului dintre Prut și Nistru, existau în 1871 un număr de 874 de biserici, dintre care 416 din lemn și 458 zidite. De obicei, erau clădiri extrem de simple și lipsite în majoritatea cazurilor de orice ornamente atât la interior, cât și în afară. *Ibidem*, p. 112-113.

41 *Ibidem*, p. 108.

42 *Ibidem*, p. 107-109.

43 Vezi V. Boldur, *Istoria Basarabiei*, Bucureşti, Editura Victor Frunză, 1992, p. 461.

44 P. Batiușkov, *Bessarabia: istoriceskoe opisanie*, Sankt Petersburg, 1892, p. 56.

45 Nu întâmplător prima tipografie din Basarabia a fost înființată la Chișinău în 1813 (și a intrat în funcțiune din mai 1814) din inițiativa exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni. Totuși, prima carte tipărită în Basarabia a fost un text literar didactic scris cu caractere chirilice; în 1815 a fost rândul „Liturghierului”. Vezi Paul Mihail – Zamfira Mihail, *Acte în limba română tipărite în Basarabia 1812-1830*, București, Editura Academiei Române, 1993, p. XII-XVIII. De-a lungul anilor activitatea tipografiei de la eparhia din Chișinău a crescut constant atât calitativ, cât și cantitativ, ajungând chiar să aprovizioneze numeroase dieceze și parohii din Principatul Moldovei și din Valahia. Vezi N. Popovschi, *op. cit.*, p. 134-135.

46 Cunoscuți în ținuturile românești și cu numele de lipoveni, credincioșii de rit vechi au migrat din Rusia în spațiul geografic românesc (mai ales în Dobrogea și în Bucovina)

în anii domniei țarului Petru cel Mare (1682-1725) și țarinei Ecaterina a II-a (1762-1796). Aproape toți făceau parte din mișcarea mai puțin radicală a *popovscilor* (adică cei cu preoți); cealaltă, mai radicală în refuzul liturghiei și al clerului tradițional, era numită *bezpopovci*, fără preoți. În zona Deltei Dunării s-au ocupat în special cu pescuitul și au păstrat intacte (de fapt, mulțumită toleranței pe care le-au arătat-o otomanii) limba, precum și toate obiceiurile și tradițiile. După aproape două secole de clandestinitate, în localitatea Fântâna Albă din Bucovina (astăzi Bila Krânâțea în Ucraina) a fost reconstruită, în anul 1846, o ierarhie episcopală de rit vechi; în orașul Brăila din România, există și astăzi o mitropolie autonomă de care aparțin aproape 50.000 de credincioși de rit vechi. Alături de alte mici minorități lingvistice și religioase din Europa Orientală (de exemplu lemkienii care trăiesc între Polonia și Slovacia sau huțulii care s-au stabilit în Carpații Orientali), lipovenii au păstrat în esență până în zilele noastre un stil de viață arhaic. Vezi Monika Bulaj, *Genti di Dio. Viaggio nell' altra Europa*, Catalogo della mostra, Roma, 2002. Fac aici trimitere și la consultarea paginii de internet a comunității rușilor lipoveni din România: http://crlr.ro/index.php, care oferă o analiză interesantă a activităților culturale, religioase, dar și a tradițiilor continuate de această populație arhaică.

47 Vezi Gregory L. Freeze, *From Supplication to Revolution. A Documentary Social History of Imperial Russia*, New York – Oxford, Oxford University Press, 1988, Doc. 65, p. 187-189. Conform recensământului din 1897, în Rusia trăiau două milioane de credincioși de rit vechi, deși în realitate numărul lor adevărat trebuie să fi fost undeva în jur de douăzeci de milioane. Vezi Richard Pipes, *La Russia. Potere e società dal medioevo alla dissoluzione dell'ancien régime*, Milano, Leonardo, 1989, p. 343. Despre Patriarhul Nikon (1652-1658) și reformele teologice și liturgice introduse de acesta în Biserica Ortodoxă Rusă, despre schisma credincioșilor de rit vechi și rolul pe care l-au avut în politica societății ruse vezi Robert Crummey, *The Old Believers and the World of Antichrist. The Vyg Community and Russian State 1694-1855*, Madison, 1970; Pia Pera, *I vecchi credenti e l'anticristo*, Genova, Marietti, 1992; Irina Paert, *Old Belivers, Religious Dissent and Gender in Russia, 1760-1850*, Manchester, Manchester University Press, 2003.

48 Cf. P. Batiușkov, *op. cit.*, p. 174.

49 Faptul este amintit și de una dintre cele mai vechi lucrări despre istoria românilor scrisă de un autor străin, devenită un clasic în domeniu: Robert W. Seton-Watson, *Histoire des Roumains. De l'époque romaine a l'achèvement de l'unité*, Paris, Les Presses Universitaires de France, 1937, p. 627-628 [titlul original: *A History of Romanians; from Roman Times to the Completion of Unity*, Cambridge, 1934].

50 Cf. Dmitrij Tschižewskij, *Storia dello spirito russo*, Firenze, Sansoni, 1965, p. 251-255 [titlul original: *Russische Geistesgeschichte*, Hamburg, 1959-1961]. Despre mișcarea rusofililor vezi Andrzej Walicki, *Una utopia conservatrice. Storia degli slavofili*, Torino, Einaudi, 1973. [titlul original: *W Kręgu konserwatywnej utopii. Struktura i przmiany rosyjskiego sławianofilstwa*, Warszawa, 1964].

51 Vezi Wolf Giusti, *Il Panslavismo*, Roma, Bonacci Editore, 1993, p. 43.

52 N. Popovschi, *op. cit.*, p. 153-154.

53 W. Giusti, *op. cit.*, p. 41.

54 Vezi A. Kappeler, *Russia. Storia…*, op. cit., p. 229.

55 Vezi Gheorghe Samureanu, *Cronica bisericească*, în „Biserica Ortodoxă Română", 3, 1887, p. 283.

56 Cf. P. Popovschi, *op. cit.*, p., 154-155.

57 Luminiţa Fassel, *Există nume în cultura lumii care nu au nevoie de atribute superlative. Interviu de Eugenia Bojoga*, în „Sud-Est. Artă, cultură, civilizaţie", 3, 2006, varianta elecrtonică *www.sud-est.md/* data ultimei accesări 2 noiembrie 2006.

58 Vezi Veronica Văcăraș, *Boyars in the National Romanian Movement during the Second Half of the 19th Century*, în „Transylvanian Review", XI, 2, 2002, p. 9-10.

59 Era vorba de mănăstiri care se găseau nu numai în Basarabia, ci și pe întreg teritoriul Principatelor, dar care depindeau în totalitate de instituții religioase aflate dincolo de hotarele acestora (în special în Palestina și Muntele Athos) și către care trimiteau toate veniturile obținute din administrarea terenurilor întinse pe care le posedau. În România averile lor au fost trecute în proprietatea statului odată cu venirea la putere a domnitorului Alexandru Ioan Cuza (1859-1866). Vezi Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza-Vodă*, București, Curtea Veche, 2000, p. 125-137.

60 Instituite în ianuarie 1863, în timpul marilor reforme judiciare și administrative promovate de țarul Alexandru al II-lea, așa-numitele zemstve erau alcătuite din consilii provinciale alese prin vot. Deși erau controlate îndeaproape de guvernatori și de Ministerul de Interne, aveau competențe în diverse domenii ale administrației locale, cum ar fi școala și asistența medicală, și promovau extinderea acestora în tot imperiul, în ciuda nenumăratelor dificultăți întâmpinate. Vezi Valentin Gitermann, *Storia della Russia. Dall'invasione napoleonica alla rivoluzione del 1917*, vol. II, Firenze, la Nuova Italia, 1992, p. 243-250 [titlul original: *Geschichte Russlands*, Zürich, 1944-49].

61 Cf. N. Popovschi, *op. cit.*, p. 126. Pentru o privire de ansamblu asupra politicii școlare a Rusiei țariste din această perioadă se face trimitere la Jeffrey Brooks, *Quando la Russia imparò a leggere: alfabetizzazione e cultura popolare 1861-1917*, Bologna, Il Mulino, 1992 [titlul original: *When Russia Learned to Read: Literacy and Popular Literature 1861-1917*, Princeton, 1985].

62 Gheorghe Negru, *Ţarismul şi mișcarea naţională a românilor din Basarabia*, Chişinău, Prut Internaţional, 2000, p. 30.

63 Cf. J. Brooks, *op. cit.*, p. 69.

64 L. Colesnic-Codreanca, *op. cit.*, p. 31-33.

65 Iulian Fruntașu, *O istorie etnopolitcă a Basarabiei. 1812-2002*, Chişinău, Cartier, 2002, p. 54.

66 La sfârșitul secolului al XIX-lea, în sistemul școlar aflat în vigoare în Basarabia și în restul imperiului, existau trei tipuri de școli primare: cele parohiale, cele ministeriale (organizate în mod diferit în funcție de locul unde funcționau, la oraș sau la țară) și cele care depindeau de zemstvă. Vezi Constantin Ungureanu, *Învăţământul primar din România, Transilvania, Bucovina şi Basarabia la sfârşitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea*, în „Revista istorică", XVII, 5-6, 2006, p. 126. Școlile controlate de zemstvă au inspirat modelul de referință pentru invățământul primar public în Rusia. Cf. J. Brooks, *op. cit.*, p. 73.

67 G. Negru, *op. cit.*, p. 8.

68 *Ibidem*, p. 14. Conform datelor furnizate de recensământul anului 1897, existau niște diferențe enorme între gradul de instruire la care ajunseseră comunitățile etnice neromânești din regiune. Procentul cel mai mare de alfabetizare era înregistrat de greci (67,7%), germani (63,2%), polonezi (54,6%), armeni (54,3%), evrei (36,7%) și ruși (31,3%). Printre populațiile cu cel mai mare grad de analfabetism se numărau țiganii (0,6%), ucrainenii (9,3%), găgăuzii (21,1%), bulgarii (19,1%) și bielorușii (28,1%). Vezi C. Ungureanu, *op. cit.*, p. 127.

69 L. Colesnic-Codreanca, *op. cit.*, p. 33-36.

70 I. Fruntașu, *op. cit.*, p. 55. Despre problema școlară, rapoartele autorităților imperiale cu privire la răspândirea limbii ruse și prevederile aferente vezi și G. Negru, *op. cit.*, p. 23-43.

71 Legea de emancipare din 1861 nu a avut în Basarabia consecințe prea relevante, se pare într-adevăr că iobagii nu depășeau ca număr 12.000 de persoane și proveneau aproape în totalitate din alte regiuni are imperiului.

72 E bine să menționăm că în Basarabia, ca, de altfel, în restul Imperiului Romanovilor, procesul de distribuire a pământului către țărani a fost gradual și a trecut prin etape legislative și administrative complexe. În 1882 a fost creată o Bancă țărănească, care ar fi trebuit să administreze patrimoniul Coroanei. Pentru a evita pericolul speculațiilor, un *ucaz* imperial a hotărât în noiembrie 1908 să creeze niște comisii agrare care să supravegheze transferul proprietățior mari către băncile agricole, iar ulterior, de la acestea către țărani. Până la revoluția din 1917, în Basarabia au fost distribuite în total 2.108.732 ha de pământ. Din acestea, 2.041.040 ha reprezentau terenuri cultivabile și 67.692 ha erau de pădure; 48.095 ha au fost repartizate către Banca țărănească, ajungându-se astfel cu totalul pământurilor distribuite la 2.156.827 ha. Vezi David Mitrany, *The Land & the Peasant in Romania. The War and Agrarian Reform (1917-'21)*, London – New Haven, Oxford University Press – Yale University Press, 1930, p. 200-204.

73 Vezi *Istoria narodnogo hozeaistva Moldavskoi SSR (1812-1917 gg.)*, Kișiniov, 1977, p. 107-114, cit. în Keith Hitchins, *România 1866-1947*, Bucureşti, Humanitas, 1996, p. 263 [titlul original: *Romania 1866-1947*, Oxford, 1994].

74 Vezi John Buchan (coordonator), *Bulgaria and Romania*, London, Hodder and Stoughton, 1924, p. 298-299.

75 Z. Arbore, *Basarabia în…*, op. cit., p. 383-387.

76 V. Gitermann, *op. cit.*, p. 276.

77 Vezi Anton Moraru, *Istoria românilor. Basarabia şi Trasnistria 1812-1993*, Chişinău, Editura AIVA, 1995, p. 50-51.

78 Datele studiilor sovietice redate de K. Hitchins, *România…*, op. cit., p. 263-264, coincid în mod semnificativ cu rezultatele istoriografiei moldovenești actuale. Vezi A. Moraru, *op. cit.*, p. 51-52.

79 Se pare că Basarabia s-a numărat printre acele regiuni ale Imperiului Rus mai puțin afectate de foametea din anul 1891, care în schimb a fost destul de dură în Ucraina, mai ales în regiunea Harkov.

80 A. Boldur, *op. cit.*, p. 400-403.

81 Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chişinău, Editura Cartea Moldovenească, 1991, p. 218-219.

82 *Ibidem*, p. 204. Vezi și Tatiana Sîrbu, *Istoria romilor din Basarabia în anii 1812-1918*, http://rroma.3x.ro/moldova.html data ultimei accesări 23 mai 2005.

83 *Ibidem*.

84 A. Moraru, *op. cit.*, p. 55.

85 *Svod dannâh o fabr. v Rossii za 1891 ned. Depart. Torgovli i Manuf. Finansov fabrik i zavodov Ebr. Rossii*, sot. II. D. Orlovi, 1894. Citat de Z. Arbore, *Basarabia în…*, op. cit., p. 474-475. Cu cei 42.091 km^2 ai săi, Podolia orientală avea o întindere puțin mai mică decât a Basarabiei, dar număra o populație relativ mai mare, calculată la începutul secolului al XX-lea la trei milioane de locuitori.

86 G. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 123-124.

87 Transnistria este un teritoriu de circa 8.300 km^2 așezat pe malul drept al Nistrului, de-a lungul graniței de sud-vest a Ucrainei. Deși locuită în mare parte de ucraineni, trăiau aici și mulți moldoveni, dar și alte minorități, printre care evrei, germani, bulgari, polonezi. Atunci, teritoriile regiunii erau împărțite între *gubernia* Herson, din care făcea parte și Tiraspolul, cel mai important centru locuit, și *gubernia* Podolsk.

88 Vezi Patricia Herlihy, *Odessa: a History 1794-1914*, Cambridge – Ma, Harvard University Press, 1986, p. 181-182.

89 Cf. Maria Bâtcă, *Dimensiunile spirituale ale Basarabiei*, Bucureşti, Fundaţia Culturală Libra, 1998, p. 39.

90 Problematica legislației aflate în vigoare în Basarabia este destul de complicată și a avut de suferit din cauza nenumăratelor vicisitudini istorice ale teritoriilor dintre Prut și Nistru. Armonizarea legilor din Principatul Moldovei cu cele turcești (Imperiul Otoman fiind puterea suverană), iar mai apoi cu cele rusești, nu s-a realizat întotdeauna; chiar și după unirea cu România, în anumite aspecte ale legislației civile, Basarabia a menținut mult timp un *statut* special, care a permis anumitor deprinderi legislative mai vechi să rămână în vigoare. Pentru o viziune de ansamblu vezi Z. Arbore, *Basarabia în…*, op. cit., p. 537-556. Despre legile speciale *Ibidem*, p. 561-608. Pentru un *excursus* istoric exhaustiv al evoluției legislative din Basarabia vezi A. Boldur, *op. cit.*, p. 482-488.

91 Charles Upson Clark, *United Romania*, New York, Arno Press & The New York Times, 1971, p. 83.

92 Aleksandr Nakko, *Ocerk grajdanskogo upravleniia v Bessarabii, Moldavii i Valakii vo vremea russko-turețkoi voinî 1806-1812 gg.*, în „Zapiski Imperatorskogo Odesskogo Obșcestva Istorii i Drevnostei”, XI, 1850, p. 308-310.

93 Despre comunitatea germană din Basarabia vezi opera monumentală a lui Karl Stumpp, *The Emigration from Germany to Russia in the Years 1763 to 1862*, II, Lincoln, American Historical Society of Germans from Russia, 2001[2].

94 Despre comunitatea bulgară din Basarabia vezi Léon Lamouche, *Les bulgares en Roumanie: Dobroudja et Bessarabie*, Paris, Imprimerie de la Démocratie, 1932; V. Diacovitch, *Les bulgares de Bessarabie*, Sofia, 1932. Deși demnă de apreciat din mai multe motive, ultima lucrare citată a fost foarte influențată în partea concluziilor de controversa politică, etnică și teritorială care în vremea publicării sale încă despărțea Bulgaria de România în ce privește Dobrogea de Sud. De dată mai recentă și utilizând fără îndoială o abordare științifică este lucrarea lui I. Meșeriuk, *Soțialno-ekonomiceskoe razvitie bolgarskih i gagauzskih siol v iujnoi Bessarabii (1808-1856 gg.)*, Kișiniov, Akademia Nauk Moldavskoi SSR, 1970.

95 Pentru o privire de ansamblu asupra coloniilor străine în Basarabia, rămâne totuși foarte important, în ciuda câtorva exagerări și a perioadei lungi de timp care a trecut de la publicare, studiul lui Antony Babel, *La Bessarabie. Étude historique, ethnographique et économique*, Paris, Librairie Félix Alcan, 1926, în special paginile 200-223. Vezi și I. Nistor, *op. cit.*, p. 197-214.

96 A. V. Boldur, *op. cit.*, p. 491.

97 Vezi Filip F. Vighel, *Vospominaniia*, vol. VI, Moskva, 1865, p. 98 și p. 144. Vighel a fost pentru scurt timp viceguvernator al Basarabiei și a reușit să-și atragă ostilitatea

nobilimii locale pentru că redactase un memoriu în care cerea ca legislația rusă să fie introdusă, fără alte amânări, pe întreg teritoriul cuprins între Prut și Nistru. Vezi Filip Vighel, *Zameceaniia na nânești sostoianie Bessarabii*, în „Ruskii Arhiv", 1, 1893, p. 1-36.

98 *Sfatul Suprem* era un soi de Parlament nobiliar pe care țarul Alexandru I îl îngăduise nobililor Basarabiei în 1817. Scarlat Sturdza, un reprezentant al acestor nobili, a fost desemnat primul guvernator al noii posesiuni țariste. Anul următor, această concesie a fost întregită printr-un statut (inaugurat la 29 aprilie, odată cu vizita țarului la Chișinău), care definea în mod exact *statutul* regiunii si recunoștea Basarabiei cel mai înalt grad de autonomie și autoguvernare de care putea să beneficieze o provincie rusească. Așa-zisa constituție a Basarabiei (*Ustav obrazovaniia Bessarabskoi Oblasti*), un document de 59 de pagini, încerca, de fapt, să integreze și să armonizeze legile și obiceiurile moldovenești cu cele rusești. Actul prevedea bilingvismul în administrație și păstrarea dreptului civil moldovenesc. Alte orânduieli moldovenești, cum era, de exemplu, sistemul fiscal, se păstrau, dar era introdus sistemul penal rusesc. Anul 1828 a însemnat pentru regiune sfârșitul perioadei de autonomie relativă și începutul unui proces de centralizare și, așa cum s-a văzut, de rusificare. Despre primii cincisprezece ani de dominație rusă în Basarabia vezi George F. Jewsbury, *The Russian Annexation of Bessarabia: 1774-1828. A Study of Imperial Expansion*, Boulder, Columbia University Press, 1976, p. 77-151.

99 A. V. Boldur, *op. cit.*, p. 459. Pentru o viziune de ansamblu eficientă a evoluției nobilimii basarabene, pentru reconstituirea evenimentelor istorice și componența familială a diferitelor neamuri boierești se face în general trimitere la studiul (recent retipărit) al lui Gheorghe Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru*, Bucureşti, Tritonic, 2004.

100 Vezi Matei Cazacu, *Familles de la noblesse roumaine au service de la Russie XVe-XIXe siècles*, în „Cahiers du monde russe et soviétique", vol. XXXIV, 1-2, 1993, p. 221. Referitor la acestea, în anii agitați și tulburi ai unirii cu România și ai emancipării Basarabiei de sub dominația rusească, un naționalist precum Ion Pelivan nu va ezita să acuze familiile de boieri care se rusificaseră pentru a-și urmări interesele de trădare față de restul populației moldovenești și față de idealul național românesc. Cf. Ion Pelivan, *La Bessarabie sous le régime russe (1812-1918)*, Paris, 1919, p. 35.

101 Nicolae Ciachir, *Basarabia sub stăpânire ţaristă*, Bucureşti, 1992, p. 18-19. De exemplu, Bulgakov, directorul general al Poștelor din Petersburg, primise în Basarabia terenuri a căror întindere ajungea la un total de 6.000 ha, la egalitate cu suprafața de teren primită de văduva unui anume general Kitov, descendent al familiei nobiliare a principilor Kutuzov-Smolenski. Vezi M. Cazacu, *op. cit.*, p. 226.

102 Vezi G. Negru, *op. cit.*, p.12.

103 Cf. Hugh Seton-Watson, *Storia dell'impero russo (1801-1917)*, Torino, Einaudi, 1971, p. 433-444 [titlul original: *The Russian Empire 1801-1917*, Oxford, 1967].

104 Dincolo de scopurile sale civile și științifice, s-a spus că acest recensământ a marcat un nou act de supunere și de control al populațiilor și regiunilor cuprinse în imperiu și încă parțial autonome față de puterea centrală de la Petersburg. Acest lucru a fost posibil prin sosirea în provincie a unor funcționari anume pregătiți pentru această misiune, care erau cu toții neapărat de naționalitate rusă, reprezentanți direcți ai puterii imperiale și de credință ortodoxă, cu această ocazie fiind recrutați și mulți preoți. Trebuie amintit că în timpul operațiunilor din provinciile mai îndepărtate de inima imperiului – de exemplu în guvernatoratul Kazan sau în teritoriile poloneze – au existat multe episoade de rezistență pornite de populațiile locale, episoade care au impus în anumite cazuri intervenția organelor de poliție și chiar a armatei. Vezi Juliette Cadiot, *Le recensement de 1897. Les limites du contrôle impériale et la représentation des nationalités*, în „Cahiers du Monde Russe", 45, 3-4, 2004, p. 441-464.

105 Găgăuzii s-au stabilit în partea meridională a Basarabiei începând cu jumătatea secolului al XVIII-lea; cel mai important centru locuit al lor a fost dintotdeauna orașul Comrat. Astăzi Găgăuzia este o regiune autonomă în cadrul Republicii Moldova.

106 N. K. Moghileanski, *Materilî dlea gheografii i statistiki Bessarabii*, Kișiniov, Tipografiia Bessarabskago Gubernskago Pravleniia, 1903, *passim*. Referitor la datele statistice din 1897, tot dintr-o perspectivă rusească vezi lucrarea lui L. S. Berg, *Naselenie Bessarabii. Etnograficeskii sostav i cislenost*, Petrograd, 1923. Concluziile cercetătorului rus au fost puternic contestate de către colegii români, la fel și toate datele recensământului din 1897, vezi în mod special P. Caraman, *Românitatea Besarabiei văzută de ştiinţa oficială sovietică*, în „Însemnări ieșene", 11, 1940, p. 18-40.

107 Vezi Alexandre Boldur, *La Bessarabie et les relations russo-roumaines (la question de la Bessarabie et le droit international)*, Paris, Librairie Universitarie J. Gamber Éditeur, 1927, p. 136-137. Datele recensământului furnizate de autoritățile rusești, în general acceptate (chiar și cu observațiile de rigoare) de comunitatea științifică din străinătate, au fost însă criticate cu vehemență, așa cum am spus în nota precedentă, de cercetătorii români care i-au acuzat pe funcționarii țariști de manipularea datelor de care dispuneau, considerându-i drept ruși pe moldovenii care știau să vorbească sau să citească în limba rusă sau care cunoșteau doar câteva cuvinte rusești. Vezi Ion Pelivan, *Le mouvement et l'accroissement de la population en Bessarabie*, Paris, 1919, p. 24-26. Nu cu mult timp în urmă, câțiva cercetători au avansat niște ipoteze în care exprimau dubii serioase cu privire la datele referitoare la Basarabia furnizate de autoritățile rusești. Vezi Anton Crihan, *Drepturile românilor asupra Basarabiei după unele surse ruseşti*, Galaţi, Editura Eminescu, 1995, p. 113-115. Conform lui Boldur, nu au fost rare nici cazurile în care autoritățile rusești au modificat numele românești rusificându-le. A. V. Boldur, *Istoria Basarabiei*…, op. cit., p. 493.

108 Vezi Dinu Poștarencu, *Populaţia urbană a Basarabiei: recensământul din 1897*, în „Destin românesc", 1, 2003, p. 209.

109 A. de Demidoff, *op. cit.*, p. 258.

110 Despre Bernardazzi și despre realizările lui din Basarabia vezi Ludmila P. Năstase, *Arhitectul A. I. Bernardazzi (paginii de biografie şi creaţie)*, în „Destin românesc”, 1, 1998, p. 98-105.

111 În 1861 Chișinăul avea în jur de 94.000 de locuitori, o statistică din 1890 număra 120.800, în timp ce, potrivit recensământului din 1894, numărul locuitorilor scăzuse la 108.500. Această cifră nu-i socotise însă pe locuitorii de la periferia orașului. Datele statisticii respective indică o creștere constantă a întreprinderilor meșteșugărești: dacă în 1861 existau 40, în 1897 numărul meșteșugarilor depășise 1000; un spectaculos salt înainte a făcut și comerțul. Complet inexistent de-a lungul secolului al XVIII-lea, la sfârșitul secolului al XIX-lea, 70% din populație erau implicate într-un fel sau altul în activitățile comerciale. Vezi Petru Ciobanu – Elena Șerbăniuc, *Unele aspecte ale evoluţiei demografice a oraşului Chişinău în perioada 1812-1918*, în Traian Rotariu – Sorina Paula Bolovan – Ioan Bolovan, *Populaţia României: Trecut, prezent, viitor*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006, p. 232-237.

112 Într-adevăr, între 1822 și 1833 autoritățile judiciare rusești au condamnat din varii motive și au trimis în Siberia 848 de persoane domiciliate în Basarabia, în timp ce în perioada 1880-1891 numărul locuitorilor din provincie condamnați și deportați dincolo de Urali a fost de 723. Aceste date provin dintr-o statistică extrasă din arhiva cancelariei *guberniei* de la Chișinău citată de Z. Arbore, *Basarabia în…*, op. cit., 535.

113 Pentru o analiză a dinamicilor politice din timpul domniei lui Alexandru al III-lea vezi Valdo Zilli, *La rivoluzione russa del 1905. La formazione dei partiti politici (1881-1904)*, Napoli, Istituto Italiano per gli Studi Storici, 1963, în special capitolele 1 și 2 din prima parte.

114 Citat în Franco Venturi, *Il populismo russo*, II, *Dalla liberazione dei servi al nihilismo*, Torino, Einaudi, 1979[2], p. 201-202.

115 M. Raeff, *op. cit.*, p. 164.

116 De exemplu, în 1863 frații Cotruță, descendenți ai unei vechi familii boierești, au propus ca limba română să fie folosită în acele acțiuni juridice în care erau implicate persoane care nu se puteau exprima în limba rusă. Cf. V. Văcăraș, *op. cit.*, p. 4-5.

117 G. Negru, *op. cit.*, p. 59-61; N. Ciachir, *op. cit.*, p. 54; Gheorghe Ghimpu, *Conştiinţa naţională a românilor moldoveni*, Chişinău, Garuda Art, 2002, p. 296-297.

118 Cf. Take Ionescu, *La politique étrangère de la Roumanie*, Bucarest, Carol Göbl, 1891, p. 13.

119 Cf. A. Boldur, *Istoria Basarabiei…*, op. cit., p. 482.

120 G. Negru, *op. cit.*, p. 57.

121 I. Fruntașu, *op. cit.*, p. 57.

122 În 1863, Gheorghe Gore, un intelectual pe care autoritățile țariste îl bănuiau că ar împărtăși ideile unioniste, a încercat în zadar să obțină permisiunea de a publica un ziar în limba română. Vezi V. Văcăraș, *op. cit.*, p. 5.

123 A. Boldur, *Istoria Basarabiei*, op. cit., p. 482. De fapt, pe tot parcursul secolului al XIX-lea, în Basarabia nu a apărut niciun ziar; exista doar un buletin al *guberniei* „Bessarabskie oblastnâe vedomosti", care a început să fie publicat din 1854. Începând cu anul 1867, eparhia din Chișinău a publicat un fel de gazetă religioasă, „Bessarabskie Eparhialnâe Vedomosti", care apărea împreună cu o traducere în limba română, însă în 1871 publicarea acestui supliment a fost interzisă din ordinul autorităților ruse. *Ibidem*, p. 470.

124 Vezi Adam B. Ulam, *In nome del popolo*, Milano, Garzanti, 1981[2], p. 276-277 [titlul original: *In the Name of the People*, New York, 1977].

125 Cf. F. Venturi, *op. cit.*, p. 102-110.

126 A. Moraru, *op. cit.*, p. 59-69.

127 I. Nistor, *op. cit.*, p. 269.

128 Nu numai comerțul și tipografiile, ci și industria săracă din Basarabia era aproape în totalitate condusă de antreprenori de origine evreiască. La sfârșitul secolului al XIX-lea, aceștia controlau 29 din cele 38 de fabrici care funcționau la Chișinău și aveau sute de angajați, în mare parte tot evrei.

129 Herman Rosenthal (coordonator), *Memoirs of a Russian governor. Prince Serge Dmitriyevich Urussov*, London – New York, Harper&Brothers Publishers, MCMVIII (1908). Pentru lucrarea de față a fost consultată versiunea electronică, care se găsește la adresa: http://depts.washington.edu/cartah/text_archive/urusov/meta_pag:shtml.

130 *Ibidem*.

131 *Ibidem*.

132 Hans Rogger, *La Russia prerivoluzionaria. 1881-1917*, Bologna, Il Mulino, 1982, p. 332-333 [titlul original: *Russia in the Age of Modernization and Revolution*, London – New York, 1983]. Partidul Bund a fost fondat în septembrie 1897 și a marcat punctul culminant al activității politice intense desfășurată de grupuri din Lituania și din Bielorusia care doreau să organizeze într-o formă stabilă toți muncitorii de origine evreiească din întreaga Rusie. Despre Bund vezi și Henri Minczeles, *Histoire générale du Bund un mouvement révolutionnaire juif*, Paris, Denoël, 1999.

133 Cf. V. Zilli, *op. cit.*, p. 323. Despre acest subiect vezi și A. Kappeler, *La Russia. Un impero…*, op. cit., p. 245-250.

134 H. Rosenthal, *op. cit.*

135 Cu un an înainte, Crușevan organizare o campanie de presă contra evreilor pe care-i acuza de moartea unui alt tânăr dispărut de la domiciliu și găsit ulterior fără suflare. Totuși, după ce poliția a descoperit adevăratul făptaș, calomniile publicistului au fost demascate, iar polemica începută cu puțin înainte s-a stins. Vezi Zeev Jabotinsky, *Kishinev Pogrom. A Singular Event in Jewish History*, http://www.wzo.org.il/en/resources/view.asp?id=1421 data ultimei accesări 3 iunie 2005. Crușevan a jucat un rol important și în răspândirea unuia dintre cele mai cunoscute și perfide falsuri din istoria secolului al XX-lea, *Protocoalele înțelepților Sionului* (*Protokolî sionskih mudreţov*), păstrând mult timp manuscrisul pe care îl primise de la Serghei Aleksandrovici Nilus, un personaj controversat. Îngrijind publicarea celei de-a treia ediții, S. A. Nilus a contribuit în mod fundamental la răspândirea ulterioară a manuscrisului în Europa acelor vremuri. De altfel, credibilitatea textului fusese confirmată în 1920 de ziarul „Times" de la Londra, care după un an a demonstrat că era vorba totuși de un fals. Cu câțiva ani înainte, în perioada august-septembrie 1903, Crușevan îngrijise personal prima ediție a *Protocoalelor*, care apăruse într-o revistă de extremă dreaptă de la Petersburg, „Znamea", condusă chiar de el. Publicarea pare să fi fost făcută cu sprijinul ministrului de Interne Pleve și prin colaborarea altui antisemit celebru, M. Menșikov, la doar după câteva luni distanță de la masacrul din Chișinău și aproape concomitent cu un alt *pogrom* celebru care a umplut de sânge orașul Gomel din Bielorusia. În fine, merită să amintim că o altă ediție rusească a tragicului manuscris a apărut la Petersburg în 1906 sub îngrijirea unui alt moldovean de la Chișinău, G. V. Butmi. Fost ofițer al armatei ruse, G. V. Butmi a pus alături de Crușevan bazele Sutelor negre, una dintre cele mai violente organizații antisemite ale Rusiei țariste de la sfârșit de secol XIX. Vezi Cesare G. de Michelis, *La giudeofobia in Russia. Dal libro di «kahl» ai Protocolli dei savi di Sion*, Torino, Bollati-Boringhieri, 2001, în special paginile 13-52; Sergio Romano, *I falsi protocolli. Il «complotto ebraico» dalla Russia di Nicola II ai nostri giorni*, Milano, TEA, 1995, p. 5-19. Un profil interesant al lui Crușevan, acest personaj sinistru, ales printre altele, în 1906, în cea de-a doua Dumă rusească, dar și în consiliul municipal al Dumei de la Chișinău, se poate citi în Iurie Colesnic, *Basarabia necunoscută*, vol. 3, Chişinău, Museum, 2000, p. 28-41. În volumul deja citat al lui Cesare de Michelis se poate consulta în traducere italiană *Programma della conquista del mondo da parte degli ebrei* (*Programul evreilor pentru cucerirea lumii*); editorialul lui Crușevan a apărut ca introducere la publicarea integrală a *Protocoalelor* din revista „Znamea". Vezi C. de Michelis, *op. cit.*, p. 81-82.

136 Z. Jabotinsky, *op. cit.*

137 Telegrama trimisă de Pleve guvernatorului Basarabiei, citată în V. Zilli, *op. cit.*, p. 322-323.

138 Lista completă a victimelor se găsește la adresa http://www.shtetlinks.jewishgen.org/kishinev/pogromvictims1903.htm data ultimei accesări 4 iunie 2005.

139 Peste 700 de case au fost distruse, iar 600 alte construcții, printre care magazine, depozite și ateliere meșteșugărești, au fost serios avariate. Daunele calculate se ridicau la 2,5 milioane de ruble de aur, iar peste 200 de familii au fost obligate să-și

părăsească locuințele. Vezi http://kishinev.lk.net/pogrom.html data ultimei accesări 4 iunie 2005.

140 *Ibidem*.

141 Referitor la opinia conform căreia autoritățile țariste nu erau responsabile în mod direct de masacrul produs, coincid atât părerile anumitor istorici, precum Rogger, deja citat, sau Orlando Figes, *La tragedia di un popolo. La Rivoluzione russa 1891-1924*, Milano, TEA, 1997, p. 117-118 [titlul original: *A People's Tragedy: the Russian Revolution, 1891-1924*, New York, 1997], cât și memoriile ultimului șef al așa-zisei *Ohrana*, vestita poliție secretă a țarului. Cf. A. T. Wassiliew, *Ochrana. Memorias del último director de la policía rusa*, Madrid, Espansa Calpe, 1966, p. 58 [titlul original: *The Ochrana, the Russian Secret Police*, Philadelphia, 1930]. Totuși, nu se poate nega că o parte a lumii politice rusești și țarul Nicolae al II-lea în persoană considerau că evreii meritaseră să primească o lecție din partea poporului întărâtat și pe drept înfuriat. De câțiva ani, prejudecățile despre evrei făceau parte din bagajul de idei al familiei imperiale care, spre exemplu, încă de pe vremea țarului Alexandru al III-lea, dădea crezare teoriilor nefondate despre sacrificiile rituale pe care evreii le-ar fi practicat. Nu trebuie uitat nici că în aproape 10 ani Nicolae al II-lea a contribuit personal cu douăsprezece milioane de ruble la publicarea de cărți și broșuri antisemite. Cf. Serghei Podbolotov, *And the entire mass of loyal people leapt up. The attitude of Nicholas II towards the pogroms*, în „Cahiers du monde russe", nr. 45, 1-2, p. 198. Cf. Léon Poleakov, *Storia dell'antisemitismo*, IV vol., *L'Europa suicida, 1870-1933*, Firenze, La Nuova Italia, 1990, p. 98-99 și p. 145. [titlul original: *Histoire de l'antisémitisme. L'Europe suicidaire, 1870-1933*, Paris, 1977]. Antisemitismul fervent al curții țariste și al suveranului Nicolae al II-lea este confirmat și de memoriile ministrului de Finanțe Witte, care a asistat la invectivele dure pe care țarul și *anturajul* său (Trepov, Pleve, Ignatiev) le adresau evreilor. Vezi *Mémoires du Comte Witte 1849-1915*, Paris, Plon, 1921, p. 168. Despre context și despre consecințele pe care *pogromul* de la Chișinău le-a avut asupra mișcării sioniste rusești, despre vâlva extraordinară pe care a pornit-o în Statele Unite, de exemplu, vezi studiul fundamental al lui Jonathan Frankel, *Gli ebrei russi. Tra socialismo e nazionalismo (1862-1917)*, Torino, Einaudi, 1990, p. 710-726 [titlul original: *Prophecy and Politics: Socialism, Nationalism, and the Russian Jews, 1862-1917*, Cambridge, 1981].

142 În octombrie 1905, Chișinăul a fost teatrul unui alt atac foarte dur împotriva comunității evreiești. De data aceasta au fost uciși 19 evrei, însă noutatea a constat în apariția unor formațiuni evreiești de autoapărare, care, probabil, au reușit să salveze multe vieți. Cea mai completă relatare a evenimentelor desfășurate în pragul sărbătorilor pascale din anul 1903 la Chișinău se găsește în Edward H. Judge, *Easter in Kishinev: Anatomy of a Pogrom*, New York, New York University Press, 1992. Bibliografia referitoare la aceste evenimente este destul de vastă: o listă completă a operelor publicate (inclusiv a operelor literare inspirate din evenimentele respective) se poate găsi la http://www.ibiblio.org/yiddish/libray/ks1903.html, data ultimei accesări 2 iunie 2005.

143 S-a stabilit că între anii 1902 și 1905 aproximativ 60.000 de evrei au părăsit teritoriile cuprinse între Prut și Nistru; de exemplu, populația evreiască de la Chișinău a scăzut de la aproximativ 60.000 de locuitori la circa 52.00, iar acest fenomen migratoriu a determinat, la rândul său, o ulterioară scădere a dezvoltării economice a Basarabiei. Vezi *Mémoires du Comte Witte*, op. cit., p. 233, și linkul deja citat http://kishinev.lk.-net/pogrom.html.

144 Citat în V. Gitermann, *op. cit.*, p. 471.

145 Citat în O. Figes, *op. cit.*, p. 239.

146 Cf. Giovanna Cigliano, *Riforma dell'impero e questione nazionale: il programma cadetto (1905)*, în „Studi Storici", 3, 2001, p. 611-612.

147 O frescă originală și punctuală a pulsiunilor și a proiectelor de reformă sau, în funcție de caz, o relatare a unei adevărate subminări a ordinii tradiționale care a neliniștit o parte a lumii politice și a societății ruse în epoca dinaintea revoluției din 1905 este cuprinsă în lucrarea lui V. Zilli, *op. cit.*, infra. Despre miopia politică a țarului și totalitatea evenimentelor din 1905 se face trimitere la reconstruirea punctuală și în același timp captivantă a lui V. Gitermann, *op. cit.*, p. 500-532.

148 Poate că cel mai răsunător eveniment petrecut în această perioadă în Basarabia a avut loc în orășelul Comrat, unde a fost proclamată efemera republică independentă a populației găgăuze. Acest episod a fost urmat de o revoltă violentă a țăranilor, însă, după câteva zile, ordinea a fost restabilită printr-o intervenție în forță a două escadroane de cavalerie.

149 Vezi Iurie Colesnic, *File pentru o enciclopedie naţională – Ciobanu Ştefan*, în „Magazin bibliologic", 4, 2003, versiunea digitală: http://www.bnrm.moldova.md/publicatii/fi-les/1/2003_4_09.pdf, data ultimei accesări 8 noiembrie 2006.

150 *Ocerki istorii Kommunisticeskoi Partii Moldavii*, Kișiniov, Cartea Moldovenească, 1968, p. 32-45.

151 A. Moraru, *op. cit.*, p. 77-82.

152 Constantin Stere (1865-1936) a fost arestat de autoritățile țariste din cauza implicării sale în mișcarea narodnicistă. A reușit să fugă în România și să se stabilească la Iași, unde, după ce a obținut licența în Drept, și-a continuat cariera academică, devenind rector la aceeași universitate. A fost un protagonist al vieții culturale și politice (ca deputat liberal) românești antebelice, numărându-se, în 1906, printre fondatorii primului ziar românesc apărut pe teritoriul dintre Prut și Nistru, „Basarabia". Întors la Chișinău, în 1918 a fost unul dintre făuritorii Unirii Basarabiei cu România, deși în Regat reputația îi fusese pătată de acuzațiile de trădare pentru că refuzase să părăsească Bucureștiul ocupat de trupele Puterilor Centrale; toate acestea se petrecuseră după ce condusese o campanie activă pentru a alia România cu Germania împotriva Rusiei. Referitor la Stere se face trimitere la biografia fundamentală a lui Zigu Ornea, *Viața lui Stere*, București, Editura Cartea Românească, 1989. Lucrarea lui

Z. Ornea este, cu siguranță, instrumentul cel mai potrivit pentru a înțelege pe deplin personalitatea complexă a lui Stere; totuși o sinteză interesantă a spiritului social și politic al lui Stere se găsește în Grigore Bârsa, *Câteva consideraţii referitoare la contextul istoric şi interesul naţional în ideologia social-politică a lui Constantin Stere*, în „Revista Moldovei", 3-4, 1994, p. 46-54.

153 Cf. Constantin Stere, *Singur împotriva tuturor*, Chişinău, Cartier, 1997, p. 77.

154 T. Pavel, *op. cit.*, p. 265-268.

155 Vezi Z. Ornea, *op. cit.*, p. 344-350.

156 Constantin Stere, *În preajma revoluţiei*, vol. VIII, Chişinău, 1991, p. 239-357.

157 Vom regăsi mare parte din acest grup și în continuarea acestui studiu. Totuși despre câțiva dintre ei este potrivit să oferim unele informații încă de pe acum. Emanoil Gavriliță (1874-1910), cel mai vârstnic și mentor al grupării în anumite privințe, a fost editorul ziarului și persoana care purta tratativele dintre restul redactorilor și autoritățile ruse. Vezi I. Colesnic, *op. cit.*, vol. I, Chişinău, Universitas, 1993, p. 32-37. Ion Pelivan (1876-1954) fusese deja arestat de autoritățile țariste în 1902 la Dorpat, unde frecventa cursurile universității. Organizase în interiorul acesteia o bibliotecă românească secretă, care a permis multor studenți moldoveni de acolo să intre pentru prima dată în contact cu autori și texte scrise în limba maternă. A fost publicist și unul dintre cei mai activi protagoniști ai mișcării naționale moldovenești (pe care a reprezentat-o la Conferința de Pace de la Paris), deci o personalitate foarte activă în viața politică a României interbelice. După instaurarea dictaturii comuniste în România, și-a găsit sfârșitul în celebra închisoare de la Sighet. Pentru o scurtă trecere în revistă a vieții sale vezi Iurie Colesnic (coordonator), *Chişinău Enciclopedie*, Chişinău, Museum, 1997, p. 361. Pantelimon Halippa (1883-1979), publicist și protagonist al eliberării Basarabiei de sub stăpânirea Rusiei și deci al unirii cu România, a ocupat funcția de președinte al *Sfatului Țării*. În perioada interbelică a fost foarte activ în viața politică a României, ocupând în repetate rânduri importante funcții administrative. În Basarabia personalitatea sa a căpătat un prestigiu indiscutabil în acea perioadă. Promotor al multor inițiative politice și culturale, în perioada interbelică a devenit, fără îndoială, una dintre cele mai influente personalități din Basarabia. După instaurarea regimului comunist în România, a fost condamnat la mai mulți ani de muncă forțată. Vezi I. Colesnic, *Basarabia*…, op. cit., p. 66-77.

158 Despre Stolâpin (reformator și absolutist în același timp, conform opiniei lui Hugh Seton-Watson) și tentativa lui eșuată de a moderniza Rusia începând de sus, vezi Luciano Saccorotti, *P. A. Stolypin: una vita per lo zar*, Soveria Mannelli, Rubbettino, 2002.

159 C. Stere, *op. cit.*, p. 82-83.

160 Despre acest subiect vezi Teodor Pavel, *Între Rusia ţarilor şi Germania Wilhelmiană. Un memoriu basarabean din 1916*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1996.

161 G. Negru, *op. cit.*, p. 77-78; I. Colesnic, *Chişinău*…, op. cit., p. 320.

162 Imnul național al României.

163 Cf. Charles King, *The Moldovans. Romania, Russia and the Politics of Culture*, Stanford, Hoover Institution Press, 1999, p. 29.

164 Silvia Grossu – Gheorghe Palade, *Presa din Basarabia în contextul socio-cultural de la începuturile ei până în 1957*, în *Presa Basarabeană de la începuturi până în anul 1957*, p. 24.

165 În ciuda precauțiilor luate, activitatea mitropolitului a atras la rândul ei atenția poliției țariste și a mai-marilor bisericii. Astfel, la presiunile episcopului Serafim Ciceagov, Gurie a fost obligat să părăsească Basarabia în 1910, unde s-a putut întoarce doar în 1917. Despre activitatea intelectuală a acestui prelat vezi Nestor Vornicescu, *Mitropolitul Gurie al Basarabiei – osteneli cărturăreşti*, în „Destin românesc", 2, 1994, p. 94-107.

166 Vezi Gheorghe Ghibănescu, *Impresii şi note din Basarabia*, Chişinău, Editura Civitas, 2001, p. 14-100.

167 În timpul vizitei pe care suveranul a făcut-o la Chișinău a fost pusă și piatra de temelie a monumentului unde avea să se înalțe statuia ecvestră a țarului care cucerise Basarabia, Alexandru I. Monumentul a fost terminat și inaugurat de-abia în 1914.

168 Ion Negrei – Dinu Poștarencu (coordonatori), *O pagină din istoria Besarabiei: Sfatul Ţării*, Chişinău, Prut Internaţional, 2004, p. 58-59.

169 Vezi N. Lașkov, *Bessarabia k stoletiiu prisoedineniia k Rossii 1812-V-16-1912 gg. Gheograficeskii i istoriko-statisticeskii obzor sostoiania kraia*, Kișiniov, Tipografiia Bessarabskogo Gubernskogo Pravleniia, 1912, p. 53.

170 Cf. Wim P. van Meurs, *The Bassarabian Question in Communist Historiography. Nationalist and Communist Politics and Historic-Writing*, New York, Columbia University Press, 1994, p. 154.

171 Constantin I. Lungu – T. Al. Ştirbu, *Basarabia economică*, în Şt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 374.

172 John Reed, *La guerra nell'Europa orientale 1915. Balcani e Russia*, Milano, Edizioni Pantarei, 2004[2], p. 89-90 [titlul original: *The War in Eastern Europe Described by John Reed Pictured by Boardman Robinson*, New York, 1916].

173 A. Boldur, *op. cit.*, p. 461-463.

174 I. Nistor, *op. cit.*, p. 276. Raportat la populația puțin mai mică de două milioane de locuitori a Basarabiei, este totuși vorba de un număr destul de mare, care, evident, îi includea și pe rezerviști, dar și pe cei care, având o vârstă cuprinsă între 18 și 40 de ani, fuseseră trecuți cu toții, într-un fel sau altul, în slujba armatei.

175 Despre campania militară a românilor din anii 1916-1917, vezi Norman Stone, *The Eastern Front. 1914-1918*, London, Penguin Books, 1998, p. 264-281.

176 Vedi Glenn E. Torrey, *The Revolutionary Army and Romania, 1917*, Pittsburgh, The Carl Beck Papers in Russian and East European Studies, n. 1103, 1995, p. II.

177 Această situație nu trebuie să ne surprindă: de fapt, chiar și în zilele decisive ale răsturnării regimului țarist, Marele Cartier General al armatei rusești, stabilit în localitatea Moghiliov, a primit doar informații fragmentare și adesea inexacte despre evenimentele care cuprinseseră Petersburgul și celelalte orașe, fără a putea, de fapt, să influențeze în mod decisiv cursul evenimentelor. Cf. George Katkov, *Russia 1917. La Rivoluzione di febbraio*, Milano, Rizzoli, 1973 (4), p. 388-393 [titlul original: *Russia 1917. February Revolution*, London, 1968].

178 Vezi Alessandro Kerenski, *La Rivoluzione russa*, Milano, Edizioni Sunland, s.d., p. 218 [titlul original: *The Catastrophe. The Krerensky's Own Story of the Russian Revolution*, New York – London, 1927].

179 *Ibidem*, p. 223.

180 Cf. Marc Ferro, *La rivoluzione del 1917. La caduta dello zarismo e le origini della rivoluzione d'ottobre*, Firenze, Sansoni, 1974, p. 83-85 [titlul original: *La Révolution de 1917. La chute du zarisme et les origines d'Octobre*, Paris, 1967]. Despre criza armatei imperiale rusești, vezi reconstituirea fundamentală cuprinsă în Allan K. Wildman, *The End of Russian Imperial Army. The Old Army and the Soldiers' Revolt (March-April 1917)*, Princeton, Princeton University Press, 1980, p. 234-245. O analiză sovietică despre radicalismul în creștere al trupelor rusești și despre influența bolșevică asupra acestora este cuprinsă în lucrarea lui M. M. Ghițiu, *Deiatelnost soldatskih sovetov i komitetov na rumânskom fronte i v Moldavii v 1917 g.*, Chişinău, 1985. O mărturie directă a suferinței tot mai mari și de nesuportat încercată de trupele rusești, de data aceasta pe frontul românesc, este oferită de Aleksandr Mosolov, ministrul plenipotențiar al Rusiei la Iași de atunci, *Misiunea mea în România*, Bucureşti, Silex, 1997, p. 138 și urm. [textul original este în limba franceză: *Ma mission en Roumanie*].

181 A. K. Wildman, *op. cit.*, p. 233-234.

182 Allan K. Wildman, *The End of Russian Imperial Army. The Road to Soviet Power and Peace*, Princeton, Princeton University Press, 1987, p. 221-225.

183 Situația Moldovei era chiar mai dificilă decât a Valahiei. Resursele acelui teritoriu, considerat în mod tradițional drept cea mai săracă parte a *Regatului*, cu siguranță nu ajungeau ca să hrănească cele peste două milioane de locuitori, jumătate de milion de soldați români, un milion de refugiați și tot atâția soldați ruși care se bazau exclusiv pe resursele românilor. În timpul iernii s-au înregistrat peste 80.000 de decese. Deosebit de impresionante erau cifrele care ajungeau de la Iași unde, conform unor estimări, s-ar fi înregistrat într-o anumită perioadă chiar și 400 de decese pe zi. Cf. Glenn Torrey, *La prima guerra mondiale e l'Unione del 1918*, în Stephen Fischer-Galați – Dinu

C. Giurescu – Ioan-Aurel Pop (coordonator), *Una storia dei romeni. Studi critici*, Cluj-Napoca, Fondazione Culturale Romena – Centro Studi Transilvani, 2003, p. 289 [titlul original: *O istorie a românilor*, Cluj-Napoca, 1998].

184 Vezi Eugenia Danu, *Consideraţii cu privire la legăturile între români în anii primului război mondial*, în „Revista de istorie a Moldovei", 3-4, 1998, p. 5-6.

185 C. King., *The Moldovans…*, op. cit., p. 31.

186 Despre „Cuvânt moldovenesc" și bătălia națională pe care a purtat-o, vezi Valeriu Popovschi, *Rolul ziarului „Cuvânt moldovenesc" în trezirea conştiinţei naţionale a românilor basarabeni în 1917*, în „Destin românesc", 4, 1995, p. 85.

187 Vasile Harea, *Basarabia pe drumul unirii. Document*, Galaţi, Editura Eminescu, 1995, p. 18-19.

188 Călătorind mult și fiind ales judecător la tribunalul din Hotin în anul 1867, Vasile Stroescu (1845-1926) a fost unul dintre animatorii principali ai bătăliei politice și naționale purtate de ziarul „Cuvânt moldovenesc". În anul 1919 a devenit primul președinte al noului Parlament al României Mari.

189 Jurist și un foarte bun cunoscător al istoriei Basarabiei, Pavel Gore (1878-1927) a fost, fără îndoială, unul dintre cei mai de seamă intelectuali ai Basarabiei moderne. Susținător convins al mișcării naționale, în 1912 a cerut în mod oficial ca limba română să fie introdusă în școlile din regiune. La 20 martie 1917 a devenit președinte al PNM (Stroescu era doar președinte onorific). După Unire, a abandonat aproape în totalitate activitatea politică, ca să-și concentreze eforturile pentru valorificarea patrimoniului cultural al Basarabiei. Vezi Iurie Colesnic, *Generaţia Unirii*, Chişinău, Museum – Fundaţia Culturală Română, 2004, p. 214-218. Vladimir Herţa (sau Hertza) (1868-1924) provenea dintr-o familie de moșieri, foarte probabil de origine germană. În 1917 devine vicepreședintele PNM și al Societății Culturale Moldovenești. În 1918-1919 a fost primar al Chișinăului, iar după Unire și până la moartea sa, a luat o poziție tot mai critică față de noii guvernatori și aparatul administrativ al Basarabiei, ambii devenind ținta unor atacuri repetate în paginile jurnalului „Dezrobirea", vocea asociației sale Liga Românească din Basarabia. Vezi *Ibidem*, p. 229. Onisifor Ghibu (1883-1972), originar dintr-un sat transilvănean din județul Sibiu, a fost profesor universitar și membru al Academiei Române. Activist de prim rang al societății iredentiste a românilor transilvăneni, ASTRA, la izbucnirea Primului Război Mondial a fugit, mai întâi, în Moldova, iar din martie 1917 s-a refugiat în Basarabia, unde s-a străduit din greu să trezească conștiința națională a populației moldovenești. A înființat la Chișinău prima tipografie care avea în dotare literele alfabetului latin și a devenit în scurt timp unul dintre cei mai activi membri ai PNM. A lăsat numeroase opere științifice și memorialistice, cele din urmă fiind importante în reconstituirea traseului pe care Basarabia l-a parcurs pentru a se emancipa de sub dominația Rusiei și pentru a se uni cu România. În acest sens trebuie amintite cel puțin următoarele opere: *În vâltoarea revoluţiei ruseşti – însemnări din Basarabia anului 1917*, Bucureşti, Fundaţia

Culturală Română, 1993; *De la Basarabia rusească la Basarabia românească*, Bucureşti, Semne, 1997; *Pe baricadele vieţii: în Basarabia revoluţionară, 1917-1918: amintiri*, Chişinău. 1992. Referitor la biografia lui Ghibu se face trimitere la descrierile concise cuprinse în I. Colesnic, *Generaţia…*, op. cit., p. 213-214; I. Colesnic, *Basarabia…*, op. cit., vol. II, p. 92-97. Vezi și scurta, dar puternica schiță bibliografică făcută de Ion Lupaș, *Onisifor Ghibu*, în *Din istoria Transilvaniei*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1988, p. 283-285.

190 Valeriu Popovschi, *Despre Partidul Naţional Moldovenesc creat în 1917*, în „Destin românesc", 2, 1994, p. 120-122. Pentru programul integral, vezi Ion Calafeteanu – Viorica-Pompilia Moisuc, *Unirea Basarabiei şi a Bucovinei cu România – Documente*, Chişinău, Editura Hyperion, 1995, doc. 2, p. 25-26.

191 A fost, de pildă, situația proiectului de reformă agrară, inclus în programul PNM doar la începutul lunii iunie 1917. Această cerere fusese adusă în discuție cu stăruință în luna mai a aceluiași an de Congresul Țăranilor din Basarabia.

192 Semnificative par a fi în acest sens rezultatele slabe pe care PNM le-a obținut la alegerile Dumei din Chișinău în august 1917, unde această formațiune a reușit să câștige un loc în parlament doar pentru 6 din cei 31 de candidați pe care îi avea. Vezi Ion Țurcanu, *Unirea Basarabiei cu România. Preludii, premise, realizări. 1918*, Chișinău, Tipografia Centrală, p. 46-48.

193 Vezi A. Udalțov – L. Cerepnin (coordonator), *Kurs istorii Moldavii*, Kișiniov, Școala Sovietică, 1949, p. 411-416.

194 Vezi Cornelia Bodea, *Ion Buzdugan şi Unirea Basarabiei*, în „Academia Română – Memoriile secţiei de Ştiinţe istorice şi arheologice", Seria IV, Tomul XX, 1995, p. 178-180.

195 În multe publicații apărute în Moldova în ultimii ani e greu de găsit vreo urmă a trecutului socialist al lui Anton Crihan (1883-1993). Despre acest subiect și despre contextul mai general al înființării Partidului Socialist Revoluționar Moldovenesc, vezi *Ocerki istorii*, op. cit., p. 42-55.

196 I. Calafeteanu – V. P. Moisuc, *op. cit.*, doc. 10, p. 37-38. În *Rada* compusă din 822 de membri, 15% erau reprezentanți ai minorităților: ruși, evrei și polonezi; 18 din cei 54 de membri ai Radei mici aparțineau acestor naționalități. Vezi Paul Robert Magocsi, *A History of Ukraine*, Seattle, University of Washington Press, 1996, p. 477.

197 Eugenia Istrati, *Sfatul deputaţilor soldaţi şi ofiţeri moldoveni din Odesa şi rolul lui în mişcarea de eliberare naţională din Basarabia în anul 1917*, în „Destin românesc", 2, 1994, p. 23-33.

198 I. Țurcanu, *op. cit.*, p. 20-21.

199 Cf. Dimitrie Bogos, *La răspântie. Moldova de la Nistru, 1917-1918*, Chișinău, Știința, 1998, p. 66.

200 Eugenia Danu, *Rolul studenților în mișcarea națională românească din Basarabia în anii 1917-1918*, în „Destin românesc”, 2, 1998, p. 16-17.

201 I. Țurcanu, *op. cit.*, p. 28-29.

202 Ion Inculeț (1884-1940) a fost colaborator la „Basarabia”, primul ziar în limba română apărut în regiunea de dincolo de Prut, profesor la Universitatea din Sankt Petersburg și primul președinte care a condus *Sfatul Țării*. După unirea Basarabiei cu România a devenit membru al Academiei Române și a participat destul de activ la viața politică, ocupând funcții ministeriale importante în diferite guverne, începând cu perioada interbelică și până la moartea sa.

203 Cf. A. Boldur, *Istoria Basarabiei*…, op. cit., p. 502.

204 Izeaslav Levit, *Republica Moldovenească (noiembrie 1917 – noiembrie 1918)*, Chişinău, Universul, 2003, p. 4.

205 Ştefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studiu şi documente cu privire la mişcarea naţională din Basarabia în anii 1917-1918*, Chişinău, Universitas, 1993, p. 105-106.

206 „Cuvânt moldovenesc”, 28 mai 1917, nr. 42.

207 Vezi Alexandru Bobeică, *Sfatul Ţării. Stindard al renaşterii naţionale*, Chişinău, Universitas, 1993, p. 58-67.

208 V. Gitermann, *op. cit.*, p. 667.

209 Cf. Thierry Sarmant, *La désintégration de l’Armée russe sur le front roumain d’après les rapports du général Berthelot*, în George Cipăianu – Vasile Vesa (coordonator), *La fin de la Première guerre mondiale et la nouvelle architecture géopolitique européenne*, Cluj, Presses Universitaires de Cluj, 2000, p. 244-249. G. Torrey, *op. cit.*, p. 86-87; A. Mosolov, *op. cit.*, p. 148-149.

210 *Ibidem*, p. 145.

211 G. Torrey, *op. cit.*, p. 17-24.

212 Pentru informații despre fiecare membru al *Sfatului Țării*, vezi Alexandru Chiriac, *Membrii Sfatul Țării. 1917-1918*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2001. Începând cu 21 noiembrie 1917, data primei ședințe, și până la 27 noiembrie 1918, data ultimei întâlniri, în total 245 de persoane au primit mandatul de deputat în *Sfatul Țării*. Totuși, în actul notarial oficial descoperit de un cercetător român în arhiva privată a familiei Halippa, totalul membrilor aleși în *Sfatul Țării* era de 228. Cf. *Ibidem*, p. 35-34. La lucrările desfășurate în cadrul *Sfatului Țării* a participat și o femeie, Elena Alistar (1873-1955), născută într-o familie modestă dintr-un sat din județul Ismail; tătăl său era preot. Cu ajutorul lui Vasile Stroescu, Elena Alistar a obținut o bursă, astfel că în 1910 s-a înscris la Facultatea de Medicină din Iași, unde a intrat în contact și a frecventat asiduu cercurile naționaliste moldovenești. În 1914 s-a întors în Basarabia, unde a fost arestată de autoritățile țariste timp de 45 de zile, fiind acuzată de

activități îndreptate împotriva statului rus. A lucrat ca medic la spitalul Costiujeni din Chișinău, iar în 1917 s-a numărat printre fondatorii Partidului Național Moldovenesc. A fost însă și un membru important al Ligii Culturale a Femeilor, care tocmai din acest motiv a delegat-o ca reprezentant în *Sfatul Țării*. În perioada interbelică a rămas un punct de referință constant al mișcării culturale din Basarabia. Vezi Anatol Eremia, *Alistar Elena în Chișinău*…, op. cit., p. 35-36.

213 44 de reprezentanți aveau să fie aleși de congresul militarilor, 30 de sovietele țărănești, 21 de zemstve, 28 de grupurile etnice minoritare, 11 de sindicate, iar, în sfârșit, 16 de diferitele organe administrative ale județelor.

214 Cf., de exemplu, în acest sens studiul interesant și documentat al lui Valeriu Popovschi, *Despre construirea Republicii Democratice Moldovenești la 2 decembrie 1917*, în „Revista de istorie a Moldovei”, 1-4, 2001, p. 92-105.

215 Ministerele erau următoarele: Afacerile Interne i-au fost încredințate lui Vladimir Cristi, Afacerile Externe lui Ion Pelivan, Finanțele lui Teofil Ioncu, Istrucțiunea Publică lui Ștefan Ciobanu, Poșta și Serviciile de Comunicație lui Nicolae Bosie-Codreanu, Războiul și Marina lui Teodosie Cojocaru, Justiția și Cultele lui Mihail Savenco, Industria și Comerțul lui Veniamin Grinfeld. În afară de Pelivan, amintit mai sus, dintre toți directorii personalitatea cea mai importantă a fost, fără îndoială, Ștefan Ciobanu (1883-1950), care, după finalizarea studiilor universitare la Kiev și diferite specializări efectuate la Petersburg, Moscova, Varșovia, a ajuns să fie, în 1917, unul dintre cei mai activi protagoniști ai scenei politice din Basarabiei. În luna decembrie a aceluiași an a primit funcția de director general al Instrucțiunii Publice din Basarabia, iar în 1918 a fost numit membru al Academiei Române. A scris numeroase lucrări despre istoria și cultura Basarabiei, despre orașul Chișinău, dar și o importantă operă memorialistică despre evenimentele din anii 1917-1918. Începând cu anul 1938, a predat literatura română la Universitatea din București. Vezi I. Colesnic, *Basarabia necunoscută*…, op. cit., vol. I, p. 58-65.

216 Pantelimon Erhan (1884-1971), membru al Partidului Socialist Revoluționar, a fost trimis în Basarabia împreună cu Inculeț pentru a face propagandă în favoarea Guvernului Provizoriu de la Petersburg, ajuns la putere în februarie 1917. După ce a fost ales în *Sfatul Țării*, Pantelimon Erhan și-a schimbat treptat poziția în favoarea autonomiei și deci a anexării Basarabiei la România. După 1918 a fost ales director general al Instrucțiunii Publice în Basarabia și senator în Parlamentul din Regat. În perioada dintre sfârșitul anilor douăzeci și începutul anilor treizeci, Pantelimon Erhan a luat poziții tot mai radicale față de administrația românească din Basarabia. Tot atunci a întemeiat o organizație, puternic combătută de către autorități, care dorea să ușureze situația economică a țăranilor din Basarabia aflați sub povara datoriilor la cămătari sau la băncile populare. Vezi Iurie Colesnic, *Generația*…, op. cit., p. 201-202.

217 I. Levit, *op. cit.*, p. 45-48.

218 *Ibidem*, p. 51-54.

219 A. Moraru, *op. cit.*, p. 163-164.

220 Mihail Itchis, *Krestianskoe dvijenie v Moldavii v 1917 godu v pretvorenie v jizni leninskogo dekreta o zemle*, Kișiniov, 1970, p. 186-187.

221 Născut în Dobrogea într-o familie de moșieri de origine bulgară, Christian Rakovski (1873-1941) a fost unul dintre făuritorii mișcării socialiste românești. Arestat în septembrie 1916, a fost eliberat din închisoarea de la Iași de un grup de soldați ruși după căderea țarului. În octombrie 1917, a aderat la partidul bolșevic și a devenit în scurt timp unul dintre cei mai cunoscuți membri ai acestuia, mai ales datorită activității desfășurate în Ucraina și pe frontul românesc. În timpul conflictului civil împotriva gărzilor albe, s-a aflat la conducerea Republicii Sovietice din Ucraina. După război, și în virtutea rolului său de ambasador (a fost numit în această funcție importantă la Londra), a continuat să fie preocupat de Basarabia, motiv pentru care a intrat în repetate rânduri într-o polemică la distanță cu Nicolae Titulescu. Implicat în procesul de epurare inițiat de teroarea roșie, a fost executat în 1941. Despre activitatea lui politică și diplomatică vezi Francis Conte, *Un révolutionnaire-diplomate: Christian Rakovski. L'Union soviètique et l'Europe (1922-1941)*, Paris – La Haye – New York, Mouton Éditeur, 1978.

222 Vezi Pierre Broué, *Rakovsky ou la Révolution dans tous les pays*, Paris, Fayard, 1996, p. 137.

223 Cf. I. Levit, *op. cit.*, p. 162-170.

224 Cf. Glenn Torrey, *A Note on the Bessarabian Search for Military Assistance*, December 1917, în „Destin românesc", 4, 1997, p. 58-60.

225 De fapt, înaltele comandamente ale Puterilor Centrale n-au fost de acord cu trimiterea trupelor românești în Basarabia, deoarece considerau că acestea acționau încă în baza unui spirit și a unei motivații contrare intereselor militare ale Germaniei și Austro-Ungariei, așa cum ar fi reieșit din ocuparea unor puncte strategice fortificate înainte de ruși. Totuși, generalul Lupescu i-a calmat pe interlocutorii săi austrieci și germani, declarând încă o dată că „trupele românești din Basarabia n-au fost trimise pe un alt front de luptă, ci în zona lor de popas, concomitent cu trupele ucrainene și musulmane pentru a asigura sosirea și a ușura distribuirea proviziilor […]" Ion Bulei – Rudolf Dinu, *La Romania nella Grande guerra. Documenti militari e diplomatici italiani, 1914-1918*, Bucureşti, Editura Militară, 2006. Notă asupra discuțiilor purtate la Focșani în perioada ianuarie-februarie 1918 între reprezentanții Comandamentului Suprem al românilor și cei ai Comandamentului Suprem al Puterilor Centrale. Doc. 217, p. 283-284.

226 Vezi Ştefan Gh. Usinevici, *Nostalgii basarabene. Mărturii autobiografice*, Cluj-Napoca, Casa Cărţii de Ştiinţă, 1996, p. 160.

227 Daniel Ciugureanu (1885-1950), care și-a luat licența în medicină la Kiev în 1913, și-a început activitatea politică chiar în rândurile comunității studențești a moldovenilor

din capitala Ucrainei ca membru al societății *Deșteptarea*. După unirea Basarabiei cu România și-a continuat activitatea politică, ocupând mai întâi funcția de vicepreședinte al Camerei Deputaților, iar după câțiva ani, cea de președinte al Senatului. În anul 1932 s-a mutat definitiv la București și tot atunci a înaintat regelui Carol al II-lea un *memorandum* detaliat despre gravele neajunsuri ale administrației românești din Basarabia. După instaurarea regimului comunist în România, la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, a fost arestat de noua conducere și a murit în închisoare la scurt timp după aceea.

228 Cf. W. P. van Meurs, *op. cit.*, p. 65-66.

229 Cf. Alexandru Averescu, *Notițe zilnice din războiu (1916-1918)*, București, Editura Cultura Națională, nedatat, p. 309.

230 Vezi Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. V, București, Eminescu, 1924, p. 238-240.

231 Despre diversele comisii înființate și despre membrii *Sfatului Țării* care au ajuns să facă parte din ele vezi I. Colesnic, *Generația unirii*, op. cit., p. 171-176.

232 S. Andrieș-Tabac, *op. cit.*, p. 94-95.

233 I. Levit, *op. cit.*, p. 215.

234 *Ibidem*, p. 219-221.

235 Despre tratativele purtate între români și bolșevici, vezi Relațiile româno-sovietice. Documente, Vol. I, 1917-1934 (de acum înainte RRSD), București, Editura Enciclopedică, 1999, doc. 11-18, p. 19-31.

236 Ibidem, doc. 16, p. 26-27.

237 I. Levit, op. cit., p. 250-256.

238 A. Marghiloman, op. cit., p. 448-449.

239 Cf. Ion Țurcanu, *Unirea condiționată a Basarabiei cu România la 27 martie (9 aprilie) 1918*, în „Revista de istorie a Moldovei”, 1, 1994, p. 3-6.

240 Ion Buzdugan (1887-1967) provenea dintr-o familie de țărani, la terminarea studiilor liceale și-a luat licența în drept la Moscova, iar mai apoi a obținut un doctorat în economie la Universitatea din Cernăuți. A fost secretar al Sfatului Țării. După Unire, a fost ales deputat al județului Bălți, iar în 1932 a fost numit subsecretar al Ministerului Industriei și Comerțului.

241 *Ibidem*, p. 14-17.

242 Dintre cei 125 de deputați prezenți la momentul istoric al votului, 86 au votat în favoarea unirii, 3 contra, 36 s-au abținut, iar 25 au fost absenți.

243 A. Marghiloman, *op. cit.*, p. 467.

244 Valeriu Fl. Dobrinescu – Ion Pătroiu (coordonator), *Basarabia și Bucovina 1918-1944*, București, Editura Vremea, 2003, Doc. 2, p. 25-26.

245 Vezi Mircea Mușat – Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. 2, t. 1, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 3, și următoarele. În anul 1919 rezultatele totale obținute de sistemul de producție din țară nu depășeau cu mai mult de 20-25% nivelul de dinaintea războiului. Cf. Virgil Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, Independența Economică, 1940, p. 3. Despre situația dezastruoasă din România de după Primul Război Mondial există și numeroase mărturii ale unor observatori străini, de exemplu, cea a locotenentului din armata italiană Alberto Olivotto. Acești observatori semnalau, într-un raport trimis în februarie 1919 către Biroul politic militar al corpului de ocupație interaliat din Fiume, lipsurile profunde în care se zbătea o parte a populației române, care nu avea nici măcar surse de hrană curentă, asta și din cauza unei lipse acute de locomotive și vagoane prin care puteau fi transportate în țară alimentele sosite pe nave în portul Constanța. Cf. Francesco Guida, *Romania 1917-'22: aspirazioni nazionali e conflitti sociali*, în Franco Gaeta (coordonator), *Rivoluzione e reazione in Europa 1917-1924*, Roma, Edizioni L'Avanti – Mondo Operaio, 1978, p. 21-22. Informațiile furnizate de Olivotto sunt confirmate de un raport trimis cu o lună mai târziu, în martie 1919, de ministrul elvețian la București, Gustave Boisser. Diplomatul, confruntând datele pe care le deținea cu cele propuse de sursele engleze, calcula că în România, la acel moment, nu funcționau mai mult de 250 de locomotive din cele 1000 disponibile înainte de război și „[…] pare imposibilă suplinirea unor astfel de lipsuri ale transportului feroviar cu care trase de boi […] deoarece ne aflăm în fața unei alte crize, cea a bovinelor, care sunt insuficiente pentru nevoile din agricultură, transport și alimentație. Germanii au luat din țară tot ce se putea, iar o cantitate enormă de animale domestice au murit din cauza lipsei de materiale furajere." Vezi *Documenti diplomatici Svizzeri 1848-1945* (denumite în continuare DDS), volumul 7, Tomul 1, 11 noiembrie 1918 – 28 iunie 1919, Doc. 238. Raportul trimis de Boisser la Berna pe data de 10 martie 1919, p. 470.

246 Lupta pentru Banat cu Regatul Serbiei, Croației și Sloveniei a creat, înainte de toate, o stare de tensiune. României i-a fost acordată partea din nordul occidental a regiunii, împreună cu orașul Timișoara, doar în urma unei lungi controverse diplomatice și a unor momente de tensiune profundă în relația cu Belgrad, în timp ce partea de sud occidentală a devenit parte a regatului Karađorđević. Despre România la Conferința de Pace de la Paris și discuțiile în contradictoriu cu Aliații, vezi studiul consacrat al lui Sherman D. Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference: A Study of the Diplomacy of Ioan I. C. Bratianu*, New York, Bookman Associates Inc., 1962.

247 Vezi Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare*, București, Humanitas, 1998, p. 115. [titlul original: *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, National Building and Ethnic Struggle, 1918-1930*, Ithaca, 1995].

248 La fel de surprins trebuie să fi fost observatorul nostru și când a constatat că unicul ziar în limba română aflat în circulație, adică cel oficial al *Sfatului Țării*, era publicat

folosind caractere chirilice. Vezi Vespasian Erbiceanu, *Naționalizarea justiției și unificarea legislativă în Basarabia*, București, Cartea Românească, 1934, p. 37.

249 Vezi Emmanuel de Martonne, *Choses vue en Bessarabie*, în „Revue de Paris", octombrie 1919, p. 522. De Martonne, profesor la Sorbona, a fost un geograf de prestigiu în perioada interbelică. A manifestat un interes deosebit pentru studierea aspectelor fizice și umane ale țărilor din noua Europă și mai ales din România. Referitor la atenția particulară pe care o păstrează de-a lungul carierei sale asupra temelor geografice (mai ales), politice, sociale și economice din România, vezi Emmanuel de Martonne, *Lucrări geografice despre România*, V. Tufescu – Gh. Niculescu – Ș. Dragomirescu (coordonatori), București, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, 1985.

250 Arhiva Națională a Republicii Moldova (denumită în continuare ANRM), Fond 742, Inventar I, Dosar 353. Raportul responsabilului pentru serviciul de statistică din 12 ianuarie 1920.

251 ANRM, Fond 937, Inventar 3, Dosar 1. Vezi procesul-verbal din ședința Consiliului Directorilor Generali din Basarabia din 16 iunie 1918 și memoriul ședinței Asociației de Proprietari de Case și de Animale Domestice din 16 iulie 1918.

252 Arhivele Naționale Istorice Culturale – București (denumită în continuare ANIC), Fond Casa Regală „Diverse" Ferdinand, Dosar 12/1918. Este vorba cel mai probabil de un document din ultimele săptămâni ale anului 1918.

253 *Ibidem*.

254 Cf. Ș. A. Nicolae, *Șoselele Basarabiei și șoselele moderne*, Chișinău, 1927, p. 3-4.

255 Cf. Ch. Upson Clark, *op. cit.*, p. 92. În călătoria sa prin Basarabia, deja amintită, și E. de Martonne povestește despre drumurile impracticabile și despre mersul dezastruos al celor câteva linii ferate în funcțiune. Potrivit observatorului francez, un drum de la București la Chișinău putea să dureze chiar și 48 de ore. Vezi E. de Martonne, *op. cit.*, p. 500-501.

256 Vezi C. King, *The Moldovans. Romania, Russia*…, op. cit., p. 42.

257 ANIC, Fond Casa Regală „Diverse" Ferdinand, Dosar 12/1918 cit.

258 *Ibidem*.

259 *Ibidem*.

260 *Ibidem*.

261 *Ibidem*. În realitate, zemstvele au dispărut definitiv abia în 1926.

262 Vezi Gheorghe Cojocaru, *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918-1923)*, București, Editura Semne, 1997, p. 77-83.

263 ANRM, Fond 937, Inventar 3, Dosar 1. Comunicat din 6 august 1918 al Direcției de Măsuri și Greutăți a Ministerului Industriei și Comerțului și comunicat din 28 august 1918 al Comisarului General pentru Basarabia Artur Văitoianu. Cu puțin timp înainte, pe 3 august, Statul-Major al armatei a emis o directivă prin care orice text afișat în limba rusă pe trenuri și în orice gară din Basarabia trebuia șters.

264 „Ordonanțele emise de acest Comisariat și trimise de noi Directorilor nu sunt transmise către Autorități", Comunicat din 15 iulie 1918 al Comisariatului General din Basarabia către celelalte Comisariate. Pe 28 noiembrie 1918 același Văitoianu a fost constrâns să intervină cu o notă prin care ordona repunerea în funcțiune a tuturor telefoanelor din rețeaua Basarabiei. *Ivi*.

265 *Ivi*. Comunicat din 26 noiembrie 1918 al comandantului Corpului V Armată.

266 *Ivi*. Comunicat al Direcției Aprovizionare din 5 iunie 1918. Se mai preciza că o astfel de autorizație era necesară pentru orice tranzit de la și pe Prut și Nistru.

267 *Ivi*, respectiv comunicatele din 12 iulie 1918 și din 16 decembrie 1918.

268 *Ivi*. Scrisoarea Consiliului Directorilor Generali ai Basarabiei al Comisarului General, Artur Văitoianu.

269 ANRM, Fond 937, Inventar 3, Dosar 2 (1), raport al forțelor de securitate din județul Akkerman din 7 septembrie 1918.

270 Despre antisemitismul elitelor din Vechiul Regat român a se vedea Carol Iancu, *Les Juifs eu Roumanie (1866-1918). De l'exclusion à l'émancipation*, Aix-en-Provence, Editions de l'Université de Provence, 1978, *passim*. S-a calculat că între 1880 și 1910 mai mult de optzeci de mii de evrei au plecat din Regat pentru a emigra, mai ales, în Statele Unite ale Americii; golurile lăsate în urmă de acest proces migratoriu consistent au fost, la rândul lor, umplute de evreii proveniți din Basarabia care hotărau să se mute din cauza condițiilor de acolo, a pericolului constituit de pogromuri, după cum rezultă și din capitolul anterior. Acestea, cu timpul, i-au forțat tot mai mult să treacă Prutul și să se stabilească în zonele rurale din Moldova. Vezi David Achaary, *The Jewish Policy in Great Romania between the Two World Wars. The Controversy between „The Romanian Jewish Union" (RJU) and „The Jewish Party"*, în Ion Stanciu (coordonator), *The Jews in the Romanian History. Papers from the International Symposium*, Bucharest September 30 – October 4, 1996, București, Silex, s.d., p. 147.

271 ANRM, Fond 937, Inventar 3, Dosar 1. Rapoarte ale poliției din 20 septembrie și 2 noiembrie 1918.

272 ANRM, Fond 937, Inventar 3, Dosar 1. Raport trimis de prefectura din Chișinău către Comisariatul General pentru Basarabia pe 29 septembrie 1918.

273 *Ivi*. Raport din 12 octombrie 1918 al responsabilului pentru biroul de politică al poliției din Chișinău.

274 *Ivi*, Dosar 4. Scrisoare a Consulatului francez din 8 octombrie 1918.

275 Chiar și azi o parte a istoriografiei române justifică îndepărtarea unui număr atât de mare de funcționari și personal aparținând grupurilor entice minoritare din respectivele locuri de muncă prin nevoia de a aduce Basarabia la același nivel cu restul țării și prin lipsa de încredere pe care mulți dintre aceștia o arătau în relația cu statul român și cu instituțiile acestuia. Vezi Marcela Sălăgean, *L'intégration de la Bessarabie à la Grande Roumanie,* în „Transylvanian Review", 2, 2002, p. 29.

276 Forțele de ordine au efectuat cercetări asupra tuturor acestor persoane cu scopul de a stabili gradul de potențial pericol reprezentat de acestea pentru statul roman. Expulzări, ca în cazul doctorului evreu Gotteșelin (numit în unele documente și Cheșelin), erau foarte frecvente. Acesta era medic într-un spital din Orhei, iar despre el a fost redactat următorul raport „[…] fiind acesta un element periculos, credem că trebuie să fie înlăturat din postul pe care îl ocupă, la fel cum ar trebui să nu i se permită șederea pe teritoriul țării noastre: fiind doctor își poate justifica cu foarte mare ușurință prezența în orice casă sau în orice loc, putând fi mesagerul propagandei [antiromâne]". *Ivi.* Raportul poliției din Orhei din 22 septembrie 1918.

277 Primul număr al acestui ziar a apărut la Chișinău chiar în septembrie 1918 și a continuat să fie publicat până în februarie 1919. Vezi, Iurie Colesnic (coordonator), *Chișinău Enciclopedie*…, op. cit., p. 62.

278 ANRM, Fond 937, Inventar 3, Dosar 1. Telegrama lui Văitoianu din 17 octombrie 1918.

279 *Ivi*, Fond 937, Inventar 3, Dosar 2(2), raportul poliției din Bălți din 15 octombrie 1918.

280 I. Levit, *op. cit.*, p. 330-334.

281 De fapt, și în Bucovina, în acea perioadă, mișcarea națională română era puternic divizată între facțiunea condusă de Iancu Flondor, care propunea o românizare graduală, conform celor garantate anterior de Consiliul Național român din Bucovina, și mișcarea partizanilor, reprezentanții direcției naționaliste, conduși de profesorul Ion Nistor (întors la Cernăuți după patru ani de exil în Regat), care cerea abrogarea imediată a autonomiei de care Bucovina se bucurase în timpul epocii habsburgice și introducerea fără ezitare a legislației române. Cf. Andrei Corbea-Hoisie, *La Bucovine, Eléments d'histoire politique et culturelle*, Paris, Institut d'Études Slaves, 2004, p. 113.

282 I. Levit, *op. cit.*, p. 334-338.

283 Arhiva Istorică și Diplomatică a Ministerului de Externe (denumită în continuare ASMAE), Probleme politice – România, tomul 1503, Raport trimis de Legația italiană din București la Roma, pe 23 decembrie 1918.

284 Despre aceste probleme și discuțiile care au apărut în cadrul *Sfatului Țării*, vezi Stelian Stoian, *Viața politică din Basarabia în perioada de autonomie provizorie (27 martie – 27*

noiembrie 1918). Activitatea Sfatului Țării, în „Revista de istorie a Moldovei”, 2, 1992, p. 49-55.

285 Vezi Emmanuel de Martonne, *La Bessarabie*, Paris, Imprimerie National, 1919, p. 15.

286 Cf. Bogdan Murgescu, *La storiografia romena negli anni Novanta*, în Alfredo Laudiero (coordonator), *Oltre il nazionalismo. Le nuove storiografie dell'Est*, Napoli, L'Ancora del Mediterraneo, 2004, p. 131-151. În cazul particular al Basarabiei putem găsi articole în care istoricii care încearcă să prezinte unirea acestei regiuni cu România erau considerați deranjanți și supărători dacă nu includeau elemente de patriotism pur în scrierile lor. Cf. Anatol Petrencu, *Unirea Basarabiei cu România: lumini și umbre*, în „Xenopoliana”, VI, 3-4, 1998, p. 101-105.

287 Cf. Gh. Cojocaru, *op. cit.*; Ioan Scurtu și Stelian Stoian, *Integrarea Basarabiei în cadrul statului național unitar român. Constituția din martie 1923*, p. 143-176, în Ioan Scurtu (coordonator) *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1994*, București, Editura Tempus, 1994. Problemele inerente integrării Basarabiei cu România sunt ignorate total de Nicolae Ciachir, *Basarabia voievodală românească până la sfârșitul celui de-al II-lea război mondial*, București, Editura Oscar Print, 1999.

288 DDS, Volumul 7, Tomul 1, 11 noiembrie 1918 – 28 iunie 1919, Doc. 238 cit.

289 Aceștia erau: Ion Pelivan – responsabilul de Justiție, Eugen Adamovici la Interne, Ștefan Ciobanu la Instrucțiunea Publică, Teofil Ioncu la Finanțe, Vasile Bârcă la Industrie și Comerț și Luca Lașcu la Agricultură.

290 Din noiembrie 1919, după alegerile parlamentare, funcția lui Ciugureanu, între timp ales vicepreședinte al Camerei Deputaților, a fost preluată de Pan Halippa. Vezi Gh. Cojocaru, *op. cit.*, p. 53-54.

291 Județul Lăpușna, a cărui capitală era Chișinău, era cel mai populat, având 376.000 de locuitori. În anul 1919, Basarabia avea o populație de 2.600.000 de locuitori și Chișinăul era al doilea oraș ca număr de locuitori din România (117.016 locuitori). Vezi „Anuarul statistic al României”, 1992, p. 24.

292 Vezi Ion Agrigoroaiei – Gheorghe Palade, *Basarabia în cadrul României întregite. 1918-1940*, Chișinău, Universitas, 1993, p. 74-75.

293 ANRM, Fond 937, Inventar 3, Dosar 3, Raport din 24 iulie 1918.

294 Cf. Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. 3, București, Eminescu, 1924, p. 290 și p. 313-314.

295 Vezi Ioan Scurtu – Stelian Stoian, *Partidele politice și activitatea lor până în 1923*, în I. Scurtu (coordonator), *Istoria Basarabiei…*, op. cit., p. 148-149. Nu au lipsit, tot în parlamentul din București, acuzații conform cărora în Basarabia procesul de votare s-ar fi desfășurat într-o „atmosferă de teroare” și de intimidări, mai ales la adresa minorităților. Vezi ASMAE, România, pachetul 1503, raportul lui Martin Franklin către

Scialoja pe 14 decembrie 1919. Cu toate acestea, mărturia lui Iancu Meilic Meilicsohn, reprezentantul comunității evreiești din Basarabia, a dezmințit complet acuzațiile lansate de socialistul Thomas Dragu, în timpul ședinței parlamentare. Vezi Ioan Scurtu – Liviu Boar (coordonator), *Minoritățile naționale din România 1918-1925. Documente*, București, Arhivele Statului din România, 1985, Doc. 20, p. 182.

296 Raportul generalului Pétin din 17 ianuarie 1920 citat în Jean Nouzille, *La question juive en Roumanie jusq'en 1940*, în Ladislau Gyémánt – Maria Ghitta, *Dilema conviețuirii. Evrei și neevrei în Europa Central-Răsăriteană*, Cluj, Institutul Cultural Român – Centrul de Studii Transilvane, 2006, p. 111-112.

297 Cf. Alberto Basciani, *La contesa nazionale in Bessarabia tra rivoluzione bolscevica e Grande Romania, 1917-1924*, în „Quaderni della Casa Romena di Venezia", nr. 2, 2003, p. 229-248.

298 Cf. I. Z. Husărescu, *Mișcarea subversivă în Basarabia*, Chișinău, Atelierele Imprimeriei Statului din Chișinău, 1925, p. 26.

299 Cu toate acestea, RUMCEROD a avut o viață foarte scurtă, pentru că imediat după ocuparea Odesei de către germani (13 martie 1918) a fost dizolvat. Pe data de 15 martie 1918, când căpitanul român de aviație Andreescu, după un zbor destul de periculos, sosi la Odesa pentru a transmite către RUMCEROD mesaje din partea guvernului român referitoare la acordul semnat cu puțin timp în urmă cu Rakovski, nu a găsit niciun interlocutor. În timpul nopții, autoritățile bolșevice au fugit, abandonând complet orașul de la Marea Neagră. Vezi Ludmila Rotari, *Mișcarea subversivă din Basarabia în anii 1918-1924*, București, Editura Enciclopedică, 2004, vezi p. 53 și p. 64-65.

300 Vezi Tatiana Duțu, *Tratative diplomatice româno-ruso-ucrainene privind frontiera de răsărit a României*, în „Revista istorică", XII, 1-2, 2001, p. 31-50; Ludmila Rotari, *Relațiile Ucrainei cu România în perioada 1917-1920*, în „Revista istorică", XII, 1-2, 2001, p. 51-86.

301 Regimurile fragile care s-au alternat la conducerea Ucrainei independente nu au renunțat niciodată formal la posesia Basarabiei. Ba dimpotrivă, după proclamarea independenței, poziția Ucrainei în legătură cu unificarea Basarabiei și a României a devenit ulterior mai rigidă. Cu toate acestea, delegații ucraineni, în timpul celor câteva întâlniri care au avut loc în decembrie 1918 cu negociatorul român, generalul Coandă, în condiții destul de delicate pentru independența Ucrainei, au părut dispuși să cedeze în mod formal teritoriul basarabean, în schimbul unui sprijin diplomatic și militar concret din partea României. Vezi T. Duțu, *op. cit.*, p. 37.

302 Pentru aceste momente tulburi din istoria Ucrainei, vezi paginile dedicate acestui subiect în Ettore Cinnella, *La Tragedia della Rivoluzione russa*, Milano-Trento, Luni, 2000, p. 654-668. O imagine convingătoare a evenimentelor deosebit de încărcate care au lovit Ucraina și, mai ales, capitala Kiev în anii dintre dizolvarea Imperiului Țarist și cucerirea bolșevică a fost schițată de Giulia Lami, *L'Epopea di Kiev nella memorialistica dell'emigrazione russa (1918-1920)*, text preluat din raportul prezentat cu prilejul

conferinței: *Kiev și Lviv: „Lucrarea" culturală*, care a avut loc la Milano pe 1 februarie 2006.

303 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 27/1918. Raportul din 22 noiembrie 1918 al poliției din Ismail. Paradoxal, chiar în această perioadă, una din misiunile diplomatice militare ucrainene sosite la București a recunoscut oficial, în iulie 1919, râul Nistrul ca frontieră între cele două state. Vezi L. Rotari, *Relațiile Ucrainei…*, op. cit., p. 62-63.

304 Născut în anul 1887 la Chișinău, Vladimir Țâganko a terminat studiile universitare la Riga. În cadrul *Sfatului Țării* (unde a avut funcția de președinte al Comisiei de agricultură) a fost între deputații care s-au opus cel mai fervent unirii Basarabiei cu România; cu toate acestea, în momentul votului, pe data de 27 martie 1918, s-a abținut. Între 1918 și 1920 a stabilit o legătură strânsă cu Krupenski și Schmidt, încercând să promoveze în străinătate, la nivelul opiniei publice occidentale și al comunității basarabene, o mișcare împotriva semnării Tratatului despre Basarabia, între România și Marile Puteri. Definitiv abandonând România, a fost unul dintre fondatorii Republicii Autonome Sovietice Moldovenești și, ca majoritatea persoanelor care au condus Republica, a devenit victimă a terorii staliniste, în 1937. Vezi A. Chiriac, *Membrii Sfatului…*, op. cit., p. 153-154.

305 Vezi I. Colesnic (coordonator), *Chișinău Enciclopedie…*, op. cit., p. 387.

306 ANIC Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 52/1919, Raportul din 7 februarie 1919.

307 L. Rotari, *op. cit.*, p. 70, În această perioadă, în Ucraina, organizațiile de fugari și refugiați din Basarabia s-au înmulțit semnificativ. Acestea erau capabile de a desfășura un întreg complex de activități de propagandă antiromânească. Între cele mai active trebuie menționată Liga, formată mai ales din foști funcționari ai statului rus, care a găsit o rezonanță perfectă în două din ziarele Odesei „Odesskie novosti" și „Odeskii vestnik", care au publicat aproape în fiecare zi articole vehemente împotriva României și a politicii de la București în Basarabia. *Ivi*, p. 73.

308 *Ivi*, p. 71.

309 Vezi Constantin I. Stan, *Rusia și România la Conferința de Pace de la Paris (1919-1920)*, în „Revista istorică", XII, 1-2, 2001, p. 6-11.

310 Vezi Pavel Milyukov, *The case for Bessarabia. The collection of documents on the Romanian occupation*, London, 1919.

311 Între cei care au redactat memoriile și documentele de diverse forme pe tema Basarabiei, care au circulat în Europa (și pe întreg teritoriul cuprins între Prut și Nistru) de-a lungul acestor luni a fost prințul Lvov, care le-a semnat alături de V. Maklakov și Sazonov, N. V. Ceaikovski și alții. Vedi Gheorghe Buzatu, *Românii în arhivele Kremlinului*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996, p. 101-102.

312 A. Krupenski, *L'occupation roumaine de la Bessarabie. Documents*, Paris, 1919.

313 Vezi C. I. Stan, *op. cit.*, p. 10-11.

314 Pentru a contracara efectele propagandei rusești, Ion Pelivan a publicat un pamflet destinat diplomaților ruși, dar și opiniei publice europene. Vezi Ion Pelivan, *La Bessarabie sous le régime russe*, Paris, 1919; Ion Pelivan, *L'union de la Bessarabie à la mère partie – la Roumanie*, Paris, 1919; Ion Pelivan, *Chronologie de la Bessarabie depuis son annexion à la Russie (1812) jusq'à la ratification de la Bessarabie à la Roumanie par l'Assemblée Constituante de la Grande Roumanie (29 décembre 1919)*, Paris, 1920.

315 Cf. Traian Sandu, *La France et la Bessarabie roumaine de 1918 à 1920: une reconnaissance difficile*, în http://www.ens.fr/europecentrale/XfichesSTOCK/Sandu-FranceBessarabie.pdf ultima accesare la 12 ianuarie 2007. Pe 20 noiembrie 1919, reprezentantul militar român la Londra, colonelul Radu Rosetti, a comunicat guvernului său rezultatele unei discuții între Pelivan și Ciugureanu cu Winston Churchill (pe atunci secretar de stat pe probleme de război), care a reiterat intenția englezilor de a oferi rușilor albi tot ajutorul necesar pentru a obține victoria finală și pentru a restabili o Rusie mare, respectând granițele tradiționale. Vezi C. I. Stan, *op. cit.*, p. 14, Și în lunile următoare problema Basarabiei a preocupat intens dimplomația română și Aliații. Abia pe 28 octombrie 1920 Marea Britanie, Franța, Italia, Japonia și România au semnat tratatul care ceda definitiv teritoriul basarabean către România.

316 *Ivi*, p. 18-20.

317 L. Rotari, *op. cit.*, p. 78.

318 *Ivi*, p. 116.

319 ANIC Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 52/1919 cit., Raportul Statului-Major român din 16 februarie 1919.

320 Despre ceea ce s-a întâmplat la Hotin în ianuarie 1919 și disputele istoriografice, care mai suscită și acum interesul istoricilor români, referitoare la autorii atacurilor, vezi L. Rotari, *op. cit.*, p. 98-113.

321 Vezi P. Broué, *op. cit.*, p. 147.

322 L. Rotari, *op. cit.*, p. 119-120.

323 ASMAE, România tom 1503, telegramă semnată de Fasciotti și trimisă la Roma pe 10 februarie 1919.

324 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 38/1919, Raportul forțelor de poliție Soroca din 5 mai 1919.

325 I. Z. Husărescu, *op. cit.*, p. 264-265. Un alt factor care menținea starea de neliniște în rândul românilor era prezența la Tighina și în împrejurimi a unor corpuri de armată franceze care, conform informațiilor adunate, erau adepte ale ideilor bolșevice, având

în vedere faptul că la Odesa materialul de propagandă era pregătit și în limba franceză. Vezi L. Rotari, *op. cit.*, p. 128; I. Z. Husărescu, *op. cit.*, p. 252.

326 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 67/1919, raportul din 2 mai 1919. Se putea întâmpla ca, uneori, reacția forțelor armate franceze, care erau în general destul de pasive, să fie mai hotărâtă decât cea a militarilor români, astfel încât, la începutul lunii iunie, artileria franceză a bombardat orașul Tiraspol provocând, conform informațiilor serviciilor române, daune semnificative gării din oraș. *Ivi*, Raportul din 6 iunie 1919.

327 L. Rotari, *op. cit.*, p. 129-130.

328 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 38/1919. Raportul serviciului de securitate din Tighina din 27 mai 1919.

329 La ședința inaugurală a Internaționalei a III-a a fost invitat și Partidul Socialist din România, care nu a putut trimite la Moscova o delegație oficială. Vezi Marin C. Stănescu, *Moscova, Cominternul, Filiera comunistă balcanică și România (1919-1944)*, București, Silex, 1994, p. 10-12. De fapt, la adunarea constituantă a Cominternului au participat doar cinci delegați străini, restul au fost aleși dintre simpatizanți și susținători care se găseau, în acel moment, în capitala rusă. Imediat după înființarea Cominternului s-a evidențiat, în interiorul stângii române, divizarea între maximaliștii orientați spre o insurecție cât mai rapidă și Partidul Socialist, autorul unui program mai moderat și care nu dorea asocierea cu Internaționala Comunistă. Vezi Robert R. King, *History of the Romanian Communist Party*, Stanford, Hoover Institution Press, 1980, p. 16.

330 Vezi Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier, 1919-1941. Mistica ultranaționalismului*, București, Humanitas, p. 41. [titlul original: *La mística del ultranacionalismo. Historia de la Guardia de Hierro*, Rumanía 1918-1940, Barcelona, 1989].

331 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 38/1919 cit., Raportul poliției din Iași și Bolgrad din 25, respectiv, 26 mai 1919.

332 L. Rotari, *op. cit.*, p. 130-132.

333 La începutul lui aprilie 1919, aproximativ cincisprezece mii de oameni aflați în subordinea lui Nikolai Grigoriev, fost general în armata țaristă, profitând de lipsa de inițiativă și absența aproape totală a spiritului combativ al trupelor franceze dislocate în Ucraina, au cucerit Odesa, instaurând o formă de alianță cu forțele bolșevice. Cu toate acestea, în fața proiectelor trasate pentru ei de conducătorii bolșevicilor, de a invada Basarabia pentru a încerca să se alăture, apoi, forțelor comuniste care ajunseseră la putere în Ungaria, Grigoriev și oamenii săi au preferat să continue cu jafurile, rupând dintr-odată alianța cu bolșevicii. Cf, Richard Pipes, *Il regime bolscevico*, Milano, Mondadori, 2001, p. 124. Cu foarte puțin timp înainte, mai exact pe 22 martie 1919, guvernul Republicii Socialiste Ungare lansase faimosul apel „Pentru toți!” (*Mindenkihez!*), creat „pentru muncitorii și pentru țăranii cehoslovaci, români, sârbi și croați pentru alianța împotriva burghezilor, a călăilor, a latifundiarilor și a dinastiilor

[…]". Vezi Pasquale Fornaro, *Crisi postbellica e rivoluzione. L'Ungheria dei Consigli e l'Europa danubiana nel primo dopoguerra*, Milano, Franco Angeli, 1987, p. 58. Grigoriev a avut o ieșire din scenă violentă când, pe 27 iulie 1919, a fost atras într-o capcană și ucis de oamenii liderului național-țărănist ucrainean Mahno. Vezi E. Cinnella, *op. cit.*, p. 704. Pentru o imagine de ansamblu a situației din Ucraina acelor ani, alături de raporturile acesteia cu țările vecine, vezi P. R. Magocsi, *op. cit.*, p. 496-520. Este oportun să menționăm importanța reconstrucției acelor ani atât de tumultuoși și confuzi din istoria Ucrainei care a fost realizată în volumul lui Francesco Guida, *L'Ucraina all'inizio del periodo interbellico nella testimonianza di alcuni osservatori italiani*, în Gabriele de Rosa – Francesca Lomastro (coordonatori), *La fame della terra. La grande carestia in Ucraina nel 1932-'33*, Roma, Viella, 2005, p. 231-262.

334 Nicolae Enciu, *Mișcarea migratorie a populației rurale din Basarabia*, în „Revista de istorie a Moldovei", 2, 1996, p. 17-19.

335 Vezi I. Agrigoroaiei – Gh. Palade, *op. cit.*, p. 62-63. Rapoartele forțelor de securitate românești dovedesc existența unor acte de violență ocazională, dar și a unor adevărate *pogromuri* organizate, la care au fost supuși evreii aflați pe teritoriul fostului imperiu țarist. Dar evreii fugari din Ucraina nu întotdeauna aveau posibilitatea de a se refugia în România. De exemplu, în decembrie 1920 gărzile de frontieră române au interceptat în apropierea râului Nistru un grup de 250 de fugari evrei, cărora le-a fost blocată trecerea și au fost trimiși înapoi. Vezi ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 30/1920, respectiv rapoarte din 11 noiembrie și 16 decembrie 1920 și din 20 noiembrie 1920.

336 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 67/1919, raportul forțelor de securitate din 19 mai 1919.

337 P. Broué, *op. cit.*, p. 153-155.

338 Stelian Tănase, *Rako, vechea gardă*, în www.asymetria.org/stetaseracokvskiardeal.html (ultima accesare la 15/02/2005).

339 Vezi W. Bruce Lincoln, *I bianchi e i rossi. Storia della guerra civile russa*, Milano, Mondatori, 1994^{2}, p. 180-182 [titlul original: *Red Victory. A History of the Russian Civil War*, New York, 1989].

340 I. Z. Husărescu, *op. cit.*, p. 27 și următoarele.

341 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 67/1919, cit., raportul din 21 iunie 1919. Bineînțeles că nu lipseau cazurile în care colaborarea cu populația locală, inclusiv cea de origine rusă, era asigurată prin violență și amenințări privind viitoare represalii. De exemplu, în cursul anului 1919, regelui Ferdinand I i-au fost solicitate o serie de grațieri pentru persoane implicate – pe baza sentinței emise de curtea marțială de la Chișinău – în comploturile comuniștilor. Cu toate acestea, conform petiției trimise suveranului român, aceste persoane, toate fiind foști ofițeri în armata țaristă, ar fi fost obligate să comită aceste delicte la presiunea unor foști camarazi, sub

amenințarea că, în absența constituirii unor celule comuniste, când armata roșie s-ar fi întors în Basarabia, ei urmau să fie primii supuși tratamentului armat. ANIC, Fond Casa Regală „Ferdinand” Diverse, Dosar 3/1919.

342 ANIC, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 17/1919, discursul lui Chiril Guciujna din 15 decembrie 1919.

343 „Le Gouvernement actuel est une sorte de dictature qui exerce le pouvoir sans aucun contrôle […] je ne puis entrer dans tout le détail de politique intérieure; elles ont toujours été très vives dans ce pays, ou chacun croit devoir faire de la politique dans la rue […] Il se fait une campagne violente contre la corruption qui règne dans l’administration et dont tant de gens profitent, contre la désorganisation qui règne dans les services, contre l’apathie de pouvoirs publics qui restent indifférents à la crise terrible qui règne dans le pays. Car il ne faut pas se dissimuler que si ce dernier est aux prises avec de réelles et sérieuses difficultés, énumérées plus haut, le manque d’organisation y est pour beaucoup et que bien des services pourraient être améliorés par le faibles moyens dont ont dispose s’il y avait un peu plus d’ordre, d’honnêteté et de compréhension du sentiment du devoir. Sous des apparences de civilisation latine dont on fait grand état, ont sent plutôt le voisinage de l’orient et de la Russie.” DDS, Volume 7, Tome 1, 11 novembre 1918 – 28 juin 1919, Doc. 238 cit.

344 Ion Agrigoroaiei, *Probleme ale integrării Basarabiei în cadrul României întregite*, în Flavius Solomon – Alexandru Zub (coordinatori), *Basarabia: dilemele identității*, Iași, 2001, Fundația Academică, p. 169-170.

345 Documents on British Foreign Policy 1919-1939 (în continuare DBFP), vol. 6, First Series, No. 11. Adresă trimisă de către ministrul britanic Ratigan de la București către ministrul de Externe Earl Curzon pe 4 iulie 1919, primită pe 14 iulie 1919.

346 ANIC, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 17/1919, cit., intervenția lui Constantin Petrescu din 13 decembrie 1919. În această ordine de idei, mi se pare deosebit de interesant un document păstrat în Arhiva Națională de la Chișinău; este vorba despre un raport din luna noiembrie 1918, redactat de un consilier tehnic din Directoratul Industriei și Comerțului din Basarabia, un anume Balbareu, trimis către Comisariatul pentru Basarabia și către Ministerul de Interne, solicitând acceptarea ofertei făcute de societatea inginerului Ulicici&C. prin care se cerea concesionarea în exclusivitate pe o perioadă de 15 ani a furnizării de combustibil pentru Basarabia, în condiții definite de tehnician ca bune, pentru a asigura, printre altele, „dezvoltarea unor noi activități industriale în Basarabia și furnizarea [în regiune], într-un timp cât mai scurt, a diferitelor produse care astăzi lipsesc […]”. Judecând după evenimentele care au urmat, putem concluziona că propunerea funcționarului a rămas fără răspuns. ANRM, Fond 957, Inventar 3, Dosar 1, scrisoare din 24 noiembrie 1918.

347 ANIC, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 17/1919 cit., intervenția lui Constantin Petrescu din 13 decembrie 1919.

348 Vezi ASMAE, România pachet 1503 cit., mesaj trimis de Auriti la Roma, pe 9 august 1919. Era vorba despre o traducere a mesajului original interceptat de serviciile române și trimis pentru a fi dezmințit ca „*fables ridicules*” de către Ministerul de Externe de la București către Legația Italiei.

349 A. Krupenski, *op. cit.*, *passim*.

350 I. Agrigoroaiei – Gh. Palade, *op. cit.*, p. 67; Ștefan Ciobanu, *Orașele*, în Ștefan Ciobanu (coordonator), *Basarabia*, Chișinău, Universitas, 1993, p. 79.

351 *Ibidem*, p. 73.

352 ANRM, Fond 937, Inventar 3, Dosar 2 (2) cit., raport din iunie 1918 al poliției din Chișinău. Pentru forțele de securitate erau deosebit de dăunătoare activitățile desfășurate de organizația numită „Liga pentru Cultura Rusă”, care organiza în orașe biblioteci cu volume aduse clandestin din Rusia, și de ziarul în limba rusă „Svobodnaia Bessarabia” (apărută prima dată în 1917), care, de exemplu, a ignorat complet actul de unire a Basarabiei cu România, proclamată de *Sfatul Țării*.

353 Vezi E. de Martonne, *La Bessarabie*…, op. cit., p. 67.

354 Vezi Emmanuel de Martonne, *La nouvelle Roumanie dans la nouvelle Europe*, în „Buletinul Societății Regale Române de Geografie”, XL, 1921, p. 12.

355 Constantin Stere, *Documentări politice*, București – Chișinău, Fundația Culturală Română – Museum, 2002, p. 460.

356 Cf. Andrea Caffi – Umberto Zanotti-Bianco, *Note sulla Pace di Versailles*, în „Voce dei popoli”, 1, 12, 1919, p 337-339.

357 Cf. Ion Țurcanu, *Relații agrare din Basarabia în anii 1918-1940*, Chișinău, Universitas, 2001, p. 10-22.

358 Henry L. Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, New Haven – London, Yale University Press – Oxford University Press, 1951, p. 34.

359 I. Țurcanu, *op. cit.*, p. 18.

360 Cf. D. Mitrany, *op. cit.*, p. 114-116.

361 *Ivi*, p. 126.

362 Este necesar să semnalăm faptul că Parlamentul român, în 1920, a modificat 47 dintre cele 73 de articole ale decretului-lege emis pe 22 decembrie 1918. Cf. H. L. Roberts, *op. cit.*, p. 34.

363 Cf. A. Cardaș, *Aspecte din reforma agrară basarabeană*, Chișinău, 1924, p. 71-73.

364 I. Țurcanu, *Relații agrare din*…, op. cit, p. 22.

365 În acest caz au existat tensiuni semnificative între România și Marile Puteri, mai ales Marea Britanie, Franța și, într-o mică măsură, Italia, hotărâte să apere interesele propriilor cetățeni, proprietari de terenuri în Basarabia. Pentru aceasta, se va consulta DBFP First Series, vol. 12, mai ales documentele 329, 350 și 362. Vezi în plus Paul-Albert Helmer, *Mémoire sur l'expropriation des propriétaires étrangers par la réforme agraire en Bessarabie*, s.d., sl. În final, îmi permit să fac trimitere la volumul meu *Les relations italo-roumaines et la ratification du Traité pour la Bessarabie (1919-1927)*, în Veniamin Ciobanu (coordonator), *East-Central Europe and the Great Powers Politics (19th – 20th Centuries)*, Iași, Junimea, 2004, p. 196-208.

366 Este necesar să reamintim faptul că, la început, măsurile adoptate de Basarabia cuprindeau exproprierea completă a tuturor marilor proprietăți, în urma presiunilor exercitate de guvernul român s-a hotărât ca fiecare proprietar să păstreze 50 ha, iar numărul de hectare atribuite pentru exproprieri a ajuns la 100. D. Mitrany, *op. cit.*, p. 168-169.

367 Vezi Nicolae Enciu, *Basarabia în anii 1918-1940. Evoluție demografică și economică*, Chișinău, Civitas, 1998, p. 44-46. Pentru un cadru de referință istoric asupra reformei agrare realizată în Basarabia vezi Ion A. Țurcanu, *Istoriografia reformei agrare din Basarabia în anii 1918-1920*, în „Revista de istorie a Moldovei", 1-9, 1992, p. 32-50.

368 Despre reforma agrară românească, pe lângă volumele deja indicate, vezi și Dumitru Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975; Dumitru Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*, Iași, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980. Pentru un tablou general asupra chestiunii agrare în România, facem trimitere la studiul semnat de Bianca Valota, *Questione agraria e vita politica in Romania (1907-1922). Tra democrazia contadina e liberalismo autoritario*, Milano, Cisalpino-Goliardica, 1979.

369 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 51/1920, Raport secret redactat la Chișinău pe 26 aprilie 1920.

370 Cf. H. L. Roberts, *op. cit.*, p. 35.

371 ANRM, Fond 742, Inventar 6, Dosar 8, Raportul prefecturii din Orhei din 2 iunie 1920.

372 Gh. Cojocaru, *op. cit.*, p. 141-142. Probleme similare au fost semnalate și în ceea ce privește procesul de înlocuire a coroanelor austro-ungare cu leul emis de autoritățile puterilor ocupante. Cf. A. Vijoli, *Sistemul bănesc în slujba claselor exploatatoare din România*, București, 1958, p. 181-184.

373 ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dosar 204/1920, raportul lui P. Gheorgheasa primit la minister pe 17 martie 1920.

374 ANRM, Fond 742, Inventar 6, Dosar 8, Raportul prefecturii din Orhei din 2 iunie 1920.

375 Așa-zisa rublă de Lvov a fost moneda emisă de primul guvern provizoriu de la Petersburg, după revoluția din februarie 1917.

376 Cf. Nicolae Enciu, *Regimul alimentar al populației rurale din Basarabia interbelică*, în „Revista de istorie a Moldovei”, 3-4, 2000, p. 33.

377 ANIC, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 74/1920. Raport redactat la Chișinău pe 16 august 1920.

378 ANIC, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 17/1919. Intervenție a deputatului Pavel Guciujna din 17 decembrie 1919.

379 ANIC, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 74/1920. Raport redactat la Chișinău pe 16 august 1920.

380 Raportul generalului Pétin din 6 octombrie 1920 menționat în J. Nouzille, *op. cit.*, p. 114-115.

381 *Ibidem*.

382 ANIC, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 74/1920, raport din 2 octombrie 1920.

383 *Ivi*, scrisoare din 21 septembrie 1920.

384 Vezi I. Scurtu – S. Stoian, *Partidele politice și activitatea lor*…, op. cit., p. 160-161.

385 Lucrurile au decurs mai rău pentru țărăniști în alegerile din Senat, unde Partidul Poporului a înregistrat o victorie cu 18 candidați aleși, față de cei 6 ai Partidului Țărănist. *Ibidem*, p. 161.

386 ANIC, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 74/1920 cit., scrisoare trimisă la Chișinău pe 3 august 1920.

387 ANIC, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 74/1920 cit., scrisoare trimisă de la Chișinău pe 2 august 1920.

388 I. Scurtu – S. Stoian, *Partidele politice și activitatea lor*…, op. cit., p. 162-163.

389 ANIC, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 70/1920. Raport nedatat din 1920.

390 ANRM, Fond 742, Inventar 6, Dosar 8. Circulară pentru personalul în serviciu din 17 decembrie 1920.

391 *Ivi*. Raportul poliției din 12 iunie 1920 asupra situației din județul Chișinău.

392 ANIC, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 42/1920. Intervenții prezentate de senatorii T. Dimitriu, V. Borgovan și E. Popovici pe 19, 20 iulie și respectiv pe 12 august 1920.

393 *Ivi*, Intervenție din 12 august 1920.

394 I. Țurcanu, *Relații agrare din…*, op. cit., p. 21-23.

395 ANIC, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 42/1920 cit., intervenție prezentată pe 28 iulie 1920.

396 ANRM, Fond 742, Inventar 6, Dosar 8, Raport din 25 iunie 1920.

397 *Ivi*. Raportul jandarmilor din 16 august și 12 septembrie 1920.

398 *Ivi*. Raportul forțelor de poliție din județul Cetatea Albă din 12 și 19 iulie 1920.

399 ANIC, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 42/1920 cit., intervenția senatorului Popovici din 12 august 1920.

400 ANRM, Fond 742, Inventar 6, Dosar 8. Raport din 1 octombrie 1920.

401 ANIC, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 42/1920 cit.

402 ANRM, Fond 680, Inventar 1, Dosar 3185. Raport din 16 august 1920 al comandantului trupelor de est. Cele mai intense erau schimburile comerciale ilegale între cele două maluri ale Nistrului. Un raport din 16 noiembrie 1920 amintea cazul unui anume Ziberdovici, un evreu din Chișinău, care era fabricant de tutun. Acesta introdusese clandestin în Ucraina mai bine de 70 de saci de sare (produs care, după cum am văzut, lipsea aproape total în Basarabia), aducând în schimb mai mult de 35 de saci de zahăr (un alt aliment foarte căutat), care au fost introduși imediat pe piața din Chișinău.

403 Cf. Mihail Bruhis, *Rusia, România și Basarabia 1812 – 1918 – 1924 – 1940*, Chișinău, Universitas, 1992, p. 193 și următ. [titlul original: *Rossia, Rumânia i Besarabia: 1812, 1918, 1924, 1940*, Tel Aviv, 1976-1980].

404 În acest sens, o manifestare destul de importantă a nemulțumirii a fost înființarea „Asociației juridice moldovenești”, alcătuită din avocații și magistrații ruși de la Chișinău, care au avut o atitudine foarte critică la adresa comportamentului colegilor români, acuzând, printre altele, noua administrație judecătorească română de faptul că renunțase total la examinarea celor aproape zece mii de dosare primite de la fosta administrație rusă. Cf. V. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 44.

405 Vezi introducerea lui Jean Ancel la volumul lui Alexandre Safran, *Lottando nella bufera. Memorie, 1939-1947*, Firenze, Giuntina, 1995, p. 12. [titlul original: *Un tison arranché aux flames: memoires*, Paris, 1989].

406 Cf. Radu Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu*, București, Editura Hasefer, 1998, p. 22-23. Carol Iancu, *Evreii din România. De la emancipare la marginalizare. 1919-1938*, București, Editura Hasefer, 2000, p. 46-86 [titlul original: *Les juifs en Roumanie, 1919-1938: de l’émancipation à la marginalisation*, Paris, 1996]. Din 1919 până la promulgarea Constituției din 1923, în noile provincii, cetățenia română se acorda

tuturor evreilor care trăiau în România, dar nu aveau nicio altă cetățenie. Textul tratatului semnat la Paris pe 9 decembrie 1919, în partea referitoare la protecția acordată de statul român minorităților, se găsește în I. Scurtu – L. Boar (coordonatori), *Minoritățile naționale…*, op. cit., Doc. 18, p. 167.

407 ANIC, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 74/1920 cit. Intervenția din 2 octombrie 1920.

408 Arhiva Ministerului Afacerilor Externe din București (în continuare Arh. MAE), Fondul 71/URSS, Volumul 12, Anul 1921. Raport trimis Ministerului de Externe de către comandantul corpului de jandarmi pe 30 mai 1920.

409 ANIC, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 70/1920 cit. Este vorba despre o serie de comunicări între președintele Consiliului de Miniștri și Ministerul de Război între 12 și 14 august 1920. E greu să credem că intervențiile lui Averescu ar fi fost motivate de rațiuni umanitare. Șeful guvernului era același personaj care, odată ce și-a câștigat prestigiul în timpul Marelui Război, în timpul marii răscoale țărănești din 1907, care se desfășurase în zonele rurale din Moldova, nu ezitase să o reprime, folosind artileria împotriva satelor răsculate, și să recurgă la execuții sumare împotriva țăranilor considerați vinovați de acte de violență. Pe marginea unei adrese destinate Ministerului de Război, Averescu scrisese cu mâna lui, contestând încă o dată suprafața excesivă a teritoriului în care era aplicată legea marțială: „este vorba despre o zonă prea mare, fapt dictat de considerații militare mai degrabă decât de motive de politică internă și nu coincide cu deciziile miniștrilor”.

410 Arh MAE, Fondul 71/URSS, Volumul 12, Anul 1921. Raport trimis Ministerului de Externe de către comandantul Corpului de Jandarmi pe 30 mai 1920 cit.

411 Raport trimis Ministerului de Externe român de către Comisariatul României în Turcia, pe data de 1 iunie 1920.

412 Informatorii reușiseră chiar să constate că la conducerea brigăzii 45 a Armatei Roșii detașată în Ucraina, se afla un oarecare Popa, de cetățenie română, care fugise cu ceva timp în urmă din orașul Bălți. ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 58/1921. Raport din 12 noiembrie 1920.

413 Mai multe despre cărțile românești trimise de la București către școlile și parohiile din Basarabia, vezi Maria Danilov, *Cărți de la București pentru Basarabia (1918-1920)*, în „Destin românesc”, 4, 2003, p. 79-87.

414 I. Livezeanu, *op. cit.*, p. 120-139.

415 Despre înființarea, funcționarea și programele acestei instituții vezi Valeriu Popovschi, *Universitatea Populară din Chișinău. 1918-1940*, în „Destin românesc”, 2, 1994, p. 53-58.

416 Ș. Ciobanu, *op. cit.*, p. 74. Între germanii din regiune procentul analfabeților era de 36,5% la bărbați și 37,1% la femei.

417 În 1911 existau în toată regiunea 1522 de școli frecventate în total de 101.375 de elevi, dintre care 72.215 băieți și 29.160 de fete. Vezi Ecaterina Mazilu – Ioan Scurtu, *Învățamântul și cultura în anii interbelici*, în I. Scurtu (coordonator) *Istoria Basarabiei…*, op. cit., p. 219.

418 ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dosar 204/1920 cit., Raport prezentat de ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice pe data de 25 mai 1920 de C. Stan.

419 175 ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dosar 442/1920. Petiția unui grup de învățători propagandiști din județul Ismail, pe data de 31 decembrie 1919. Răspunsul ministrului a fost negativ; doar un proces sever de recrutare putea oferi Basarabiei persoanele de care avea nevoie. *Ivi*, opinii ale Directorului General al Instrucțiunii Publice din 14 februarie 1920 și ale ministrului Istrucției Publice din 16 februarie 1920.

420 ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dosar 204/1920 cit., Raportul Mariei Alexandrescu prezentat ministerului pe 13 august 1920.

421 ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dosar 204/1920. Vezi rapoartele trimise pe 21 februarie 1920 de către Directoratul Instrucțiunii Publice din Basarabia Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor de la București; raportul Secretariatului General al Învățământului din Basarabia trimis Ministerului Instrucțiunii Publice pe 18 mai 1920 și scrisoarea din 26 mai 1920 semnată de doi propagatori și conferențiari (C. Stan și P. Ghespeasu) care profesau în Basarabia.

422 ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dosar 442/1921, întrebările pentru ministru au fost prezentate pe 21 decembrie 1920.

423 ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dosar 424/1921. Scrisoare din 16 aprilie 1921.

424 Cele nouă județe din care era formată Basarabia (n. trad.).

425 Despre criticile și incomodele luări de poziție ale lui Stere a se vedea C. Stere, *Documentări*, op. cit., p. 456-632. Același Stere denunță acțiunile prefectului din Soroca pentru a evita ca în alegerile parțiale din 1921 să fie ales în Parlament. Vezi C. Stere, *Singur împotriva…*, op. cit., p. 107.

426 Gh. Cojocaru, *op. cit.*, p. 120-124.

427 *Ivi*, p. 126-129. Cu prilejul acestor alegeri, comunitatea evreiască a reușit să aleagă un reprezentant propriu în Parlamentul de la București, în persoana rabinului I. L. Tirelsohn. Vezi D. Schaary, *op. cit.*, p. 154.

428 ANIC Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 29/1920, *passim*.

429 *Ivi*, Dosar 30/1920, *passim*; Dosar 28/1920, *passim*.

430 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 60/1920. Raportul din 1 martie 1920.

431 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 21/1921, *passim*. Indicațiile serviciilor de securitate au fost confirmate ulterior, când biroul diplomatic român de la Constantinopol a informat Ministerul de Externe că generalul Slastociov-Krâmski, caracterizat ca fiind „acceptabil, dar opioman", abandonase cauza antibolșevică, obținând imediat o funcție de seamă în Armata Roșie detașată pe frontul român. Arh. MAE, Fondul 71/URSS, vol. 12, Anul 1921 cit. Adresă trimisă de Simionescu pe data de 7 noiembrie 1921. Mai mult, Armata Roșie recrutase în ultima vreme mii de ofițeri țariști, dintre care este de ajuns să-i amintim pe ce cei mai cunoscuți, ca generalul Aleksei Brusilov.

432 „Aurora", 29 iunie 1922.

433 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 60/1920. Raport din 26 iunie 1922.

434 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 415/1921. Scrisoare din 12 aprilie 1921.

435 Ivi, *passim*.

436 *Ivi*, Raport al unui inspector al Ministerului Instrucțiunii Publice din 20 octombrie 1921.

437 ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dosar 443/1921. Adresă confidențială a ministrului de Război din ianuarie 1921.

438 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 415/1921. cit., Document din 21 august 1921.

439 ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dosar 424/1921 cit. Adresă trimisă pe 26 septembrie 1921.

440 *Ivi*, Scrisoare din 30 octombrie 1921, trimisă de directorul de activități școlare și extrașcolare al Ministerului Instrucțiunii Publice către ministru.

441 ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dosar 11/1922. Raport al Inspectoratului de Propagandă din Basarabia, din data de 15 iulie 1922.

442 ANIC, Fond Casa Regală „Diverse" Ferdinand, Dosar 4/1922. Raport din 29 aprilie 1922.

443 ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dosar 1/1922 cit. În realitate, această măsură fusese deja solicitată anterior de responsabilul pentru Directoratul General de Instrucție din Basarabia, Ștefan Ciobanu; măsura ar fi trebuit să implice, în special, câteva licee din județul Hotin și din orașul Chișinău, folosite inițial de populația rusă și ucraineană, și pentru care s-a cerut un proces rapid de românizare. ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dosar 443/1921, raport din data 30 noiembrie 1920.

444 *Ivi*, Petiție din data de 4 iunie 1921.

445 *Ivi*, raport trimis Ministerului Instrucțiunii Publice de către profesorul M. Gârnițeanu din 17 decembrie 1921 despre diferite școli din județul Soroca.

446 ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dosar 11/1922 cit., raport din 13 martie 1922.

447 *Ivi*, Dosar 29/1922. Scrisoarea de protest din partea Asociației Corpului Didactic din Basarabia din data de 28 februarie 1922.

448 *Ivi*, Dosar 11/1922 cit., raport din 17 noiembrie 1922.

449 ANRM, Fond 1892, Inventar 1, Dosar 3, raport confidențial din data de 9 noiembrie 1921.

450 *Ivi*, Inventar I, Dosar 1. A se vedea adresele lui Neaga din 17 august 1921 și o alta, tot din luna august 1921.

451 *Ivi*, document nedatat.

452 *Ivi*, hotărârea din data de 11 august 1921.

453 ANRM, Fond 1892, Inventar 1, Dosar 4, vezi scrisorile din 15 și 16 aprilie 1921. Alimentele de primă necesitate lipseau adeseori și de la cazărmile militarilor, iar pentru a evita alte probleme, aceștia organizau de multe ori transporturi extensive pentru aprovizionare direct de la mori sau de la alte depozite alimentare.

454 *Ivi*, scrisoare din data de 15 septembrie 1921.

455 ANRM, Fond 742, Inventar 6, Dosar 47. Raportul comandantului militar din Basarabia din 3 ianuarie 1922.

456 Vezi „Îndreptarea” din 18 august 1922; „Aurora” din 19 august 1922.

457 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 52/1920. Buletin 1-30 martie 1923.

458 ANRM, Fond 742, Inventar 6, Dosar 39. Raport secret din 22 iunie 1922.

459 *Ivi*, raport din data de 15 iunie 1922.

460 *Ivi*, raportul brigăzii de securitate Hotin din data de 17 septembrie 1922.

461 Se face trimitere la Keith Hitchins, *România 1866-1947*, op. cit.; Vlad Georgescu, *op. cit.*, și Hans-Christian Maner, *Parlamentarismul în România: 1930-1940*, București, Editura Enciclopedică, 2004. [titlul original: *Parlamentarismus in Rumänien (1930-1940)*, München, 1997].

462 Vezi I. Scurtu – S. Stoian, *Integrarea Basarabiei în cadrul…*, op. cit., p. 186.

463 Cf. Nicolae Enciu, *Populația rurală a Basarabiei în anii 1918-1940*, Chișinău, Editura Epigraf, 2002, p. 168-170.

464 *Ibidem*.

465 ANIC, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 28/1923, Ședința din 5 noiembrie 1923.

466 De fapt, în acest caz putem vorbi despre o adevărată epidemie la nivelul societății, care cuprinsese întreaga Românie. Media consumului de alcool era de cca 150 l pe cap de locuitor, iar conform unei statistici din 1928, în toată țara existau mai mult de 52.000 de cârciumi: dintre acestea 5.171 funcționau în Basarabia, 3.839 în zonele rurale și 1.332 la oraș. Vezi D. Mitrany, *op. cit.*, p. 493-494.

467 Charles Upson Clark, *Bessarabia: Russia and Roumania on the Black Sea*, versiune electronică a ediției din 1927 disponibilă pe site-ul http://depts.washington.edu/cartah/text_archive/clarck/meta_pag.shtml.

468 Despre rolul de subordonare al Cominternului în raport cu Rusia sovietică și despre nevoile politicii externe, precum și referitor la predominanța ideologică indiscutabilă exercitată de Partidul Comunist rus asupra întregii stângi mondiale, vezi Kermit E. McKenzie, *Comintern e rivoluzione mondiale 1928-1943*, Firenze, Sansoni, 1969, [ed. originală *Comintern and World Revolution 1928-1943*, New York, 1964].

469 Referitor la acest aspect fundamental al politicii externe a URSS facem trimitere la studiul consacrat al lui Adam B. Ulam, *Storia della politica estera sovietica (1917-1967)*, Milano, Rizzoli, 1970, p. 185-213 [titlul original: *Expansion and Coexistence: Soviet Foreign Policy*. 1917-1967, London – New York, 1968]. Pe această temă Kermit McKenzie a scris că: „creată la inițiativa conducătorului bolșevicilor ruși, Lenin, care era mai ales un politician practic, Internaționala Comunistă a existat și și-a desfășurat activitatea în așteptarea unei prăbușiri a capitalismului și a victoriei proletariatului […] în general, în fiecare fază din istoria Cominternului, dar mai ales în perioada pe care o analizăm, majoritatea comuniștilor din toate statele acceptau interpretarea oficială prin care recunoșteau URSS și partidul comunist ca fiind exemple și modele demne de urmat”. K. E. McKenzie, *op. cit.*, p. 17-18.

470 Cf. Anna di Biagio, *Coesistenza e isolazionismo. Mosca e il Komintern e l'Europa di Versailles*, Roma, Carocci, 2004, *passim*.

471 De fapt, în numeroasele adrese referitoare la acest aspect care au circulat între comisarul Poporului pentru Probleme Externe, Gheorghi Cicerin, și guvernul român între vara și toamna anului 1920, se evită cu prudență a se face o referire directă la chestiunea Basarabiei, în timp ce, despre posibilitatea de a restabili complet relațiile diplomatice și de bună vecinătate între cele două țări se vorbește în mod deschis. Cf. *Dokumentî vnești politiki SSSR* (în continuare DVP), vol. III, Moskva, Gospolitizdat, 1957-1965, Doc. 79, 85, 113, 134, respectiv la p. 156, 164-165, 218-219, 264-261.

472 *Ivi*, Doc. 221, p. 383-384.

473 Convenția pentru alianța defensivă româno-polonă din data de 3 martie 1921 completa recunoașterea reciprocă a respectivelor granițe orientale (Basarabia, Bucovina de Nord, regiunea Vilnius și Galiția orientală) din partea Poloniei, cu toate

acestea, planurile de implicare a armatei împotriva Rusiei sovietice au rămas destul de vagi. Cf. Florin Anghel, *Romanian Polish Goals and Strategies in Relation to the USSR and the Black Sea in the inter-War Period*, în „Historical Yearbook", III, 2006, p. 92-93.

474 Valeriu F. Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia, 1918-1940*, Iași, Junimea, 1991, p. 91.

475 Vezi *RRSD – 1917-1934*, vol. I referitor la negocierile de la Varșovia din octombrie 1921, vezi documentele 100-118, p. 135-178.

476 Arh. MAE, Fondul 71/URSS, Anul 1921, Vol. 12, *passim*. Pe data de 16 februarie 1921, de exemplu, ministrul român la Varșovia, Filality (care urma să conducă negocierile cu sovieticul Karahan), și-a informat propriul minister că, potrivit unor surse din guvernul polonez, bolșevicii pregăteau un atac împotriva României cu o armată bine dotată. *Ivi*, adresa trimisă de la Varșovia la București pe 16 februarie 1921.

477 Cf. Marcel Mitrasca, *Moldova: a Romanian Province under Russian Rule. Diplomatic History from the Archives of the Great Powers*, New York, Algora Publishing, 2002, p. 116.

478 Tratatul de la Rapallo (16 aprilie 1922) a luat prin surprindere întregul mediu diplomatic european și mai ales pe cel românesc, care a văzut năruindu-se ambițiosul plan al premierului Ion I. C. Brătianu, prin care acesta dorea să găsească o soluție definitivă la problema Basarabiei și la conflictul cu Rusia sovietică, în contextul acordurilor generale care ar fi trebuit semnate în timpul întâlnirilor din cadrul Conferinței de la Genova. La câteva săptămâni după semnarea acordului ruso-german, Cicerin i-a anunțat pe români că poziția Rusiei referitoare la Basarabia și, în general, la relațiile bilaterale ruso-române se schimbase. Cf. DVP, Vol. 5, Doc. 312, p. 671-672. Notă din 11 noiembrie 1922, trimisă de la Moscova către guvernul român. Vezi și Octavian Țâcu, *Problema Basarabiei și relațiile sovieto-române în perioada interbelică (1919-1939)*, Chișinău, Prut Internațional, 2004, p. 73-76; M. Mitrasca, *op. cit.*, p. 118.

479 *RRSD – 1917-1934*, Vol. I, Doc. 134 p. 202 și 141 p. 213.

480 Acordul oficial din partea Austriei, pentru ca Viena să devină locul negocierilor, a fost comunicat celor două părți prin cancelarul austriac Seipel pe data de 5 februarie 1924.

481 Arh. MAE, Fond 71/URSS, anul 1924, vol. 76, relații cu România, Istrucțiunile trimise de Brătianu delegației române de la Viena.

482 Louis Fischer, *I sovieti nella politica mondiale. 1917-1929*, vol. I, Firenze, Vallecchi, 1957, p. XVII-XVIII [titlul original: *The Soviets in World Affairs: a History of the Relations of the Soviet Union and the Rest of the World, 1917-1929*, Princeton, 1929].

483 Inculeț a fost chiar înlocuit de ministrul plenipotențiar român în Bulgaria, Constantin Langa-Rășcanu.

484 *RRSD – 1917-1934*, vol. I, Comunicare secretă a lui Cicerin din data de 24 martie 1924. Doc. 147, p. 219-220.

485 Mihail Bruhis, *op. cit.*, p. 159-160.

486 Arh. MAE, Fond 71/URSS anul 1924 cit. Comunicare a Direcției Poliției și Siguranței Generale, trimisă de la Chișinău pe data de 24 martie 1924.

487 E interesant să ne gândim la faptul că, în săptămânile și zilele de dinaintea întâlnirii sovieto-române, rușii au exercitat o serie de presiuni asupra Partidului Comunist Român (PCR) cu scopul de a-l determina să organizeze acțiuni armate pe teritoriul Basarabiei, pentru a demonstra (într-un moment în care întreaga atenție a diplomației europene era îndreptată asupra acestei situații) care erau adevăratele intenții ale populației autohtone. Răspunsul din partea autorităților române a fost la fel de ferm, dacă ne gândim că tocmai pe data de 11 aprilie 1924, PCR a fost interzis și mulți dintre membrii acestuia arestați. Ca și cum această lovitură nu ar fi fost suficientă, în luna iunie a aceluiași an, în timpul lucrărilor Congresului al V-lea al Internaționalei comuniste, PCR a fost criticat dur de conducătorii Cominternului pentru slabele rezultate politice obținute și pentru incapacitatea absolută de a atrage în rândurile sale masele de țărani români care rămăseseră cu totul străine de organizație. Cf. R. R. King, *op. cit.*, p. 24, 1980.

488 „Dacă Guvernul român ar fi fost convins că majoritatea locuitorilor din Basarabia se consideră cu adevărat români și își doresc includerea Basarabiei în statul român, guvernul român nu ar fi trebuit să se teamă de rezultatele unui plebiscit sau să se opună organizării acestuia.” Notă a delegației sovietice, extrasă din procesele-verbale ale Comisariatului Poporului pentru Afaceri Externe, în L. Fischer, *op. cit.*, p. 611. Propunerea sovieticilor a fost reluată și amplificată și de presa comunistă europeană. De exemplu, în mai 1924, liderul comunist bulgar Kolarov a scris: „problema Basarabiei, similară cu cea a Macedoniei, ascunde în sine germenele unui nou război. Refuzul URSS-ului de a recunoaște uzurparea Basarabiei destabilizează poziția latifundiarilor români […]. Pentru a o menține în mâinile lor, aceștia trebuiau să cheltuie permanent din visteria țării fonduri enorme pentru armament […] făcând astfel eforturi pentru a menține masele naționale sub amenințarea războiului. Posibilitatea de a oferi populației din această zonă dreptul de a se conduce singură nu va aduce satisfacție doar Basarabiei, ci va elibera masa de populație de o povară deosebit de grea și de noi distrugeri și catastrofe”. Vasil Kolarov, *Naționalna vapros na Balkan*, în „Komunisticeski internațional”, 3-4, 1924. Textul de față face referire la traducerea în limba italiană aflată pe site-ul http://ecn.org/balkan/0000questionenaz.html.

489 Declarație a delegației sovietice despre negocierile de la Viena în DVP, Vol. II, Doc. 90, p. 171-175. Pentru procesul-verbal redactat în limba franceză al celor trei sesiuni ale conferinței sovieto-române și al comunicatului de presă final eliberat în comun de cele două delegații, vezi *RSSD – 1917-1934*, Vol. I, Doc. 150-153, p. 225-255.

490 Comunicare trimisă de către Florescu la București pe data de 15 mai 1924. Vezi *România-Polonia. Relații diplomatice 1918-1939*, vol. I, București, Univers Enciclopedic, 2003, Doc. 23, p. 51-53.

491 Arhiva Istorico-Diplomatică a Ministerului Afacerilor Externe (în continuare ASMAE), Afaceri politice 1919-1930, România plicul 1508 (b).

492 Cf. Aurelio Palmieri, *La Bessarabia e la politica zarista del bolscevismo*, Roma, 1924, *passim*.

493 Vizita lui Constantinescu a fost urmată și de o polemică din cauza unor publicații ale agenției de presă Stefani, dezmințite mai târziu de cele două părți care anunțau imediata ratificare a Tratatului pentru Basarabia. Vezi Adrian Grecu, *Întâlnirea Al. Constantinescu – B. Mussolini și problema ratificării tratatului privind Basarabia*, în „Revista istorică", 1-2, 2001, p. 67-72.

494 Vezi O. Țâcu, *op. cit.*, p. 108-109; Lidia Pădureac, *Relațiile româno-sovietice (1917-1934)*, Chișinău, 2003, p. 108.

495 Vezi Ch. Rakovski, *Il problema della Bessarabia, Roma, Società Anonima Libraria*, s.d. Lovitura în presă executată de Rakovski nu putea să rămână fără un răspuns pe măsură și astfel, în 1926, Gheorghe Tătărescu a publicat în mai multe limbi intervenția sa din Camera Deputaților de la București, care a devenit răspunsul României la argumentele lui Rakovski. Și titlul era, de asemenea, reprezentativ: George Tataresco, *Bessarabie et Moscou*, București, 1926.

496 Citat din J. Nouzille, *op. cit.*, p. 118.

497 Vezi Vladimir C. Fišera, *Les peuples slaves et le communisme. De Marx à Gorbatchev*, Paris, Berg International, 1992, p. 199.

498 Despre această chestiune vezi și *Ivi*, p. 209-217, și Joseph Rothschild, *The Communist Party of Bulgaria. Origins and Development 1883-1936*, New York, Columbia University Press, 1959, p. 227-229.

499 V. C. Fišera, *op. cit.*, p. 218-219. Adoptarea acestei tendințe a fost utilă, aducând Federației Comuniste Balcanice adeziunea entuziastă a unei părți semnificative a membrilor aflați la conducerea Partidului Comunist Român, după cum va aminti ani mai târziu Marcel Pauker: „admirația mea era nemărginită. Am fost cucerit imediat de ideea unei confederații balcanice. Am început să înțeleg importanța punctului de vedere adoptat de asocierea între partidele comuniste […]". Gheorghe Brătescu, *O anchetă stalinistă (1937-1938). Lichidarea lui Marcel Pauker*, București, Univers Enciclopedic, 1995, p. 39-40.

500 Edward H. Carr, *Il socialismo in un solo paese, II, La politica estera 1924-1926*, Torino, Einaudi, 1969, p. 85.

501 V. Kolarov, *op. cit.*

502 Nașterea Partidului Comunist Român a fost actul final al unui efort considerabil al Partidului Social-Democrat Român (PSDR), care nu era capabil să reunească în mod organic diversele grupuri socialiste ale Vechiului Regat și provinciile recent anexate și să stabilească o traiectorie univocă în abordarea unor probleme politice și naționale care apăruseră în România la sfârșitul Primului Război Mondial. După înființarea unui prim grup comunist, abia în luna mai 1921, în timpul unui congres constitutiv care a avut loc la București, a fost creată o ramură română a partidului bolșevic, numită mai târziu Partidul Comunist Român. Acesta a aderat imediat la Comintern. Manevra coordonată de la Moscova a fost regizată de Zinoviev, care, anterior, se arătase foarte dur și implacabil în criticile aduse social-democraților români, prin acuzațiile formulate într-o lungă scrisoare, trimisă în decembrie 1920, referitoare la trădarea mișcării comuniste ruse. De fapt, și de această dată, mișcarea comunistă română a demonstrat un prim punct sensibil: dacă este adevărat că afilierea la Internaționala Comunistă fusese decisă în unanimitate de delegați, de fapt, 111 dintre aceștia nu erau deloc convinși de această operațiune și au oferit votul cu o oarecare neîncredere. Neputând să prindă rădăcini în societatea română (în 1930 Béla Kun va acuza din nou conducătorii partidului că nu au reușit să creeze o bază solidă nici la nivelul muncitorilor) și din cauza adeziunii rigide la politica Cominternului, care era împotriva existenței României Mari, partidul a avut mereu un număr redus de militanți și, deja la un an după înființarea sa, a fost obligat să se supună demersurilor problematice ale poliției și curților de justiție române. Prin așa-numitul proces Dealul Spirii, în care au fost judecați 271 de membri ai partidului, acesta și-a văzut puternic restructurată posibilitatea de a acționa. Vezi Francesco Guida, *Romania*, în Aldo Agosti (coordonator), *Enciclopedia della Sinistra europea nel XX secolo*, Roma, Editori Riuniti, 2000, p. 1230-1231. R. R. King, *op. cit.*, p. 14-16. Despre anii de debut ai PCR-ului, vezi și părerile conținute într-un volum despre recenta istorie politică a comunismului român în Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, Iași, Polirom, 2005, p. 61-95. [titlul original: *Stalinism for all Seasons: a Political History of Romanian Communism*, Stanford, 2003]

503 Cf. *Copilăria comunismului românesc în arhiva Cominternului*, București, Arhivele Naționale ale României, 2001, p. 8-9; K. Hitchins, *România…*, op. cit., p. 425-427.

504 Cf. Florin Müller, *Metamorfoze ale politicului românesc 1938-1944*, București, Editura Universității din București, 2006, p. 46.

505 Edward H. Carr, *Il socialismo in un solo paese, I, La politica interna*, Torino, Einaudi, 1968, p. 742-743. Noua republică sovietică avea o suprafață de 7.516 km^2 și aproximativ 545 de mii de locuitori; capitala fusese stabilită în orașul Balta, iar începând cu 1929 a fost mutată la Tiraspol, chiar în apropierea râului Prut și, prin urmare, foarte aproape de granița cu România. Frontierele definitive ale noii republici au fost stabilite abia la doi ani după înființarea acesteia, când douăsprezece localități au fost preluate din teritoriul ucrainean și incluse în RASSM, mărindu-și astfel suprafață până la 8.400 km^2.

506 *Ibidem*.

507 La acest congres a luat parte și o delegație română formată din șase trimiși, dintre care patru cu drept de vot deliberativ. Vezi M. C. Stănescu, *op. cit.*, p. 28-31. Pentru o viziune de ansamblu asupra lucrărilor congresului vezi Miloš Hajek, *Storia dell'Internazionale Comunista (1924-1935)*, Roma, Editori Riuniti, 1972, p. 98-125 [titlul original: *Jednotná fronta. K politické orientaci Komunistické Internacionály v letech 1921-1935*, Praha, 1969].

508 Cf. K. E. McKenzie, *op. cit.*, p. 72-76.

509 ASMAE, Afaceri politice, 1919-1930. România plic 1508 cit. Mesaj trimis de la Moscova la Roma pe 26 august 1924. Manevra bolșevică, cu toate că era „mascată" de nașterea în această perioadă a unui anumit număr de republici autonome, se încadra într-o schemă bine determinată a politicii internaționale care, în 1920, a dus la crearea Republicii Sovietice Karelia și din 1923, de această dată în Asia, a Republicii Sovietice Bureato-Mongole. Prima era înființată pentru a menține active revendicările sovietice în legătură cu Finlanda, iar a doua în legătură cu Mongolia. O comparație interesantă a cazurilor Karelia și Moldova și reflectarea acestora în raporturile politicii sovietice cu Finlanda și România se poate găsi în Mark L. Schrad, *Rag Doll Nations and the Politics of Differentiation on Arbitrary Borders: Karelia and Moldova*, în „Nationalities Papers", 2, 2004, p. 457-496. Pentru un tablou general asupra politicii naționale aplicate în URSS de la moartea lui Lenin la apogeul puterii lui Stalin, fac trimitere la Terry Martin, *The Affirmative Action Empire. Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*, Ithaca, Cornell University Press, 2001.

510 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 1/1924. Raport din data de 20 septembrie 1924.

511 ASMAE, Afaceri politice, 1919-1930. România plic 1508 cit. Raport trimis de la București la Roma pe 11 aprilie 1924.

512 *Ivi*, telegramă trimisă de la București la Roma pe data de 20 iunie 1924.

513 A se vedea cercetarea lui L. Rotari, *op. cit.*, p. 233-241.

514 *Bessarabia na perekriostke evropeiskoi diplomatii. Dokumentî i materialî*, Moskva, Izdatelstvo Indruk, 1996, p. 255-272.

515 ANIC, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 3/1924, ședința din 22 martie 1924.

516 I. Agrigoroaiei – Gh. Palade, *op. cit.*, p. 88-91.

517 Amintim că, de exemplu, în timpul primăverii lui 1921, Chișinău (împreună cu alte localități din România) a primit vizita oficială a mareșalului Pietro Badoglio. Vezi Piero Pieri – Giorgio Rochat, *Pietro Badoglio maresciallo d'Italia*, Milano, Mondatori, 2002, p. 329.

518 ANIC, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 3/1924 cit., discursul deputatului P. Bețianu din 31 martie 1924. Potrivit acestei plângeri foarte bine susținute, doar localitățile Rjavinți, Grimești, Balamutovca, Onut și Polonut înregistraseră mai mult de 1122 de case distruse care trebuiau reconstruite, iar adăugând la acestea daunele provocate culturilor agricole, suma necesară pentru refacerea acestora era evaluată la circa 21 de milioane de lei.

519 *Ivi*, intervenție din 26 mai 1924.

520 *Ivi*, intervenție din 10 iunie 1924.

521 *Ivi*, intervenție din 28 iunie 1924, prezentată de deputatul Z. Joncu.

522 ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dosar 479/1923. Memoriu prezentat pe 9 mai 1923 de către Academia Română pe adresa Ministerului Instrucțiunii Publice.

523 L. Rotari, *op. cit.*, p. 241; C. Upson Clark, *op. cit.*

524 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 54/1924, Raport nedatat al forțelor de siguranță române.

525 C. Upson Clark, *op. cit.*

526 L. Rotari, *op. cit.*, p. 237.

527 Pentru o reconstrucție detaliată a evenimentelor militare, vezi Eftimie Ardeleanu, *Tatar-Bunar*, în „Buletin al Arhivelor Militare Române – Document", A. II, 1 (5), 1999, p. 15-24.

528 Z. Arbore, *Dicționarul geografic*…, op. cit., p. 205; C. Upson Clark, *op. cit.*

529 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 54/1924 cit.

530 *Ibidem*.

531 *Ibidem*.

532 C. Upson Clark, *op. cit.*

533 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 54/1924 cit.

534 Aparent primarul de la Nicolaevca era urât de țărani pentru că se împotrivea realizării unei repartizări corecte și radicale a terenului expropriat, în timp ce secretarul comunal, de-a lungul anilor, a sustras de la primărie mai bine de 30.000 de lei. *Ibidem*.

535 *Ibidem*.

536 *Ibidem*.

537 Despre activitatea generalului Rășcanu în Basarabia vom vorbi din nou în cele ce urmează; merită, totuși, să oferim cititorului câteva date biografice despre acest

personaj important. S-a născut în 1871 la Vaslui, în Moldova, a ocupat între anii 1919 și 1921, fără întrerupere, funcția de ministru de Război în guvernele Văitoianu, Vaida-Voevod și Averescu. După importanta experiență din Basarabia, a devenit senator al Regatului, apoi, în 1940, a fost numit primar al orașului Vaslui, iar între 1942 și 1944 a fost și primar al orașului București. A fost arestat în 1946 și a murit în gulagul comunist de la Sighet în anul 1951. Vezi Simona Pop, *Un erou uitat*, în „Evenimentul", 23 iulie 2003.

538 ANIC, Fond Mârzescu – Familiar, Dosar 136.

539 Intervenție disponibilă pe site-ul http://revista.memoria.ro/?location=view_article&id=231 ultima accesare la 14 ianuarie 2006. Interesant este faptul că în perioada aceea ministru de Interne era basarabeanul Ion Inculeț.

540 Presiunea exercitată de guvern a coincis, printre altele, cu un moment de gravă tensiune în interiorul PCR, și anume înfruntarea dintre grupul lui Marcel Pauker (Luximin) și secretarul general al partidului Vitali Holostenko (Barbu), impus de Comintern cu ocazia Congresului al IV-lea. Vezi Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, București, Litera, 1994, p. 50-55. În cursul aceluiași an, 1924, Pauker, Gheorghe Cristescu și alți lideri importanți ai mișcării comuniste au fost arestați.

541 ANRM, Fond 378, Inv. 1, dosar 4121 (a). Sentință pronunțată de Curtea Marțială la termenul așa-zisului proces al celor cinci sute. Exponenți prestigioși ai cercurilor intelectuale progresiste occidentale, precum Romain Rolland, Theodore Dreiser, Paul Langvain și chiar Albert Einstein, încrezători în propaganda sovietică, și-au manifestat solidaritatea cu cei condamnați și și-au exprimat indignarea față de acea reacție a forțelor de siguranță române, considerată brutală. Au existat și dintre cei care au trecut la fapte. Celebrul romancier francez Henri Barbusse, viitor apologet al lui Stalin și al stalinismului, în cursul unei călătorii în Balcani, în căutarea dovezilor care ar inculpa guvernele din zona de recurgere la represiuni teroriste împotriva comuniștilor locali, s-a deplasat în 1925 și la Chișinău, unde i-a fost permis să asiste la un proces împotriva autorilor răscoalei de la Tatarbunar. În urma experienței balcanice, a rezultat un pamflet foarte acid, din care o parte era dedicată procesului de la Chișinău. Vezi Henri Barbusse, *Les bourreaux: dans les Balkans, la terreur blanche, un formidable procès politique*, Paris, Flammarion, 1926.

542 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 54/1924, op. cit., Raport general asupra celor arestați, judecați sau în așteptarea unui proces pentru crime politice pe întreg teritoriul Basarabiei.

543 ASMAE, Afaceri politice, 1919-1930. România plic 1508 cit. Mesaj trimis de Aloisi lui Mussolini pe data de 13 noiembrie 1924. Ministrul italian scria, printre altele, că veridicitatea informațiilor furnizate fusese confirmată în timpul unei discuții cu Ion Duca, pe atunci ministrul Afacerilor Externe.

544 *Ivi*, raport trimis la Roma pe data de 1 noiembrie 1924.

545 *Ibidem*.

546 *Ibidem*.

547 *Ibidem*. Și în ceea ce privește preferințele culturale, lucrurile se schimbau foarte greu pentru populația din Chișinău. Într-adevăr, toate elementele prezentate de atașatul militar italian coincideau cu rezultatele unui raport al poliției române din ianuarie 1921 care denunța faptul că „la Chișinău nu există local în care să nu fie spectacole și reprezentații zilnice în limba rusă, puse în scenă de artiști refugiați. La teatrul popular subvenționat de stat, care ar trebui să fie centru al culturii și al artelor românești, joacă doar artiști ruși […]": ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 40/1921, raport din data de 10 ianuarie 1921.

548 ASMAE, Afaceri politice, 1919-1930. România plicul 1508, raport al colonelului Baffigit cit.

549 *Ibidem*.

550 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 39/1925, raportul Inspectoratului General al Siguranței, din data de 16 ianuarie 1925.

551 ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dosar 37/1925. Raport din 3 aprilie 1925 al inspectorului școlar Vintilescu.

552 *Ibidem*.

553 *Ivi*, Raport din 3 septembrie 1925, semnătură indescifrabilă.

554 *Ivi*, Dosar 9/1925, scrisoare trimisă ministrului Instrucțiunii Publice pe data de 3 noiembrie 1925.

555 *Ivi*, Dosar 14/1926, raport din 19 iulie 1926.

556 Cadrilaterul sau Dobrogea meridională era un teritoriu cuprins între Dunăre și Marea Neagră, pe care românii l-au luat de la bulgari în timpul celui de-al Doilea Război Balcanic și a fost păstrat de România până la sfârșitul lunii septembrie 1940, când aceasta a fost constrânsă să îl cedeze Bulgariei, în urma presiunilor Axei (tratatul de la Craiova din 7 septembrie 1940). Locuită majoritar de o populație care nu era română, întregul teritoriu a fost, mai ales în anii douăzeci, teatru al unor înfruntări între bandele de gherilă și forțele de siguranță române. A fost, în același timp, și o sursă continuă de tensiuni politice și diplomatice între guvernele de la București și Sofia. Pentru o perspectivă de ansamblu asupra acestei chestiuni, îmi permit să fac trimitere la un alt volum care îmi aparține, *Un conflitto balcanico. La contesa tra Bulgaria e Romania in Dobrugia del Sud. 1918-1940*, Cosenza, Periferia, 2001.

557 ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dosar 14/1926, raport din 19 iulie 1926 cit.

558 I. Livezeanu, *op. cit.*, p. 276.

559 Vezi *Ivi*, p. 277.

560 *Ibidem*; Onisifor Ghibu, *Ardealul în Basarabia. O pagină de istorie contemporană*, Cluj, Institutul de Arte Grafice Ardealul, 1928, p. 135; Nichifor Crainic, *Zile albe – zile negre. Memorii*, București, Gândirea, 1991, p. 198-199.

561 *Ivi*, p. 199.

562 *Ivi*, p. 246.

563 I. Livezeanu, *op. cit.*, p. 141.

564 *Ivi*, p. 143; P. R. Magocsi, *op. cit.*, p. 600.

565 ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dosar 23/1928. Rapoarte din 31 decembrie 1927, respectiv 31 ianuarie 1928, 6 martie 1929 și 1 octombrie 1928.

566 ANRM, Fond 1712, Inventar 1, Dosar 4. Raport al prefecturii Tighina din 30 aprilie 1927.

567 ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dosar 36/1928. Raport din 7 mai 1928.

568 *Ivi*, raport din 8 aprilie 1928.

569 I. Livezeanu, *op. cit.*, p. 147-148.

570 *Ivi*, p. 149.

571 Vezi S. K. Brâseakin, *Kultura Bessarabii. 1918-1940*, Kișiniov, Nauka, p. 89.

572 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 78/1927. Raport al poliției din 5 mai 1927.

573 Cf. I. Livezeanu, *op. cit.*, p. 277-278.

574 ANIC, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 8/1935. Scrisoarea lui Pan Halippa din 22 martie 1935.

575 Despre acest aspect al relațiilor italo-române, îmi permit să fac trimitere la volumul meu, *Les relations italo-roumaines*…, op. cit., p. 196-208.

576 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 78/1927 cit., raport al forțelor de siguranță din Chișinău din 12 aprilie 1927.

577 ANIC, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 17/1926-27 ședința din 22 decembrie 1926.

578 ANIC, *Ivi*, Dosar 10/1927.

579 *Ibidem*.

580 ANIC, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 17/1926-1927 cit., Ședința din 1 martie 1927.

581 ANRM, Fond 1713 Inv. 2 Dosar 2 (1). Raport asupra situației din județ din 15 februarie 1927.

582 I. Agrigoroaiei – G. Palade, *op. cit.*, p. 124.

583 ANRM, Fond 1713 Inv. 2 Dosar 2 (1) cit. Raport al primăriei Cahul din 16 februarie 1927.

584 *Ivi*, raport al prefecturii din Soroca din data de 21 februarie 1927.

585 *Ivi*, raport al prefecturii din Cetatea Albă din data de 1 martie 1927.

586 *Ivi*, raport al prefecturii din Tighina din data de 16 februarie 1927.

587 *Ivi*, raport al prefecturii din Cahul din data de 6 mai 1927.

588 I. Agrigoroaiei – G. Palade, *op. cit.*, p. 236.

589 ANRM, Fond 1713 Inv. 2 Dosar 1. Raport prezentat la ședința extraordinară a Consiliului de igienă al Primăriei din Chișinău din 9 februarie 1927 de către doctorul N. Siminel.

590 Conform unei statistici publicate în 1925 de către Direcția de asistență socială din cadrul Ministerului român al Sănătății, în circumscripțiile rurale ale țării își exercitau activitatea 866 de medici; dintre ei, 443 lucrau în Transilvania și doar 71 în Basarabia. Vezi D. Șandru, *Populația rurală a României…*, op. cit., p. 188-191.

591 ANRM, Fond 1713 Inventar 1, Dosar 1, Raport al Inspectoratului Sanitar din Galați din 11 mai 1927.

592 D. Șandru, *Popolația rurală a României…*, op. cit., p. 137-140.

593 Vezi N. Enciu, *Populația rurală a…*, op. cit., p. 81-83. Diferența față de restul țării nu era relevantă, trebuie specificat faptul că în România rata mortalității diverselor grupuri de populație era, în totalitatea sa, una dintre cele mai ridicate din Europa acelor vremuri. În plus, în anii dintre cele două războaie, așa-zisele maladii sociale (tuberculoza, sifilisul, trahomul, cancerul, pelagra, alcoolismul etc.) au continuat să înregistreze procente foarte ridicate, care, mai ales în zonele rurale, au continuat să crească în timp. În anul 1930 s-au înregistrat aproximativ 341.000 de decese din cauza bolilor menționate anterior, ajungând, în 1937, la un număr de 609.000. Cf. D. Șandru, *Populația rurală a României…*, op. cit., p. 208.

594 Citat din N. Enciu, *Populația rurală a…*, cit., p. 85.

595 „Dimineața”, 10 aprilie 1927.

596 Cf. Hugh Seton-Watson, *Le democrazie impossibili. L’Europa orientale tra le due guerre mondiale*, Soveria Mannelli, Rubbettino, 1992, p. 165 [titlul original: *Eastern Europe*

between the Wars 1918-1941, Cambridge, 1945].

597 Cu siguranță starea gravă de indigență în care se afla o mare parte a zonelor rurale din Basarabia și lipsa de onestitate a angajaților însărcinați cu colectarea taxelor, care nu de puține ori profitau de ingenuitatea și de ignoranța populației de la sate pentru a cere de mai multe ori pe an plata aceluiași impozit, conduceau la acutizarea acestui sentiment de opresiune și de exploatare generat de colectarea tributului. Chiar și în perioada interbelică, nivelul mediu al taxelor directe generate de locuitorii din Basarabia a fost mereu relativ scăzut și reprezenta circa jumătate din cel plătit de restul populației din Regat. În 1929, de exemplu, media taxelor directe plătite în județele Vechiului Regat se ridica la valoarea de 450 de lei, în Transilvania la 300 de lei, în Bucovina la 274 de lei și în Basarabia la doar 223 de lei. Vezi Norman L. Forter – Demeter B. Rostovsky, *The Romanian Handbook*, London, 1931. Citat în Cristina Petrescu, *Contrasting/Conflicting Identities: Bessarabians, Romanians, Moldovans*, în Balázs Trencsényi – Dragoș Petrescu – Cristina Petrescu – Constantin Iordachi – Zoltán Kántor (coordonatori), *Nation-Building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies*, Budapesta – Iași, Polirom, 2001, p. 162 și p. 174.

598 ANRM, Fond 1713 Inventar 1, Dosar 1 cit. Adresă a generalului Rășcanu din 19 martie 1927 către președintele Consiliului, Averescu.

599 Disponibilitatea economică redusă a familiilor se reflecta și în lipsa activităților de artizanat ale celor care lucrau în zonele rurale. Geo Bogza, într-unul din *reportajele* sale, traversând Basarabia rurală, a rămas deosebit de mirat de faptul că nu exista practic nicio croitorie care să producă haine noi, singura lor activitate fiind de a încerca să compună articole de îmbrăcăminte din zdrențe și haine vechi, care erau cumva recusute și aranjate, apoi puse în vânzare. Vezi Geo Bogza, *Basarabia – țară de pământ*, București, Ara, 1991, p. 64-67.

600 Petru Groza (1884-1958), numele său este legat de nașterea primului guvern comunist din istoria României (1945-1952), al cărui președinte a și fost, dar practic impus regelui Mihai I, de către Andrei Vâșinski, omul Moscovei la București. La finalul mandatului a fost ales în poziția onorifică de președinte al Republicii Populare Române, în care a existat până în 1958, anul morții sale. Despre controversata figură a lui Petru Groza, vezi volumul lui Dorin Liviu Bîtfoi, *Petru Groza, ultimul burghez. O biografie*, București, Compania, 2004.

601 ANRM, Fond 1712, Inventar 1, Dosar 4. Adresă a generalului Rășcanu din 4 mai 1927 clasificată ca secretă și deosebit de urgentă.

602 *Ivi*, adresa Ministerului de Finanțe din septembrie 1926.

603 ANRM, Fond 1713, Inventar 2, Dosar 10. Raportul generalului Rășcanu din 17 mai 1927.

604 ANRM, Fond 1713, Inventar 1, Dosar 1, adresa lui Rășcanu către prefecții din Basarabia din 16 aprilie 1927.

605 ANIC, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 10/1927. Raportul lui Răşcanu din 7 aprilie 1927.

606 *Ivi*, raport din 11 mai 1927.

607 Potrivit calculelor unor cercetători, în România acelor vremuri, baroul București avea un număr de avocați mai mare decât cel din Paris, în timp ce procentul de medici din teritoriu era de unul la fiecare o sută de mii de locuitori. Cf. Joseph Rothschild, *East-Central Europe between the Two World Wars*, Washington, Washington University Press, 1974, p. 320.

608 Despre ideologia lui Nichifor Crainic, vezi interpretarea interesantă a lui Armando Pitassio, *Un teologo al servizio della causa nazionalista: Nichifor Crainic*, în Armando Pitassio (coordonator), *L'intreccio perverso, Costruzione di identità nazionali e nazionalismi xenofobi nell'Europa Sud-Orientale*, Perugia, Morlacchi, 2001, p. 97-113.

609 Cf. Florin Țurcanu, *Neotradizionalismo e politica nella Romania degli anni '20*, în Pasquale Fornaro (coordonator), *La tentazione autoritaria. Istituzioni, politica e società nell'Europa centro-orientale tra le due guerre mondiali*, Soveria Mannelli, Rubbettino, 2004, p. 190-192.

610 Cf. Umut Korkut, *Nationalism versus Internationalism: The Roles of Political and Cultural Elites in Interwar and Communist Romania*, în „Nationalities Papers", Vol. 34, 2, 2006, p. 134-137.

611 Cf. Bianca Valota, *Intellettuali romeni e totalitarismi: il „caso Criterion"*, în Alberto Basciani (coordonator), *Intellettuali, storici, economisti di fronte ai totalitarismi nell'Europa centro-orientale*, Roma, Philos, 2005, p. 70.

612 Vezi Leon Volovici, *Nationalist Ideology Antisemitism. The Case of Romanian Intellectuals in the 1930s*, Oxford – New York – Seoul – Tokyo, Pergamon Press, 1991, p. 22-23.

613 Cf. C. Stere, *Singur împotriva…*, op. cit., p. 100. Nicolae Iorga (1871-1940) poate fi considerat unul dintre intelectualii cei mai importanți și mai influenți din întreaga istorie a culturii române. Profesor la Universitatea din București, începând cu 1894, membru al Academiei Române, publicist, autor a sute de studii pe diferite teme de istorie și cultură română, dar și despre diferite popoare din Europa sau din afara acesteia. Trebuie să menționăm monumentala lucrare *Istoria românilor și a Romanității orientale*, în 10 volume, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1937-1945, și marea istorie a Imperiului Otoman în cinci volume. Iorga a fost implicat activ și în politică. În 1910 a înființat, alături de A. C. Cuza, efemerul Partid Național-Democrat, iar între 1931 și 1932 a deținut funcția de prim-ministru. Aliat al lui Carol al II-lea și inamic al mișcării lui Codreanu, a fost ucis în 1940 de mercenarii Legiunii, care îl considerau responsabil, împreună cu regele, de uciderea liderului acestei grupări. În bibliografia neterminată a lui Iorga nu au lipsit, bineînțeles, texte și articole dedicate Basarabiei, dintre care amintim: *La verité sur le passé et le présent de la Bessarabie*, Bucarest, Librairie P. Suru, 1931; și o operă

publicată acum câțiva ani, îngrijită de Iordan Datcu, *Neamul românesc în Basarabia*, 2 volume, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995-'97.

614 Nașterea LANC-ului a fost celebrată printr-o ceremonie solemnă la catedrala din Iași, oficiată de episcopul din oraș, și a fost urmată de o recepție organizată în Aula Magna a Universității. L. Volovici, *op. cit.*, p. 27-28.

615 Cf. Viorica Nicolenco, *Extrema dreaptă în Basarabia (1923-1940)*, Chișinău, Civitas, 1999, p. 43-46.

616 Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail". O Contribuție la problema fascismului internațional*, București, Humanitas, 2001, p. 112. [titlul original: *Die Legion „Erzengel Michael" in Rumänien soziale Bewegung und politische Organisation. Ein Beitrag zum Problem des internationalen Faschismus*, München, 1986].

617 Citat în Andrei Oișteanu, *Imaginea evreului în cultura română*, București, Humanitas, 2001^{2}, p. 168-139.

618 Vezi Ezra Mendelson, *The Jews of East Central Europe between the World Wars*, Bloomington, Indiana University Press, 1983, p. 277.

619 În ciuda acuzațiilor naționaliștilor români, nu exista nicio îndoială că și în unele sectoare ale comunității evreiești din Basarabia exista o stare de sărăcie profundă. Cu toate acestea, marea capacitate organizatorică a evreilor, aflați pe teritoriul dintre Prut și Nistru, contribuia la îmbunătățirea stării reale a lucrurilor. Un rol deosebit de important era jucat, de exemplu, de cooperativele de credit evreiești active în Basarabia încă din timpul dominației țariste și care au reînceput să fie populare după Primul Război Mondial. Dacă în 1907 erau doar 19, în 1930 existau 41, numărând mai mult de treizeci de mii de asociați. Aceștia au jucat un rol determinant în menținerea și susținerea dezvoltării societăților agricole evreiești (înglobând aproape 7.000 de familii) și au înfruntat cu mai multe mijloace începutul secetei care lovise Basarabia la sfârșitul anilor douăzeci și apoi consecințele nefaste ale marii crize economice de la începutul anilor treizeci, într-un context în care restul populației rurale din regiune era practic abandonat în voia sorții. Despre cooperativele de credit evreiești, vezi Keith Hitchins, *Jewish Credit Cooperatives in Bessarabia and Integration 1920-1940*, în Hitchins et. al., *The Jews în Romanian…*, cit., p. 193-200.

620 Despre stereotipurile și imaginea evreilor în lume și în cultura română, vezi A. Oișteanu, *op. cit.*, *passim*.

621 Cf. I. Livezeanu, *op. cit.*, p. 152. În această situație se aflau între 16.000 și 20.000 de familii evreiești din România, dintre care 8.000 în Basarabia. Și în acest caz, eventualele obstacole impuse de comisiile regionale de control pentru acordarea naționalității puteau fi depășite cu ușurință doar plătind un comision substanțial. Aceasta a fost mărturisirea nevinovată făcută de un funcționar din Chișinău unui membru al The American Committee on the Rights of Religious Minorities. Vezi C. Iancu, *Evreii din România. De la emancipare…* op. cit., p. 96-102.

622 ANRM, Fond 1713, Inventar 2, Dosar 6. Raport din 2 decembrie 1926.

623 V. Nicolenco, *op. cit.*, p. 47.

624 ANRM, Fond 1712, Inventar 1, Dosar 4 cit. raport din 17 martie 1927.

625 V. Nicolenco, *op. cit.*, p. 47.

626 ANRM, Fond 1713, Inventar 2, Dosar 2 (2). Raport al poliției din Chișinău din data de 14 aprilie 1927.

627 *Ivi*, raport al Inspectoratului General al Siguranței din Chișinău din 15 aprilie 1927.

628 *Ivi*, Dosar 3, raport al Inspectoratului General al Siguranței din Chișinău din 8 aprilie 1927.

629 Chiar în 1927, în apogeul înfruntării politice dintre Cuza și Codreanu, acesta din urmă, împreună cu câțiva acoliți, a înființat Legiunea Arhanghelului Mihail care, peste doar câțiva ani, urma să monopolizeze dreapta românească.

630 Apărut în 1926, după eșecul clar al Partidului Poporului condus de Averescu, ca alternativă pentru liberali, PNȚ a fost rezultatul fuziunii dintre Partidul Național, care era organizația politică a românilor din Transilvania, și Partidul Țărănesc, o forță legată de mediul rural și agrar din Regat și, mai ales, de cel din Țara Românească. Vezi C. Maner, *op. cit.*, p. 40-41.

631 V. Nicolenco, *op. cit.*, p. 50.

632 Teofil Ioncu (1885-1954) a făcut studiile la Moscova și apoi în Leipzig. Întors în Basarabia, s-a alăturat grupului condus de PNM, al cărui președinte devine în 1917. A asistat, în calitate de observator, la lucrările Radei în Kiev. Între realizările sale putem menționa participarea la înființarea Băncii Basarabiei (1920). Teodosie Cojocaru (1879-1941), fost ofițer în armata țaristă, a avut funcția de director general de Război, în guvernul Republicii Democratice Moldovenești. În anii 1919 și 1920 a fost ales primar al Chișinăului. Pe data de 30 august 1940 a fost arestat de către sovietici, iar în 1941 a murit în închisoarea de la Chișinău. Vezi I. Colesnic, *Generația*…, op. cit., p. 235 și 169-170.

633 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 155/1928. Raport al Direcției Siguranței Generale din 25 ianuarie 1928. Multe dintre criticile participanților la reuniunea din Chișinău erau, în mod surprinzător, similare cu scrisorile deschise pe care mai multe comitete de emigranți basarabeni, aflați în URSS, dar și în restul Europei (de exemplu la Praga sau la Viena), le semnaseră cu ocazia împlinirii unui deceniu de la Unire. Vezi, de exemplu, raportul Inspectoratului General al Siguranței din Basarabia, din 14 mai 1928, respectiv asupra întâlnirilor din Viena și Harkov. *Ivi.*

634 Cf. K. Hitchins, *România*…, op. cit., p. 442-443.

635 Pe 20 iulie 1927 a murit regale Ferdinand I, care, anterior, îi luase fiului său, Carol, dreptul de a-l urma la tron din cauza vieții sale particulare pe care austerul părinte o considera imorală și depravată (relația acestuia cu evreica Magda Lupescu era considerată deosebit de scandaloasă). La moartea suveranului și așteptând ca nepotul Mihai să împlinească vârsta majoratului (născut din prima căsătorie a lui Carol cu principesa Elena a Greciei) s-a instituit un comitet de regență, alcătuit din al doilea fiu al lui Ferdinand, principele Nicolae, patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Miron Cristea, și președintele Curții de Casație, Gheorghe Buzdugan. După numirea de către aceștia în postul de prim-ministru a lui Iuliu Maniu, în încercarea de a stabiliza ulterior tabloul politic român, au hotărât să favorizeze intrarea în țară a lui Carol, care a avut efectiv loc pe aeroportul din București, la 6 iunie 1930. Între cei doi au apărut neînțelegeri, care nu se vor mai rezolva niciodată. Demisia lui Maniu (7 iunie) i-a oferit lui Carol al II-lea posibilitatea de a manevra cu suficientă viclenie pentru a obține pe 8 iunie revalidarea tuturor drepturilor și privilegiilor sale și votul favorabil al Parlamentului (cu un singur vot împotrivă), care l-a proclamat din nou rege al României. A început, așadar, o lungă toamnă pentru democrația română. Despre figura complexă a lui Carol al II-lea vezi Paul D. Quinlan, *Regele playboy. Carol al II-lea de România*, București, Humanitas, 2001 [titlul original: *The Playboy King. Carol II of Romania*, Westport, 1995]. Acum câțiva ani doi istorici români s-au gândit la ipoteza existenței unei plase întinse de sovietici pentru a destabiliza România în timpul anilor de regență și mai ales de-a lungul perioadei mai tensionate de dinaintea întoarcerii lui Carol în țară, dar o astfel de presupunere nu a fost bine primită. Cf. George Cipăianu – Ioan Ciupea, *Soviet Attempts at Destabilizing Romania during the „Dynastic Crisis" 1928-1930*, în George Cipăianu – Virgiliu Țârău, *Romanian & British Historians on the Contemporary History of Romania*, Cluj-Napoca, Cluj University Press, 2000, p. 17-29.

636 Maniu s-a întors la guvern între luna octombrie 1932 și începutul lunii ianuarie 1933; experimentul politic național-țărănist a fost închis definitiv de ultimul cabinet condus de Alexandru Vaida-Voevod, rămas în funcție între lunile ianuarie și noiembrie 1933. Despre controversata experiență de guvernământ a național-țărăniștilor în România și despre totalitatea demersurilor „verzi" în contextul mai general al Europei Centrale și de Est, vezi Bianca Valota Cavallotti, *L'ondata verde*, Milano, 1984, p. 330-334.

637 V. Nicolenco, *op. cit.*, p. 51.

638 ANIC, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 36/1930, ședința din 18 noiembrie 1930.

639 N. Enciu, *Populația rurală a Basarabiei…*, op. cit., p. 126-128. Tot conform datelor recensământului din 1930, românii reprezentau 56,2 % din populație, urmați de ruși cu 12,3%, ucraineni 11%, evrei 7,2%, bulgari 5,7%, găgăuzi 3,4%, germani 2,8 %, țigani 0,5%, polonezi 0,3% și alții cu 0,3%. Vezi Nicolae Enciu, *Basarabia în anii 1918-1940: evoluție demografică și economică*, Chișinău, Civitas, 1998, p. 28-29.

640 Conform unui studiu al Băncii Naționale a României din 1930, în toată Basarabia existau doar 40 de bănci populare, multe dintre acestea cu participare de capital

străin, care în fiecare an achiziționau sute de proprietăți rurale de orice categorie. Cf. I. Țurcanu, *Relații agrare*…, op. cit., p. 79-81.

641 *Ivi*, p. 114.

642 *Ivi*, p. 114-116.

643 Cf. H. L. Roberts, *op. cit.*, p. 56-57.

644 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 4/1930. Raport din 1 iunie 1931.

645 *Ibidem*.

646 *Ivi*, raport din 2 mai 1931.

647 *Ibidem*.

648 *Obedinionnoe gosudarstvenoe politiceskoe upravlenie* (Direcția Politică de Stat Unificată) a fost înființată în anul 1922, pentru a înlocui CEKA, și a fost condusă de Felix Dzerjinski, până la moartea acestuia, apoi de Ghenrih Iagoda. GPU a fost însărcinată, în principal, cu urmărirea actitivății celor care se opuneau regimului și chiar cu eliminarea acestora. Cu timpul, aportul său a fost determinant pentru crearea și funcționarea sistemului de concentrare sovietic. În 1934, GPU a fost desființată și în locul său a fost creat NKVD (*Narodnâi Komissariat Vnutrennih Del*: Comisariatul Poporului pentru Afacerile Interne). Despre poliția secretă sovietică, vezi Cristopher Andrew – Oleg Gordievskij, *La storia segreta del KGB*, Milano, Rizzoli, 2001.

649 Vezi Traian Troncotă, *Mihail Moruzov și frontul secret*, București, Editura Elion, 2004, p. 47.

650 J. Nouzille, *op. cit.*, p. 125-127.

651 *Ivi*, Dosar 3/1931, raport al Direcției Generale a Poliției din județele Tulcea și Ismail. Despre foametea din Ucraina vezi volumul deja consacrat al lui Robert Conquest, *Raccolto di dolore. Collettivizzazione sovietica e carestia terroristica*, Roma, Liberal Edizioni, 2004 [titlul original: *The Harvest of Sorrow*, London, 1986]. Despre cele mai recente cercetări referitoare la *holodomor* și concluziile acestora, vezi G. de Rosa – F. Lomastro (coordonatori), *op. cit.*

652 Intenționez în următoarele luni să public un studiu asupra acestui aspect deosebit al fenomenului *holodomor*. Pentru moment mă limitez la a face o trimitere la numeroasele rapoarte dedicate foametei din Ucraina reunite în volumul 81 din Fondul 71/URSS – *Relații cu România* din Arhivele Ministerului de Externe român din București.

653 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 1/1926, raport al Brigăzii mobile din 9 decembrie 1931.

654 Dificultățile întâlnite de funcționarii statului în anii următori erau încă și mai mari din cauza datoriilor acumulate la comercianți, care nu fuseseră niciodată achitate – aceștia din urmă, în multe județe, începând cu anul 1931, au încetat să mai vândă produse pe

datorie. Raportul specifica, printre altele, că problema îi privea mai ales pe funcționarii de rang înalt, având în vedere că angajații de la nivelele inferioare nu se bucuraseră niciodată de facilități pentru a achiziționa bunurile de care aveau nevoie. *Ivi*, raport din 9 august 1933.

655 *Ivi*, raport al Brigăzii mobile din 9 decembrie 1931 cit.

656 Vezi A. Moraru, *op. cit.*, p. 211.

657 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 3/1931. Raport confidențial al poliției din 17 august 1931.

658 I. Agrigoroaiei – G. Palade, *op. cit.*, p. 85-86.

659 *Ivi*, p. 86-87.

660 Cf. I. Țurcanu, *Relații agrare*…, op. cit., p. 173.

661 Cf. *Ivi*, p. 166.

662 ANIC, Dosar 1/1926 cit., raport al brigăzii mobile asupra situației din județul Bălți din 18 decembrie 1931.

663 Motivul pentru o astfel de rigoare implacabilă în colectarea impozitelor rezida poate în faptul că acești recuperatori de datorii reușeau, prin diverse mijloace, să obțină câștiguri semnificative din activitatea lor. Constantin Stere povestește că în județul Soroca câțiva foști proprietari, care se asociaseră pentru a crea o societate, solicitaseră un împrumut de 800.000 de lei la diverse bănci, dar fără niciun rezultat, iar un colector de taxe care lucra în acea zonă s-a arătat imediat disponibil de a le împrumuta suma solicitată. Vezi, C. Stere, *Singur împotriva*…, op. cit., p. 191.

664 ANIC, Dosar 1/1926 cit., raport al brigăzii mobile despre situația din județul Bălți din 18 decembrie 1931.

665 *Ibidem*.

666 Cf. I. Țurcanu, *Relații agrare*…, op. cit., p. 183-184.

667 Vezi, *Ivi*, p. 92.

668 *Ibidem*.

669 *Ivi*, p. 148.

670 ANIC, Dosar 1/1926 cit., raport al brigăzii mobile din 9 decembrie 1931.

671 *Ibidem*.

672 *Ivi*, raport al brigăzii speciale mobile a Jandarmeriei despre situația din județul Bălți din 18 decembrie 1931 cit.

673 *Ivi*, Dosar 9/1932. Raport al poliției din 9 noiembrie 1932.

674 *Ivi*, Dosar 1/1926 cit. Raport al Direcției de Poliție din 1 februarie 1932.

675 ANIC, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 23/1935-1936, Raport din martie 1932.

676 *Ibidem*.

677 *Ibidem*.

678 *Ibidem*.

679 V. Nicolenco, *op. cit.*, p. 55.

680 *Ibidem*.

681 F. Müller, *op. cit.*, p. 115-116.

682 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 3/1931 cit., raport din 26 septembrie 1931 asupra situației administrative și a forțelor de ordine din județele sudice ale Basarabiei.

683 *Ivi*, Dosar 9/1932 cit., rapoarte din 6, respectiv, 9 octombrie, 14 noiembrie și 5 decembrie 1932.

684 Cf. F. Veiga, *op. cit.*, p. 131-138.

685 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 1/1932. Memoriu din februarie 1932.

686 *Ibidem*.

687 *Ibidem*.

688 *Ibidem*.

689 *Ibidem*.

690 Pe parcursul analizei am indicat un număr suficient de studii despre istoria Basarabiei până la începutul anilor treizeci. Cât privește însă perioada celui de-al Doilea Război Mondial și a ultimatumului sovietic, amintim doar următoarele volume: Vitalie Văratic (coordonator), *Preliminarii ale raptului Basarabiei şi Nordului Bucovinei. 1938-1940*, Bucureşti, Editura Libra, 2000; Ion Şişcanu, *Raptul Basarabiei, 1940*, Chişinău, Ago-Dacia, 1993; Anatol Petrencu, *Basarabia în al Doilea Război Mondial. 1940-1944*, Chişinău, Lyceum, 1997; Anatol Petrencu, *România şi Basarabiei în cel de-al Doilea Război Mondial*, Chişinău, Epigraf, 1999; Valeriu Fl. Dobrinescu – Ion Constantin, *Basarabia în anii celui de-al Doilea Război Mondial (1939-1947)*, Iaşi, 1995.

691 Despre această fază dificilă prin care a trecut democrația românească vezi C. Maner, *op. cit.*, p. 104-111.

692 Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, Sibiu, 1939, p. 370.

693 Cf. William Brustein – Amy Ronnkvist, *The Roots of anti-Semitism: Romania before the Holocaust*, în „Journal of Genocide Research”, 4, 2002, p. 211–235.

694 V. Nicolenco, *op. cit.*, p. 76-77.

695 ANIC, Fond Casa Regală „Diverse”. Scrisoare din data de 8 iunie 1933.

696 Partidul Național Creștin (PNC) a luat ființă la Iași la 14 iulie 1935 și a rezultat din contopirea Partidului Național Agrar (PNA) al lui Octavian Goga și mișcarea LANC a lui A. C. Cuza. Această formațiune politică a primit ajutoare economice consistente din partea burgheziei de la oraș și a micilor întreprinzători, mai ales din Basarabia, Moldova și Transilvania. Vezi Jean Ancel, *Contribuţii la istoria României. Problema evreiască, 1933-1944*, vol. 1, t. 1, Bucureşti, Editura Hasefer, 2001, p. 61. [titlul original: *Toldot Hashoa Romania*, Jerusalem, 2000].

697 C. Iancu, *Evreii din România. De la emancipare*…, op. cit., p. 206.

698 A. Heinen, *op. cit.*, p. 225-226.

699 Mult mai extremiste erau intențiile lui A. C. Cuza. Conform liderului antisemit român, *numerus clausus* ar fi trebuit să reprezinte doar o fază preliminară necesară pentru a ajunge în România la soluționarea definitivă a chestiunii evreiești, adică la *numerus nullus*. A. C. Cuza, *Numerus clausus*, Bucureşti, 1932 citat în L. Volovici, *op. cit.*, p. 24-25.

700 Vestita *camarilă*, care se adunase în jurul lui Carol al II-lea la puțin timp după întoarcearea sa în țară și a cărei figură centrală era Elena (Magda) Lupescu (văzută de mulți observatori ai timpului ca o adevărată regină fără coroană), era formată de un grup restrâns de oameni politici, precum Constantin Argetoianu și Mihail Manoilescu, reprezentanți ai domeniilor financiare și industriale, precum Nicolae Malaxa și frații Auschnitt, dar și intelectuali ca Nae Ionescu. Despre acest subiect vezi C. Maner, *op. cit.*, p. 75-83.

701 *Ibidem*, p. 108-109.

702 A. Heinen, *op. cit.*, p. 226.

703 *Ibidem*, p. 238-242.

704 Vezi Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol şi Mareşalul Antonescu. Relaţiile germano-române, 1938-1944*, Bucureşti, Humanitas, 1994, p. 45 [titlul original: *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, Stuttgart, 1965].

705 Vezi Ioan Chiper, *România şi Germania nazistă*, Bucureşti, Editura Elion, 2000, p. 87.

706 ANIC, Fond Casa Regală „Diverse” cit., comunicat al Prefecturii Chișinăului din data de 1 septembrie 1933.

707 A. Heinen, *op. cit.*, p. 223.

708 V. Nicolenco, *op. cit.*, p. 76-80.

709 ANIC, Fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Dosar 1/1933. Raport nedatat.

710 V. Nicolenco, *op. cit.*, p. 55.

711 C. Iancu, *op. cit.*, p. 224. Cu mai puțin de un an înainte, la alegerile din iulie 1932, Partidul Evreiesc obținuse 2,26% din voturi și reușise să trimită în Parlament 5 reprezentanți. Doi dintre aceștia, Mișu Weismann și Michael Landau, fuseseră aleși în colegiile din Basarabia. *Ibidem*, p. 220.

712 V. Nicolenco, *op. cit.*, p. 79-81.

713 Căutarea membrilor sau simpatizanților Legiunii, inițiată de Inspectoratul Jandarmeriei din Chișinău pe întreg teritoriul Basarabiei, a dus la închiderea a peste 130 de persoane. În capitală, mulți dintre cei arestați erau foarte tineri, elevi de liceu și studenți ai Facultăților de Teologie și Agronomie. Vezi *ibidem*, p. 81.

714 K. Hitchins, *op. cit.*, p. 445-446.

715 V. Nicolenco, *op. cit.*, p. 82.

716 ANIC, Fond General al Jandarmeriei, Dosar 6/1934, Buletin informativ al Jandarmeriei referitor la perioada 1-31 august 1934.

717 În timpul cercetării am întâlnit de multe ori problema sechestrării bunurilor, metodă pe care autoritățile fiscale o aplicau țăranilor datornici cu plata taxelor. De fapt, în majoritatea cazurilor bunurile sechestrate aveau o valoare mică: unelte de lucru, căruțe etc., numai că aceste obiecte erau necesare ori chiar indispensabile în viața de zi cu zi a populației rurale din Basarabia. Interesant mi s-a părut un raport al Jandarmeriei din noiembrie 1936. Documentul reda informațiile culese de un spion al poliției care asistase la o discuție purtată într-un han din Bălți de doi avocați. Aceștia povesteau că, în satul Baraboi din același județ, perceptorii sechestraseră unor familii datornice ușile casei sărăcăcioase în care locuiau, dar și tocurile de la ferestre, toate fiind depozitate în magaziile primăriei, iar locuința fusese lăsată într-o stare jalnică și mai ales fără protecție în fața fenomenelor meteorologice. ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 1/1926. Raport din data de 21 noiembrie 1936 catalogat drept confidențial și provenit din surse sigure.

718 ANIC, Fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Dosar 6/1934, Buletin informativ al jandarmeriei din perioada 1-31 august 1934 cit.

719 Obiectul alianței era apărarea reciprocă a granițelor. În afara României, au aderat la această alianță balcanică Grecia, Iugoslavia și Turcia. În ciuda insistențelor, Albania și, mai ales, Bulgaria au ales să nu ia parte la înțelegere.

720 Aurel Karețki – Adrian Pricop, *Lacrima Basarabiei*, Chișinău, Știința, 1993, doc. 21.

721 Despre etapele precedente ale acordului româno-sovietic, vezi reconstituirea minuțioasă cuprinsă în L. Pădureac, *op. cit.*, p. 71-86.

722 O. Țâcu, *op. cit.*, p. 139-140.

723 Vezi *Documents Diplomatiques Français* (de aici înainte prescurtat DDF), 1932-1939, *I Série* (1932-1935), Tome III (17 mars – 15 julliet 1933), Doc. 427, Scrisoare oficială a ambasadorului francez în Marea Britanie Charles Corbin trimisă de la Londra lui Joseph Paul-Boncour la 28 iunie 1933; *Ibidem*, I Série (1932-1935), Tome IV (16 julliet – 12 novembre 1933), Doc. 289, Scrisoare oficială trimisă de la Varșovia de ambasadorul francez Jules Laroche ministrului de Externe Paul-Boncour la 10 octombrie 1933.

724 Referitor la acest aspect este interesantă reconstituirea negocierilor conduse de Titulescu și Litvinov conținută într-un dosar alcătuit în toamna anului 1939 și trimis din Franța lui Carol al II-lea de către fostul ministru de Externe al României acum exilat. Vezi A. Kareţki – A. Pricop, *op. cit.*, Doc. 21.

725 Cf. C. Troncotă, *op. cit.*, p. 46-47.

726 RRSD – 1917-1935, Vol. I, Doc. 244, p. 424-427.

727 *Ibidem*, Doc. 245, p. 427.

728 *Ibidem*, Doc. 246, p. 428-430.

729 Vezi Ion M. Oprea, *România şi Imperiul Rus 1924-1947*, vol. II, Bucureşti, Albatros, 2003, p. 70-73.

730 Vezi Liviu Vălenaș, *În culisele negocierilor cu Uniunea Sovietică 1934-1947. Convorbiri cu Alexandru Danielopol*, Bucureşti, Editura Vremea, 2001, p. 17.

731 Cf. Nicolae Titulescu, *Politica externă a României*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1994, p. 127.

732 Dorind să demonstreze că românii intenționează să dezvolte și mai mult relațiile bilaterale cu URSS, Titulescu, împins și de omologul său cehoslovac, Edvard Beneš, s-a oferit să sprijine deschiderea rutei aeriene civile Praga – Chișinău–Kiev–Moscova, care însă n-a fost realizată niciodată. Cf. L. Vălenaș, *op. cit.*, p. 93.

733 RRSD – 1917 – 1934, Vol. I, Doc. 247, p. 430-431.

734 *Ibidem*.

735 Fac aici trimitere la eseul meu *Greater Romania and Soviet Revisionism. The Negotiations between Nicolae Titulescu and Maksim Litvinov*, un studiu mai aprofundat, care conține și anumite reflecții legate de relațiile dintre România și Uniunea Sovietică la începutul anilor treizeci. În eseul menționat am încercat în special să arăt că prezența atâtor obligații și constrângeri dure în politica internă a limitat foarte mult acțiunile celor doi diplomați, făcând, prin urmare, imposibil de aplicat concluziile unui acord româno-

sovietic mai amplu, care să urmărească posibilitatea de a stabili legături politice și strategice mai strânse între cele două țări.

736 Emil Lengyel, *The Danube*, New York, Random House, 1939, p. 366-367.

737 *Ibidem*, p. 378-379.

738 Arh. MAE, Fondul 71, URSS Relaţii cu România 1933-1934, Vol. 82. Raport nedatat și nesemnat, probabil, din iulie 1933.

739 *Ibidem*, 1935-1936. Vol. 83. Document al Camerei de Comerț din Tighina, nedatat și nesemnat, probabil, din anul 1933 sau cel târziu dn 1934.

740 I. M. Oprea, *op. cit.*, p. 78.

741 *Ibidem*.

742 Arh. MAE, Fondul 71, URSS Relații cu România 1933-1934, Vol. 82. cit. Raport al Statului-Major român din data de 18 iunie 1934, clasificat ca strict secret.

743 I. M. Oprea, *op. cit.*, p. 78. Conform Institutului Român de Statistică în 1937, România a exportat în URSS mărfuri în valoare de peste 52 de milioane de lei. Vezi „Anuarul statistic al României 1937 și 1938”, București, 1939, p. 573.

744 „Krasnaia Bessarabia”, nr. 7, 1934.

745 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 107/1934. Raport din data de 21 noiembrie 1934.

746 *Ibidem*. Această percepție se regăsește și în literatura apărută în Basarabia în perioada interbelică. În producția multor autori de etnie românească sentimentul național pe care-l simțeau cu tărie era într-o oarecare măsură contrabalansat de spiritul regionalist accentuat, care tindea să caracterizeze atât operele în proză, cât și cele în versuri. Vezi Alexandru Burlacu, *Literatura interbelică din Basarabia între regionalism și unitatea spirituală românească*, în „Destin românesc”, 4, 1995, p. 67-80. Astfel de manifestări accentuau dezacordurile și neînțelegerile cu aezii românismului care și așa nu recunoșteau cu ușurință adevărata valoare a producției culturale din afara granițelor vechiului mic Regat. Cf. Alexandru Nicolescu, *La centralizzazione della cultura romena moderna*, în Teresa Ferro (coordonator), *Romania e Romània. Lingua e cultura romena di fronte all'Occidente*, Udine, Forum, 2003, p. 273-278.

747 O viziune asupra genezei și mai ales asupra activităților întreprinse de *Astra Basarabeană* se găsește în cartea lui Onisifor Ghibu, *Trei ani pe frontul basarabean. Bilanţul unei activităţi*, Bucureşti, 1996[3], *passim*.

748 Vezi Vasile Dumbravă, *Cultura populară românească în Basarabia. 1918-1940*, I, în „Destin românesc”, 3, 1995, p. 65-69.

749 Vezi Gheorghe Palade, *Astra*, în I. Colesnic, *Chişinău…*, op. cit., p. 50-51.

750 *Ibidem*.

751 Vasile Secrieru, *Aspecte privind activitatea bibliotecilor parohiale din Basarabia (1918-1940)*, în „Magazin bibliologic”, 2-3, 2003, p. 79-81.

752 Vezi Elisabeta Isanos, *Anii de învăţătură ai Magdei Isanos*, în „Trivium”, 1-3, 2004, versiunea electronică a fost consultată la adresa http://www.pedagogiclibrary.edinfo.ro/trivium/invatatura.php data ultimei accesări 30 ianuarie 2007.

753 V. Dumbravă, *op. cit.*, p. 66-69.

754 *Liga Antirevizionistă Română – actul constitutiv și statutele*, București. Tipografia Ziarului Universul, 1934.

755 Într-o scrisoare pe care Hoare, ministrul britanic de la București, o trimitea în octombrie 1936 ministrului de Externe Eden, Stelian Popescu era definit drept un antisemit activ care se bucura în acțiunile sale politice și propagandiste de un influent sprijin politic și economic, drept care reușise să obțină din partea suveranului una dintre cele mai înalte distincții românești. (Într-o altă scrisoare din iulie 1937, tonul era și mai ferm, iar Popescu era numit „antisemit fanatic”.)

756 Activismul politic al lui Stelian Popescu căuta să atingă vizibilitate și spațiu de manevră mai ales în sectoarele naționaliste ale societății românești. Constantin Argetoianu, unul dintre cei mai iscusiți membri ai Parlamentului român dintre cele două războaie și prieten al lui Carol al II-lea, îl descria în tonuri deloc lăudabile. Vezi *Memorii*, vol. IX, București, Editura Machiavelli, 1997, p. 430-431. Conform lui Henri Prost, un francez care cunoștea bine România acelor ani, cunoștințele vaste pe care le căpătase de-a lungul anilor, dar și tendința de-a linguși politicienii care puteau să-i devină utili (inclusiv Titulescu) i-au permis lui Popescu să utilizeze din abundență fondurile pentru propagandă ale Ministerului de Externe. Cf. Henri Prost, *Destinul României (1918-1954)*, București, Compania, 2006, p. 129 [titlul original: *Destin de la Roumanie 1918-1954*, Paris, 1954].

757 ANIC, Fond Liga Antirevizionistă Română, Dosar 355.

758 În anumite județele ale Basarabiei, de exemplu Tighina, au fost înființate chiar cinci comitete, în timp ce în altele, precum Cetatea Albă sau Bălți, comitetele se găseau doar în reședințele județelor. Vezi *Ibidem*.

759 ANIC, Fond Alexandru Boldur, Dosar 45, scrisoare din martie 1954, fără o indicație mai exactă asupra datei.

760 *Ibidem*.

761 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 107/1934, Raport din data de 3 decembrie 1934. De altfel, Gusti cunoscuse în mod direct teritoriul deoarece condusese personal la începutul anilor treizeci o serie de cercetări sociologice centrate pe analiza

zonelor rurale basarabene. Vezi Grigore Botezatu, *Cercetările etno-sociologice ale lui Dimitrie Gusti în Basarabia*, în „Destin românesc”, 2, 1995.

762 Institutul era împărțit în 15 secțiuni, iar din 1935 până în anul 1939 a organizat 43 de conferințe științifice. Pan Halippa a fost ales președinte, Petre Ștefănucă secretar general. Vezi Irina Digodi, *Institutul Social Român din Basarabia* (ISRB), în I. Colesnic (coordonator), *Chişinău…*, op. cit., p. 262.

763 Nu numai Basarabia, ci toate zonele rurale mai importante ale României au fost străbătute începând cu vara anului 1934 de grupuri de studenți voluntari (în total 2563) plecați în expediție. Grupurile s-au bucurat de susținerea financiară a fundației „Principele Carol”, unde Gusti, în calitate de prieten al lui Carol și soț al unei nepoate a Magdei Lupescu, era președinte. Fiecare grup de studenți era compus din zece membri și era coordonat de cercetători din cele mai diferite domenii (un medic, un agronom și un veterinar nu lipseau niciodată), care astfel puteau să studieze amănunțit și sub orice aspect viața din zonele rurale românești. Pe lângă acestea, în satele numeroase care au primit vizita studenților au fost organizate școli rurale, biblioteci și lecții practice pentru a îmbunătăți condițiile sanitare și de igienă ale locuitorilor. Un alt rezultat foarte important obținut ca urmare a acestor cercetări sociologice și antropologice a fost înființarea Muzeului Țăranului Român de la București din anul 1937. Despre nașterea grupurilor studențești, vezi Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiei sociologice”*, București, Minerva, 1981, p. 284-285.

764 Vezi Grigore Botezatu, *Echipele de studenți conduse de prof. Dimitrie Gusti*, în „Destin românesc”, 2, 1995, p. 64-72. Despre validitatea lucrărilor conduse de aceste grupuri de studenți și cercetători vezi, spre exemplu, contribuția pe care cercetările lor au oferit-o unor studii de dată recentă, precum studiile fundamentale despre agricultura românească din perioada interbelică conduse de Dumitru Șandru. În fine, merită să amintim că prima experiență semnificativă condusă de studenți în Basarabia a avut loc în anul 1931, la Cornova, în județul Orhei. Printre rezultate s-a numărat și deschiderea unei biblioteci sătești, în luna august a aceluiași an, eveniment care, potrivit unei scrisori trimise de directorul bibliotecii profesorului Gusti, s-a bucurat imediat de succes, mai ales în rândul populației adulte. Cf. Alexandru Furtună, *Cercetări privind viaţa rurală în Basarabia*, în „Revista istorică”, XII, 1-2, 2001, p. 193-195.

765 I. Nistor, *op. cit.*, p. 308.

766 C. Petrescu, *op. cit.*, p. 160.

767 *Ibidem*. Autoarea redă mai ales în nota 48 mărturia foștilor învățători de la sate, îndemnați să evoce anii de serviciu prestați în satele Basarabiei din perioada României Mari.

768 *Ibidem*, p. 160-161.

769 ANIC, Fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, Dosar 3/1937. Raport din data de 1 aprilie 1935.

770 ANIC, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 8/1935, Scrisoare din data de 14 februarie 1935.

771 *Ibidem*, scrisoare din data de 19 februarie 1935.

772 Până la sfârșitul stăpânirii românești, situația drumurilor din Basarabia a rămas deplorabilă. Dacă pentru a îmbunătăți comunicațiile stradale și feroviare dintre Chișinău și restul țării au fost făcute câteva progrese, rețeaua rutieră a teritoriilor dintre Prut și Nistru a continuat să fie în general nesatisfăcătoare prin extensie și deloc potrivită calitativ. Majoritatea drumurilor nu erau asfaltate și nici nu erau întreținute corespunzător, foarte puține poduri fuseseră construite, motiv pentru care, în lunile cu precipitații atmosferice bogate, sute de sate rămâneau izolate. Până astăzi, cea mai bună viziune de ansamblu asupra căilor de comunicație ale Basarabiei este oferită de I. Nistor, *op. cit.*, p. 322-331.

773 O manifestație emblematică pentru obiectivele și atmosfera în care s-a desfășurat vizita regală în Basarabia a fost inaugurarea pompoasă a catedralei din Bălți, la 2 iunie 1935. Clădirea enormă copia stilul neobizantin al catedralei ortodoxe din Cluj, iar la sfințire au fost prezenți toți membrii guvernului și exponenți ai celor mai înalte ierarhii militate și ecleziastice ale țării.

774 Cf. Leonid Cemortan, *Drama intelectualilor basarabeni de stânga*, în revista „Sud-Est. Artă, cultură, civilizaţie”, 41, 3, 2000, versiunea electronică poate fi consultată la adresa http://www.sud-est.md/ data ultimei accesări 9 ianuarie 2007. Dintre intelectualii basarabeni ai acestor ani, Ion Inculeț a fost cu siguranță personajul cu cea mai înaltă carieră politică (dar și culturală, având în vedere că a ajuns membru al Academiei Române). Totuși, merită să amintim și succesele răsunătoare ale altor personalități, printre care se remarcă Sergiu Niță (de două ori ministru în perioada lui Averescu), Ion Buzdugan, deputat în toate legislaturile Parlamentului din vremea României Mari, Ștefan Ciobanu (membru al Academiei Române și profesor de literatură la Universitatea din București), Petru Cazacu (de mai multe ori deputat și director general al Ministerului Sănătății) etc.

775 ANIC, Fond Direcţia Generală a Poliţiei, Dosar 2/1935. Raport din data de 23 septembrie 1935.

776 C. Iancu, *op. cit.*, p. 236-248.

777 ANIC, Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, Dosar 17/1935, raport din data de 12 noiembrie 1935.

778 *Ibidem*, raport din data de 15 noiembrie 1935.

779 *Ibidem*, rapoartele Jandarmeriei din data de 20 august 1935 și, respectiv, 2 decembrie 1935. Această agravare a fenomenului stilist din multe localități mai retrase ale Basarabiei se datora și comportamentului necorespunzător pe care îl aveau mulți preoți „oficiali” (în ciuda împotrivirii autorităților, fenomenul va continua să fie destul de puternic până la sfârșitul stăpânirii românești a Basarabiei). Conduita morală a acestor

indivizi lăsa în general de dorit, iar țăranii îi cunoșteau bine și-i urau din cauza ignoranței și lăcomiei lor. Orice serviciu pe care-l solicitau enoriașii (împărtășanii, căsătorii, înmormântări) avea un tarif exact și se remarca din cauza costurilor deosebit de mari, mai ales raportate la situația modestă a locuitorilor din zonele rurale basarabene. În februarie 1935, Jandarmeria Basarabiei a trimis la sediul central de la București un raport detaliat despre agravarea fenomenului stilist. Raportul jandarmilor nu lasă loc de interpretări despre adevărații responsabili ai acestui factor ulterior de tensiune care neliniștea sufletele din Basarabia. Potrivit agenților, situația tensionată se datora în primul rând comportamentului nepăsător al preoților și al învățătorilor, care nu făcuseră nimic ca să pregătească populația pentru schimbarea și folosirea calendarului și continuau să n-o facă. Apoi, apele erau din nou agitate de tot felul de propagandiști politici, care căutau o formă ușoară de publicitate și induceau populația în eroare, dând vina când pe o formațiune politică, când pe alta, pentru o schimbare aparent de neînțeles pentru niște persoane simple și insuficient informate. În sfârșit, și mai vinovați erau mulți preoți corupți care profitau de dezorientarea enoriașilor ca să oficieze praznicele și sărbătorile de două ori, în baza noului și a vechiului calendar. Astfel, în zonele rurale din întreaga Basarabie a continuat să domnească un haos total. Era o situație care, fără îndoială, îi avantaja pe cei care încercau să pescuiască în apele tulburi, dezorientând și mai mult populația locală. ANIC, Fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, Dosar 24/1935. Raport din data de 27 februarie 1936, clasificat ca strict secret.

780 Vezi Anton Golopenția, *Un sat basarabean*, în „Agora”, 2, 1988, p. 255-271.

781 ANIC, Fond Președinţia Consiliului de Miniştri, Dosar 23/1935-1936. Raport trimis de procurorul Curții de Apel din Chișinău, în septembrie 1935, ministrului Justiției.

782 *Ibidem*.

783 ANIC, Fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, Dosar 17/1935 cit., notă de informare din data de 17 octombrie 1935.

784 ANIC, Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, Dosar 24/1935 cit. Buletin informativ al Jandarmeriei din data de 30 noiembrie 1935.

785 Despre acest aspect vezi C. Petrescu, *op. cit.*, p. 161-163.

786 ANIC, Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, Dosar 24/1935 cit. Buletin informativ al Jandarmeriei din data de 30 noiembrie 1935.

787 Una dintre cele mai folosite metode întrebuințate de legionari pentru a face propagandă consta în demararea unor lucrări pentru construcția de clădiri publice, în special biserici. În august 1935, șantierul unei biserici din satul Buga, din județul Lăpușna, a primit vizita și binecuvântarea mitropolitului Basarabiei, Gurie. Vezi V. Nicolenco, *op. cit.*, p. 83-84.

788 ANIC, Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, Dosar 24/1935 cit. Buletin informativ al Jandarmeriei din data de 30 noiembrie 1935.

789 Svastica, simbol religios al multor populații indoeuropene, a fost folosită de A. C. Cuza încă din anul 1921 ca emblemă a propriei mișcări politice. Aceasta ar fi trebuit să simbolizeze superioritatea și puritatea poporului român. Începând cu această dată, crucea încârligată a apărut în toate publicațiile, manifestele, materialele de propagandă electorală etc. ale lui Cuza și ale mișcării sale politice.

790 V. Nicolenco, *op. cit.*, p. 57-60.

791 *Ibidem*, p. 60-62.

792 ANIC, Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, Dosar 24/1935. Buletin informativ al Jandarmeriei din data de 30 noiembrie 1935 cit.

793 *Ibidem*, Dosar 17/1935. Raport din data de 3 august 1935.

794 *Ibidem*, Raport din data de 16 martie 1936.

795 Vezi P. D. Quinlan, *op. cit.*, p. 213-217.

796 „Viața Basarabiei”, 25 decembrie 1936. Articolul lui Pan Halippa relua una dintre declarațiile sale foarte dure, susținută mai întâi în Senatul României, despre starea foarte proastă a agricultorilor și a celor care munceau pământul în Basarabia. Afirmațiile de acest fel erau prost văzute de *establishment*-ul românesc și în special de cercurile diplomatice, care reclamau faptul că declarațiile lui Halippa erau reluate și folosite de propaganda URSS. Din acest motiv, potrivit Legației Române de la Moscova, ar fi fost de dorit ca „în viitor Halippa să evite afirmațiile care pot să fie folosite dincolo de granițe împotriva noastră”. Arh. MAE, Fondul 71, URSS, Relaţii cu România, 1937. Vol. 84. Scrisoare trimisă de la Moscova la București la 22 ianuarie 1937. Halippa intrase în atenția Ministerului de Externe român și în alte ocazii, mai ales datorită eforturilor repetate făcute de Titulescu în persoană, în special după restabilirea relațiilor cu Uniunea Sovietică, pentru a obține de la autoritățile de la Moscova repatrierea fratelui mai mare al lui Pantelimon, Ion Halippa. Chiar dacă fără succes, Titulescu a reușit să aducă chestiunea în atenția Legației sovietice de la București și a lui Litvinov. În iunie 1941, Ion Halippa și fiul său Constantin au fost împușcați, poate ca represalii pentru participarea României la operațiunea Barbarossa. Vezi RRSD – 1935-1941, vol. II, doc. 21, p. 53-54.

797 ANIC, Fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, Dosar 17/1935. Notă de informare a Jandarmeriei din februarie 1936.

798 *Ibidem*.

799 *Ibidem*.

800 V. Nicolenco, *op. cit.*, p. 64 și p. 67-68.

801 *Ibidem*, p. 56-66.

802 ANIC, Fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, Dosar 42/1936. Raport din data de 21 decembrie 1936.

803 Situația nu este, bineînțeles, valabilă pentru minoritatea germană (în 1935 număra 82.431 de persoane), care, de obicei, nu era deranjată de autorități și putea să-și exprime nestingherită simpatiile politice. Începând cu 1933, membrii acestei minorități au început să adere în mod masiv la ideologia nazistă. Încă de la prima apariție a nazismului printre germanii din Basarabia, forțele de ordine românești s-au străduit să țină strict sub control fenomenul și au exprimat în rapoartele lor o anumită îngrijorare față de răspândirea sa și formele pe care acesta le îmbrăca. Cu toate acestea, nici autoritățile judiciare și nici forțele politice n-au încercat să intervină ca să limiteze răspândirea curentului, îngrijorate fiind de repercusiunile internaționale pe care le-ar fi putut atrage după sine anumite acțiuni împotriva unei comunități protejate de o forță teribilă ca Germania nazistă. Consecințele nu s-au lăsat așteptate, astfel că în 1937 nazismul cucerise complet comunitățile germane din Basarabia. Acestea nu se preocupau deloc să-și ascundă adeziunea la mișcarea politică în cauză, și stabiliseră chiar raporturi tot mai frecvente și puternice cu alte comunități germane din România, în special cu cele din Transilvania, care trimiteau încontinuu în Basarabia propagandiști, învățători pentru școlile primare și secundare, dar și alte ajutoare financiare. ANIC, Fond Inspectoratul General al Jandarmariei, Dosar 28/1937. Raport din august 1937.

804 ANIC, Fond Direcţia Generală a Poliţiei, Dosar 257/1937. Raport din data de 20 martie 1937.

805 *Ibidem*, raport nedatat, probabil, din vara anului 1937.

806 *Ibidem*.

807 ANIC, Fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Dosar 28/1937. Raport despre situația generală din Basarabia din martie 1937.

808 *Ibidem*.

809 Vezi V. Nicolenco, *op. cit.*, p. 68.

810 *Ibidem*, p. 70 și p. 94.

811 *Ibidem*, p. 70.

812 ANIC, Fond Casa Regală „Diverse”, Dosar 7/1938. Ideea emigrării în masă a comunităților evreiești din România era una dintre soluțiile pe care multe personalități politice și culturale românești o propuneau pentru a rezolva de la sursă problema evreilor din țară. Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Miron Cristea, spunea despre populația evreiască din țară că „trăiește în condiții bune ori foarte bune, monopolizând bogățiile țării, activitățile comerciale, industria, băncile, orașe întregi etc. Cu mare rafinament [evreii, n.a.] au aruncat sămânța corupției sociale și a altor rele; au monopolizat deopotrivă și presa care, printr-un ajutor evident din afară, conduce o

campanie sinistră împotriva spiritului României […] O grămadă de evrei s-au revărsat în țară ca lăcustele înainte și după război, punând în pericol existența poporului român și a creștinilor […] apărarea populației era o îndatorire națională și patriotică, nu anti-semitism […] unde scrie că evreii aveau dreptul să trăiască pe spinarea altor popoare și mai ales pe spinarea poporului român ca niște paraziți? […]". Ținând cont de acestea, bunul patriarh spera ca evreii, ajutați de „organizațiile lor puternice", să emigreze din România ca să colonizeze alte teritorii, de preferat din afara Europei, și să muncească, în sfârșit, pământul fără să trăiască pe spinarea altora. Vezi B. Vago, *op. cit.*, raport întocmit de Hoare la București la 12 octombrie 1937 și trimis Ministerului său de Externe, p. 251-225. Poziția lui Miron Cristea reflectă foarte bine circulația prejudecăților antievreiești larg răspândite în Biserica Ortodoxă din România în perioada interbelică (se pot menționa aici articolele revistei „Ortodoxia"). La mijlocul anilor treizeci, astfel de idei au devenit tot mai radicale și au fost îmbrățișate și de acele cercuri religioase, dar și de conducătorii care până atunci avuseseră o poziție retrasă și condamnaseră excesele antisemite, încurajând, de exemplu, convertirea evreilor la creștinism. Vezi în acest sens Emanuela Costantini, *La Chiesa ortodossa romena e l'antisemitismo (1918-1944)*, în Alberto Basciani – Angela Tarantino (coordonatori), *L'Europa d'oltremare. Contributi Italiani al IX Congresso Internazionale dell'Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen*, „Romània Orientale", 17, 2004, p. 89-100. Totuși, România n-a fost singura țară din Europa Centrală și de Est unde s-a încurajat această soluție radicală la așa-zisa problemă evreiască. Și în Polonia, de exemplu, clasa conducătoare a cochetat în acei ani cu ideea promovării unei emigări în masă a populației evreiești locale în alte părți ale lumii. Vezi, în acest sens, Carla Tonini, *Operazione Madagascar: la questione ebraica in Polonia 1918-1968*, Bologna, CLUEB, 1999.

813 Vezi C. Iancu, *Evreii din România. De la emancipare…*, op. cit., p. 257-258.

814 *Ibidem*, p. 263.

815 ANIC, Fond Casa Regală „Diverse", Dosar 7/1938 cit.

816 *Ibidem*.

817 *Ibidem*, raport din data de 4 februarie 1938.

818 Vezi Iancu, *Evreii din România. De la emancipare…*, op. cit., p. 260-26. Tot atunci, Filderman a întreprins o călătorie lungă în Occident (Paris, Londra, Geneva) în timpul căreia a încercat prin toate mijloacele posibile să informeze guvernele și opinia publică din Occident despre discriminarea la care erau supuși evreii din România, în ciuda tratatelor internaționale pe care guvernul român le semnase și se obligase să le respecte. J. Ancel, *op. cit.*, vol. 1, t. 1, p. 84-85.

819 *Ibidem*, p. 93-94.

820 ANIC, Fond Casa Regală „Diverse", Dosar 7/1938 cit., raport din data de 8 februarie 1938.

821 *Ibidem*.

822 Despre această controversată alegere politică a Partidului Național-Țărănesc și consecințele pe care le-a avut asupra politicii românești, vezi Rebecca Ann Haynes, *Reluctant Allies? Iuliu Maniu and Corneliu Zelea Codreanu against King Carol II of Romania*, în „Slavonic & East European Review", 85, 1, 2007, p. 104-134.

823 A. Heinen, *op. cit.*, p. 326-336. Despre implicarea unora dintre cei mai de seamă intelectuali români ai timpului în mișcările naționaliste de extremă dreaptă, vezi și studiul recent al Emanuelei Costantini, *Nae Ionescu, Mircea Eliade, Emil Cioran. Antiliberalismo nazionalista alla periferia d'Europa*, Perugia, Morlacchi, 2005, în special p. 47-184.

824 *Ibidem*, p. 335. În timpul campaniei electorale, străzile din București și din alte orașe românești au fost deseori teatrul acțiunilor violente ale simpatizanților Legiunii și ai Partidului Național-Creștin. Aceștia din urmă îl acuzau pe Zelea Codreanu că se vânduse evreilor și că trădase idealurile naționale.

825 F. Veiga, *op. cit.*, 235.

826 Vezi K. Hitchins, *op. cit.*, p. 447.

827 *Ibidem*.

828 Vezi P. D. Quinlan, *op. cit.*, p. 250-251.

829 Cf. F. Veiga, *op. cit.*, p. 245.

830 Cf. Francesco Guida, *Romania – Storia d'Europa nel XX secolo*, Milano, Unicopli, 2005, p. 150.

831 K. Hitchins, *op. cit.*, p. 448.

832 Decretul legislativ pentru înființarea Frontului Renașterii Naționale preciza că obiectivul mișcării era „propășirea Patriei prin întărirea ideii naționale și a solidarității fiilor săi, propășirea familiei ca celulă socială, crearea unei vieți spirituale prin dezvoltarea credinței creștine și a culturii autohtone și progresului material prin obligativitatea muncii și a demnității muncii". ANIC, Fond FRN, dosar 1/1939.

833 Pentru o viziune de ansamblu asupra dictaturii lui Carol al II-lea, în ciuda abordării comuniste care infirmă unele premise și concluzii, păstrează o anumită validitate lucrarea lui Alexandru Savu, *Dictatura regală*, Bucureşti, Editura Politică, 1970. Mai recent și bine documentat este în schimb studiul lui Petre Ţurlea, *Partidul unui rege: Frontul Renaşterii Naţionale*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2006.

834 Cf. F. Müller, *op. cit.*, p. 209.

835 Cf. Mihai Retegan, *Aspetti della legislazione rumena riguardante le minoranze nazionali nel periodo interbellico*, în Umberto Corsini – Davide Zaffi (coordonatori), *Le minoranze tra le due guerre, Bologna*, Il Mulino, 1994, p. 221-222.

836 În ianuarie 1939, Armand Călinescu a trebuit să intervină personal ca să clarifice poziția FRN față de minorități. Acesta a precizat nu numai că era posibil, ci că ar fi chiar de dorit ca minoritarii să adere la partid. Cf. P. Țurlea, *op. cit.*, p. 85-86.

837 ANIC, Direcţia Generală a Poliţiei, Dosar 188/1938. Raport din data de 1 aprilie 1938.

838 *Ibidem*.

839 Din martie 1939, lui Armand Călinescu îi fusese atribuit, după moartea patriarhului Miron Cristea, și rolul de președinte al Consiliului de Miniștri.

840 În aceeași zi poliția a capturat toți membrii comandoului, după ce întreaga țară fusese informată de moartea lui Armand Călinescu prin intermediul unui post de radio. Seara, alături de alți legionari arestați între timp, infractorii au fost conduși la locul crimei și uciși. Cadavrele lor au rămas expuse zile întregi. P. D. Quinlan, *op. cit.*, p. 291.

841 V. Nicolenco, *op. cit.*, p. 291-292.

842 *Ibidem*, p. 95-96. În toată România, au fost executați în acele zile fără niciun proces peste 250 de legionari. Vezi P. D. Quinlan, *op. cit.*, p. 291-292.

843 Mihail Sebastian, *Jurnal (1935-1944)*, București, Humanitas, 1996, p. 230.

844 ANIC, Direcţia Generală a Poliţiei, Dosar 209/1938. Raport al Inspectoratului General al Poliției din Chişinău din data de 21 decembrie 1938.

845 *Ibidem*.

846 *Ibidem*.

847 Referitor la împărțirea administrativă a țării, crearea ținutului era principala noutate apărută odată cu reorganizarea dorită de FRN. Noile ținuturi erau în număr de zece, după cum urmează: Olt, Bucegi, Mării, Dunărea de Jos, Nistru, Prut, Suceava, Mureș, Someș, Timiș, la care se adăuga, în sfârșit, Municipiul București.

848 La conducerea ținutului a fost pus un fel de guvernator, numit *rezident regal*, care avea puteri ample și răspundea pentru acțiunile sale direct în fața regelui.

849 Cf. Veaceslav Stăvilă, *De la Basarabia românească la Basarabia sovietică. 1939-1945*, Chişinău, Tipografia Centrală, 2000, p. 37-38.

850 C. Iancu, *Evreii din România. De la emancipare…*, op. cit., p. 262-263.

851 P. Țurlea, *op. cit.*, p. 100-101.

852 Cf. J. Ancel, *op. cit.*, p. 113.

853 P. Țurlea, *op. cit.*, p. 101.

854 ANIC, Fond Frontul Renaşterii Naţionale (de aici înainte FRN), Dosar 86. Raport trimis de la Tighina la 29 decembrie 1939.

855 Cf. Armand Călinescu, *Noul regim (cuvântări) 1938-1939*, Bucureşti, Domino, 2003, p. 33-38.

856 ANIC, Fond FRN, Dosar 86 cit. Raport trimis de la Tighina la 29 decembrie 1939 cit.

857 *Ibidem*.

858 Conform unei statistici românești citate de Ion Nistor, în 1937, în toată Basarabia erau înregistrate 10 societăți industriale și 11 comerciale. I. Nistor, *op. cit.*, p. 321-323.

859 *Ibidem*, scrisoarea lui A. Cardaș, secretarul general al FRN din *ținutul Nistru*, din data de 16 aprilie 1940.

860 A. Heinen, *op. cit.*, 349-350.

861 ANIC, Fond FRN, Dosar 219. Comunicat din data de 9 mai 1940 clasificat ca fiind „secret”.

862 *Ibidem*, comunicat din data de 15 mai 1940 al comandantului Gărzii Naționale din Bălți, Radu Aurel, clasificat drept „strict secret”. Garda Națională apăruse ca o formațiune auxiliară a Frontului Renașterii Naționale și s-a transformat nu după mult timp într-un organism care pendula între o formațiune paramilitară și o adevărată poliție secretă. De-a lungul scurtei sale existențe, destul de importante au fost conflictele pe care le-a avut cu celelalte autorități civile și militare, în special cu Jandarmeria. Cf. P. Țurlea, *op. cit.*, p. 71-85.

863 *Ibidem*.

864 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 6/1940. Raport nedatat, cel mai probabil din primăvara anului 1940. Erau, de altfel, lucrări care au început cu foarte mare întârziere în septembrie 1939. Aveau în vedere îmbunătățirea unor străzi care ar fi trebuit eventual să suporte trecerea trupelor, construcția de tranșee, baraje, buncăre etc. Vezi, V. Stăvilă, *op. cit.*, p. 39.

865 C. Troncotă, *op. cit.*, p. 183-184.

866 Vitalie Văratic, *Noi date despre caracterul antiromânesc al politici expansioniste sovietice şi germane în anii 1939-1940*, în „Destin românesc”, 2, 1994, p. 88-90.

867 C. Troncotă, *op. cit.*, p. 183-184.

868 *Ibidem*.

869 ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, Dosar 7/1935. Buletin informativ din data de 1 ianuarie 1940.

870 *Ibidem*.

871 C. Troncotă, *op. cit.*, p. 184. De altfel, după ce rușii au ocupat partea estică a Poloniei, granița comună dintre România și URSS a trecut de la 812 la 1.158 km. Astfel a crescut îngrijorarea românilor, care au decis cu această ocazie să trimită în valea

râului Siret un număr foarte mare de soldați. Vezi Ion Constantin, *România, marile puteri şi problema Basarabiei*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1995, p. 45. În februarie 1940, Statul-Major le-a trimis comandanților de armată (în special I, II, IV), celor de jandarmerie și poliției de frontieră instrucțiuni detaliate despre măsurile care trebuiau luate pe linia de frontieră din nordul Basarabiei și Bucovinei, pentru a pune capăt definitiv trecerilor ilegale de frontieră. Totodată, se recomanda un comportament foarte riguros în caz de detenție sau de interogare a celor care erau capturați. Vezi *Comandanţi fără armată. Exilul militar românesc*, Bucureşti, Editura Pro Historia, 2005, Doc. 33, p. 164-166.

872 C. Troncotă, *op. cit.*, p. 184.

873 ANIC, Fond Direcţia Generală a Poliţiei, Dosar 7/1935 cit., raport din data de 21 ianuarie 1940.

874 *Ibidem*. Raport din data de 26 iunie 1940.

875 ANIC, Fond Direcţia Generală a Poliţiei, Dosar 6/1940 cit. și Dosar 17/1940. Raport din data de 17 aprilie 1940. La fel ca în anii precedenți, au continuat, bineînțeles, și în această perioadă trecerile ilegale ale frontierei cu URSS, din ambele părți. În noaptea de 26 spre 27 martie 1940 un grup de 8 persoane de origine poloneză a ajuns pe țărmul românesc al Nistrului. Persoanele au declarat că fugiseră dorind să scape de foametea care încă își făcea simțită prezența în multe ținuturi din țara vecină. Câteva zile mai târziu, un colaborator al primarului din Arionești (un sat din județul Soroca) a fost arestat și dus în fața Tribunalului Militar pentru că încercase să fugă în URSS unde, conform informațiilor pe care le primise, condițiile de viață erau mult mai bune față de cele din România. Vezi *Ibidem*, raport din data de 1 aprilie 1940.

876 Vezi C. Troncotă, *op. cit.*, 179.

877 Războiul cu Finlanda a fost unul dintre rezultatele negative ale Pactului Molotov-Ribbentrop (Moscova, 23 august 1939). Dincolo de obligația de a nu se ataca reciproc, pactul conținea și un protocol secret la Articolul trei, care prevedea împărțirea Europei de Est în respectivele sfere de influență. Basarabia făcea parte din cea a URSS. Războiul contra Finlandei, așa-numitul Război de Iarnă, a început la 30 noiembrie 1939 printr-un atac-surpriză în Karelia și bombardarea capitalei Helsinki. Chiar dacă au rezistat în mod exemplar, la sfârșitul războiului, finlandezii (12 martie 1940) au fost nevoiți să cedeze Uniunii Sovietice mare parte din regiunea Karelia și o parte a Laponiei. Despre protocolul secret vezi *Documents on German Foreign Policy* (de aici înainte DGFP), Series D, Vol. VII, Doc. 228, p. 245-247. Într-un comunicat trimis lui Molotov la 11 decembrie 1939 de Kukolev, însărcinatul cu afaceri în România, se preciza că în rândurile grupării aflate la conducere se răspândise, de asemenea, impresia că, după lichidarea Finlandei, avea să vină rândul României. Potrivit diplomatului sovietic, toate acestea erau dovedite de lucrările de fortificare care se concentrau mai ales în zona Galațiului și de-a lungul Prutului, în timp ce Nordul Basa-

rabiei era lăsat aproape fără apărare. Vezi RRSD – 1935-1941, II, Doc. 144, p. 285-286.

878 ANIC, Fond Ministerul de Război – Cabinetul Ministrului. Dosar 168. Raport nedatat, probabil, din februarie 1940.

879 *Ibidem*.

880 În aprilie 1938, Statul-Major era încă de părere că există șanse mici ca între România și URSS să aibă loc o confruntare, tocmai în virtutea sistemului de alianțe politico-militare pe care România le stabilise. Cf. A. Kareţki – A. Pricop, *op. cit.*, ședință a Consiliului Suprem al Armatei Române din 19 aprilie 1938 despre situația militară din România. Doc. 19.

881 I. Constantin, *op. cit.*, p. 45, 46.

882 La 23 semptembrie 1939, fără să se consulte cu propriul guvern, ambasadorul român de la Londra, Viorel V. Tilea, întrebase din proprie inițiativă guvernul britanic dacă garanțiile anglo-franceze oferite României în cazul unui posibil atac din partea germanilor s-ar fi putut extinde eventual și referitor la Uniunea Sovietică, însă a primit drept răspuns doar o tăcere stânjenitoare. Vezi V. Fl. Dobrinescu, *op. cit.*, p. 164. Ceva mai târziu, în decembrie 1939, în timpul unei întrevederi cu ministrul de Externe Grigore Gafencu, ambasadorul Marii Britanii la București, Reginald Hoare, i-a explicat foarte clar interlocutorului său că Marea Britanie nu putea în niciun caz să ofere României vreo garanție valabilă în caz de atac din partea sovieticilor. Gregorio Gafencu, *Preliminari della guerra all'est*, Milano, Mondadori, 1946, p. 337-338.

883 Vezi V. Văratic, *op. cit.*, p. 91-22.

884 A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 103.

885 Despre această problemă vezi Florian Banu, *Asalt asupra economiei României de la Solagra la SOVROM*, Bucureşti, Editura Nemira, 2004, în special p. 27-44.

886 K. Hitchins, *op. cit.*, p. 474. Cu puțin timp înainte, la 2 noiembrie 1939, ambasadorul român în Franța, Franasovici, îi telegrafia îngrijorat lui Gafencu ca să-l informeze despre anumite zvonuri care se răspândiseră la Paris și mai ales în rândul diplomaților americani despre o viitoare cerere de cedare a Basarabiei din partea sovieticilor și pe care românii ar fi abandonat-o fără să lupte. Potrivit lui Franasovici, mulți politicieni francezi considerau că o astfel de soluție era de neevitat. RRSD – 1935-1941, Vol. II, Doc. 139, p. 278.

887 *Ibidem*, Doc. 142-148, p. 282-294. Acest joc enervant a continuat practic până la primirea ultimatumului.

888 *Ibidem*, Doc. 149, p. 295.

889 Pentru o imagine de ansamblu precisă asupra acestor evenimente se face trimitere la reconstituirea minuțioasă a lui V. Fl. Dobrinescu – I. Constantin, *op. cit.*, p. 118-148.

Interesante sunt și documentele referitoare la reconstituirea celor doi ani care au precedat atacul sovietic asupra Basarabiei cuprinse în studiul V. Văratic (coordonator), *Preliminarii ale raportului Basarabiei…*, op. cit., *passim*.

890 *Ibidem*, Raport al Jandarmeriei din Cetatea Albă din data de 13 iunie 1940, Doc. 115.

891 *Ibidem*.

892 *Ibidem*, Memoriu întocmit la București la 16 iunie 1940, Doc. 117.

893 A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 104. Autoritățile de la Moscova și-au concentrat și mai tare atenția asupra Basarabiei în lunile dinaintea semnării Pactului Molotov-Ribbentrop. Chiar de la începutul primelor tratative serioase cu partea adversă germană (iunie 1939), sovieticii au dorit foarte tare să includă și Basarabia printre acele revendicări teritoriale la care nu puteau renunța și pe care Germania ar fi trebuit să le gireze în favoarea URSS pe eșichierul balcanic. Cf. Philipp W. Fabry, *Il patto Hitler-Stalin, 1939-1941*, Milano, Il Saggiatore, 1965, p. 46-47 [titlul original: *Der Hitler-Stalin Pakt. 1939-1941*, Darmstadt, 1962].

894 Vezi însemnările sovieticilor despre conversațiile purtate de Molotov cu ambasadorul german von Schulenburg la 23 și, respectiv, 25 iunie 1940. RRSD – 1935-1941, vol. II, doc. 160-161, p. 314-323.

895 Vezi P. Fabry, *op. cit.*, p. 330-336.

896 Despre conținutul exact al ultimatumului prezentat de Molotov lui Davidescu, vezi I. Constantin, *op. cit.*, p. 72-73. Textul în limba română a fost publicat în RRSD – 1935-1941, vol. II, doc. 163, p. 324-331, iar în limba rusă în *Bessarabia na perekriostke evropeiskoi diplomatii*, op. cit., p. 373-374. Nordul Bucovinei revendicat de sovietici cuprindea un teritoriu care corespundea în totalitate județelor Cernăuți și Stojineț, adică un teritoriu cu o suprafață de 6.430 km^2 și cu o populație de 545.267 de locuitori. Teritoriul Herței aparținuse dintotdeauna Moldovei și era o porțiune a județului Dorohoi. Cuprins între râurile Prut și Siret, la nord-vest limitele sale mergeau de-a lungul frontierei cu Bucovina și avea o suprafață puțin mai mică de 400 km^2. Pe lângă orașul Herța, un centru comercial energic locuit în mare parte de evrei, județul cuprindea alte 27 de sate. Cf. Ion Gherman (coordonator), *Românii din jurul României*, Bucureşti, Editura Vremea, 2003, p. 62-63 și p. 34-35. Pentru mai multe informații despre Nordul Bucovinei și Herța în perioada anexării lor la URSS, vezi Ion Gherman, *Ţinutul Herţa. Istoria unui pământ românesc*, Bucureşti, Editura Univers, 1991; Ion Gherman, *Istoria tragică a Bucovinei, Basarabiei şi Ţinutului Herţa*, Bucureşti, 1993.

897 Vezi V. Fl. Dobrinescu, *op. cit.*, p. 183.

898 DGFP, Series D, Vol. X, Doc. 27-28, p. 27-28. Ciano, ministrul de Externe italian, a întâmpinat cu mult cinism drama prin care trecea România. În jurnalul său nota următoarele: „(…) de la București întreabă cu disperare ce trebuie să facă. Să cedeze, iată răspunsul nostru. Trebuie să se evite cu orice preț izbucnirea unui conflict în

Balcani, care ne-ar lipsi de acele resurse economice [...] de fapt România cedează: cu multă tristețe și cu o rapiditate specifică tradițiilor războinice românești". Galeazzo Ciano, *Diario 1937-1943*, Milano, Rizzoli, 1999, p. 447. Dacă ministrul de Externe italian ar fi presimțit problemele prin care avea să treacă în câteva luni aparatul de război italienesc, poate că nu ar fi fost atât de sarcastic în privința românilor.

899 DGFP, Doc. 29, p. 28. În realitate, Ribbentrop în persoană încercase să-i convingă pe sovietici să lase deoparte pretențiile asupra Bucovinei, dar s-a ales cu refuzul lui Molotov, potrivit căruia cucerirea acestui teritoriu ar fi completat, în sfârșit, unificarea teritoriului Ucrainei. Vezi A. Ulam, *op. cit.*, p. 426.

900 Vezi Alexandru Cretzianu, *The lost opportunity*, London, Jonathan Cape, 1957, p. 49-51.

901 C. Troncotă, *op. cit.*, p. 195-196.

902 Vezi Ion Şişcanu, *Ocuparea Basarabiei, Herţei şi Nordului Bucovinei*, în „Revista militară", 4, 1991, p. 17-19.

903 Vezi Nicolae Ciobanu, *Capacitatea de luptă a Armatei Române în momentul ciuntirii teritoriale a României în anul 1940*, în „Destin românesc", 2, 1994, p. 9-20.

904 Cf. Gheorghe Buzatu, *Rolul factorului geopolitic în determinarea opţiunii României privind evacuarea Besarabiei şi a Bucovinei de Nord în 1940*, în „Geopolitica", vol. 1, Iaşi, p. 482-502.

905 Totodată, trebuie să menționăm că în ședințele care au avut loc în săptămânile de după abandonarea Basarabiei, Hitler și conducătorii naziști le-au transmis clar politicienilor români că pe lângă acel „sacrificiu", România va trebui să mai facă și altele. De altfel, refuzul germanilor de a oferi ajutor românilor trăda și surpriza pe care Berlinul a avut-o față de acțiunea bruscă întreprinsă de sovietici în sud-estul Europei, dar și teama că, în caz de război, Basarabia și Bucovina de Nord ar putea să permită Uniunii Sovietice să pătrundă mai adânc în eşichierul geopolitic și economic de o importanță vitală pentru interesele Germaniei. Vezi A. Ulam, *op. cit.*, p. 427, și cf. P. Fabry, *op. cit.*, p. 336-341.

906 Vezii Larry L. Watts, *O Casandră a României. Ion Antonescu şi lupta pentru reformă*, Bucureşti, Fundaţia Culturală Română, 1994, p. 253-254 [titlul original: *Romanian Cassandra: Ion Antonescu and the Struggle for Reform. 1916-1941*, Boulder – New York, 1993].

907 Comisia mixtă a lucrat într-o atmosferă tensionată, rece și în general de neînțelegere până la sfârșitul lunii octombrie 1940. Despre acest aspect se face trimitere la Ion Şişcanu, *Uniunea Sovietica – România: tratativele în cadrul comisiilor mixte*, Chişinău, Editura ARC, 1995.

908 Intelectual și opozant al fostului regim comunist, Paul Goma a prezentat într-un spirit foarte polemic la adresa comunității evreiești din Basarabia (și nu numai din Basara-

bia) anumite acțiuni de ostilitate făţișă pe care evreii le-au comis împotriva soldaților, ofițerilor, autorităților și cetățenilor români în acele momente dificile și tragice în care Basarabia era abandonată în grabă. Cf. Paul Goma, *Săptămâna roşie: 28 iunie – 3 iulie 1940, sau Basarabia şi evreii*, Bucureşti, Editura Vremea XXI, 2004, p. 131-163. În perioada scurtă de evacuare a Basarabiei și Bucovinei de Nord, Jandarmeria a întocmit la rândul ei niște rapoarte centrate pe atitudinea ostilă și declarat antiromânească pe care o aveau populațiile minoritare din acele regiuni, și în mod deosebit evreii. Vezi *Al Doilea Război Mondial. Situaţia evreilor din România*, vol. I (1939-1941), Cluj-Napoca, Fundaţia Culturală Română – Centrul de Studii Transilvane, 1994, doc. 8-23, p. 55-93. În realitate, s-ar părea că singurii evrei care au întâmpinat cu bucurie lichidarea puterii românești din Basarabia au fost cei afiliați sau care simpatizau mișcarea comunistă, toți ceilalți fiind îngrijorați de un viitor care se anunța plin de incertitudini. De fapt, la scurt timp după încheierea ocupației, sovietici au început să deporteze nediscriminat populația, printre primele victime numărându-se și mulți evrei, ucraineni și ruși-lipoveni care doar cu câteva zile înainte întâmpinaseră Armata Roșie cu flori, pâine și sare. Cf. R. Ioanid, *op. cit.*, p. 54-55.

909 În același timp, câteva mii de cetățeni români de origine evreiască, dar și rusească și ucraineană, au traversat Prutul în sens invers, ca să se stabilească pe noul teritoriu intrat în posesia sovieticilor. Tot în aceeași perioadă s-au înregistrat și câteva cazuri de dezertare ale unor soldați și subofițeri din Armata Română care aparțineau minorităților naționale. *Al Doilea Război Mondial. Situația evreilor*…, op. cit., vezi doc. 10, p. 56 și respectiv doc. 25, p. 95.

910 Vezi Constantin I. Stan, *Generalul Nicolae Ciupercă şi Basarabia (1940-1941)*, în „Destin românesc”, 2, 1999, p. 107-112.

911 Comunicat transmis ministrului Apărării de către Ratay la 15 iulie 1940, regăsit în P. D. Quinlan, *op. cit.*, p. 302.

912 Vezi Dumitru Şandru, *Mişcări de populaţie în România 1940-1948*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2003, p. 20.

913 Ulterior au fost evacuați din Basarabia 80.000 de germani. Vezi Constantin I. Stan, *Acţiuni sovietice de spionaj la graniţa de răsărit a României*, în „Destin românesc”, 3-4, 1988, p. 69-71.

914 A. Karețki – A. Pricop, *op. cit.*, raport din data de 19 iulie 1940 întocmit de rezidentul regal al ținutului Prut.

915 Bucovina de Nord cu orașul Cernăuți (astăzi Чернівці) și partea de nord a Basarabiei au fost înglobate în Republica Sovietică Ucraineană, restul teritoriilor (inclusiv Chișinău) s-au adăugat la deja existenta Republica Sovietică Socialistă Moldovenească.

916 Emblematică este în acest sens mărturia unui refugiat basarabean, Paul Mihail, un preot originar din județul Orhei, care a fost nevoit să stea într-o tabără de refugiați din

împrejurimile orașului Iași până în 1941. Paul Mihail, *Jurnal (1940-1944) şi corespondenţă*, Bucureşti, Paideia, 1999, cit. în C. Petrescu, *op. cit.*, p. 176.

917 Vezi Sabin Manuilă, *Studiu etnografic asupra populaţiei României*, Bucureşti, 1940. Într-un alt studiu realizat cu puțin timp înainte se indică o suprafață puțin mai mare: 50.762 km^2. Vezi Anton Golopenția, *Populaţia teritoriilor româneşti desprinse în 1940*, în „Geopolitica şi geoistoria", 1, 1941, p. 35-49.

918 Vezi Vladimir Trebici, *Pierderile teritoriale ale României în vara anului 1940: bilanţ demografic*, în „Studii şi cercetări socio-umane", 1, 1996, p. 22.

919 A. Karețki – A. Pricop, *op. cit.*, Raport al Ministerului Afacerilor Externe al României privind situația țării după cedarea Basarabiei și Bucovinei de Nord. 15 iunie – 1 iulie 1940. Doc. 42.

920 În acest context, momentul cel mai brutal, cu o serie de violențe în mare parte gratuite și fără discernământ, a fost așa-numitul pogrom de la Dorohoi de la 1 iulie 1940. Atunci, în timpul funeraliilor unui soldat român ucis într-un schimb de focuri cu sovieticii, camarazii săi au dat frâu liber resentimentelor și poate și frustrărilor acumulate, omorând aproximativ 200 de evrei din localitatea moldovenească, printre care mulți tineri, femei și bătrâni. I. C. Butnaru, *The silent holocaust. Romania and its Jews*, New York – Wesport – London, Greenwood Press, 1992, p. 65-66; R. Ioanid, *op. cit.*, p. 53-60. Totuși, potrivit unor note de informare ale armatei, numărul evreilor uciși cu acea ocazie ar fi fost în jur de 40, iar al celor răniți de 15. Vezi *Al Doilea Război Mondial. Situaţia evreilor*, doc. 24 și 25 p. 94-95.

921 În 1990, după proclamarea independenței Republicii Moldova ca urmare a prăbușirii Uniunii Sovietice, o violentă mișcare de independență sprijinită de Moscova a reușit să dezlipească de Moldova provinciile de dincolo de Nistru. Acestea au instituit singure Republica Moldovenească Nistreană (Transnistria), cu capitala la Tiraspol, care n-a fost însă recunoscută de niciun stat, dar a devenit în doar câteva luni un soi de paradis pentru traficul ilegal (mai ales de arme) condus de grupări mafiote internaționale, dar și un element de ingerință al Rusiei în acest spațiu.